Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

BORNHOLMSKE SAMLINGER 1995

BORNHOLMSKE SAMLINGER

III
9

BORNHOLMSKE SAMLINGER

Til bornholmerne og deres befriere

BORNHOLMSKE SAMLINGER

III. RÆKKE – 9. BIND

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

© Forfatteren 1996
Sat af DTP-funktionen, Odense Universitet
Trykt af
Bornholms Tidende

ISBN 87-87042-00-2
ISSN 0078 3277

Odense University Slavic Studies vol. 9

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse
af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse
eller ifølge overenskomst med Copy-Dan

Indhold

Forord. Ebbe Gert Rasmussen 8

Forord. Bent Jensen 9

Indledning 11
Tre uofficielle spørgsmål – og tre officielle svar • Et nationalt problem • Det små i det store • »Mysteriet Bornholm« • Forsøg på afmystificering • »Historien« og historieskrivning.

1. Baggrund og indramning 19

Mellemkrigstiden • Sovjetisk-tysk forståelse • Sovjetisk alliance med vestmagterne • »I Østersøen ligger øen Bornholm« • Danmark mellem Øst og Vest • Vestallierede forberedelser til Danmarks befrielse • Moskva og »Det kæmpende Danmark« • Bandbullen i *Krigen og Arbejderklassen* • »Hvem skal befri Danmark?« • Bornholm som befrielsesobjekt • Døssing: »Danmark er russisk interesseområde« • Frihedsrådets rolle • Sovjetisk accept af »Buhl og andre« • »Det ny Danmarks organiserende kerne« • Moskva og fælleshenvendelsen fra Danmark • De frie Danskes initiativ • Stockholm-basaren • Stormagtskonferencerne og Danmark • *Røde flåde* om Danmarks befrielse • Landgang på Bornholm »hensigtsmæssig« • Forhandlinger om militæraftale • Londons irritation • Bornholms erobring på dagsordenen • Moskvas og Danmarks befrielse • Løbet kørt.

2. Danmarks – og Bornholms befrielse 55

De vestallierede • Vestallieret fortrøstning til befrielsen af Danmark • Hvem vågnede først op? • Vestallieret uro for sovjetisk befrielse af Jylland • Sovjetisk landgang på Sjælland og marionetregering? • Kapløb om Danmark? • Bornholm: Stregen i vandet? • Eisenhower fravælger Bornholm • Londons interesse i Bornholm • Britiske forklaringer • »Bombelinien« • Dewings og Edens bortforklaringer • Tyskerne og befrielsen af Bornholm • Sovjetunionen og befrielsen af Bornholm • Sovjetisk landgang • Konsolidering af besættelsen • Gisninger om aftalt besættelse • Christmas Møllers kompensationsidé.

3. København og Bornholm 99

Kontakt til hovedstaden • Kontakt til Dewing • Kontakt til Moskva • Ordre om samarbejde med sovjetiske befriere • Slutspil • Glemte København Bornholm?

4. Bornholmerne og befrielsen 113

Ødelæggelser og ofre • Mødet med landgangsstyrken • Våbenbroderskabet • Ønske om dansk militær forstærkning • Lokalkomiteens appeller om at bevare Bornholm dansk • Aftransporten af tyskerne • Dansk-russiske tolke • Finansieringen af besættelsesstyrken.

5. Regeringen og russerne 129

Sovjetiske tilkendegivelser • Første autoritative erklæring • Den danske regerings politik • Jens Holms maj-mission • Regeringsmødet 18. maj • Regeringsdelegationens besøg • 22. maj-erklæringen • Regeringen og offentligheden • Mundkurv på pressen • Den bornholmske presse • General Korotkovs besøg i København • Første danske »instruks« • Amtmandens »besøgsdiplomati« • Mogens Fogs besøg • Kronprinseparrets besøg • Allierede journalisters besøg • Døssing om Bornholm • Dewings afskedsbesøg • Arne Sørensens besøg • Aksel Larsens besøg.

6. Bornholmerne og russerne 169

Bornholms *gubernator* • Bornholmernes stemning • Soldaterne: Anderledesheden • Antallet • Troppernes underbringelse • Officerernes indkvartering • Opgaver og virksomhed • Udrustning og faciliteter • Kvindelige soldater • Danske kvinder • Tørsten • Forbrydelser og straf • Voldtægt • Underholdning • Religion • Russerbutikker • Leverancer • Sovjetiske kommandanter • Dødsfald under besættelsen • Russerne i Finnmarken – en sammenligning.

7. Storpolitisk brik 201

»Et mærkeligt tilfælde« • Storbritannien og besættelsen • Bornholms strategiske betydning • Londons afvisning af at være Københavns problemløser • Dansk ønske om dato for vestallieret rømning • Moskvas overvejelser om Bornholm under besættelsen • Dansk-sovjetisk venskabs- og bistandstraktat? • Flåde- og flybaser? • Moskvas 25. juli 1945-note • Betaling for besættelsen.

8. London som løftestang 215

Danske markeringer • Dansk marinedistriktschef på Bornholm • Dansk rekrutuddannelse på Bornholm • Christmas Møllers initiativer august-oktober 1945 • Christmas Møllers Londonerklæring • Christmas Møllers aflyste Moskva-rejse • Nord-Norges rømning • Efterspil til aflysningen • Afskedsgave • Bornholm og amerikanske baser på Island og Grønland • Danmarks oktober-initiativer • Forsvarsministerens og flådechefens besøg • Dansk flådebesøg • Statsminister Buhls besøg • Bornholm-initiativet, der blev væk.

9. Embedsmanden og kommissærerne 235

Gustav Rasmussen • »Hele russerspørgsmålet og Bornholm« • Invitation af marskal Rokossovskij • Forsvarsledelsen og Bornholm • Opsang fra London • Vejledning fra forsvaret • Bornholm som pressionsmiddel • Udenrigsministerkonferencen i Moskva december 1945 • Sovjetisk pessimisme: Danmark – »en britisk dominion«.

10. Aktivering og anti-klimaks 253

Noteudkastet af 5. januar 1946 • Døssings samtale med Dekanozov • Von Stemann kobles fra • Londons råd til Gustav Rasmussen • Andre råd og avisdebat om Bornholm • Grus i maskineriet • Samtalen med Vysjinskij • Problem med London • Bornholm-noten finpudses • Moskvas lynreaktion • Stalin og rømningen af Bornholm • Danmarks svarnote af 8. marts 1946 • Offentligheden får færten • Danmarks løfte om selvbesættelse • Bornholmerne og Udenrigsministeriet • Ministeriets manøvre • Diskussionen om noterne.

11. Rømningens gennemførelse 279

Ingen fremmed indblanding • Det militære styrkeforhold • Den danske garnisons ankomst • London og garnisonen • Ideologisk bearbejdning • Praktisk organisering • General Jakusjovs afskedsvisit i København • Betaling for besættelsen • Afsked, afsejling og salutering • Sovjetisk omtale af rømningen • Hvorfor? • Den indirekte pression • Storpolitisk sammenhæng • Gratis gestus • Nord- og sydflanken • Iran-krisen • Stalins brev • Kielerkanalen og stræderne • USA, Bornholm og Grønland.

12. Efterspil 305

Kors og bånd • Bornholms særstilling i riget • Dansk neutralisme • Rygter om genbesættelse • Moskvas interesse • Danmarks tilpasning.

English summary: 315
Occupation of a New Type. The Soviet Liberation of Bornholm 1945-1946

Fiction • Facts • Interpretations • Conclusions • Sources.

Kilder, litteratur og forkortelser 323

Register 331

Forord

Bornholms historiske Samfund har hermed fornøjelsen at udsende III. række 9. bind af Bornholmske Samlinger til medlemmerne.

Som vi meddelte i brev af 15/11 1995, ville dette bind, vor 1995-årbog, der omhandler professor, dr. phil. Bent Jensens arbejde med baggrunden for og begivenhederne, der 1945 førte til, at de sovjetiske styrker befriede Bornholm og forblev på øen helt til april 1946, på grund af sit omfang blive forsinket. Desværre har den planlagte udgivelse i april dette år ikke kunnet nås, da tekniske problemer og senest redaktørens sygdom stødte til. Dette er jeg den første til at beklage.

Ikke desto mindre er det mit håb, at medlemmerne vil tage godt imod bindet, der rummer en forskningsmæssig pionerindsats på området. For mange år frem vil denne fremstilling utvivlsomt komme til at stå som periodens hovedværk.

På dette sted vil vi gerne fremføre en hjertelig tak til forfatteren for hans store indsats. Vi takker også statens 5. maj udvalg og Bornholms Amtskommune for pekuniær støtte til udgivelsen. For amtskommunens vedkommende endvidere for interesseret, praktisk bistand i forbindelse med hele projektet. Sidst, men ikke mindst en særlig tak til Sparekassen Bornholms Fond for beredvillig støtte på et kritisk stadium af udgivelsen.

Rønne, den 16. juli 1996

Ebbe Gert Rasmussen
Formand for Bornholms historiske Samfund

Forord

Under arkivstudier i det russiske udenrigsministeriums arkiv i Moskva i efteråret 1992 fandt jeg nogle perspektivrige dokumenter om Bornholm. Jeg skrev en større artikel herom, som blev offentliggjort i *Morgenavisen Jyllands-Posten* i januar 1993. Artiklen medførte en opfordring fra redaktør Thomas E. Jensen, *Bornholms Tidende*, om at skrive en bog om Bornholms besættelse 1945-1946 – en opfordring jeg med glæde sagde ja til. Senere kom Bornholms Historiske Samfund ind i billedet, og enden på det blev, at bogen skulle udkomme samtidig på Odense Universitetsforlag og som et særnummer af *Bornholmske Samlinger*. Jeg er meget glad for denne dobbeltudgivelse, for bogen er en faghistorisk afhandling, men skrevet i stor sympati med bornholmerne. Det var i øvrigt et langt større arbejde at udforske, analysere og beskrive emnet i dets mange facetter, end jeg havde forestillet mig.

Jeg vil gerne her takke Thomas E. Jensen for hans store hjælp og interesse under hele projektets virkeliggørelse, og *Bornholmske Samlingers* redaktør, Per Thule Hansen, for stor bistand og gæstfrihed i Rønne. Ligeledes takker jeg dr. jur. Erik Abitz, direktør Ole Lippmann og oberstløjtnant Tønnes Wichmann for beredvilligt at have stillet deres privatarkiver til rådighed og for givende samtaler og korrespondancer. Professor, dr. phil. Knud J. V. Jespersen, ph.d. Keld Jensen og overarkivar Hans Chr. Bjerg takkes for fotokopier af deres arkivfund i London og Washington. Bornholms Amtsråd og Statsministeriets 5. maj Udvalg, Odense Universitet og Statens Humanistiske Forskningsråd (forskningsprojektet Kontinuitet og forandring i Rusland, Baltikum og Østeuropa) har ydet økonomisk støtte til arkivrejser og forskningsfrihed. Jeg takker dem alle og ikke mindst de bagvedstående skatteydere. Birgitta Rosendal, Center for Slaviske Studier, har bistået med tilretning af manuskriptet; Erik Kulavig Jørgensen og Jørgen Granum Jensen påtog sig at læse manuskriptet igennem før trykningen. Også de fortjener en særlig tak.

Herudover har mange mennesker og institutioner i ind- og udland på forskellig vis bidraget til bogens tilblivelse, og jeg bringer dem herved alle min tak - ingen nævnt og ingen glemt. Ansvaret for det endelige produkt er naturligvis udelukkende mit.

Manuskriptet er i alt væsentligt afsluttet og afleveret til trykning januar 1996

Odense Universitet, marts 1996

Bent Jensen

Indledning

»Den russiske besættelse af Bornholm er et af de mysterier, som russerne ynder at omgive sig med til bestyrtelse for deres venner og til glæde for deres fjender.«
The Manchester Guardian marts 1946

Bornholm fylder ikke meget på verdenskortet, og for den sags skyld heller ikke meget på Danmarkskortet, hvor øen altid anbringes i en særlig ramme ude i hjørnet. Bornholm ligger i det danske kongeriges alleryderste, sydøstlige periferi – den sidste rest af det tidligere danske Østersø-imperium, og det forhold fik bornholmerne at føle i 1945-1946, da deres ø blev et storpolitisk problem. Bornholm og dens betydning som strategisk base og politisk pressionsmiddel blev da diskuteret og analyseret i udenrigsministerierne og de militære stabe i Moskva, London, København og Washington samt omtalt og kommenteret i den internationale presse.

Tre uofficielle spørgsmål – og tre officielle svar

Der er tre hovedspørgsmål, som i en vis forstand sammenfatter hele Bornholm-spørgsmålet 1945-1946, og som denne bog vil søge at besvare:
1) Hvorfor var det sovjetiske – og ikke britiske styrker, der kom til den danske ø i maj 1945, da de tyske besættelsesstyrker kapitulerede?
2) Hvorfor blev de sovjetiske styrker så længe og i så stort antal på øen?
3) Hvorfor forlod de sovjetiske styrker øen så uventet og hurtigt i foråret 1946?

Ifølge den danske regerings officielle opfattelse var der overhovedet ikke noget Bornholm-problem. Da rømningen var en kendsgerning, lavede Udenrigsministeriet en såkaldt udberetning til de danske diplomatiske missioner, der tillige tjente som grundlag for udenrigsministerens orientering af Det udenrigspolitiske Nævn. Heri var sagen fremstillet på følgende ukomplicerede måde, der i øvrigt indeholder både faktuelle fejl og tvivlsomme postulater:

> Den 10. maj overtog en sovjetisk oberst kommandoen på øen efter den forsinkede tyske overgivelse, der kostede et sovjetisk bombardement af byerne Rønne og Neksø. Obersten erklærede over for den danske amtmand på Bornholm, at de sovjetiske styrker var kommet til Bornholm som Danmarks forbundsfæller og udelukkende med det formål definitivt at fordrive de tyske okkupanter. Den 22. maj overgav den sovjetiske kommandant amtmanden en skriftlig meddelelse, der understre-

gede, at Bornholm var en del af Danmark, og at øen kun var blevet besat, fordi den lå bagved den sovjetiske besættelseszone i Tyskland. Besættelsen var midlertidig og skulle kun vare, indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland var løst. I et senere sovjetisk memorandum hed det, at øen var blevet midlertidigt besat, indtil de militære problemer i Tyskland var løst. Efter en samtale mellem den danske udenrigsminister og den sovjetiske viceudenrigskommissær Vysjinskij i begyndelsen af 1946, og efter at en dansk note var blevet overrakt til Vysjinskij den 4. marts, blev spørgsmålet løst. Den 6. marts erklærede Molotov i en note, at Sovjetunionen ville hjemkalde sine tropper fra Bornholm, hvis Danmark allerede nu var i stand til med egne styrker at besætte øen og opretholde sin administration dér uden deltagelse af fremmede tropper og fremmed administration. Efter dansk bekræftelse blev den sovjetiske rømning indledt den 17. marts.[1]

Næsten samtidig gav den danske gesandt i Moskva, Thomas Døssing, en anden harmoniseret fremstilling af sagen til sin svenske kollega. Heri hed det bl.a., at

»Besættelsen af Bornholm i dagene omkring den 11. maj 1945 synes at være foretaget uden nogen forudgående aftale med vestmagterne. ... At besættelsen blev foretaget af Den røde Hær motiveres med og er blevet motiveret ved, at Bornholm ligger langt øst for den linie, der i Tyskland adskiller Sovjetunionens og vestmagternes operationsområder. Dette er også det officielle danske synspunkt. Ganske kort efter besættelsen afgav Den røde Hærs kommandant på Bornholm til den danske regering en meddelelse om, at besættelsen var et led i de almindelige militære operationer og af rent midlertidig art. En tilsvarende erklæring blev af sovjetregeringen afgivet i en note til den danske regering af 25. juli 1945. ... Efter modtagelsen af disse erklæringer har den danske regering ikke fundet det naturligt at foretage henvendelser til sovjetregeringen vedrørende tidspunktet for tilbagetrækningen af Den røde Hærs tropper. Det må i denne sammenhæng erindres, at der stadig var engelsk militær i den øvrige del af Danmark. I oktober 1945 rettede den danske regering en henvendelse til den britiske regering vedrørende de britiske tropper i Danmark. ... I de følgende måneder blev de britiske styrker væsentligt reducerede, og den danske regering sendte herefter medio februar 1946 en note til den russiske regering, hvori man gjorde opmærksom på, at den danske hær nu var rekonstrueret, således at Danmark selv kunne overtage alle bevogtningsopgaver. ... Den 5. marts meddelte Molotov den danske gesandt, at hvis Danmark var i stand til allerede nu med sine egne tropper at besætte Bornholm, ville sovjetregeringen trække sine tropper tilbage. ... Når man tager i betragtning, at Sovjetunionen samtidig har meddelt, at dens tropper vil blive tilbagekaldt fra Tyskland, kan man sige, at besættelsen af Bornholm er forløbet programmæssigt i overensstemmelse med de ved besættelsen afgivne deklarationer.«[2]

Som man vil se, afviger gesandtens fremstilling – der også indeholder flere faktuelle fejl – flere steder fra ministeriets. Ikke mindst er usikkerheden om dateringen af besættelsen, den danske note og det sovjetiske tilsagn om at rømme Bornholm iøjnefaldende.

Et nyt og halvofficielt russisk syn på spørgsmålet er lige så ukompliceret:

Bornholm blev 11. maj befriet af sovjetiske styrker, fordi øen befandt sig i de sovjetiske militære styrkers operationsområde. Den 19. maj takkede udenrigsminister Christmas Møller de sovjetiske officerer for deres befrielse af denne del af landet. I den sovjetiske regerings memorandum af 25. juli 1945 hed det, at Bornholm var en del af

1. UM 105 Dan 5. Udkast til udberetning med bemærkninger 22.3.1946. Den sovjetiske note talte ikke om at »opretholde«, men om at oprette dansk administration.
2. UM Moskva-AMB 87 F 1. »Den russiske besættelse af Bornholm«, dateret 3.4.1946.

det danske territorium og kun erobret midlertidigt af Den røde Hær, indtil de militære problemer i Tyskland var løst. Spørgsmålet om de sovjetiske styrkers rømning af øen blev først officielt rejst af den danske regering den 28. februar 1946. Derfor blev dette spørgsmål naturligvis ikke officielt overvejet af Moskva, skønt man havde bemærket visse avisartikler om emnet. Allerede den 5. marts 1946 udtrykte den sovjetiske regering villighed til at give øen tilbage til den danske stat, hvis Danmark selv var i stand til at tage øen i besiddelse med egne styrker og oprette egen administration. Efter dansk svarnote 8. marts informerede NKID den 16. marts den danske mission i Moskva om, at den sovjetiske regering havde givet ordre til at trække de sovjetiske styrker tilbage fra Bornholm. Allerede den 5. april var rømningen afsluttet. Man kan derfor ikke tale om nogen trækken sagen i langdrag. Fra Moskvas side blev der i de officielle kontakter fra begyndelsen udvist en for et totalitært regime uventet skønsomhed med hensyn til at respektere den danske suverænitet over øen«.[3]

Et nationalt problem

Skal man tro disse officielle versioner, var den sovjetiske erobring og besættelse af den danske ø den naturligste sag af verden, og den 11 måneder lange besættelse udgjorde overhovedet ikke noget problem for nogen af parterne. For så vidt skulle der altså ikke være nogen grund til for en historiker at undersøge dette spørgsmål. De officielle beskrivelser giver imidlertid alle en forkortet og til dels fortegnet beskrivelse af forløbet fra besættelse til rømning. Når vi senere kommer til den *uofficielle* del af virkeligheden, vil vi se, at den sovjetiske besættelse i højeste grad bekymrede både befolkningen på Bornholm og regeringen i København. Det var kun udadtil man nærmest lod som ingenting. Den danske amtmand på Bornholm, P. Chr. von Stemann, som var den danske myndighedsperson, der under hele forløbet havde den daglige og direkte kontakt med de sovjetiske besættelsesmyndigheder på øen, kritiserer i sine erindringer den danske regerings forsigtige politik. Amtmanden skriver ligefrem, at danske centralmyndigheder var bange for russerne, og han nævner eksempler på, hvordan en mere frimodig og uforfærdet dansk optræden efter hans opfattelse ville være blevet accepteret af de sovjetiske besættelsesstyrker.

Bornholm *var* et alvorligt problem i det tosidede forhold mellem småstaten Danmark og stormagten Sovjetunionen, og den sovjetiske beslutning om at forlade øen i foråret 1946 blev i samtiden kaldt »den største nationale begivenhed, vi har oplevet siden befrielsen.« Moskva fortalte aldrig den danske regering noget om, hvor længe man agtede at holde Bornholm besat, og det var denne uvished kombineret med den store sovjetiske garnison, der pinte både bornholmerne og den øvrige del af nationen. De mange tusinde sovjetiske soldaters tilstedeværelse på øen, uklarheden om formålet med besættelsen, og skiftende danske regeringers ønske om at slippe af med de sovjetiske styrker lå som en mørk sky over det dansk-sovjetiske forhold ved denne tid. Da det hele var ovre, og man kunne udtale sig forholdsvist frit, skrev en hovedstadsavis om de stærke følelser, meddelelsen om rømningen havde udløst, og som viste, »hvor stort spørgsmålet var for os, og hvor varmt det lå os på hjerte«.[4]

Den sovjetiske besættelse af den danske ø syd for Sverige bekymrede også den svenske regering og offentlighed meget; derimod synes den norske regering at have været temmelig uinteresseret i Bornholm, selv om Nord-Norge indtil september 1945 også var

3. Indlæg på arkivkonference arrangeret af forskningsinitiativet Forandring og Kontinuitet, Ærø 5.12.1993.
4. *Berlingske Tidende* 17.3.1946.

sovjetisk besat. Storbritannien, der opfattede Danmark som sit interesseområde, fulgte også Bornholm-spørgsmålet med stor interesse. I Underhuset var der forespørgsler angående Bornholm ikke mindre end fem gange 1945-1946. For USA var Bornholm derimod af ringe interesse. Sidst, men ikke mindst, var russernes tilstedeværelse på Bornholm naturlivis noget, der optog bornholmerne stærkt. Det gjaldt både den brede befolkning, øens folkevalgte politikere og regeringens stedlige repræsentant, amtmanden.

Det små i det store

Alle disse niveauer vil blive behandlet i denne bog. De samme begivenheder vil efter tur blive belyst sådan, som de tog sig ud for henholdsvis bornholmerne, amtmanden i Rønne, regeringen i København, russerne, tyskerne, briterne, amerikanerne og svenskerne. Ved således at skifte perspektivet vil lag efter lag i det samlede »Bornholm-kompleks« blive afdækket. Forskellige afsnit er skrevet i forskellige tonearter – alt efter det emne, der gennemspilles. Det har dog altid været bestræbelsen at skrive klart og forståeligt. Bogen er skrevet for folk uden andre forudsætninger end interesse for emnet, men jeg har samtidig strengt respekteret den historiske disciplins krav om dokumentation, begrundelse og argumentation.

Noget af det fascinerende ved emnet Bornholm i denne periode er sammenfletningen af det store i det små og omvendt. Det, der blev besluttet i militære stabe og på fortrolige møder i Moskva og London, fik umiddelbare følger for almindelige bornholmeres dagligdag. Bomberne den 7. og 8. maj og den sovjetiske landgang den 9. maj kom ikke ud af den blå luft, men var resultatet af et kompliceret samspil af mange faktorer: Det sovjetiske udenrigskommissariats overvejelser (Vjateslav Molotov) og Den sovjetiske overkommandos beslutninger i Moskva (Josif Stalin og general Aleksej Antonov), Det vestallierede hovedkvarter i Reims (general Dwight D. Eisenhower), den 21. armégruppes hovedkvarter på Lüneburger Heide (feltmarskal Bernard Montgomery), Oberkommando der Wehrmacht i Flensborg, det britiske udenrigsministerium og den britiske regering i London (premierminister Winston Churchill), SHAEF-missionen og den danske regering i København (general R. H. Dewing, statsminister Vilhelm Buhl og udenrigsminister Christmas Møller), den tyske kommandant på Bornholm og den danske amtmand samme sted (Gerhard von Kamptz og P. Chr. von Stemann). Overfladisk set var påvirkningen den modsatte vej måske svær at få øje på, men den var der. Folkestemningen på øen blev ikke mindst via amtmanden kanaliseret videre til regeringen i København og indgik således i grundlaget for den danske regerings politik.

Hvis Bornholm-spørgsmålet skal beskrives fyldestgørende, skal det sættes ind i såvel en national dansk ramme som i den sovjetiske udenrigspolitik og den storpolitiske situation i dette tidsrum. Man skal naturligvis også huske på, at Bornholm-problemet blot var ét af en række andre problemer, der optog regeringerne i København, Moskva og London. I Danmark var hele forsyningssituationen (ikke mindst kul, olie og forskellige råstoffer) efter fem års besættelse og afbrydelse af det normale handelsmønster presserende. Et andet vigtigt problem var de to-tre hundrede tusinde tyske flygtninge, der var strandet i Danmark ved krigens afslutning. Hele Sydslesvig-spørgsmålet og de mange hundrede tusinde østflygtninge dér optog den danske regering og danske politikere overordentligt meget. Indenrigspolitisk var der retsopgøret og forberedelserne til det første frie valg efter befrielsen. Socialdemokratiet var meget optaget af udfordringen fra DKP og i sommeren 1945 af de såkaldte enhedsforhandlinger med dette parti.

Moskva havde i denne umiddelbare efterkrigstid umådelige problemer at tumle med, og Bornholm var kun en lille brik i det store

sovjetiske puslespil om Europas og verdens fremtid. Her skal kun nævnes hele Tysklandspørgsmålet, Sovjetunionens beherskelse af de senere folkedemokratier, Moskvas politik med hensyn til de tyrkiske stræder, forholdet til Finland og besættelsen af Nord-Norge samt hele Japan-Kina problematikken og det nordlige Iran som områder af interesse ved en vurdering af Kremls Bornholm-politik. Og alt sammenfattet i spørgsmålet: Hvordan så Moskva på Danmark, Europa og verden i 1945-1946? På et tidspunkt, hvor Sovjetunionen ifølge udenrigskommissær Vjateslav Molotov var blevet en af de vigtigste magter i verden, og hvor ikke ét internationalt spørgsmål kunne løses uden om Sovjetunionen »eller uden at lytte til vort fædrelands stemme.«[5]

»Mysteriet Bornholm«

Da den sovjetiske beslutning om at rømme Bornholm i marts 1946 blev kendt, beskrev den britiske avis *The Manchester Guardian* – som citeret indledningsvis – den russiske besættelse af Bornholm som et *mysterium.* Avisen føjede til, at den danske regering havde opretholdt en lige så diskret tavshed som russerne. »Mysteriet Bornholm« var derfor stadig uopklaret, konkluderede avisen. Bornholm-mysteriet har for så vidt eksisteret lige siden.

Hidtil er emnet Bornholms befrielse og besættelse 1945-1946 ikke blevet beskrevet fyldestgørende. Der foreligger mange værdifulde bidrag, der kaster lys over forskellige sider af emnet, men de hviler ofte på et ensidigt eller meget spinkelt kildegrundlag, eller er udelukkende anskuet ud fra én bestemt synsvinkel. I første række må nævnes von Stemanns erindringer, *En dansk embedsmands odyssé*, der både er en værdifuld beretning om forholdene under den sovjetiske besættelse, anskuet fra amtsgården i Rønne, og som tillige indeholder vigtige kilder. Von Stemann har også efterladt sig en utrykt version af erindringerne; begge versioner er blevet anvendt. Der findes en række lokalhistoriske og journalistiske skildringer, der indeholder vigtige oplysninger. Bornholm omtales eller strejfes endvidere i en række bidrag om Sovjetunionens, Storbritanniens og USAs udenrigspolitik i den pågældende periode. Mary Daus, Erik Thostrup Jacobsens og Jørgen H. Barfods bidrag indtager en særstilling på det faghistoriske felt. Thomas E. Jensens mange bidrag i *Bornholms Tidende* og hans kommentarer til den sovjetiske militærhistoriker Andrej Basovs artikel om den sovjetiske landgang på Bornholm er fornem journalistik, der hviler på omfattende militærhistorisk viden.

Fælles for alle er det vilkår, at de ikke har kunnet bygge på kildemateriale fra hverken danske eller sovjetiske arkiver, hvorimod adgangen til de angelsaksiske magters statslige arkiver længe har været meget liberal. Det britiske og amerikanske materiale er dog ikke hidtil blevet mere end sporadisk benyttet. Med kommunismens sammenbrud og mere liberale arkivlove i såvel Danmark som Rusland i henholdsvis 1992 og 1993 ændredes vilkårene. I 1993 offentliggjorde jeg selv en større dagbladsartikel om Moskva og Bornholm baseret på nye fund i Ruslands Udenrigsministeriums arkiv, og i 1994 offentliggjorde Boris Weil en større dagbladsartikel, der refererede vigtigt materiale fra samme arkiv. Der er dog stadig store adgangsproblemer, ikke mindst til de russiske militære arkiver. De overordnede militærstrategiske overvejelser, som den sovjetiske militære ledelse må have gjort sig 1945-1946 om Bornholm, stræderne, Danmark og Kielerkanalen er derfor fortsat ukendte. Et særligt problem skyldes det forhold, at mange politiske beslutninger ikke blev nedfældet på papir, men truffet mundtligt af Stalin og hans

5. Adam B. Ulam: *Expansion and Coexistence* (1969), s. 405.

kammerater uden referat. Alligevel er der i dag et langt bredere og mere alsidigt kildegrundlag for en dokumenteret beskrivelse og analyse. Denne fremstilling vil kaste nyt lys over flere sider af »mysteriet Bornholm«: Moskvas politiske bevæggrunde, de vestallieredes syn på Bornholms befrielse, Londons holdning, den danske regerings politik, von Stemanns rolle, bornholmernes syn på den sovjetiske besættelse, og forholdet mellem russerne og bornholmerne fra maj 1945 til april 1946.

Den sovjetiske litteratur om Bornholm er ensidig i hele sit anlæg og har ofte karakter af heroiserende hyldestskrifter, der slet ikke behandler de politiske og strategiske sider af befrielsen og besættelsen. Flere artikler, der citerer sovjetiske deltagere i landgangsoperationen den 9. maj, er ganske fantasifulde. Den sovjetiske landgang og tilstedeværelse på den danske ø fremstilles altid som udelukkende fremkaldt af militær nødvendighed. Flådeofficeren og militærhistorikeren Andrej Basov – der selv var med på Bornholm i 1945 – har som den hidtil eneste skrevet om den sovjetiske landgang på grundlag af materiale i den sovjetiske krigsflådes arkiv. En særlig kategori udgøres af de fantasifulde legender af både dansk og sovjetisk aftapning om ikke-stedfundne begivenheder, der er blevet trykt gennem årene. De fleste knytter sig til majdagene 1945 og beretter om drabelige kampe mellem desperate og fanatiske tyskere på den ene side, og heltemodige sovjetkrigere på den anden side. Mange af disse historier opstod i aviserne dengang, men andre er blevet lanceret mange år efter. F. eks. har general Fjodor Korotkov i en artikel i anledning af 25-års jubilæet for Bornholms befrielse fortalt om ting, som bevisligt aldrig har fundet sted.

Forsøg på afmystificering

Der er mange uklarheder, unøjagtigheder og modstridende oplysninger i den eksisterende litteratur om Bornholms befrielse og besættelse. Der hersker således uklarhed over så grundlæggende spørgsmål som rækkevidden af den tyske kapitulation i Danmark den 4. maj 1945 (omfattede den også Bornholm?); udenrigsminister Christmas Møllers og den danske regerings rolle i de bevægede majdage 1945 (sov udenrigsministeren på et kritisk tidspunkt?); amtmand von Stemanns betydning; de britiske befrielsesstyrkers opgaver i begyndelsen af maj; formålet med de sovjetiske bombardementer den 7. og 8. maj samt den sovjetiske befrielse den 9. maj; formålet med den sovjetiske besættelse; de sovjetiske styrkers omfang; omkostningerne ved besættelsen; stemningen blandt bornholmerne; årsagen til de sovjetiske besættelsesstyrkers rømning af Bornholm i april 1946, og de sovjetiske betingelser for rømningen (findes der en hemmelig aftale?).

Jeg håber at have skabt klarhed over i det mindste nogle af disse spørgsmål. Kun ved særligt omstridte spørgsmål anføres andre synspunkter, skønt min fremstilling sætter store spørgsmålstegn ved eller fjerner grundlaget for hidtil hævdede opfattelser af mange ting – og i øvrigt ikke kun spørgsmål, der er snævert forbundet med Bornholms skæbne. Der er således mange nye oplysninger fra sovjetiske arkiver om Moskvas syn på Danmark, DKP, Frihedsrådet og politikerne under og efter besættelsen. Bl. a. derfor, men også for at vise forløbet i hele dets kompleksе mangesidethed, for at lade de mange nye oplysninger komme til læserens kundskab, og for at frembringe noget af tidens kolorit, har jeg valgt en høj detaljeringsgrad.

I 1945-1946 var det meget udbredt at kalde Sovjetunionen for *Rusland*, og tilsvarende brugtes ordet *russisk* i stedet for sovjetisk. I denne fremstilling bruges overvejende betegnelsen *sovjetisk* og *Sovjetunionen*, når der ikke er tale om direkte citat. Det er ikke ordkløveri, men udtrykker min grundlæggende opfattelse af, at Sovjetunionen var noget særligt, noget andet og mere end Rusland. På russisk er der to ord for det danske *besættelse* – *оккупация* og *занятие*. Det første har

en hårdere klang og blev f. eks. brugt om besættelsen af Tyskland, det sidste og blødere om besættelsen af Bornholm.

Denne betydningsforskel kan ikke udtrykkes på dansk.

»Historien« og historieskrivning

De fleste mennesker forestiller sig, at »historie« er noget meget enkelt og håndfast: »Historien fortæller« eller »historien lærer os« dit og dat. Nogle taler ligefrem om »historiens domstol«. Sådanne udtryk bygger på en tro på, at man helt entydigt kan fastslå årsager og motiver i komplicerede handlingsforløb, ja beskrive, hvordan det *egentlig* forholdt sig. Men historisk viden er et uendeligt kompleks fænomen, langt mere kompliceret og skrøbelig end de fleste historiske fremstillinger giver det udseende af. »Historien« lærer os ingenting. Der er for så vidt ingen »historie«, kun historieskrivere. Historien i betydningen den fortid, som var engang, er for altid væk og kan ikke vækkes til live.

I den foreliggende fremstilling ser begivenhedsforløbet på og omkring Bornholm, koncentreret om årene 1945-1946, langt mere enkelt ud, end det var, da det i sin tid »rigtigt« fandt sted. Jeg har løbende i fremstillingen gjort opmærksom på uafklarede spørgsmål og ikke ladet formodninger fremstå som kendsgerninger. – Mange personer og begivenheder er ikke omtalt i den uendelige historie om russerne og Bornholm.

1. Baggrund og indramning

»Sovjetunionens udenrigspolitik må formes i overensstemmelse med dens voksende militære styrke.«
Udenrigskommissær Vjateslav Molotov til Sveriges Moskva-ambassadør 1943.

De sovjetiske bomber over Nexø og Rønne den 7. maj 1945 faldt uden varsel, som amtmand P. Chr. von Stemann skriver i sine utrykte erindringer[1], men de kom ikke lige ud af den blå luft. Bornholm havde længe været genstand for Moskvas interesse. Og den sovjetiske interesse for Bornholm var led i en mere omfattende interesse for Danmark, ja for hele Østersø-området og Østersøens forbindelse til verdenshavene. I det følgende skal vi se på baggrunden for de dramatiske begivenheder i begyndelsen af maj 1945 og sætte disse begivenheder ind i en større forståelsesramme omfattende spørgsmålet om Danmarks hele stilling mellem øst og vest under krig og besættelse.

Sovjetunionen var endnu under 2. Verdenskrig overvejende en militær landmagt, men Kreml var også stærkt optaget af sømilitære spørgsmål – herunder kontrollen med Bornholm og de danske stræder. Denne interesse kom til udtryk på flere måder både i mellemkrigstiden, under den sovjetisk-tyske forståelse 1939-1941, under Kremls alliance med de vestlige allierede 1941-1945, og i tiden efter 2. Verdenskrig.

Mellemkrigstiden

Sovjetunionen var ikke nogen stærk maritim magt, og i 1921 var det den danske generalstabs vurdering, at Sovjetrusland end ikke teknisk set ville være i stand til at indlede nogen militær aktion mod noget land. I Moskva var man dog hele tiden opmærksom på »de danske stræders og det danske territoriums kolossale strategiske betydning«, som det hed i en indberetning fra den sovjetiske diplomatiske mission i Danmark i 1936. Udenrigskommissær Georgij Tjitjerin var i 1920rne privat kritisk over for den ensidige danske nedrustning og opfordrede Danmark til at lukke stræderne i tilfælde af krig, så Storbritannien ikke skulle kunne angribe Sovjetunionen via Østersøen. Hvis ikke stræderne blev lukket, ville London nemlig ifølge udenrigskommissæren oprette et »Malta i Østersøen« på dansk territorium –

1. P. Chr. von Stemann: *Utrykte erindringer* (u.å.), s. 548. Det følgende bygger på mit utrykte manuskript *Danmark og Sovjetunionen i mellemkrigstiden.*

formentlig en omskrivning for Bornholm. Moskva tilbød i 1930 Danmark en ikke-angrebstraktat, der forpligtede Danmark til ikke at indgå alliance med stater i konflikt med Sovjetunionen – men Danmark takkede nej.

I takt med Tysklands genoprustning i 1930rne voksede Sovjetunionens interesse for Danmark. Storbritannien lod i 1930rne Tyskland dominere Østersøen og afstod fra at hævde en maritim tilstedeværelse i Østersø-regionen. Sovjetunionens Østersø-flåde var på dette tidspunkt svag og kunne på ingen måde måle sig med den tyske. I 1937 foretog Moskva en kovending og støttede nu tanken om et skandinavisk forsvarsforbund, som hidtil var blevet modarbejdet. Den svage sovjetiske flådes opgaver i Østersøen i tilfælde af krig var ved midten af 1930rne koncentreret om den nære, østlige del. Af et kort over den sovjetiske flådes operationsområder fremgår det imidlertid, at Bornholm befandt sig *bag* de sovjetiske flåde- og flyoperationers forreste forsvarslinier. Og da dansk politi i 1935 arresterede chefen for Moskvas militære efterretningstjeneste i Danmark, fandt man kort over Bornholm-regionen og stræderne.[2] I en samtale med en dansk journalist under Vinterkrigen advarede den sovjetiske chargé d'affaires i Danmark, I. V. Vlasov, mod risikoen for tyske baser på Bornholm. I sin indberetning til Moskva mente diplomaten, at Danmark i virkeligheden frygtede *sovjetiske* baser på Bornholm.[3]

Udenrigskommissær Vjateslav Molotov (1890-1986) underskriver i Kreml sent på natten den 23. august 1939 den tysk-sovjetiske traktat med tilknyttet hemmelig protokol om bl. a. Sovjetunionens besættelse af de baltiske lande og deling af Polen mellem de to totalitære stater. Stalin og udenrigsminister Ribbentrop ser fornøjet til. Yderst til venstre (med midterskilning) marskal Boris Sjaposjnikov, chef for den sovjetiske generalstab. (Вестник marts 1990)

Sovjetisk-tysk forståelse

Forståelsen mellem Sovjetunionen og Tyskland i august 1939, det sovjetiske angreb på Finland november 1939 og indlemmelsen af de baltiske stater sommeren 1940 gjorde for alvor Sovjetunionen synlig i Norden og Østersøområdet. Tysklands besættelse af Danmark i april 1940 mødte ingen modsigelse fra Moskva – tværtimod lykønskede udenrigskommissær Vjateslav Molotov Berlin med det heldigt gennemførte felttog. Det forhindrede dog ikke Stalin i senere at anklage Danmark for at have lukket tyskerne ind i landet. Den tyske beherskelse af Danmark må have mishaget Kreml. Da minister for offentlige arbejder, Gunnar Larsen, i september 1940 var i Moskva for at underskrive en

2. RGVA F. 33987, op. 3, d. 724. »Балтийский театр задачия Балтийского флота«, af stabschefen ved det militære flådeakademi og chefen for den hemmelige sektor 12.4.1935. Борис Вайль: »Судьба Александра Улановского«, *Вопросы истории* 1995:9, s. 154.
3. AVP RF F. 06, op. 1, p. 8, d. 82. Vlasovs dagbog 12.12.1939.

dansk-sovjetisk handelsaftale, blev han modtaget af Molotov, der fremhævede Moskvas interesse i gode forbindelser til Danmark, som sammen med Sverige var i besiddelse af »nøglerne til Østersøen«.[4]

Efter besættelsen forsøgte forskellige enkeltpersoner i Danmark uden held at få Moskva til klart at tilkendegive, at Sovjetunionen var interesseret i, at Danmark fortsat skulle bestå som selvstændig stat i det kommende Europa. I maj 1940 betroede den radikale advokat Hermod Lannung den sovjetiske chargé d'affaires, at ledende danske nu var begyndt at forstå, at Danmark måtte sætte sit håb til Sovjetunionen, der som »en mægtig stat ved Østersøen« med behov for fri passage gennem stræderne jo ikke kunne være interesseret i, at Danmark gik under som selvstændig stat. Vlasov undlod at svare og henviste til, at der ikke forelå nogen officiel sovjetisk erklæring vedrørende Danmarks fremtid som selvstændig stat. Han sagde blot, at »for ethvert objektivt tænkende menneske« var det indlysende, at »en så stor magt som Sovjetunionen under alle omstændigheder skal have fri adgang fra Østersøen til Nordsøen«. Heller ikke senere lykkedes det Lannung at få et forpligtende svar.[5]

Moskvas interesse for de danske stræder blev også markeret over for Berlin, da Molotov 12. - 13. november forhandlede med Adolf Hitler og Joachim von Ribbentrop om en videre opdeling af verden mellem de to magter. Molotov var interesseret i at diskutere Lille og Store Bælt, Øresund, Kattegat og Skagerrak, men Ribbentrop var afvisende og henviste til, at det var meningsløst at diskutere disse ting, så længe krigen varede. Molotov rejste også forgæves spørgsmålet om Kielerkanalen.[6] Et internt sovjetisk papir fra oktober-november 1940, som sandsynligvis er blevet til som led i forberedelserne til Molotovs Berlin-rejse, beskrev Danmarks nøgleposition set fra Moskva således:

> »Danmarks strategiske betydning bestemmes af dets rolle som det land, der har den faktiske kontrol over skibsfarten gennem Stræderne, som er det vigtigste led i den almindelige strategiske situation i Østersø-områdets krigsskueplads«.

Konklusionen understregede imidlertid, at det *reelle* herredømme over stræderne siden begyndelsen af det 20. århundrede havde tilhørt Tyskland. Danmark og Sverige havde blot »en ikke realiserbar ejendomsret«.[7] Tyskland kunne når som helst tvinge Danmark til at afspærre stræderne. Dette forhold plus Kielerkanalen sikrede Tysklands herredømme i Østersøen.[8]

Den sovjetiske ledelse var meget optimistisk ved denne tid. Josif Stalin udtalte i en fortrolig kreds i august 1939, at en storkrig i Europa (uden sovjetisk deltagelse) ville svække de kapitalistiske lande og skabe muligheder for kommunistiske magtovertagelser i Europa. Og Molotov sagde i juli 1940, at ligesom 1. Verdenskrig havde muliggjort magterobringen i Rusland, ville 2. Verdenskrig »gøre det muligt at gribe magten i hele Europa«.[9]

Sovjetisk alliance med Vestmagterne 1941-1945

Da Kreml som følge af det tyske angreb i juni 1941 skiftede side, blev stræderne og Kielerkanalen et diskussionsemne mellem Sovjetunionen og de vestallierede. Moskva

4. AVP RF F. 06, op. 2, p. 19, d. 209. Molotovs dagbog 18.9.1940.
5. AVP RF F. 06, op. 2, p. 19, d. 209. Vlasovs referat 7.5. og 18.6.1940 samt 3.1.1941.
6. »Поездка В. М. Молотова в Берлин в ноябре 1940 г.«, *Новая и новейшая история* 1993: 5, s. 75-76 og 92.
7. AVP RF F. 085, op. 30, p.123, d. 361, ll. 1-21. Memorandum af professor E. Adamov og Tatjana Zjdanova: »Балтийское море и балтийские проливы« udateret, men påført »1940 г. ... ноябрь«.
8. AVP RF F. 085, op. 30, p. 123, d. 361, ll. 22-24.
9. А.Н. Сахаров: »Война и советская дипломатия 1939-1945«, *Вопросы истории* 1995:7, s. 29.

understregede over for London strædernes betydning for Sovjetunionen og klagede over, at denne forbindelse til verdenshavene nu var blevet alvorligt forstyrret i to verdenskrige.[10] Da udenrigsminister Anthony Eden var i Moskva i december 1941, sagde Stalin, at Sovjetunionen ikke ville indvende noget imod, at Storbritannien efter krigen fik flådebaser i Norge eller Danmark på betingelse af, at stormagterne garanterede ind- og udsejlingen fra Østersøen. Til gengæld ønskede Stalin britisk anerkendelse af, at de baltiske lande tilhørte Sovjetunionen, som også skulle have ret til militære baser i Finland.[11] Herved havde Stalin tilkendegivet, at Kreml på dette tidspunkt ligesom London betragtede Danmark og Norge som britisk interesseområde.

Stalins imødekommenhed med hensyn til britiske baser i Danmark og Norge skal ses på baggrund af den alvorlige militære situation, som Sovjetunionen befandt sig i på dette tidspunkt med de tyske hære stående uden for Moskva. Hans appetit voksede imidlertid i takt med den for Sovjet gunstige udvikling på slagmarken. Det gav Molotov udtryk for i 1943 ved at erklære, at »Sovjetunionens udenrigspolitik må formes ifølge dens voksende militære styrke«.[12] I 1944-1945 var de tyske styrker på tilbagetog, de baltiske stater genindlemmet i Sovjetunionen, og en sovjetisk besættelseszone i det slagne Tyskland aftalt, som gik helt frem til Lybæk ved roden af den jyske halvø. Moskva var nu imod britiske baser i Danmark. Sovjetunionen var i færd med at blive den største Østersømagt med en sådan sømagts naturlige interesser. Dette forhold kom også til at afspejle sig i sovjetiske udtalelser og i sovjetisk politik i forhold til Danmark i krigens slutfase.

Maksim Litvinov (1876-1951), der havde opholdt sig i Danmark 1919-1920, var udenrigskommissær1930-1939 og fra 1941 vicekommissær. Han foreslog i december 1945 Molotov, at man brugte besættelsen af Bornholm som pressionsmiddel for at få indrømmelser vedrørende kontrollen med de danske stræder og Kielerkanalen. (Источник 1995:4)

»I Østersøen ligger øen Bornholm«

Under krigen arbejdede en sovjetisk kommission i Moskva under tidligere udenrigskommissær Maksim Litvinov med udformningen af Sovjetunionens politik i efterkrigens Europa. I foråret 1942 blev der lavet en oversigt over »Kampen om herredømmet i

10. FO 371 56233 130619. FO til legationen i København 28.2.1946.
11. О. А. Ржевский: »Визит А. Идена в Москву в декабре 1941 г. Переговоры с И. В. Сталиным и В. М. Молотовым«, *Новая и новейшая история* 1994:2, s. 91-92. Se også FO 371 56232 130619. Udkast til notat om strædерne datereteret 21.4.1946. Eden var meget forstående over for Stalins krav, men Churchill var afvisende, se FO 371 32874. Churchill til Eden 8.1.1942.
12. Bent Jensen: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig* (1987), s. 32.

Ivan Majskij (1884-1975) var i 1930rne sovjetisk gesandt i London og 1943-1946 viceudenrigskommissær. (Источник 1995:4)

Solomon Lozovskij (1878-1952),1939-1946 viceudenrigskommissær, slog allerede i 1944 til lyd for Bornholm som sovjetisk militærbase. Han døde i fængsel. (Источник 1995:4)

Østersøen og strædereglerne.«[13] I 1943 forelagde Litvinov for Stalin og Molotov en arbejdsplan, hvis emner bl.a. omfattede et skandinavisk statsforbund, den tysk-danske grænse (Slesvig-spørgsmålet) og Kielerkanalen, Store og Lille Bælt samt Øresund. Da seniordiplomaten Ivan Majskij i januar 1944 udarbejdede en storpolitisk oversigt til Stalin, pegede han også på Østersøens udløb som værende »af stor betydning« for Sovjetunionen.[14]

I slutningen af juli 1944 drøftede Litvinovkommissionen konkret Sovjetunionens interesser i de danske stræder, Kielerkanalen og den vestlige del af Østersøen. Målet var ifølge Litvinov en maksimal sikring af Sovjetunionens Østersøkyst i lyset af de forestående militære erobringer. Østersøen burde lukkes for orlogsskibe tilhørende ikke-Østersøstater, og de danske stræder og Kielerkanalen burde internationaliseres. Desuden var det ønskeligt at få Ålandsøerne under sovjetisk suverænitet. Litvinov understregede, at ønsket om at få stræderne lukket næppe kunne virkeliggøres, »men det betyder ikke, at vi ikke skal rejse spørgsmålet«. Han påpegede også, at Storbritannien og de skandinaviske lande ville vende sig imod internationalisering af Kielerkanalen og ændring af Ålandsøernes status. Vicekommissær Solomon Lozovskij fremhævede behovet for *militære* støttepunkter i Østersøen mellem Kielerkanalen og Ålandsøerne som mere håndfaste garantier mod fjendtlige krigsski-

13. AVP RF F. 0512, op. 2, p. 8, d. 6. Arbejdsplan for 2. kvartal 1942; sst. d. 5. Arbejdsplan for 1. eur. afd., gruppe 1 (Andrej Vysjinskij og Jakov Surits), tema 4.
14. »Заниматься Подготовкой Будущего Мира«, *Источник* 1995:4, s. 119-132.

Kort over Østersø-regionen med Bornholm (markeret ved stjerne), set fra Moskva.

be end internationale garantier. I den forbindelse gjorde Lozovskij opmærksom på, at »i Østersøen ligger øen Bornholm, som vi bør rette opmærksomheden imod«. Sovjetunionen måtte overveje, »hvordan man kunne rejse problemet med militære baser og på hvilke øer, tilhørende andre stater.« Hvis der ikke kunne findes et folkeretligt grundlag for at gøre Bornholm til et militært støttepunkt, måtte Sovjetunionen henvise til nødvendigheden af garantier mod Tyskland. Som vi senere skal se, blev just argumentet om Bornholm som sovjetisk garanti mod Tyskland brugt efter besættelsen i 1945. Litvinov mente ikke, at Sovjetunionen kunne fremsætte noget folkeretligt krav på Bornholm, fordi øen tilhørte Danmark, som Sovjet jo ikke var i krig med.[15]

Litvinov-kommissionen drøftede også det slesvigske spørgsmål, og gik her ud fra den (forkerte) antagelse, at Danmark efter Tysklands nederlag ikke ville udvise samme frygtsomhed som efter 1. Verdenskrig. Moskva forestillede sig, at Danmark med fast stemme ville kræve hele Slesvig tilbage. Det interessante er imidlertid, at hvis Danmark ikke gjorde dette, så burde Sovjetunionen for at varetage egne interesser i Østersøen virke for, at Slesvig blev udskilt fra Tyskland og overdraget Danmark. Om græn-

15. AVP RF F. 0512, op. 2, p. 8, d. 4, ll. 91-93. Protokol No. 8 dateret 22.7.1944.

sen skulle gå syd eller nord for Kielerkanalen eller følge selve kanalen skulle senere overvejes.[16] Det slesvigske spørgsmål var – som vi skal se – også senere med i de sovjetiske overvejelser om Moskvas politik over for Danmark med henblik på at styrke Sovjetunionens indflydelse i den vestlige del af Østersøen.

Danmark mellem Øst og Vest

Danmarks og Bornholms skæbne i maj 1945 blev ikke aftalt mellem stormagterne under krigen. Hvem der ville komme til at befri Danmark var uafklaret til det sidste. Spørgsmålet om, hvem der skulle have magten i det befriede Danmark, var også uvist. Især Storbritannien forsøgte at få Kreml forpligtet på en politik, som ville sikre, at de traditionelle, konstitutionelle kræfter i Danmark kunne overtage magten efter den tyske besættelses ophør. Men Moskva forbeholdt sig sin stilling på dette punkt til det sidste. Et britisk forslag om en fælleserklæring, der anerkendte, at den danske *nation* med kongen i spidsen via sin modstandskamp havde placeret sig side om side med De forenede Nationer – dvs. at Danmark var en slags allieret og skulle behandles som sådan – blev direkte afvist af Moskva i maj 1944.[17] Moskva reagerede heller ikke på forskellige henvendelser fra de politiske partier i Danmark, således »Kongens budskab« af 8. september 1944. Grunden til tavsheden var givetvis, at en reaktion på disse henvendelser ville have været ensbetydende med en anerkendelse af disse politiske kræfters legitimitet – en anerkendelse man på dette tidspunkt ikke ønskede at give. Kreml ønskede at have frie hænder med hensyn til, hvilke kræfter der til sin tid skulle udgøre eller danne Danmarks fremtidige regering.

Heri var der intet mærkeligt, endsige suspekt. Enhver stat ønsker at få så stor indflydelse som muligt på andre landes, ikke mindst nabolandes adfærd. Af langt større interesse er det, at Kreml hele tiden synes at have anset Danmark for at være overvejende britisk interesseområde, og at Moskva kun sigtede efter at få *medindflydelse* på Danmarks internationale placering og indre forhold efter krigen. Denne opfattelse skal der følgende argumenteres for.

Vestallierede forberedelser til befrielse af Danmark

Danmarks forhold til Sovjetunionen var altså uafklaret i verdenskrigens sidste fase. Regeringen havde under tysk tryk afbrudt de diplomatiske forbindelser med Moskva i juni 1941 og i november samme år tilsluttet sig Anti-Komintern pagten. Den danske regering havde i forbindelse med Tysklands angrebskrig betegnet Sovjetunionen som »en trussel mod nordiske staters velfærd og trivsel«, talt om en bølge af sympati for vore kæmpende brødre i Nord (finnerne) samt om »europæisk kultur og kamp under tysk førerskab«. Danmarks kommunistiske Parti var blevet illegaliseret, og danske frivillige gjorde i tusindvis tjeneste på østfronten, mens danske arbejdere i titusindvis arbejdede i Tyskland og derved styrkede den tyske krigsmaskine med det officielle Danmarks velsignelse. Sovjetunionen betragtede den danske regering som et tysk kollaborationsinstrument og ville ikke vide af den og dens medlemmer.

Siden august 1943 havde Danmark imidlertid ingen regering. I stedet var der en arbejdsdeling mellem departementschefstyret, som administrerede landet og forholdet til besættelsesmagten, og modstandsbevæ-

16. AVP RF F. 06, op. 6, p. 14, d. 172. Udateret rapport om Tyskland fra 1944.
17. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 3 indeholder alle de britisk-amerikanske noter til den sovjetiske regering om erklæringer om Danmarks position i forhold til de allierede. Kerr til Vysjinskij 26.5.1944. Sst., d. 3 indeholder alle Vysjinskijs negative svar. Se også Aage Trommer: *Danmark mellem øst og vest* (1972), s. 31.

gelsen, repræsenteret ved Frihedsrådet, der bekæmpede besættelsesmagten. I modstandsbevægelsen var det illegale kommunistiske parti en betydelig faktor, så der var flere og gode grunde til, at Moskva så med sympati på modstandsbevægelsen. Ingen vidste, hvilken slags regering der ville blive dannet i kølvandet på befrielsen. Og ingen kunne med sikkerhed vide, hvilken stormagt der blev landets befrier, selv om London lod forstå, at Storbritannien betragtede Danmark som sit interesseområde. I foråret 1944 aftalte Frihedsrådet med den britiske sabotageorganisation SOE, at den danske modstandsbevægelse militært skulle underlægges den påtænkte vestallierede invasionsstyrke, The Allied Expeditionary Force (AEF). Den 14. juni 1944 udstedte invasionsstyrkens ledelse, SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force), »Operation Order No. 1« om det militære samarbejde med modstandsbevægelsen, når befrielsen skulle gennemføres.[18] Disse aftaler var Moskva tilsyneladende ikke vidende om.

I forbindelse med den forestående vestallierede invasion af kontinentet blev der indgået aftaler mellem SHAEF og en række besatte vesteuropæiske landes eksilregeringer (bl.a. den norske) om vilkårene for udøvelsen af den civile forvaltning i overgangsperioden mellem besættelse og befrielse. Da det besatte Danmark ikke havde nogen eksilregering, blev der i stedet udarbejdet et direktiv, hvori Danmark af hensyn til Moskva kun blev omtalt som »venligsindet«, skønt de vestallierede ønskede at behandle Danmark som allieret.[19] Den 9. august 1944 fik Moskva tilsendt et referat af direktivet »om den politik, der vil blive ført af de [vest]allierede militære myndigheder i Danmark« i forbindelse med landets befrielse. Den britiske Moskva-gesandt Archibald Clark Kerr bad i den forbindelse om at få oplyst, om den sovjetiske regering var enig i direktivets bestemmelser om, at chefen for det (vest)allierede ekspeditionskorps skulle udøve øverste myndighed over den civile administration. Hvis der ikke eksisterede nogen dansk regering ved tidspunktet for befrielsen, ville der blive oprettet en midlertidig militæradministration, indtil en regering kunne blive dannet ad forfatningsmæssig vej.[20]

Moskva svarede aldrig, men den britiske note gav stødet til mange interne overvejelser om, hvordan Sovjetunionen kunne få medindflydelse på udviklingen i Danmark under og efter befrielsen. Afdelingschef Pavel Orlov anbefalede viceudenrigskommissær Vladimir Dekanozov, at Sovjetunionen ikke skulle afvise de vestallierede retningslinier for Danmarks befrielse, men søge dem ændret i sovjetisk favør. Sovjetunionen burde foreslå Storbritannien og USA at rette henvendelse til Frihedsrådet om, at dette organ påtog sig ansvaret for det midlertidige styre, indtil der kunne indsættes en forfatningsmæssig regering. Orlov begrundede sit forslag med Sovjetunionens »særlige interesser i Danmark, som kontrollerer udløbet fra Østersøen«. Hans overvejelser hvilede altså på den forudsætning, at alle de allierede magter ville komme til at tage del i de militære operationer i forbindelse med Danmarks befrielse, og at en central rolle for Frihedsrådet ville være i Moskvas interesse. Dekanozov understregede »Frihedsrådet« dobbelt, da han læste notatet.[21] Orlovs forslag nød dog ikke umiddelbart fremme.

18. Jørgen Hæstrup m.fl.: *Kilder til modstandsbevægelsens historie* (1962), s. 154-161.
19. Erik Thostrup Jacobsen: *Foden i døren* (1984), s. 79; Trommer: *Danmark mellem øst og vest*, s. 49-50.
20. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 3. Kerr til Vysjinskij 9.8.1944. Se også Trommer: *Danmark mellem øst og vest*, s. 49-50. At London og Washington mente *vest*allieret, når de skrev blot allieret, fremgår bl.a. af direktivet til chefen for SHAEF-missionen til Danmark fra foråret 1945. Han pålægges udtrykkeligt at handle således, at det kan støtte den britiske og amerikanske politik. Den sovjetiske regering nævnes ikke.
21. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 5, ll. 17-19. Orlov til Dekanozov 15.8.1944 med Dekanozovs påtegning af samme dato.

Som vi senere skal se, var tankerne om Frihedsrådet som kernen i en dansk overgangsregering ikke hermed døde. De blev aktualiseret igen i december 1944.

Efter udarbejdelsen af SHAEF-direktivet blev der i oktober 1944 oprettet en særlig SHAEF-mission til Danmark med den britiske generalmajor R. H. Dewing som chef og den amerikanske oberst Ford-Trimble som vicechef. Det var SHAEF-missionens opgave at tage sig af alle civile opgaver uden for de militære operationszoner. Disse zoner blev fastlagt af SHAEFs øverstkommanderende, general Dwight D. Eisenhower, med bistand fra den 21. armégruppes hovedkvarter under ledelse af feltmarskal Bernard Montgomery.[22] En dansk militærmission blev i London akkrediteret SHAEF. Med titel af oberstløjtnant blev diplomaten, legationsråd Gustav Rasmussen, chef for missionens afdeling for civile anliggender. Dewing havde også direkte kontakt til Socialdemokratiets leder, Vilhelm Buhl, der i begyndelsen af april forsikrede, at de politiske partier sammen med modstandsbevægelsen ville danne den første regering efter befrielsen, og at regeringen ville være i stand til at »holde modstandsbevægelsens styrker i ro« efter befrielsen, dvs. forhindre et frygtet kommunistisk kupforsøg.[23]

De vestallierede havde således på forskellig vis tilkendegivet, at Danmark var *deres* ansvar, og at det ville blive *vest*allierede styrker, der skulle tage sig af Danmarks befrielse. Med den vestallierede henvendelse til Moskva i august 1944 om SHAEF-missionens opgaver ved den kommende befrielse kunne Moskva ikke være i tvivl om dette forhold. Noget ganske andet var imidlertid, om Kreml uden videre ville affinde sig med de vestallieredes politik, og – hvis ikke – om Sovjetunionen havde midler til at stikke en kæp i hjulet på de vestlige stormagters planer for Danmarks befrielse. Det skulle snart vise sig, at Moskva efter vendepunktet i krigen ikke var til sinds uden videre at overlade Østersø-staten Danmark til de atlantiske stormagter alene. Med sin nyvundne styrkeposition ved Østersøens østkyst betragtede Sovjetunionen også Danmark som sit interesseområde. Og den gunstige udvikling på den militære front langs Østersøens sydkyst fra årsskiftet 1944-1945 betød, at der opstod reel mulighed for sovjetiske styrkers befrielse af i det mindste dele af det danske kongerige.

Moskva og »Det kæmpende Danmark«

Selv om det var det officielle Danmark, der havde brudt med Sovjetunionen, var Moskvas forhold til modstandsbevægelsen i Danmark og »de frie danske« i udlandet længe tøvende. Man havde svært ved at forstå, hvad »Det kæmpende Danmark«, der jo ikke blev ledet af en eksilregering, egentlig repræsenterede – hvad der måske ikke var noget at sige til. Moskva var ringe informeret om udviklingen i Danmark og havde ligeledes problemer med at begribe forholdet mellem Frihedsrådet og de gamle politikere.

Det kæmpende Danmark gjorde sig især gældende i Washington og London ved gesandterne Henrik Kaufmann og Eduard Reventlow samt en kreds af patriotiske danskere, hvoraf den mest kendte var den konservative eksilpolitiker John Christmas Møller i London, formand for Det danske Råd. Det danske gesandtskab i Stockholm under J. C. W. Kruses ledelse var også en vigtig institution, ikke mindst som kontaktled til det sovjetiske gesandtskab i Sverige. I Sverige var der tillige institutioner som Den danske Brigade, Den danske Pressetjeneste og en dansk militær efterretningstjeneste. Danmarks gesandt i Teheran, E. C. A. Fensmark,

22. FO 371 47221 N 4139. Instruks fra SHAEF til Dewing 6.4.1945.
23. FO 371 47222 N 4859/9/15. Dewing til Buhl 20.2. og Buhl til Dewing 6.4.1945.

John Christmas Møller (1894-1948) sammen med Thomas Døssing. Førstnævnte var en af flere, der instruerede Døssing om den linie, der skulle følges over for Moskva i krigens slutfase. (Erik Thostrup Jacobsen: ... Gør jer pligt - gør jert værk)

havde allerede i december 1941 anmodet Moskva om at blive anerkendt som Det fri Danmarks diplomatiske repræsentant i såvel Sovjetunionen som Iran. Både denne og senere henvendelser var dog forgæves. Argumenterne imod var, at der ikke var tale om en massebevægelse, og at der ikke var nogen egentlig ledelse. I 1943 skrev den sovjetiske gesandt i Teheran, at Fensmark var passiv og heller intet foretog sig for at styrke samarbejdet med det sovjetiske gesandtskab.[24] De frie Danske i England var mere aktive og forærede i anledning af revolutionsjubilæet den 7. november 1942 Sovjetunionen 1.500 £ til en røntgenambulance som udtryk for dansk taknemmelighed over Sovjetunionens kamp mod hitlerismen.[25]

I foråret 1943 ønskede Molotov oplysninger om De frie Danskes bevægelse. Et større notat konkluderede, at der ikke var nogen grund til at modtage en diplomatisk repræsentant for bevægelsen i Moskva. Tidligere udenrigskommissær Maksim Litvinov var mere positiv i sin vurdering. Hans opfattelse hvilede på personligt kendskab til Henrik Kaufmann og dennes særlige position i USA som både »lovlig dansk gesandt og samtidig repræsentant for det Danmark, der protesterede mod den tyske besættelse«. Han nævnte også den overenskomst, som Kaufmann

24. AVP RF F. 085, op. 27, p. 119, d. 2, ll. 37-38. Fensmark til den sovjetiske regering december 1941, 28.3. og 30.6.1942. Orlov til Vysjinskij 11.7.1942.
25. *Social-Demokraten* (Stockholm) 8.11.1942.

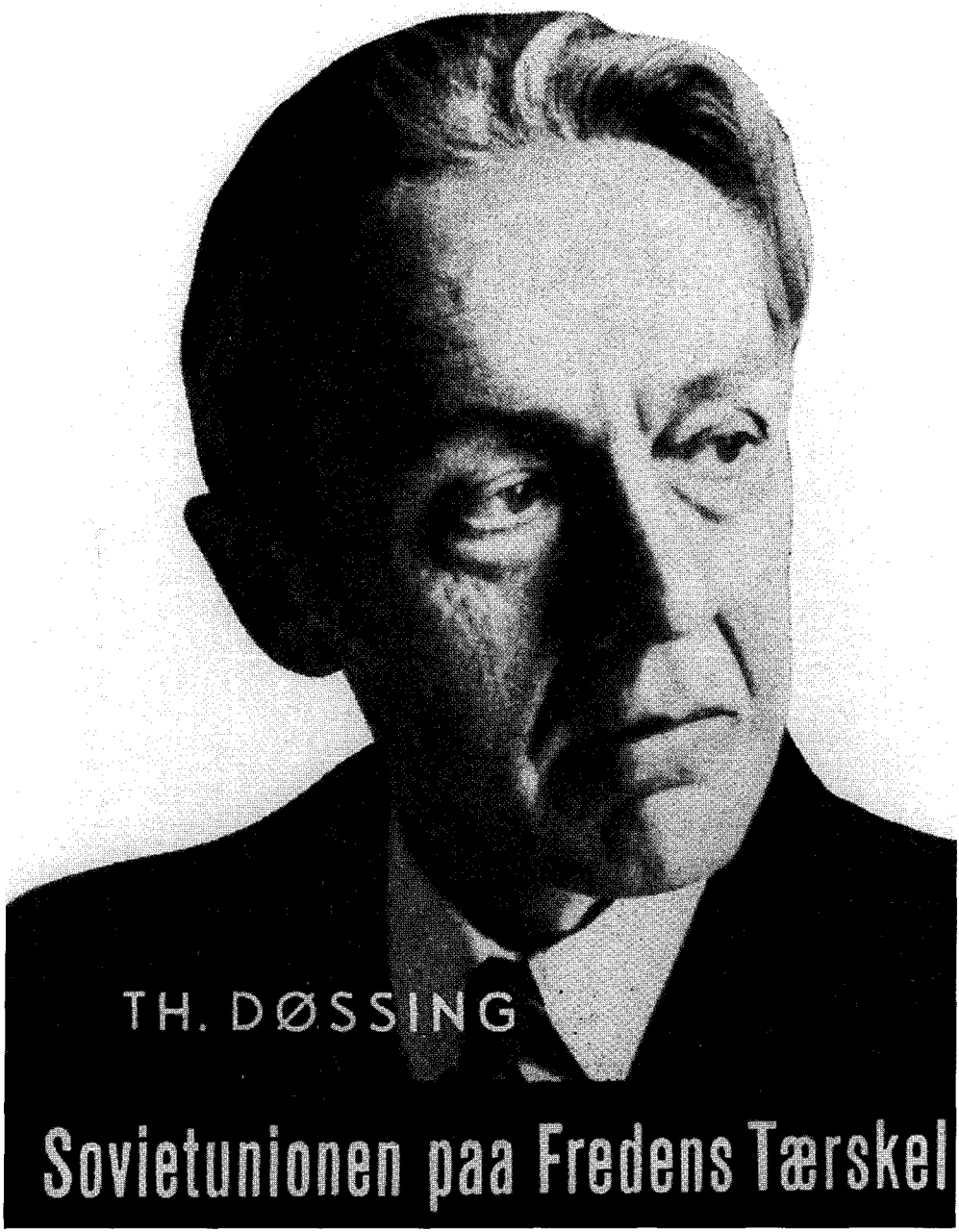

Omslaget til Thomas Døssings pamflet Sovietunionen paa Fredens Tærskel (1945), der tegner et glansbillede af den totalitære diktaturstat. Døssing (1882-1947) var en ildsjæl og fejlanbragt i Moskva, men han var på ingen måde Moskvas mand. Da han døde i gesandtskabet i Moskva i 1947, knælede de russiske tjenestefolk ved hans dødsleje og bad bønner for den afsjælede. Ved en højtidelighed i et kapel i Moskva blev der sunget „I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme" til akkompagnement af et russisk strygeorkester.

havde indgået med Washington (han forvekslede dog Island med Grønland!). Litvinov tilrådede, at Moskva havde de facto forbindelse til repræsentanter for De frie Danske, men at man ikke skulle indbyde en repræsentant til Moskva.[26]

Det ringe kendskab til danske forhold kom frem i mange sammenhænge og skulle vise sig at vare ved helt frem til befrielsen. De informationer, Moskva modtog fra den sovjetiske legation i Stockholm under ledelse af Aleksandra Kollontaj, var ikke imponerende.[27] De sovjetiske repræsentationer i London synes at have været bedre informeret.

Den sovjetiske legation ved de allierede regeringer i London havde løbende kontakt til medlemmer af Det danske Råd. Det var via denne sovjetiske institution, at Reventlow, Kaufmann og Christmas Møller i april 1944 fremførte De frie Danske ønske om, at den tidligere Moskva-gesandt P. Schou kom til Moskva som uofficiel dansk repræsentant – et ønske der dog blev afvist.[28] Kort tid senere accepterede Moskva imidlertid modstandsmanden, biblioteksdirektør Thomas Døssing som Det kæmpende Danmarks, herunder også De frie Danskes, repræsentant i Moskva. Bag denne sovjetiske beslutning lå givetvis et ønske om at få indflydelse på udviklingen i Danmark og derigennem også på Danmarks position mellem Øst og Vest i krigens slutfase og efter.

Allerede i 1943 havde det tidligere nævnte notat til Molotov om De frie Danske peget på Danmarks stærke afhængighed af Storbritannien. Notatet talte om »Danmarks nominelle betydning som 'selvstændig' Østersømagt med en [formel] ret over Østersø-stræderne«, en ret landet ikke selv kunne håndhæve. Det var en formulering, der også tidligere var blevet brugt. Tysklands kommende nederlag ville sikre Danmarks retablering som formel »herre« over stræderne. Men, lød det håbefuldt videre, den danske regering kunne tabe spillet i tilfælde af revolutionære omvæltninger i Vesteuropa, som den ville stå magtesløs overfor.[29] På dette tidspunkt af krigen var der altså i den sovjetiske udenrigsstyrelse forventninger om revolutionære omvæltninger i Europa i kølvandet på verdenskrigen, forventninger som styrelsens chef, Molotov, og Stalin allerede havde udtalt i 1939-1940.

Dette revolutionære perspektiv genfindes også i andre vurderinger. Den sovjetiske legation ved de allierede regeringer i London fremsendte i november 1944 en detaljeret rapport om den politiske situation i Danmark, udarbejdet af 2. sekretær N. N. Skobelev, der varetog forbindelsen til De frie Danske i London.[30] Rapporten konkluderede, at Moskva skulle satse på Frihedsrådet, der angiveligt var skabt på initiativ af DKP, og som »kunne blive instrument for vor indflydelse i efterkrigsperioden«. En tilbagevenden til de tidligere politiske forhold ville derimod betyde »en sikring af englændernes overvældende indflydelse i landet.« Sovjet-

26. AVP RF F. 085, op. 27, p. 119, d. 2, l. 43. Litvinov til Lozovskij 26.7.1943. Den sovjetiske regering havde kendskab til Kaufmanns syn på Danmarks indenrigs- og udenrigspolitiske udvikling efter krigen. Den var i besiddelse af et strengt fortroligt referat af et møde i det amerikanske Council of Foreign Relations den 13. april 1942, hvor Kaufmann udtalte sig om Grønland, det danske politiske system, Tyskland og Sovjetunionen. Kaufmann mente, at det konstitutionelle monarki ligesom de eksisterende liberale institutioner ville fortsætte efter krigen. Danskerne frygtede ikke kommunismen, men det ville skabe store problemer for Danmark, hvis russerne gik ind i Tyskland. Danmark var interesseret i et skandinavisk (forsvars)forbund, men ville også gå med i et nordatlantisk forbund, hvis USA var med.
27. Se f. eks. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 12. Semjonov til Dekanozov 6.12.1943 og Kollontaj til NKID 21.12.1944 med bilag »Справка о Дании«.
28. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 12. F. Gusev til K.V. Novik, 2. Europæiske afdeling 12.4.1944. Sst., d. 8, ll. 31-35. Referat af Gusevs samtale med Reventlow, Kaufmann og Christmas Møller 20.4.1944, dateret 27.4.1944.
29. AVP RF F. 086, op. 27, p. 119, d. 2. Zjdanova til Molotov marts 1943.
30. Erling Bjøl til *Jyllands-Posten* 11.1.1993.

unionen skulle ikke lade Frihedsrådet opløse sig i begrebet »Det kæmpende Danmark«, som var englændernes satsning, og som blot blev anvendt af de gamle partier for at slippe helskindet ud af besættelsen. Kongens henvendelse af 8. september 1944 til den sovjetiske regering skulle ses som et forsøg på at føre Buhl frem som kommende statsminister, men han burde afvises. Blot det at anerkende henvendelsen ville være at sanktionere Buhls udnævnelse, hvilket englænderne så ihærdigt forsøgte. Moskvas hovedskyts burde rettes mod at afsløre de gamle partiers samarbejdspolitik. Moskva skulle også stå fast på *ikke* at anerkende valget til Rigsdagen i marts 1943 for herved at fjerne grundlaget for dannelsen af en »lovlig regering« [rapportens gåseøjne, BJ] umiddelbart efter Danmarks befrielse af de [vest]allierede.[31]

London-legationens kompromisløse, revolutionære perspektiv var givetvis også den fremherskende synsmåde i Udenrigskommissariatet og i den sovjetiske politiske ledelse ved denne tid – i hvert fald som grundlæggende ideologisk opfattelse og ønskemål. Om man i politisk praksis kunne omsætte de ideologiske ønskemål var imidlertid en ganske anden sag, noget den sovjetiske ledelse som regel havde en meget realistisk opfattelse af. At vurderingerne fra London-legationen deltes af centrum i Moskva, bekræftes af den bandbulle mod de gamle partier, som Kreml ved samme tid lod udsende fra Moskva.

Bandbullen i *Krigen og Arbejderklassen*

I november 1944 offentliggjorde det sovjetiske tidsskrift *Krigen og arbejderklassen (Война и рабочий класс)* en artikel, der i voldsomme vendinger angreb samarbejdspolitikerne i Danmark. Døssing delte til fulde den officiøse artikels synspunkter, som han med rette anså for at være et dækkende udtryk for den sovjetiske regerings syn på den politiske situation i Danmark. Døssings udtalelser i Moskva har givetvis udgjort en del af grundlaget for artiklen, Skobelevs rapport en anden del. Et samtidigt forlydende ville vide, at artiklens oplysninger stammede fra professor Albert Olsens betroelser til en TASS-korrespondent i Sverige, formentlig Mikhail Kosov, som vi også senere skal træffe.[32] Artiklen i sin endelige form skal imidlertid være skrevet af Stalins håndlanger, finnen Otto Kuusinen, og var undertegnet med pseudonymet *N. Baltijskij* (N. Østersø), hvilket var med til at understrege dens officiøse karakter.

Artiklen angreb det officielle Danmark for uden modstand at have ladet Tyskland besætte landet og for senere at have samarbejdet aktivt med besættelsesmagten. Kun kommunisterne og nogle konservative havde vendt sig imod denne politik. Arrestationen af kommunister, afbrydelse af de diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen og tilslutningen til Anti-Komintern pagten blev især understreget. De ledende samarbejdspolitikere blev kaldt »Hitlers tjenere og lakajer« (socialdemokraterne blev særskilt stemplet som forrædere), mens Frihedsrådet blev fremhævet som lederen af »folkets modstandsbevægelse«. Det danske Råd i London blev kritiseret for at være ensidigt sammensat, dvs. uden kommunister, ligesom det blev bebrejdet for ikke at have afbrudt alle forbindelser med samarbejdspolitikerne i Danmark.[33] Den sovjetiske artikel viser Kremls negative syn på de traditionelle politiske kræfter og positive syn på Frihedsrådet. Artiklen viser imidlertid også, hvor dårligt informeret Moskva var om forholdene i Danmark. Således hed det, at tidligere

31. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 12, ll. 145-173. Lebedev til Dekanozov 16.11.1944 med bilag.
32. AVP RF F. 06, op. 6, p. 36, d. 440. Referat af Døsssings samtale med Vetrov 23.12.1945. FO 371 47220 N 590. Erik Seidenfadens beretning dateret 22.12.1944.
33. Trommer: *Danmark mellem øst og vest*, s. 55-60

udenrigsminister P. Munch var medlem af Det danske Råd i London! Mangelfulde eller forkerte informationer om de politiske styrkeforhold i Danmark skulle senere blive et stort problem for Moskvas politik over for Danmark.

Artiklen vakte stort postyr i danske kredse hjemme og i udlandet. Mange var foruroligede over artiklens skarpe tone og forsøgte over for sovjetiske repræsentanter at fremstille den danske sag i et mere flatterende lys. Christmas Møller skrev et kritisk svar på Baltijskijs artikel i *Frit Danmark*[34] og gesandt Kruse drøftede to gange artiklen med sovjetiske repræsentanter for at påpege fejl og misforståelser. Under et teselskab hos Kollontaj forsvarede den danske gesandt den danske regerings politik op til den 9. april 1940 (hvem skulle komme os til hjælp?) og fremsatte den udmærkede pointe, at Sovjetunionen i denne periode jo ikke havde været Tysklands modstander. Nu stod »praktisk talt hele folket i kamp« med Frihedsrådet som et samlende symbol og centralorgan for de mange modstandsgrupper. Om politikerne sagde Kruse, at de også deltog i modstandskampen mod tyskerne. Når Danmark blev frit, ville der i regeringen komme repræsentanter for de danske modstandsgrupper.

Kollontaj glattede ud og sagde til Kruses forsvarstale, at Moskva udmærket godt forstod Danmarks stilling, og at *Pravda* f. eks. mange gange havde givet udtryk for Ruslands sympati og forståelse – en sympati ingen andre har bemærket. Ifølge Kollontaj ønskede Moskva ikke at blande sig i danskernes interne forhold, men var først og fremmest interesseret i ro. Alene det store genopbygningsarbejde betød, at Rusland var interesseret i stabiliserede forhold i Europa. På Kruses forespørgsel om kommunister svarede Kollontaj: »Vi interesserer os aldeles ikke for såkaldt kommunisme.« Til gengæld interesserede Kollontaj sig tilsyneladende for den danske konges befindende, som hun spurgte til. Erik Seidenfaden havde også et møde med Kollontaj, som affærdigede Baltijskijs synspunkter som fremsat af en ung og uerfaren journalist og slet ikke dækkende den sovjetiske regerings holdning.

For at imødegå den usikkerhed, som Baltijskijs kritiske artikel havde skabt, brugte Seidenfaden Kollontajs udtalelser i en artikel i *Fremtiden* uden kildeangivelse.[35] Seidenfaden var ikke selv overbevist af Kollontajs påstande om, at man ikke skulle tillægge Baltijskij/Kuusinens artikel nogen særlig betydning, og han ville ikke udelukke et sovjetisk dobbeltspil.[36] Men ikke desto mindre bestræbte han sig på at overbevise *andre* om, at artiklen ikke skulle tillægges nogen betydning, og at Moskva så på Danmark med venskabelige følelser: Alt tydede på, at der var fuld harmoni i de sovjetiske og ledende danske kredses opfattelser.[37] Døssing var – ikke overraskende – enig i Baltijskijs positive vurdering af Frihedsrådet. Men hans opfattelse af artiklen som et spejl af Kremls holdning var mere realistisk end stockholmernes, der var påvirkede af Kollontajs utroværdige harmoniforedrag.[38]

---

34. UM GSK-Stockholm 5 K 8. Reventlow til Kruse 27. og 28.12.1944. Reventlow mente, at artiklen understregede vigtigheden af at forsyne Døssing med flere informationer. I modsætning til andre gesandtskaber havde Døssing næsten ingen kilder. Reventlow havde drøftet problemet med Sten Gudme, der i London havde ledet en informationstjeneste med sigte på de to sovjetiske ambassader, UM GSK-Stockholm 5 K 8. Reventlow til Kruse 27.12.1944. Usigneret notits af 27.12.1944.
35. UM GSK-Stockholm 5 K 8. Kruses optegnelser af 14. og 16.12.1944. FO 371/47220 N 590. Seidenfadens beretning om samtale med Kollontaj 22.12.1944.
36. FO 371 47220 N 590. Seidenfadens beretning 22.12.1944.
37. UM GSK-Stockholm 5 K 8. Udskrift af dansk radioudsendelse fra Stockholm 21.12.1944 baseret på artikel af Erik Seidenfaden i *Fremtiden* nr. 21, 1944.
38. Knud J.V. Jespersen har argumenteret for, at Moskva forsøgte at svække Den danske Brigade for at lette en eventuel sovjetisk invasion af Danmark, se *Brigaden. Den danske Brigade i Sverige 1943-1945* (1993), s. 170-173.

Vladimir Dekanozov (1898-1953) modtages med fuld honnør i Hitlers Rigskancelli den 19. december 1940. Dekanozov, der som Stalin og Berija var georgier, havde gjort karriere i den hemmelige tjeneste, men blev i 1939 anbragt i Udenrigskommissariatet, hvor han spredte skræk og rædsel. Han var gesandt i Berlin 1940-1941 og viceudenrigskommissær 1939-1947. Han beskæftigede sig med danske anliggender 1944-1945. En dansker har på grundlag af egne erfaringer beskrevet ham som „en ubehagelig og hoven gnom". Dekanozov blev henrettet sammen med Berija i 1953. (Det kgl. Bibliotek)

»Hvem skal befri Danmark?«

Med Thomas Døssing som Det kæmpende Danmarks repræsentant havde Moskva fået en brugbar kanal til Danmark. Under indtryk af Socialdemokratiets samarbejdspolitik under den tyske besættelse blev Døssing mere og mere kritisk over for sit gamle parti. Han så til gengæld med stor, for ikke at sige ukritisk, sympati på Sovjetunionen, både som international magtfaktor og som samfundssystem.[39] Under sit ophold i Moskva identificerede Døssing sig mere og mere med den sovjetiske regerings syn på Danmark og danske forhold, mens han omvendt i stigende grad kom i et modsætningsforhold til de danske kredse, der havde udsendt ham, og hvis officielle repræsentant han var. Den store anstødssten var tilnærmelsen mellem politikere og modstandsbevægelse i løbet af efteråret 1944, et faktum Døssing ikke var til sinds at acceptere, fordi han opfattede det som udtryk for forræderi over for frihedskampens mål. Døssing lod ofte sin harme få frit løb, ikke alene i sine budskaber til Det kæmpende Danmarks folk, men også i henvendelser til det sovjetiske Udenrigskommissariat. Under sine mange samtaler med Molotov, Dekanozov og deres embedsmænd fik Frihedsrådets udsending et levende indtryk af Moskvas interesse for Østersø-staten Danmarks poli-

39. Se Bent Jensen: »Døssing og Dekanozov – set fra Moskva« i *Struktur og Funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen* (1994), ss. 273-290.

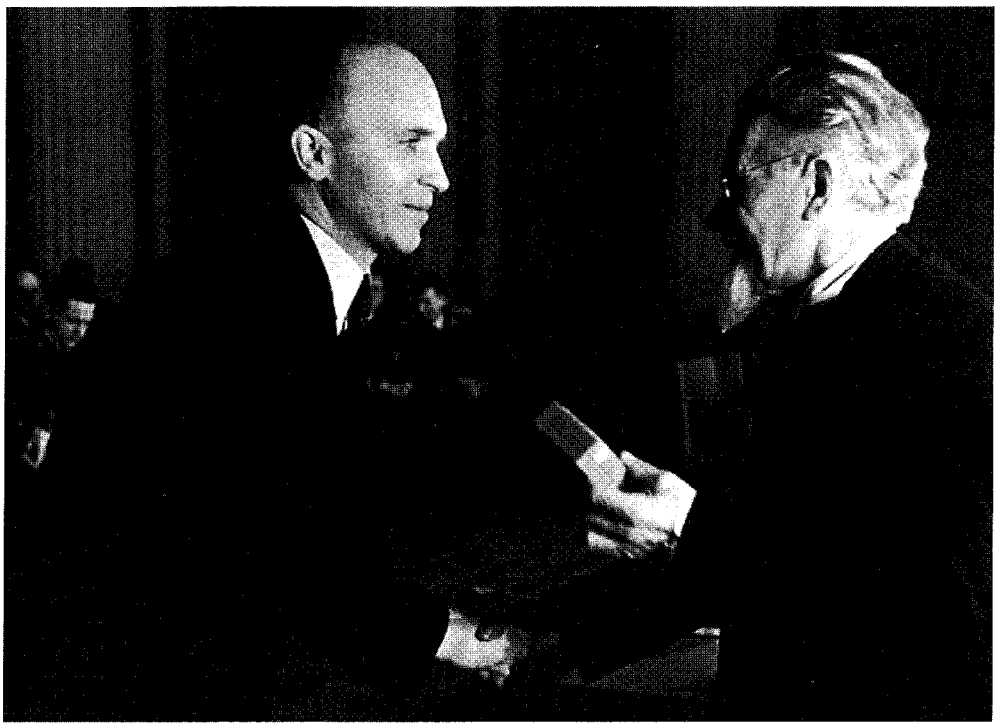

Vladimir Semjonov (1911-1993) var legationsråd i Sverige 1942-1945, men opholdt sig meget i Moskva 1944-1945, hvor han var hovedkuglestøber i Moskvas politik over for Danmark, indtil han i april 1945 blev forsat til vigtigere opgaver. Manden med fipskægget er Mikhail Kalinin, formand for Den øverste Sovjets præsidium, der her overrækker Semjonov Lenin ordenen. Semjonov og Dekanozov kendte hinanden fra Berlin 1940 1941. (Semjonow: Von Stalin bis Gorbatschow)

tiske forhold og fremtidige indenrigs- og sikkerhedspolitiske position.

Det var især viceudenrigskommissær Vladimir Dekanozov og legationsråd Vladimir Semjonov, der i samtaler med Døssing kredsede om spørgsmålet: Hvem skulle egentlig til sin tid befri Danmark? Allerede ved sit første møde med Døssing den 1. september 1944 udfrittede Dekanozov den danske udsending om Frihedsrådets syn på dette spørgsmål. På dette tidspunkt var Dekanozov bekendt med SHAEFs syn på befrielsen af Danmark, men det var Døssing ikke. Han lovede at indhente oplysninger om spørgsmålet fra Frihedsrådet, men mente allerede at vide, at Storbritannien og USA agtede at besætte Danmark og afgøre alle spørgsmål i forbindelse med Danmarks overgang til selvstændighed. Selv mente han alt for optimistisk, at den danske modstandsbevægelse under Frihedsrådets ledelse sagtens selv kunne drive tyskerne ud. Dekanozov forsøgte ihærdigt, men forgæves at få disse for Moskva interessante oplysninger præciseret.[40] De to talte imidlertid forbi hinanden.

Udenrigskommissariatet ønskede naturligt nok Frihedsrådets status styrket og de tra-

40. AVP RF F. 06, op. 6, p. 3, d. 27. Referat af 1.9.1944.

ditionelle danske politiske kræfter svækket. Døssing blev tildelt en vigtig rolle i disse bestræbelser – han var jo for hånden og delte Moskvas opfattelse. Problemet med Døssing var imidlertid, at han i stigende grad kun repræsenterede sig selv og ikke Det kæmpende Danmark, ikke engang det Frihedsråd, som han og Moskva så gerne så styrket. Han var dårligt informeret om forholdene hjemme i Danmark, og udviklingen dér løb fra ham – og fra Moskva. Han kom derved til at tumle rundt i det komplicerede politiske spil, der foregik. Dette forhold blev den sovjetiske udenrigstjeneste efterhånden klar over. Pavel Orlov karakteriserede danskeren som stammende, nervøs, træt og irritabel, men med et positivt syn på Sovjetunionen. Vladimir Semjonov mente om Døssing, at hans svage side bestod i alt for åbent i breve og samtaler at give udtryk for sine egne synspunkter. Hvad indenrigspolitiske spørgsmål angik, fandt Semjonov Døssing uklar, uigennemtænkt og utaktisk. En tredie, noget senere sovjetisk vurdering (Georg Laursen/Moltke) karakteriserede ham som »politisk forvirret«. Briterne var enige i den sovjetiske karakteristik.[41]

Da Døssing blev syg i december – på et tidspunkt hvor Moskva skulle i gang med en intensiv bearbejdning af det kæmpende Danmarks repræsentant, beordrede Dekanozov to af sine underordnede til at »hjælpe gamlingen, få ham helbredt, hjælp med frugter og lignende; find egnet lejlighed«. Et par dage efter meldte de to medarbejdere tilbage, at en 4-5 værelses lejlighed ville blive stillet til Døssings rådighed i den nærmeste fremtid. De bad om tilladelse til på Udenrigskommissariatets regning at sende den danske udsending et kg. kaviar, fem franskbrød, fem kilo frugter og to flasker vin – i alt for ca. 500 rubler.[42] Dekanozov gav lov. Døssing skulle på benene, for der var netop nu vigtige ting, han skulle bruges til.

Bornholm som befrielsesobjekt

I begyndelsen af december 1944 udarbejdede Dekanozov og hans nære medarbejder, M. Vetrov, et 6-sider langt notat til Molotov om det ønskværdige i, at Den røde Hær umiddelbart kom til at deltage i befrielsen af Danmark. Her nævnes *Bornholm* som et muligt første dansk område for sovjetisk befrielse. Notatet siger meget både om den konkrete udenrigspolitiske tænkning på dette tidspunkt og om Sovjetunionens videregående interesser i forhold til Danmark og Skandinavien. Notatets tilkomst skal bl.a. ses på baggrund af, at man ventede repræsentanter for Frihedsrådet til Moskva – Erling Foss, Christmas Møller og Arne Sørensen. Ingen af disse rejser blev dog til noget.[43]

Notatet tog udgangspunkt i den militære situation: Finlands udtræden af krigen, Den røde Hærs operationer i Norge og Øst-Prøj-

41. Bent Jensen: »Døssing og Dekanozov«, s. 278 samt referat af samtale med Orlov 7.8.1944 i AVP RF F. 06, op. 6, p. 36, d. 440.
42. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 7, ll. 25-26. Dekanozovs påtegning af 5.12.1944 på referat af samtale mellem Vetrov og Døssings sekretær G. S. Titova 4.12.1944. Sst., d. 1, l. 4. P. Grisjin og Vetrov til Dekanozov 7.12.1944 med Dekanozovs påtegning af 7.12.1944. Døssing fik aldrig lejligheden.
43. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 5, ll. 20-21. Semjonovs og Vetrovs notat 3.12.1944. Ifølge Arne Sørensens kones oplysninger til det sovjetiske gesandtskab i Stockholm havde hendes mand fuldmagt fra Frihedsrådet til at føre forhandlinger med den sovjetiske regering om befrielsesregeringens sammensætning og om Danmarks fremtidige forhold til Sovjetunionen. I Moskva var man i vildrede med, hvorfor Arne Sørensens ønske blev fremsat gennem dennes kone og ikke gennem Frihedsrådets repræsentant i Stockholm, Erling Foss. Selv om Arne Sørenen blev betegnet som »en lidet indflydelsesrig politisk figur«, fremhævede Semjonov og Vetrov hans skarpe opposition til Buhl. Måske Sørensen ville kunne modarbejde planerne om en regering ledet af Buhl. Set fra et taktisk synspunkt var forhandlinger med Frihedsrådet yderst formålstjenlige, konkluderede de to embedsmænd. Christmas Møllers dagbog bekræfter Arne Sørensens påtænkte Moskva-rejse, Erik Thostrup Jacobsen (udg.): ... *Gør jer pligt – gør jert værk. John Christmas Møllers dagbøger 1941-45* (1995), s. 312. 8.2.1945.

sen, befrielsen af det sovjetiske Baltikum, men også udviklingen i de anglo-amerikanske militære operationer i Belgien og Holland – altsammen faktorer der betød, at også tidspunktet for Danmarks befrielse nærmede sig. Det ønskelige i, at »Den røde Hær umiddelbart deltog i befrielsen af Danmark«, blev understreget. SHAEFs tilsidesættelse af Det kæmpende Danmarks centrale organ, Frihedsrådet, kritiseredes. Det videregående sigte blev beskrevet som »Sovjetunionens interesse i Østersø-stræderne og i Kielerkanalen, men også i en styrkelse af vor indflydelse i Danmark i perioden efter krigen«. Konkret anbefalede notatet tre ting: 1) »Den røde Hærs deltagelse i de allierede militære operationer til befrielse af Danmark«; 2) som forudsætning herfor en særskilt dansk-sovjetisk overenskomst med Frihedsrådet om overgangsstyret; og 3) udnævnelsen af en sovjetisk repræsentant ved Frihedsrådet, tilknyttet den sovjetiske legation i Stockholm, for herved at styrke Rådets myndighed både i Danmark og i verden. På denne måde kunne Moskva modvirke den stærke anglo-amerikanske indflydelse i Danmark.[44]

Alle disse ting skulle imidlertid baseres på, at Frihedsrådet selv henvendte sig til Moskva, og man måtte derfor få Foss og Døssing til at udvirke en henvendelse. Fra sovjetisk side kunne man lade forstå, at udviklingen i de militære operationer i Østersø-området og i Østprøjsen »uundgåeligt ville medføre, at sovjetiske væbnede styrker kom til Danmark, *begyndende f. eks. med Bornholm*« [Min udhævelse, BJ]. Så snart henvendelsen forelå, skulle Moskva informere London og fremhæve, at Frihedsrådet var det eneste organ, der udtrykte det danske folks interesser. De vestallierede havde selv med deres henvendelse til Sovjetunionen den 9. august om Danmarks befrielse ubetinget anerkendt Moskvas »ubestridelige Østersø-interesser og i medfør heraf vor ret til militær deltagelse i befrielsen af Danmark«.

Notatet inddrog til overflod også historiske argumenter om de næsten uafbrudt venskabelige forbindelser mellem Danmark og Rusland siden Peter den Store. Men Danmarks militære svaghed havde medført, at Østersøen var blevet et lukket tysk hav. Det havde i 1939 afgjort Polens skæbne, medført Sovjetunionens tab af de baltiske lande og en direkte trussel mod Leningrad. En overenskomst med Det kæmpende Danmark om Den røde Hærs deltagelse i befrielsen af Danmark ville således »fuldtud være i Danmarks og Ruslands ældgamle solidaritets tradition, som også tidligere har fundet udtryk i traktater og handlinger, der forsvarede Danmarks integritet og uafhængighed«. Som sømagt uden fri adgang til Atlanterhavet måtte Sovjetunionen også være lige så interesseret i at styrke sin indflydelse i Danmark som i Norge. Strædeproblemet var sammen med det slesvigske spørgsmål også en uadskillelig del af spørgsmålet om Kielerkanalen. Derfor skulle Sovjetunionen som den nu største og mægtigste Østersø-magt have en fortrinsstilling i forhold til de vestallierede og de mindre Østersø-lande. Og denne fortrinsstilling skulle bl.a. baseres på »vor umiddelbare deltagelse i Danmarks befrielse og genoprettelse af dets uafhængighed.«

Overvejelserne om Danmark som en vigtig faktor i Sovjetunionens interesser som Østersøens kommende herre mundede ud i en anbefaling af at få Den røde Hærs Generalstab til konkret at studere spørgsmålet om de sovjetiske væbnede styrkers deltagelse i befrielsen af Danmark.[45] Samtidig skulle det sovjetiske diplomati som nævnt få Frihedsrådet til selv at henvende sig til den sovje-

44. Notatets forfattere troede, at der i næsten tre år havde levet en engelsk general under jorden i Danmark, hvor han stod i spidsen for den illegale militære virksomhed. En misforståelse, der viser, hvor ringe Moskva var informeret om situationen i Danmark.
45. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 108, ll. 31-36. Dekanozov og Vetrov til Molotov 5.12.1944

tiske regering med en anmodning om at underskrive en overenskomst om den civile forvaltning efter befrielsen. Desværre vides det ikke, hvordan Molotov reagerede på disse tanker. Men da Dekanozov nogle dage senere anbefalede Semjonov og Vetrov at fortsætte forberedelserne til forhandlingerne med de forventede repræsentanter fra Frihedsrådet, må det betyde, at Molotov så med sympati på hele den ovenfor omtalte politiske strategi. Som noget nyt skulle man undersøge, om der i Sverige var danske militærorganisationer og skibe, der kunne bruges i bekæmpelsen af Tyskland i Østersøen.[46]

Det er vigtigt at understrege, at der fra sovjetisk side kun og konsekvent tales om sovjetisk *deltagelse* i de allieredes befrielse af Danmark. Der er en klar defensiv tone i notatets mange argumenter for, at Sovjetunionen havde ret til at interessere sig for Danmark og dets forestående befrielse. De sovjetiske overvejelser har som underforstået udgangspunkt, at Danmark først og fremmest skulle befries af de vestallierede.

Døssing: »Danmark er russisk interesseområde«

I sine budskaber til Det kæmpende Danmark begyndte Døssing nu stærkt og vedholdende – og givetvis under indflydelse af sine sovjetiske samtalepartnere – at understrege, hvor forkert det var, når danske kredse inklusive Frihedsrådet opfattede Danmark som eksklusiv vestmagtsinteresse. Det var – skrev han således den 11. december 1944 – »utilgiveligt kortsynet«, for Danmark lå ved og midt i indgangen til »Østersøen, der nu og i overskuelig fremtid vil blive russisk sfære, ja mere end det, et russisk *mare nostrum*«. Danmark spillede derfor højt spil, hvis ikke landet orienterede sig mod øst.

Den 19. december 1944 blev Døssing opsøgt af Vladimir Semjonov, der ville tale med ham om den tilstundende befrielse af Danmark. Semjonov var i oktober blevet hjemkaldt fra Stockholm, hvor han havde været legationsråd, og forberedte sig nu på en post som politisk kommissær i det befriede Tyskland, hvor en »anti-fascistisk folkefrontsstrategi« skulle virkeliggøres.[47] Han må have været vidende både om det røre, artiklen i *Krigen og arbejderklassen* havde vakt i Det kæmpende Danmark, men også om den forståelse, der var opnået mellem Frihedsrådet og politikerne. Efter samtalen indskærpede Døssing på ny i en rapport, at Danmark gjorde klogt i at regne med Rusland som den ny dominerende Østersømagt: »Danmark er russisk interesseområde ...« Ifølge Døssing sagde Semjonov, at Moskva kun anerkendte Frihedsrådet, og at danske henvendelser derfor skulle komme derfra. Semjonov skal også have advaret Frihedsrådet imod at indgå kompromisser med politikerne.[48]

Semjonovs referat af samtalen nævner intet herom, men det må have glædet ham at høre, at Døssing allerede havde skrevet til Frihedsrådet, at Sovjetunionen som den mægtigste Østersø-magt ikke kunne ignoreres, men skulle tages med i en aftale om overgangsstyret efter befrielsen. Mindre godt var det, at DKP havde accepteret samarbejdspolitikeren Vilhelm Buhl som statsminister i befrielsesregeringen. På et direkte spørgsmål fra Døssing svarede Semjonov, at han fandt danskerens opfattelse af situationen »fuldkommen fornuftig«, men i øvrigt ville afholde sig fra mere bestemte udtalelser.[49]

46. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 6, ll. 22-23. Semjonov og Vetrov til Dekanozov 14.12.1945 med Dekanozovs påtegning af 15.12.1945.
47. Wladimir S. Semjonow: *Von Stalin bis Gorbatschow* (1995), s. 158 ff.
48. Thostrup Jacobsen: *Foden i døren*, s. 48 og Hæstrup: *Hemmelig alliance*, s. 372 f.
49. AVP RF F. 085, op. 28, p. 120, d. 7, ll. 27-31. Referat af Semjonovs samtale med Døssing 19.12.1944, dateret 21.12.1944. Se også referat af Døssings samtale med Vetrov 23.12.1945, AVP RF F. 06, op. 6, p. 36, d. 440.

Frihedsrådets rolle

I begyndelsen af det nye år, den 5. januar 1945, inviterede Semjonov efter aftale med Dekanozov Døssing på morgenmad i hotel *Nationals* fornemme restaurant lige ved Den røde Plads. Dekanozov må have været overordentligt interesseret i denne samtale, for han har understreget næsten hver eneste linie i det fire sider lange referat. Semjonov, der fremhævede, at Frihedsrådet på det danske folks vegne nu måtte rejse spørgsmålet om befrielsen af Danmark og en dansk befrielsesregering, forsøgte at føre Døssing ad det rette sovjetiske spor, hvilket på dette tidspunkt ikke længere udelukkede Frihedsrådets samarbejde med politikerne. Men problemet var, at Døssing nu var mere radikal end Moskva og derved risikerede at vælte spillet om sovjetisk indflydelse på udviklingen i Danmark. Det var udmærket, at Døssing var vred over Ebbe Muncks opfattelse: At Danmark var et vesteuropæisk land, som tilhørte de vestallieredes operationsområde, og at Sovjetunionen derfor ikke skulle inddrages i spørgsmål vedrørende Danmark. Men det var ikke godt, at Døssing var så stejl, at han helt afviste den danske politiske virkelighed og nødvendigheden af en bred national front. Semjonov måtte ligefrem holde en lille forelæsning for den stride dansker om, at DKP godt kunne gå med i en koalitionsregering under Buhl uden at give afkald på sine principper. Ifølge Semjonov krævede Danmarks nationale interesser en afklaring af, hvilken rolle danskerne selv og deres kamporganer skulle spille under kampen for befrielsen af landet. Danmark var takket være »de reaktionæres« politik havnet i en blindgyde, og der var derfor ikke nogen anden instans end Frihedsrådet, som i det danske folks navn kunne rejse alle disse spørgsmål, der ikke tålte udsættelse. Døssing erklærede sig enig og ville søge at skabe klarhed i Stockholm.[50]

Christmas Møllers kritik af Baltijskijs angreb på de danske politikere var en kæp i hjulet på Moskvas planer om at søge Frihedsrådet styrket. Semjonov og Vetrov foreslog derfor Dekanozov, at Christmas Møller skulle have svar på tiltale, f. eks. i *Krigen og arbejderklassen*, men holdt i en korrekt tone i betragtning af den utvivlsomt store rolle, han ville komme til at spille i efterkrigstidens Danmark. Her kunne man rent ud stille spørgsmålet, hvorved Erik Scavenius i virkeligheden adskilte sig fra Pierre Laval og marskal Pétain, der havde forrådt Frankrig. Semjonov og Vetrov ville gerne lave udkast til en sådan artikel eller få forfatteren Martin Andersen Nexø til det.[51] For det andet ville det være nyttigt, om den kritiske Døsssing kommenterede svaret i dansk presse. Man kunne inspirere Døssing med nogle forslag, men i øvrigt overlade det til ham at skrive, som han selv fandt bedst.[52]

Accept af »Buhl og andre«.

Næste led i operation »Indflydelse på Danmark« var den utrættelige Semjonovs overvejelser af 8. januar 1945. Heldigvis var Dekanozov så optaget, at han ikke havde tid til at tale med Semjonov i disse dage. Derfor nedfældede Semjonov sine vidtgående tanker og forslag på papiret. Udgangspunkt og

50. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 109, ll. 1-4. Referat af Semjonovs samtale med Døssing på hotel *Национал* 5.1.1945. Døssing talte som så ofte med stor foragt om sine landsmænd, der »hang i englændernes skørter«, men som ville optræde anderledes, hvis Den røde Hær stod ved Greifswald. Se også referat af Døssings samtale med Vetrov 5.1.1945, AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 6, ll. 1-6.
51. Andersen Nexø talte jævnligt i sovjetiske radioudsendelser til Danmark og skrev artikler til den sovjetiske og svenske presse. Han forstod ikke russisk og var derfor afhængig af radio for at høre nyheder, men endnu i februar 1945 havde han ikke fået nogen radiomodtager trods NKIDs henstilling herom for flere måneder siden. Se AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 8. Semjonov til Dekanozov 6.2.1945.
52. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 2. Semjonov og Vetrov til Dekanozov 6.1.1945.

mål var fortsat de samme. Sovjetunionens interesser kunne ikke være tjent med, at Storbritannien og USA monopoliserede befrielsen af Danmark og derved også forudbestemte deres afgørende indflydelse i Danmark *efter* krigen. Churchills særlige Nytårshilsen til det danske folk viste også, hvilken betydning Storbritannien tillagde dette område. Det var ifølge Semjonov i Sovjetunionens

> »vitale interesse, der skyldes Danmarks nøglestilling ved Østersøens udløb, at tage en for vort land værdig del i løsningen af alle danske anliggender, herunder i besættelsen af Danmark i overgangsperioden [fra krig til fred]. Herudover er det særdeles vigtigt at støtte fremkomsten af kræfter på den politiske arena i efterkrigens Danmark, som er interesseret i samarbejde mellem Danmark og Sovjetunionen. Det er min opfattelse, at af alle skandinaviske lande vil Danmark, i det mindste i den første periode efter krigen, blive langt det vigtigste og mest ansvarsfulde område, hvor der forestår alvorligt arbejde og kamp (Østersø-stræderne, Slesvig, Kielerkanalen).«

Konkret drejede det sig om at få Frihedsrådet ud af »dets passive tilstand« og samtidig aktualisere det danske spørgsmål i verdensoffentligheden. Semjonovs forslag til en aktivering af Frihedsrådet byggede nu udtrykkeligt på Rådets forståelse med samarbejdspolitikerne. Det var fortsat målet at få Rådet til selv at anmode Moskva om en aftale mellem Det kæmpende Danmark og Sovjetunionen efter samme mønster som den sovjetisk-norske aftale fra 1944. Med henvisning til, at den militære udvikling gjorde det nødvendigt at få reguleret de spørgsmål, der ville opstå i forbindelse med Den røde Hærs og Flådes mulige deltagelse i befrielsen af danske områder, skulle Frihedsrådet som leder af de patriotiske kræfter hilse sovjetiske styrkers deltagelse i De allieredes befrielse af Danmark velkommen og bede om en aftale. Men Frihedsrådet skulle forsøge at inddrage »folk som Buhl og andre« i dette skridt, for jo bredere en sådan national front var, desto vanskeligere ville det være for de vestallierede at afvise initiativet. Af samme grund burde den danske henvendelse ske ikke blot til Moskva, men også til London og Washington. Det ville være politisk fordelagtigere for Frihedsrådet selv, men det ville også være i Moskvas interese, fordi en eksklusiv aftale mellem Rådet og Sovjetunionen ikke ville skabe de nødvendige forudsætninger for at løse »det danske spørgsmål i sin helhed«. Semjonov pegede i den forbindelse på den danske krigskueplads' fjernhed og de vestallierede orlogsflåders overlegenhed. Det kunne komme til at betyde, at sovjetiske styrker kun ville komme til at tage forholdsvis beskedent del i befrielsen af den afgørende del af Danmark, herunder København.

Forudsætningerne for, at det sovjetiske initiativ kunne lykkes, var de venstreorienterede, demokratiske elementer og kommunisterne, der spillede en betydelig rolle i Frihedsrådet. Det var også disse kræfter, der skulle sikre Frihedsrådets henvendelse til Sovjetunionen. Men Semjonov mente også optimistisk, at danske borgerlige kredse ville støtte initiativet. Hertil krævedes imidlertid bearbejdelse af de pågældende. Hertil kunne man bruge både Døssing, »vennerne« (dvs. kommunister, Semjonov pegede bl.a. på DKPs repræsentant i Stockholm, »Lis«, Alvilda Larsen[53]), den illegale danske og norske presse samt Kollontaj.[54]

Der er, som man ser, altså langt fra tale om en sovjetisk *plan* om besættelse af Danmark. Det drejer sig derimod om en politisk strategi med det langt mere beskedne mål at bruge Frihedsrådet til at legitimere sovjetisk *deltagelse* i Danmarks befrielse med det politiske formål at sikre indflydelse på det styre, der

53. Alvilda Larsen var siden 1943 DKPs leder og kontaktkvinde i Stockholm, Hans Kirchhoff: *Augustoprøret* bd. 1 (1979), s. 226.
54. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 108. Semjonov til Vladimir Georgievitj (Dekanozov) 8.1.1945.

skulle overtage magten i Danmark efter befrielsen. Frihedsrådet med dets kommunistiske og venstreorienterede elementer skulle ikke engang have monopol på at danne overgangsstyre, men inddrage »Buhl og de andre«, dvs. de udskældte samarbejdspolitikere.

Dekanozovs reaktion på Semjonovs forslag kendes ikke. Men den 11. januar drøftede Semjonov igen Danmarks placering med Døssing, som gentog, hvad han allerede havde sagt: At Frihedsrådet ifølge Foss og Munck *ikke* forventede sovjetisk deltagelse ved befrielsen af Danmark, fordi Danmark indgik i vestmagternes militære operationssfære, og at de fleste danskere ikke ville kunne forstå, at Sovjetunionen skulle deltage i en militær kontrolkommission efter befrielsen.[55] For Moskva var det også nedslående, at der fra legationen i Stockholm var kommet meddelelse om, at konservative Frie Danske skulle ønske Døssing hjemkaldt og erstattet af den russisktalende Richard Friedberg, der opholdt sig i USA. Semjonov blev rasende over denne meddelelse og forlangte nu, at Foss blev sat på plads (hvordan han så forestillede sig det gjort). Foss og andre forfulgte egne klasseinteresser ved deres »lakajagtige orientering i retning af, at Danmark indgik i vestmagternes interessesfære, hvor Sovjetunionen intet havde at gøre.«

Konklusionen måtte ifølge Semjonov være, at Sovjetunionens ageren i det danske spørgsmål måtte foregå samtidigt og fuldkommen selvstændigt ad to linier: 1) forhandlinger med englænderne, og 2) bestræbelser på at få forbindelse til Frihedsrådet. Moskva måtte nu besvare det britiske gesandtskabs memorandum af 9. august 1944. Hvad angik klassefjendernes forsøg på at få hjemkaldt Døssing, måtte Moskva handle forsigtigt. Døssing kunne f. eks. få lejlighed til at tale i radioudsendelse til Danmark for at vise, at han var rask og ikke havde behov for at blive afløst. Foss skulle have svar på tiltale gennem gesandtskabet i Stockholm, som også skulle informeres af Døssing. Semjonov skulle informere Døssing om Foss' udtalelser før afrejsen til Stockholm. Friedbergs rejse til Sovjetunionen skulle forhales.[56] Dekanozov gav dagen efter sit samtykke til disse forslag.

»Det ny Danmarks organiserende kerne«

Dekanozov fandt nu selv tid til en længere samtale med Døssing den 17. januar før dennes afrejse til Stockholm. Selv om Døssing i sit referat synes at have lagt Dekanozov egne ord og udtryk i munden, er Døssings og Dekanozovs referater enige i det grundlæggende, og de afspejler desuden fuldstændig overensstemmelse i Dekanozovs og Døssings synspunkter. De var enige om, at befrielsesregeringen helt overvejende skulle bestå af Frihedsrådets folk, og at den Rigsdag, der var blevet valgt i 1943, var illegitim, fordi DKP ikke havde kunnet deltage i valget. Desuden at Rigsdagen var kompromitteret af sit samarbejde med besættelsesmagten. De var også enige om, at der skulle finde udrensninger sted efter befrielsen. Dekanozov gav dertil umisforståeligt udtryk for Kremls store interesse for Danmarks fremtidige internationale placering og orientering samt tillige for Danmarks kommende samfundsorden i forbindelse med den forestående befrielse. Han tog meget skarpt afstand fra den opfattelse, at spørgsmålet om Danmarks befrielse og landets fremtidige samfundsorden (*устройство*) kun var et anliggende for vestmagterne og ikke angik Sovjetunionen. »Efter vor opfattelse skal Frihedsrådet som det ledende organ i Det kæmpende Danmark også være det ny Danmarks organiserende kerne«. Det var ikke tilfældigt, sagde han, at

55. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referat af samtale 11.1.1945.
56. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 3-5. Semjonov og Vetrov til Dekanozov 15.1.1945 med Dekanozovs påtegning af 16.1.1945.

Moskva havde modtaget en repræsentant for Det kæmpende Danmark. Dekanozov gav naturligvis også Døssing ret i, at Sovjetunionen nu var blevet en stor Østersømagt og dermed Danmarks nabo. Når sovjetiske styrker nu snart skulle til at rense Tyskland for fascister, ville der også komme sovjetstyrker til Danmark. Det, der i den forbindelse interesserede Moskva, var ifølge Dekanozov »de i selve Danmark kæmpende kræfters« syn på Sovjetunionens deltagelse i befrielsen af Danmark, og ikke »enkelte 'gamle politikeres' lidet autoritative opfattelse«. Dekanozov ville derfor gerne kende Frihedsrådets »progressive kredses« mening om disse ting.[57]

Dekanozov udtalte sig hårdere og skarpere, end den mere pædagogiske Semjonov havde gjort, men budskabet var det samme: Frihedsrådet skulle aktiveres og bringes ind i billedet. Budskabet har vel også virket stærkere, fordi det nu var en viceudenrigskommissær, der lagde stemme til, og fordi Dekanozov – sikkerhedspolitichefen Lavrentij Berijas kreatur – havde et ubehageligt og uforsonligt væsen. Men den alarmistiske drejning af samtalen, som Døssing gav i sit referat, og som dengang og siden har givet anledning til så mange spekulationer, synes der ikke at være noget som helst grundlag for. Fremtrædende personer i den sovjetiske udenrigstjeneste synes ikke at have haft nogen fast forestilling om, hvorvidt Danmark skulle indgå i et neutralt europæisk bælte eller snarere anerkendes som del af Storbritanniens interessesfære. Litvinov forestillede sig således aldrig Danmark som del af Sovjetunionens sikkerhedssfære. Da han ved årsskiftet 1944-1945 definerede denne sfære, inkluderede han i første omgang Finland, Sverige, de kommende folkedemokratier i Centraleuropa og Tyrkiet, mens Norge og Danmark derimod sammen med Tyskland, Østrig og Italien skulle udgøre en neutral zone. Lidt senere inddrog han også Norge i den sovjetiske sfære, mens Danmark og Sverige nu blev tillagt den britiske. Usikkerheden med hensyn til de nordiske landes placering kom også frem i Litvinovs opfattelse af, at det var et spørgsmål, der senere skulle forhandles mellem stormagterne.[58]

Før sin afrejse til Stockholm havde Døssing en sidste inspirerende samtale med Semjonov. Moskva har villet være sikker på, at danskeren havde forstået, hvad han skulle gøre. Desværre havde Døssing ubehageligt nyt fra Danmark, idet han netop havde modtaget en skriftlig henvendelse til de tre allierede fra Frihedsrådet og de gamle politikere i fællesskab om at få Danmark anerkendt som allieret. Denne fælleshenvendelse viste, så klart som man kunne ønske det, at Frihedsrådet nu samarbejdede tæt med de gamle politikere. Ifølge udtrykkelig instruks fra Dekanozov påstod Semjonov derpå i fortrolighed, at Foss med flere ønskede Døssing udskiftet med Friedberg fra USA, og at Foss & Co. begrundede Døssings hjemkaldelse med dennes angivelige sygdom.[59]

Den sovjetiske påstand var – tilsigtet eller ej – forkert: Der var tale om, at den russiskkyndige Friedberg skulle støtte Døssing som dennes sekretær. Døssing blev rasende over at høre dette. Den vigtige fælleshenvendelse fra Frihedsrådet og politikerne i Danmark lod han ligge og nøjedes blot med at aflevere en uofficiel oversættelse til Semjonov før sin afrejse. Det var ikke, fordi han ikke havde tid, det var for at *vinde* tid til sin egen politik, at han lod sagen ligge så længe. Formålet var at sabotere det danske fællesinitiativ.[60] Døssing var først tilbage i Moskva i sidste trediedel af marts.

57. AVP RF F. 06, op. 7, p. 4, d. 42. D-0.33. Referat af samtale 17.1.1945.
58. »Subject to bargaining and compromise«, se Vladimir O. Pecharnov: »The Big Three after World War II«, *Working Paper* No. 13 i Cold War International History Project (1995), s. 12.
59. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referat af samtale 18.1.1945. Friedberg kom først til Moskva efter besættelsen
60. Hans Kirchhoff: *Kamp og tilpasning* (1987), s. 162.

Moskva og fælleshenvendelsen

Imens overvejede Moskva at udnytte fælleshenvendelsen til at få en aftale i stand med Frihedsrådet og dermed bruge den danske henvendelse som løftestang i bestræbelserne på at bryde de vestallieredes monopol på befrielsen af Danmark. Ved således at styrke forbindelsen til Frihedsrådet og især dettes progressive elementer i Danmark ville man i selve befrielsessituationen have en politisk fordel frem for de vestallierede.[61] Dekanozovs reaktion på disse overvejelser er ikke kendt. Vi ved imidlertid, at man i Moskva på det tidspunkt slet ikke var sikker på, om sovjetiske styrker ville komme til at tage del i befrielsen af Danmark. Usikkerheden med hensyn til Danmark viste sig bl.a. i nogle overvejelser om *Færøerne*. Hvad skulle Moskvas politik være, hvis Færøerne - der havde været isoleret fra Danmark under besættelsen - erklærede sig selvstændige efter krigen? Et notat konkluderede, at Moskvas stilling måtte afhænge af »vore efterkrigspositioner« i Danmark og Norge. Med andre ord: Hvis det lykkedes Sovjetunionen at få stor indflydelse på Danmark i forbindelse med befrielsen, skulle man ikke støtte de færøske løsrivelsesbestræbelser.[62]

Der var mange ukendte faktorer, som ikke kunne kontrolleres og kun i ringe grad påvirkes fra Moskva. Ingen vidste f. eks., hvor stærk modstand de tyske hære ville yde under tilbagetoget fra østområderne, eller hvor hurtigt de vestallierede ville kunne trænge frem til den nordvestlige del af Tyskland. Hertil kom, at de sovjetiske embedsmænd og kommissærer i Moskva som tidligere nævnt var meget dårligt informeret om de faktiske politiske og militære forhold i selve Danmark. Der kunne udtænkes mange tanker og planer i Udenrigskommissariatet i Moskva, men det var ikke sikkert, at de var funderet i virkelighedens verden. Snart løb den militære udvikling i øvrigt fra de politiske kandestøbere. Resultatet blev, at sovjetiske styrker kun kom til at tage del i befrielsen af en meget lille del af det danske territorium – og uden at nogen som helst form for aftale forelå mellem Moskva og Frihedsrådet eller andre.

»De frie Danskes« initiativ

Før vi vender tilbage til Dekanozovs, Semjonovs og andres bearbejdning af Døssing, er det nødvendigt at se på et Ruslandsinitiativ, som Eduard Reventlow, Christmas Møller og Henrik Kaufmann tog, som spillede ind i de sovjetiske initiativer, og som dertil også havde med Bornholm at gøre. Allerede i sommeren 1944 havde Reventlow instrueret Døssing om at reagere henholdende, hvis Moskva skulle udtrykke ønske om en aftale med Det kæmpende Danmark »for den eventualitet, at russiske stridskræfter skulle deltage i operationer i Danmark eller i hvert fald betræde dansk jord«. Reventlow havde dengang fundet, at »helt fjerntliggende er denne tanke jo ikke«. Ifølge Reventlow var Døssing helt på det rene med, at en aftale med Moskva ville være prekær på grund af den negative stemning i Danmark og i øvrigt også ville gøre et dårligt indtryk i Sverige.[63] Man kan roligt og uden overdrivelse konstatere, at Døssing et halvt år senere var af en ganske anden mening.

Den ikke »helt fjerntliggende« tanke blev noget mere nærliggende, da Den røde Hær i november 1944 invaderede Nord-Norge. Den norske eksilregering havde forinden afsluttet en overenskomst med Moskva i lighed med overenskomsten med USA og Storbritannien om administrationen af befriede områder og skulle derfor ikke nu til at bede

61. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 108, ll. 6-8. Semjonov og Vetrov til Dekanozov 8.2.1945 + bilag.
62. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, ll. 10-17. Vetrovs og Zjdanovas notat 16.2.1945.
63. UM GSK-London 6 F 28. Reventlow til Kaufmann 24.7.1944.

Den danske gesandt i London, Eduard Reventlow (1883-1963), der efter nogen tøven tilsluttede sig De frie Danske. (Aage Trommer: Hvis lille kat var Danmark?)

Moskva om at respektere norsk suverænitet.[64] Den forsigtige Reventlow spurgte nu Foreign Office, om ikke også Danmark burde interessere sig for en aftale med Sovjetunionen, men den britiske reaktion var negativ. London mente ikke på dette tidspunkt, at Rusland havde nogen interesse i Danmark, og danskerne behøvede derfor ikke at bekymre sig i så henseende.[65] Opfattelsen var, som vi har set, forkert. Men hverken Reventlow eller Foreign Office kendte noget til Dekanozovs nærgående interesse, som den var kommet til udtryk over for Døssing allerede i september.

Sidst på året kom der imidlertid skred i sagen. Årsagen var den sovjetiske militære offensiv i Østersø-området, og Reventlow mente, at der nu burde ske en tilnærmelse til Moskva for at sikre, at Sovjetunionen i påkommende tilfælde ville respektere danske institutioner. Selv om danskerne følte sig knyttet til vestmagterne og derfor håbede på befrielse vestfra, kunne man jo aldrig vide. Christmas Møller var enig: Døssing kunne f. eks. spørge, om Moskva ville indgå en aftale af samme indhold som den norsk-sovjetiske. Man kunne også uden at have en aftale over for Moskva give udtryk for »den særlige interesse, hvormed man fra dansk side har fulgt de russiske sejre, der snart vil bringe hærene frem over Øst-Prøjsen til områder, med hvis erobring Danmarks befrielse rykker virkeligheden meget nær«, som det meget diplomatisk hed. Hvis sovjetiske tropper under de forestående operationer skulle få føling med dele af Danmarks befolkning, ville de blive modtaget som befriere og få enhver form for bistand til gennemførelse af sejren. Man kunne tilbyde Sovjetunionen alle ønskelige oplysninger om det danske samfunds administration for at lette den sovjetiske militære overkommando et muligt samarbejde.[66]

Det var primært *Bornholm*, danskerne i London og Washington havde i tankerne, når de fulgte den sovjetiske offensiv i Østersø-området. Man var bange for, at Moskva ville kræve baser på Bornholm, og man vidste ikke rigtigt, hvad Døssing gik og lavede eller agtede at gøre, som Christmas Møller udtrykte det.[67] Der var imidlertid mange forhindringer at overvinde, før Døssing kunne blive instrueret. Danskerne skulle først være enige indbyrdes, og Kaufmann i Washington

64. UM GSK-London 6 F 28. Notits 3.11.1944 med Gustav Rasmussens påtegning.
65. UM GSK-London 6 F 28. Reventlows fortrolige notat af 5.11.1944.
66. UM GSK-London 6 F 28. Reventlow til Kaufmann 29.11.1944; Reventlow til Christmas Møller 30.11.1944.
67. Ole Lippmanns arkiv. Dagbog 5.9.1944. UM GSK-London 6 F 28. Christmas Møller til Reventlow 2.12.og 10.12.1944.

Henrik Kaufmann (1888-1963) var dansk gesandt i Washington under den tyske besættelse af Danmark og underskrev her en traktat, der gav USA ret til baser på Grønland. Den sovjetiske efterretningstjeneste kom i besiddelse af et fortroligt amerikansk dokument fra 1943, hvoraf det bl.a. fremgik, at Kaufmann betragtede en kommende sovjetisk tilstedeværelse i Tyskland som alvorlig for Danmark. (Frihedsmuseet)

var mere tilbageholdende end Christmas Møller og Reventlow. Man skulle også have både Londons og Washingtons tilladelse, og desuden skulle SHAEF spørges. Reventlow og Christmas Møller mente, at det var vigtigt, at russerne – hvis de gik i land på dansk territorium eller overskred grænsen – ikke skulle kunne sige, at danskerne aldrig havde gjort nogen tilnærmelse til dem med denne eventualitet for øje, hvorimod danskerne havde engageret sig dybt med SHAEF.

Først i slutningen af januar 1945 accepterede SHAEF, at Døssing blev instrueret om, at en dansk militær mission var blevet oprettet ved SHAEF, og at han godt måtte nævne dette over for den sovjetiske regering. Ikke mere.[68] USA slæbte længe med fødderne, fordi man troede, at danskerne ønskede en *skriftlig* aftale med Moskva. Reventlow var ærgerlig over forsinkelsen af initiativet: »Det havde været politisk klogere, om vor henvendelse havde fundet sted inden den nu pågående store russiske offensiv«.[69] Det endelige resultat blev, at Døssing skulle instrueres om kun at drøfte sagen *mundtligt* i Moskva, og at initiativet ikke måtte fremstå som iværksat af London og Washington. Denne besked sendte Reventlow til Døssing og Foss med anmodning om, at de også informerede Christmas Møller. Alle tre opholdt sig på dette tidspunkt i Stockholm. Kaufmann instruerede desuden selv Døssing om, at han kun skulle rejse spørgsmålet »henkastet« over for russerne.[70]

Stockholm-basaren

De to professionelle diplomater i Det kæmpende Danmark havde nu overladt initiativet til en række amatører i Stockholm. Her blev Døssing informeret af forskellige folk om forskellige ting. Han blev dels som aftalt med London og Washington orienteret af Foss. Dels sagde Christmas Møller for egen regning til Døssing, at hvis russerne kom først til Danmark, skulle man indtage den holdning, »at man naturligvis ville handle

68. UM GSK-London 6 F 28. Reventlows notat af 2.1.1945. Dewing til Charles Peake, SHAEF, 3.1.1945. Charles Peake til Dewing 17.1.1945. Dewing til Reventlow 22.1.1945. Se også Christmas Møller til Reventlow 23.12.1944.
69. UM GSK-London 6 F 28. Reventlow til Kaufmann 23.1.1945 (udkast). Reventlows notat af 27.1.1945. Reventlow til Kaufmann 30.1.1945
70. UM GSK-London 6 F 28.Reventlow til Døssing 30.1.1945; Kaufmann til Reventlow 6.2.1945; Christmas Møller til Reventlow 8.2.1945.

Frode Jakobsen (f. 1906), ledende medlem af Frihedsrådet, hvis instruks til Døssing fik utilsigtet fatale følger for Bornholm. Her ses han efter den tyske kapitulation uden for Christiansborg sammen med frihedskæmpere, der har forskanset sig bag sandsække. Slotsbetjente danner baggrund. (Aage Trommer: Hvis lille kat var Danmark?)

nøjagtig på samme måde med hensyn til russerne, som man havde aftalt med SHAEF«.[71] Men Døssing synes endvidere at være blevet instrueret af Frode Jakobsen, chef for Frihedsrådets Kommandoudvalg, om at henvende sig til den sovjetiske regering for at få en aftale om det *militære* samarbejde mellem de danske modstandsstyrker og de sovjetiske befrielsestropper, der måtte komme til Danmark.[72] Frode Jakobsen synes at have anset en sovjetisk besættelse af Danmark for så sandsynlig, at han til Londons store forbitrelse ville indlede direkte forhandlinger mellem Frihedsrådet og Moskva. En hovedårsag til ønsket om en aftale med russerne var usikkerhed i danske kredse om, hvorvidt Danmarks befrielse ville blive et rent vestallieret anliggende, eller om sovjetiske styrker ville komme først. Det var »det store spørgsmål«, som dominerede, skrev en af aktørerne i marts. Denne usikkerhed kunne de vestallierede ikke afhjælpe, da der ingen aftale forelå herom med Kreml. SOEs danske chef, Ole Lippmann, forsøgte forgæves at få spørgsmålet afklaret i London. Han mente, at man ikke kunne fortænke Frihedsrådet i, at det i god tid søgte forbindelse til den sovjetiske Generalstab på samme måde, som man havde søgt forbindelse til SHAEF.[73]

Stockholm blev en meget bitter oplevelse for Døssing. Forsoningen mellem Frihedsråd og politikere var en kendsgerning, som han

71. UM GSK-London 6 F 28. Christmas Møller til Reventlow 23.3.1945 (uddrag).
72. FO 371 47222 N 4844/9/15. Haigs notat 3.5.1945.
73. Nils Eric Boesgaard/Hans Christian Bjerg: »Britisk arkiv afslører: Russerne ville befri os«, *Berlingske Tidende* 17.7.1994. Der refereres bl.a. fra et telegram fra SOE-agenten O. Lund (Ole Lippmann) til SOE 13.3.1945. Ole Lippmanns arkiv. Rapporter fra Starch (Lippmann) til London 11.3., 18.3. og 25,3.1945.

ikke ville acceptere. Han forsøgte at stikke en kæp i hjulet ved med betydeligt held at spille Dekanozov-kortet og herved svække politikernes indflydelse. Han frarådede via Alfred Jensen kommunisterne at gå med i en regering, der ville være »80 pct. pro-britisk og mindst 60 pct. anti-sovjetisk«. Men Alfred Jensen fandt Døssing for Moskva-orienteret. I det hele taget havde mange ham mistænkt for at lade sin personlige opfattelse farve beskrivelsen af Kremls syn på Danmark.[74] Efter tilbagekomsten til Moskva fortsatte Døssing sin kampagne ved i sine rapporter til Frihedsrådet at påstå, at Moskva ikke ville anerkende politikerne som en del af Det kæmpende Danmark, og at Danmark nødvendigvis måtte tilpasse sig de ændrede magtforhold, dvs. Sovjetunionens nye status som Østersøens herre, og acceptere de sovjetiske politiske krav. Som vi har set, var denne påstand forkert. Moskva var for længst begyndt positivt at overveje et samarbejde med »Buhl og de andre«.

Man kan derfor ikke udelukke – ja, det er mere end sandsynligt, at Døssings vrede og skuffelse parret med hans egensindighed satte sig stærke spor i hans håndtering i Moskva af de råd og instrukser, han fik i Stockholm, og som vi om lidt skal se nærmere på. Selv sagde han senere, at det var Frihedsrådets folk, der havde blandet tingene sammen.[75]

Stormagtskonferencerne og Danmark

Danmark blev ikke – som ofte hævdet – nævnt på konferencen i Teheran i december 1943, men blev på Jalta-konferencen på Krim i februar 1945 kort drøftet i forbindelse med diskussionen om, hvilke lande der skulle inviteres til at deltage i den kommende konference om en ny verdenssikkerhedsorganisation, FN. Præsident Franklin D. Roosevelt sagde pænt, at landet var blevet løbet over ende af Tyskland, og at kongen i realiteten var blevet fange. Kun den danske gesandt i Washington havde derfor kunnet give udtryk for de følelser, som alle danskere nærede. Og Kaufmann havde nægtet at anerkende den danske regerings handlinger. Hertil bemærkede Stalin kort, at han mente, at Danmark skulle vente. Han indvendte derimod tilsyneladende ikke noget imod påstanden om, at kun Washington-gesandten havde repræsenteret det danske folk (»alle danskere«). Moskva havde på dette tidspunkt jo for længst anerkendt Thomas Døssing som Det kæmpende Danmarks repræsentant, og ifølge Kreml var Døssing derfor et mere ægte udtryk for det danske folk end Kaufmann.

Da Churchill sagde, at Danmark ville have ret til at tilslutte sig FN, så snart det var blevet befriet, indvendte Stalin, at Danmark havde ladet tyskerne komme ind i landet – underforstået uden kamp og i en form for samarbejde.[76] At dette var sket, mens Sovjetunionen var de facto allieret med Tyskland, og at Stalins regering havde lykønsket de tyske besættere, kom diktatoren naturligvis ikke ind på. Mere blev der tilsyneladende ikke sagt om Danmark ved denne lejlighed. Stalins holdning lå således i forlængelse af den generelle sovjetiske politik i det danske spørgsmål: Sovjetunionen ønskede ikke at forpligte sig og undlod derfor at lægge sig fast på en bestemt linie med hensyn til det Danmark, der havde samarbejdet med den tyske besættelsesmagt indtil den 29. august 1943.

Selv om Danmark ikke direkte blev nævnt på Teheran-konferencen i 1943 havde USA dog rejst spørgsmålet om sikringen af ind-

74. RTsKhIDNI F. 17, op. 128, d. 809. Moltke til Dimitrov 2.5.1945. Ole Lippmanns arkiv. Lippmann til SOE i London 11.3. og 25.3. 1945. Se også Bent Jensen: »Døssing og Dekanozov«.
75. UM GSK-London 6 F 28. Haig til Reventlow 10.5.1945 med oversættelse af Døssings skrivelse til NKID 28.4.1945.
76. Aage Trommer: *Danmark mellem øst og vest*, s. 68-69.

og udløbene til og fra Østersøen. Roosevelt nævnte en form for formynderskab og måske en internationalisering af et område omkring Kielerkanalen til sikring af den fri sejlads.[77] Stalin havde naturligvis støttet denne amerikanske tanke og foreslog nu i Jalta, at en særlig Kielerstat skulle udskilles af det slagne Tyskland. Dette forslag fik Storbritannien dog standset.[78] Moskvas optagethed af Kielerkanalen og ideen om udskillelse af en særlig Kielerstat fik umiddelbar betydning for Sovjetunionens politik over for Danmark og Bornholm 1945-1946.

Røde flåde om Danmarks befrielse

Samtidig med Jalta-konferencen stødte Den røde Hær vestpå gennem de hidtil tyskkontrollerede områder langs Østersøens sydkyst. På dette tidspunkt begyndte den sovjetiske krigsflådes hovedorgan *Røde flåde (Красный флот)* at offentliggøre en række artikler om den forestående sovjetiske befrielse af Østersø-regionen, skrevet af militæranalytikeren I. Jermasjov. Artiklerne er blevet udlagt, som om Moskva hermed havde gjort krav på Østersøen som et sovjetisk hav, og som udtryk for en forventning om, at sovjetiske styrker ville befri både Norge og Danmark.[79] Det første er en overdrivelse, og det sidste var der for så vidt intet overraskende i.

Den første artikel den 9. februar omtalte Østersøen som porten mellem Øst og Vest, og tyskerne som et fremmedelement ved dette hav. Først nu var Østersøens historiske skæbne ved at ske fyldest, og Sovjetunionen havde kæmpet hårdt for at befæste sin historiske ret og forsvare sine livsinteresser her. Den røde Hær ville udslette alle den tyske imperialismes bastioner ved Østersøen. Folk efter folk ved Østersøens kyster var blevet befriet, begyndende med de tre baltiske lande, og Den røde Hærs sejre ved Oder-floden bragte timen for Danmarks befrielse nærmere. Tilintetgørelsen af tyskernes positioner ved Bælterne, Kattegat og Skagerrak ville også hidføre hele Norges befrielse (Nord-Norge var blevet befriet i 1944). Østersøen skulle ikke mere kunne blive opmarchområde og springbrædt for den tyske panters spring ud i [verdens] havet.

Den 16. februar omtalte den sovjetiske kommentator Bornholm i forbindelse med en aktuel analyse af den strategiske situation i Østersøen. Den danske ø blev nu placeret i skæringslinien mellem øst og vest. Bornholm udgjorde det østligste punkt i trekanten Kiel-Bornholm-Pommernbugten, der indrammede Østersøens vestlige del. Rygen blev sammen med Bornholm karakteriseret som tyske forsvarspunkter for den sydvestlige del af Østersøen med marinebasen i Kiel som den tyske krigsmarines centrum for flådekommunikationer i denne tysk beherskede del af Østersøen. Den 10. marts skrev Jermasjov, at linien Rygen-Bornholm afgrænsede »det, vi [= Moskva] kalder Østersøen«. Sydvest herfor lå de tyske bugter og stræder, og mod nordvest lå Store og Lille Bælt, der var dansk territorialfarvand. Jermasjov forestillede sig som mange andre på dette tidspunkt, at den sidste svære kamp mod tyskerne ville komme til at foregå i Danmark om åbningen af de danske stræder. Dette perspektiv udfoldede han også den 30. marts. Danmark og Norge ville blive den kile, hvortil tyskerne trak sig tilbage for at skabe den sidste bastion for den tyske flåde. Også mange af de tyske »flygtninge« i Danmark var i virkeligheden militære specialister, der skulle tage del i slutkampen.[80]

77. *FRUS The Conferences at Cairo and Tehran 1943* (1961), s. 510-511.
78. Mogens Espersen: *Østersøen* (1987), s. 38.
79. Vojtech Mastny: *Russia's Road to the Cold War* (1979), s. 269-270. Se også Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen 1944-1949* (1969), s. 107-109.
80. Jermasjovs artikler er refereret i Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen*, s. 107-110.

Jermasjovs kommentarer er blevet tillagt væsentlig betydning. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at hele perspektivet i Jermasjovs artikler fra februar til april er den aktuelle, kortsigtede militære nedkæmpelse af Nazi-Tyskland. Der er derfor grænser for, hvor meget man kan udlede af artiklerne med henblik på at kaste lys over Moskvas mere langsigtede mål. Der er tale om en militærkommentators aktuelle og offentliggjorte slagmarksartikler, eller rettere slagsøartikler, ikke storpolitiske analyser. Døssing synes ikke at have kendt til dem. I begyndelsen af april offentliggjorde en svensk avis en såkaldt »erklæring« af Jermasjov om Danmarks forestående befrielse, som også synes at være blevet citeret i svensk radio. Der var tale om et kort referat, og som Reventlow rigtigt kommenterede: Det var ikke muligt at danne sig nogen mening om, hvilken betydning man skulle tillægge Jermasjovs »erklæring«, før man havde nærmere oplysninger om den sovjetiske kilde til dens fremkomst.

Chefen for Foreign Office's Nordiske afdeling, C. F. A. Warner, læste et resumé af det svenske referat fra BBCs lyttetjeneste og mente, at radioudsendelsen blot fremhævede det bidrag, som de nuværende sovjetiske operationer ydede til en eventuel befrielse af Danmark og Norge. Man burde derfor ikke tillægge Jermasjov nogen særlig betydning.[81] Det vil vi heller ikke gøre her.

Landgang på Bornholm »hensigtsmæssig«

Mens Jermasjov skrev på sine artikler, blev havnebyen Kolberg i Pommern syd for Bornholm erobret den 18. marts. Semjonov, der nøje fulgte frontens udvikling i Tyskland, fostrede i marts den tanke, at det – som han skrev i et personligt brev til Dekanozov – ville være »hensigtsmæssigt« i forbindelse med den landmilitære udvikling i Pommern, at Marinens Hovedstab studerede muligheden af at foretage landgang på Bornholm. Semjonov var ikke militært sagkyndig, men havde blik for de *politiske* fordele ved en militær erobring af den danske ø. Hvis en erobring af Bornholm var mulig fra et militært synspunkt, ville den efter hans mening »fuldtud kunne retfærdiggøres politisk«. Moskva kunne jo henvise til, at Bornholm var besat af tyske styrker og blev brugt som base mod Sovjetunionen. Og »ved på denne måde at deltage i befrielsen af dansk territorium og fastholde øen i vore hænder, ville vi opnå samme rettigheder som de allierede ved løsningen af alle danske anliggender«. Sovjetunionen ville f. eks. kunne få sæde i en eventuel allieret kontrol- eller overvågningskommission i Danmark. Han ventilerede også muligheden for med basis i en besættelse af Bornholm at indgå en aftale med Frihedsrådet. Afslutningsvis mindede Semjonov om, at briterne forsøgte at overbevise danskerne om, at Danmark (og dermed også Bornholm) udelukkende befandt sig i vestmagternes militære operationsområde og politiske interessesfære, og at spørgsmål vedrørende Danmark slet ikke vedkom Sovjetunionen. Semjonov mente tværtimod, at fordelingen af besættelseszoner i Tyskland og dermed britisk kontrol over Kielerkanalen havde forøget Danmarks betydning for Sovjetunionen med hensyn til en sikring af »vor Østersøkysts sikkerhed«.[82]

Semjonovs forslag om en sovjetisk erobring og påfølgende besættelse af Bornholm afspejler tydeligt de samtaler med Døssing, som han selv og andre i Udenrigskommissariatet havde ført. Hans henvisning til den britiske militærzone i Tyskland inklusive Slesvig-Holsten viser, at han nu ikke anså det for sandsynligt, at sovjetiske styrker ville komme til at spille nogen rolle ved befrielsen af Jylland – eller i hvert fald ikke ville kunne

81. UM GSK-London 6 F 28. Reventlow til Haig 3.4. og til Kaufmann 6.4.1945. Warner til Reventlow 6.4.1945.
82. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 443. Semjonov til Dekanozov uden dato med diverse påtegninger.

blive der. Hans omhu med at anføre argumenter, der over for de vestallierede skulle vise det militært berettigede i en sovjetisk erobring af den danske ø, afslører, at Moskva faktisk anså Bornholm for vestallieret ansvarsområde. Hovedtanken i Semjonovs forslag var, at en besættelse alligevel godt kunne undskyldes og forsvares over for de vestallierede, og at det ville være en lille militær investering, som kunne give et stort *politisk* afkast. Ved at erobre og besætte denne lille del af kongeriget kunne Moskva få et ben inden for i hele Danmark.

Semjonovs forslag blev straks anbefalet af Dekanozov, og også Molotov bifaldt ideen og beordrede den 12. marts en kopi af forslaget sendt til viceforsvarsminister og Politbureau-medlem Nikolaj A. Bulganin i Forsvarskommissariatet.[83] Desværre kender vi ikke Bulganins reaktion. Vi ved imidlertid, at der den 9. april forelå en ordre vedrørende en besættelse af Bornholm, og at flådekommissær og øverstkommanderende for orlogsflåden, Nikolaj G. Kuznetsov, den 23. april foreslog generalstaben at erobre Bornholm (og Rygen). Om flådekommisærens forslag var en frugt af Semjonovs idé vides ikke. Men der var altså allerede i marts på højeste niveau udtalt et *politisk* ønske om erobring af Bornholm. Som vi senere skal se, videreudviklede embedsmænd i Udenrigskommissariatet på Molotovs instruks overvejelserne om, hvad den sovjetiske besiddelse af den danske ø kunne bruges til – efter at Bornholm faktisk den 9. maj var faldet og derpå blev fastholdt »i vore hænder«.

Nikolaj Bulganin (1895-1975) var Stalins viceforsvarskommissær og medlem af Den statslige Forsvarskomité, da Molotov gjorde ham opmærksom på, at en sovjetisk erobring af Bornholm ville være politisk hensigtsmæssig. Bulganin, der havde generalsrang, men ingen militær uddannelse, ses her til højre sammen med Molotov, der optræder i den uniform, der hørte til embedet som udenrigskommissær. Molotov var ellers ikke som mange af sine højere partikammerater meget for uniformer. (Ф. Чуев: Сто сорок бесед с Молотовым)

Forhandlinger om militæraftale

Umiddelbart efter Døssings tilbagekomst fra Stockholm opsøgte Semjonov ham for at blive informeret om, hvad der var foregået. Det blev det første i en hel række møder i marts og april, indtil Semjonov midt i april af Stalin blev afkommanderet til marskal Ivan S. Konevs hovedkvarter ved 1. ukrainske front, hvor han fortsat blev holdt informeret om udviklingen i projekt »Bornholms erobring«. Døssing fortalte Semjonov, at Frihedsrådet – »Danmarks faktiske regering« – havde instrueret ham om at indlede forhand-

83. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 443. Podtserov til Bulganin 12.3.1945.

linger om en *militær* aftale mellem danske væbnede styrker og Den røde Hær, hvis denne i forbindelse med krigens udvikling skulle komme ind på dansk territorium. Han troede fejlagtigt, at der allerede siden august 1944 eksisterede en tilsvarende militær aftale mellem SHAEF og Frihedsrådet. Udenrigskommissariatet bad derfor om at se teksten til denne aftale, men en sådan var Døssing ikke i besiddelse af – af gode grunde: Den eksisterede ikke. Efter endnu to møder indleverede Døssing den 13. april et skriftligt forslag om en militæraftale mellem Frihedsrådet og den sovjetiske Overkommando.[84] Aftalen blev aldrig til noget, men forslaget fik alligevel alvorlige følger – for Bornholm.

Det var ved denne tid, at Døssing fra Moskva kategorisk belærte Foss og dermed Frihedsrådet om, at Danmark – hvad enten man kunne lide det eller ej – måtte tilpasse sig Sovjetunionens indflydelse. Politik og navnlig udenrigspolitik havde ikke noget med følelser at gøre, mente den meget emotionelle danske udsending i Moskva. Sovjetunionens

> »uhyre voksende magt efter krigen er en realitet ... (og) dens beliggenhed ved Østersøen som Østersøens eneherre er ligeledes en realitet. At erkende dette og indrette sin politik herefter er en pligt for enhver dansk politiker, en national pligt.«

Heldigvis, konkluderede Moskvas forbitrede talerør over for Frihedsrådet og danske politikere, kunne Frihedsrådets anti-sovjetiske politik – dvs. samarbejdet med politikerne – ikke fortsætte meget længere. Det ville enhver kommende dansk regering komme til at forstå, lød det triumferende-truende.[85]

Døssings opfattelse var som nævnt helt ude af trit med virkeligheden, både den danske og den sovjetiske. Det kompromis om en befrielsesregering med Buhl i spidsen, som var indgået mellem politikerne og Frihedsrådet i Danmark, blev i slutningen af april på Buhls foranledning via en dansk udsending forelagt den sovjetiske legation i Stockholm, som skal have fundet regeringens sammensætning tilfredsstillende. Den danske udsending, kaptajn A. P. Botved, skal også have fået at vide, at Moskva ikke ønskede militære baser i Danmark. Det var hans indtryk fra samtalerne, at Døssing fuldstændig havde misforstået Moskvas holdning til Danmark og fejlrapporteret den berømte samtale med Dekanozov.[86]

Londons irritation

London reagerede både irriteret og nervøst på Døssings initiativ. Briterne fortalte Døssing, at der ikke fandtes nogen aftale mellem SHAEF og danske myndigheder, ligesom hans påstand om en tidligere dansk henvendelse til den sovjetiske legation i Stockholm om en militæraftale blev afvist som ukorrekt.[87] Den 20. april blev Reventlow og Christmas Møller informeret om Døssings handlemåde. Reventlow var ærgerlig over, hvad han opfattede som Døssings forkludring eller misforståelse af den givne instruks og forstod ikke, »hvad der har bevæget Minister Døssing til at give sin henvendelse til NKID skriftlig form«.[88] Christmas Møller håbede, at det hele ikke gjorde skade, »men stolt ved det kan man jo ikke være.« En britisk embedsmand karakteriserede Døssing som uansvarlig. En anden mente, at »Mr. Døssing has ser-

84. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referat af samtaler 22.3., 24.3, 28.3, 29.3. og 13.4.1945.
85. Døssing til Foss 18.4.1945, citeret i Frode Jakobsen: *I Danmarks Frihedsråd* bd. 2, s. 168.
86. FO 371 47222 N 5012/9/15. Turnbull til FO 30.4.1945. FO 371 47239 N 5022. Mallet til FO 3.5.1945.
87. FO 371 47221 N 4032/9/15. Kerr til FO 12.4. og FO til Kerr 15.4.1945.
88. UM GSK-London 6 F 28. Reventlow til Kaufmann 21.4.1945 med bilag. FO 371 47221 N 4266/G. Mallet til FO 18.4.1945.

ved his country far from well.«[89] Diplomaten Frank Roberts ved den britiske ambassade i Moskva, der ganske vist fejlagtigt troede, at Døssing ikke ønskede at styrke Sovjetunionens indflydelse i Danmark på bekostning af vestmagternes, har måske givet den bedste karakteristik af Frihedsrådets udsending, da han i slutningen af april 1945 skrev:

> »We too have long been a little uneasy about Doessing. I do not think that it is his intention to strengthen influence of the Soviet government in Denmark as against that of western powers. He is however somewhat naive by nature and I suspect as an amateur in diplomacy and leading light in Free Council he is inclined to do what he thinks he ought rather than what he is told even when he gets instructions which in the circumstances is seldom.«[90]

Frihedsrådets initiativ over for Moskva med Døssing som instrument var måske ikke noget klogt skridt, men det er forståeligt i betragtning af, at de vestallierede var så karrige med oplysninger til danskerne. Klogt eller ej, Døssings handlemåde havde intet med nogen hemmelig aftale med Kreml at gøre – heller ikke nogen hemmelig aftale om Bornholms besættelse af sovjetiske styrker, som der senere rumlede rygter om i vestlige efterretningskredse.[91] Vi vender tilbage til dette forhold og disse rygter i næste kapitel.

Bornholms erobring på dagsordenen

Umiddelbart efter Døssings skriftlige henvendelse om en militæraftale anbefalede også Vetrov, at Sovjetunionen skulle skride til erobring af Bornholm for herved at skabe etablerede kendsgerninger. I et notat til Dekanozov den 14. april resumerede han endnu engang hele spørgsmålet om det ønskelige i en sådan aftale for herved at styrke Sovjetunionens indflydelse i efterkrigens Danmark. I betragtning af den hast, hvormed de anglo-amerikanske styrker bevægede sig på vestfronten, fandt Vetrov det derfor uomgængeligt: 1) At give principiel tilslutning til indgåelse af en militæraftale med Frihedsrådet, som foreslået af dette. 2) »Straks at rense Bornholm for tyskere og *erobre (занять)* Bornholm ved hjælp af vore marinestyrker«. 3) På grundlag af besættelsen af Bornholm at skride til den praktiske underskrivelse af en sovjetisk-dansk militæraftale om »en betingelsesløs sikring af vor ret til ved vor Overkommando at deltage i udøvelsen af øverste ansvar og magt i Danmark, indtil dannelsen af en dansk regering på grundlag af det danske folks fri viljesytring har fundet sted.«

Forhandlingerne og underskrivelsen af en sådan sovjetisk-dansk overenskomst kunne mest hensigtsmæssigt foregå i Stockholm mellem den sovjetiske militærattaché og Frihedsrådets derværende militære repræsentanter.[92] En uge efter Vetrovs forslag om straks at erobre Bornholm foreslog flådekommissær Nikolaj Kuznetsov som omtalt den 23. april den sovjetiske generalstab at erobre Bornholm og Rygen. Det var de samme to øer, som Litvinov-kommissionen havde peget på allerede i juli 1944, og som Udenrigskommissariatet siden begyndelsen af marts havde anbefalet at erobre. Frihedsrådets ønske om en militæraftale med Moskva med Døssing som instrument fik alvorlige konsekvenser for Bornholm. Det skabte, som vi senere skal se, usikkerhed hos de vestallierede på et meget kritisk tidspunkt og fik dem i begyndelsen af maj til at tøve med

89. FO 371 47222 N 4901/9/15. Britisk ambassade i Washington til FO 1.5.1945 nos 3001 og 3002. Notat 3.5.1945. FO 371 220 N 5831. Notat 24.5.1945.
90. FO 371 47222 N 4665. Roberts til FO 24.4.1945.
91. Boesgaard/Bjerg: »Befrielsen kunne være blevet en ny besættelse«, *Berlingske Tidende* 17.7.1994.
92. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, ll.20-21. Vetrov til Dekanozov 14.4.1945.

at befri øen, selv om de sagtens kunne have gjort det.

Det hører med til billedet, at bornholmerne levede i lykkelig uvidenhed om alle disse ting, der direkte angik dem. Heller ikke Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm var i mindste måde informeret om Frihedsrådets kontakter til Moskva.

Moskva og Danmarks befrielse

Den 22. april fuldendte Den røde Armé omringningen af Berlin. Hermed var et af den sovjetiske krigsførelses politiske hovedmål nået. Mens den endelige likvidering af den sidste tyske modstand i hovedstaden blot var et spørgsmål om kort tid, kunne andre styrker fortsætte fremrykningen mod vest langs Østersøens sydkyst. Samme dag modtog Den sovjetiske Overkommando fra den amerikanske militærmission i Moskva informationer om, at en tysk kapitulation i Danmark syntes forestående. Det havde ganske vist intet på sig, men det kunne man ikke vide i Moskva.[93] Også denne efterretning kan have været med til at udløse flådekommissærens forslag den 23. april om at erobre Bornholm og Rygen. Vi kender heller ikke generalstabens reaktion på flådekommissærens forslag, men den må have været positiv, for den 4. maj kunne flådekommissæren instruere Østersøflådens chef, admiral Vladimir F. Tributs om, at Bornholm og Rygen skulle erobres »under alle omstændigheder«, ligesom han gav ordre til at forberede erobringen. Igen er der tale om et interessant sammenfald af begivenheder: Samme dag underskrev repræsentanter for den tyske værnemagt aftalen med feltmarskal Montgomery om de tyske troppers kapitulation i Danmark.[94]

På dette tidspunkt så Dekanozov tilsyneladende optimistisk på muligheden for en udvikling i Danmark efter egen opskrift. Eller også foregav han at være optimistisk. Eller måske er det blot i Døssings referat, den sovjetiske vicekommissær var så fortrøstningsfuld. Vi har desværre kun Døssings referat af denne samtale og kan derfor ikke udelukke, at det mere er Døssings ønsker end Dekanozovs udtalelser, der optræder i referatet. Ifølge Det kæmpende Danmarks vrede udsending sagde Dekanozov den 26. april, at Moskva ikke kunne blande sig i regeringsdannelsen i Danmark efter befrielsen, men at det også ville være overflødigt, for regeringen ville *ikke* blive en kompromisregering med deltagelse af gamle politikere, som Døssing frygtede. »I regeringen i Danmark vil der kun komme til at sidde modstandere af de gamle politikere, [og] der må kunne dannes en demokratisk blok af dem inden for de forskellige partier, som er modstandere af krigstidens officielle politik«. En *demokratisk blok* betød på sovjetisk en alliance af politiske kræfter, domineret af kommunister og andre Moskva-loyale.

Moskva ville nu se tiden an. Sådan skal Dekanozov have afsluttet sin forelæsning om den kommende udvikling i et befriet Danmark. Han, der var specialist i besættelse af små lande og i dannelse af »demokratiske blokke«, skal have opfordret den Moskva-loyale Døssing til at få hjemmefronten i Danmark til »at gøre det rigtige«, dvs. følge Dekanozovs anvisninger. Det måtte være en let sag. De gamle politikere var jo utroværdige og erklærede sig nu blot enige med modstandsbevægelsen, fordi de kunne se, at Tyskland havde tabt krigen. Det blev politikerne dog ikke uskyldige af, og modstandsbevægelsen kunne derfor ikke samarbejde

93. Mastny: *Russia's Road to the Cold War*, s. 269-270. Alfred D. Chandler (ed.): *The Papers of Dwight David Eisenhower IV* (1970), s. 2629-2630.

94. А. Басов: »Десант на остров Борнхолм«, *Военно-исторический журнал* 1966:5, s. 29-31. Thomas E. Jensen har udsendt en kommenteret oversættelse af Basovs artikel: *Landgangen på Bornholm. Baggrunden for landgangen set med sovjetrussiske øjne* (1976).

med dem, understregede vicekommissæren.[95] Alt dette lyder som talt ud af Døssings mund, hvad det som nævnt måske også var. Dekanozovs optimisme var i hvert fald ganske malplaceret.

Løbet kørt

Den 5. maj – den dag de tyske styrker i hele Danmark inklusive Bornholm kapitulerede til Montgomery – tog Vetrov sin tre uger gamle anbefaling om en øjeblikkelig sovjetisk besættelse af Bornholm op til fornyet overvejelse. Han omtalte nu ikke mere Bornholm – måske fordi denne sag for længst var under operationel behandling af de militære myndigheder. I stedet mindede han om, at spørgsmålet om en militæraftale hastede »i betragtning af begivenhedernes aktuelle udvikling i Danmark: De (vest)allierede styrkers indtrængen på dansk territorium, den tyske hærs kapitulation i Danmark, og oplysninger om en nydannet dansk regering«. Døssing burde derfor omgående have besked om, at Sovjetunionen var villig til at afslutte en militæraftale med Frihedsrådet, og at en sådan kunne underskrives i Stockholm.[96]

Faktisk var tiden løbet ud for det sovjetiske initiativ. I København var der allerede indsat en ny regering under den socialdemokratiske politiker Vilhelm Buhls ledelse og med repræsentanter fra Frihedsrådet. Frihedsrådet var dermed ikke længere et selvstændigt og indflydelsesrigt politisk organ, som andre regeringer kunne forhandle og indgå aftaler med. Hvis der skulle underskrives aftaler, skulle det ske med Buhls regering i København, og ikke med repræsentanter for modstandsbevægelsen i Stockholm. Vi ved endnu ikke, hvor godt informeret Moskva var om situationen i Danmark den 5. maj. Måske anså man endnu situationen for flydende og mulighederne dermed ikke udtømte for i den 11. time at påvirke udviklingen til gunst for Sovjetunionen. Man skal i den forbindelse huske, at Moskva først den 15. maj anerkendte den danske befrielsesregering. Så sent som den 16. maj vejrede Døssing morgenluft: Måske ville Frihedsrådets linie alligevel sejre?[97]

Under alle omstændigheder arbejdede man i Moskva med spørgsmålet så sent som den 12. maj. Bureaukratiet i Udenrigskommissariatet fortsatte altså sine overvejelser om Frihedsrådet flere dage efter, at dette organ ikke længere var situationens generalstab i Danmark. Dekanozov havde som reaktion på Vetrovs nyeste initiativ den 6. maj efterlyst det nærmere indhold i den af Frihedsrådet foreslåede militæraftale, fordi »Instansen« (Stalin) jo skulle give sit samtykke. Vetrov måtte meddele ham, at man desværre ikke vidste det præcist, men kun havde nogle formodninger. Det var for tyndt et grundlag, og begivenhederne havde nu overhalet hele projektet, resolverede Dekanozov.[98]

Løbet var kørt for de sovjetiske bestræbelser på dette felt, der var blevet indledt i efteråret 1944, intensiveret i december 1944 og forfulgt helt frem til den britiske befrielse af den overvældende del af Danmark. Den politiske og militære udvikling var blevet en anden, end man havde forestillet sig i Moskva. Englænderne sad solidt på det Danmark, som Sovjetunionen betragtede som så strategisk betydningsfuldt. Kun Østersø-øen Born-

95. Hæstrup: *Hemmelig alliance*, s. 400. Thostrup Jacobsen: *Foden i døren*, s. 87. Dekanozov havde i 1940 forestået terroriseringen og indlemmelsen af Litauen i Sovjetunionen. Samme sted gjorde Semjonov tjeneste, se Semjonow: *Von Stalin bis Gorbatschow*, s. 74ff.
96. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, ll. 28-29. Vetrov til Dekanozov 5.5.1945.
97. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referat af samtale 16.5.1945.
98. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 36-37. Dekanozovs påtegning af 6.5.1945 på Vetrovs udkast til svar af 5.5.1945. Vetrov til Dekanozov 12.5.1945 med Dekanozovs udaterede påtegning.

holm, som briterne havde ladet ligge, blev befriet af sovjetiske styrker. Moskva ulejligede sig i øvrigt ikke med at fortælle Døssing herom. Det gjorde den danske regering nu heller ikke. Gesandten fik det at vide af en udenlandsk diplomat.[99]

Det skal imidlertid nok engang fremhæves, at Moskva under hele forløbet fra sommeren 1944 til maj 1945 efter alt at dømme anså en vestallieret befrielse af Danmark som den mest sandsynlige og naturlige. Moskvas ønsker begrænsede sig til sammen med sine vestallierede at tage del – større eller mindre – i befrielsen af Østersø-landet. Udviklingen på slagmarken kunne naturligvis have udviklet sig sådan, at Sovjetunionen var blevet enebefrier. I så tilfælde ville situationen have været en ganske anden.

Også i den kommende tid havde Moskva mange danske bolde i luften samtidig. Der var spørgsmålet om anerkendelse af den danske befrielsesregering; om accepten af Danmark som medlem af De forenede Nationer; om indgåelse af en venskabs-, bistands- og samarbejdstraktat med Danmark; om Sydslesvigs fremtid; om det hermed forbundne spørgsmål om Kielerkanalens status; om de mange tyske flygtninge i Danmark fra de sovjetisk besatte dele af Tyskland; om opsporing og hjemsendelse af sovjetiske statsborgere i Danmark; om baltiske flygtninge i Danmark, som Moskva ønskede sendt til Sovjetunionen; om muligheden for at lokke oplysninger om det amerikanske atombombeprojekt ud af professor Niels Bohr; om DKP og udsigterne til en folkedemokratisk blok i Danmark; om de danske stræders fremtidige status; og – ikke at forglemme – om det besatte Bornholms fremtid.

Alle disse problemer indgik set fra Moskva i det overordnede spørgsmål om at sikre Sovjetunionen størst mulig indflydelse og sikkerhed i hele Østersøområdet, mere snævert i den vestlige del af regionen med de for Kreml så interessante ind- og udløb til og fra Østersøen. Oprettelse af baser på skandinavisk territorium kunne være et middel til at opnå indflydelse og sikkerhed. Tanken om skandinaviske baser var fremherskende i sovjetiske kredse ved denne tid.[100]

99. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referat af Vetrovs samtale med Døssing 16.5.1945.
100. Hoover Institution. OSS London Original No. GR 85. 17.12.1944.

2. Danmarks – og Bornholms befrielse

»et sekundært detailspørgsmål«.
General Dewing 9.5.1950.

Vi skal i dette kapitel se nærmere på, hvordan de vestallierede – især Storbritannien – og Sovjetunionen forholdt sig i ugerne og dagene op til Tysklands sammenbrud og Danmarks befrielse i begyndelsen af maj 1945. Hovedinteressen vil være koncentreret om, hvorfor Bornholm ikke fik samme skæbne som de øvrige dele af kongeriget, da de tyske besættelsesstyrker i Danmark kapitulerede til den britiske feltmarskal Montgomery den 5. maj kl. 8 om morgenen ifølge den overgivelsesakt, der blev underskrevet på Lüneburger Heide den 4. maj.

De vestallierede

Som nævnt i det foregående kapitel anså London Danmark som sit naturlige interesseområde. Landet indgik således i de planer om en »vestgruppe« efter krigen, som briterne arbejdede med under krigen[1], og hele holdningen til Danmark under den tyske besættelse viser, at briterne sigtede efter at genoprette Danmark i den skikkelse, det havde haft før krigen. Londons hovedbestræbelser gik derfor ud på at forlige modstandsbevægelse og samarbejdspolitikere. Det var denne opfattelse, Døssing og Moskva vendte sig imod og efter evne modarbejdede. Den danske modstandsbevægelse og den overvældende del af den danske befolkning var på sin side britisk-orienteret. Man lyttede til BBC, man fik våben fra Storbritannien, og danske modstandsfolk blev uddannet i England. Kontakten til Sovjetunionen var trods Døssings sendelse både svag, uklar og sporadisk. Den sovjetiske militære efterretningstjeneste, GRU, havde dog agenter i Danmark, og der var en usikker radiokontakt til Moskva.[2]

USAs interesser i Danmark kom først og fremmest til udtryk i Washingtons aftale med Henrik Kaufmann om Grønland. Aftalen, der blev underskrevet den 9. april 1941, og som reelt var uopsigelig, gav USA vidtrækkende baserettigheder på denne del af det danske

1 Peter Ludlow: »Britain and Northern Europe 1940-1945«, *Scandinavian Journal of History* vol. 4 (1979), s. 141-142 og 155-156. Anthony Haig fra FO havde i 1945 indviet SOE-repræsentanten Ole Lippmann i de britiske efterkrigsplaner for Danmark, samtale med Ole Lippmann 2.1.1996.

2. RTsKhIDNI F. 495, op. 73, d. 195. Fortegnelse over radiokontakter; op. 74, d. 578. Bol'sjakov til Dimitrov 2.7.1943. Se også Lars Borgersrud: *Wollweber-organisasjonen i Norge* (1994), s. 444.

riges territorium. USA kom dog også til at spille en afgørende rolle i forbindelse med Danmarks og Bornholms befrielse, fordi det var en amerikansk general, Eisenhower, som var chef for SHAEF, hovedkvarteret for den vestallierede ekspeditionsstyrke til befrielse af det tyskbesatte europæiske kontinent. Chefen for SHAEF-missionen til Danmark, General Dewing, var underlagt Eisenhower.

Vestallieret fortrøstning til allieret befrielse af Danmark

Foreign Office så længe grundlæggende fortrøstningsfuldt på spørgsmålet om, hvem der ville komme til at befri Danmark. I februar 1945 noterede en embedsmand: »I do not think the Russians have any deep game in Denmark«.[3] Og endnu så sent som den 4. april 1945 skrev Foreign Office til general Dewing, at

> »det er vor opfattelse, at russerne i virkeligheden ikke har nogen planer om at besætte Danmark. Men hvis de under fremrykningen mod Lybæk finder det strategisk nyttigt at fortsætte til Danmark, vil de sandsynligvis gøre det«.[4]

Døssings og Frihedsrådets ønske om en militæraftale med Sovjetunionen fremkaldte i begyndelsen af april rygter om, at en sovjetisk besættelse af Bornholm var blevet aftalt med Moskva. C. E. Steel ved SHAEFs Politiske Kontor i London bad derfor Foreign Office om at få baggrundsmateriale og informationer, da sagen var ret presserende, som han udtrykte det. Han fik dog kun at vide, at der forelå en række tegn (bl.a. Dekanozovs udtalelser til Døssing, sådan som Døssing havde gengivet dem) på, at russerne i det mindste ønskede, at danskerne skulle *tro*, at sovjetiske militære operationer i Danmark var en mulighed, der ikke kunne udelukkes. SOE havde desuden fået en melding fra organisationens chef i Danmark (Ole Lippmann) om, at nogle medlemmer af Frihedsrådet havde spurgt den sovjetiske legation i Stockholm og ganske løst fået bekræftet *muligheden* af en russisk besættelse. Endelig havde Foreign Office erfaret, at den kommende sovjetiske presseattaché i København (Mikhail Kosov) havde fortalt en dansker i Stockholm, at sovjetiske styrker højst *sandsynligt* snart ville være i Danmark. Alt sammen altså kun gisninger og løs snak. Foreign Office havde ikke selv spurgt Moskva om de sovjetiske hensigter med hensyn til Danmark, fordi man var sikker på ikke at få noget svar. Meddelelsen til Steel konkluderede, at man anså det for meget tvivlsomt, om Moskva skulle have nogen klar hensigt om militære operationer i Danmark.[5]

Foreign Office's fortrøstningsfulde syn på sagerne ved denne tid var formentlig velbegrundet, hvis man tænker på egentlige, *operative* militære planer om at sætte sig på centrale dele af eller hele Danmark. En enkelt dansk kilde, der var i kontakt med den sovjetiske legation i begyndelsen af maj, beretter ganske vist, at der skulle have været sovjetiske overvejelser om at foretage landgang på Sjælland i første halvdel af april, men at sådanne planer nu var blevet opgivet.[6] Noget sådant var den sovjetiske Østersøflåde dog slet ikke i stand til på dette tidspunkt. Tyskerne beherskede maritimt den vestlige del af Østersøen til det sidste.

Hvem vågnede først op?

Den britiske selvsikkerhed udviklede sig imidlertid i løbet af den næste måned til en frygt for, at det skulle lykkes sovjetiske land-

3. FO 371 47220 N 1063. Påtegning 4.2. på telegram fra Stockholm til FO 24.1.1945.
4. Boesgaard/Bjerg: »Befrielsen kunne være blevet en ny besættelse«, *Berlingske Tidende* 17.7.1994.
5. FO 371 47221 N 3622/9/G. Steel til Haig 2.4.1945; Clarke til Steel 10.4.1945. Se også Lippmanns rapport af 11.3.1945, Ole Lippmanns arkiv.
6. FO 371 47239 N 5022. Mallet til FO 3.5.1945 om Botveds samtaler i den sovjetiske legation i Stockholm.

styrker at komme først til Danmark. Ifølge Eisenhowers fremstilling fra slutningen af april vågnede premierminister Winston Churchill først op ved denne tid og indså nu risikoen for, at russerne kunne nå frem til Lybæk og dermed til Jylland før de vestallierede – en risiko Eisenhower hævdede at have påpeget i ugevis. Eisenhower hævdede også, at han længe havde lagt pres på Montgomery for at få de britiske styrker i Nordvest-Tyskland til at rykke frem til Østersøen så hurtigt som muligt.[7] Eisenhowers fremstilling bærer imidlertid stærkt præg af, at han på det tidspunkt ønskede at retfærdiggøre sig. Der havde nemlig i slutningen af marts fundet en meningsudveksling sted mellem Eisenhower og Churchill/Montgomery om, hvilken strategi der skulle vælges. Eisenhower ønskede at lægge hovedvægten på den centrale front for at erobre Ruhr og etablere kontakt med de sovjetiske styrker omkring Leipzig. Først når det var lykkedes, skulle enten de nordtyske havnebyer inklusive Kiel erobres, eller et fremstød mod syd iværksættes – alt afhængig af den militære situations udvikling i mellemtiden. Først »når tiden var inde«, skulle man gøre så meget som muligt for at krydse Elben, støde frem til Østersøen ved Lybæk og derved forsegle den jyske halvø. Montgomery ønskede i stedet at gå mod nord og forcere Elben så hurtigt som muligt for at erobre Berlin – noget der ville få stor politisk betydning i forhold til Sovjetunionen, men som Eisenhower var blind for. Briterne var imidlertid også stærkt interesseret i det nordeuropæiske område inklusive Danmark. Eisenhower medgav, at det nordiske strategiske område også var vigtigt, og at en tidlig befrielse af Danmark (og Norge) var ønskelig. Men så længe tyskernes modstandsvilje ikke var brudt, ville et fremstød mod nord ikke nødvendigvis opnå dette.[8]

Når Eisenhower fandt det ønskeligt på et senere tidspunkt at forsegle adgangen til Jylland, var det for at forhindre sovjetiske styrker i at besætte halvøen. Endnu midt i april så han dog ikke en sådan risiko som umiddelbart forestående. Først den 21. april – efter at slaget om Ruhr var slut – besluttede Eisenhower at standse fremstødet på den

General R. H. Dewing modtager feltmarskal Montgomery i Kastrup lufthavn den 12. maj 1945. Montgomerys besøg var med til at understrege, at Danmark var britisk interesseområde. Den britiske feltmarskal fik ved den lejlighed Elefantordenen. Dewing fik senere Storkorset. Hvis man ikke vidste bedre, kunne man tro, at Montgomery i den simple uniform med baret ikke var så højt på strå som Dewing, der er anderledes fornemt klædt ud med lange støvler, skrårem og kasket. (Det kgl. Bibliotek)

7. Eisenhower til George Marshall 27.4.1945, Chandler: *The Papers of Eisenhower*, s.2652
8. Chandler: *The Papers of Eisenhower*, s. 2552, 2562-2563, 2567-2570, 2592.

centrale front og i stedet rense flankerne op, hvilket på nordflanken indebar et fremstød over Elben op gennem Holsten, Slesvig og Jylland. Montgomery fik nu igen tildelt amerikansk militær støtte på sit frontafsnit. Moskva blev informeret om denne beslutning og svarede den 25. april, at oplysningerne var meget værdifulde for Sovjetunionen, hvis aktuelle planer var både at erobre Berlin og at slå de tyske styrker på Elbens østbred nord og syd for Berlin.[9]

Vestallieret uro for sovjetisk befrielse af Jylland

Det var London og ikke Eisenhower, der først blev urolig for Danmarks skæbne. Orme Sargent, Foreign Office, efterlyste allerede den 16. og igen den 23. april oplysninger om eventuelle sovjetiske planer om at besætte Danmark, men kunne i sagens natur ikke få noget definitivt svar. Ingen kunne jo vide, at den sovjetiske flådekommissær den 23. foreslog en erobring af Bornholm. Sargent måtte nøjes med at høre, at briterne ikke havde nogen militære efterretninger, som tydede på sovjetiske hensigter om at sende styrker til Danmark, kun det sædvanlige referat af Døssings samtale med Dekanozov og den sovjetiske Stockholm-legations vage udtalelse til Frihedsrådet – dvs. ikke-autoritative sovjetiske udsagn.[10] Churchill understregede så tidligt som den 19. april over for Eden vigtigheden af, at britiske styrker kom til Lybæk »før vore russiske venner fra Stettin«, så det ikke blev Stalin, der fik Danmark som krigsbytte. Det ville spare briterne for en masse argumenteren senerehen. »Vor position ved Lybæk, hvis vi får den, vil være afgørende i dette spørgsmål.« Eden mindede om de sovjetiske ønsker fra hvedebrødsdagene med Hitler i 1940 om at få del i kontrollen med Kattegat.[11]

På det tidspunkt stod fortroppen af Montgomerys 2. armé imidlertid endnu på den sydvestlige side af Elben et godt stykke syd for Hamborg. Grunden var ifølge Churchill de mange ødelagte broer, der skulle erstattes. Montgomery var enig i, at det var »meget vigtigt at komme til Lybæk og afspærre Slesvig-halvøen, før russerne kommer dér.« Han lovede at bestræbe sig så meget som muligt, »men Elben er en stor flod«, og det var en omfattende operation at sætte over floden imod tysk modstand, forklarede feltmarskallen.[12] Nu ønskede også general Eisenhower hurtig handling og telegraferede den 27. april til Montgomery for at minde denne om, hvor kolossal betydning det havde at få nordflanken forankret i Lybæk så snart som muligt. Anledningen til telegrammet var, at den sovjetiske front ved Stettin var ved at blive »flydende«.[13] Den 28. april var en embedsmand i Foreign Office ikke mere helt så sikker på, hvem der ville komme til at befri Danmark, og sabotageorganisationen SOE mente dagen efter, at »Danmarks fremtid afhænger af, om britiske eller sovjetiske tropper først kommer til Jylland.«[14]

Først den 29. april satte briterne over Elben, hvorfra de stødte frem mod Østersøen. Den 2. maj – samme dag som Berlin faldt – ankom en britisk fortrop til Lybæk og Wismar, samtidig med at sovjetiske styrker nåede Rostock lidt længere mod øst. I Wismar fik en britisk luftbåren styrke kontakt med sovjetiske styrker. »Jeg har haft en bemærkelsesværdig dag i dag«, telegraferede en lettet Montgomery til London, »Vi slog lige netop russerne med ca. 12. timer. Når enden

9. Chandler: *The Papers of Eisenhower*, s. 2632-2633
10. FO 371 47222 N 4389/9/15. Sargent til Northern Department 16.4. og til Bentwich og Warner 23.4.1945; Haigs notat 17.4.1945.
11. Winston S. Churchill: *The Second World War*, vol. 6 (1954), s. 449.
12. CO 106 1076. Montgomery til WO 21.4.1945.
13. Chandler: *The Papers of Eisenhower*, s. 2640, 2649-2653.
14. FO 371 47222. Notat 28.4.1945, ulæselig signatur. Sporborg til Sargent 29.4.1945.

er god, er alting godt, hele Slesvig og Danmark er nu effektivt afspærret [for sovjetisk indtrængen], og vi vil fortsætte med at holde området afspærret«.[15] Dagen efter indledte Montgomery kapitulationsforhandlinger med repræsentanter for den tyske overkommando i Flensborg, hvor Hitlers efterfølger som statschef, storadmiral Karl Dönitz, havde opslået sit hovedkvarter. Den 4. maj undertegnedes et kapitulationsdokument, som omfattede samtlige tyske styrker inklusive marinestyrkerne og tyske orlogsskibe i Holland, Nordvest-Tyskland og Danmark.[16] Først denne dag – to døgn efter at de vestallierede styrker havde nået Lybæk og Wismar – erklærede den sovjetiske overkommando sig enig i Eisenhowers hensigt om at oprette »en fast operationel østflanke« ved Wismar-Schwerin-Dömitz,[17] dvs. en afgrænsning af den vestallierede og den sovjetiske operative kampzone.

Én ting er imidlertid en kapitulationserklæring, noget andet den militære virkelighed. Ingen vidste, om alle tyske styrker i Danmark ville parere ordre, eller hvor længe det i det hele taget ville vare, før Montgomerys tropper militært kontrollerede Danmark. Montgomery var heller ikke helt sikker på den militære situation. Samtidig med, at han sendte Dewing til København med blot et kompagni faldskærmstropper på ca. 100 mand, holdt Montgomery foreløbig en stærk styrke på ti divisioner i området Lybæk-Wismar-Dömitz-Hamborg for at se, hvordan tingene ville udvikle sig.[18] Og foreløbig rykkede briterne ikke frem mod den dansk-tyske grænse ved Flensborg.

Sovjetisk landgang på Sjælland og marionetregering?

Frygt for en sovjetisk landgang på Sjælland fik snart igen den britiske nervøsitet frem. Den 3. og 4. maj forlød det, at sovjetiske rekognosceringsgrupper var blevet landsat på Sydøstsjælland fra luften, og at sovjetiske styrker havde gjort landgang på Lolland. Samtidig oplyste en britisk agent i Danmark, at tyskerne forventede sovjetisk landgang på Østsjælland. To sovjetiske agenter skulle være blevet arresteret i nærheden af Køge. SHAEF, der ikke kunne vide, at rygterne var usande, holdt den 4. maj faldskærmsstyrker i beredskab for at kunne kaste dem ned på Sjælland og bad Foreign Office om en politisk vurdering af situationen. Ifølge Sargent skulle alt gøres for at sikre, at britiske og ikke sovjetiske styrker kom først til København. Churchill talte med Eisenhower over telefonen om den forventede sovjetiske landgang, som Eisenhower dog af gode grunde ikke havde nogen informationer om. Foreign Office talte også med de britiske stabschefers sekretariat om sagen.[19] Mærkeligt nok overvejede ingen, om de sovjetiske væbnede styrker overhovedet på dette tidspunkt havde militær kapacitet til at foretage landsætning på Sjælland fra luften og havet i større stil og mod omfattende og velbevæbnede tyske styrker. Intet tyder på en sådan evne.

Den 3. maj krævede Churchill besked fra Foreign Office om »the facts about Denmark«. Årsagen var nu stærkt alarmerende, men falske meddelelser fra Kaufmann i Washington om Døssings angivelige aftaler med Moskva. Samme dag gav den britiske

15. CO 106 1076. Montgomery til WO 2.5.1945. I sine erindringer skriver Montgomery, at forspringet kun var seks timer.
16. FO 371 46786 C/2595. Instrument of Surrender dateret 4.5.1945. Bestemmelsen om krigsskibene er føjet til i hånden og var altså blevet glemt i første omgang: »This is to include all naval ships in these areas«, dvs. de hollandske, nordvesttyske og danske havne og søterritorier.
17. WO 205 6. Eisenhower til 21. armégruppe udateret.
18. CO 106 1074. Montgomery til WO 5.5.1945.
19. FO 371 47222 N 4960/9/15. Mallet til FO 3.5.1945; Spink til Haig 3.5.1945; Randalls notat 4.5.1945; Sargents notat 4.5.1945; Warners notat 4.5.1945. WO 219 2148. Skrivelse til Chief of Staff 4.5.1945. FO 371 47222 N 4844/9/15. FO til Turnbull 3.5.1945.

regering udtryk for stærk irritation over Frihedsrådets initiativer over for Moskva, som ifølge London blot opmuntrede russerne til at blande sig i danske anliggender. Den 4. maj krævede en nervøs Orme Sargent et klart billede af de ledende danske politikeres og politiske partiers forhold til den sovjetiske regering, »da vi, hvad øjeblik det skal være, kan blive stillet over for en marionetregering i København, indsat af russerne.« Sargent var ikke mindst interesseret i oplysninger om det spil, som han mente, at Døssing spillede i Moskva, og om Frihedsrådet i København.[20] Sargent frygtede endvidere, at Moskva efter den tyske kapitulation i Danmark ville kræve en særlig zone, som sovjetiske styrker skulle besætte. Den 4. maj understregede han over for general Hastings Ismay, at noget sådant af politiske grunde måtte undgås for enhver pris. General Ismay svarede omgående, at Churchill allerede havde talt med Eisenhower i telefonen om, hvor vigtigt det var at komme først til Danmark. Herved ville man sikre, at hvis også sovjetiske tropper skulle komme til Danmark, ville de ankomme som briternes gæster. De skulle i så fald behandles høfligt, men det skulle samtidig gøres dem klart, at »det var vores pind« (»the perch was ours«). Eisenhower havde erklæret sig fuldkommen enig og havde både forberedt panserkolonner til omgående indrykning i Jylland og faldskærmstropper til nedkastning ved København.[21]

SHAEF ændrede sine oprindelige planer med hensyn til Danmark efter den tyske kapitulation på grund af bekymring for Sovjetunionens hensigter. Briterne forcerede nu deres fremrykning mod Jylland, og der blev sendt tropper til Sjælland for at støtte general Dewings mission. Dewing, der havde været i

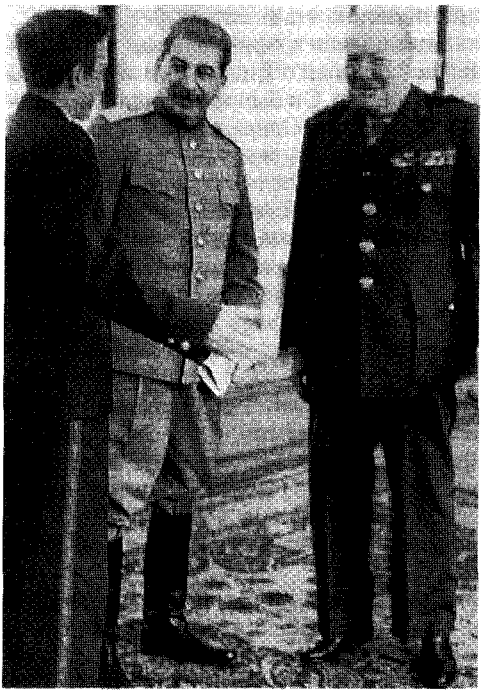

Winston Churchill (1874-1965) og Josif Stalin (1879-1953) - begge i militært antræk - under en pause i forhandlingerne i Jalta februar 1945. Begge synes at være i godt lune. (Источник 1995:4)

Sverige for bl.a. at inspicere Den danske Brigade, synes først at være kommet tilbage til Montgomerys hovedkvarter den 4. maj. Men den 5. maj om eftermiddagen ankom han som nævnt sammen med ganske få britiske luftbårne tropper til København. Rygterne om nedkastning af sovjetiske faldskærmstropper viste sig nu at være blot rygter. To sovjetiske soldater var nødlandet på Sjælland. De eneste andre sovjetfolk, der kom til Danmark fra luften, var to krigskorrespondenter, der landede i Kastrup den 5. maj sammen med de britiske luftbårne styrker.[22]

20. FO 371 47222 N 4901/9/15. Churchills notat 3.5.1945; Sargents notat 4.5.1945.
21. FO 371 47222 N 4960/9/G. Sargent til Ismay 4.5.1945; Ismay til Sargent 4.5.1945.
22. Susan Seymour: *Anglo-Danish Relations and Germany 1930-45* (1982), s. 215. Ulf Torell: *Hjälp till Danmark* (1983), s. 307. Thostrup Jacobsen: *Foden i døren*, s. 101-102. Churchill: *Second World War*, s. 469. FO 371 47224 N 6519/9/15. Gallop til Eden 22.5.1945. Даниил Краминов: *В орбите войны*, s. 345.

Samme dag kunne Warners højre hånd, A. A. F. Haig også berolige Sargent med, at der »selvfølgelig« ikke fandtes nogen sovjetisk-vestallieret aftale om Danmarks befrielse. Churchill blev derpå af Sargent informeret om, at den danske modstandsbevægelse var fast forankret i den vestlige lejr, og at det for længst var aftalt, at alle væbnede danske styrker skulle placeres under Eisenhower, når de vestallierede styrker befriede Danmark. Frihedsrådet syntes at være klar over faren ved at lade Moskva blande sig i Danmarks anliggender. Foreign Office havde dog tidligere været lidt bekymret over, at Døssing og Foss havde talt med russerne (om muligheden for, at sovjetiske styrker kom til Danmark). Haig mente imidlertid korrekt, at det skyldtes en pludselig opstået dansk frygt for, at det ikke skulle blive de vestallierede, der kom til Danmark, samt danskernes amatøragtige håndtering af sagen.[23]

Den 5. maj var Churchill blevet så beroliget over denne gunstige udvikling, at han i et telegram til Eden i San Fransisco mente, at briterne ville komme »vore sovjetiske venner« i forkøbet i Danmark. Den sovjetiske »dart for Denmark« – dvs. hurtige bevægelse for at tage Danmark i besiddelse – var lykkeligvis blevet forpurret af Montgomerys fremrykning.[24] Helt rolig var Churchill dog ikke, og han telegraferede så sent som den 6. maj til Montgomery. Denne svarede omgående, at han holdt nøje øje med situationen i Danmark og havde haft en lang samtale med Dewing, før denne fløj fra Lüneburg til København. Dewing havde rapporteret, at alt var roligt, og at der hverken var russere i landet eller problemer med modstandsbevægelsen. Montgomery ville dog nu sende en luftbåren bataljon som reserve samt et pansret motoriseret regiment.[25] Den 8. maj modtog Foreign Office et telegram fra Stockholm om, at Erling Foss havde afvist rygterne om, at der skulle have fundet forhandlinger sted i den svenske hovedstad om en mulig sovjetisk besættelse af Bornholm. Samtidig med denne meddelelse modtog man rapporter om, at fly af ukendt nationalitet havde bombet Rønne og Nexø. Oplysningerne blev omgående sendt videre til Steel ved SHAEF.[26]

Kapløb om Danmark?

Som vi har set, tog de vestallierede det ikke alene for givet, at Sovjetunionen ønskede at besætte Danmark, hvis der opstod mulighed herfor, men at sovjetiske styrker faktisk også havde *forsøgt* det i begyndelsen af maj. Det var derfor, at Churchill, Montgomery og Eisenhower fandt det så vigtigt at nå frem til Østersøen for – som Montgomery skrev det i sine erindringer – »i rette tid ... at kunne skabe en stærk front mod russiske forsøg på at nå op i Danmark og således beherske porten til Østersøen.«[27] Billedet af kapløbet mellem britiske og sovjetiske styrker om at nå først til Lybæk og derfra op i Jylland er fascinerende.

Der er imidlertid senere blevet argumenteret for, at briterne i april og i begyndelsen af maj 1945 kun løb om kap med sig selv og deres egen frygt for, at sovjetiske styrker skulle komme først til Holsten og derfra til Danmark. Den røde Armé koncentrerede sig nemlig om at tage Berlin og afsatte derfor kun svage styrker til fremrykningen mod vest langs Østersøens sydkyst. Ifølge samme opfattelse havde Montgomery længe slet

23. FO 371 47222 N 4901/9/15. Haigs udkast til skrivelse til Churchill 5.5.1945; udkast til skrivelse fra Sargent til Churchill 6.5.1945; Sargent til Churchill 7.5.1945.
24. Churchill: *Second World War*, s. 469 og 522. Interessant nok fandt Churchill det nødvendigt den 6. maj at medtage Danmark i den front op gennem Europa, hvor de vestallierede skulle fastholde deres positioner og ikke give indrømmelser til Sovjetunionen, sst. s. 437.
25. CO 106 1074. Montgomery til Churchill 6.5.1945.
26. FO 371 147223 N 8041/G. Mallet til FO 7.5., modtaget 8.5.1945.
27. Field-Marshal The Viscount Montgomery of Alamein KG: *Erindringer* bd. 2 (1958), s. 85.

ingen hast med at nå frem til Lybæk. For at lade så mange flygtende tyskere som muligt undslippe de fremrykkende sovjetiske styrker ventede han flere dage med at overskride Elben og dermed afskære tyskerne denne flugtrute mod vest.[28]

Set fra Moskva *var* der imidlertid tale om kapløb. Den sovjetiske overkommando beordrede den 25. april styrker fra Den 2. Hviderussiske Front til fra Stettin at støde frem mod Schwerin, Rostock og Lybæk og gå forbi fjendens knudepunkter for modstand. Et elitekampvognskorps under generalløjtnant A. P. Panfilov stødte i stor hast uden om Wismar mod Lybæk, da der uventet dukkede britiske enheder op bag en fremskudt sovjetisk enhed. Efter denne overraskelse beordrede marskal Rokossovskij, der er kilden til disse oplysninger, offensiven mod Lybæk afblæst, og Moskva befalede senere de sovjetiske styrker trukket tilbage til linien Wismar-Schwerin-Elben. Der er dog ikke belæg for, at Moskva havde planer om en besættelse af *hele* Danmark.[29] Måske oprindelsen til forestillingen om et sovjetisk-britisk kapløb om Danmark går tilbage til den samtidige tyske propaganda, der spillede på dansk og vestallieret frygt for, at russerne skulle komme først. I begyndelsen af april brugte den tyske propaganda netop udtrykket »Kapløbet om Danmark« i en kommentar om frontudviklingen, der skulle forskrække både danskere og briter.[30]

Selv om Moskva prioriterede erobringen af Berlin højere end et fremstød mod vest langs Østersøkysten i april og begyndelsen af maj 1945, siger det naturligvis intet om deres forestillinger, ønsker og planer i øvrigt – f. eks. et muligt ønske om *efter* Berlins erobring at befri Danmark før briterne. Det eneste, vi ved, er, at folk i den sovjetiske udenrigsstyrelse forestillede sig *muligheden*. Med forbehold for, hvad russiske militære arkiver yderligere måtte rumme om dette spørgsmål, tyder meget på, at der ikke var sovjetiske ambitioner om en befrielse af hele Danmark. Den sovjetiske ledelse synes som tidligere omtalt at have betragtet Danmark som overvejende britisk interesseområde, omend Moskva ønskede at komme til at *deltage* i befrielsen og besættelsen af landet for herved at få indflydelse på Danmarks politik i efterkrigstiden.

Der er i øvrigt en væsentlig faktor, som næsten ikke er blevet behandlet i diskussionen om det mulige kapløb, hverken i samtiden eller senere. Selv om Moskva skulle have ønsket at befri Danmark, er det jo ikke sikkert, at man rådede over de fornødne militære midler hertil. Forskellen mellem at ville og at kunne er fundamental – også i politik og krigsførelse.

Hvad der ville være sket, hvis sovjetiske tropper var kommet først til Holsten, Slesvig og Jylland, kan ingen vide. Men de vestallierede ville givetvis have behandlet dem som midlertidige gæster og bedt dem om at trække sig tilbage igen. Eisenhower har oplyst, at han hurtigt beordrede vestallierede tropper trukket tilbage i de tilfælde, hvor de i kampens hede havde overskredet demarkationslinien i Tyskland. Det skete f. eks. i Mecklenburg. Og han gjorde det med den udtrykkelige bagtanke, at vestmagterne så havde præcedenstilfælde at henvise til, hvis Den røde Hær skulle komme til Danmark.[31] Der var dog den væsentlige forskel, at der med hensyn til Tyskland for længst var aftalt præcise

28. Aage Trommer: *Hvis lille kat var Danmark?* (1971), s. 32-33.
29. К. К. Рокоссовский: »Дорогами победы«, *Литературная газета* 27.4.1965. A. Basov i *Краснознаменный балтийский флот в завершающий период Великой Отечественной войны 1944-1945 гг.* (1975), s. 139-140. Jens Holsøe: »Sovjet ville bestyre Danmark«, *Politiken* 16.10.1994. Nils Eric Boesgaard: »Britisk arkiv afslører: Russerne ville befri os«, *Berlingske Tidende* 17.7.1994. Se også Dan Larsen: *Et land i Europa* (1995), s. 33. Der er ikke i det citerede materiale tale om sovjetiske *planer*, men kun om danske *forestillinger*.
30. FO 371 47221 N 3854/G. Gunnar Müllerns artikel, NPD-ekstrakt i engelsk oversættelse 7.4.1945.
31. Chandler: *The Papers of Eisenhower* IV, s. 2640. Eisenhower til Marshall 23.4.1945.

Det sovjetiske kort viser, hvordan tropper fra Den 2. hviderussiske Front under marskal Rokossovskijs kommando i slutningen af april i stor hast stødte frem mod Lybæk (markeret med cirkel). De sovjetiske styrker var blevet frigjort til fremstød mod vest langs Østersøen, da det allerede den 25. april var lykkedes Den 1. hviderussiske Front at omslutte Berlin fra nord. Bemærk også pilen mod Bornholm.

demarkationslinier for de respektive besættelseszoner, mens der ingen aftaler forelå vedrørende Danmark. Deraf bl.a. Orme Sargents frygt for et sovjetisk krav om en besættelseszone i Danmark.

Alt dette er imidlertid formodninger om en tænkt situation. Vi vil nu vende os til den del af Danmark, som sovjetiske tropper faktisk befriede. Det lykkedes nemlig Moskva at få en særlig besættelseszone i Danmark: Bornholm. Hvordan det gik til, skal vi i det følgende afsnit se nærmere på.

Afslutningsvis skal imidlertid nævnes et ejendommeligt forhold ved den tyske delkapitulation til Montgomery, som *kan* have sammenhæng med udviklingen på og omkring Bornholm i begyndelsen af maj 1945. Efter kapitulationens ikrafttræden den 5. maj fortsatte ikke alene den vigtige tyske marinebase i Kiel (Marinekommando Ost) med uhindret at fungere. Storadmiral Karl Dönitz og hans regering samt den tyske militære overkommando i Flensborg var ligeledes særdeles aktive i dagene og ugerne efter den 5. maj. Storadmiral Dönitz, generaloberst Alfred Jodl og generaladmiral von Friedeburg blev først arresteret af de vestallierede den 22. maj. Selv om det ville have været en smal sag at rykke fra Lybæk til Flensborg og videre efter den tyske delkapitulation, bremsede Montgomery fremrykningen. Den designerede danske forbindelsesofficer hos de britiske befrielsesstyrker, løjtnant R. G. Petersen, har fortalt, at der endnu den 7. maj om morgenen kun var en deling briter i Kiel, der havde forvildet sig. Hovedstyrken var fortsat i Lybæk. Denne dag kørte en kolonne ørkenrotter i stor hast nordpå, dog ikke for at nå Dönitz' regering i Flensborg eller generaloberst Georg Lindemanns hovedkvarter i Silkeborg, men for at komme Dewing til undsætning i København.[32]

En offentliggjort tysk meddelelse om delkapitulationen til Montgomery gjorde gældende, at kapitulationen i Nordvest-Tyskland kun gjaldt for området ind til Kielerförde.[33] Meget tyder på, at Montgomery bevidst gjorde det muligt for den tyske overkommando at fungere videre uden indblanding fra britisk side, når tyskerne blot undlod at genere briterne. Også dette forhold skal senere tages op i forbindelse med den tyske kapitulation på Bornholm.

Bornholm: Stregen i vandet?

> »Kun én sky kastede en skygge over ... Danmarks befrielse. ... Det var ikke let at forklare danskerne ... grunden til, at de engelsk-amerikanske tropper – efter at have modtaget den tyske kapitulation i alle dele af Danmark – havde tøvet med selv at besætte øen og derved udsat den for russernes bombardement og besættelse«.
> Rodney Gallop til Anthony Eden 29.5.1945.

Hvorfor kom de britiske befrielsesstyrker ikke til Bornholm i maj 1945? Eller spurgt på en anden måde: Hvorfor blev Bornholm befriet af sovjetisk militær? Spørgsmålet nagede ikke alene bornholmerne, men også den danske regering efter den sovjetiske landgang på øen den 9. maj. Den danske regering blev imidlertid kun yderst nødtørftigt informeret af London, og det havde sine grunde. For også den britiske regering ærgrede sig over, at Sovjetunionen havde sat sig på den danske ø, som var en del af det britiske bytte. Det var imidlertid ikke så ligetil for briterne at fortælle danskerne, hvordan det hang sammen. Og den danske regering holdt også tand for tunge og fortalte tilsyneladende aldrig nogen det lidet, den fik at vide. I det følgende skal vi forsøge at rekonstruere og analysere den udvikling, der førte til, at sovjetiske og ikke britiske befrielsesstyrker kom til Bornholm. Allerførst skal vi dog se på nogle af de mange forklaringsforsøg, der er blevet gjort gennem årene. Selv om regerin-

32. Finn Løkkegaard: »Kapløb om Danmark?«, *Årsskrift for Frihedsmuseets Venner* (1974), s. 13.
33. Tysk meddelelse i norsk avis 5.5.1945, Forsvarsmuseet i Oslo.

ger tier eller vildleder og holder arkiverne tillukkede, konstrueres der alligevel forklaringer på tilsyneladende uforståelige tildragelser, men blot på et dårligere grundlag. Hertil kommer, at myter får frodig grobund at florere på.

Et ofte fremsat argument lyder, at selve kapitulationsaftalen den 4. maj betød Bornholms prisgivelse, fordi overgivelsen til Montgomery ikke omfattede den tyske krigsmarine, som garnisonen på Bornholm hørte under.[34] Men, som vi har set, omfattede den tyske overgivelse udtrykkeligt krigsmarinen i området (»all German armed forces ... This is to include *all naval ships in these areas.*«, min udhævelse, BJ). Det er heller ikke rigtigt, at garnisonen på Bornholm efter kapitulationen i Danmark eksklusivt sorterede under krigsmarinen. Generaloberst Lindemann, den øverstbefalende for de tyske styrker i Danmark, fik den 5. maj instruks fra Den tyske Overkommando (OKW) om, at Bornholm-garnisonens overgivelse var såvel hans (Lindemanns) som Kiel-Marinekommandoen særlige ansvar.[35]

En variant af denne forklaring lyder, at briterne ikke kunne forsvare at tage Bornholm med i kapitulationsaftalen, selv om øen var dansk, fordi den lå bag de sovjetiske linier (frontlinien i Tyskland) og derfor ikke var dækket af overgivelsen, der var udformet som en taktisk overgivelse på slagmarken af soldater i kamp over for briterne i Nordvesttyskland.[36] Det kan imidlertid ikke være rigtigt. Der gøres for det første ingen undtagelser for styrkerne på Bornholm i kapitulationsdokumentet, og, som vi snart skal se, ville briterne hjertens gerne have taget Bornholm, hvis de blot havde fået lov til det af Eisenhower. Hverken Dewing, Eisenhower eller andre har da heller nogensinde henvist til, at kapitulationsvilkårene forbød briterne at effektuere den tyske overgivelse på Bornholm.[37]

Det er ofte blevet fremført, at Bornholm lå så langt øst for og dermed bagved den *demarkationslinie*, der delte Nordtyskland i en britisk og en sovjetisk besættelses-zone, at det var naturligt for den sovjetiske militære ledelse at betragte den danske ø som hørende til det sovjetiske operationsområde. Det er dog interessant nok et argument, der aldrig blev fremført fra sovjetisk side, men kun fra dansk og til dels britisk. Under sit besøg i Danmark efter befrielsen sagde Thomas Døssing således til *Berlingske Tidende* (31. maj 1945):

> »Det er mit bestemte indtryk, at denne besættelse i Rusland opfattes som et ganske naturligt led i selve krigsudviklingen, også naturligt af den grund, at Bornholm ligger langt øst på i forhold til den linie i Tyskland, efter hvilken den russiske og vestmagternes okkupation har delt Tyskland.«

Som gesandt i Moskva blev Døssings udtalelse givetvis tillagt betydning og forklaringskraft. Men han vidste i virkeligheden intet som helst om baggrund og motiver for den sovjetiske besættelse af øen. Moskva indviede ham aldrig i sagen, og som vi ved, blev han først informeret om besættelsen af en udenlandsk diplomat en uge efter, at landgangen havde fundet sted. Efter rømningen i 1946 mente Døssing i øvrigt i en fortrolig redegørelse, at det »ligger i sagens natur, at Bornholm skulle besættes af de (vest)allierede«. Når øen alligevel blev besat af Den røde Hær, kunne det motiveres med dens beliggenhed, mente Moskva-gesandten.[38]

---

34. Hans Kirchhoff: *Kamp og tilpasning*, s. 174.
35. Johan Hvidtfeldt: *Fra kapitulationsdagene 1945* (1985), s. 42.
36. Jørgen H. Barfod: *Et centrum i periferien* (1976), s. 264 f. Thomas Pedersen i *Siden Saxo* 1993:3, s. 13.
37. Montgomery nævner slet ikke den danske ø i sine erindringer. Da de sovjetiske bomber faldt over Nexø og Rønne den 7. maj, havde Montgomery marskal Rokossovskij til en festlig frokost i Wismar, hvor den asketiske brite for en gangs skyld nød alkohol – »en form for krigsførelse, jeg ikke er vant til«, som han bagefter noterede. Hvad de to feltherrer talte om, røber Montgomery ikke, CO 106 1074, Montgomery til WO 7.5.1945.
38. UM Moskva-AMB. 87 F 1. »Den russiske besættelse af Bornholm«, dateret 3.4.1946.

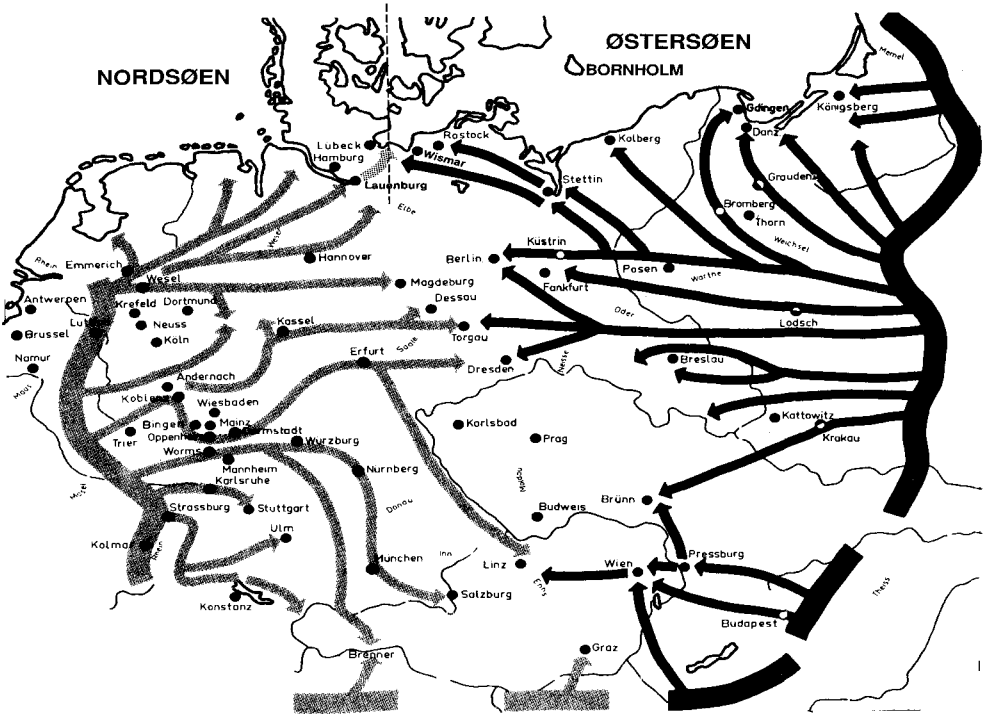

Demarkationslinien mellem den britiske og sovjetiske besættelseszone i Tyskland gik lige øst for Lybæk. Den er her forlænget nordpå for at vise, at foruden Bornholm ligger også Lolland, Falster og Møn samt Sjælland øst for denne linie, altså i »sovjetisk område«.

Ti år senere blev zoneopfattelsen cementeret af *Bornholms Avis*, der imidlertid yderligere henviste til en aftale mellem de tre alliereds generalstabe om, hvem der skulle tage sig af hvilke områders *strategiske* bombning. Hvordan disse områder præcist var afgrænset, oplyses ikke, men det hedder, at Bornholm i kraft af sin beliggenhed kom til at befinde sig flere hundrede kilometer øst for en sådan bombelinie (som vi senere vender tilbage til) og ligeledes øst for demarkationslinien ned gennem Tyskland. Forfatteren konkluderede, at med Bornholms placering »*måtte* øen naturligt høre til de områder, der skulle besættes respektive befries af de sovjetrussiske styrker.« Den sovjetiske militære ledelse *måtte* se det som en primær opgave at forhindre tyskerne på Bornholm i at fortsætte flugten og tage vigtigt krigsbytte med sig. Og Moskva ville med rette have opfattet det som en uvenlig handling, hvis vestlige styrker var blevet sendt til Bornholm, som *måtte* være sovjetisk interesseområde.[39] Det, der skete, måtte altså så at sige ske med nødvendighed ifølge denne fortolkning af begivenhederne. Og kan man blive overbevist om, at tingene ikke kan være anderledes, end de er, giver det ro i sjælen – men overbevisningen er ikke derfor nødvendigvis rigtig. At besættelsen af Bornholm udelukkende skyldtes den militære logik i situationen er også den kanoniserede sovjetiske forklaring, som vi skal se på i forbindelse med beskrivelsen af de sovjetiske motiver.

39. *Bornholms Avis*, særnummer 1955. Mine udhævelser, BJ.

Bornholms Avis' version af årsagen til de sovjetiske bombardementer og den sovjetiske besættelse stammer fra Nils Svenningsen, Udenrigsministeriets direktør i maj 1945. Men Svenningsens oplysninger stammer igen fra London, vel at mærke Londons forklaring til den danske regering, *efter* at den sovjetiske besættelse havde fundet sted. Både London og København havde et forklaringsproblem – London over for København, og København over for bornholmerne. Men hvis den sovjetiske erobring af Bornholm virkelig skete, fordi øen lå øst for Tysklands zoneinddeling, kunne man med samme logik have forventet og bagefter »forklaret« en sovjetisk erobring af Lolland, Falster og Møn samt Sjælland. Disse øer ligger nemlig også øst for demarkationslinien, som – hvis den forlænges – går op gennem Storebælt, og de spillede i øvrigt også en stor rolle for den tyske evakuering af østområderne. Og faktisk ville det have været både langt lettere og mere hensigtsmæssigt for de sovjetiske styrker at befri og besætte disse danske øer: Der er tre gange så langt fra Kolberg på fastlandet til Rønne som fra Warnemünde til Gedser – og fra Gedser var der både intakte jernbaner og gode landeveje lige til Danmarks hovedstad, mens Bornholm – som von Stemann har sagt det – er en ø, omgivet af hav, og derfor en slags blindgyde.

En forklaring – eller rettere gætværk – af en helt anden type går ud på, at stormagterne ikke anede, at Bornholm var dansk, fordi øen lå så langt mod øst. Men det er heller ikke rigtigt. De involverede repræsentanter for Sovjetunionen, Storbritannien og USA var udmærket klar over øens tilhørsforhold. Det understreges tværtimod igen og igen fra alle sider, at Bornholm var dansk. Endnu en variation over dette populære tema lyder, at briterne i skyndingen skulle have glemt eller overset Bornholm, »da man trak stregen på kortet«, og først blev opmærksom på øens eksistens, da de sovjetiske bomber begyndte at falde over Nexø og Rønne. Christmas Møller sagde således som sin opfattelse til den svenske gesandt i maj 1945, at »man« havde glemt Bornholm, da linierne for den britiske og sovjetiske *indflydelsessfære* blev lagt. Denne forglemmelse skulle have givet anledning til uoverensstemmelser mellem London og Moskva efter den sovjetiske besættelse af øen.[40] Men denne påstand – der er blevet gentaget i det uendelige – er der heller intet belæg for. Der var ikke tale om britisk glemsomhed; London havde ligesom Moskva udmærket styr på Østersøens og Danmarks geografi. Der er i øvrigt aldrig fremlagt vidnesbyrd om nogen britisk-sovjetisk uoverensstemmelse om den danske ø.

De ovenfor omtalte opfattelser blev allerede grundlagt i tiden umiddelbart efter den sovjetiske landgang og besættelse af Bornholm og blev som så mange andre løsagtigheder dengang og siden ukritisk lanceret i pressen. De kan umiddelbart forekomme besnærende, men modsiges alene af de sovjetiske overvejelser og initiativer vedrørende en sovjetisk besættelse af den danske ø, der blev redegjort for i det foregående kapitel. Disse initiativer hvilede nemlig alle på kendskab til Bornholms danske tilhørsforhold og gik jo i vidt omfang ud på at skabe en begrundelse for alligevel at besætte øen.

I 1984 blev yderligere en variant lanceret, ifølge hvilken »briterne solgte Bornholm til russerne allerede i 1941« under udenrigsminister Edens forhandlinger med Stalin i Moskva. Den pågældende artikels forfatter har imidlertid misforstået sit forlæg og blandet to vidt forskellige ting sammen. Eden og Stalin diskuterede overhovedet ikke Bornholm i 1941. Som tidligere omtalt blev Bornholm

40. Edmund Hansen og Johannes Thoms: *Bornholm 1945. Byer bombet – og genopbygget* (1993), s. 10. Arne Sørensen i *BT* 10.9.1966: »Da russerne og vestmagterne havde fastlagt den demarkationslinie ned gennem Europa, hvorved de skulle dele besættelsen af Tyskland imellem sig, havde man overset en for stormagterne så lille ø som Bornholm.« Sveriges UDs arkiv. UD til gesandtskabet i Moskva 17.5.1945.

ikke nævnt på nogen af konferencerne mellem de allierede under krigen. Den sovjetiske general, der den 6. maj fik ordre om at besætte Bornholm, har bekræftet, at der ikke var nogen aftale om, at øen skulle besættes af Sovjetunionen.[41]

Vi kan altså foreløbigt konkludere, at det hverken var det britisk-tyske kapitulationsdokument af 4. maj eller den faktiske frontlinie i Tyskland umiddelbart før den tyske kapitulation, ejheller den kommende zoneinddeling, som var aftalt mellem de allierede allerede i 1944, og heller ikke nogen påstået, men ikke eksisterende aftale om indflydelsessfærer, der umiddelbart bestemte Bornholms skæbne den 7., 8. og 9. maj 1945. Det var endelig heller ikke nogen aftale om en linie for strategisk bombning af Tyskland, der gjorde sig gældende. Vestallierede strategiske bombefly havde jo under krigen ofte overfløjet Bornholm mod deres bombemål langt mod øst, f. eks. Königsberg.

Forklaringen ligger et andet sted.

Eisenhower fravælger Bornholm

Når britiske (eller amerikanske) soldater ikke kom til Bornholm den 5. maj eller i dagene umiddelbart efter, hang det ganske enkelt sammen med, at de vestallierede i deres militære planlægning af Danmarks befrielse udtrykkeligt havde undtaget Bornholm – men *ikke* fordi der eksisterede nogen aftale med Moskva herom. Også med hensyn til Bornholm var spillet åbent til det sidste, ja endda længere end for den øvrige del af kongeriget. I en officiøs britisk fremstilling af befrielsen sløres dette forhold. Her hedder det ganske kortfattet, at »russerne bombede den danske ø Bornholm, som faktisk lå i deres operationssfære, og krævede de tyske styrkers kapitulation.«[42] Den særlige sovjetiske operationssfære beskrives eller placeres imidlertid ikke nærmere, og kilden til denne påstand anføres heller ikke. Den er imidlertid klart nok den officielle sovjetiske forklaring fra *efter* landgangen. Forløbet, både det militære og det politiske, var langt mere kompliceret og uafklaret, end denne officiøse fremstilling lader ane.

Allerede i begyndelsen af april havde general Eisenhower slået en foreløbig parantes om Bornholm i forbindelse med planlægningen af Danmarks befrielse.[43] At øens befrielsessituation var uafklaret, fremgik også af, at briterne ikke ønskede at diskutere Bornholm på et møde i Stockholm den 20.-22. april mellem Dewing, SOE-folkene Ronald Turnbull og Ole Lippmann samt de danske efterretningsfolk Ebbe Munck og Einar Nordentoft. Emnet var den forestående befrielse af Danmark, og det var Lippmann, som havde et særligt forhold til Bornholm, der havde bragt emnet på bane.[44] Samtidige militære aktstykker bekræfter øens uafklarede situation. I et særdeles detaljeret planlægningsdirektiv fra Montgomerys 21. armégruppe til den 2. armé, dateret 3. maj 1945, var Bornholm således *ikke* medtaget på en liste over danske øer – det var til gengæld den tyske ø Fehmarn. Den danske øs fraværelse var dog ikke udtryk for forglemmelse. Bornholm var nemlig omtalt i en særskilt paragraf 13 i det pågældende direktiv. Her stod der følgende:

> »På grund af *mulige* internationale implikationer skal der ikke foretages nogen aktion mod øen

41. Ninka: »Bornholm blev fanget af freden«, *Politiken* 22.1.1984. Det er oplysninger i Susan Seymour: *Anglo-Danish Relations and Germany*, der er blevet misforstået. Stemanns referat af samtale med general Korotkov 6.5.1965.
42. F. S. V. Donnison: *Civil Affairs and Military Government North-West Europe 1944-1946* (1961), s. 156. Jeg har forgæves forsøgt at få præciseret og dokumenteret dette udsagn hos det britiske forsvarsministeriums Army Historical Branch.
43. Eisenhower Library SHAEF Records D 91 Denmark. EXFOR MAIN til SHAEF FWD 4.5.1945 kl. 11.00.
44. Samtale med Ole Lippmann 10.12.1993 og brev fra samme 8.5.1995.

> Bornholm uden forespørgsel til den 21. armégruppes hovedkvarter [Montgomery]«.[45]

Der henvises altså ikke til nogen aftale med Sovjetunionen om demarkationslinier eller andet, men kun til mulige problemer med russerne, hvis britiske styrker blev sendt til Bornholm på dette tidspunkt. Det pågældende planlægningsdirektiv byggede på den forudsætning, at de tyske styrker i Danmark havde kapituleret. Den aktion mod Bornholm, som omtales – og som altså ikke umiddelbart skulle finde sted – var derfor ikke en militær aktion til nedkæmpelse af den tyske garnison på øen. Det var blot en aktion, der skulle sikre kapitulationens konkrete gennemførelse. Dagen efter, den 4. maj om formiddagen, da den tyske kapitulation i Danmark forventedes at finde sted meget snart, anmodede Montgomery Eisenhower om at afklare førstnævntes ansvar for Bornholm »i betragtning af dens beliggenhed i forhold til russisk besat område«.[46] I et direktiv til den britiske militære chef for besættelsen af Danmark, dateret den 4. maj, og som knytter sig til planlægningsdirektivet fra dagen før, bekræftes denne anmodning om at få afklaret Bornholm-spørgsmålet:

> »Vi har bedt SHAEF (Eisenhower) om retningslinier med hensyn til øen Bornholm, som tilhører Danmark, men som ligger inden for den russiske operationssfære. Der er *rygter* om, at russerne har kastet deres øjne på den (rumours that the Russians have an eye on it. Min udhævelse, BJ).«

Igen er der ingen omtale af nogen aftaler om, hvem der skulle besætte den danske ø, kun nogle rygter om, at russerne skulle have et godt øje til øen. Hvad det er for rygter, siges der intet om. Men det er formentlig de forlydender, der opstod i forbindelse med Døssings håndtering af Det kæmpende Danmarks ønske om en form for forståelse med Moskva i april for det tilfælde, at sovjetiske tropper skulle befri Bornholm eller andre dele af Danmark.[47]

Disse instrukser til de britiske militære myndigheder, der skulle tage sig af befrielsen af Danmark efter den forestående tyske kapitulation, viser, at man fra vestallieret side endnu den 4. maj ikke definitivt havde besluttet sig for at befri Bornholm. Det fremgår ligeledes klart, at det var hensynet til Moskva, men ikke nogen aftale, der i befrielsessituationen i begyndelsen af maj bestemte den amerikanske og britiske holdning. Denne uvished skulle fortsætte de følgende dage, efter at britiske befrielsesstyrker under ledelse af general Dewing var ankommet til Sjælland og havde etableret sig med hovedkvarter i København. Dewing troede endnu ved ankomsten til Kastrup den 5. maj, at der var landsat sovjetiske styrker på dansk territorium. Hans første spørgsmål til SOE-major Ole Lippmann, der modtog ham med en æresgarde af danske modstandsfolk, og som havde sikret, at de britiske fly kunne lande sikkert, lød derfor: Hvor mange sovjetiske soldater er der i Danmark? Lippmann kunne på stedet berolige ham med, at der ikke fandtes en eneste sovjetisk soldat i landet. Da Lippmann derpå bad Dewing om at sende et fly med en britisk officer til Bornholm for at modtage den tyske kapitulation dér, afviste den britiske general anmodningen med henvisning til, at det var »out of the question«, og »that is not in my brief« – hvilket altså var ganske korrekt.

Ole Lippmann, der jo var britisk officer (omend den 5. maj endnu uden britisk uniform), overvejede at sende sin næstkommanderende, kaptajn Jørgen Jenk, iført britisk officersuniform til Bornholm for at modtage den tyske kapitulation, men opgav tanken.

---

45. WO 205 169. 21 A Gp/20808/G (Plans) 3 May1945. Liberation of Denmark. Planning Directive to Second Army. Min udhævelse i citatet, BJ.
46. Eisenhower Library SHAEF Records D 91 Denmark. EXFOR MAIN til SHAEF FWD 4.5.1945.
47. WO 205 169. EXFOR MAIN til SHAEF FWD 4.5.1945 kl. 11; 21 A Gp/20808/G(Plans) 4.5.1945.

General Dewing skridter et æreskompagni af modstandsfolk af i Kastrup Lufthavn den 5. maj. Den unge mand i sort frakke ved hans side er Ole Lippmann (f. 1916), chef for den britiske sabotageorganisation SOE i Danmark. Nummer fem fra højre er Jørgen Røjel (f. 1916). (Jørgen Røjel: Kæft, trit og retning)

Lippmann mente ikke, at tyskerne ville tage en officer alvorligt, der ankom til øen ombord i en fiskerbåd, i betragtning af, at flyvepladsen i Rønne var intakt, og at der stod masser af britiske fly i Kastrup.[48] Faktisk kunne Lippmann have sendt Jørgen Jenk til Rønne med den ordinære rutemaskine, men om de tyske militære chefer general Wuthmann og kommandant von Kamptz ville have accepteret ham er et åbent spørgsmål.

Eisenhower svarede først på anmodningen om afklaring af ansvaret for Bornholm den 7. maj om formiddagen, da der endnu var fred og – troede man – ingen fare for Bornholm. Hans ordre til Montgomery lød da, at ingen britisk styrke måtte sendes til Bornholm, med mindre der kom en anmodning fra de danske myndigheder herom – og selv da kun efter, at Dewing havde forelagt spørgsmålet for Eisenhower. Samtidig understregede den amerikanske general, at »Bornholm er ... en del af Danmark og skal (derfor), hvad angår civile anliggender, behandles som sådan.«[49] Dewing havde ansvaret for alle civile anliggender i Danmark. Hvordan han uden militær kontrol med øen skulle sikre, at Bornholm i tilfælde af en sovjetisk besættelse blev behandlet som det øvrige Danmark, var der intet nærmere om i Eisenhowers telegram. Men det må betyde, at de vestallierede ville insistere på, at den danske ø ikke blev underkastet et særligt sovjetisk besættelsesregime, selv om det skulle blive sovjetiske styrker, der kom til at befri øen.

I de følgende dramatiske dage informerede Dewing løbende Eisenhower om udviklingen

48. Samtale med Ole Lippmann 10.12.1993.
49. Eisenhower Library SHAEF Records D 91 Denmark. SHAEF FWD til EXFOR MAIN 7.5.1945 kl. 11.20.

på og omkring Bornholm. Den 7. maj sidst på eftermiddagen telegraferede den britiske general hovedindholdet af en rapport fra amtmand von Stemann om de sovjetiske bombardementer ved middagstid samme dag og om den tyske garnisons beslutning om foreløbig at forsvare sig mod sovjetiske angreb. Ligeledes at størsteparten af de tyske soldater på øen bestod af desorganiserede tropper fra Nordtyskland, som kun var udrustet med geværer. Samtidig kunne Dewing nu meddele Eisenhower, at den danske *regering* var stærkt interesseret i at få forhindret yderligere bombardementer og at få vestallierede tropper sendt til Bornholm. Dewing havde spurgt den tyske militære chef i Danmark, general Lindemann, om denne kunne garantere for et britisk flys sikre landing på Bornholm. Hvis han fik bekræftende svar, kunne Dewing straks sende en officer og en deling luftbårne tropper som en symbolsk militær styrke til Bornholm. Dewing sluttede sit telegram til sin foresatte med, at han nu ville afvente Eisenhowers instruktioner og informationer om, hvorvidt der kunne indgås aftale med russerne – underforstået et praktisk arrangement om britisk befrielse af Bornholm.[50] På dette tidspunkt var det det britiske admiralitets opfattelse, at russerne ikke ville foretage sig yderligere fjendtlige handlinger mod tyskerne på Bornholm, når den tyske kapitulation trådte i kraft natten mellem den 8. og 9. maj. At sejle til Bornholm ville være forbundet med stor fare, indtil der var foretaget minestrygning i området.[51] Den 7. maj om aftenen informerede Dewing Eisenhower om, at der over Rønne nu var blevet nedkastet russiske løbesedler om overgivelse, stilet til den tyske økommandant. Der var i øvrigt risiko for tyske soldaters plyndring på grund af mangel på fødevarer. Den britiske general sluttede sit telegram således: »Hvis De instruerer mig om at afsende et detachement [britiske tropper til Bornholm] for at modtage overgivelsen fra tyskerne på Bornholm, vil jeg forsøge at få arrangeret afsendelse af levnedsmidler fra Danmark for at forhindre plyndring.«[52]

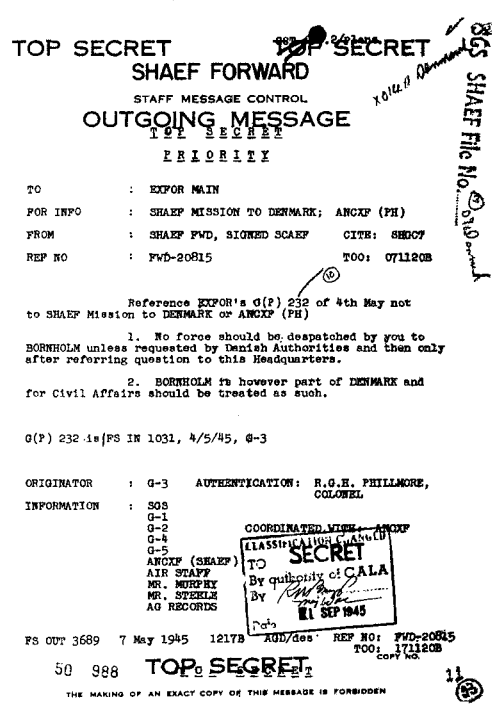

TOP SECRET

SHAEF FORWARD

STAFF MESSAGE CONTROL

OUTGOING MESSAGE

TOP SECRET

PRIORITY

TO : EXFOR MAIN

FOR INFO : SHAEF MISSION TO DENMARK; ANCXF (PH)

FROM : SHAEF FWD, SIGNED SCAEF CITE: SHDC7

REF NO : FWD-20815 TOO: 071120B

Reference EXFOR's G(P) 232 of 4th May not to SHAEF Mission to DENMARK or ANCXF (PH)

1. No force should be despatched by you to BORNHOLM unless requested by Danish Authorities and then only after referring question to this Headquarters.

2. BORNHOLM is however part of DENMARK and for Civil Affairs should be treated as such.

G(P) 232 is FS IN 1031, 4/5/45, G-3

ORIGINATOR : G-3 AUTHENTICATION: R.G.H. PHILLMORE, COLONEL

INFORMATION : SGS
G-1
G-2
G-4
G-5
ANCXF (SHAEF)
AIR STAFF
MR. MURPHY
MR. STEELE
AG RECORDS

COORDINATED WITH ANCXF

CLASSIFICATION CANCELLED TO SECRET By authority of CALA By [illegible] 11 SEP 1945

FS OUT 3689 7 May 1945 1217B AGD/des REF NO: FWD-20815 TOO: 171120B COPY NO.

50 988 TOP SECRET

THE MAKING OF AN EXACT COPY OF THIS MESSAGE IS FORBIDDEN

Kopi af general Eisenhowers telegram fra Reims den 7. maj 1945, hvori general Dewing i København får forbud mod at sende en britisk styrke til Bornholm. Hvis den danske regering skulle anmode Dewing herom, skal Dewing forelægge anmodningen for Eisenhower. (Eisenhower Library)

Næste dag lidt før middag kunne Dewing – igen med amtmanden som kilde – fortælle Eisenhower, at der på ny havde været sovje-

50. WO 205 170. SHAEF MISSION (Denmark) til SCAEF 7.5.1945 kl. 17.15. (»Whether arrangements can be concluded with the Russians«).
51. FO 371 147223 N 8041/G. Haigs notat 8.5.1945 baseret på samtale med Admiralitetet 7.5.
52. Eisenhower Library SHAEF Records D 91 Denmark. SHAEF MISSION (DENMARK) til SHAEF FWD 7.5.1945 kl. 21.35.

tiske bombefly over Rønne, og at alt fortsat tydede på, at tyskerne ville forsvare sig mod russerne. General Lindemann havde nu været i kontakt med den tyske kommandant på Bornholm, som havde oplyst, at flyvepladsen ved Rønne var intakt, og at han kunne garantere sikker landing for britiske og amerikanske fly. På det tidspunkt – den 8. maj – var den totale tyske kapitulation på alle fronter blevet underskrevet til ikrafttrædelse ved midnat mellem den 8. og 9. maj. I lyset af denne kendsgerning anmodede Dewing på ny om instruks vedrørende afsendelse af et helt luftbårent kompagni fra Sjælland til Bornholm for at modtage den tyske kapitulation dér. Dewing havde transportmaskiner klar til formålet. I løbet af aftenen kunne Dewing yderligere meddele Eisenhower, at de voldsomme bombardementer havde ødelagt Nexø og skabt tusinder af hjemløse, samt at den tyske general (Wuthman) over for modstandsbevægelsen på Bornholm havde erklæret, at hans tropper ville nedlægge våbnene kl. 24 som aftalt i dokumentet om den almindelige kapitulation på alle fronter.[53] I London besluttede Orme Sargent den 8. maj, at det var i Storbritanniens interesse, at »vore styrker skal modtage kapitulationen af tyskerne på Bornholm.« SHAEF blev samme dag underrettet om det britiske ønske.[54]

Omsider reagerede Eisenhower på Dewings mange telegrafiske anmodninger om at få lov til at sende en britisk styrke til Bornholm. Som øverstkommanderende over samtlige vestallierede styrker i Europa havde den amerikanske general naturligvis også andet end Bornholm at se til. Eisenhower ønskede imidlertid ikke at handle uden først at spørge Moskva. Det hører dog også med til billedet af Eisenhowers tøven, at SHAEF endnu den 8. maj ikke var helt sikker på, om der faktisk havde fundet dansk-sovjetiske forhandlinger sted i Stockholm om en sovjetisk besættelse af Bornholm. Foss' tidligere omtalte dementi af rygter herom nåede først frem til skrivebordene i Foreign Office sidst på eftermiddagen den 8. maj.[55] Eisenhower telegraferede derfor den 8. sidst på eftermiddagen til den sovjetiske overkommando, at han agtede at sende et detachement til Bornholm for at modtage den tyske garnisons kapitulation. De vestallieredes øverstkommanderende spurgte imidlertid samtidig pænt Moskva, om noget sådant ville kollidere med sovjetiske planer:

> »SHAEF MISSION Denmark report Germans in Bornholm have food for only two days and looting becoming probable. On request of Da nish authorities we propose to send a detachment to Bornholm to take the surrender of Germans in Bornholm and arrange for import of food. Request report urgently if such action conflicts with Soviet plans.«[56]

Det er interessant, at Eisenhower over for Moskva som hovedgrund til at ønske den tyske kapitulation på Bornholm effektueret anfører madproblemer. Måske har han tænkt sig, at tilbuddet om at løse fødevareproblemet ville sikre sovjetisk godkendelse. I så fald forregnede han sig. Moskva gav sig god tid med svaret. Den 9. maj gentog Eisenhower sin forespørgsel til Moskva. Denne dag modtog han først på aftenen fra Dewing en rap-

53. WO 205 170. SHAEF MISSION (DENMARK) til SCAEF 8.5.1945 kl. 11.50 og kl. 21.30. Dewing citerede også en rapport fra von Stemann den 8. maj, ifølge hvilken der skulle være blevet nedkastet sovjetiske flyveblade kl 5. om morgenen med fornyet krav om overgivelse. Se WO 205 2148. Dewing til Eisenhower 8.5.1945 kl. 21.45. Denne meddelelse bekræftes ikke af andre kilder og må formentlig bero på en misforståelse. Dewings oplysning om forberedelsen til at sende en styrke til Bornholm bekræftes af andre kilder, se udateret rapport fra 1945 i Lokalkomiteens arkiv i BLA.
54. FO 371 47223 N 8041/G. Haigs notat 8.5.1945.
55. WO 219 2148. SHAEF FWD G-5 DIV 11.5.1945. Redegørelse for udviklingen i Bornholm-spørgsmålet fra 4. til 10. maj 1940, se pkt. 6: Besked fra FO om, at ingen forhandlinger havde fundet sted i Stockholm om sovjetisk besættelse af Bornholm. FO 371 147223 N 8041/G. Mallet til FO 7.5.1945, registreret i FO 8.5. kl. 15.45.
56. FO 371 47223 N 5094 G. SHAEF Forward til missionen i Moskva 8.5.1945.

port fra den danske flådes efterretningstjeneste, der begyndte således: »Fem russiske hurtigbåde er ankommet til Rønne mellem kl. 15 og 16.«[57] Efter at have ladet Eisenhowers henvendelse ligge ubesvaret et par døgn meddelte Moskva den 10. maj, at sovjetiske styrker nu havde taget sig af den danske ø. Den sovjetiske hovedbegrundelse lød, at i betragtning af den kendsgerning, at de tyske tropper på Bornholm kom fra områder nær Stettin, Danzig og Kurland, og at Bornholm lå »250 km øst for de sovjetiske væbnede styrkers operationssfære«, var Bornholm nu ved at blive besat af sovjetiske tropper. Moskvas ordrette svar til Eisenhower, underskrevet af generalstabschef Aleksej I. Antonov, lød i sin helhed således i engelsk oversættelse:

> »Answering your letter of 8 May, I request that the following be conveyed immediately to General Eisenhower:
>
> From the vicinity of Stettin, Danzig and Courland came the German troops located on the Island of Bornholm, such island being located, as is well known, 250 kilometers to the east of the sphere of operations of the Soviet Armed Forces. The Island of Bornholm is being occupied by Soviet troops as a result of this and taking into consideration the request of the Commander of the German garrison there for assistance with food on turning over the island to our troops.
>
> Respectfully Yours,
> Antonov«.[58]

Russerne havde vundet spillet om Bornholm. Moskva gav det udseende af, at den tyske kommandant på Bornholm oven i købet selv havde bedt om at overgive sig og sine soldater til sovjetiske styrker – en påstand, som der ikke er mindste belæg for i kilderne.

Som vi har set, fik Frihedsrådets kontakter og sonderinger hos den sovjetiske legation i Stockholm og Døssings senere tilbud på Frihedsrådets vegne om en militæraftale mellem Frihedsrådet og Sovjetunionen alvorlige følger for Bornholm. Den vestallierede tøven var til dels bestemt af den uklarhed, dette initiativ havde skabt.

Londons interesse i Bornholm

Efter de sovjetiske bombardementer af Nexø og Rønne og efter den danske regerings henvendelse til Dewing den 7. maj ønskede også regeringen i London, at der omgående blev sendt en lille britisk styrke til Bornholm for dér at modtage den tyske kapitulation. Og i modsætning til Eisenhower mente London ikke, at man først skulle bede russerne om lov. Sådan lød beskeden fra Sargent i Foreign Office til C. E. Steel, den britiske politiske repræsentant ved SHAEF. Premierminister Churchill så på sagen på samme måde og støttede straks og ubetinget Foreign Office's initiativ: »Good. Go ahead. Invoke my aid with the C.O.S. (de britiske stabschefer) if it is needed.« Denne politiske instruks kom imidlertid for sent, for uden at informere Steel havde SHAEF allerede den 8. maj sendt Eisenhowers telegram til Moskva, hvilket gjorde det muligt for den sovjetiske regering at afgøre spørgsmålet. Foreign Office instruerede ganske vist Steel om fortsat at virke for, at ingen lejlighed måtte forspildes for at modtage den tyske kapitulation på Bornholm, hvis ikke russerne snart svarede Eisenhower. Den britiske begrundelse for, at vestmagterne skul-

57. Eisenhower Library SHAEF Records D 91 Denmark. SHAEF Mission Denmark til Eisenhower 9.5.1945.
58. FO 371 47223. Amerikanske militærmission i Moskva til SHAEF Forward 10.5.1945 (Antonovs tekst). FO 181 1001/1 130820. FO til ambassaden i København 19.5.1945. UM 87 f 3/1. GSK London til UM 31.5.1945 om forespørgsel i Underhuset 30.5. I et andet engelsksproget referat lyder slutningen på Antonovs telegram således: »Because of these facts and taking into consideration the request of the Commander of the German garrison on Bornholm Island to turn over the island to their troops and for assistance with food, Soviet troops were occupying the island of Bornholm. WO 219 2148. SHAEF FWD G-5 DIV Subject Bornholm. 11.5.1945. Der findes mindst tre versioner på engelsk af Antonovs tekst. Se også tekst i Eisenhower Library. Cable in Log May 1945. 10.5.1945. Desværre har det ikke været muligt at se den originale russisksprogede tekst.

le sætte sig på Bornholm, var dog mere kortsigtet og kontant end strategisk begrundet: Bornholm var af særlig interesse for briterne, men også for russerne, fordi et antal tyske ubåde angiveligt befandt sig i øens havne.[59]

Den 10. maj måtte en skuffet Sargent fortælle Churchill, at ifølge en dansk efterretningsrapport var fem sovjetiske torpedobåde stået ind i Rønne havn dagen i forvejen kl. 16.26, og en sovjetisk kommission gået i land for at drøfte overgivelsen af garnisonen med den tyske kommandant. Det var derfor nu for sent for Storbritannien at sikre sig den tyske kapitulation på den danske ø. Han lovede imidlertid premierministeren at holde nøje øje med Bornholm fremover, da det var muligt – som han udtrykte det, at russerne ikke ville forhaste sig med at rømme den danske ø.[60]

Den 11. maj drøftede de britiske militære stabschefer Antonovs telegram. Man konkluderede, at Eisenhowers forespørgsel hos den sovjetiske overkommando og de sovjetiske begrundelser for at have besat Bornholm gjorde det vanskeligt at gøre andet end at »acceptere den sovjetiske handling som en *foreløbig* forholdsregel«. (Min udhævelse, BJ). Nu måtte danskerne selv over for russerne rejse spørgsmålet om de sovjetiske troppers endelige tilbagetrækning fra denne del af Danmark. Under en diskussion i Foreign Office om, hvilken strategisk betydning en længerevarende sovjetisk besættelse af den danske ø ville få, påpegede Roger Allen – givetvis korrekt, at hvis Sovjetunionen fremover agtede at fastholde den militære kontrol med Nordtyskland helt frem til Lybæk, ville besiddelsen af Bornholm ikke gøre nogen forskel.[61]

Briterne var utvivlsomt krænkede over ikke at have fået mulighed for også at befri Bornholm. På den anden side kunne de ikke fortælle den danske regering sandheden, fordi det ville have demonstreret, at de vestallierede på det afgørende tidspunkt havde rystet på hånden, samt afsløret briternes afhængighed af den amerikanske general Eisenhower. »Velinformerede kredse« i London lod derfor forstå, at det slet ikke var ualmindeligt, at tropper under slutkampene i Tyskland og Østrig var kommet til at overskride deres egne militære zoner. Bornholm tilhørte ifølge London samme kategori – øen skulle have været besat af briterne, men de var ikke nået frem, før russerne havde påtaget sig rensningen af øen for tyskere. Briterne ville dog ikke ligefrem kræve russerne væk nu, så de selv kunne komme til. Men London regnede med en sovjetisk rømning, så snart udrensningen af tyskere var afsluttet.[62] Den danske regering mente, at der umiddelbart efter besættelsen af Bornholm foregik forhandlinger mellem de vestallierede og Moskva om Bornholm.[63] Men det er usandsynligt, og ingen andre kilder bekræfter det.

Den 18. maj drøftede man også Bornholm i Eisenhowers hovedkvarter i lyset af den kendsgerning, at Sovjetunionen var gået over til at konsolidere sin besættelse af den danske ø.[64] Der var nu flere tusinde sovjetiske soldater på Bornholm, og tropper og materiel strømmede fortsat til. Den 20. maj udarbejdede Eisenhower en fortrolig redegørelse til de vestallierede stabschefer for sine militære overvejelser om Bornholm i begyndelsen af måneden, da den tyske kapitulation i Danmark var forestående. Eisen-

59. FO 371 47223 PM/OS/45/89. Sargent til Churchill 9.5.1945. FO 371 47223 N 5244 G. Churchills notat (kopi) 10.5.1945. FO 181 1001/1. FO til ambassaden i København 19.5.1945. I krigens slutfase var der et antal moderne tyske ubåde i Rønne. De var dog væk på dette tidspunkt.
60 FO 371 47223 N 5244 G (PM/OS/45/95). Sargent til Churchill 10.5.1945.
61. FO 371 47223 N 5288/G. Allens notat 14.5.1945.
62. *Børsen* 18.5.1945 med referat fra *Sydsvenska Dagbladet*.
63. Sveriges UD. UD til gesandtskabet i Moskva 17.5.1945.
64. Eisenhower Library SHAEF Records. D 91 Denmark. Memo til Chief of Staff 18.5.1945.

En storgrinende general Dwight David Eisenhower (1890-1969), chef for det vestallierede ekspeditionskorps i Europa, som også befriede Danmark - dog ikke Bornholm, fordi rygter om Frihedsrådets forhandlinger med Sovjetunionen fik ham til at ryste på hånden.

hower vidste nu fra den amerikanske gesandt i København, at den danske regering mente, at russerne ville blive på Bornholm og ikke – som de oprindeligt havde stillet i udsigt – forlade øen, så snart de tyske styrker var blevet aftransporteret. Eisenhower understregede, at det aldrig havde været hans hensigt at besætte Bornholm, med mindre han udtrykkeligt blev bedt derom af den danske regering. I stedet ville han blot have sendt forsyninger til øen. Eisenhower gav som grund til denne beslutning, at Bornholm lå tæt på – altså ikke inde i – »russisk zone«. Han siger ikke, hvilken zone, men må vel snarest have haft den sovjetiske besættelseszone i Tyskland i tankerne. Eisenhower sluttede sit telegram med, at han intet ville foretage sig i anledning af, at russerne konsoliderede deres besættelse af Bornholm med henblik på at blive der, med mindre han modtog udtrykkelige instrukser herom.[65] Den 22. maj drøftede de britiske stabschefer Eisenhowers redegørelse og besluttede blot at bede Foreign Office om dettes syn på sagen, som så skulle sendes videre til the Joint Staff Mission i Washington.[66] Eisenhower modtog aldrig instruks om at gøre noget for at få russerne væk.

Briterne havde dog ikke mistet interessen for Bornholm. Sargent præciserede, at Foreign Office nøje skulle følge udviklingen. Gallop i København fik at vide, at London var interesseret i, hvad russerne foretog sig på Bornholm, og især udsigten til øens snar-

65. FO 371 47224 N 5682/G. SHAEF Forward til AGWAR. SCAEF No. 402 20.5.1945 til Combined Chiefs of Staff + information til britiske stabschefer, underskrevet Eisenhower.
66. FO 371 47223 N 5682/G. Referat af COS 123. møde 22.5.1945.

lige tilbagevenden til dansk kontrol. Hvis den danske regering skulle rejse Bornholm-spørgsmålet, skulle Gallop fortælle om den britiske interesse.[67] Gallop forsøgte at trøste sig selv og London med, at den erfaring, som danskerne ville opnå af de forhåbentligt tilfredsstillende relationer med russerne efter samme retningslinier som i Nord-Norge, kunne blive et gode for danskerne i det lange løb. Han beklagede blot det indtryk af usikkerhed og mangel på koordination blandt de allierede, som »the incident« havde fremkaldt i Danmark.[68]

Britiske forklaringer

Dewing havde et møde med Vilhelm Buhl allerede på ankomstdagen den 5. maj, men intet tyder på, at han informerede statsministeren om, at han havde instruks om at lade Bornholm ligge.[69] Der var jo også mange ting for de to at tale om, og øen blev ikke på det tidspunkt betragtet som et problem. Hvis de skulle have drøftet Bornholm, fik det danske udenrigsministerium, der indtil den 7. maj var uden politisk chef, i hvert fald ingenting at vide herom. Men ved en privat middag for modstandsbevægelsens ledere kort tid efter sin ankomst skal Dewing have sagt, at England ikke var lige så interesseret i Bornholm, som danskerne var det. Han – Dewing – havde »instruktioner om ikke at overtage Bornholm og i det hele taget ikke at nærme mig øen, før vi har set, hvad russerne ønsker at gøre«.[70] I et interview fem år senere fremhævede Dewing ligeledes *politiske* overvejelser som det afgørende: »Man (vestmagterne) ønskede ikke at løbe nogen risiko for diplomatiske forviklinger på et så – set i forhold til det meget store spil, som var i gang – sekundært detailspørgsmål som, hvorvidt den lille Østersø-ø Bornholm skulle befries af Vest eller Øst, så meget mindre som enhver militær overvejelse måtte tale for det sidste.«[71] Det sidste udsagn var en efterrationalisering uden hold i virkeligheden.

Den britiske diplomatiske mission i København beklagede allerede den 10. maj over for London – dagen efter den sovjetiske landgang på Bornholm – at Dewing ikke havde haft klare instrukser vedrørende Bornholm. Men faktisk havde den britiske general en klar instruks – nemlig at lade øen ligge, hvor den lå, indtil han fik anden ordre. Med udtrykket »klare instrukser« må Rodney Gallop derfor have ment en udtrykkelig instruks om at effektuere den tyske Bornholm-garnisons kapitulation. Senere, da han var blevet bedre informeret, korrigerede Gallop da også sin opfattelse og beklagede nu, at Dewing hverken i sin egenskab af chef for SHAEF-missionen eller chef for de vestalliierede styrker i Danmark havde fået ordre om at modtage de tyske styrkers overgivelse på Bornholm.[72]

Dewing røbede intet om sin instruks over for den danske regering. Man kan se af de samtidige papirer, hvor uforstående både udenrigsminister Christmas Møller og direktør Nils Svenningsen var. De havde ligesom bornholmerne taget det for givet, at briterne ville komme til Bornholm. Umiddelbart efter den sovjetiske landgang fortalte Svenningsen gesandt Kruse i Stockholm, at han ikke kunne forstå, hvorfor Dewing ikke for længst havde sendt tropper til øen.[73] Christmas Møller mente, at der måtte findes nogle storpolitiske aftaler om Bornholm, som Danmark

67. FO 371 47223 N 5244/G. Sargents notat af 10.5. og Haigs skrivelse til Sargent 11.5.1945.
68. FO 371 47223 N 5316. Gallop til FO 11.5.1945.
69. I en kort telegrafisk meddelelse om mødet med den danske statsminister nævner den britiske general intet om Bornholm, WO 219 2148. Dewing til 21. armégruppe 5/6.5.1945.
70. Arne Sørensen: »Derfor bombede russerne Bornholm«, BT 10.9.1966.
71. Bornholms Avis, særnummer 1955 med citat fra Nationaltidende 9.5.1950.
72. FO 371 47223 130344. Gallop til FO 10.5.1945. FO 371 47224 N 6518/9/15. Gallop til Eden 29.5.1945.
73. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Referat af telefonsamtale 9.5.1945.

ikke havde kendskab til. Da Gallop den 11. maj aflagde sit første officielle besøg hos den danske udenrigsminister, sagde Christmas Møller beklagende, at hvis blot en lille SHAEF-deling var kommet til Bornholm, ville tyskerne – som havde ydet modstand mod russerne, og som ikke havde villet overgive sig til den danske modstandsbevægelse – muligvis have kapituleret. Bornholm ville i så fald være blevet sparet for de sovjetiske bombardementer. Gallop kommenterede tilsyneladende ikke udenrigsministerens beklagelse, som var særdeles velbegrundet.[74] En uges tid senere tilkaldte Christmas Møller Gallop for at spørge, om han dog ikke havde fået nogen meddelelse fra sin regering om Bornholm. Gallop, der intet havde hørt fra Foreign Office, lovede at spørge, om den danske udenrigsminister måtte få noget at vide. I sin rapport til London mente Gallop, at det ville være nyttigt både for Christmas Møller og for ham selv at få lidt baggrund for de begivenheder, der havde ført til den sovjetiske befrielse af Bornholm. Den offentlige mening i Danmark var nemlig alvorligt opskræmt.[75]

»Bombelinien«

I Foreign Office blev der nu omsider fremstillet en forklaring til brug for den danske regering, der blev ved med at spørge. Heri hed det i allerførste linie, at Bornholm havde befundet sig »well on the Soviet side of the agreed 'bomb-line'«, et forhold ingen tidligere havde omtalt, og som ikke figurerer i nogen af de kendte militære planlægningsdirektiver. Desuden var der en redegørelse for Eisenhowers korrespondance med Antonov om Bornholm. Disse ting måtte Gallop fortroligt meddele Danmarks udenrigsminister.[76] Den 21. maj havde udenrigsminister Christmas Møller en ny samtale med Gallop om Bornholm. Vi ved, at Gallop fandt det både svært og ubehageligt at skulle besvare danskernes spørgsmål om, hvorfor de britiske befrielsesstyrker ikke havde sørget for også at befri Bornholm. Men nu havde han fra London fået den officielle forklaring, som han så gengav.[77] Christmas Møller reagerede med at sige, at han aldrig havde hørt om en bombelinie. Gallop beretter, at Dewing havde reageret på samme måde som den danske udenrigsminister – dvs. med vantro skepsis og afvisning af forklaringen. Og det kan tilføjes, at den britiske admiral Holt – chef for SHAEF-missionens marinestyrke – heller ikke kendte noget til en bombelinie, som kunne forklare det skete. Udenrigsministeren spurgte derpå, om der havde været en forhåndsforståelse mellem Moskva og Eisenhower om Bornholm, hvortil Gallop svarede, at det havde der ifølge hans viden ikke været.[78]

Christmas Møller var dog fortsat ikke overbevist om, at han havde fået sandheden at vide. Dagen efter skrev han nemlig til gesandten i London, at der ganske sikkert måtte være nogle aftaler, som blev holdt skjult for den danske regering.[79] Samme dag blev Reventlow også en passant informeret af Foreign Office om, at Bornholm i den sidste fase af krigen var blevet anbragt i den sovjetiske bombezone. Det var Warner – »denne kloge og Danmark meget venligtsindede embedsmand«, som Reventlow karakteriserede ham – der havde været så venlig med flere ugers forsinkelse i forbifarten at informere den danske gesandt herom. Ifølge Reventlow havde Bornholm den britiske embedsmands levende interesse, og Warner havde forsikret

74. FO 371 47239 N 5317. Gallop til FO 11.5.1945.
75. FO 371 47241 N 5587/155/15. Gallop til FO 17.5.1945.
76. FO 371 47241 N 5587/155/15. Clarkes udkast med Warners rettelser 18.5.1945.
77. FO 181 1001/1. FO til Gallop 19.5.1945.
78. FO 371 47224 N 5830/9/15. Gallop til FO 21.5.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 696.
79. UM 105 Dan 5. Christmas Møller til Reventlow 22.5.1945.

Reventlow om, at der aldrig havde foreligget nogen forhåndsaftale med Moskva om, at Bornholms befrielse ville blive Sovjetunionens opgave. Der var nemlig aldrig – heller ikke i Teheran – truffet nogen aftale mellem de tre allierede om, hvorvidt Danmarks befrielse nærmest ville blive at foretage af den ene eller anden gruppe af allierede, havde Warner oplyst, men

> »derimod havde det på et ret fremskredent tidspunkt, nemlig da de britisk-amerikanske hære fra vest og den russiske hær fra øst begyndte virkelig at nærme sig hinanden, af tekniske grunde vist sig nødvendigt at træffe en aftale, hvorved hver enkelt af de tre hovedmagter fik anvist de dele af Tyskland og af de tyskbesatte lande, som vedkommende magters bombardementsmaskiner skulle tage sig af. Ved denne aftale var Bornholm ganske naturligt blevet lagt ind under den russiske 'bombardementszone'».[80]

Umiddelbart kan det undre, at London ikke på et tidligere tidspunkt informerede den danske regering om denne grund til den britiske tilbageholdenhed med hensyn til Bornholm. Men det var jo på den anden side ikke første gang, briterne holdt deres kort vedrørende Danmark tæt ind til sig eller behandlede småstaten nonchalant. Londons og Dewings ønske om at befri Bornholm samt Eisenhowers tøvende forsigtighed beholdt briterne for sig selv. Efter alt at dømme besluttede Foreign Office i stedet for at bruge bombezone-forklaringen for at lukke munden på danskerne. Aftalen om taktiske bombezoner omtales først i et internt notat i Foreign Office så sent som den 8. og 9. maj. Det fremgår af sammenhængen, at oplysningen kom fra SHAEF (Steel).[81]

Hverken modstandsbevægelsen eller befrielsesregeringen havde kendskab til en bombezone-aftale, før Christmas Møller blev informeret den 21. maj. Der var naturligvis aftalt arrangementer mellem vestallierede og sovjetiske styrker for at forhindre misforståelser og kollisioner mellem f. eks. allierede fly. Eisenhower omtaler i sine erindringer meget vagt dette forhold, men nævner et system af identifikationssignaler, ikke zoneaftaler.[82] Selv om der skulle have været en zoneaftale, betød det dog ikke, at den magt, der fik tildelt ansvaret for bombningen i en bestemt zone, også automatisk skulle besætte alt i den pågældende bombezone. Det er i den forbindelse interessant at notere sig, at Eisenhower *ikke* i sin redegørelse fra den 20. maj siger, at Bornholm befandt sig inde i nogen sovjetisk bombezone, men kun, at den danske ø lå »i nærheden af russisk zone«. Dewing omtalte heller aldrig en sådan zone i sine telegrammer til Eisenhower om Bornholm. Moskva eller sovjetiske talsmænd har heller aldrig henvist til en særlig bombezone-aftale, en aftale der i øvrigt aldrig er blevet identificeret.[83] Den første og yderst autoritative begrundelse for at gøre landgang efter bombardementerne – Antonovs svar på Eisenhowers forespørgsel – nævnte i første række, at de tyske tropper på Bornholm stammede fra områder i Østtyskland – underforstået: De var sovjetisk krigsbytte. Dernæst at Bornholm lå 250 km. øst for de sovjetiske styrkers operationsområde. Samme begrundelse blev anført i den rapport om de militære begivenheder i forbindelse med befrielsen af Danmark, som den sovjetiske legation i Danmark senere udarbejdede.[84]

80. UM GSK-London 6 F 20. Reventlow til Christmas Møller 22.5.1945.
81. FO 371 47223 N 5041/G. Haigs notat 8.5.1945. FO 371 47223 (PM/CS/45/89). Sargent til Churchill 9.5.1945: »Bornholm (which is on the Russian side of the bomb-line)«.
82. Dwight D. Eisenhower: *Korstog i Europa* (1948), s. 339.
83. Army Historical Branch har ikke været i stand til at lokalisere en aftale om bombezoner omfattende Bornholm, J. Peaty, AHB, til forfatteren 27.9.1995.
84. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Den sovjetiske legations årsrapport for 1945.

Dewings og Edens bortforklaringer

Da general Dewing den 28. juli fik lov af russerne til at aflægge Bornholm en kort visit, udtalte han ved ankomsten til Rønne, at han var meget glad for at få mulighed for at se Bornholm, »which, of course, lies outside my sphere of influence...«[85] Det var i hvert fald rigtigt, at Bornholm på dette tidspunkt lå uden for den britiske generals indflydelsessfære. Men da havde de sovjetiske styrker jo også uforstyrret haft små tre måneder til at konsolidere deres tilstedeværelse på øen. Mange år senere hævdede Dewing, at han ikke havde haft militær kapacitet til at sikre sig Bornholms kapitulation, og at det derfor var blevet sovjetiske tropper, der var kommet til øen.[86] Denne forklaring er, som vi har set, ganske enkelt usand. Som Dewing selv havde argumenteret for den 7., 8. og 9. maj, krævede det stort set ingen militær kapacitet at modtage den tyske kapitulation på Bornholm. Og han havde ydermere, som ligeledes påvist, meddelt Eisenhower, at han holdt den nødvendige militære kapacitet i beredskab. Det var ikke militær formåen, men politiske overvejelser, der afgjorde sagen.

Den 30. maj 1945 blev spørgsmålet om Bornholms sovjetiske befrielse rejst i Underhuset. Medlemmet Miss Ward ville vide, om den sovjetiske besættelse af Bornholm var sket efter aftale. Spørgsmålet var ubehageligt for regeringen. Warner i Foreign Office syntes godt, at udenrigsministeren kunne svare bekræftende, idet Eisenhowers og Antonovs telegramudveksling kunne betragtes som en aftale om, at russerne skulle modtage den tyske kapitulation på Bornholm. Orme Sargent insisterede imidlertid på, at telegramudvekslingen mellem Eisenhower og Antonov skulle frem i lyset – dog uden at nævne datoen for det sovjetiske svar for herved at tilsløre, at Antonov først havde svaret *efter* besættelsen. Sargents begrundelse herfor var, at »russerne havde sparket til SHAEF«[87]. Den krænkede Sargent fandt det altså ikke hverken naturligt eller passende, at Moskva havde taget Bornholm. Edens svar i Underhuset kom derfor til at lyde således:

> »Den øverstkommanderende for Det Allierede Ekspeditionskorps [Eisenhower] informerede den 8. maj Den sovjetiske Overkommando om hans hensigt om at sende et detachement til Bornholm for at modtage de tyske troppers overgivelse dér, og spurgte, om det var i konflikt med sovjetiske planer. De sovjetiske myndigheder svarede, at i betragtning af den kendsgerning, at de tyske tropper på Bornholm kom fra områder inden for de sovjetiske væbnede styrkers operationsområde, og at kommandanten over den tyske garnison havde bedt om at få levnedsmidler, var øen i færd med at blive besat af sovjetiske tropper. Sovjetiske styrker gjorde derfor landgang på øen den 9. maj.«[88]

Eden brugte altså heller ikke bombelinieforklaringen, hvilket ellers ville have været oplagt. På et tillægsspørgsmål fra Miss Ward om, hvorvidt det betød, at Eisenhower havde billiget den sovjetiske besættelse, svarede Eden undvigende, at det ikke havde været et spørgsmål om at opnå Eisenhowers billigelse, men derimod et spørgsmål om, »hvem der i situationen kunne nå øen først«.[89] Edens bortforklaring tilslørede altså, at briterne nemt kunne være kommet

85. FO 371 47226 79168. Den britiske ambassade i København til FO 30.7.1945.
86. Dewing i Ole Askmans film *Bornholm* 1945 (1986).
87. FO 371 47224 N 5748/9/15. Haigs og Sargents notater 17.5. Se også Thostrup Jacobsen: *Foden i døren*, s. 132, n. 27.
88. FO 371 47224 N 5748/9/15. Parliamentary question 30.5.1945. Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen*, s. 113.
89. *Bornholms Tidende* 31.5.1945. Her lød gengivelsen af Edens svar »hvem, der kunne afgå til øen, og hvem, der i øjeblikket kunne nå øen først.«

først, hvis Eisenhower havde givet grønt lys. Der var højst en times flyvetid fra Kastrup til Rønne. Efter alt at dømme lurede man i Moskva i flere dage på, hvad briterne agtede at gøre. Og da de intet gjorde, skred Sovjetunionen til handling – men ikke før den 9. maj.

Hele forløbet om befrielsen af Danmark inklusive Bornholm demonstrerer de danske myndigheders afmagt. Den danske regering, der tiltrådte den 5. maj, havde ikke meget at skulle have sagt og blev end ikke informeret om sagernes sammenhæng, men måtte nøjes med at tage til efterretning, hvad stormagterne besluttede og bagefter fandt på at sige. I bedste fald fik regeringen nemlig først, når tingene var sket, en smule oplysning eller bortforklaring om disse beslutninger. Christmas Møller lod sig som sagt ikke overbevise af bombezone-argumentet, og Reventlow måske heller ikke. Udenrigsministeren ramte plet, da han i juni skrev til Reventlow, at »det givne var jo i hvert fald, at SHAEF under ingen forhold ville gøre noget med hensyn til Bornholm, og at de med vilje trak det ud således, at der ikke kunne opstå nogen konfliktsituation« med Sovjetunionen.[90] De to synes derimod ikke at have forbundet SHAEFs tøven med projektet om en tilnærmelse til Moskva via Døssing, som de selv havde været involveret i.

De vestallierede ønskede ikke ballade med deres østallierede over en lille, isoleret dansk ø langt ude i Østersøen. Bornholm var en meget lille detalje set fra vestallieret, især fra amerikansk side i maj 1945. Meget tyder som sagt på, at russernes endelige beslutning om at skride til handling i høj grad skyldtes den manglende vestallierede vilje til at tage øen i besiddelse, mens tid var.

Tyskerne og befrielsen af Bornholm

»At krigsbegivenhederne ramte Bornholm efter freden i den øvrige del af landet er udelukkende tyskernes fejl.«
Thomas Døssing til *Bornholms Tidende* 23.6. 1945.

Efter de sovjetiske bombardementer af Rønne og Nexø og den påfølgende sovjetiske besættelse blev det hurtigt den kanoniserede opfattelse i Danmark, at alle ulykkerne skyldtes en fanatisk nazistisk kommandant. Det var den bornholmske modstandsbevægelses mening, grundlagt allerede i bombedagene. Det var hovedstadspressens opfattelse, således som den f. eks. kom til udtryk i avisoverskrifter og reportager: »Tysk desperation forårsager russisk bombardement«; det er »von Kamptz' desperate optræden, der nedkalder denne ulykke«, og »dette sidste udslag af tysk afsind«.[91] Det var også amtmand von Stemanns faste tro, som kom til udtryk, da Bornholms amtsråd holdt sit første møde efter befrielsen den 26. maj. Ved denne lejlighed fordømte amtmanden von Kamptz, hvis »vanvittige optræden« havde betydet, at Bornholms befrielse kom til at ligge »anderledes og senere« end det øvrige lands, som von Stemann diplomatisk udtrykte det. Han sluttede dette afsnit af sin tale med følgende bandbulle: »Hans navn vil i generationer blive omtalt med skændsel her.«[92]

Udenrigsminister Christmas Møller placerede ligeledes offentligt og entydigt ansvaret for de sovjetiske bombardementer hos den tyske økommandant. Ved ankomsten til Rønne den 19. maj som medlem af en dansk regeringsdelegation erklærede han, at den

90. UM London-GSK 6 F 28. Christmas Møller til Reventlow 11.6.1945 og Reventlow til Christmas Møller 9.6.1945.
91. *Politiken* 8.5.1945 og *Berlingske Tidende* 17.3.1946.
92. *Bornholms Tidende* 26.5.1945.

ulykke, der havde ramt Bornholm, skyldtes »en enkelt tyskers nederdrægtighed«. Minister Aksel Larsen fulgte trop ved at omtale de sovjetiske bombeflys ødelæggelser som »den tyske skændselsgerning«.[93] Gustav Rasmussen, der efterfulgte Christmas Møller som udenrigsminister i november 1945, mindede i et radiointerview den 22. februar 1946 om, at »russerne var kommet til Bornholm, fordi den tyske kommandant modsat andre steder ikke ville overgive sig«.[94] Det var naturligvis en opfattelse, Moskva ikke gjorde indsigelse imod, og dansk presse og den danske regering forsynede løbende den sovjetiske regering med materiale, der kunne synes at bestyrke denne fortolkning af begivenhederne. Regeringsorganet *Izvestija* kunne således den 17. august 1946 citere *Politiken* for, at man på Rønne Flyveplads' radiostation for nylig havde fundet von Kamptz' sidste dagsbefaling, som angiveligt havde kostet Bornholm forfærdelige ødelæggelser. Den pågældende befaling var imidlertid slet ikke von Kamptz' sidste, da den var udstedt den 29. marts 1945. Og af dagsbefalingen fra marts kan man naturligvis intet slutte om, hvordan han handlede i maj under helt andre vilkår.

I det følgende skal vi se nærmere på spørgsmålet om von Kamptz' og i det hele taget den tyske adfærd i begyndelsen af maj 1945. Det skal allerede nu røbes, at den enstemmige, samtidige danske opfattelse – som siden er blevet gentaget i beretning efter beretning om de dramatiske begivenheder – ikke holder stik. Den beror på misforståelser, men også på politisk bekvemmelighed. Ingen ville fornærme den sovjetiske besættelsesmagt i 1945-1946. Til gengæld var det bekvemt at have den tidligere og nu slagne besættelsesmagt og dens øverste repræsentant på Bornholm som syndebuk og skydeskive for harmen over ødelæggelserne.

Endnu i efteråret 1944 var de tyske styrker på Bornholm ikke omfattende, kun ca. 1.000 mand under ledelse af en reserveofficer. Sovjetiske påstande om, at der permanent var en tysk garnison på 12.000 soldater, har intet på sig.[95] Den 31. juli 1944 var kommandørkaptajn af reserven Robert Moraht blevet kommandant over Bornholm. Men i februar 1945 besluttede Den tyske militære Overkommando (OKW) at udbygge Bornholm som marine- og luftstøttepunkt i forbindelse med gennemførelsen af verdenskrigens største evakueringsoperation: den militære og civile rømning af Baltikum, Øst-Prøjsen og Pommern. Til at forestå denne udbygning blev den 42-årige kommandør Gerhard von Kamptz udnævnt til økommandant den 4. marts 1945. Von Kamptz var politisk skolet og havde modtaget personlig instruks af storadmiral Karl Dönitz. Opgaven var at forhindre, at Bornholm for tidligt faldt i sovjetiske hænder, fordi det kunne true evakueringsoperationen. Bornholm blev herved forvandlet fra et etapeområde til et frontstøttepunkt, som von Kamptz udtrykker det. Han valgte at koncentrere forsvaret om de to vigtigste havne, Nexø og Rønne, samt vejen mellem de to byer. Ligesom general Lindemann i Silkeborg, den øverstbefalende for de tyske styrker i Danmark, ville han som officer yde sit i den afgørende slutkamp. Kampen om Bornholm var »en kamp for vor ære«, og tyske soldater stod nu foran opgaven: »at sejre eller dø«, som det hed nok så meningsløst i hans dagsbefaling fra slutningen af marts 1945.[96]

I løbet af foråret 1945 blev den tyske militære tilstedeværelse på Bornholm dramatisk forøget, dels som følge af ca. 1.000 mands

93. *Berlingske Tidende* 20.5.1945.
94. *Berlingske Tidende* 23.2.1946. Her efter Jack W. Jensen og Søren H. Pedersen: *Dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik 1945-49* (1978), s. 67.
95. Д. Шавцов: »Последний десант«, *Морской сборник* 1985:5, s. 63.
96. AVP RF F. 169, op. 10, p. 10, d. 12. Russisk oversættelse af von Kamptz' dagsbefaling af 29.3.1945, tilsendt fra det danske Udenrigsministerium 2.9.1946. Von Kamptz i Ole Askmans film *Russerne paa Bornholm.*

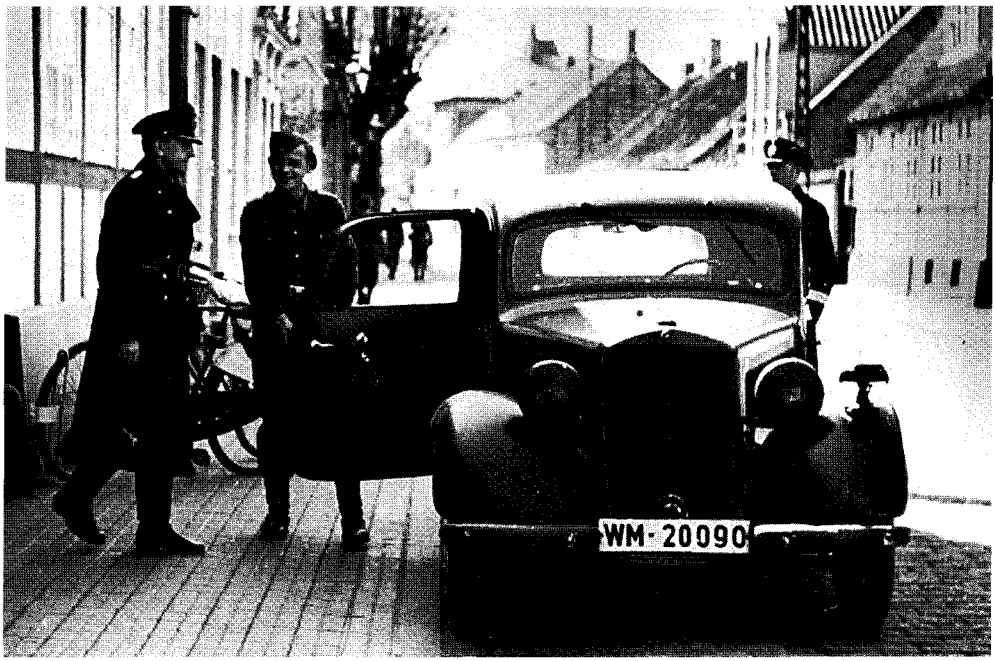

En alvorlig Gerhard von Kamptz (f. 1902) forlader kort før den sovjetiske landgang på Bornholm Amtsgården i Rønne, mens hans chauffør smiler fornøjet til fotografen. Et par dage senere var han på vej til mange års krigsfangenskab i Sovjetunionen. Amtmanden og økommandanten kom ikke godt ud af det med hinanden, og von Stemann forstod aldrig, at von Kamptz strikte fulgte Den tyske Overkommandos ordrer. (Det kgl. Bibliotek)

regulære troppeforstærkninger, dels og især på grund af de militære og civile evakueringer, der fandt sted via øen. Den 7. maj skal der således have været 19.000 militære og civile flygtninge, men antallet ændredes hele tiden i takt med ankomsten og afsejlingen af transporter. Ifølge fortrolige sovjetiske opgivelser var der den 9. maj ca. 11.500 soldater og 4.000 civile flygtninge. Mange af soldaterne var dog stærkt demoraliserede og udhungrede ved ankomsten. De kastede deres våben fra sig og lagde sig udmattede i landevejsgrøfter, skove og lader. De var rester af forskellige forsprængte militære enheder og udgjorde altså ikke i den forstand kampklare, for slet ikke at tale om motiverede kamptropper. Derimod var de et problem for den bornholmske civilbefolkning: Desperate og sultne soldater, som ikke er under kommando, kan være farlige. Fru dyrlæge Carstensen, Østerlars, kunne den 9. maj fortælle om skarer af udhungrede, tiggende tyskere. En landmand slagtede en ko til de sultne, og bl.a. Danske Kvinders Beredskab kogte grød i stor stil.[97]

Den 6. maj ankom imidlertid artillerigeneral Rolf Wuthmann med sin stab og et grenaderregiment fra fastlandet til Bornholm. Han skulle efter ordre fra chefen for den omringede 2. panserarmé i Øst-Prøjsen, general von Saucken (Armee-Oberkommando Ostpreussen), overtage forsvaret af øen, da hverken von Kamptz i Rønne eller general Lindemann i Silkeborg havde overblik over

97. BAJ 597. Fuldmægtig Saabyes rapporter. 9.5.1945.

eller kendskab til den militære situation i østområderne. Von Saucken ønskede at bruge Bornholm som mellemstation for evakueringen af sine indesluttede tropper til den vestlige Østersøs havne. Det blev nu general Wuthmann, der i praksis overtog forsvaret af Bornholm i forbindelse med de omfattende evakueringer, selv om von Kamptz fortsat var økommandant.

Som omtalt kapitulerede samtlige tyske styrker i Danmark til Montgomery den 5. maj om morgenen. Kapitulationen gav sig flere praktiske udslag på Bornholm. Modstandsbevægelsen på øen trådte åbent frem efter ordre fra Frihedsrådet i København og påbegyndte arrestation og internering af danskere, der havde samarbejdet med besættelsesmagten. Gennem amtmanden blev den tyske kommandant gjort bekendt med modstandsbevægelsens funktioner og uniformering, og en tysk forbindelsesofficer blev udnævnt. Under en forhandling med modstandsbevægelsens ledelse den 6. maj blev det besluttet, at alt tysk mandskab skulle samles i særlige lejre, indtil allierede tropper ankom for at afvæbne dem. Man enedes også om, at bevæbnede tyske patruljer kunne udsendes af hensyn til de mange omstrejfende og desperate tyske soldater og civile. Modstandsbevægelsens samarbejde med den kapitulerede tyske værnemagt forløb fuldkommen gnidningsløst den 5. og 6. maj.[98] Tyskerne havde altså ikke alene kapituleret officielt; selve den praktiske udførelse af kapitulationen var også i færd med lokalt at blive virkeliggjort – et forhold som også von Stemann fremhæver. Det eneste, man manglede, var britiske befrielsestropper. Men at de snart ville komme, var hverken tyskerne eller bornholmerne i tvivl om. Von Kamptz skal den 4. maj om aftenen have bedt amtmanden om at sørge for, at »de englændere, der skulle til øen«, kom omgående.[99]

Det var imidlertid den øverste tyske militære ledelses hensigt at fortsætte evakueringen af indesluttede tyske soldater og civile fra østområdernes kyster så længe som muligt. Den tyske overkommando blev herved anbragt i et dilemma, for så vidt angår Bornholm. På den ene side ønskede man længst muligt at kunne bruge den danske ø som relæstation ved østevakueringen, og her kunne selv timer spille en afgørende rolle. På den anden side skulle tyskerne på Bornholm overgive sig til briterne. OKW må have været i tvivl om briternes hensigter, for allerede den 5. maj kl. 4.40 – før kapitulationen var trådt i kraft – blev Montgomerys hovedkvarter spurgt, om briterne agtede at besætte Bornholm. Svaret kendes ikke, men det må have været ubestemt. For samme dag fik Lindemann instruks fra OKW om, at effektueringen af overgivelsen på Bornholm var hans og Marinekommando Østs (MOK OST, Kiel) særlige ansvar, men at kampen mod sovjetiske angreb på øen skulle fortsættes med alle midler. En *eventuel* britisk landgang på Bornholm ville på forhånd blive bekendtgjort af OKW. Det var derfor, at von Kamptz til von Stemanns vrede endnu i majdagene lod foretage forskellige befæstningsarbejder på øen. De skulle sikre Bornholm mod sovjetiske angreb fra havet eller fra luften i form af faldskærmstropper.[100]

Den 5. maj telefonerede den rigsbefuldmægtigede Werner Best fra København til general Lindemann i Silkeborg for at få den tyske kapitulation på Bornholm officielt »erklæret« så hurtigt som muligt: »Den gamle krigstilstand var endnu i kraft dér«. Sandsynligvis var Bests initiativ et resultat af von Stemanns appel til Svenningsen i Udenrigsministeriet den 4. maj om aftenen. Det er en civil, bornholmsk bekymring, der skinner igennem Bests henstilling til generalen. Og von Stemann havde netop efterlyst en sådan

98. V. Kjødt: »Modstandsbevægelsen paa Bornholm. Danmarks Grænseland mod Øst«, s. 374.
99. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 558.
100. Johan Hvidtfeldt: *Fra kapitulationsdagene 1945* (1985), s. 42. Stemann: *Odyssé*, bd. 2, s. 116.

erklæring. Det samme var tilfældet, da Best den 6. maj ringede til Flensborg for at få overkommandoen til at standse transporten af flygtninge til Bornholm. Meningen må have været, at tyskerne ikke skulle friste russerne til at angribe Bornholm. Dertil kom mangelen på levnedsmidler på øen.[101]

Da generalmajor Hans Reinhardt, Lindemanns stabschef, natten mellem den 5. og 6. maj forhandlede med general Dewing på hotel d'Angleterre i København om overgivelsens iværksættelse, spurgte Reinhardt også udtrykkeligt Dewing, om Bornholm var omfattet af våbenstilstanden (dvs. delkapitulationen), og derfor også skulle rømmes. Dewings slørede svar lød, at i princippet (*grundsätzlich* i det tyske referat) var Bornholm omfattet, for øen tilhørte Danmark. Men på grund af øens særlige geografiske stilling skulle der indhentes nye forholdsordrer (*Anordnungen*). Den 6. maj meddelte Lindemann generaloberst Alfred Jodl i OKW det britiske svar,[102] der altså gav tyskerne mulighed for fortsat at bruge Bornholm som evakueringsstation, men samtidig udsatte garnisonen og øens befolkning for at blive angrebet af russerne. Denne dobbelthed skyldtes altså de vestallieredes holdning.

Efter de første sovjetiske bombardementer af øen den 7. maj kunne general Wuthmann på Bornholm derfor forsikre Armee-Oberkommando Ost og dens indesluttede tyske styrker i Øst-Prøjsen om, at Bornholm var britisk interesseområde, og at ethvert sovjetisk landgangsforsøg derfor ville blive afvist: Øen ville fortsat kunne bruges som evakueringsstation. På det tidspunkt var der underskrevet en aftale med Eisenhower om total tysk kapitulation til ikrafttræden natten mellem den 8. og 9. maj. Endnu den 8. maj bekræftede OKW i en melding til den tyske søkrigsledelse og MOK OST, at sovjetiske landgangsforsøg på Bornholm skulle afværges, og kampen først indstilles 9. maj kl. 00.00. Samme dag bekræftede den tyske økommandant skriftligt over for den bornholmske modstandsbevægelse, at han havde ordre til at »beskytte øen mod ethvert [sovjetisk] angreb. På grund af våbenstilstandsbetingelserne er Bornholm engelsk interesseområde. Jeg har befaling til kun at lade englænderne lande på Bornholm.« Von Kamptz ville og måtte derfor ikke besvare en sovjetisk opfordring til kapitulation, som var blevet nedkastet med flyveblade den foregående aften.[103]

Von Kamptz' næstkommanderende, Moraht, har senere hævdet, at det ligefrem var *aftalt* med briterne, at Bornholm som britisk interesseområde ikke måtte udleveres til russerne, og at øen derfor skulle forsvares mod sovjetiske styrker.[104] Det er ikke sandsynligt, at der var indgået en skriftlig aftale herom, og den tyske officers påstand bekræftes heller ikke af andre kilder. Men tyskerne forsøgte af de allerede anførte grunde af al magt at holde briterne fast på, at Bornholm var britisk ansvarsområde. Situationen var altså således, at de tyske styrker på Bornholm *i princippet* var omfattet af den tyske delkapitulation til briterne i Danmark, som trådte i kraft om morgenen den 5. maj. *I praksis* renoncerede Eisenhower imidlertid på at føre denne kapitulation ud i livet, hvad angår Bornholm, og overlod det dermed til den sovjetiske militære ledelse at bombe, befri og besætte Bornholm.

---

101. *Aus dem Kriegstagebuch des WBD, Aus den Anlagen.* Udskrift i Thomas Jensens arkiv. Børge Outze i *Information* 5.5.1970. I det hele taget var Best ivrig for at få en så gnidningsløs tysk kapitulation som muligt gennemført i hele Danmark, se Hans Kirchhoff: *Kamp eller tilpasning*, s. 167 og 170.
102. Hvidtfeldt: *Fra kapitulationsdagene*, s. 42 og 76. *Aus dem Kriegstagebuch des WBD, Aus den Anlagen.* Børge Outze, *Information* 5.5.1970.
103. Jørgen Barfod: *Et centrum i periferien*, s. 270. Hvidtfeldt: *Fra kapitulationsdagene*, s. 43. Von Kamptz' skriftlige erklæring i Lokalkomiteens arkiv, BLA.
104. Stemann: *Odyssé* bind 2, s. 95.

Der kan imidlertid godt have været en tysk-vestallieret underforståelse om, at tyskerne ikke ville blive forhindret i at evakuere så mange mennesker vestpå som muligt, indtil den endelige kapitulation trådte i kraft den 9. maj. En sådan underforståelse passer ind i billedet med den vestallierede tolerering af, at den tyske rigsregering og militære overkommando fungerede videre i Flensborg, hvorfra den ved hjælp af bl.a. marinekommandoen i Kiel dirigerede evakueringen fra østområderne.

Fra tysk side vedblev man til det sidste og lidt længere at fastholde de vestallierede på deres forpligtelse til at modtage den tyske kapitulation på Bornholm. Det er formentlig rigtigt, som en svensker udtrykte det, at hele den tyske garnison på Bornholm ville have kapituleret til »én mand og én dreng fra SHAEF«.[105] Endnu så sent som den 10. maj fik økommandanten instruks fra OKW om, at en kapitulationsoverenskomst med russerne ville være ugyldig på grund af den entydige aftale med Montgomery. De tyske tropper på Bornholm skulle i stedet transporteres til tyske havne i vest så hurtigt som muligt. OKW henvendte sig også til Montgomery for at få klar besked. Tyskerne understregede, at Bornholm var dansk territorium, og at kapitulationen til Montgomery klart omfattede denne ø. OKW ville derfor nu – hvor sovjetisk landgang havde fundet sted, og den tyske kommandant var blevet præsenteret for et sovjetisk krav om at kapitulere – vide, om ikke overgivelsen til briterne var gyldig, eller om det sovjetiske krav på Bornholm var berettiget. Den tyske kommandant havde foreløbig ordre om ikke at foretage sig noget, men afvente den allierede overkommandos beslutning.[106]

Montgomery veg fortsat udenom og henviste til kapitulationsdokumentet af 7. maj, undertegnet af Jodl og Eisenhower. Eisenhower fældede derpå en salomonisk dom ved at meddele OKW, at ifølge denne kapitulationsaftale skulle tyske militære chefer adlyde ordrer fra såvel de vestallierede som Den røde Hærs kommando. OKW var på den ene side fortsat juridisk bundet af den »våbenstilstand« (*armistice*), den havde afsluttet med Montgomery, men af den anførte grund skulle den tyske kommandant på Bornholm fra nu af adlyde den lokale sovjetiske kommandants ordrer. På dette tidspunkt kendte Eisenhower ganske vist endnu ikke den sovjetiske reaktion på hans forespørgsel af 8. maj, men han forstod sikkert, hvad klokken var slået.[107]

Den 11. maj telegraferede Jodl til økommandanten på Bornholm – der dog på dette tidspunkt for længst befandt sig i sovjetisk krigsfangenskab på fastlandet – at Eisenhower *foreløbig* havde besluttet at overgive Bornholm til den sovjetiske kommandant, men forbeholdt sig en senere ordning.[108] Først så sent som den 16. maj synes OKW at have fået definitiv besked fra Eisenhowers stab om, at »den hidtil under tysk besættelse værende danske ø Bornholm er blevet overdraget russerne«.[109] Det *kan* betyde, at der på dette tidspunkt blev foretaget en justering mellem den sovjetiske og den vestallierede militære ledelse, således at Eisenhower nu også formelt anerkendte Bornholm som liggende uden for den britisk kontrollerede del af Danmark. Men der foreligger intet nærmere herom fra vestallierede eller sovjetiske kilder.

Formentlig er det alle disse ting – den vestallierede tøven over for Bornholm; Dewings henvendelse til Eisenhower på dansk

105. FO 371 47239 N 5588. Mallet til FO 16.5.1945.
106. WO 205 170. EXFOR TAC til SHAEF FWD 10.5.1945.
107. WO 219 2148. Eisenhower til OKW 10.5.1945; SHAEFs notat om Bornholm 11.5.1945.
108. Hvidtfeldt: *Fra kapitulationsdagene*, s. 43-44.
109. Joachim Schultz-Naumann: *Die letzten dreissig Tage* (1980), s. 132.

anmodning; Eisenhowers telegramudveksling med Moskva om Bornholm, og endelig SHAEFs beslutning om Bornholms (foreløbige) overgivelse til den sovjetiske kommandant på øen – der afspejles i de forskellige forlydender om forhandlinger og uoverensstemmelser mellem Moskva og London vedrørende Bornholm, som omkring midten af maj dukkede op så forskellige steder som i det svenske Udenrigsdepartement, hos lokale sovjetiske myndigheder på øen og i det Christiansborg-miljø, som den bornholmske udsending Jens Holm færdedes i ved denne tid.[110] Som nævnt havde briterne måske forestillet sig, at Bornholm – efter sovjetisk afvæbning og aftransport af de tyske styrker – ville blive overgivet til britiske besættelsesstyrker under Dewing. Noget sådant kom imidlertid aldrig på tale. Om briterne har følt russerne på tænderne i denne sag, vides ikke – formentlig har de ikke ønsket at gøre sagen til et problem. Som vi senere skal se, anså den britiske militære ekspertise ikke Bornholms strategiske betydning for særlig stor.

Økommandant von Kamptz' adfærd i dagene fra den tyske delkapitulation den 5. maj til den endelige og totale kapitulation den 9. maj er ganske naturlig, forklarlig og uangribelig. Han havde ordre til kun at overgive sig til briterne og ikke indlade sig i forhandlinger med sovjetiske militære myndigheder om kapitulation trods de sovjetiske luftbombardementer den 7. og 8. maj samt en sovjetisk flyveseddels opfordring hertil af 7. maj. Problemet var ikke den tyske kommandant, men de manglende briter at overgive sig til. Først med den totale tyske kapitulation den 9. maj, ifølge hvilken også forsvaret mod sovjetiske styrker skulle indstilles, skulle de tyske styrker på Bornholm overgive sig, hvis der ikke forinden var ankommet en britisk militær repræsentant til øen. Både von Kamptz og general Wuthmann overgav sig da også punktligt på det foreskrevne tidspunkt.[111]

Sovjetunionen og befrielsen af Bornholm

»Den røde Hærs ankomst til Bornholm udløste hos de herskende danske kredse og i det hele taget i reaktionære kredse i Skandinavien en ikke ringe uro for Sovjetunionens mål og hensigter.« Den sovjetiske legations årsrapport 1945.

I modsætning til analysen af den vestalliered og tyske adfærd bygger den følgende analyse af den sovjetiske ageren ikke i samme omfang på sovjetiske militære og politiske førstehåndskilder, men mere på sovjetiske fremstillinger. Fælles for dem er en understregning af, at det var rent *militære* grunde, der nødvendiggjorde bombardementet af bornholmske byer og den påfølgende landgang. Sovjetiske *politiske* overvejelser er helt fraværende i disse beskrivelser, men som vi har set tidligere, *var* politiske overvejelser i høj grad inde i billedet. Det samlede billede af Bornholms erobring og besættelse er langt mere broget og kan ikke reduceres til et spørgsmål om kun militær nødvendighed. Naturligvis var det set med sovjetiske øjne ønskeligt at forhindre de omfattende tyske evakueringer fra øst. Det var krigsbytte, der herved undslap, og som for de militære styrkers vedkommende kunne genopstilles længere mod vest. Ved at erobre Bornholm kunne evakueringen om ikke forhindres så dog vanskeliggøres. Det var den militære grund til at ønske kontrol over den danske ø i krigens slutfase. Derimod udgjorde tyskerne på Bornholm ikke nogen som helst trussel mod den sovjetiske fremrykning i Nordtyskland.

110. Sveriges UDs arkiv. UD til GSK-Moskva 17.5.1945.
111. Von Kamptz har flere gange redegjort for sine instrukser og sin handlemåde, se »Meine Erinnerungen an Bornholm« (1.1.1966), notat af 26.7.1976 og notat fra juli 1982 – alle i Thomas E. Jensens privatarkiv.

Den amerikanske historiker Vojtech Mastny er i sin fremstilling af den sovjetiske erobring af Bornholm stærkt påvirket af Churchills og Eisenhowers samtidige forestillinger om mulige sovjetiske hensigter om at besætte Danmark. Mastny mener, at Stalin i foråret 1945 havde besluttet om muligt at besætte hele Danmark, og at denne plan kun blev forpurret af Montgomery. Skuffelsen over ikke at kunne besætte hele Danmark skal have gjort russerne så meget mere interesserede i at erobre Bornholm. Men hverken Mastny eller andre ved noget om, hvad Stalin måtte have besluttet med hensyn til Danmark. Mastny har også ukritisk overtaget samtidens rygter og falske forlydender, ligesom han udgiver egne spekulationer for sovjetiske motiver og beslutninger.[112]

Omvendt har det fra vestlig side ofte været fremført, at den sovjetiske landgang og besættelse var ganske naturlig. En svensk avis mente i 1946, at der var en helt rimelig forklaring på den sovjetiske besættelse af den danske ø i 1945: Hvis ikke Sovjetunionen havde taget Bornholm, ville britiske styrker meget snart være ankommet, og Moskva ønskede af forståelige grunde ikke en britisk militær base i Østersøen.[113] Ræsonnementet var helt forkert: Briterne kunne ikke få lov til at komme til øen, som de heller slet ikke pønsede på at få som base. Men det kunne den svenske avis – eller Moskva – selvfølgelig ikke vide. Intet i det tilgængelige sovjetiske materiale tyder dog på, at hensynet til en mulig britisk base på øen spillede nogen rolle for den sovjetiske beslutning. Prins Axel mente også, at russerne havde været nødt til at erobre Bornholm. Men hans opfattelse byggede på den dobbelte misforståelse, at den tyske økommandant ikke ville respektere Tysklands kapitulation, men kæmpe videre, og at den tyske garnison på øen udgjorde en formidabel militær trussel mod Den røde Hær.[114]

Det officiøse sovjetiske 6-binds værk, *Sovjetunionens Store Fædrelandske Krig*, beskriver erobringen af Bornholm som en helt naturlig del af Østersøflådens samlede operationer i krigens slutfase: Flåden begyndte i begyndelsen af maj at forberede en sølandsætning på Bornholm, der karakteriseres som et fjendtligt støttepunkt, hvortil et stort antal tyske tropper var blevet overført fra Pommern. Den sovjetiske Overkommando udstedte et ultimatum om overgivelse, men da tyskerne nægtede at efterkomme det, angreb flystyrker fra flåden fra den 5. maj krigsskibe og transportfartøjer i Bornholms havne. Den 9. maj gennemførtes en mindre sølandsætning på øen, og de tyske tropper strakte våben. Derpå blev der overført tropper til afvæbning af de tyske enheder.[115] Overkommandoens angivelige ultimatum (fra før 5. maj) dateres ikke og kendes i øvrigt ikke fra andre kilder og fremstillinger inklusive sovjetiske. Bombningerne af Rønne og Nexø den 7. og 8. maj omtales heller ikke.

Marineofficeren og historikeren Andrej Basovs mere detaljerede redegørelse for den sovjetiske besættelse af Bornholm er også båret af det synspunkt, at rent militær-taktis-

112. Vojtech Mastny: *Russia's Road to the Cold War (1979)*, s. 269-270, 273. Der blev således *ikke* nedkastet sovjetiske faldskærmstropper i Danmark. Forlydendet om en forestående tysk kapitulation findes i Chandler: *The Papers of Eisenhower* IV, s. 2629-2630, men det var uden grundlag. Mastny underbygger ikke på nogen måde sin slutning om, at Kuznetsovs beslutning den 23. april havde nogen sammenhæng med de – som det viste sig – falske forlydender, der nåede Moskva den 22. april. Det er heller ikke rigtigt, at Kuznetsov godkendte en plan; han *foreslog* den sovjetiske generalstab at erobre Bornholm; se Андрей Басов: »Десант на остров Борнхолм«, *Военно-исторический журнал* 1966:5, s. 29.

113. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 18.3.1946.

114. FO 954 23 N 6843/1088/15. Churchill til Randall 13.6.1945.

115. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der Kommunistischen Partei der Sowjetunion (Udg.): *Geschichte des Grossen Vaterländischen Krieges der Sowjetunion*, bd. 5 (1967), s. 274-275.

De sovjetiske bomber mod Rønne og Nexø var virkningsfulde. To mænd med en vidjekurv leder efter værdisager i det komplet knuste hus, og en ældre kone betragter et lige så ødelagt hus, hvor det eneste opretstående er kakkelovnen. Skaderne efter de militært virkningsløse bombardementer blev opgjort til 20 millioner 1945-kroner. (Det kgl. Bibliotek)

ke overvejelser forklarer den sovjetiske operation.[116] Det skyldes formentlig, at det er et snævert studium baseret udelukkende på materiale fra det sovjetiske flådearkiv, mens han ikke har brugt materiale fra politiske arkiver. Han ignorerer på det nærmeste to afgørende forhold, delkapitulationen til Montgomery den 5. maj, og den totale tyske kapitulation, der blev underskrevet den 7. maj og trådte i kraft natten mellem den 8. og 9. maj. Kapitulationen til briterne den 5. maj nævnes i forbifarten, men Basov drager ingen konklusioner for Bornholm af denne kendsgerning. Han udtrykker kritik af, at tyske tropper på og i farvandene omkring Bornholm ikke nedlagde våbnene, før de skulle ifølge kapitulationsvilkårene. Basovs studie indeholder imidlertid en række konkrete oplysninger om sovjetiske militære beslutninger, som stærkt tyder på, at den sovjetiske ledelse under alle omstændigheder havde besluttet at erobre Bornholm, dvs. uden at tage hensyn til hverken den tyske delkapitulations eller totalkapitulations bestemmelser.

Den sovjetiske flådekommissær foreslog som tidligere nævnt allerede den 23. april generalstaben at erobre Bornholm og Rygen. Den 4. maj fik Østersøflådens chef ordre om, at Bornholm og Rygen skulle erobres »under alle omstændigheder« (*во всех обстоятельствах*), og at der skulle træffes forberedelser hertil. Tilsyneladende havde selve flådechefen hånd i hanke med aktionerne mod Bornholm.[117] Den 5. maj indledte flådens flyvevåben aktioner mod tyske skibe omkring Bornholm, og intensive flyrekognosceringer over øen blev påbegyndt samme dag. Efter at have besluttet at bombe tyske skibe i bornholmske havne iværksattes bombardementerne den 7. maj. Samme dag udsendtes et ultimatum om overgivelse, men generalstaben i Moskva havde endnu ikke givet ordre til at erobre Bornholm. Den 8. maj fortsattes bombardementerne, og først den 9. maj – *efter* den tyske totalkapitulations ikrafttræden – fik et marineinfanterikompagni ordre til at gøre landgang på Bornholm for at modtage den tyske kapitulation og føre de besejrede soldater og krigsbyttet til Kolberg.[118] Ordren kom ifølge chefen for det 132. armékorps under Den 2. hviderussiske Front »fra højere instanser«, dvs. Overkommandoens hovedkvarter i Moskva.[119]

Det er interessant, at beslutningen om at erobre Bornholm »under alle omstændigheder« blev truffet samme dag, som underskrivelsen af kapitulationen for alle tyske styrker i Danmark fandt sted. Det kan være et tilfælde, men det kan også være udtryk for, at den sovjetiske ledelse nu besluttede, at det var om at komme til den danske ø før briterne for herved at skabe fuldbyrdede kendsgerninger. På intet tidspunkt spurgte Den sovjetiske Overkommando de vestallierede, om en sådan beslutning ville kollidere med SHAEFs planer for øen. Ved Eisenhowers stab var der en højtstående sovjetisk forbindelsesofficer (general Susloparov), som naturligvis var informeret om den tyske kapitulation til Montgomery.[120] Bombardementerne, som militært set var næsten virkningsløse, blev først påbegyndt to døgn efter Dewings ankomst til København. Den sovjetiske ledelse havde altså kunnet konstatere, at briterne ikke umiddelbart agtede sig til Bornholm. Bombardementerne den 7. maj udløste ingen reaktion fra vestallieret side. Da de blev gen-

116. Андрей Басов: »Десант на остров Борнхолм«, *Военно-исторический журнал* 1966:5, s. 27-39.
117. Д. Шавцов: »Последний десант«, s. 64.
118. IO VMF F. 17, d. 16912. Rapport over 1. torpedobådsbrigades kampvirksomhed 1.4. – 15.5.1945. Opgaver i perioden 1.4. – 9.5.1945.
119. Generalmajor F. Korotkov til *Bornholms Tidende* 5.5.1964. Han mente at huske, at ordren om at befri Bornholm blev givet omkring den 6. maj, se *B.T.* 3.5.1965. Se også Д. Шавцов: »Последний десант«, *Морской сборник* 1985, s. 63-66.
120. *The Papers of Dwight David Eisenhower IV*, s. 2692.

optaget dagen efter, kom der blot en høflig forespørgsel fra Eisenhower om, hvorvidt ankomsten af en lille britisk styrke til øen ville kollidere med de sovjetiske planer. Eisenhowers forsigtige telegram den 8. maj må have gjort det klart for Moskva, at en erobring af den danske ø ikke ville volde politiske problemer med vestmagterne. Den 9. maj fandt landgangen sted for at gennemtvinge den tyske garnisons kapitulation, og den 10. maj blev Eisenhower informeret herom: Sagen var afgjort.

Der er flere ting i de sovjetiske fremstillinger, der ikke svarer til den virkelighed, bornholmerne oplevede. De sovjetiske bomber kom som lyn fra en klar himmel – i hvert fald for civilbefolkningen og frihedskæmperne, hvoraf nogle spontant skød igen mod de angribende sovjetiske fly. Fra sovjetisk side er det gentagne gange blevet hævdet, at civilbefolkningen på Bornholm *forud* var blevet advaret om bombardementerne, men det er ikke rigtigt – hvilket general Korotkov da også medgav over for von Stemann i en privat samtale i 1965.[121] Den første advarsel kom *efter* den første dags gentagne bombardementer. Og advarslen var ikke rettet til civilbefolkningen, men til den tyske kommandant. Sådan fremstilles det også i den sovjetiske legations årsrapport for 1945.[122] Opfordringen til overgivelse var i øvrigt på russisk, som man ikke uden videre kunne regne med ville være forståeligt for civilbefolkningen på en mindre dansk ø. Von Stemann har tegnet følgende øjebliksbillede af de første bombardementer:

> »... mens jeg endnu talte med ham [ingeniør Milner] i telefonen, kunne jeg høre, at der blev kastet bomber også her, samt at de tyske luftværnsbatterier i Rønne skød, og at der blev skudt med maskingeværer fra flyvemaskinerne ned ad gaden. Alt uden varsel, og da der jo var kapituleret, var al dansk civil lufttjeneste (sirenerne og mandskab) holdt op. Det hele var ganske uforberedt og skete lige ved 12-tiden, da folk gik hjem til middag fra arbejde.«[123]

Efter den første dags bombardementer kunne bornholmerne sidst på eftermiddagen høre i den danske radio, at tyskerne den forudgående nat havde underskrevet den totale kapitulation. En højttalervogn blev sendt ud i Rønnes gader for at melde den gode nyhed: »Der kan ikke ventes flere krigshandlinger«, lød det fortrøstningsfuldt. Alle kunne derfor roligt forblive i deres hjem. Men allerede et par timer efter kom der nye luftangreb på Rønne. Først ud på aftenen den 7. maj, kl. 19.15 kastede to sovjetiske fly løbesedler på russisk ned over Rønne. Til alt held fandtes der i Rønne en russisktødt kvinde, der kunne tyde det sovjetiske flyveblads tekst. Den lød således i dansk oversættelse:

> »Til kommandanten over øen
> Bornholms garnison.
>
> For at undgå overflødige ofre foreslår jeg [Dem] at kapitulere. Til forhandlinger om betingelserne for overgivelse af øen og garnisonen skal der sendes repræsentanter til havnen Kolberg inden kl. 10 den 8. maj. Jeg garanterer for sikkerheden ved søtransport.
>
> Kommandør over flyformation [Командир авиасоединения]
> Oberstløjtnant (Slepenkov)«[124]

Oberstløjtnant J. S. Slepenkov var chef for den 9. slagflyverdivision.[125] Hans piloter ud-

121. Generalmajor Korotkov fastholdt over for *Bornholms Tidende* 5.5.1964, at befolkningen var blevet advaret. Hans stabschef, oberst Strebkov, hævdede året efter det samme, men ingen af dem gav konkrete oplysninger. Von Stemanns kommentar lød, at der muligvis var tale om erindringsforskydning, se *Bornholms Tidende* 13.3. 1965. Stemanns referat af samtale med Korotkov 6.5.1965.
122. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Sovjetiske legations årsrapport 1945.
123. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 548.
124. Original i Lokalkomiteens arkiv, BLA.
125. Thomas E. Jensens oplysning i Basov: *Landgangen på Bornholm* (1976), s. 13.

Коменданту гарнизона
острова БОРНХОЛЬМ

Во избежание лишних жертв предлагаю капитулировать.

Для переговоров об условиях сдачи острова и гарнизона выслать представителей в порт Кольберг к 10 часам 8-го мая.

Безопасность перехода морем гарантирую.

Командир авиасоединения
Полковник /СЛЕПНЕВ/

Den sovjetiske opfordring til den tyske kommandant på Bornholm om at kapitulere og von Kamptz' meddelelse til regionschef A. H. Jørgensen om, at han ikke vil besvare flyvebladet, der var skrevet på russisk på små, tynde papirslapper med en dårlig skrivemaskine og nedkastet fra fly efter den første dags uvarslede bombardementer. Der er aldrig fra sovjetisk side gjort rede for, hvem der gav ordren til bombardementerne, og hvorfor der blev bombet så planløst, som tilfældet var. (Frihedsmuseet og Bornholms Lokalarkiv)

Inselkommandant
Bornholm

Rönne, den 8. Mai 1945

An den
Regionschef Jörgensen
Rönne
Rathaus

Auf Ihr Schreiben vom 7. Mai 1945 antworte ich, dass das abgeworfene russische Flugblatt nicht beantwortet wird.

Die deutsche Wehrmacht auf Bornholm hat Befehl die Insel gegen jeden Angriff zu schützen.

Auf Grund der Waffenstillstandsbedingeungen ist Bornholm englisches Interessengebiet.

Ich habe Befehl nur die Engländer auf Bornholm landen zu lassen.

v. Kamptz

Kapitän z. See und
Inselkommandant

mærkede sig ikke ved præcisionsbombning. Der blev ramt både tyske og danske skibe i Nexø og Rønne havne, men bomberne og maskinkanonilden fra flyene ramte og ødelagde især store dele af byernes civile bygninger, som på ingen måde kunne karakteriseres som »den tyske hærs og flådes objekter«.[126] Det var heller ikke bombardementerne, der tvang tyskerne på Bornholm til at overgive sig. Overgivelsen skete i kraft af kapitulationsaftalen og ville være sket uanset den sovjetiske styrkedemonstration. Om bombardementerne ligefrem skal ses som en sovjetisk markering af, at de vestallierede skulle holde sig væk fra Bornholm, kan vel ikke ganske afvises. En sådan formodning har formanden for Frihedsrådets lokalkomité på Bornholm, H. Chr. Olsen, fremsat.[127]

Det var Østersøflådens hurtige torpedobåde, der sammen med flådens flyvevåben spillede hovedrollen i de sovjetiske maritime operationer i Østersøen. Ubådenes rolle var derimod ringe. Tyngdepunktet i torpedobådenes aktivitet blev i løbet af anden halvdel af april og begyndelsen af maj forlagt fra den østlige del af Østersøen og vestpå i takt med Den røde Hærs fremtrængen mod vest. Hovedmålet var at forstyrre de tyske transportruter fra øst mod vest. Tyskerne havde til det sidste ubåde i farvandet, mens deres flyvevåben på grund af brændstofmangel stort set havde indstillet aktiviteten i slutningen af april. Den 6. maj meddelte Østersøflådens efterretningstjeneste, at tyskerne havde ført en flotille af ubåde fra Rønne til Danzig-bugten for at sikre evakueringen af de resterende styrker i dette område. Af rapporter over Den første Torpedobrigades kampvirksomhed fremgår det, at Bornholm blev et vigtigt mål fra slutningen af april, men først så sent som den 6. maj blev 12 torpedobåde baseret så langt mod vest som Kolberg, hvorfra de kunne nå Bornholm og rette slag mod det transportknudepunkt, der nu befandt sig i området Bornholm-Rygen. Den danske ø blev derfor, sådan som den militære situation udviklede sig, det sidste led i kæden af sovjetiske flåde- og flyoperationer mod de tyske konvojer, efter at Swinemünde den 5. maj var blevet erobret af Den røde Hær. På Bornholm løb en række tyske transportlinier sammen, og herfra fortsattes de tyske transporter til Danmark og Sverige. Derfor begyndte flådens luftvåben nu at rette sine slag mod de bornholmske havne.[128]

Som forberedelse til den egentlige landgang udførte fire torpedobåde under kommando af kaptajnløjtnant A. Sverdlov en rekognoscering i farvandet mellem Rønne og Dueodde natten mellem den 8. og 9. maj. Bådene havde også ordre til med torpedoer at tilintetgøre tyske transporter i området mod Danmark og Sverige, som de måtte støde på under rekognosceringen. Bådene stod ud fra Kolberg kl. 10 om aftenen og nåede på højde med Rønne kl. 1, hvorpå de bevægede sig langs kysten til Dueodde og vendte hjem uden at have påtruffet nogen tyske skibe.[129] Skulle de have haft chance for at påtræffe skibe med kurs mod Danmark og Sverige, skulle de have bevæget sig længere nordpå. Torpedobådene blev heller ikke selv observeret.

Sovjetisk landgang

Flere senere sovjetiske beskrivelser fremstiller i overensstemmelse med den politiske parole selve landgangsoperationen den 9. maj som særdeles risikabel og dramatisk, hvor

126. F. Korotkov: »Bornholms befrielse«, *Land og Folk* 8.5.1970.
127. BLA H. Chr. Olsens beretning.
128. IO VMF F. 17, d. 16912. Rapport over 1. torpedobådsbrigades kampvirksomheden 1.4. – 15.5.1945. F. 17, d. 14948. Efterretningsoplysninger fra Østersøflådens stab 1.-31.5.1945: 6.5.1945. F. 364, d. 28579. Kampordre nr. 04/OP 4.5.1945, underskrevet af orlogskaptajn Starostin; kamprapport af 5.5.1945.
129. IO VMF F. 364, d. 28579. Kampordre nr. 05/OP af 8.5.1945, underskrevet af Starostin. F. 9, d. 16913. Supplerende bemærkninger af brigadekommandør Kuz'min.

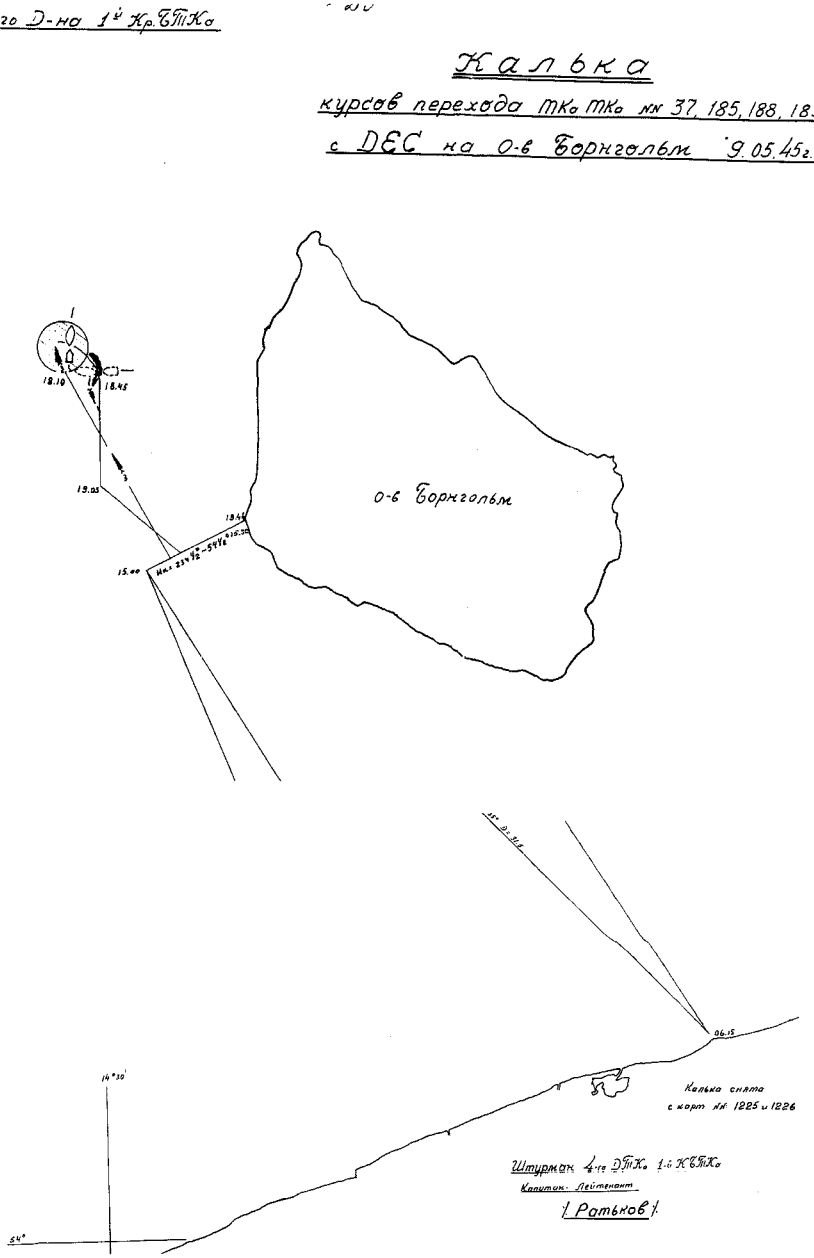

Udsnit af kaptajnløjtnant Igor Ratkovs skitse over de seks torpedobådes rute fra Kolberg til Rønne, bilagt »Rapport om udførelse af landgangsoperationen på Bornholm 9. 5. 1945«. Seks både stod ud fra Kolberg kl. 06.15, men kun fem løb ind i Rønne havn kl. 15.30. Den sjette var vendt om med et antruffet tysk skib. Nordvest for Rønne er vist kampen mellem en sovjetisk båd og to tyske skibe kl. 18.10-18.45, der endte med, at den sovjetiske båd måtte fortrække. Torpedobådenes numre er anført øverst til højre. (Den russiske Orlogsflådes Historiske Afdeling).

tyskerne først måtte nedkæmpes, før garnisonen overgav sig. Bornholm var »den jord, hvor Tysklands sidste soldater blev slået«, som det hedder i en fremstilling, baseret på oplysninger fra en deltager i landgangen. Ifølge den pågældende matros »måtte vi springe i land på en kyst, der var spækket med tyske kanoner og maskingeværer og indtage havnen.« De sovjetiske landgangsmatroser »åbnede en frygtelig ild. Tyskerne flygtede fra havnen op i byen.«[130] En af Bornholms sovjetiske kommandanter har hævdet, at en gruppe fjendtlige torpedobåde forsøgte at hindre landsætningen, men at dette blev forpurret af skibe fra den sovjetiske Østersøflåde. Dernæst gik de sovjetiske landgangstropper »uden om fjendens havnebefæstninger og spærringer og gik i gang med at likvidere den fjendtlige garnison.«[131] Denne fortegnede version af den fredelige landsætning er endda blevet indhugget i granitmonumentet over de soldater, der blev begravet på den sovjetiske begravelsesplads i Allinge. Det hedder her, at de pågældende faldt »i kamp for fædrelandet«.

I virkeligheden skete landgangen særdeles fredsommeligt. Den lille landgangsstyrke havde ordre til at gøre landgang ved dagslys for dels at pågribe den tyske Bornholm-kommandos stab i Rønne, dels at sikre sig de tyske fartøjer i Rønne havn. Seks torpedobåde blev afsat til operationen, hvis overordnede leder var chefen for Kolberg-basen, kommandør Gus'kov, mens chefen for selve landgangsoperationen var orlogskaptajn E. Osetskij. Ordren til at lade operationen løbe af stabelen udgik kl. 4.45 om morgenen den 9. maj. En time senere blev marineinfanteriet på 120 mand under kommando af major Pavel I. Antonik indladet, og kl. 6.15 stod bådene ud af Kolberg havn. Stabschefen ved marinebasen i Kolberg, kommandørkaptajn D. S. Sjavtsov, var med for at bringe den tyske økommandant til Kolberg. Overførslen og landgangen foregik uden luftstøtte, hvilket senere blev kritiseret. Allerede tidligt om morgenen mødte torpedobådene en tysk konvoj, som blev tvunget til Kolberg under eskorte. De resterende fem både løb kl. 10.30 ind i tæt tåge ud for Rønne havn og kastede derfor anker. Først tre timer senere var tågen lettet så meget, at sejladsen kunne fortsætte. Bådene blev dog liggende endnu en stund uden for skudvidde, men der kom ingen skud fra øen. Kl. 15.30 stod man derpå ind i Rønne havn uden at møde ringeste modstand. Marineinfanterister med skudklare maskinpistoler blev landsat.[132]

Von Stemann har beskrevet landgangstropperne som »vildt udseende« og bestående af forskellige »russiske racer«. En delegation udsendt af amtmanden, Rønnes borgmester og ledelsen af Frihedsrådets lokalkomité og bestående af bl.a. russiskkyndige danskere mødte op i havnen. Da de sovjetiske både løb ind, spurgte general Wuthmann over radioen OKW i Flensborg, hvad han skulle gøre.[133] Svaret lød som nævnt, at han skulle afvente den vestallierede overkommandos afgørelse. En tysk officer blev sendt til havnen for at foreslå kommandørkaptajn Sjavtsov at komme med til garnisonsstaben, men den sovjetiske officer krævede, at den tyske kommandant henvendte sig til ham, og sendte derpå en officer med soldater til Galløkken. Von Kamptz ønskede ikke at give møde, men blev hidkaldt og stillet i udsigt, at han skulle forhandle med en britisk kommission i Kolberg. Det var forsøg på krigslist, som dog ikke lykkedes: Von Kamptz nægtede at tale med den sovjetiske officer og overlod forhandlingerne til Wuthmann. Kl. 18.55

130. D. Aleksandrov: »Russerne paa Bornholm«, *Frit Danmark* u.d. Det er forbløffende, at det danske blad offentliggjorde en sådan historie, som redaktionen må have vidst var pur legende.
131. F. Korotkov: »Bornholms befrielse«, *Land og Folk* 8.5.1970.
132. IO VMF F. 17, d. 16912, ll. 117-120. Landsætning af styrke til erobring af Bornholm 9.5.1945. F. 9, d. 16913. Landgangsoperationen på Bornholm 9.5.1945.
133. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Kruses referat af samtale i UD 9.5.1945.

blev Wuthmann, von Kamptz og andre ledende tyske officerer ført til Kolberg til afhøring i Østersøflådens stab, der var stærkt interesseret i von Kamptz' angivelige samarbejde med briterne, der fra fly skulle have anbragt minespærringer ved Bornholm. Russerne ville ikke tro på, at tyskerne på Bornholm ikke havde samarbejdet med briterne.[134]

Tyskerne havde altså nedlagt våbnene 15 timer før, den sovjetiske landgang fandt sted. Der blev ikke løsnet et skud mod de ankommende sovjetiske både, og den senere afvæbning af de mange tusinde tyske soldater på øen skete ligeledes uden modstand. Den 10. maj blev generalstabschef Antonov informeret om den heldigt gennemførte landgang, den tyske garnisons kapitulation, og general Wuthmanns og dennes stabschefs transport til Kolberg, hvor overgivelsen skulle underskrives.[135] Et kapitulationsdokument er dog aldrig blevet omtalt eller offentliggjort, hvilket har sine gode grunde: Tyskerne overgav aldrig Bornholm til russerne og underskrev aldrig en kapitulationserklæring. Tværtom protesterede general Wuthmann mod den sovjetiske besættelse og tilfangetagelse.[136] Påstanden i general Antonovs telegram til Eisenhower den 10. maj om, at den tyske kommandant selv havde anmodet om at kapitulere til sovjetiske styrker, må derfor betragtes som purt opspind.

Den 10. maj blev major Antonik afløst af oberst Pjotr D. Strebkov, der ankom til Bornholm ved middagstid i spidsen for et regiment på tre bataljoner, der også blev overført på seks torpedobåde. Regimentet tog straks fat på afvæbningen af de tyske soldater, og allerede næste morgen var 9.136 tyskere blevet afvæbnet, dvs. langt størstedelen af de i alt 11.500 soldater og officerer på øen. Ingen havde gjort modstand, hed det i Strebkovs rapport fra Rønne.[137] Han fortalte også, at den danske amtmand havde anmodet om, at repræsentanter for den danske og britiske regering måtte komme til Bornholm for at forhandle, hvilket Strebkov havde afvist som liggende uden for hans fuldmagt. »De lokale myndigheder modtager de sovjetiske styrker høfligt, men de lægger ikke skjul på deres frygt for, at vi bliver her lang tid«, rapporterede han til fastlandet.[138]

Konsolidering af besættelsen

Den 10. maj gav den sovjetiske generalstab ordre til Den 2. Hviderussiske Front om at konsolidere tilstedeværelsen på Bornholm ved at overføre et helt armékorps til øen. Frontens stabschef, generaloberst Al. N. Bogoljubov, beordrede derpå Den 19. Armé til 1) at besætte Bornholm med et infanterikorps (tre infanteridivisioner), 2) at overføre besættelsestropperne på skibe fra Østersøflåden og på erobrede tyske skibe, 3) at udnævne chefen for infanterikorpset til garnisonschef, og 4) at transportere samtlige tilfangetagne tyskere og al militær udrustning til Kolberg.[139] Det 132. armékorps med generalmajor Fjodor Korotkov som chef fik over-

134. Шавцов: »Последний десант«; Wolfgang Müller: *Gesunken und verschollen; Menschen und Schiffsschicksale Ostsee* 1945 (1994), s. 147-148. Von Kamptz: *Nachtrag zur Kriegsgeschichte Bornholms* (1976) og sammes optegnelser juli 1982 i Thomas E. Jensens arkiv. »Bornholm for 30 år siden«, Styrmand Igor Ratkov i *Fakta om Sovjetunionen* 1975:8, s. 26. Sjavtsov hævder, at briterne havde udlagt miner omkring Bornholm. Russerne troede også, at de ikke fuldførte 38 cm batteristillinger ved Dueodde var affyringsramper til V-våben mod Sovjetunionen.

135. AMO RF F. 237, op. 2394, d. 1373, l. 107. Kampmelding nr. 00391 fra den 2. Hviderussiske Fronts stab 10.5.45, kl. 14.45. Samme sted til kammerat. Semjonov nr. 00173 10.5.45, kl. 23.50.

136. Von Kamptz til Thomas E. Jensen 26.4.1995, Thomas E. Jensens privatarkiv.

137. Melding fra stabschef ved 132. infanteriregiment, oberst Musjta, til 19. armés stabschef. *Освободительная миссия* (1985), s. 468.

138. *Освободительная миссия*, s. 468 f. Kampmelding fra 18. divisions stab til 132. korps' stab 11.5.1945.

139. AMO RF F. 372, op. 6576, d. 2, l. 79. Direktiv af 11.5.1945. Kampmelding nr. 00176 til kammerat Semjonov 12.5.1945.

draget opgaven, og den 10. maj ankom som nævnt fortroppen til besættelsesstyrken med oberst Strebkov i spidsen. Sidstnævnte, der var stabschef i korpsets 18. division, var udnævnt til midlertidig garnisonschef på Bornholm. Den 13. maj overtog generalmajor Korotkov selv denne post. Overførslen af disse betydelige styrker skulle være tilendebragt den 30. juni 1945. En af de tre divisioner blev dog ikke overført, da behovet herfor bortfaldt. Oprindeligt skulle der have været overført 10.053 mand, reelt blev der transporteret 9.039 soldater til øen i perioden 10. maj – 14. juli. Senere blev denne styrke reduceret. Samtlige tyske soldater var blevet afvæbnet allerede den 13. maj.[140]

Hvad alle disse sovjetiske soldater og deres kanoner skulle på Bornholm, vidste ingen. Hvordan Moskva forklarede den massive besættelse, og hvordan bornholmerne og regeringen i København reagerede herpå, er emnet for det følgende kapitel. Først skal vi imidlertid kort se på diverse forlydender om, at Bornholms besættelse i virkeligheden var aftalt mellem Moskva og danske kredse.

Gisninger om aftalt besættelse

Intet i det kendte kildemateriale eller i den måde, besættelsen faktisk forløb på, tyder på aftalt spil. Men dramatiske og komplicerede hændelser sætter tit fantasien i sving for at finde en letforståelig forklaring, hvori sammensværgelser ofte udgør et væsentligt element. I slutningen af april 1945 havde Foreign Office bedt den britiske ambassade i Moskva om at tage stilling til et rygte om, at Frihedsrådet skulle have indgået en aftale med Moskva om, at sovjetiske styrker skulle befri Bornholm. Da Bornholm faktisk *blev* besat af sovjetiske styrker, fik det den amerikanske ambassade i Stockholm til at mene, at rygterne havde afspejlet sandheden. Erling Foss fra Frihedsrådet udtalte sig nemlig ifølge ambassaden positivt om de sovjetiske styrker på Bornholm kort tid efter, at den sovjetiske besættelse havde fundet sted. Foss skal således have sagt, at russerne havde samarbejdet tæt med den danske modstandsbevægelse på øen[141] – hvilket var korrekt.

Foss' udtalelse er naturligvis ikke nogen bekræftelse af, at der forelå en aftale om Bornholms besættelse. Døssings person og adfærd har givetvis bidraget til rygtedannelsen. Døssing var meget sovjetvenlig og anså det for ønskværdigt, at sovjetiske tropper kom til at deltage i befrielsen af Danmark.[142] Efter besættelsen af Bornholm meddelte den amerikanske ambassade i Stockholm med henvisning til den svenske gesandt i Moskva, at en sovjetisk besættelse af Bornholm ligefrem skulle være blevet foreslået af Døssing, der også skulle have udtalt, at han fandt det naturligt, at den magt, der besatte Tysklands Østersøkyst, også besatte Bornholm.[143] Den svenske gesandts telegram til Utrikesdepartementet i Stockholm, dateret 18. maj, siger imidlertid noget helt andet, nemlig at Døssing havde talt med »ryska vederbörande om Bornholm från utgangspunkten, att ryska aktionen där [er] ekvivalent med brittiska aktionen [i] övriga Danmark, d.v.s. avser verkställandet av tyska kapitulationen«. Den svenske gesandt fortsatte:

140. AMO RF F. 372, op. 6562, d. 258, ll. 54 og 58. Stabschefen for den 19. armé, generaløjtnant Ljapin til chefen for 132. infanterikorps. Kampdirektiv nr. 0024 af 13.5.1945. Se også *Освободительная миссия*, s. 469 f., hvor henvisningen til ordren af 9.4. ikke findes. *Освободительная миссия*, s. 470, note 1 og 2 samt s. 471.
141. FO 181 1001/1. FO til britiske gesandtskab i Moskva 29.4.1945. UM Washington-AMB. 5 K 17. Secret memo 12.4.1945. Department of State. FS 20416 65020. Johnson til SD. 19.5.1945.
142. AVP RF F. 06, op. 7, p. 4, d. 42. Referat af samtale mellem Døssing og Dekanozov 17.1.1945.
143. Department of State. FS 20416 65020. Johnson til SD. 19.5.1945: »Russian occupation of Bornholm had been suggested by Doessing«.

»Det förefaller Dössing och mig i och för sig naturligt, att den makt, som ockuperat södra Östersjökusten och Rügen, eliminerar det närliggande tyska motståndsnästet på Bornholm. Dössing [är] benägen samtalsvis framhålla önskvärdheten av att ryssar och engelsmän överenskomma om att snarast utrymma allt danskt område.«[144]

Her er intet om, at Døssing skulle have foreslået Moskva at besætte Bornholm, blot en vurdering af det efter hans opfattelse naturlige i denne besættelse og dens formål, fremsat *efter* at den havde fundet sted. Og med tilføjelsen, at besættelsen snarest muligt skulle bringes til ophør.

Christmas Møllers kompensationsidé

Christmas Møller omgikkes under krigen med den forestilling, at Danmark måtte yde kompensation for sin befrielse. Da danske tropper ikke selv kunne befri landet, måtte man være rede til at lade oprette allierede flåde- og flybaser i Danmark, herunder sovjetiske baser på Bornholm. Reventlow frygtede, at det kunne blive forstået som en indbydelse til Sovjetunionen om at besætte Danmark. For sit eget vedkommende skrev Christmas Møller i sin dagbog, at »russerne skal der vises tillid. At vi helst ikke skal have russiske russiske tropper *alene* (min fremhævelse, BJ) i Danmark er en anden sag«. Christmas Møllers tankegang var kendt i Moskva. Han gav offentligt udtryk for den i et interview til bladet *Danskeren* i Stockholm, som den 17. februar 1945 blev gengivet i *Izvestija*. Ifølge Christmas Møller ville neutralitet efter krigen ikke længere være mulig, og hvis den ny internationale organisation (FN) ønskede baser i Danmark ved f. eks. Øresund, måtte Danmark stille sådanne baser til rådighed. Der kunne også blive tale om flybaser for sovjetiske, britiske og franske flyvemaskiner.[145]

Den konservative politiker fik under krigen et grundlæggende positivt syn på Stalins totalitære imperium. Danmark havde efter hans mening i sit skeptiske forhold til Sovjetunionen før verdenskrigen »begået sin groveste fejl«, og derfor var det nu så vigtigt for Danmark at søge at få et godt forhold til Moskva. Der kunne jo ikke være tvivl om, »hvilken mægtig rolle Rusland kommer til at spille i fremtiden«. Christmas Møllers holdning kom også klart til udtryk i den syndsbekendelse, han aflagde over for DKPs Centralkomité efter besættelsen, da han var blevet udenrigsminister i befrielsesregeringen.[146] At han hemmeligt skulle have aftalt Bornholms besættelse med Moskva tilhører på den anden side fantasiens verden.

144. Sveriges UDs arkiv. Söderblom til UD 18.5.45.
145. FO 371 47268. Soviet Monitor issued by TASS 16.2.1945. Se også Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen*, s. 101, 106 og 265, n. 16.
146. Jørgen Hæstrup: *Christmas Møllers Londonbreve* (1974), s. 101. Bent Jensen: *Tryk og tilpasning*, s. 56-57.

3. København og Bornholm

»Udenrigsminister Christmas Møller ringede.... Vil sørge for, at englænderne snarest muligt sendes herover.« Amtsfuldmægtig Harald Saabyes rapport 9.5.1945.

Den 4. maj fik bornholmerne en god nyhed fra regeringen i København: Da færgetrafikken til øen nu var helt indstillet på grund af manglende færger, ville der fremover i stedet blive daglig ruteflyvning mellem Rønne og hovedstaden.[1] Om aftenen kom der over radioen fra BBC i London en endnu bedre nyhed: De tyske tropper i Danmark havde kapituleret til Montgomery. Næste morgen var bevæbnede frihedskæmpere på gaden. Men glæden blev, som vi ved, kort: Allerede den 7. maj skete det uventede, som den svenske avis *Dagens Nyheter* senere kaldte »en slags overrumpling«, der i Skandinavien skabte stor mistillid til Kreml.[2]

I dette kapitel skal vi se på, hvordan den danske regering umiddelbart reagerede på den sovjetiske landgang. Følte danske myndigheder også besættelsen som en overrumpling, eller var man indstillet på en sådan mulighed? Hvad skete der i det hele taget i tidsrummet mellem den 4. og 9. maj? Gjorde danske centrale myndigheder noget for at få de tyske tropper på Bornholm til at nedlægge våbnene, eller glemte myndighederne i det fjerne København den fjerne ø, fordi der var så mange andre påtrængende opgaver at tage vare på i de dage? Var Frihedsrådet involveret i Bornholm-spørgsmålet? Hvordan reagerede den danske regering og offentlige mening på bombardementerne af Rønne og Nexø og på sovjetiske troppers besættelse af den danske ø, da denne var en kendsgerning?

I samtiden opstod der i bornholmske modstandskredse den opfattelse, at Christmas Møller på det nærmeste personlig var skyld i, at Bornholm blev bombet og besat af sovjetiske tropper. Denne opfattelse har holdt sig frem til i dag,[3] men den lader sig ikke længere opretholde. Opfattelsen bygger dels på, at det ikke var muligt at få den ny udenrigsminister i tale den 7. maj efter de første bombardementer. Udenrigsministeren skal have ladet meddele, at han var optaget af møder –

1. *Nationaltidende* 4.5.1945.
2. *Dagens Nyheter* 13.2.1946.
3. Se f. eks. leder i *Jyllands-Posten* 5.5.1995: »... fordi øboerne med føje kan hævde, at deres befrielse blev forkludret fra København.«

og senere, at han var gået til ro og ikke ønskede at blive forstyrret. Dels på, at den danske regering ville have kunnet afværge bombardementer og besættelse, hvis den blot havde foretaget sig noget i forhold til Moskva. Hvordan rimer denne opfattelse med det billede, der kan tegnes på grundlag af det tilgængelige kildemateriale?

Kontakt til hovedstaden

Von Stemann skriver i sine erindringer, at han straks efter at have erfaret om den tyske kapitulation fredag den 4. maj om aftenen ringede til direktør Nils Svenningsen i Udenrigsministeriet i København. Denne bekræftede meddelelsen om kapitulationen, hvorpå amtmanden henstillede, at man ikke glemte Bornholm. Han ønskede også, at der omgående kom britiske kontrolofficerer til øen med fuldmagter til at handle selvstændigt på grund af Bornholms isolerede beliggenhed og de særlige forhold på øen. Sagen burde forelægges Montgomerys hovedkvarter. Ifølge von Stemann fik han løfte om begge dele. Amtmanden var altså ligesom Udenrigsministeriets direktør den 4. maj sikker på, at den tyske kapitulation til briterne også omfattede Bornholm. Næste dag, lørdag den 5., orienterede von Stemann Indenrigsministeriet om en samtale, han nu havde haft med von Kamptz, og hvoraf det fremgik, at den tyske kommandant var rede til at nedlægge våbnene til briterne. Amtmanden henstillede derfor påny, at »de englændere, der skulle ordne det her«, kom ganske omgående og med fuldmagt til at modtage kapitulationen. Der er ikke andre kilder til disse samtaler, men der er ingen grund til at betvivle, at de har fundet sted, selv om von Stemann måske overspiller graden af præcision i sine ønsker.[4]

Een ting var at henstille og at love, noget ganske andet at få løfterne virkeliggjort. Den nye danske regering, der så småt trådte i funktion i løbet af lørdagen den 5. maj, havde ikke meget at skulle have sagt med hensyn til den tyske kapitulations gennemførelse, men var helt afhængig af de britiske befrielsesstyrker. Det samme gjaldt modstandsbevægelsen, som tyskerne stort set ignorerede – de ville kun overgive sig til britiske enheder. Dertil kom det meget væsentlige forhold, som ofte overses, at den nye danske regering ikke var anerkendt af Kreml, ja end ikke i befrielsessituationen og flere dage derpå havde mulighed for at opnå direkte kontakt med Moskva. Døssing var (endnu) ikke *regeringens* gesandt. De nyudpegede ministre minus Christmas Møller, der endnu ikke var vendt hjem, samledes om morgenen den 5. maj, og kl. 11. var statsminister Vilhelm Buhl hos kongen for at få dennes underskrift på ministerlisten. Først på eftermiddagen blev ministrene fremstillet for kongen, men de fleste ventede åbenbart med at overtage deres nye ministerier til mandag den 7. Forsvarsminister Ole Bjørn Kraft fremhæver i sine erindringer, at han selv straks gik til sit ministerium, hvor hans første handling var at indsætte den kommanderende general Ebbe Gørtz som direktør. General Gørtz havde også kommandoen over modstandsbevægelsens styrker.[5]

Kontakt til Dewing

Vilhelm Buhl var som tidligere nævnt i kontakt med general Dewing allerede den 5. maj om aftenen[6], men det er som sagt ikke sandsynligt, at Bornholm blev drøftet på dette møde, eller at Buhl ligefrem skulle have opfordret Dewing til også at tage sig af de tyske styrker dér. Dewing ville givetvis have nævnt

4. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 79. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 534-537. Von Stemann hævder således, at han allerede den 4. maj bad Svenningsen om at drøfte Bornholm med det britiske hovedkvarter i København, men det blev som bekendt først etableret den 5.
5. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider* (1974), s. 14-15.
6. Donnison: *Civil Affairs*, s. 155

Overalt hvor de britiske befrielsestyrker kom frem i Danmark, blev de mødt med stor begejstring og interesse. En ivrig dreng har sammen med to frihedskæmpere entret et britisk panserkøretøj i Kjellerup for at tage det nærmere i øjesyn, mens en sygeplejerske fra amtssygehuset mere synes at interessere sig for tommyen til højre i billedet. (Blicheregnens Museum)

det, hvis Buhl allerede den 5. maj havde anmodet ham om at gøre noget for Bornholm. Den danske statsminister tænkte formentlig slet ikke på Bornholm som noget problem på det tidspunkt. Buhl må have anset det for givet, at Bornholm ville blive befriet på samme måde, som den øvrige del af kongeriget ville blive det. Og man skal huske på, at det tog mange dage, før de britiske styrker nåede frem til alle egne af landet. Til en så central by som Kjellerup i Midt-Jylland ankom der først den 12. maj britiske tommier, der på Torvet løftede ivrige små drenge op på de militære køretøjer.[7] Statsministeren og den britiske general havde desuden hver for sig mange ting at se til. Hvordan tyskernes forpligtelse til at nedlægge våbnene og rømme dansk område konkret skulle føres ud i livet, var jo endnu slet ikke blevet drøftet med repræsentanter for den tyske militære ledelse i Silkeborg. Det tog man først fat på sent ud på natten mellem den 5. og 6. maj, og der var mange komplicerede problemer at diskutere.

Nils Svenningsen har mange år senere oplyst, at Buhl og han selv henvendte sig til Dewing *straks* efter dennes ankomst den 5. maj »med anmodning om, at der blev sendt englændere til Bornholm«. Dewing svarede ifølge Svenningsen undvigende: Det eneste, han kunne gøre, var at rapportere til de alliieredes hovedkvarter i Tyskland. Englænderne var altså ikke indstillet på at komme en sov-

7. *Kjellerup Avis* 12.5.1945. Drengene kunne konstatere, at de britiske befrielsessoldater lugtede på samme fremmedartede måde som de tyske besættelsessoldater.

Nils Svenningsen (1894-1985), var ved befrielsen Udenrigsministeriets direktør og dermed en nøgleperson i det bornholmske spørgsmål. Han ledsagede statsminister Vilhelm Buhl, da sidstnævnte den 7. maj efter de første sovjetiske bombardementer bad Dewing om at tage affære for at undgå yderligere ødelæggelser. (Frihedsmuseet)

jetisk besættelse af Bornholm i forkøbet, konkluderer Svenningsen.[8] Alt tyder imidlertid på, at udtrykket »straks« efter Dewings ankomst var den 7. maj. Buhl og Svenningsen henvendte sig nemlig – som vi senere skal se – til den britiske general, *efter* at Bornholm var blevet bombet. Og Dewing reagerede, som vi ved, omgående ved at telegrafere til Eisenhower. Det er ikke rigtigt, når Svenningsen hævder, at briterne ikke var interesseret i at komme de sovjetiske styrker i forkøbet. De kunne, som påvist, intet gøre uden Eisenhowers tilladelse.

Der er ikke spor i akterne af nogen forbindelse mellem myndighederne på Bornholm og i København søndag den 6. maj. Da de første sovjetiske bomber faldt på Bornholm mandag den 7. maj, var Udenrigsministeriet fortsat uden politisk chef. Christmas Møller landede først i Kastrup mandag kl. 11 om formiddagen. Han kørte derfra til statsministeren for at melde sig til tjeneste. Derpå skulle han fremstilles for kongen. Om eftermiddagen overtog han sin post i Udenrigsministeriet,[9] hvilket må betyde, at han er blevet orienteret af Svenningsen om de mest påtrængende sager. Bornholm må utvivlsomt have været øverst på listen. Alligevel nævnte Christmas Møller ikke Bornholm på en pressekonference i Udenrigsministeriet om aftenen[10], men det var politiske hensyn, der tilsagde ham tavshed.

Von Stemann indtelefonerede den 7. maj umiddelbart før det første sovjetiske bombardement en rapport til Udenrigsministeriet, hvori det hed, at han ikke var i tvivl om, at tyskerne ville nedlægge våbnene, hvis der kom britiske forbindelsesofficerer til Bornholm, »så de [tyskerne] fik lejlighed til det«. Han bad derfor indtrængende om, at der

> 1) »aldeles omgående, om muligt i dag, sendes engelske kontrolofficerer til Bornholm for at modtage de tyske soldaters våbennedlæggelse, således at det kan meddeles russerne og i øvrigt proklameres, at Bornholms overgivelse og afvæbning til englænderne er en kendsgerning. ...
>
> 2) at der træffes alle foranstaltninger til den hurtigst mulige borttransport af alle tyske soldater her fra øen. De kan ikke forsørges her, og deres tilstedeværelse er en stadig voksende fare for befolkningen.«[11]

8. Brev fra Viggo Sjøqvist til forfatteren 21.1.1994.
9. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 17.
10. FO 371 47239 N 5229. Danish Home Service 7.5.1945.
11. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 548-549.

Umiddelbart efter de første bombardementer blev også Krigsministeriet i København orienteret af modstandsbevægelsens ledelse fra Rådhuset i Rønne. Telefonrapporterne synes at være blevet videresendt fra Krigs- til Udenrigsministeriet. Et notat fra den 7. maj lyder: »Rønne melder kl. 13.09: Bombeangreb på Neksø. ... Rønne kl. 12.50: Bombeangreb på Rønne ...«[12] Amtmanden meldte også om det passerede via værnemagtens radio på øen, fordi telefonnettet en tid var brudt sammen som følge af bombardementerne. Han anmodede indtrængende om at få russerne til ikke yderligere at angribe Bornholm, så længe der foregik forhandlinger.[13] Von Stemann må her have haft forhandlingerne på Bornholm med von Kamptz om overgivelse i tankerne. Han opfordrede igen den danske regering til omgående at få blot en enkelt britisk officer til Bornholm, så denne kunne få overdraget kommandoen. Amtmanden bad også om, at regeringen tog skridt til at få evakueret de mange tyske flygtninge på øen.[14]

Svenningsen bad derpå Frants Hvass, chef for ministeriets politisk-juridiske afdeling, om at videregive disse informationer til Dewing, der dog allerede var underrettet om bombardementerne. Briterne fik bl.a. efterretninger om Bornholm fra den danske militære efterretningstjeneste.[15] Dewing ville nu få undersøgt, om flyvepladsen på Bornholm kunne modtage en maskine, så han kunne sende en britisk officer til øen. Umiddelbart efter det første bombeangreb var rutemaskinen fra Kastrup, som bl.a. medbragte den bornholmske modstandsmand Børge Kure, ankommet.[16] Hvass fik den opfattelse, at Dewing omgående via det britiske hovedkvarter ville søge at få de sovjetiske bombardementer standset, da de måtte bygge på en misforståelse. Som vi har set, var der ikke tale om nogen misforståelse, men om en bevidst sovjetisk politik. Kl. 15.50 kom der til Udenrigsministeriet en ny, indtrængende opfordring fra von Stemann om, at en britisk kontrolofficer omgående måtte komme til Bornholm for at modtage den tyske kapitulation. En sådan fuldbyrdet kendsgerning kunne derpå meddeles russerne – ligesom disse skulle informeres om, at de tyske styrker i det øvrige Danmark havde kapituleret til briterne. Hensigten med amtmandens opfordring var klar: Ved disse træk fra britisk side ville sovjetiske styrker ikke mere have nogen grund til at bombe Bornholm. Von Stemanns appel blev oversat til engelsk og bragt til Dewing.[17]

Von Stemann funderer i sine erindringer over, om han kunne have fået von Kamptz til at kapitulere, hvis der f. eks. var blevet sendt en styrke fra Den danske Brigade til Bornholm. Som vi senere skal se, foreslog den svenske udenrigsminister Chr. Günther den 4. maj netop en sådan løsning for at hindre en sovjetisk besættelse af øen. Amtmanden, der siden 1943 havde været i kontakt med svenske myndigheder om svensk bistand (bl.a. med overbetjent Henry Jensen fra Rønne som sendebud til Sverige), mener, at der havde været en mulighed, men hans samtaler med svenskerne var blevet afbrudt af danske politikere. Det er ikke godt at vide, hvad der ville være sket, hvis brigadestyrker var ankommet. Tyske tropper i Danmark måtte ikke overgive sig til den danske modstandsbevægelse, men kun til britiske styrker. Situationen på Bornholm var imidlertid usædvanlig. Den 6. maj talte von Stemann i telefonen med generaldirektør K. J. Jensen, der fra sin

12. Kjødt: »Modstandsbevægelsen paa Bornholm«, s. 375. UM 87 F 3/1. Notat 7.5.1945.
13. Thomas E. Jensens arkiv. Von Kamptz' maskinskrevne erindringer 1.1.1966.
14. Stemann: *Odyssé* bind 2, s. 90 og *Utrykte erindringer*, s. 549. Se også UM 87 F 3/1. Notits 7.5.1945 af Hvass.
15. Randall rapporterede om informationer vedrørende Bornholm, som ad hemmelige kanaler tilgik London, FO 371 56106 130504. Randall til Warner 15.1.1946.
16. 87 F 3/1 Diverse notater og referater 7.5.1945. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 7.5.45.
17. UM 87 F 3/1 Telefonbesked fra Stemann 7.5.45 kl. 15.50. På engelsk til Dewing.

lejlighed i Hellerup så en bataljon af brigaden rulle ind på stationen. Amtmandens fyndige kommentar lød: »Det var fandens, hvor er det forfærdeligt at høre om. Det var jo ikke til København, de skulle, men til Bornholm.«[18]

Svenningsen har flere år senere oplyst, at han sammen med Buhl den 7. maj »over middag« – efter en halv time forinden at have modtaget de telefoniske indberetninger fra Bornholm om de sovjetiske bombardementer – begav sig til Dewing. Her skal Buhl have rettet de mest indtrængende henstillinger til den britiske general om så snart som muligt at sende en mindre britisk styrke til Bornholm ad luftvejen for at modtage den tyske kapitulation. Da Dewing svarede, at Bornholm lå uden for hans myndighedsområde, og at øen ikke var med på det kort over Danmark, som han var beordret til at besætte, skal Buhl meget indtrængende have bedt ham om at indhente en sådan tilladelse. Det lovede Dewing, ligesom han holdt transportfly klar til at gå til Bornholm med en britisk styrke. Tilladelsen kom dog aldrig.[19] Dewings telegram til Eisenhower den 7. maj bekræfter, at han den dag modtog en henvendelse fra »danske myndigheder«.

Andet og mere kunne den danske regering ikke gøre på dette tidspunkt.

Den næste appel fra Bornholm indløb til Udenrigsministeriet kl. 21.20. Det var medlem af Frihedsrådets Lokalkomité, Jens Holm, der fra modstandsbevægelsens hovedkvarter i Rønne bad om hurtig indgriben for at få bombardementerne standset, men også for at undgå en sovjetisk besættelse. Jens Holm foreslog, at britiske forhandlere blev sendt til Kolberg, som nu var taget af russerne. Meningen var, at briterne dér skulle modtage den tyske kapitulation. Lokalkomiteen ringede også til Krigsministeriet for via Dewing at få russerne til at afstå fra yderligere angreb.[20] Både Jens Holms og Lokalkomiteens appeller skyldtes, at sovjetiske flyvemaskiner om aftenen havde nedkastet løbesedler med opfordring til tysk kapitulation og forhandlinger herom den næste dags morgen i Kolberg.

Halvanden time senere, kl. 22.50, ringede von Stemann på ny til Svenningsen for at fortælle, at den tyske kommandant på Bornholm nu havde sagt, at der forelå en aftale med den britiske general [Dewing eller Montgomery?] om, at tyskerne indtil videre skulle forsvare Bornholm mod sovjetiske angreb for at forhindre, at russerne kom til øen før briterne. Von Stemann ville gerne vide, om en sådan aftale kunne bekræftes, og om der var udsigt til britiske styrkers snarlige ankomst til øen. I sine erindringer skriver han, at han endnu engang bad om at få blot en enkelt englænder til Bornholm, så »alt yderligere blev forhindret.«[21] Svenningsens svar kendes ikke, men han har formentlig sagt, at regeringen ikke kunne gøre andet end at afvente Dewings svar.

Von Stemann må have fået disse oplysninger fra Lokalkomiteen, der kl. 21 havde sendt formanden, overlæge H. Chr. Olsen, og lærer Håkansson til Galløkken med en skrivelse fra regionschefen, løjtnant A. H. Jørgensen, bilagt den russiske flyveseddel samt en dansk oversættelse. Ifølge Lokalkomiteens rapport sagde von Kamptz imidlertid intet om en aftale med Dewing, men blot at han havde telegrafisk ordre til at fortsætte kampen, og at Tyskland [endnu] ikke havde kapituleret over for Rusland.[22] Det er som tidligere nævnt ikke sandsynligt, at Dewing ligefrem skulle have indgået en sådan aftale. Det lyder mere sandsynligt, at

18. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 87 f. og Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 545-547. UM GSK-Stockholm 5 K 8 a. Stemann til Kruse 30.12.1943 og Henry Jensen til Kruse 4.1.1944.
19. *Bornholms Avis*, særnummer 4.5.1955.
20. UM 87 F 3/1. Referat af 7.5.1945. Kjødt: »Modstandsbevægelsen paa Bornholm«, s. 378.
21. UM 87 F 3/1. Referat 7.5.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 551.
22. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 7.5.45.

Tønnes Wichmann (f. 1910) var flyverløjtnant og næstkommanderende i modstandsbevægelsen på Bornholm. Han opholdt sig i kommandocentralen i Rønne natten mellem den 7. og 8. maj 1945, da bornholmerne forgæves forsøgte at få udenrigsminister Christmas Møller direkte i tale. (Privat foto)

han kan have tilskyndet tyskerne til at modsætte sig en sovjetisk erobring af Bornholm, indtil han selv fik grønt lys fra Eisenhower. Det ville være i både tyskernes og briternes interesse. Men der er ikke noget belæg for det i akterne.

Lokalkomiteen ringede ifølge egne optegnelser denne aften og nat mindst tre gange til Udenrigsministeriet, først kl. ca. 20, dernæst kl. 23 og endelig kl. 0.48 den 7.-8. maj. Det lykkedes ikke at træffe udenrigsminister Christmas Møller i ministeriet eller at blive omstillet til hans privattelefon, men bornholmerne fik forsikringer om, at deres meldinger var blevet bragt videre til det britiske hovedkvarter. Det var da også meget vigtigere, for Christmas Møller kunne ikke gøre mere, end hvad der allerede var gjort. Ifølge regionschef A. H. Jørgensen havde også Krigsministeriet henvendt sig til det britiske hovedkvarter i København.[23]

Ifølge næstkommanderende, løjtnant Tønnes Wichmann, der befandt sig i modstandsbevægelsens hovedkvarter i Rønne, var formålet med opringningerne også at få Christmas Møller til via Døssing i Moskva at få den sovjetiske regering til at beordre videre bombeangreb på Bornholm indstillet.[24] Ræsonnementet lyder rimeligt. For de bornholmske modstandsfolk må det have været en nærliggende tanke at bruge de to kendte figurer fra Det kæmpende Danmark til at få de formålsløse angreb indstillet. Skuffelsen over ikke at få Christmas Møller i tale natten mellem den 7. og 8. maj var derfor stor og slog over i vrede mod den nye udenrigsminister. Døssing sorterede ganske vist ikke under det danske udenrigsministerium på dette tidspunkt, han var fortsat kun Frihedsrådets udsending.

Alligevel forsøgte Christmas Møller at få kontakt til Moskva.

Kontakt til Moskva

Selv om Christmas Møller ikke kom til telefonen fra Bornholm natten mellem den 7. og 8. maj – han hævdede senere, at han ikke var

23. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 7.5.1945. Departementschef Kofoed, Finansministeriet, der var i ministerierne om aftenen, da det sovjetiske ultimatum forelå, fortalte senere Lokalkomiteen, at Udenrigsministeriet stod i nøje forbindelse med Dewing, og at denne havde haft forbindelse med Eisenhowers hovedkvarter, Lokalkomiteens arkiv. Rapporter. 19. og 21.5.1945.
24. Samtale med Tønnes Wichmann i Rønne 1.8.1994.

blevet varskoet af sine embedsmænd – *var* han ved telefonen, og han blev fra Udenrigsministeriet orienteret om udviklingen på Bornholm. Svenningsen sagde senere, at »nogen nok havde sovet i det...«, men ikke hvem.[25] Christmas Møller var i hvert fald vågen den 7. maj kl. 23.30, for da ringede han til gesandt Kruse i Stockholm og fortalte om de sovjetiske løbesedler med opfordring til kapitulation. Christmas Møller bad Kruse om ad de veje som denne måtte finde mest egnede – »så snart som muligt at gribe ind for at undgå luftbombardementet og forklare, at tyskerne – også på Bornholm – ved kapitulationen [den 5. maj] havde overgivet sig til englænderne«. Englænderne var underrettet, og de ville sende folk derover; på hvilken måde kunne Christmas Møller dog ikke oplyse.

Kruse mente, at det var »et delikat spørgsmål«, og at »det jo nu var for sent til at hindre en eventuel kapitulation til russerne.« Det kunne gesandten i Stockholm naturligvis ikke vide noget om. Når han fandt anledning til at fremsætte denne opgivende vurdering, skyldtes det formentlig nogle samtaler, han havde haft allerede den 4. maj med henholdsvis den svenske udenrigsminister Christian Günther og den danske orlogskaptajn P. A. Mørch fra den danske militære efterretningstjeneste i eksil. Günther havde da luftet den tanke, at man for at forhindre en sovjetisk besættelse af Bornholm kunne sende en del af Den danske Brigade i Sverige til øen, for at der dér kunne være nogle danske militære myndigheder, som tyskerne kunne overgive sig til. Den svenske udenrigsminister mente, at en 2-300 mand ville være nok.[26] Kruse havde svaret den svenske udenrigsminister, at ingen danske militære dispositioner kunne træffes uden forudgående britisk godkendelse – hvilket formelt var korrekt. Han talte samme dag med orlogskaptajn Mørch, der beroligende sagde, at briterne var fuldt opmærksomme på Bornholm-problemet – hvad han så mente med det. Mørch henviste imidlertid også til de aftaler, der forelå mellem vestmagterne og Sovjetunionen, og hvis grundlæggende princip var, »at fjenden skulle slåes, hvor [han] blev antruffet« – dvs. at hvis tyskerne på Bornholm blev »antruffet« af sovjetiske styrker, skulle sidstnævnte slå fjenden dér. Da den tyske kapitulation i Danmark var indtruffet samme aften, havde Kruse sluttet, at ethvert initiativ fra hans side nu var umuliggjort. Samtidig havde brigadechefen, generalmajor Kristian Knudtzon rejst spørgsmålet om snarest mulig overførsel til Danmark af brigaden. Kruse fandt også sin passivitet retfærdiggjort af den britiske ambassadør Victor Mallet, der den 7. maj havde udtalt, at det ville have været yderst betænkeligt, om man fra Stockholm havde truffet dispositioner med hensyn til landsætning af styrker fra brigaden på Bornholm.[27]

»De mest egnede veje« til at forhindre fornyede sovjetiske luftbombardementer var en henvendelse til den sovjetiske legation i Stockholm. Foreløbig synes Kruse dog at være gået i seng, og først den følgende dag kl. 11.45 kontaktede han Udenrigsministeriet i København for at fortælle Christmas Møller, at han havde forsøgt at få forbindelse til den sovjetiske legation, men at det var

25. Thomas E. Jensens oplysning til forfatteren vedr. telefonsamtale med Svenningsen.
26. Den svenske regering havde i øvrigt helt tilbage i 1943 på anmodning fra Vilhelm Buhl og den danske militære ledelse overvejet militær hjælp til Danmark i forbindelse med Tysklands militære sammenbrud. Buhl var bange for, hvad kommunisterne kunne finde på. Forsvarsminister Sköld mente, at Sverige skulle sende tropper til Bornholm, hvis tyskerne forlod den danske ø. Han frygtede, at Sovjetunionen ellers ville gøre Bornholm til et sovjetisk Gibraltar i Østersøen. Sverige havde også selv seriøst overvejet militær indgriben på Sjælland og Bornholm for at afvæbne de tyske styrker og forhindre kaos, se Börje Furtenbach: »Planläggningen RN-RD«, Aktuellt och historiskt. *Meddelanden från Försvarsstabens Krigshistoriska avdelning* 1956, s. 5-25 og Stellan Bojerud: »Hur skall vi komma i land?«, Bo Huldt og Klaus-Richard Böhme (red.): *Vårstormar. 1944 – krigsslutet skönjes* (1995), s. 192-223.
27. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Referat af Christmas Møllers telefonsamtale med Kruse 7.5.1945 kl. 23.30.

vanskeligt. På det tidspunkt var Rønne og Nexø for længst blevet bombet påny. Christmas Møller og Kruse var i øvrigt enige om, at man måtte gå varsomt frem i hele dette spørgsmål.[28]

Tidligt om morgenen den 8. maj ringede Lokalkomiteen igen til Udenrigsministeriet for at tale med ministeren om den alvorlige situation. I løbet af de næste par timer forventede man fornyede og meget voldsommere bombardementer. Det lykkedes kun at få en sekretær i tale, og han bad fra sin trygge stol bornholmerne om at ringe senere.[29] Det gjorde de også og kunne da fortælle om de nye og omfattende bombardementer. Svenningsen talte på ny med Dewing, og i en telefonsamtale med Kruse sidst på eftermiddagen sagde han, at »man er ganske forfærdeligt opskræmte derovre« (på Bornholm). Kruse lovede at gøre sit, »men det var vanskeligt, da det jo måtte gå ad militær vej«.[30] Von Stemann skrev samme dag til Indenrigsministeriet en rapport om det store bombeangreb på Rønne om formiddagen. Rapporten, der bl.a. beskrev brandene i Rønne og fuldtræfferne mod sygehuset, sluttede således: »Hvis Rønne ikke helt skal udslettes, må der snarest skaffes en afslutning på dette.«[31] De danske aviser bragte den 8. maj store artikler om de sovjetiske bombardementer.

Det lykkedes først Kruse at få kontakt til den sovjetiske legation i Stockholm om aftenen den 8. maj. Måske legationen fandt det ubelejligt at tale med en repræsentant for den danske regering på dette tidspunkt af »Operation Bornholm«. Chargé d'affaires Ilja Tjernysjov, der fra de svenske avisers omtale af bombardementerne var vidende om det skete, kendte officielt ikke noget til sagen, som han i øvrigt nærmest betragtede som et militært anliggende – dvs. noget man ikke skulle blande sig i. Formentlig har Kruse bedt om at få luftbombardementerne indstillet. Tjernysjov spurgte, om den tyske kommandant var villig til at kapitulere, hvilket Kruse mente, at man måtte gå ud fra (selv om eftermiddagsaviserne skrev det modsatte). Han understregede imidlertid også, at tyskerne havde kapituleret overalt i Danmark, og at der blot ikke havde været britiske militære myndigheder på Bornholm til at modtage de tyske troppers overgivelse. Tjernysjov lovede at telegrafere til Moskva for at forhøre nærmere.[32]

Tilsyneladende fortalte Tjernysjov aldrig Kruse, hvad der kom ud af hans telegram til Moskva – hvis han da i det hele taget telegraferede noget. Men henvendelsen kan ikke have afskrækket Moskva fra at foretage landgang på den danske ø. Samme aften fik Kruse af Svenningsen at vide, at tyskerne på Bornholm ville nedlægge våbnene ved midnatstid i overensstemmelse med den almindelige tyske kapitulation. En ny tysk general (Wuthmann) havde overtaget kommandoen på øen. Fra dansk side havde man straks underrettet Dewing, og man gik ud fra, at denne lige så omgående havde underrettet Eisenhower. Svenningsen kunne dog ikke sige, om der allerede var ankommet britiske tropper til Bornholm for at modtage den tyske kapitulation,[33] men han anså det altså for givet, at de ville komme. Endnu den 9. maj om formiddagen var Christmas Møller overbevist om, at briterne ville befri Bornholm. Han ringede da til von Stemann, som ikke var hjemme, og sagde til fuldmægtig Harald Saabye på amtskontoret, at han – udenrigsministeren – ville »sørge for, at englænderne snarest muligt sendes herover«, som det hed i Saabyes samtidige nedskrift. Senere ringede Christmas Møller til borgme-

28. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Referat af telefonsamtale 8.5.1945 kl. 11.45.
29. Kjødt:»Modstandsbevægelsen paa Bornholm«, s.
30. UM 87 F 3/1. Notater 8.5.1945. GSK Stockholm 5 K 8a. Referat af telefonsamtale 8.5.1945 kl. 17.45.
31. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 122.
32. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Kruses Notat 8.5.1945 uden klokkeslet.
33. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Kruses notat 8.5.1945 uden klokkeslet.

ster Nissen Petersen i Aakirkeby og lovede også denne at sende englændere til øen »allerede i eftermiddag«. Umiddelbart efter ringede kæmner Mikkelsen fra Rønne for at fortælle, at der netop var anløbet fem russiske både med soldater.[34]

Christmas Møllers bestræbelser på via den sovjetiske legation i Stockholm at få afværget yderligere bombardementer løb altså ud i sandet. Den 9. maj om eftermiddagen var Kruse igen i det svenske Udenrigsministerium, hvor udenrigsminister Günther på ny tog Bornholm-spørgsmålet op til drøftelse. Den svenske regering var fortsat interesseret i, at dele af den danske brigade kom til den danske ø, men Kruse svarede, at han ikke kunne foretage sig noget i denne sag. Det fremgår ikke af referatet af samtalen, om gesandten begrundede sin modvilje mod den svenske tanke. Under samtalen kom der en telefonopringning fra den svenske marinestab om, at man via radioaflytning havde fået kendskab til, at fem sovjetiske marinefartøjer var løbet ind i Rønne, og at den tyske kommandant over radioen havde spurgt [den tyske overkommando], hvad han skulle gøre. Kruse omtaler ikke sin egen reaktion på den svenske meddelelse, men den svenske udenrigsminister fandt, at det var en betænkelig situation, og mente i lyset af den sovjetiske landgang, at man skulle have fulgt hans forslag om den danske brigades landgang på Bornholm.[35] Kruse tav, men samtykkede nok ikke.

Da Kruse ringede til Svenningsen for at give ham den svenske meddelelse, var sidstnævnte allerede orienteret af von Stemann. Udenrigsministeriet havde straks spurgt Dewing, hvad der nu kunne gøres fra dansk side. Situationen var umulig at overskue, sagde Udenrigsministeriets direktør, og Kruse skulle derfor ikke foretage sig videre.[36]

Ordre om samarbejde med sovjetiske befriere

Allerede den 7. maj havde Lokalkomiteen telefonisk udbedt sig forholdsordre fra Krigsministeriet i tilfælde af en sovjetisk invasion af øen, som man altså nu anså for overhængende. Ordren lød på, at modstandsbevægelsen skulle samarbejde med de sovjetiske styrker. Sidst på formiddagen den 8. maj sendte modstandsbevægelsen på Bornholm fra en mobil radiosender via Lyngby Radio en ny rapport til Generalkommandoen i København om de fortsatte sovjetiske bombeangreb. Senere samme dag gentog Generalkommandoen pr. radio forholdsordren til modstandsbevægelsen:

> »Til modstandsbevægelsen på Bornholm.
>
> Forholdsordre vedr. russiske landgangstropper er følgende: Modstandsbevægelsen melder sig til de russiske styrker og samarbejder med disse. De omtalte forhandlinger vedr. Bornholm har intet resultat givet endnu. Udsigterne for en snarlig løsning er ikke gode. De bliver holdt underrettet videre i sagen. Situationsmeldinger fra Bornholm udbedes jævnligt.
>
> Efter befaling,
> J. Schjødt-Eriksen, kaptajn.«[37]

Der opstod herved en potentielt farlig situation. Tyskerne kunne jo have aflyttet ordren, og da de skulle forsvare sig mod sovjetiske angreb indtil den 9. maj, ville modstandsbevægelsen i tilfælde af sovjetisk invasion have været en del af fjenden. De få hundrede letbevæbnede modstandsfolk vil-

34. BAJ 597. Fuldmægtig Saabyes rapporter fra Hotel Helligdommen til amtmanden i Rønne i dagene 9.-13. maj 1945. Rapport fra 9.5.1945.
35. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Kruses referat 9.5.1945.
36. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Kruses notat 9.5.1945; referat af Kruses telefonsamtale med Svenningsen 9.5.1945 kl. 21.30.
37. Frihedsmuseets arkiv nr. 35 E-62/74. Melding fra Krigsministeriet 8.5.1945. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter. 8.5.45. De omtalte forhandlinger er formentlig Dewings korrespondance med Eisenhower.

le have været et let bytte for de mange krigserfarne tyskere. For om muligt at redde sig ud af situationen telefonerede modstandsmanden, redaktør V. Kjødt derfor til Krigsministeriet og forklarede den farlige situation. For at neutralisere virkningen af Generalkommandoens radioordre foreslog han, at modstandsbevægelsen pr. radio sendte Generalkommandoen en melding om, at bevægelsen kun kunne påtage sig civile opgaver som politi- og vagttjeneste, og derfor ønskede ny forholdsordre. Ordren fra København lød imidlertid på, at forholdsordre nr. 1 skulle opretholdes, men at bornholmerne kunne gå under jorden, hvis det skønnedes nødvendigt.[38] Noget sådant blev dog ikke aktuelt.

Slutspil

Både blandt danske og tyske på Bornholm var der til det sidste store forventninger til ankomsten af britiske officerer. Von Kamptz' stabschef, der havde været tolk under forhandlinger i København, var den 8. maj overbevist om, at der ville komme englændere til Bornholm samme aften.[39] Von Stemann beretter, at han kl. ca. 18.30 fra lufthavnen havde fået oplysning om, at *nu* kom maskinen med de engelske officerer. Han begav sig derfor straks til flyvepladsen. Ifølge Lokalkomiteens optegnelser oplyste amtmanden imidlertid, at det var det tyske hovedkvarter, der havde sagt, at engelske flyvere nærmede sig øen. Også repræsentanter for Lokalkomiteen tog til flyvepladsen. I stedet for britiske officerer i britiske maskiner kom der imidlertid igen sovjetiske bombefly, og danskerne måtte skyndsomst søge dækning.[40] Lidt senere kunne von Stemann dog fortælle Udenrigsministeriet, at general Wuthmann nu havde erklæret, at de tyske tropper ville nedlægge våbnene kl. 24 – dvs. ved tidspunktet for den almindelige tyske kapitulation.[41]

Da amtmanden næste dags eftermiddag kunne rapportere, at sovjetiske styrker var gået i land, fik han – på linie med Generalkommandoens instruks til modstandsbevægelsen – af Svenningsen instruks om at modtage de russiske befriere på samme måde, som man havde modtaget de engelske og amerikanske i det øvrige Danmark. Amtmanden skulle bede russerne om omgående at sætte sig i forbindelse med SHAEF-missionen i København eller med danske myndigheder.[42] Russerne ignorerede som omtalt denne anmodning. De ønskede hverken at stå til regnskab for britiske eller danske centrale myndigheder. Samme dag anmodede en opskræmt formand for Frihedsrådets Lokalkomité, overlæge Olsen, regeringen i København om at gøre alt for, at Danmark beholdt Bornholm. Christmas Møller, der nu for første gang selv var ved telefonen i Udenrigsministeriet, forsøgte at berolige de oprevne bornholmere. Det var en given sag, at Bornholm ville forblive dansk. Man kunne slet ikke stille et sådant spørgsmål, mente han.[43]

Det må imidlertid have gjort indtryk på udenrigsministeren, at russerne afslog hans ønske om at flyve til Bornholm. Endnu den 9. maj troede regeringen, at Bornholm sorterede under general Dewing, som den derfor foreslog at sende en højtstående dansk embedsmand til øen. Efter at både statsminister Buhl og Christmas Møller havde talt med amtmanden blev det imidlertid besluttet at

38. Kjødt: »Modstandsbevægelsen paa Bornholm«, s. 380-381. *Bornholms Avis*, særnummer 4.5.1955. Det har ikke været muligt i KMs arkiv at finde spor af kommunikationen med modstandsbevægelsen på Bornholm i disse dage.
39. Lokalkomiteens arkiv. Knud Jespersens rapport om Morahts besøg i Aakirkeby 8.5.1945.
40. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 91. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter. 7.5.45.
41. UM 87 F 3/1. Notat 8.5.1945.
42. UM 87 F 3/1. Notat af Christmas Møller 9.5.1945 med påtegning.
43. UM 87 F 3/1. Christmas Møllers notat 10.5.1945.

sende udenrigsministeren afsted for at byde russerne velkommen.[44] Svaret fra Bornholm var et klart НЕТ (njet).

Glemte København Bornholm?

Den 9. maj genåbnede kongen Rigsdagen i København, og statsministeren talte om rigets tilstand efter befrielsen. Den del af riget, der hed Bornholm, blev dog ikke nævnt med ét ord, mens Buhl udtrykkeligt lovede, at regeringen hurtigst muligt ville træde i forbindelse med de nordatlantiske dele af riget (Grønland og Færøerne). Statsministeren udtalte, at Danmark »lykkeligt har undgået krigens hærgning«, selv om to danske byer i dagene forinden havde været udsat for voldsomme bombardementer. Af internationale spørgsmål omtalte statsministeren Anti-Komintern pagten, der nu blev erklæret for ugyldig, den dansk-amerikanske overenskomst om Grønlands forsvar (Kaufmann-aftalen) og det danske mindretal i Sydslesvig.[45] Talen og den øvrige festivitas i anledning af befrielsen forbitrede bornholmerne, og rygter om grundene til regeringens tilsyneladende ligegyldighed og passivitet begyndte at løbe.

I efteråret 1945 afviste Christmas Møller forarget en anklage fra en bornholmsk forretningsmand om, at han ikke skulle have været opmærksom på problemet Bornholm. Den pågældende havde mistet sin forretning i Nexø under bombardementet. Udenrigsministeren forklarede irriteret, at det var briterne, der ikke havde ønsket at tage affære. I øvrigt rådede han bornholmeren til at rette sine bebrejdelser »mod tyskerne og ikke noget som helst andet sted«.[46] Christmas Møller beklagede senere privat, at han ikke havde været i personlig forbindelse med Bornholm mandag aften den 7. maj, men han var ikke blevet kaldt til telefonen af ministeriet.[47] Med det sidste må han have ment, at han ikke var blevet koblet på telefonforbindelsen til Bornholm, for han var som påvist i telefonkontakt med sit ministerium den pågældende aften.

Ole Bjørn Kraft ønskede også at imødegå kritikken og skrev i sine erindringer, at begivenhederne på Bornholm »først i deres fulde omfang [blev] kendt efter Rigsdagens åbning« den 9. maj. Han forklarer dette forhold med, at der fra amtmanden på Bornholm kun var indløbet *kortfattede* rapporter til København om det skete.[48] Det er naturligvis rigtigt, at ødelæggelserne i Rønne og Nexø »i deres fulde omfang« først blev kendt efter, at man havde haft tid til at gøre tabene op. Men de rapporter, der indløb til København før og under bombardementerne, gav et tilstrækkeligt klart billede af, hvad der foregik i denne del af Danmark. Kortfattede rapporter kan godt give et dækkende billede. Den rapport, som von Stemann afsendte og regeringen modtog den 8. maj, var så klar, som nogen kunne ønske det. Avisernes reportager var heller ikke til at tage fejl af. I *Berlingske Tidende* kunne man således den 8. maj om morgenen læse, at von Stemann havde sat sig i forbindelse med Udenrigsministeriet, fordi man forventede et voldsomt luftangreb på de bornholmske byer, hvis der ikke fandtes en løsning inden kl. 10 næste dags formiddag, dvs. den 8. maj.

Da Rigsdagen trådte sammen den 9. maj, kan ingen ansvarlig i København derfor have næret den mindste tvivl om den alvorlige

44. FO 371 472233 130344. Britiske ambassade i København til FO 10.5.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 614. UM 87 F 3/1. Christmas Møllers notat 10.5.1945. Svenningsens notat 10.5.1945.
45. *Rigsdagstidende* 9.5.1945: Rigsdagens åbning.
46. UM 87 F 3/2. Aage Lind til Christmas Møller 7.9.1945; Christmas Møller til Aage Lind 1945.
47. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter. 21.5.45. Senere synes udenrigsministeren at have taget revanche. Von Stemann besværede sig i det mindste over, at han hver morgen tidlig blev kaldt til telefonen af Christmas Møller for at afgive rapport om udviklingen på øen.
48. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 21.

Berlingske Tidende
Grundlagt 1749 af E. H. Berling
197. AARGANG KØBENHAVN, TIRSDAG MORGEN DEN 8. MAJ 1945 NUMMER 126

Seks Aars Krig er endt

Tysk Kapitulation paa alle Fronter

Overgivelse i Eisenhowers Hovedkvarter

REIMS, MANDAG (ASSOCIATED PRESS)

Tyskland kapitulerede betingelsesløst til de vestlige Allierede og Sovjetunionen Kl. 2,41 Mandag Morgen, Det skete i et stort rødt Skolehus, som nu udgør General Eisenhowers Hovedkvarter. Amerikanske, britiske, russiske og franske Officerer var til Stede.

Kapitulationen, som formelt gør Ende paa 5 Aar og 8 Maaneders Blodsudgydelse og Ødelæggelser undertegnedes for Tyskland af den nye tyske Generalstabschef Gustaf Jodl. Den allierede Øverstbefalende blev repræsenteret af Generalstabschefen, Generalløjtnant Walter Bedell Smith. For Sovjetunionen

undertegnedes Kapitulationsvilkaarene af General Ivan Susloparoff, og for Frankrig af General François Sevez. General Eisenhower var ikke til Stede ved den officielle Ceremoni, men umiddelbart efter denne fog den Øverstbefalende mod de tyske Officerer.

Han spurgte dem, om de til fulde forstod de Kapitulationsvilkaar, som paalagde Tyskland, og om disse vilde blive overholdt af Tyskland. Jodl svarede Ja. Tyskland, som begyndte Krigen med et hensynsløst Overfald paa Polen og fortsatte med yderligere Angreb mod det ene Land efter det andet, og som har lade Millioner af Mennesker udstaa uudsigelige Lidelser i Koncentrationslejre, kapitulerede med en Appel til Sejrherrerne om at vise Barmhjertighed mod det tyske Folk og dets væbnede Styrker.

Efter at General Jodl havde underskrevet den fuldstændige Kapitulation, sagde han, at han ønskede at tale, og fik Tilladelse til at gøre det.

„Med denne Underskrift," sagde han med lavmalt Stemme, „er det tyske Folk og dets væbnede Styrker overladt de Sejrendes Vilje „for bedre eller for værre"."

Associated Press.

Kong Georges og Churchills Taler i dansk Radio

V-Dagens største Begivenheder bliver Radiotalerne. Radiochef F. E. Jensen meddelte i Aften, at den danske Statsradiofoni vil transmittere Kong Georges og Churchills Taler. Churchill taler Kl. 13, Kong George Kl. 19 Greenwich Tid (fredsholdsvis 15 og 21 dansk Sommertid).

Den danske Statsradiofoni vil søge at gennemføre et særligt Festprogram i Anledning af Victory-Dagen; og man kan regne med, at der trods Elektricitetsrestriktionerne bliver forlenget Sendetid.

Jack.

Brigade-Bataillonen som Grænsevagt

1. og 4. Bataillon af den danske Brigade afgaar i nærmeste Fremtid til Grænsevagt i Sønderjylland. Chef for Detachementet bliver Oberst Helge Bennike.

Krigen er endt — og tabt for Tyskland.

NORGE ER ATTER FRIT

Saa er det slut. — Tyske Soldater i Danmark har faaet Ordre til at forlade Landet hurtigst muligt, og i Gaar begyndte den store Afmarch.

Uden Radio erfarede Oslo kun langsomt Norges Befrielse

I første Omgang var Nordmændene som bedøvede, men snart kom Flagene ud

„Berlingske Tidende"s Korrespondent i Telefonen

OSLO, MANDAG AFTEN

Den første Meddelelse om Befrielsen modtog Nordmændene gennem en Udsendelse over Oslo Radio Kl. 16. Livet havde gaaet som sædvanlig hele Dagen i Oslo med Grupper af Soldater og smaa Grupper af uniformerede tyske Piger spadserende i Gaderne.

Den officielle Meddelelse fra Flensborg blev transmitteret paa Tysk i Oslo Radio, men der fulgte ingen norsk Oversættelse. Nyheden bredte sig som en Ild over Byen, Aviserne blev bestormet med Forespørgsler gennem Telefonen, men Livet i Gaderne fortsatte ige saa roligt som sædvanlig.

Det varede noget, før Folk forstod, hvad der var sket

Den tyske Censur blev ikke afskaffet paa Telefon eller Telegraf, og de udenlandske Korrespondenter kunde ikke komme i Forbindelse med deres Aviser. Folk syntes at gaa rundt som i en Revelse, og det varede noget, før det for Alvor gik op for Folk, hvad der var sket. Saa begyndte Flagene at gaa til Tops.

Et helt Børnetog med Flag

Det begyndte beskedent med, at en lille Dreng kom ud paa Gaden med et norsk Flag i Haanden. Snart fulgte hans

Fortsættes Side 2, Spalte 5.

Russisk Krav om Kapitulation af Bornholms Garnison i Dag

To Luftangreb i Gaar, hvorved seks Danskere omkom, flere tyske Skibe blev sænket

Fra vor Korrespondent

RØNNE, MANDAG

RUSSISKE Flyvere har i Dag to Gange angrebet tyske Styrker i Nexø og Rønne og har derefter gennem Flyveblade opfordret Øens Garnison til at sende Delegation til Kolberg for der at kapitulere overfor Russerne.

Luftangrebene fandt Sted ved 12-Tiden og ved 16-Tiden. De havde begge Gange til Mæl baade Nexø og Rønne. Ved første Angreb skete Ødelæggelser i begge Byerne, og 6 Danskere omkom i Rønne. Ved andet Angreb omkom ingen Danskere, og ingen danske Ejendomme blev ødelagt, hvorimod to store tyske Dampere og to Hurtigbaade blev sænket i Rønne Havn. En Del Soldater mistede Livet. Deres Tal kendes ikke.

Der nørres Frygt for nye og større russiske Angreb, hvis Tyskerne ikke efterkommer Russernes Opfordring til at sende en Delegation til Kolberg, eller Problemet paa anden Maade løses.

Som saa ofte før i den senere Tid kom der i Formiddags ved 10-Tiden russiske Maskiner ind over Nekse-Egnen. De Tyskere, som for Tiden opholder sig her, er lige kommet fra Hela-Halvøen, og de ødelagte straks en hastig Tid med de russiske Maskiner, som straks efter forsvandt i sydøstlig Retning ud over Havet.

Flere Huse blev helt ødelagt i Nekse

Kun et Par Timer efter kom Russerne igen. Det var ved godt 12-Tiden. Bombemaskinerne i Før Følger kom først-Nordøst stygvende ind over Nekse, og over Havnemoleaden kastede de deres Bomber. En Bombe eksploderede paa Havnepladsen umiddelbart foran Toldbygningen, som Tyskerne har besat. Ved Helms Hotel gik en Bombe ned i Havegrædet, og et Par Huse ved Siden af Hotellet blev lavnet med Jorden. Desuden kastede Russerne Bomber ned Udkanten af Nekse Lystskov, hvor i Øjeblikket 6000 tyske Soldater, der er flygtet fra Hela-Halvøen, opholder sig. Paa Søndre Strandvej faldt også en Par Bomber, og her er 4—5 Huse totalt ødelagte.

En Bombe faldt i Krydset Kildebakkebrofarende—Smallegade; i Forskønnelsesgade blev et Hus meget stærkt beskadiget, hvilket ogsaa var Tilfældet i Kirkestræde. Paa Gaden fandt man to tyske Soldater, som var dræbt paa Stedet. To andre fandt man haardt saaret, og de kom paa Operationsbordet, men her døde de. Kun een dansk Civilperson

Fortsættes Side 2, Spalte 5.

Kong Haakon ventes i Dag til Norge

Landsætning fra mange allierede Krigsskibe rundt langs Norges Kyst

STOCKHOLM, MANDAG AFTEN

I Aften har jeg fra en Kilde, som har Befingelser for at være særlig velunderrettet, modtaget nogle Oplysninger, som muligvis kan tydes saadan, at Kong Haakon befinder sig om Bord paa den Flade af allierede Skibe, som er kommet til Oslofjorden.

Det er muligt at faa nogen Bekræftelse, og Meddelelsen afgives derfor med alt Forbehold. Er den rigtig, vil det sige, at Kong Håkon i Morgen paa den officielle V-Dag vil holde sit Indtog i Oslo.

De sidste Oplysninger, som foreliger, siger, at der Ikke endnu har fundet nogen Landsætning Sted fra de mange Skibe, hvorof den allierede Flaadedeling bestaar.

Efter hvad ovenanmevnte Kilde angiver, taler Sandsynlighedeu for, at allierede Flaadedeler ogsaa vil anse tog til andre Dele af Norge, og at Landsætning vil ske samtidig mange Steder. De tyske Troppers Overgivelse vil derefter i de pegvidende Egne finde Sted til de Troppeafdelinger, som haandtæves. Medmer de allierede Orlogsmænd skal ogsaa være flere norske Skibe, blandt andet Jageren „Stord", som var med blandt de Skibe, der opererede i Nordsøen den Julinat, da den britiske Flaade smadrede „Scharnhorst".

T. VOGEL-JØRGENSEN.

De sovjetiske luftangreb mod Bornholm den 7. maj var på forsiden af flere aviser, der om morgenen den 8. maj bragte detaljerede reportager fra de ramte byer og omtalte von Stemanns rapport til regeringen om den alvorlige situation på øen.

situation på Bornholm. Ydermere var både Buhl og Christmas Møller blevet direkte og personligt orienteret af amtmanden i Rønne. Når Bornholm slet ikke blev nævnt ved Rigsdagens åbning, var det, fordi regeringen med statsminister Buhl i spidsen ikke *ønskede* at nævne Bornholm for ikke herved at støde Moskva. Det fremgår da også af Christmas Møllers bemærkning til von Stemanns bebrejdelse på et regeringsmøde den 18. maj: Det ville, sagde udenrigsministeren da, have været »politisk ... meget uklogt, om man havde udtalt sig om situationen på daværende tidspunkt«. Von Stemann, der havde bebrejdet regeringen dens tavshed, indvendte, at regeringen godt kunne have udtrykt sin medfølelse med bornholmerne uden at fornærme russerne. Den kunne blot, som han selv havde gjort det, have væltet skylden over på tyskerne. Kongen og dronningen havde mere sans for, hvad situationen krævede, og sendte den 9. maj et telegram til amtmanden, hvori de udtalte deres »deltagelse overfor, hvad der er overgået Bornholms befolkning«.[49]

Der er i øvrigt to forhold, der springer i øjnene, når talen drejer sig om kommunikationen mellem København og Bornholm i disse dage. Initiativerne udgik hele tiden fra Bornholm. Tilsyneladende var der ingen i Udenrigsministeriet bortset fra Christmas Møller selv den 9. maj, der af egen drift forsøgte at indhente oplysninger om situationen på øen. Det andet forhold er selve forbindelseslinierne. Den normale telefon synes stadig at have fungeret ind til den 8. om morgenen. Det var den, både lokalkomité og amtmand brugte den 7. og natten mellem den 7. og 8. maj, da de gang på gang bad regeringen om at gøre noget. Fra den 8. var der ingen til at betjene telefoncentralen i Rønne, fordi også telefonpersonalet var blevet evakueret. Der eksisterede imidlertid en hemmelig linie fra kælderen i Teknisk Skole i Rønne til København. Via denne linie talte bl.a. amtmanden med Christmas Møller.[50]

Takket være modstandsbevægelsens snilde og energi lykkedes det at opretholde radioforbindelse mellem øen og København den 8. under og efter de sovjetiske bombardementer. Via Lyngby Radio sendte man fra en lille transportabel station i Rønne og omegn telegrafiske rapporter til Krigsministeriet om situationen, som den udviklede sig. Von Stemann brugte også modstandsbevægelsens sender, der til sidst blev anbragt på loftet i Nyker Præstegård, til at få sendt i alt ni rapporter til København. Hverken Udenrigsministeriet eller andre civile eller militære myndigheder i København gjorde noget for at opretholde en livline til øen i Østersøen på et tidspunkt, hvor der mere end nogensinde var behov derfor.[51]

49. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 608. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 24.
50. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 169.
51. Hans Bonnesen: *Hemmelig Dansk Radiotjeneste under 2. Verdenskrig* (1992), s.228-232. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 122.

4. Bornholmerne og befrielsen

»Den bornholmske befolkning vender sig i en stund, hvor friheden tegner sig truende for øen, til sin konge med bøn om hjælp.«
Frihedsrådets Lokalkomité til Christian X 16.5.1945.

Ødelæggelser og ofre

Ødelæggelserne som følge af de militært meningsløse og nytteløse bombardementer var omfattende. Von Stemann har beskrevet sit indtryk af Rønne, som han så byen morgenen efter de sidste bombardementer:

> »Det var et forfærdeligt syn, der mødte en i store dele af Rønne, bl.a. lige i nærheden af Amtsgården, hvor der var faldet nogle fuldtræffere. Alt var ruiner. Brandene var slukket de fleste steder, og der var ryddet godt op. I Amtsgården var de fleste ruder væk, alle låse var sprængt, og alle tagsten løse og imellem hinanden. I det ene hjørne af haven var der faldet en fuldtræffer, der havde taget havemuren og naboejendommen. Der brændte det endnu. Granatsplinter var der masser af.«[1]

Fra Nexø meddelte borgmester N. E. Harild, der havde mistet alt og kun ejede det sæt tøj, han stod og gik i, at 170 tyske soldater under kommando af en løjtnant hjalp med til at rydde op i ruinerne. Harmen blandt borgerne over ødelæggelserne var stor.[2] En første undersøgelse af skaderne i Rønne og Nexø, foretaget af arkitekt Poul Tybjerg, nåede til følgende resultat: Nexø: 111 huse var totalt ødelagte, 700 huse var fra stærkt til mindre beskadigede, mens kun 147 huse var ubeskadigede. Rønne: 360 huse var fuldkommen ødelagte, mens 1.200 ejendomme var beskadigede i større eller mindre grad. I Rønne blev antallet af husvilde mennesker anslået til ca. 3.000. Opgjort i datidens kroner drejede det sig skønsvis om ødelagte værdier for omkring 20 millioner kroner.[3]

Der var kun ti danske dødsofre for bombardementerne. Lægeattesterne over dødsårsagerne viser, hvor slemt det kunne være blevet, hvis de to byer ikke var blevet evakueret i tide, og folk havde færdedes på gaderne og været i husene. Den mest almindelige dødsårsag var knusning som følge af sammenstyrtede huse, en enkelt var dræbt af skud fra flyenes maskinkanoner.[4] Senere omkom un-

1. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 568.
2. BAJ jnr. 597. Fuldmægtig Saabyes rapporter 9.5.1945.
3. *Frihedsbladet* nr. 3 dateret 16.5.1945 (Udgivet af Lokalkomiteen).
4. Lokalkomiteens rapport.

FRIHEDSBLADET

Udg. af Danmarks Frihedsraads Lokalkomité paa Bornholm. Ansvarshavende: Pressesekretær B. Hegh-Nielsen

16. Maj 1945 **Nr. 3**

Bombe-Katastrofens Ofre

begraves i Dag Kl. 14 fra Rønne Kirke

I Dag, Onsdag, vil Flagene overalt i Rønne vaje paa halv Stang... de omkomne fra Bombekatastrofen vil blive begravet fra Rønne Kirke Kl. 14. Kirken aabnes Kl. 12,30, men lukkes for enhver Tilgang, naar det store Kirkerum er fyldt. Der er reserveret Plads for paarørende til de omkomne i Koret, og for Repræsentanter, Amtmand Stemann, Borgmester Herman Aagesen, Dommer Zeuthen, Luftværnssekretæren, Kaptajn H. Wegener, Oberst Waagepetersen, Amtslæge Kofoed, 6 Repræsentanter fra Frihedsraadet og Repræsentanter fra Marineforeningen.

Ved Baarerne vil der være Fanevagt fra Frihedsbevægelsen og fra Marineforeningen.

48 Frihedskæmpere vil efter Højtideligheden i Kirken bære de 8 Kister til Rustvognene, og Ligtoget vil derefter bevæge sig ad følgende Rute: Østergade, Søndergade og Sdr. Alle. Ruten vil være bevogtet af Frihedskæmpere. Alle, der paa de nævnte Gader til Kirkegaardens Indgang har taget Opstilling, betragtes som Deltagere i Højtideligheden, men maa ikke slutte sig til Følget.

Nogen Tid efter at Følget har passeret, vil Frihedskæmperne godhedsfuldt bede Borgerne gaa til deres Hjem, men Frihedskæmperne forbliver paa deres Poster, indtil de tilbagekaldes, hvilket først sker, naar Byen er rolig.

Russerne har ønsket at hædre de døde Danskere ved at lade deres Militærorkester spille Sørgemarchen.

Som sidste Punkt paa Byraadsmødets Dagsorden var anført Fremme af Byplanlægningen, og man besluttede at faa en Ekspert i Byplanlægning hertil snarest.

Bio-Indtægt til de bomberamte

I Rønne Byraads Møde Mandag Eftermiddag forelaa fra Rønne Bio et Andragende om Fritagelse for Forlystelsesskat ved Forevisningen af en amerikansk Film. Indtægten skal gaa til Hjælp for bomberamte Familier.

Ingen Gas i Rønne de første 8 Dage

Vi har spurgt Kæmner P. Mikkelsen, hvornaar Gasforsyningen kan ventes at blive normal.

Kæmneren fortæller, at normal bliver Gasforsyningen ikke lige straks, men fra Gasværkets Side arbejder man under Højtryk for at udbedre Skaderne, og det kan forventes at der atter vil kunne

Frihedsrådets Lokalkomité udsendte en nødavis, da de bornholmske aviser blev sat ud af spillet ved de sovjetiske bombardementer.

der den sovjetisk ledede transport af sovjetisk personel og materiel til Bornholm hele den danske besætning minus én på damperen *Vesterhavet*, der løb på en mine ud for Kolberg. De sovjetiske landgangsstyrker led som omtalt ingen tab i forbindelse med landgangen den 9. maj. I åben sø blev en soldat dræbt og en anden dødeligt såret, da en af de sovjetiske torpedobåde på vej til Bornholm optog forfølgelsen af et tysk skib. Ved *Vesterhavets* forlis omkom også samtlige sovjetiske soldater og officerer. Andre sovjetiske dødsofre vil blive beskrevet i kapitel 6.

Sammenlignet med de forfærdelige ødelæggelser og tab af menneskeliv, der havde fundet sted i Sovjetunionen, Polen og Tyskland, var ødelæggelserne og tabene på Bornholm naturligvis bagatelagtige. Men det var ikke en gyldig sammenligning for de bornholmere, det gik ud over. Deres naturlige

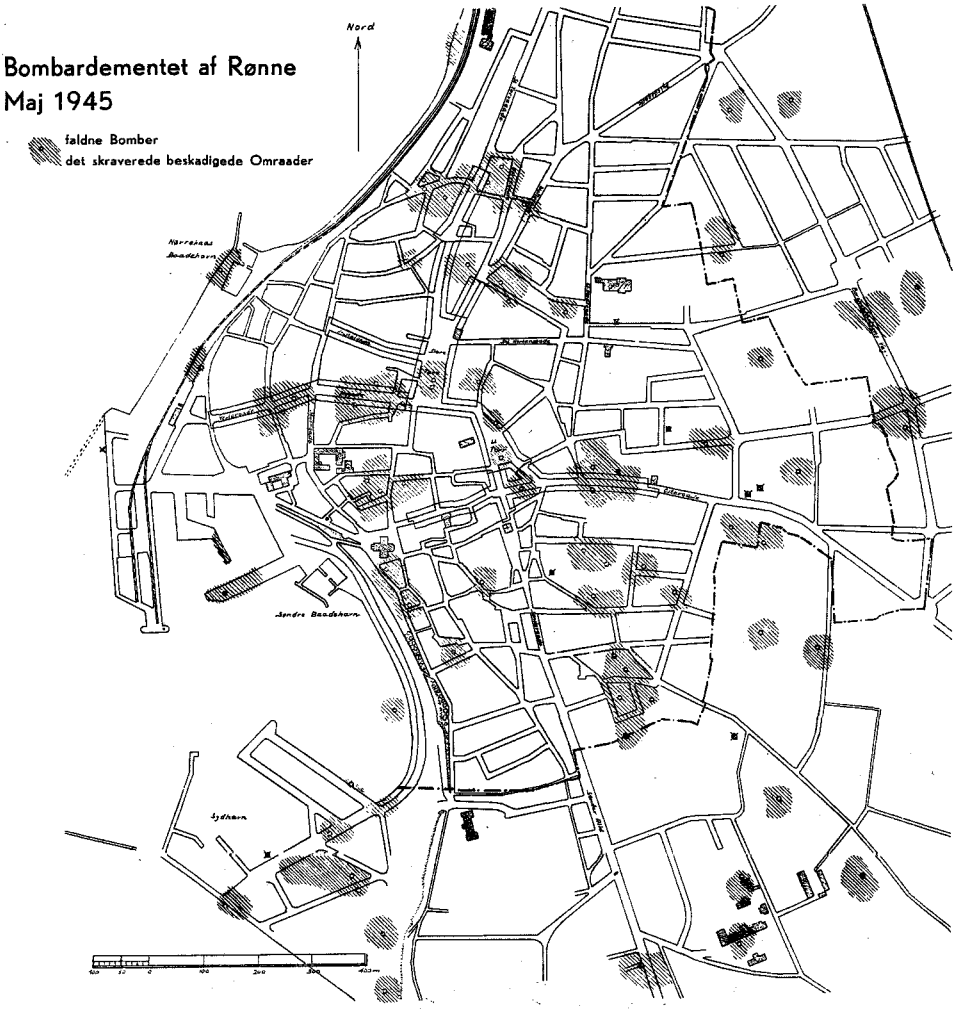

Kortene over bombardementerne af Nexø og Rønne taler deres tydelige sprog: Bomberne blev spredt med rund hånd over de to byer og ramte overvejende ikke-militære bygninger.

sammenligningsgrundlag var det øvrige Danmark.

Mødet med landgangsstyrken

Mens bornholmerne sammen med tyske soldater var i gang med oprydningsarbejdet, modtog modstandsbevægelsens ledelse den 9. maj over middag meddelelse fra en vagt på Rønne havn om, at nogle hurtigbåde var løbet ind i havnen. Regionschef A. H. Jørgensen og redaktør V. Kjødt tog straks afsted og henvendte sig til de sovjetiske befalingsmænd, der stod foran deres soldater på den fredelige havnemole, tilsyneladende uden rigtigt at vide, hvad de nu skulle gøre. Nogle tyske officerer kom til stede. De to danskere fortalte russerne, at modstandsbevægelsen havde ordre fra den danske Overkommando om at samarbejde med de sovjetiske styrker. Som

Tyske soldater deltog i oprydningen efter bombardementerne. (Det kgl. Bibliotek).

tolk fungerede en russisktalende lette fra den tyske stab. Russerne anmodede som det første om at få stillet biler til rådighed, da de skulle tale med den tyske kommandant. Senere på eftermiddagen blev A. H. Jørgensen og Kjødt kaldt ned til havnen af russerne, der nu ønskede kvarterer anvist og forplejning af landgangsstyrken. Denne gang havde de to danske modstandsfolk medbragt den russiskfødte fru Kofoed som tolk. Til indkvartering udvalgte en sovjetisk officer Missionshotellet i Rønne og De gamles Hjem, hvorfra de tyske soldater skulle ud inden aften. Forplejningen blev overdraget til Dams Hotel.[5]

Von Stemann var taget ind til Rønne onsdag den 9. maj om morgenen fra hotel Helligdommen, hvor han og personalet på amtskontoret havde taget ophold under bombardementerne. Han havde ikke spillet nogen rolle i forbindelse med evakueringen af Rønne og Nexø. Efter kort at have besigtiget ødelæggelserne hørte han om de sovjetiske både ankomst og kørte ned til havnen, hvor de tyske officerer var kommet til stede. Han beskriver landgangsstyrkens leder, den bistre major Pavel Antonik, som »en ikke videre opbyggelig mand at se på«. Det aftaltes, at man skulle mødes på Rådhuset, når

5. Kjødt: »Modstandsbevægelsen ...«, s. 381-382. Basov omtaler en tysk officer, der truede de sovjetiske officerer, Басов: »Десант ...«, s. 34.. Ingen andre omtaler noget sådant.

de ledende tyske officerer var blevet arresteret. I mellemtiden var von Stemann i forbindelse med Udenrigsministeriet i København.[6]

Efter flere timers ventetid, som amtmanden bl.a. brugte til at gemme værdigenstande som pengepung, ur, slipsenål og fyldepen, ankom major Antonik og hans folk til Rådhuset. Som repræsentanter for de danske myndigheder var foruden amtmanden og kontorchef Erik Andreas Abitz politimester Paul Louis Francois d'Auchamp og borgmester H. Aagesen til stede på Rådhuset.[7] Som repræsentanter for Frihedsrådets Lokalkomité regionschef A. H. Jørgensen, overlæge H. Chr. Olsen, højskolelærer Håkansson og maskinarbejder Charles Børner. Der udspandt sig nu en ordveksling, som ikke er uden en vis absurd komik. Von Stemann takkede de sovjetiske officerer for deres og Ruslands andel i Danmarks befrielse, og hævdede frimodigt, at Danmark nu havde kunnet indtage sin plads blandt De forenede Nationer som allieret også med Sovjetunionen - selv om den danske regering end ikke var anerkendt af Moskva, Danmark ikke blev betragtet som allieret, og spørgsmålet om Danmarks optagelse i De forenede Nationer heller ikke var afgjort. Major Antonik indledte med at erklære, at Den røde Hær repræsenterede demokratiet, og at Sovjetunionen - sammen med Storbritannien og USA havde tilintetgjort den tyske militarisme. Nu skulle folkene sammen gå fremad mod den lyse fremtid (en udbredt sovjetisk kliché for kommunismens opbygning). Al magt tilhørte ham som kommandant på Bornholm, men han overgav »guvernøren« ansvaret for opretholdelse af lov og orden. Han ville ikke blande sig i indre danske anliggender, og befolkningen skulle ikke være bange for russerne. Hans første og vigtigste opgave var at afvæbne de tyske soldater.

En bistert udseende major Pavel Antonik, leder af den sovjetiske landgangsstyrke den 9. maj 1945 - eller er det bare solen, der får ham til at knibe øjnene sammen? Major Antonik modtog ikke nogen dansk orden, men blev dekoreret af den sovjetiske stat for sin indsats i forbindelse med Bornholms befrielse. (Privat foto)

Under den efterfølgende forhandling afviste Antonik, at repræsentanter for den danske regering kom til Bornholm. Så længe der var tyskere på øen, måtte ingen skibe stå ud af havnen, og heller ingen fly lande og starte – de ville omgående blive dels sænket af den sovjetiske flåde, der havde omringet Bornholm, og dels skudt ned af de fly, der bevogtede øen. Også et fly med udenrigsministeren om bord risikerede at blive skudt ned. Tilsyneladende kom oplysningen om, at der var en flyveplads på Bornholm, som en over-

6. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 13.5.1945.
7. Russerne er hjemmefra vant til fremmede navne, ellers kunne de måske have studset over, at tre ud af fire danske myndighedspersoner optrådte med tyske og franske navne.

raskelse for den sovjetiske major. M/S *Rita*, der var på vej til Rønne fra København med proviant til tyskerne, ville dog ikke blive sænket. Antonik, der ikke brød sig om den tørre rhinskvin, der blev serveret på Rådhuset efter disse første forhandlinger, spurgte til slut interesseret efter øens vinlager.[8]

Foreløbig indlogerede Antonik og hans mænd sig på Dams Hotel, hvor de skarpt bevæbnede lagde sig i restaurationslokalerne, i hallen og opad trappen samt på gangene ovenpå, hvor Antonik og officererne holdt til i værelserne. Mange havde store hunde med. Da amtmanden den næste morgen var til forhandling på hotellet, tilbød han Antonik champagne som indledning. Den gled bedre ned i de russiske halse end rhinskvinen. Så snart den første prop sprang, gik dørene op til de tilstødende lokaler, og en masse officerer – nogle med hunde – trådte ind for også at smage på de våde varer. Ingen bankede på, bemærkede von Stemann stødt. Flaskernes indhold forsvandt i russerne med det samme.[9] Da amtskontoret den 11. maj ringede til Handelsministeriet, blev det understreget, at amtmanden foruden tolke også havde brug for at få tilsendt champagne og cigaretter til de mange forhandlinger og skåltaler. Da M/S *Elise Stub* den 13. maj afgik til Rønne, var den derfor både lastet med byggematerialer og kartofler samt en særlig sending til amtskontoret bestående af champagne, øl, snaps og cigaretter samt post.[10]

Våbenbroderskabet

Den 10. maj om morgenen udsendte regionschef A. H. Jørgensen dagsbefaling nr. 5:

> »Allierede russiske tropper ankom i går til Bornholm for at foretage afvæbning af de herværende tyske tropper. De danske styrker er omgående trådt i samarbejde med russerne. Det militære samarbejde foregår i en ånd af gensidig tillid. Russerne har fuldtud anerkendt vore styrker, og det er hovedkvarterets håb, at samarbejdet kan videreføres i samme venskabelige ånd mellem ledelserne, og at kammeratskabet med vore russiske våbenbrødre må blive udbygget gennem den fortsatte fællesoptræden. Hovedkvarteret opfordrer også civilbefolkningen til i samme ånd på enhver måde at yde vore russiske allierede al hjælp og støtte under deres ophold på Bornholm.«[11]

Det er samarbejde og kammeratskab mellem allierede, der her fremhæves, ligesom det begrænsede formål med de sovjetiske troppers ankomst nævnes: Afvæbning af de tyske soldater. De første sovjetiske styrker udleverede uden betænkning tyske våben til modstandsbevægelsen, ligesom de hjalp med benzin, olie og autogummi. Danske frihedskæmpere samt sovjetiske marinesoldater og infanterister samarbejdede i den følgende tid snævert om flere påtrængende opgaver – bevogtning, patruljering, opsporing og afvæbning af tyske soldater. Russerne ville gerne have haft modstandsbevægelsen til at overtage kystbevogtningen, men det havde bornholmerne ikke mandskab til.[12] Modstandsfolkene fik travlt med at lære de allermest nødvendige russiske udtryk. Det kunne knibe med udtalen af de russiske feltråb – det første, »Kiev«, kan dog ikke have voldt de store problemer – og en lille rød dansk-russisk parlør med almindelige ord og vendinger blev meget anvendt.[13] Til at begynde med var modstandsbevægelsen i øvrigt talmæssigt de sovjetiske soldater overlegen.

En kaptajn Loginov, som bornholmerne mente var GPU-chef, forsikrede i en tale un-

8. UM 87 F 3/16. Stemanns rapport 13.5.1945.
9. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 581.
10. BAJ jnr. 597. Fuldmægtig Saabyes rapporter. 11. og 13.5.1945.
11. Lokalkomiteens arkiv. Dagsbefalinger.
12. Stockholm-arkivet. Rapport af 22.5.1945.
13. Kjødt: »Modstandsbevægelsen ...«, s. 382-383. J. A. Hermannsen: *Dansk-russisk Lommeparlør. Датский-русский толмач* (1945).

Våbenbroderskab: En sovjetisk marinesoldat og en bornholmsk frihedskæmper på vagt ved den sovjetiske flådeafdelings hovedkvarter i Rønne. Det er ikke en rød stjerne, der er anbragt på dørstolpen, men de danske missionshotellers bomærke. En meget ung sovjetisk soldat står bagved med hænderne i lommen og nyder forårssolen. (Nordfoto)

der en middag på Dams Hotel, at »Stalin har befalet kaptajn Loginov, at danskerne selv skal forme det nye Danmark«, og at der derfor ikke måtte foretages indgreb i indre danske forhold.[14] Fra sovjetisk side var tilliden dog ikke ubegrænset. Chefen for »det russiske politi« havde om aftenen den 10. maj en samtale under fire øjne med maskinarbejder Charles Børner, kommunistisk medlem af Lokalkomiteen. Von Stemann beskriver Børner som »en udmærket og særdeles fornuftig mand«. Det må være Børner selv eller måske tolken, hvis en sådan var til stede, der har fortalt om sit møde med den sovjetiske efterretningsmand. Formålet med mødet var at få Børner til at karakterisere de ledende bornholmere i politisk henseende. Om amtmanden havde den danske kommunist blot sagt, at von Stemann var embedsmand og ikke blandede sig i politik.

Modstandsbevægelsen på Bornholm så heller ikke helt så tillidsfuldt på situationen, som dagsbefalingen kunne give det indtryk af. I en fortrolig meddelelse hed det, at befolkningen på Bornholm var præget af bekymring og ængstelse i forhold til russerne (bombardementerne, tyverierne). »Bekymringen gælder spørgsmålet om Bornholms fremtid«.[15] Fra en militær efterretningskilde ved vi også, at de sovjetiske styrker forsøgte at kontrollere modstandsbevægelsens loyalitet, og at modstandsbevægelsen ved et bestemt tilfælde ikke var loyal over for russerne, hvilket sidstnævnte skulle have fundet ud af.[16]

Lokalkomiteen havde i den første periode efter den sovjetiske landgang en omfattende kompetence, og det kom til gnidninger med amtmanden. På et møde i Amtsgården blev det understreget, at Lokalkomiteen skulle tage sig af de militære opgaver, som normalt påhvilede øens kommandant – sidstnævnte, oberst J. T. Waagepetersen, var i øvrigt stort set usynlig. Lokalkomiteen havde også omfattende politimæssige opgaver. Alle forhandlinger med russerne om militære spørgsmål skulle foregå direkte mellem komiteen og de sovjetiske styrkers ledelse. Overlæge Olsen fik desuden tilslutning til sin opfattelse af, at Lokalkomiteen også havde en »nationalpolitisk« opgave og derfor havde ret til direkte kontakt til danske ministerier og myndigheder.[17] Som vi har set og også fremover skal se, udnyttede Lokalkomiteen også denne ret, og det har utvivlsomt irriteret von Stemann ganske voldsomt. Lokalkomiteen traf også en beslutning, der

14. Lokalkomiteens arkiv. Rapport 11.5.1945.
15. UM 87 F 3/1. Udateret skrivelse.
16. Stockholm-arkivet. Rapporter af 31.5. og 19.7.1945.
17. Barfod: *Et centrum i periferien*, s. 319.

kunne opfattes som udtryk for mistillid til amtmandens evne til at trænge igennem over for de centrale myndigheder i København. Den 12. maj modtog von Stemann således fra Lokalkomiteen en skrivelse om, at Frihedsrådet havde anset det for nødvendigt at have sin egen repræsentant i København og derfor havde givet det konservative medlem af komiteen, amtrådsmedlem Jens Holm, denne opgave.[18]

Da ofrene for bombardementerne skulle begraves, var det Rønne Byråd, der betalte, men Lokalkomiteen der bestemte, hvem der skulle indbydes, og hvordan ceremoniellet skulle afvikles. Amtmanden fik blot Lokalkomiteens beslutning til efterretning. Der var hele seks repræsentanter for modstandsbevægelsen til stede ved begravelsen.[19] Et sovjetisk militærorkester spillede i øvrigt sørgemarcher ved begravelsestoget gennem Rønne.

I dagsbefaling nr. 9 af 17. maj 1945 indskærpede regionschef A. H. Jørgensen, at russiske officerer, underofficerer og menige ikke måtte bo på hoteller eller hos private i Rønne uden tilladelse fra den sovjetiske øverstkommanderende. Ligeledes måtte hotelværter i Rønne ikke udskænke spiritus til russere i henhold til ordre fra den sovjetiske kommandant. Soldaternes tørst var stor, og de var ikke altid lige lette at styre, når de havde fået en tår over tørsten.

Ikke alene tyskere, men alle udlændinge blev interneret – uanset om der var tale om civile eller folk, der havde gjort tjeneste i den tyske værnemagt. Franskmænd, hollændere og nordmænd – dvs. allierede statsborgere – skulle samles på hotel Jons Kapel, mens alle øvrige nationaliteter skulle interneres på Galløkken.[20] Den bornholmske modstandsbevægelse samarbejdede med de forskellige konsuler på øen, og meningen var at skaffe ikke-tyskerne bedre vilkår end almindelige krigsfanger. Tilsyneladende troede man, at man efterhånden kunne sende disse mennesker hjem til deres lande, men her havde man gjort regning uden vært. Den 20. maj meddelte den sovjetiske kommandant, at de alle skulle transporteres til Kolberg til nærmere afhøring. Dagen efter blev i alt 119 allierede statsborgere under bevogtning af danske frihedskæmpere og nogle sovjetiske soldater ført til havnen i Rønne og afsendt til Kolberg.[21]

Selv om modstandsbevægelsen i den første tid spillede en stor rolle, varede det dog ikke længe, før amtmanden fik overtaget både på det politiske og militære område. I så henseende forløb udviklingen på Bornholm på samme måde som i det øvrige land, hvor de traditionelle myndigheder snart genvandt fodfæstet, efter at modstandsbevægelsen en kort periode havde været fremme i billedet. Opgaverne var omfattende. Der skulle fremskaffes lastbiler og arbejdskraft til rydning af de ødelagte huse, indsamles penge og tøj til de hjemløse, tildeles arbejdstøj og undertøj samt tilvejebringes byggematerialer og indkvarteres fremmed arbejdskraft til genopbygningen af de ødelagte huse. Fødende kvinder skulle have fødepakker ovrefra.[22] Hertil kom de mange daglige spørgsmål, der skulle løses i samarbejde med de sovjetiske tropper.

Ønske om dansk militær forstærkning

Allerede den 9. maj, samme dag som de sovjetiske landgangsstyrker ankom til øen, anmodede Lokalkomiteen via den danske

18. BAJ jnr. 596. Lokalkomiteen til amtmanden 12.5.1945. Regionschef Jørgensen fandt også Lokalkomiteens formand for emsig. Han fandt det nødvendigt at indskærpe, at kommandovejen til englænderne gik over Krigsministeriet med general Gørtz som øverste chef. Se Lokalkomiteens arkiv. Rapport 7.5.1945.
19. BAJ jnr. 611. Lokalkomiteen til amtmanden 15.5.1945.
20. Lokalkomiteens arkiv. Dagsbefaling nr. 7 af 15.5.1945.
21. Kjødt: »Modstandsbevægelsen«, s. 384. Barfod: *Et centrum i periferien*, s. 309-310.
22. UM 87 F 3/6. Rønne Apotheks telefontelegram via UM til firma i København 17.5.1945.

kommandant på Bornholm, oberst Waagepetersen, regeringen i København om militær forstærkning i form af en hjælpestyrke på 1.000 mand frihedskæmpere. Krigsministeriet ønskede imidlertid, at kommandant og udskrivningschef Waagepetersen skulle indkalde så mange reservister – dvs. værnepligtige – som man havde brug for, og stille dem under Lokalkomiteens kommando til varetagelse af politiopgaver. Lokalkomiteen brød sig ikke om dette svar. Dels ville det være vanskeligt at bevæbne og forpleje tusinde reservister, dels kunne en sådan mobilisering på Bornholm vække de sovjetiske styrkers mistro. Og det, der først og fremmest var brug for, var styrker *ovrefra* på grund af den *politiske* betydning, sådanne styrker ville have. Overlæge Olsen forsøgte at få general Gørtz i tale, men måtte nøjes med hans adjudant. I en natlig telefonsamtale mellem den 9. og 10. maj bad han da indtrængende denne om, at regeringen på forskellig vis ville understrege Bornholms tilhørsforhold til det øvrige kongerige.[23]

Den 10. maj bad overlæge Olsen igen – denne gang via Udenrigsministeriet – regeringen om at sende bevæbnede modstandsstyrker fra det øvrige land, eventuelt folk fra Den danske Brigade, til Bornholm for at markere tilhørsforholdet til Danmark.[24] Der blev faktisk i København truffet forberedelser til at sende en betragtelig modstandsstyrke til Bornholm, men så længe den sovjetiske landgangsstyrke forbød al trafik på øen, kunne hverken frihedskæmpere eller brigadesoldater komme afsted. Den 12. maj ringede Olsen til Svenningsen i Udenrigsministeriet og takkede for, at man havde givet 800 frihedskæmpere (formentlig fra Brigaden) marchordre til Bornholm. Men da de ikke havde været i stand til at komme til øen i de første 48 timer, bad han nu Svenningsen om at annullere marchordren. Lokalkomiteen ville til gengæld gerne have besøg af udenrigsministeren på Bornholm, hvor – som Olsen udtrykte det – »en ny fremmed magt er gået i land«.[25] Samme dag var Olsen tilsyneladende meget optimistisk. I et brev til en af modstandsbevægelsens kurerer skrev han, at »så vidt vi kan se, behersker vi fuldstændig situationen, og vi har begrundede formodninger om, at den politiske udvikling tager en gunstig udgang«. Jens Holm fra lokalkomiteen skulle snarest til København for at føre forhandlinger.[26] »Vi« må i denne henseende betyde modstandsbevægelsen i forhold til de tyske tropper. »Den politiske udvikling« var en omskrivning for de sovjetiske styrker, som alle troede snart ville forsvinde. Det gav de nemlig selv udtryk for i de første dage efter landgangen.

Von Stemann, hvis forhold til Lokalkomiteen var anspændt fra begyndelsen (selv om han senere glattede ud og over for regeringen i København priste komiteens store indsats efter befrielsen), kritiserede modstandsbevægelsens vægring ved at indkalde reservister. Han lod Krigsministeriets ordre om indkaldelse af reservister gå videre til Lokalkomiteen den 10. om aftenen. Men indkaldelsen kom først i gang efter, at han den 11. maj havde talt dunder til Lokalkomiteen. Udskrivningschefen synes slet ikke at være blevet hørt i denne sag, der endte med, at amtmanden egenhændigt gennemførte mobiliseringen. Ifølge en hemmelig kongelig resolution fra efteråret 1940 havde amtmanden nemlig ret til – i tilfælde af, at forbindelserne til resten af riget blev afbrudt – eneansvarligt at udøve regeringsfunktioner på øen.[27]

23. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 9.5 og 10.5.1945.
24. UM 87 F 3/1. Svenningsens notat 10.5.1945.
25. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 12.5.1945. Et mindre kontingent af Den danske Brigades ordenspoliti kom til Bornholm for at deltage i razziaer mod landssvigere, se Knud Jespersen: *Brigaden*, s. 192.
26. UM 87 F 3/2. H. Chr. Olsen til »magister Andresen« 12.5., afleveret i UM 15.5.1945.
27. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 139. Erik Andreas Abitz: »Bornholm under anden Verdenskrig – set fra amtmandsembedet«, Statens Filmcentral (udg.): *Russerne paa Bornholm*, s. 21 f.

Lokalkomiteen måtte bide i det sure æble og anerkende nederlaget i denne kompetencestrid. Før indkaldelsen af de bornholmske værnepligtige blev sat i værk, orienterede Lokalkomiteen den sovjetiske kommandant, for at han ikke skulle tro, at den var vendt mod russerne. Oberst Strebkov accepterede genindkaldelsen af de bornholmske reservister, som mødte til tjeneste den 11. maj og blev udstyret med frihedskæmperarmbind. Styrken blev underlagt Lokalkomiteen og bestod af to kompagnier, der var udrustet med tyske rifler, som russerne havde erobret på Bornholm.[28]

Von Stemanns kritik af Lokalkomiteens ønske om at få tilført frihedskæmpere ovrefra betød dog ikke, at amtmanden var uinteresseret i tilstedeværelsen af regulære danske styrker på øen, tværtimod. Som vi senere skal se, pressede han stærkt på regeringen i København for at få denne til at sende mere dansk militær til Bornholm, dels for at markere, at Danmark var et suverænt land, dels for at imødegå et eventuelt sovjetisk påskud til ikke at kunne forlade øen: At der ikke var danske forsvarsstyrker nok til at varetage forsvaret af den strategisk vigtige danske ø.

Lokalkomiteens appeller om at bevare Bornholm dansk

Lokalkomiteen var bag facaden af ro og optimisme i virkeligheden stærkt foruroliget over Bornholms fremtid efter den sovjetiske besættelse af øen. Under Jens Holms mission til København 13.-17. maj (som om lidt vil blive nærmere beskrevet) henvendte den sig derfor til en række indflydelsesrige personer og institutioner uden for Christiansborg med appeller om at komme øen og dens befolkning til undsætning. Det er værd at bemærke, at det kommunistiske medlem af komiteen, Charles Børner, tilsluttede sig alle komiteens initiativer, som udsprang af frygt for, hvad det kommunistiske Sovjetunionen ville med den danske ø.

Udover at placere Jens Holm i København som gesandt for Bornholm anmodede komiteen gesandt og medlem af befrielsesregeringen, Henrik Kaufmann, der i første halvdel af maj var i Danmark, om at gøre alt for at bevare Bornholm for Danmark under de kommende forhandlinger i San Fransisco om De forenede Nationers organisation. Kirkeminister Arne Sørensen blev samtidig bedt om at få folketingsmand Robert Stærmose fra Dansk Samling, der også var i San Fransisco, til at gøre det samme.[29] Desuden rettede man i fællesskab med regionschef A. H. Jørgensen den 16. maj en appel til Frihedsrådet i København, stilet til rådsmedlem, professor Ole Chiewitz:

> »For Bornholm er den politiske situation i dag mørk. Vær venlig at gå til Danmarks Frihedsråd og bed det om på alle tænkelige måder at støtte os i det, der hele tiden var vort mål: Bevarelsen af vor frihed og demokratiske styre«.[30]

Vi ved ikke, om Chiewitz gik til Frihedsrådet, eller hvad Rådets reaktion i givet fald var. Men Rådet havde jo flere medlemmer i befrielsesregeringen og har måske ladet budskabet gå videre til den. Måske var professor Mogens Fogs senere besøg på Bornholm i begyndelsen af juni som repræsentant for Frihedsrådet et resultat af appellen den 16. maj.

Lokalkomiteen fandt under den følgende sovjetiske totalafspærring af Bornholm situationen så truende, at den nu også besluttede at rette en direkte appel til kongen, der jo i et telegram havde udtrykt sin medfølelse med sine undersåtter på Bornholm.[31] Appel-

28. Kjødt: »Modstandsbevægelsen«, s. 384. H. E. Skaarup: »Det glemte kompagni«. Skaarup skriver general Korotkov, men han kom først til øen den 23. maj.
29. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 14.5.1945 + ordlyden af de to henvendelser.
30. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter og brev til Ole Chiewitz 16.5.1945.
31. *Meddelelser* nr. 1, 14.5.1945. Udgivet af Lokalkomiteen. *Meddelelser* tog fra nr. 2 navneforandring til *Frihedsbladet*.

len til majestæten – der ikke er noget stilistisk mesterværk – blev underskrevet den 16. maj af samtlige komiteens medlemmer, som sagt inklusive kommunisten Charles Børner, og lød i al sin korthed således:

> »Den bornholmske befolkning vender sig i en stund, hvor friheden tegner sig truende for øen, til sin konge med bøn om hjælp.«

Før appellen nåede frem til kongen, blev den imidlertid forsynet med bremseklodser i Udenrigsministeriet. Direktør Svenningsen talte med kongens kabinetssekretær om sagen og gav derpå appellen følgende påtegning: »Regeringen anmoder [kongen] om ikke at svare. Talt med kammerherre Bardenfleth«.[32] Bornholmerne modtog derfor aldrig noget svar fra majestæten.

Medlem af Lokalkomiteen, højskolelærer Håkansson, og tidligere højskoleforstander Gamborg Nielsen tog også initiativ til en henvendelse til kongen og Rigsdagen fra »den bornholmske befolkning«. Henvendelsen drejede sig først og fremmest om Sydslesvig, men talte tillige om »enhver landsdel, hvor der bor danske« – og der er ingen tvivl om, at det var landsdelen Bornholm, man havde i tankerne. Man appellerede til kongen og Rigsdagen om at bevare alle landsdele inden for statens grænser og beskytte friheden til at leve som danske i hele landet – »fra Skagen til Gedser, fra Blaavandshuk til Christiansø«.[33] Heller ikke denne appel nåede frem til kongen, men endte som så mange andre i statsminister Vilhelm Buhls arkiv.[34]

Aftransporten af tyskerne

Von Stemann tog initativ til så hurtigt som muligt i samarbejde med de sovjetiske styrker at få alle tyskere, både militære og civile, fjernet fra Bornholm. Et hovedmotiv hertil var, at russerne ikke skulle kunne bruge tyskernes tilstedeværelse som påskud til at blive på øen. Og hvis russerne selv skulle organisere aftransporten til Tyskland, ville der ikke ske noget, mente han. Amtmanden var ikke imponeret over de sovjetiske styrkers effektivitet og talte om »russernes enestående mangel på organisationstalent«. Han foreslog derfor den sovjetiske kommandant, at danskerne overtog transporten, og forslaget blev straks accepteret. Von Stemann bad derpå direktør Thorkil Lund fra 1866-Selskabet og driftsbestyrer C. Milner ved De bornholmske Jernbaner om at tage sig af dette problem og gå i gang med største fart, så man også kunne få russerne væk.[35]

Stort set alt på Bornholm, der kunne sejle, blev taget i brug. Det største skib var på 465 tons, og det mindste på kun 35 tons. Af fiskerbådene var den mindste blot udstyret med en motor på 8 hk. Allerede den 11. maj sejlede damperne *Østersøen, Vesterhavet* og *Carl* samt en halv snes motorsejlere 5.000 tyske soldater til Kolberg. Den 12. maj blev der afsejlet 3.000 tyske soldater på en fiskerflåde bestående af to konvojer på i alt 93 både. Von Stemann har beskrevet synet af denne flotille på en for ham usædvanlig lyrisk måde:

> »Det var et pragtfuld syn at se 50 danske fiskerbåde i hver af konvojerne drage samlet afsted med Dannebrog oppe, og det var strålende solskin og havet spejlblankt«.

For de sammenstuvede tyskere i de overfyldte både var det ikke så rart. På den lille damper *Carl*, der var beregnet til 100 passagerer, havde man på en af transporterne til Kolberg fået klemt omkring et tusinde tyskere sam-

32. UM 87 F 3/1. Lokalkomiteens appel af 16.5.1945 med påtegning
33. Statsministeriets arkiv. Udateret, håndskrevet resolution.
34. Bl. a. et rørende brev til »Her Marskal Stalin, Rusland« fra en sønderjydsk kvinde, som gerne ville have en østfrontsfrivillig fri af fangenskabet. Hun havde håbet på, at statsministeren ville sende brevet videre til Stalin.
35. UM 87 F 3/16. Stemanns beretning 14.5.1945. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 146 ff.

Slagne tyske soldater i maj 1945 på vej med fuld oppakning gennem det sønderbombede Rønne til havnen, hvorfra de på danske skibe blev transporteret til fangenskab i Sovjetunionen. Von Kamptz var stolt over soldaternes disciplinerede optræden. (Det kgl. Bibliotek)

men. I Kolberg blev tyskerne frataget alle værdigenstande (ure, ringe og fyldepenge) af sovjetiske officerer, hvorpå de blev marcheret væk til fangenskab i Rusland, der i flere tilfælde kom til at strække sig over ti år, hvis de da overlevede.[36] Amtmanden og bornholmerne var glade for at se tyskerne blive sejlet væk, men til gengæld blev de nedslåede over at erfare, at da den første konvoj dagen efter returnerede fra Kolberg havde den omkring 2.000 sovjetiske soldater med til Bornholm. Foruden soldaterne var der også krigsmateriel, heste, køer, grise og ænder, hø og halm samt mel og andet forråd.

Soldaterne skulle altså ikke på ekskursion til *Østersøens Perle*, men blive der længe. I løbet af få dage var 16.000 tyske soldater og flygtninge blevet aftransporteret. Tilbage på øen var kun nogle hårdtsårede samt omstrejfende soldater, som endnu ikke var blevet indfanget. De danske konvojer fortsatte imidlertid med at transportere erobret tysk krigsmateriel til Kolberg samt returnere med sovjetiske soldater og materiel. Thorkil Lund anslog, at der i begyndelsen af juni var ankommet 6-7.000 soldater, 4-500 heste, vogne, kanoner foruden møbler, ja endog adskillige klaverer.

36. Fhv. matros Harry Hansen i *Bornholms Tidende* 13.-14.5.1995.

De bornholmske skippere på de små og større motorsejlere var ofte utilfredse med den skødesløse og uhensigtmæssige måde, russerne lastede og behandlede bådene på. Ofte kastede de lette ting som hø og halm i bunden af lasten, mens tunge kanoner og lastvogne blev anbragt på dækket. En dansk matros har fortalt om den uorganiserede, nærmest kaotiske måde, russerne og deres materiel kom om bord på. »De lejrede sig rundt omkring på skibet hulter til bulter« medbringende husgeråd, udtjente motorer og kakkelovnsrør, som de havde samlet op i Tyskland. En soldat, der havde stjålet en guldring fra en anden soldat, blev skudt på stedet af en officer, uden at det vakte større opsigt. En anden døde af at drikke saltsyre, som han havde fundet.[37]

Mere alvorlig var minefaren, som de fleste skippere sandsynligvis ikke var klar over. Det blev man imidlertid den 1. juni, da damperen *Vesterhavet* blev minesprængt og hele den danske besætning minus en matros samt alle de ombordværende russere (de fleste var officerer) og en dansk tolk omkom. Thorkil Lund drøftede problemet med de sovjetiske marinemyndigheder og kom til den (rigtige) slutning, at russerne ikke havde strøget miner ud for Kolberg. Han mente ikke, at russerne var i besiddelse af det nødvendige materiel til minestrygning. Efter *Vesterhavets* minesprængning fældede de flere hundrede dybvandsbomber for at få eventuelle miner til at eksplodere. Ingen eksploderede dog, og senere minesprængtes endnu et skib. Russerne skænkede i øvrigt 205 kroner til de danske omkomnes efterladte.[38]

På et tidspunkt var Stemann ængstelig for, at russerne skulle rekvisitionere en dansk damper, hvis de ikke fik stillet et større skib til rådighed for deres transporter mellem Kolberg og Rønne. Udenrigsministeriet pressede på, for at Handelsministeriet fremskaffede et skib. Men da *Vesterhavet* forulykkede, mistede russerne interessen for jernskibe på grund af minefaren.[39]

Dansk-russiske tolke

Allerede den 7. maj om aftenen, da sovjetiske fly nedkastede løbesedler på russisk over Rønne, fik man brug for russiskkyndige. Det akutte problem blev som nævnt løst ved, at den russiskfødte fru Kofoed trådte til og oversatte det livsvigtige budskab. Hvis der ikke havde været nogen russiskkyndig i Rønne den aften, kunne resultatet næste morgen være blevet dræbte og lemlæstede i tusindvis, da bombeflyene vendte tilbage og pulveriserede store dele af Nexø og Rønne. Behovet for professionelle tolke, der kunne oversætte fra russisk til dansk og omvendt, meldte sig i samme øjeblik, de første sovjetiske soldater satte foden på Bornholm den 9. maj. De sovjetiske repræsentanter ville kun tale russisk, og amtmanden besluttede derfor, at han og andre danske repræsentanter kun skulle tale dansk. Der blev sendt bud efter den tidligere russiske pope, nu adjunkt Ivan Stchelkunoff fra Nexø, som i de kommende måneder blev Stemanns foretrukne tolk i de mange forhandlinger, han måtte føre med de sovjetiske militære myndigheder. Andre lokale tolke var konsul Alfred Bidstrup, vejerassistent Woskreshenski, Rønne og arbejdsmand Franz Brucz fra Hasle. Snart måtte der rekvireres flere russiskkyndige, end Bornholm selv kunne stille med. De sovjetiske soldater blev anbragt i adskillige forlægninger ud over øen, og alle steder var der behov for tolke, der kunne formidle mellem det sovjetiske militær og de lokale danske myndighedspersoner. Via Udenrigsministeriet fik man i hast en række russiskkyndige hidkaldt ovrefra.

37. Fhv. matros Harry Hansen i *Bornholms Tidende* 13.-14.5.1995.
38. BAJ Jnr. 733. IO VMF F. 364, d. 28579. Gus'kov til Tributs 26.7.1945.
39. UM 87 F 3/10. Thorkil Lund til Stemann 11.6.1945; opgørelse over rejser mellem Rønne og Kolberg indtil 12.6.1945; notits af 1.6.1945; Stemann til IM 9.6.1945.

Hovedparten var tidligere ansatte ved Store Nordiske Telegrafselskabs og Sibirisk Kompagnis anlæg og afdelinger i Rusland før 1917 eller andre Ruslandsdanskere.[40]

De første fire tolke ankom allerede den 12. maj med skib til Rønne, snart kom der yderligere fire med fly, og da Stemann vendte hjem til Rønne efter sin deltagelse i regeringsmødet i København den 18. maj, fulgte to tolke med i maskinen. Tolkenes biografi blev undersøgt for eventuelle pro-tyske eller anti-sovjetiske tendenser, og i to tilfælde blev tolke udskiftet, da man anså dem for uacceptable. En viste sig at have haft forbindelse til en kaptajn i Schalburg-korpset, og blev straks fyret. En anden frygtede tilsyneladende selv, at det kunne være forbundet med fare at opholde sig på Bornholm, fordi han i 1930rne ganske uden grund havde været arresteret i Sovjetunionen – han var taget som gidsel. Blandt de tolke, der tilbød sig, men som ikke blev antaget, var i øvrigt amtmandens søster, Ingeborg von Stemann. Ved ansættelsen fik tolkene at vide, at de måtte påregne, at deres ophold på Bornholm kunne komme til at vare ti til fjorten dage – muligvis mere.[41] Igen et af mange tegn på, at man kun regnede med en meget kort sovjetisk tilstedeværelse. Flere tolke var dog allerede efter få dages omgang med russerne overbevist om, at sidstnævnte havde i sinde at blive på Bornholm, selv om de sovjetiske officerer hele tiden ifølge ordre sagde, at de snart rejste igen. Da Rigspolitichefen i november 1945 oprettede en særlig patruljetjeneste med radiobil på Bornholm for at støtte det bornholmske politi i arbejdet med de mange »russersager«, skulle der også bruges russiskkyndige tolke. I alt fire blev ansat af politiet.[42] Tolkenes lønninger blev udelukkende betalt fra dansk side. Von Stemann rejste spørgsmålet over for den sovjetiske kommandant, som imidlertid ikke havde nogen forståelse for, at de sovjetiske styrker også havde interesse i tolkenes virksomhed og derfor passende kunne betale deres andel af udgifterne.[43] I øvrigt havde de sovjetiske styrker selv danskkyndige, der bl.a. oversatte danske aviser til russisk.[44]

Ved én lejlighed klarede Udenrigsministeriet sig uden tolk. Gustav Rasmussen kunne fra sin ungdom i Rusland noget russisk og holdt tale på russisk for general Jakusjov med følge den 1. april 1946 under afskedsmiddagen på Christiansborg. Han yndede i det hele taget at demonstrere sine sprogkundskaber, men ifølge onde tunger ikke med synderligt held.

Tolkene virkede også som en art efterretningsagenter og forsynede løbende de danske myndigheder med nyttige oplysninger om de sovjetiske styrker. Von Stemann pålagde tolkene regelmæssigt at aflevere skriftlige rapporter til ham om, hvad de erfarede om russernes gøren og laden, og mange af oplysningerne fandt vej til den danske militære efterretningstjeneste.

Finansieringen af besættelsen

Så snart de sovjetiske militære styrker ankom til Bornholm, fik de behov for penge til at finansiere de løbende udgifter med. Kun to dage efter landgangen blev der på National-

40. Det gælder vicekonsulerne *Hans Berg* og *E. M. Petersen*, tandtekniker *Hugo Hagen* (født i Rusland) og adjunkt *Georg Sarauw* (født i Rusland). *Rasmus Harboe*, overassistent *Egon F. Lyre*, sekretær *E. G. Schmidt* og assistent *Svend Carlsen* havde alle arbejdet for Store Nordiske, mens kontorchef *Gunnar Jensen* og underdirektør *Wilhelm Petersen* tidligere havde været ansat i Sibirisk Kompagni. E. G. Schmidt omkom ved *Vesterhavets* forlis. *Boris Gormsens* fornavn tyder også på ruslandsdansk afstamning. Blandt de senere ansatte tolke kom også adskillige fra Store Nordiske. Statsråd C. A. Koefoeds datterdatter *Irene Demidoff*, f. 1925, kom til Bornholm en kort tid som russiskkyndig kontormedhjælperske.
41. UM 87 F 3/3. Diverse skrivelser og notater. Se også Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 676-678.
42. Bornholms Politikreds. Journal vedr. russiske forhold 1945-1946. 19.10.1945.
43. UM 87 F 3/3. Diverse papirer.
44. AMO RF F. 398, op. 9329, d. 201.

bankens foranledning truffet en ordning om betalingsmidler for russerne, da de russiske soldater var begyndt at købe varer for russiske og andre sedler. Udenrigsministeriet aftalte med Nationalbanken, at man i lighed med ordningen for SHAEF i København måtte åbne en kredit for de sovjetiske styrker på Bornholm. Skønsmæssigt enedes man om et beløb på 200.000 kroner, der skulle stilles til rådighed gennem Handelsbanken i Rønne.[45] Dette lille beløb viser også, at man forestillede sig et meget kortvarigt sovjetisk besøg.

Den første kommandant, oberst Strebkov erklærede, at pengene ville blive refunderet – »det hele var uden udgifter for Danmark«, skal han have sagt.[46] Den 22. maj kunne amtmanden imidlertid oplyse, at der var uro på øen på grund af spørgsmålet om de russiske betalinger, som ikke var afklaret. I nogle tilfælde betalte russerne kontant med danske penge, som de formentlig havde fundet hos tyskerne, men i mange tilfælde udstedte de blot kvittering for modtagelse af varer og tjenester. Oberst Strebkov ville i øvrigt ikke hæve af de 200.000 kroner, da han mente, at noget sådant ville være en politisk disposition, som han ikke var kompetent til at foretage. Han forsikrede igen om, at den sovjetiske regering ville betale for alt, men først måtte der træffes en generel aftale mellem den danske og den sovjetiske regering. Von Stemann mente derfor, at der måtte indgås en sådan overenskomst. På dette tidspunkt overtog generalmajor Fjodor Korotkov kommandoen. Han modtog med tak tilbuddet om kreditten på de 200.000 kroner. Von Stemann skrev herom: »Man spørger sig selv, om man skal græde eller det modsatte herover«.[47]

Det blev til gråd, for snart stod det klart, at denne første rådighedssum kun var en dråbe i havet, og at det ville blive helt anderledes store beløb, den danske statskasse måtte punge ud med. Det, man fra dansk side oprindeligt havde håbet ville blive en hurtig sovjetisk udrensningsaktion på den danske ø, viste sig at blive en længerevarende og langt mere omfattende militær tilstedeværelse. Sovjetiske tropper, våben, ammunition og alskens materiel blev ved med at ankomme til Bornholm i dagene og ugerne efter den første landgang. Hverken de lokale danske myndigheder eller regeringen i København fik nogensinde oplysning om, hvor mange soldater der var eller ville blive tale om, eller hvad formålet med de mange soldater var. Alene danske rederes og fiskeskipperes sejlads for russerne ved aftransporten af de tyske soldater og flygtninge fra Bornholm i maj måned beløb sig til næsten det dobbelte af den stillede kredit, og Finansministeriet anmodede derfor Udenrigsministeriet om snarest at optage forhandlinger med de sovjetiske myndigheder om dækning af disse udgifter.[48]

I slutningen af juni ankom fra marskal Rokossovskijs hovedkvarter en særlig sovjetisk udsending, general Vinogradov, med fly til den sovjetisk anlagte flyveplads ved Store Almegård for at ordne kreditspørgsmålet. Amtmanden blev tilsagt til møde og præsenteret for et ønske om en kredit på halvanden til to millioner kroner per måned fra 1. juni at regne. Af dette beløb ville man dog også generøst dække udgifterne for maj måned. Ifølge von Stemann blev det fra sovjetisk side endnu ved denne lejlighed fremhævet, at det var en selvfølge, at kreditten ville blive betalt tilbage, når der var blevet truffet en overenskomst herom mellem de to landes regeringer. På et ministermøde den 3. juli besluttedes det, at Udenrigsministeriet skulle håndtere spørgsmålet. Nationalbanken stillede derpå det krævede beløb til rådighed.[49]

45. UM 87 I 7. Svenningsens notat af 18.5.1945.
46. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 14.5.1945.
47. UM 87 I 7. Stemann til IM 22.5. og 30.5. 45.
48. UM 87 I 7. Diverse notater og skrivelser.
49. UM 87 I 7. Stemann til IM 26.6.1945. Afskrift + diverse notater og skrivelser. Se også Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 218 ff.

En egentlig aftale mellem den danske og sovjetiske regering blev aldrig indgået, selv om den danske regering bad om det. Den 10. juli kom general Vinogradov igen flyvende, dels for mundtligt at takke for den bevilgede kredit, dels for at få en dansk afskrift af Finansministeriets bevillingsskrivelse og en russisk oversættelse heraf, hvis rigtighed amtmanden skulle bekræfte. Von Stemann sagde ved denne lejlighed ironisk, at Rusland ønskede dokumenter, men Danmark behøvede ingen dokumenter for en sådan handel. Danmark havde jo Ruslands ord. Vinogradov bekræftede atter, at Danmark ville få hver en øre igen. I stedet for en aftale forstrakte den danske stat foreløbig de sovjetiske tropper med fire millioner kroner for juni og juli. Denne praksis fortsatte under hele besættelsen, og var altså ensidigt knæsat af besættelsesmagten.

Ud over dette bidrag til den sovjetiske statskasse ydede den danske stat ved Socialministeriet i øvrigt også hjælp til børn i Sovjetunionen, der havde lidt under den tyske aggression. Hjælpen blev givet til den sovjetiske Union af Røde Kors og Røde Halvmåne.[50]

50. UM 87 F 3/16. Stemanns indberetning til IM 13.7.1945.

5. Regeringen og russerne

»Alt må vige for dette spørgsmål.«
Udenrigsminister Christmas Møller til J. C. W. Kruse 15.5.1945

»For mig er der intet særligt at bemærke angående Bornholm.«
Statsminister Vilhelm Buhl til The Baltimore Sun 13.6.1945.

Når begivenhederne i dagene og ugerne efter den sovjetiske landgang den 9. maj skal analyseres, må man hele tiden have for øje, at både befolkningen og de lokale myndigheder på Bornholm samt regeringen i København forestillede sig – eller i det mindste håbede på, at det hele blot ville vare nogle få dage og allerhøjst nogle få uger. Russerne var kommet til øen for at få tyskerne til at kapitulere og for at få kapitulationen ført ud i livet. Når den sidste tyske soldat var blevet afvæbnet og aftransporteret, ville den sovjetiske landgangsstyrke også forlade Bornholm.

Sovjetiske tilkendegivelser

Som noget af det allerførste spurgte von Stemann den 9. maj major Antonik, om russerne også rejste, så snart tyskerne var transporteret væk, og om der også kom vestalliierede styrker til Bornholm.[1] Det kunne den underordnede officer dog slet ikke tage stilling til, og det kunne i øvrigt heller ingen af hans efterfølgere i de kommende uger og måneder. Flere af de sovjetiske officerer udtalte sig alligevel om spørgsmålet i mere eller mindre kategorisk form. Oberst Strebkov sagde således i en frokosttale den 10. maj, at de sovjetiske soldater ikke blev på Bornholm én dag længere end den sidste tyske soldat – en udtalelse der fik de tilstedeværende danske til at bryde ud i klapsalver. I en pressemeddelelse samme dag lød nøglesætningen, at »Den røde Armé er ankommet til øen udelukkende med det formål definitivt at fordrive de tyske okkupanter«. Alle aviser bragte derfor den 11. maj Strebkovs glade budskab, at russerne ville forlade Bornholm, så snart tyskerne var væk. Det lød beroligende og gav med von Stemanns ord »en svær lettelse«. Lettelsen varede imidlertid ikke længe, for allerede den 11. maj var Strebkov blevet betænkelig ved sine udtalelser. Han indskærpede nu amtmanden i en fortrolig samtale, at der ikke måtte

1. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 13.5.1945.

lægges mere i hans ord, end han havde udtalt. Ellers kunne det koste ham livet og også give amtmanden de største ubehageligheder.[2]

Der blev da også snart fremsat sovjetiske udtalelser, der ikke var så præcise og løfterige med hensyn til tilbagetrækningen. Oberst Pjotr Poluvesjkin, chefen for den 18. division i det armékorps, der skulle besætte øen, og Strebkovs overordnede, sagde således den 14. maj til en svensk avis, at der ikke var truffet nogen afgørelse med hensyn til, om de sovjetiske tropper skulle forblive på Bornholm, når tyskerne var blevet udrenset. Også han fremhævede dog, at Sovjetunionen ikke havde territorielle aspirationer og ikke ville krænke Danmarks integritet.[3] Amtmanden fik løfte om, at man havde sendt en officer til Kolberg for at indhente svar på de »diplomatiske« spørgsmål, som von Stemann havde stillet.[4] Disse spørgsmål – hvor længe russerne ville blive, samt om Danmarks udenrigsminister og en repræsentant for SHAEF-missionen i Danmark måtte komme til øen – kunne dog ikke afgøres i Kolberg. De skulle, som vi snart skal se, besluttes på højeste politiske og militære niveau i Moskva.

Sovjetiske soldater og krigsmateriel strømmede fortsat til Bornholm, og en tolk, der havde været med en transport af tyske krigsfanger til Kolberg, kunne den 15. maj fortælle, at endnu flere ventede på at blive overført. På det tidspunkt var tyskerne afvæbnet, og de fortsatte tilførsler af sovjetisk militær viste, at Moskva havde andre formål end at rense øen for tyskere. Den sovjetiske havnekaptajn i Kolberg havde fortalt tolken, at Sovjetunionen aldrig ville give slip på den danske ø, fordi den var nøglen til Østersøen. Dertil kom, at en nyankommen oberst Rjazanov havde sagt til von Stemann, at denne ikke måtte forlade Bornholm. Hans tilstedeværelse på øen var ønskelig, fordi de sovjetiske myndigheder ville drøfte forskellige spørgsmål vedrørende det dansk-sovjetiske samarbejde på Bornholm. Alt dette lød ikke godt. Den pilot, der blev sendt til Rønne efter von Stemann den 16., og som måtte returnere dagen efter uden amtmand, fortalte den britiske chargé d'affaires, at amtmanden i realiteten var russernes fange. Von Stemann har selv beskrevet det som »et frygteligt chok for os alle, vi sad fanget i en fælde og følte os fuldstændig indespærret og værgeløse«.[5]

Formålet med de sovjetiske restriktioner den 15. maj var imidlertid blot at forhindre, at tyske skibe sejlede fra Sverige til danske havne samt i øvrigt at indkredse og opfange de mindre tyske skibe, der endnu befandt sig i området. Der blev gennemført intensiv luftrekognoscering i den sydvestlige del af Østersøen, og med Rønne som udgangspunkt iværksat en forstærket maritim overvågning – sandsynligvis også for at forhindre nazistiske ledere i at undslippe fra Tyskland over Østersøen til udlandet.[6] Stalin var ikke overbevist om, at Hitler virkelig var død i Førerbunkeren i Berlin.

Amtmanden skulle være rejst til København for at drøfte den alvorlige situation på øen med sin regering, men al luft- og skibstrafik blev nu standset, og også telefon- og telegrafforbindelsen ville blive afbrudt. Von Stemann troede, at de skærpede forholdsregler var blevet indført for at lægge pres på Danmark under de forhandlinger, han fejlagtigt troede blev ført mellem Danmark og Sovjetunionen i San Fransisco. Russerne

2. UM 87 F 3/1. Svenningsens notat 10.5.1945. Stemann: Odyssé bd. 2, s. 136. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 582. BAJ 597. Saabyes rapporter. 11.5.1945.
3. *Expressen* 15.5.1945 og citeret i flere danske aviser 17.5.1945.
4. BAJ 597. Saabyes rapporter. 13.5.1945.
5. FO 371 47241 N 5539/155/15. Gallop til FO 16. og 17.5.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 612 og 624.
6. IO VMF F. 364, d. 28579. Gus'kov til Vorobjov og Osetskij 15.5.1945. Korotkov til *BT* 3.5.1965.

ville fortsat heller ikke have hverken udenrigsministeren eller nogen repræsentant for vestmagterne til Bornholm, før øens forhold var blevet ordnet mellem Danmark og Moskva. Oberst Rjazanov havde over for von Stemann fremhævet Bornholms store militære betydning for såvel Sovjetunionen som Danmark. De sovjetiske tropper skulle, sagde obersten, beskytte og forsvare Bornholm, og der skulle nu føres forhandlinger mellem de to lande om organisering af øens forsvar i begges interesse. »Man« vidste jo, tilføjede den sovjetiske oberst, at tyskerne forberedte en ny krig.[7] Samme aften meddelte de sovjetiske myndigheder imidlertid, at afbrydelsen af telefonforbindelsen kun ville vare ved, indtil man havde fået øen renset for tyskere.

Det var hele denne situation og disse udtalelser fra sovjetiske officerer, som fik von Stemann til at mene, at Moskva forberedte sig på en længere besættelse af Bornholm, og at russerne ønskede en aftale med Danmark om fælles forsvar af øen. Amtmanden var kun en uge efter den sovjetiske landgang overbevist om, at de sovjetiske soldater ikke ville forlade øen uden videre, og at Moskva havde videregående planer med Bornholm. Den 16. maj betroede han således de bornholmske avisredaktører, at det var hans indtryk, at »der på grund af Bornholms strategiske betydning foresvæver russerne noget i retning af en fælles dansk-russisk forsvarsordning for Bornholm«. Han mente, at de uklare forhold vedrørende de sovjetiske troppers ophold ville kunne fortsætte, indtil spørgsmålet blev afgjort ved direkte forhandlinger mellem den danske og den sovjetiske regering. Amtmandens dystre indtryk fik på sin side direktør Svenningsen til at mene, at det ville være formålstjenligt at sende en dansk delegation til Moskva for at få skabt klarhed over situationen.[8] Som vi senere skal se, var amtmandens anelser meget realistiske på det ene punkt: Forestillingerne i Moskva om fælles forsvar af Bornholm.

Før telefonledningerne blev afbrudt den 15. maj, var det imidlertid lykkedes både Udenrigsministeriet og statsministeren at komme igennem til amtmanden. Buhls samtale med amtmanden blev dog pludselig afbrudt. Telefondamen forklarede, at en bevæbnet sovjetisk soldat netop var kommet ind på telefoncentralen.[9]

Første autoritative erklæring

En lille uge efter landgangen sendte Overkommandoens Hovedkvarter i Moskva (Stavka) et direktiv til generaloberst Bogoljubov om den officielle grund til og det officielle formål med besættelsen af Bornholm. Hensigten var at »berolige den danske befolkning«.[10] Det var nu ganske andre grunde til besættelsen end i Antonovs telegram til Eisenhower fem dage tidligere, der blev anført. Dengang understregede Moskva, at de tyske tropper kom fra sovjeterobrede områder på kontinentet, at Bornholm befandt sig i det sovjetiske *operationsområde*, og at de tyske soldater på den danske ø manglede fødevarer. Nu hed det derimod, at grunden til besættelsen var, at den danske ø befandt sig i baglandet til den sovjetiske *besættelseszone* i Tyskland og desuden husede mange tyske agenter. Mere alvorligt var det imidlertid, at direktivet knyttede besættelsen af den danske ø sammen med løsningen af »det militære spørgsmål i Tyskland«.

Det fortrolige direktiv om Bornholm af 15. maj, underskrevet af marskal Stalin og generalstabschef Antonov, lød således:

7. UM 87 F 3/4. Svenningsens notat dat. 15.5.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s.618.
8. Thomas E. Jensens arkiv. Stemann til bornholmske redaktører 16.5.1945.
9. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 165.
10. AVP RF F. 06, op. 7, p. 31, d. 439, ll. 1-12. Plakhin og Vetrov til Molotov 10. juli 1945.

1. »Den Øverste Hovedkommandos Hovedkvarter (Stavka) oplyser, at øen Bornholm er en del af Danmark og kun erobret (занят) af vore styrker, fordi den befandt sig i baglandet til vor tyske besættelseszone«, og fordi der på øen befandt sig »ikke så få tyske agenter, som skulle udrenses«.

2. »Forklar den danske befolkning, at øen midlertidigt besættes (занимается) af vore tropper, indtil det militære spørgsmål i Tyskland er løst«.

3. »Opretholdt den danske administration på øen. Tillad danskerne at benytte telegraf, tillad også fiskeri og organisering af levnedsmidler til øen fra Danmark. Indvend ikke noget imod danske repræsentanters tilrejse til øen. Spørgsmålet om den engelske generals [Dewings] ankomst studeres af de relevante organer«.

Endelig hed det i punkt fire om det militære styrkeforhold, at der skulle være mindst to divisioner i infanterikorpset på Bornholm.[11]

Dagen efter, den 16. maj, oversendte stabschef Bogoljubov Stalins og Antonovs direktiv til chefen for den 19. Armé, som samtidig fik indskærpet, at han nøje skulle følge direktivet. I et særligt punkt blev det understreget, at alle officerer og menige skulle oplyses om Stavka-direktivets første tre punkter. Der skulle videre træffes forholdsregler til, at det sovjetiske armékorps på Bornholm blev »et mønster for sovjetmennesker og Den røde Hærs højt disciplinerede krigere«. Der måtte ikke tillades hærværk og ulovligheder. Tropperne skulle omgås befolkningen høfligt. Det politiske apparat i korpset skulle forstærkes for at sikre alt dette. Endelig blev et medlem af den 19. armés militærråd beordret til Bornholm for at forklare den lokale administration meningen med den midlertidige besættelse af øen.[12]

Direktivet fra højeste sted viser tydeligt, at besættelsen af den danske ø under ingen omstændigheder måtte foregå som besættelsen af de erobrede tyske områder. Forholdet til Danmark måtte ikke ødelægges af udskejelser på Bornholm. Det er vigtigt at fremhæve, at det ikke var til den danske regering, men til lokaladministrationen, dvs. amtmanden, der skulle rettes henvendelse. Den sovjetiske regering forklarede altså ikke den danske regering, hvorfor og med hvilket formål der befandt sig sovjetiske besættelsesstyrker på den danske ø. Det sovjetiske direktiv viser også, at Bornholm blev behandlet på allerøverste sted i det sovjetiske system, nemlig af Stalin selv. Det skulle også vise sig at være tilfældet, da besættelsen 11 måneder senere blev hævet.

To dage senere, den 17. maj, ankom general Zurtjenko fra den 19. armé, ledsaget af to engelsktalende officerer, til Bornholm. Han skulle på grundlag af 15. maj-direktivet forklare amtmanden situationen. Von Stemann blev kaldt til forhandlinger i det militære hovedkvarter på De Gamles Hjem i Rønne. Ved indgangen hang en rød fane med inskriptionen: »Fra nu af skal den sejrrige røde fane folde sig ud over Europas befriede folkeslag«, men den kunne amtmanden ikke læse, og det var måske også det bedste for hans sindstilstand.[13] Zurtjenko forsikrede, at besættelsen af øen var midlertidig, og at den var nødvendiggjort af militære hensyn: »Den røde Hær kunne ikke tåle, at der fandtes tyske militære afdelinger i dens ryg, og den havde derfor måttet træffe alle foranstaltninger til at fjerne også enhver fremtidig fare herfor. Den røde Hær skulle derfor blive på øen, indtil alle

11. AMO RF F. 372, op. 6576, d. 2, ll. 83-84. Direktiv nr. 11091 af 15.5.1945. Direktivet er indeholdt i et direktiv fra Bogoljubov til den militære chef for den 19. armé af 16.5.1945.
12. AMO RF F. 372, op. 6576, d. 2. Bogoljubov til 19. armés militære chef 16.5.1945.
13. UM 87 F 3/16. Stemanns indberetning 17.5.1945. Se også Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 173 ff. Fanen opbevares på Forsvarsmuseet i Rønne.

militære spørgsmål om Tysklands fremtidige skæbne var afgjort.« Som yderligere begrundelse for fortsat sovjetisk militær tilstedeværelse sagde den tilrejsende sovjetiske general, at Tyskland efter 1. Verdenskrig hurtigt var begyndt at forberede sig på revanche. Derfor måtte man være på vagt. Samtidig udtalte officererne dog håbet om, at det ikke ville vare for længe.

Budskabet var ikke just glasklart, som det her foreligger i von Stemanns referat. Det kunne det imidlertid heller ikke være, fordi Moskva på dette tidspunkt ikke havde gjort op med sig selv, hvad der skulle ske med Bornholm. Men meddelelsen var et stort tilbageskridt i forhold til den pressemeddelelse, som Strebkov havde lagt navn til den 10. maj. Den sovjetiske forklaring på motivet til *erobringen* af øen blev nu blandet sammen med hensigtserklæringen om årsagen til den fortsatte *besættelse*. Men det er tydeligt de to første punkter i Stavkas direktiv af 15. maj, der blev gengivet af de sovjetiske officerer på De Gamles Hjem i Rønne den 17. maj. Allerede på dette tidspunkt, blot en uge efter landgangen, var der altså sket et skred i den sovjetiske forklaring. Og jo længere tropperne blev på øen efter afvæbningen af de tyske soldater, desto større blev behovet for at begrunde den fortsatte tilstedeværelse. Her måtte Tyskland og sovjetiske Tysklandsbilleder holde for.[14]

Af mere umiddelbar praktisk interesse kunne de sovjetiske officerer oplyse, at den sovjetiske Overkommando ikke ville have noget at indvende imod, at amtmanden rejste til København, eller at repræsentanter for den danske regering aflagde besøg på øen – flyvemaskinen måtte dog ikke flyve ind over Bornholm, så de sovjetiske forlægninger kunne udspioneres. Spørgsmålet om britiske repræsentanters besøg var fortsat under overvejelse hos højere myndigheder, hed det.[15] Og de overvejede grundigt og længe. Den sovjetiske gesandt Andrej Plakhin mente, at den autoritative erklæring fik til følge, at de danske herskende kredses angst og uro nu blev afløst af en udvendig ro og påtaget underdanighed over for Sovjetunionen.[16]

Dagen efter fløj von Stemann til hovedstaden for at aflægge rapport til regeringen om situationen på sin ø.

Den danske regerings politik

Da den danske regerings ønske om at få udenrigsministeren og embedsmænd fra centraladministrationen til Bornholm blev afvist, forsøgte den på ny via gesandtskabet i Stockholm at få kontakt til Kreml, som stadig ikke havde godkendt den danske regering. Den konkrete anledning til det nye kontaktforsøg var von Stemanns rapport den 15. maj om, at ifølge de ledende officerer på Bornholm kunne situationen på øen først blive normal, når der havde fundet forhandlinger sted mellem den danske og den sovjetiske regering. Efter alt at dømme havde amtmanden misforstået, hvad der blev sagt, men det kunne man jo ikke vide. Gesandt Kruse fik derfor den 15. maj af Christmas Møller personlig telefonisk instruks om at undersøge muligheden for, at en dansk regeringsdelegation med udenrigsministeren i spidsen omgående kunne komme til Moskva for at få skabt klarhed i Bornholm-spørgsmålet. Vi ved, at den danske regering nu ikke længere troede på de sovjetiske erklæringer om, at

14. Samme glidning findes i Basovs argumentation: Fra nødvendigheden af at gennemtvinge den tyske garnisons kapitulation over behovet for yderligere styrker til at gennemføre afvæbningen til nødvendigheden af at sikre sig mod »den komplicerede situation« i Nordtyskland, som siges at have foruroliget Stavka, se Басов: »Десант...«, s. 33-37.
15. UM 87 F 3/16. Resumé af Stemanns indberetninger efter 5.5.45. Møde 17.5.45.
16. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Sovjetiske legations årsrapport for 1945.

formålet med landgangen på Bornholm blot var at fjerne tyskerne fra øen.[17]

Allerede samme dag meldte Kruse tilbage, at legationsråd Tjernysjov ved den sovjetiske legation havde lovet at telegrafere til Moskva om sagen. Muligvis kunne man også senere forsøge ad anden vej at få kontakt til Kreml, mente Kruse. »Alt må vige for dette spørgsmål«, understregede Christmas Møller, som indskærpede gesandten, at han skulle gøre alt, hvad der stod i hans magt.[18] Den »anden vej«, gesandten nævnte, var også en sovjetisk repræsentant, men ikke Aleksandra Kollontaj. Kruse omtaler ham kun som »rette vedkommende«, med hvem han havde flere, indgående drøftelser den 15. og 16. maj. Den danske gesandt sagde til den pågældende, at den foretagne afbrydelse af alle forbindelser mellem Bornholm og kongeriget havde bragt bornholmerne i en overordentlig vanskelig situation. Danmark var besjælet af de varmeste ønsker om at stå på god fod med russerne, men dette kunne virke som et irritationsmoment. Det kunne den sovjetiske repræsentant godt forstå, men han mente, at der vist blot var tale om tekniske problemer. Der var endnu den 17. maj ikke indløbet svar fra Moskva.[19]

Den danske regering fik – ligesom det havde været tilfældet den 8.-9. maj – aldrig noget svar fra Moskva på anmodningen om at få udenrigsministeren til den sovjetiske hovedstad for at føre forhandlinger om den sovjetiske besættelse af Bornholm. Kreml ønskede simpelthen ikke at drøfte sagen og opretholdt dette standpunkt under hele besættelsen. Som vi skal se, gjorde man fra dansk side heller ikke ret meget for at få direkte forhandlinger, heller ikke efter at Moskva den 16. maj anerkendte befrielsesregeringen og Thomas Døssing som regeringens gesandt i Moskva. Døssing blev straks informeret om Kruses demarche angående Bornholm, men ikke om at følge sagen op.[20] I stedet for at få et officielt svar på Christmas Møllers anmodning modtog Kruse en underhåndsorientering fra den sovjetiske legation om, at der ikke var grund til nogen dansk bekymring med hensyn til Bornholm. Al sandsynlighed talte for, at de sovjetiske styrker ville forlade den danske ø, *når briterne forlod det øvrige Danmark* [min udhævelse, BJ]. Moskva var betænkelig ved den danske udenrigsministers ønske om at komme til Moskva, hed det, for det kunne nemlig skabe det falske indtryk, at der var et problem at drøfte. I øvrigt var man fra sovjetisk side ked af pressens uheldige opførsel.[21]

Det var med andre ord en tydelig sovjetisk afvisning af så meget som blot at *drøfte* besættelsen af Bornholm med den danske regering. Og det var samtidig et ønske om, at pressen ikke skrev kritisk om besættelsen af den danske ø. Endelig var det en klar henvisning til det forhold, der efter alt at dømme var et vigtigt sovjetisk motiv til ikke omgående at forlade Bornholm efter afvæbningen af de tyske soldater: Moskva ønskede at holde en betragtelig besættelsesstyrke på den danske ø, så længe der var britiske besættelsestropper i den øvrige del af kongeriget. Der blev da også efterhånden tilført Bornholm en sovjetisk styrke af tilnærmelsesvis samme størrelse som det britiske ekspeditionskorps.

Jens Holms maj-mission

Da den første sovjetiske 48-timers afspærring af Bornholm blev ophævet, besluttede Lokalkomiteen straks at sende en repræsentant til København for over for regering og

17. Eisenhower Library. SHAEF Records D 91 Denmark. Dewing til Eisenhower 15.5.1945.
18. UM GSK-Stockholm 1962 5 K 8 a. Notater 15.5.1945.
19. UM GSK-Stockholm 1962 5 K 8 a. Notat 17.5.1945.
20. UM GSK-Stockholm 1962 5 K 8 a. Notat 17.5.1945. Kruse til Døssing 17.5.1945.
21. UM GSK-Stockholm 1962 5 K 8 a. Notat 19.5.1945.

Jens Holm (1895-1979) var konservativ gårdejer (Idas Minde ved Nylars) og med i ledelsen af den bornholmske modstandsbevægelse. Efter den sovjetiske landgang blev han udset til at tale bornholmernes sag over for regering og rigsdag i København. Hans udførlige rapport og korrespondance med Christmas Møller er vigtige kilder til stemningen på hhv. Christiansborg og Bornholm efter den sovjetiske besættelse. (Jul på Bornholm 1979)

Rigsdag at tale bornholmernes sag. Den konservative modstandsmand Jens Holm blev udset til opgaven, måske fordi han ansås for at have de bedste politiske forbindelser til udenrigsministeren. En ansøgning blev sendt til oberst Strebkov, der den 12. maj – samme dag som Montgomery besøgte København og her fik en stormende velkomst – gav tilladelse til »én dansker at flyve til København«.[22] En enkelt bornholmsk lokalpolitiker måtte altså godt komme til København, mens foreløbig ingen repræsentanter for hverken den danske regering eller den allierede militærmission i København måtte komme til den besatte ø. Den 13. maj sidst på eftermiddagen ankom Jens Holm da til Kastrup, og allerede halvanden time senere havde han sit første møde med Christmas Møller. I de følgende dage skulle han møde yderligere en række ministre, rigsdagsmedlemmer, embedsmænd og journalister.[23]

Udenrigsministeren meddelte sin bornholmske partifælle, at han for længst ville være kommet til Bornholm, hvis han havde fået rejsetilladelse af de sovjetiske myndigheder. I øvrigt havde han gjort alt, hvad der havde været muligt, for Bornholm. Ifølge to centralt placerede embedsmænd havde Christmas Møller »ligefrem hamret på englænderne for at få dem til at tage affære«, men de var meget tilbageholdende. Christmas Møller forsikrede også i en senere samtale Jens Holm om, at bornholmernes ønske var lige så stort hos ham og hos regeringen. Men Bornholm »måtte ikke i denne situation forlange, at man fra regeringens side foretog sig noget, der senere kunne få de alvorligste følger«. Det ville være nemt nok at udsende en erklæring, hvori regeringen fordømte russernes adfærd, men det ville kun gøre sagen værre og udsigterne til at nå en heldig løsning endnu ringere. Bornholmerne måtte have tillid til, at regeringen gjorde alt for, at man kunne få en både for Bornholm og for hele landet heldig løsning. Det var nødvendigt at holde fast i den linie, regeringen havde anlagt: »at hilse og møde de russiske befriere lige så hjerteligt som englænderne«. Skulle man komme nogen vej, måtte man først og fremmest passe på ikke at vække russernes mishag eller mistænksomhed.

Samme besked fik bornholmeren overalt: Alle – Vilhelm Fibiger, Ole Bjørn Kraft,

22. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter. Skrivelse på dansk og russisk med Strebkovs påtegning.
23. Jens Holms arkiv. Jens Holms rapport til Lokalkomiteen den 18.5.45

Montgomerys indtog i København. (Dansk frimærke)

Aksel Møller, Hans Rasmussen – havde stor medfølelse med og forståelse for bornholmernes situation, men alle sagde også, at man ikke kunne gøre mere, end man allerede gjorde. Lokalpolitikeren fik snart klarhed over, at hele spørgsmålet af landspolitikerne blev anset for at være et delikat og farligt storpolitisk problem, som skulle behandles med største varsomhed, og at Christmas Møller var den mest imødekommende.[24] De to konservative ministre, handelsminister Fibiger og forsvarsminister Kraft, var således imod, at danske ministre aflagde besøg på Bornholm. Der kunne kun blive tale om at sende embedsmænd, sagde de, ellers kunne det se ud, som om Danmark selv lagde op til, at spørgsmålet blev gjort storpolitisk.

Jens Holm fremhævede den »mod løshed, bitterhed og tvivl«, der rådede i den bornholmske befolkning, og bornholmernes »faste og indtrængende ønske og håb om, at Bornholm stadig måtte forblive dansk«. Bornholmeren, departementschef K. H. Kofoed rettede gennem arbejds- og socialminister Hans Hedtoft henvendelse til Buhl om at opgive et stort anlagt fakkeltog i København til fejring af befrielsen. Statsministeren, der ifølge Koefoed var »sur«, havde dog pure afvist denne henstilling med, at »man ikke kunne opgive det hele af hensyn til denne lille ø«. Buhl havde dog lovet at overveje at indflette nogle ord om Bornholm i sin tale til fakkeltoget. Statsministeren havde tilsyneladende ikke selv tid til at hilse på Jens Holm. Men mange af de rigsdagsmænd og pressefolk, han traf, gav udtryk for væmmelse over al den festlighed og glæde over befrielsen, der blev demonstreret, når Bornholm ikke kunne være med. Flere var dog enige i, at man ikke kunne aflyse festivitasen, for så risikerede man at vække russernes mistillid. Pressen burde heller ikke skrive mere end højest nødvendigt om Bornholm for ikke at tirre russerne. En repræsentant for modstandsbevægelsen sagde, at bornholmerne måtte bære deres skæbne med ro og vær-

24. Forsvarsminister Kraft har betegnet situationen som »både vanskelig og farlig«, fordi man ikke vidste, hvad russernes hensigt var, og fordi Moskva ikke havde anerkendt Danmark som allieret. Se Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 22.

dighed. Den overvejende opfattelse var i øvrigt, at »russerne ville fastholde kravet om en flådebase på øen.«

Folketingets formand Hans Rasmussen – der var bosat og valgt i Rønne – tog selv kontakt med Jens Holm. Han var dybt bekymret for hele sagen, men forsikrede den bornholmske udsending om, at udenrigsminister Christmas Møller sled dag og nat med at finde en mulighed for, at der i en regeringserklæring kunne siges et par ord om Bornholm. Spørgsmålet var imidlertid uhyre farligt, sagde folketingsformanden, fordi en regeringsudtalelse ikke måtte blive misforstået af russerne.

Den bornholmske udsending fik altså intet konkret ud af sine mange samtaler med rigets bedste mænd i København, men derimod regeringens og andres forklaring på regeringens, Rigsdagens og pressens tavshed: Angsten for at tirre Kreml. Denne forklaring, der utvivlsomt var sand, trøstede ham dog næppe, sandsynligvis tværtimod. Hans øs skæbne afgjordes af kræfter uden for Danmark, og den danske regering var skræmt som en mus.

Regeringsmødet 18. maj

Den 17. maj blev det igen tilladt at bruge telefon og telegraf til tjenstligt brug på Bornholm. Danske, men ikke britiske, myndighedspersoner fik nu også tilladelse til at flyve til og fra Bornholm.[25] Den 18. maj kunne amtmand von Stemann derfor omsider flyve til København (han var ene mand i maskinen) for at aflægge rapport til regeringen og rådslå om den fremtidige politiske kurs over for Moskva og de sovjetiske styrker på Bornholm samt de mange praktiske problemer i forbindelse med ødelæggelserne. Over for den københavnske presse holdt amtmanden masken og gjorde gode miner til slet spil. Han afviste alle rygter om de sovjetiske soldaters plyndringer og misgerninger som usande og betegnede forholdet til de sovjetiske styrker som godt.[26] Som vi senere skal se, tegnede von Stemann et ganske andet billede i sine fortrolige rapporter til regeringen. Den var nu omsider blevet officielt anerkendt af Moskva takket være den sovjetiske regerings smidige imødegåelse af Thomas Døssings private politik, der gik ud på, at befrielsesregeringen først skulle gå bodsgang til Moskva for at få syndsforladelse for Danmarks afbrydelse af de diplomatiske forbindelser i 1941. I slutningen af måneden fik Danmark også lov til at komme med på San Fransisco-konferencen, hvor de allierede magter forhandlede om den nye verdensorganisation, FN. [27]

Der foreligger to skildringer af den bornholmske amtmands møde med regeringen, den ene af Ole Bjørn Kraft og den anden af von Stemann selv. De er i det væsentligste samstemmende. Von Stemann beretter, at han efter en frokost i Snapstinget med departementscheferne K. H. Kofoed og Justus Saurbrey samt direktører fra forsikringsselskaber blev modtaget af statsminister Buhl, der førte ham ind til den samlede regering, hvor amtmanden blev bænket mellem statsministeren og udenrigsminister Christmas Møller. Von Stemann gav ikke mindst Udenrigministeriet en kraftig opsang: Han havde talrige gange henvendt sig til ministeriet, »uden at noget som helst svar nogensinde kom, end ikke efter det russiske ultimatum, hvor der var en hel nat til bombardementet«. I sine utrykte erindringer skrev Stemann, at »det var jo ikke helt morsomt at skulle gøre det, da det jo var en ret stærk kri-

25. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 173 ff.
26. *Berlingske Tidende* 19.5.1945.
27. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referater af samtaler med Døssing i NKID 7.5. – 16.5.1945. F. 085, op. 29, p. 121, dd. 5. Referat af samtale 16.5.1945. F. 06, op. 7, p. 4, d. 43. Referat af Døssings samtale med Dekanozov 16.5.1945. Se også Thostrup Jacobsen: *Foden i døren*, s. 88-91 og mit utrykte manus, *Moskvas anerkendelse af befrielsesregeringen.*

tik af Udenrigsministeriet«. Han kritiserede også regeringen for tavsheden efter bombardementerne. Det havde gjort bornholmerne bitre. Christmas Møller, der må have følt sig ramt af kritikken, vrissede irriteret, at regeringen jo ikke havde kunnet kritisere russerne, som var »vore allierede og befriere«. Men amtmanden replicerede, at regeringen offentligt skulle have givet den tyske kommandant skylden. For at rette op på skaden måtte nogle ministre omgående komme til Bornholm, nu hvor russerne havde givet tilladelse. Han henstillede meget, at ministerdelegationen fik en indrepolitisk ledelse, men at udenrigsministeren dog kom med. Det ville være uklogt at lægge besøget op i et udenrigspolitisk plan, for russerne havde flere gange afvist udenrigministerens ønske om at komme til Bornholm. Christmas Møllers humør var ikke blevet bedre, og han afbrød gang på gang amtmandens redegørelse. Midt i det hele var der telefon fra general Dewing, der havde fået nys om amtmandens ankomst til København og nu meget gerne ville træffe ham. På grund af russernes mistænksomhed og kølige holdning til briterne betingede von Stemann sig, at mødet med den britiske general skulle foregå strengt hemmeligt.[28]

Krafts beretning supplerer von Stemanns. Han skriver, at det i regeringen vakte nogen forbavselse, at von Stemann direkte frarådede, at Christmas Møller stod i spidsen for delegationen (Ifølge Kraft anbefalede amtmanden endog, at udenrigsministeren ventede med at komme til Bornholm, for at russerne ikke skulle tro, at der skulle drøftes politik). Efter diskussion i regeringen og på Frode Jakobsens og Mogens Fogs opfordring blev det besluttet, at udenrigsministeren skulle med for at byde de sovjetiske styrker officielt velkommen til Danmark. Krafts og Fibigers nylige betænkelighed ved at sende ministre til Bornholm var altså blevet overvundet eller nedstemt. Amtmanden fremsatte flere politiske vurderinger og berettede om den ny flyveplads, som de sovjetiske styrker var ved at anlægge. Russerne ønskede alle forhandlinger ført direkte med danske myndigheder uden indblanding fra britisk eller amerikansk side. Von Stemann var yderst pessimistisk og sagde, at udviklingen »som minimum tenderede imod russiske baser på Bornholm«, og at befolkningen på hans ø var »på fortvivlelsens rand«.[29]

Der kan ikke herske tvivl om, at amtmanden og ikke udenrigsministeren og regeringen havde ret i bedømmelsen af den officielle tavshed efter bombardementerne og landgangen. Når man var bange for at fornærme Moskva, ville det jo have været politisk opportunt og ganske gratis at skyde skylden for ødelæggelserne på tyskerne, sådan som man da også snart skulle gøre det, og sådan som den danske presse for længst havde gjort. At det ikke var korrekt, er en helt anden sag. Men det var jo heller ikke af kærlighed til sandheden, at den danske regering havde tiet. Nu, hvor skaden var sket og den sovjetiske besættelse en kendsgerning, måtte regeringen imidlertid, som Ole Bjørn Kraft skriver, se at få det bedst mulige ud af situationen. På regeringsmødet fremstillede Christmas Møller med fuld tilslutning fra de øvrige ministre regeringens politik på følgende måde – og sådan, som han allerede dagen før havde beskrevet den for Jens Holm:

> »at behandle de russiske tropper på samme måde som de amerikanske og engelske og *gå ud fra, at når øen var blevet befriet for tyskerne, marcherede russerne naturligvis ud igen.* Man kunne til russerne som til de vestallierede sige, at man håbede, at de snarest muligt trak sig tilbage.« [Min udhævelse, BJ.]

28. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 182-183. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 652-654.
29. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 23-24.

Statsminister Buhl bad derpå von Stemann om at gøre sit til, at regeringens linie også blev fulgt på Bornholm, så demonstrationer blev undgået – også af hensyn til bornholmerne selv.[30] Hvis statsministerens henstilling skyldtes ængstelse for, at den selvrådige amtmand ville gå mere demonstrativt til værks, var frygten ubegrundet. Von Stemann fandt det også taktisk klogest ikke at udfordre Moskva og dets besættelsesstyrker. Amtmanden vogtede nøje over, at de bornholmske aviser ikke skrev noget, der kunne tirre besættelsesmagten. Han mente imidlertid ikke, at man derfor var nødt til at forholde sig passivt.

Før von Stemann vendte tilbage til Bornholm, var han i audiens hos kongen for også at give majestæten en personlig redegørelse for hændelserne på Bornholm. Kongen, der kendte det meste fra amtmandens indberetninger, var ifølge von Stemann meget rørt. Amtmanden overbragte egenmægtigt en hilsen fra Bornholms befolkning, og fik til gengæld en kongelig hilsen med til bornholmerne samt en check på 10.000 kr. som dronningens og kongens personlige bidrag til genopbygningen. Fra Amalienborg kørte amtmanden til radiofonibygningen i Rosenørnsallé, hvor han indtalte en tale på stålbånd til *Radioavisen* om aftenen. Derpå var han til møde hos Saurbrey i Indenrigsministeriet for at drøfte genopbygningen af de to ødelagte byer. Mødet med Dewing sidst på dagen i Udenrigsministeriet forbigår amtmanden både i de trykte og utrykte erindringer. Men Dewing har bekræftet, at han mødtes med von Stemann den 18. maj og fik en række førstehåndsoplysninger om situationen på den sovjetisk besatte ø, som han ikke selv havde fået lov til at befri, og som han og hans officerer ikke måtte sætte fod på for russerne.[31]

Regeringsdelegationens besøg

Von Stemann havde på regeringsmødet i København på det nærmeste afkommanderet en regeringsdelegation til Bornholm, som da også ankom dagen efter og bestod af Christmas Møller, Knud Kristensen, Hans Hedtoft-Hansen og Aksel Larsen. Ministerbesøget må siges at have været hårdt tiltrængt. Antallet af ministre og sammensætningen af delegationen demonstrerede, at man tog Bornholm alvorligt. Ifølge von Stemann var indenrigsminister Knud Kristensen delegationens officielle leder, og det ærgrede ham derfor usigeligt, at det ikke var den ordknappe jyde, men den lettalende Christmas Møller, der hele tiden tog ordet og derved i praksis kom til at fremstå som den ledende. Delegationens officielle formål var at besigtige skaderne og med de lokale myndigheder at drøfte hjælp til de skadelidte bornholmere, derimod udtrykkeligt *ikke* at føre forhandlinger med de sovjetiske myndigheder på øen. Uofficielt tjente ministerbesøget naturligvis i første række til at demonstrere over for såvel bornholmere som russere, at Bornholm var dansk og skulle vedblive med at være dansk.

De fire ministre samt departementschef K. H. Kofoed fra Finansministeriet ankom i Zone-Redningskorpsets ambulancemaskine. På flyvepladsen i Rønne blev de modtaget af amtmanden, overlæge Olsen og oberst Strebkov. Udover et sovjetisk kompagni var der to danske kompagnier opstillet ved landingsbanen: Et fra modstandsbevægelsen og et fra Bornholms Værn. Da soldaterne skulle råbe hurra, var råbene ikke så fuldtonende, som

30. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 24-25.
31. WO 205 170. Dewing til SHAEF 19.5.1945. Stemann var også hos generalløjtnant Gørtz i Krigsministeriet. Den bornholmske modstandsbevægelse havde nemlig bedt ham om at sige til generalen, at man ønskede at fortsætte under løjtnant Jørgensen som chef, og ikke under Bornholms kommandant, oberst Waagepetersen. Det samme gjorde sig gældende for mange af de bornholmere, der skulle indkaldes. Grunden var, at kommandanten havde et meget dårligt ry blandt bornholmerne på grund af sin manglende indsats under besættelsen. Bl.a. havde han ladet alt krigsmateriel falde i tyskernes hænder efter den 29. august 1943.

Den danske regeringsdelegation på flyvepladsen ved Rønne den 19. maj. Til venstre for Christmas Møller, der holder tale, står Knud Kristensen. Halvt skjult bag Møller ses Aksel Larsen og derpå Hans Hedtoft i lys frakke, direktør Th. Lund fra 1866-selskabet, kontorchef Erik Abitz, civilingeniør Milner, amtmanden, kæmner Mikkelsen og endelig en journalist, der flittigt noterer. Til venstre i billedet står regionschef Jørgensen, fuldmægtig Kaj Nissen, overlæge H. Chr. Olsen, arbejdsmand Charles Børner, sognerådsformand Jens Holm og redaktør V. Kjødt - alle medlemmer af Frihedsrådets Lokalkomité. Bornholmerne blev meget skuffede over besøget. (Bornholm besat, bombet, befriet)

de kunne have været, på grund af vrede mod Christmas Møller. Det havde ligefrem været nødvendigt at indskærpe, at de som soldater skulle adlyde ordre, for i det hele taget at få dem til at råbe.[32]

Christmas Møllers karakteristik af de sovjetiske ødelæggelser som »en enkelt tyskers nederdrægtighed« og Aksel Larsens tale om »den tyske skændselsgerning« er allerede nævnt. Christmas Møller sagde videre, at »vore tanker og følelser var hos den bornholmske befolkning selv under vore største festligheder, som var udtryk for glæden over befrielsen.« Udenrigsministeren gjorde ikke sagen bedre ved at sige, at man i København havde følt sig trygge, »når vore russiske venner var kommet til Deres ø. Vi vidste, at de ville gå godt og grundigt til værks med udrensningen af fjender«. Alt for grundigt, må mange bornholmere have tænkt. På en særlig pressekonference afviste Christmas Møller rygter af storpolitisk karakter som usande – dvs. rygter om sovjetiske baser på Bornholm. Udenrigsministeren advarede også mod at tro, at Danmark ikke igen skulle blive frit og uafhængigt, så landet selv helt og fuldt kunne varetage egne interesser. »Den dag er sikkert slet ikke så langt henne«, mente han uden hermed jo at have sagt noget som helst.[33]

Udenrigsministeren hentydede her til de mange spekulationer om Moskvas hensigter med sin massive militære tilstedeværelse på den danske ø. Han sagde intet og kunne

32. Tønnes Wichmann til forfatteren.
33. *Bornholms Tidende* 22.5.1945.

naturligvis intet konkret sige om det, der må have interesseret bornholmerne allermest: Hvornår ville man blive herrer i eget hus, og hvad gjorde regeringen for at fremskynde tidspunktet? Aksel Larsen lod forstå, at »de egentlige forhandlinger skal ... føres mellem København og Moskva, og den side af sagen har intet med vort besøg at gøre«. Oberst Strebkov forsikrede i sin tale, at hans styrker udelukkende var kommet til øen for at rense ud i alt, hvad der var tysk. Men han tilføjede et vigtigt forbehold: »Når denne opgave er løst – *måske først langt om længe* – vil Deres land og Deres ø atter være helt frit og uafhængigt«.[34]

Der skal være blevet piftet ad Christmas Møller på vejen fra lufthavnen til Amtsgården i Rønne. Efter en rundtur på øen var der møde med borgmestrene i Rønne og Nexø, rigsdagsmændene H. C. Koefoed og Johs. E. Larsen samt andre repræsentanter for den bornholmske befolkning. Det var forsynings- og genopbygningsproblemer, der var på dagsordenen, men på et spørgsmål fra sygekassekasserer Aage Andersen om Udenrigsministeriets syn på øens fremtid gentog Christmas Møller beroligende, at der ikke var nogen grund til ængstelse.[35]

Den 20. maj indbød udenrigsministeren til banket – ifølge von Stemann »en kæmpemiddag« – på Dams Hotel i Rønne med deltagelse af de højeste sovjetiske officerer. At dømme efter menukortet, der var udfærdiget på både dansk og russisk, manglede deltagerne hverken vådt eller tørt. General Surzjenko var endnu på sit hotelværelse, og måtte derfor også inviteres med. Han indtog sammen med udenrigsministeren og amtmanden hædersplads erne ved bordet. Knud Kristensen blev derimod anbragt helt ude på fløjen mellem to sovjetiske officerer og uden tolk, hvorfor han måtte sidde uden at mæle et ord i flere timer.[36] Den sovjetiske general holdt tale for kongen, og Christmas Møller for Stalin. Til von Stemanns store forargelse sagde udenrigsministeren, at der »stod skrevet Stalingrad i alle danske hjerter«. Ifølge amtmanden var det det sidste, der stod skrevet i bornholmernes hjerter efter bombardementerne. »De hadede russerne og glemte aldrig Christmas Møller den forfærdelige udtalelse«. I øvrigt fandt den kritiske amtmand talen ganske uudholdelig, »det værste ordskvalder«.[37] Helt andre og trodsige toner lød i overlæge Olsens tale på frihedsbevægelsens vegne (som von Stemann ganske ignorerer i sine erindringer): »Den illegale tid var for os en leg, de to frihedsdage [5. og 6. maj] var en fest, bombardementet og evakueringen var fem arbejdsdage. ... Vi beder ministrene hilse den samlede regering og melde, at loyale står vi ved Danmarks østgrænse i troen på ubrydelig samhørighed med vort gamle fædreland.«[38] Amtmanden og Hedtoft lavede for sjov en tænkt tale, som Knud Kristensen skulle holde. Den lød i al sin korte fyndighed således: »A forstår mæ it møj å udenrigspolitik, men jen ting vil a sej jer russere, at hvis I snart ku ta å skrup a, så sku I ejsens ha så møj manne tak. Ska vi et drik o det!«. Knud Kristensen sagde, at teksten ikke ramte helt forkert.[39]

Amtmanden mente, at ministerbesøget i det store og hele havde været vellykket. Det blev i øvrigt nøje fulgt i Moskva, hvor såvel udenrigskommissær Molotov som hans to

34. *Bornholms Tidende* 19.5.1945 og *Berlingske Tidende* 20.5.1945 samt diverse materiale i UM 87 F 3/19. Det er kun *Bornholms Tidende*, der refererer det fremhævede forbehold.
35. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 666.
36. De øvrige sovjetiske officerer var i rækkefølge: Obersterne Rjazanov, Strebkov og Poluvesjkin, majorerne Pavlov og Antonik, oberstløjtnant Tjurenko, kommandørkaptajn Sjavtsov og premierløjtnant Viktorov. Der var også 12 (danske) russiske tolke med. Bordplanen bekræfter, at oberst Rjazanov var højere på strå end oberst Strebkov.
37. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 187. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 667.
38. BLA. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 19.5.1945.
39. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 668.

vicekommissærer Vysjinskij og Dekanozov samt den sovjetiske Overkommando allerede den 19. maj blev informeret. Forbindelsen mellem Danmark og Moskva *kunne* være hurtig, når russerne var interesseret heri.[40] Også *Izvestija* bragte en notits om den danske ministerdelegations besøg med et direkte citat af en af Christmas Møllers taler, hvor han takkede Stalin og Den røde Hær.

De bornholmske frihedskæmpere var derimod skuffede og forargede over ministerbesøget. De havde håbet på at få en samlet politisk drøftelse med ministrene, men var blevet afvist med, at besøget ikke var af politisk natur, men havde repræsentativ og økonomisk karakter. Modstandsbevægelsen mente også, at den skulle have været fyldigere repræsenteret ved udenrigsministerens store bord.[41] En situationsrapport fra en anonym meddeler til Generalkommandoens Efterretningstjeneste mente, at besøget fra begyndelsen til enden havde været en fiasko. Flyvemaskinen havde været forsinket, og bortset fra byens honoratiores var der kun mødt 10-20 nysgerrige bornholmere op. Rapporten fortsætter således:

> »Det første, der derpå skete, var, at Christmas Møller udtalte sin store hyldest til Den røde Armé og bød dem velkommen til den lille kønne ø, Bornholm. Efter frontafskridtning holdt Christmas Møller tale til frihedskæmperne. Han betonede, at han ikke var kommet for at forhandle [med russerne], men for at hjælpe. ... Som tilskuer kunne man se, at denne tale mere og mere irriterede frihedskæmperne, idet han kun omtalte den økonomiske hjælp, og ikke det, som alle bornholmere længes efter at vide, nemlig øen skæbne. Man må sætte sig ind i forholdene på øen for at forstå den grelle modsætning mellem talen og virkeligheden.«
>
> »Om aftenen var der fest på Dams Hotel for ministrene og den russiske stab. Der blev drukket tæt og holdt taler og råbt hurra for Rusland. Dette var nok det, der slog hovedet på sømmet. Alt imedens dette foregik, kørte russiske styrker ud af byen til Almindingen og beslaglagde, og arbejderne begyndte på flyvepladsen ved St. Almegaard.«
>
> »Bornholmerne er meget forbitrede over den måde, hvorpå Christmas Møller efter hjemkomsten udtalte, at der ikke er tegn til befæstninger på øen, og at der ikke findes artilleri. Det er en kendsgerning, at der allerede søndag den 13.5. fandtes artilleri på øen, søndag morgen stod der fuldt af allerede ankommet artilleri. Det er denne sandhedsfornægtende udtalelse, der får bornholmerne til at rase. Man kan høre i deres diskussioner om situationen, at de kun taler om drikkegildet, og om hvordan de får lov til at komme bort fra øen, idet selv store optimister har mistet troen på, at Bornholm igen bliver fri. Stemningen er sådan, at dersom der kom en afstemning på øen om samhørighed med Danmark eller Sverige, så ville ca. 95 % stemme for Sverige ud fra den betragtning, at Danmark har svigtet øen, ... De fleste af befolkningen har mistet den respekt for Christmas Møller, som de muligvis engang har haft.«[42]

Efter ministerbesøget modtog Christmas Møller vrede breve fra borgere i det øvrige Danmark, der anklagede udenrigsministeren for kryberi over for Kreml. En sognepræst skrev, at Christmas Møller burde have beklaget, at »befrierne« havde været nødt til at foretage bombardementerne. Præsten mente, at udenrigsministeren var præget af samme tankegang som Erik Scavenius – bare til modsat side. Christmas Møller modtog dog også positive tilkendegivelser. Udenrigsministeren besvarede selv alle brevene og sendte i flere tilfælde afskrift af de kritiske henvendelser tilbage til afsenderne, så de »engang imellem kan tage det frem og læse

40. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 443, l. 3. Notat af 19.5.1945.
41. Lokalkomiteens arkiv. Rapporter 19.5.1945. Stockholmsarkivet. Rapport af 19.7.1945.
42. Stockholmsarkivet. Rapport 22.5.1945.

det«, når de havde fået en bedre forståelse af regeringens politik, som han sarkastisk tilføjede.[43]

Efter at have været på Bornholm var Christmas Møller ikke sikker på, om ikke russerne havde til hensigt at blive på øen permanent. Denne pinagtige usikkerhed kom også fortroligt til udtryk fire måneder senere, men han var – som han skrev til Jens Holm ind i september, »jo i den situation, at jeg er afskåret fra at sige noget om det over for offentligheden.« I det hele taget havde han det ikke godt og følte sig »mere og mere fremmed i det hele.«[44]

22. maj-erklæringen

Mens den danske regering forsøgte at berolige de opskræmte bornholmere, sad man i Moskva og puslede med, hvordan man over for den danske offentlighed skulle fremstille og forklare »begivenhederne på øen Bornholm«. Den 19. maj blev Dekanozov præsenteret for to forslag. Enten kunne man fabrikere en tekst, der var forklædt som en korrespondance fra Nexø af en udsendt TASS-korrespondent, eller også kunne man lade udsende en officiøs TASS-meddelelse. Den første variant mente Vetrov var den bedste, fordi en sådan »privat« korrespondance ikke bandt regeringen og lod muligheden stå åben for en eventuel senere officiel erklæring. Dette initiativ var bl.a. fremkaldt af den uro (»løgnagtigt provokerende meddelelser«), som de sovjetiske luftbombardementer og besættelsen af øen havde fremkaldt.[45]

De to tekstforslag adskiller sig kun i stilen, og de bygger begge på de grundlæggende formuleringer fra Overkommandoens 15. maj-direktiv. De forsøger begge at fremstille den tyske garnison på den danske ø »mellem Sverige og Nord-Tyskland« som en vældig trussel i ryggen på Den røde Hær i Tyskland. Det hævdes, at tyskerne på Bornholm havde gjort så forbitret modstand, at det sovjetiske militær havde været nødt til at anvende »alle slags våben, inklusive luftvåben«. Beskrivelsen er stærkt overdrevet og på flere punkter i modstrid med virkeligheden. Det påstås således, at OKW havde forsøgt at omdanne Bornholm til en uindtagelig base og et tilflugtssted for Hitler-agenter. Det hævdes videre, at selv efter underskrivelsen af den almindelige kapitulationsakt havde hitleristerne på øen ydet »forbitret modstand mod Den røde Hær«. Men takket være Den røde Hærs sejrrige aktioner var hitleristernes modstand blevet knust og øen »midlertidigt indtaget af vore styrker, indtil de militære spørgsmål i Tyskland er løst.« Officielle danske repræsentanter samarbejdede med den sovjetiske kommando på øen, forbindelserne til hovedlandet fungerede normalt, og bornholmerne havde hilst deres befriere varmt velkommen.[46]

I stedet for at lade TASS offentliggøre det gode budskab valgte man dog en mere direkte og lokal fremgangsmåde. Den 23. maj blev von Stemann igen kaldt til forhandlinger i det sovjetiske stabskvarter. Anledningen var den ny kommandant, general Korotkovs ankomst sammen med en politisk oberst, Kaplunovskij, fra hovedkvarteret på fastlandet. Udover de to var også obersterne Strebkov, Rjazanov og Poluvesjkin samt yderligere to politiske officerer, major Auslender og premierløjtnant Galina Khromusjina, til stede. Korotkov havde medbragt en officiel erklæring om formålet med de sovjetiske styrkers tilstedeværelse på øen, som skulle offentliggøres i aviserne. De nærmere detaljer skulle von Stemann tale med majo-

43. UM 87 F 3/22. Diverse breve til Christmas Møller og dennes svarbreve.
44. FO 371 47224 N 5830. Haigs notat 29.5.1945. UM 87 F 3/22. Christmas Møller til Jens Holm 4.8. og 11.9.1945.
45. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4. Vetrov og Zintjenko til Dekanozov 19.5.1945.
46. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4. Udkast til offentliggørelse.

Den russiske Overkommando forsikrer, at Besøget paa Bornholm kun er midlertidigt

Repræsentanter fra Den Russiske Kommando fremsætter officiel Meddelelse til Befolkningen

Amtmand von Stemann var i Gaar Eftermiddags tilkaldt til en Forhandling paa de russiske Troppers Stabskvarter i Rønne. Det var Repræsentanter for Kommandoen, Oberst Kaplunofski og General Korotkof, der havde ønsket en Konference med Amtmanden.

Obersten meddelte i Forhandlingens Løb, at Amtmanden fra tidligere Lejligheder var kendt med Formaalet med de russiske Styrkers Ophold paa Øen, men Obersten var alligevel blevet bemyndiget til at fremsætte en officiel Udtalelse fra den røde Hærs Kommando. Denne officielle Meddelelse har følgende Ordlyd:

Meddelelse fra Den Røde Hærs Kommando

Den 11. Maj 1945 landsattes Dele af Den Røde Armé paa Øen Bornholm, som de rensede for tyske Tropper.

Øen Bornholm er en Del af Danmark, og den er kun besat af vore Tropper, fordi den ligger bag ved vor tyske Occupations-Zone. Øen er besat af Den Røde Armés Tropper midlertidigt, indtil de i Forbindelse med Krigen staaende Spørgsmaal i Tyskland er løst.

Den Røde Armé paa Øen Bornholm har ikke til Formaal at forstyrre Befolkningens normale Liv eller blande sig i den danske Administrations Sager.

dateret den 22. Maj 1945.

Den Røde Armés Kommando.

Den første officielle sovjetiske erklæring om formålet med besættelsen af Bornholm. Der står fejlagtigt, at sovjetiske tropper gjorde landgang den 11. maj. (Bornholms Tidende 24.5.1945)

ren og premierløjtnanten om. Von Stemann fik en oversættelse af erklæringen til tysk, som han så selv oversatte til dansk. Efter et særskilt møde med major Auslender blev følgende pressemeddelelse aftalt:

»Meddelelse fra Den Røde Hærs Kommando.

Den 11. maj 1945 landsattes dele af Den røde Armé på øen Bornholm, som de rensede for tyske tropper.

Øen Bornholm er en del af Danmark, og den er kun besat af vore tropper, fordi den ligger bag vor tyske okkupationszone. Øen er besat midlertidigt, indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst.

Den røde Armé på øen Bornholm har ikke til formål at forstyrre befolkningens liv eller blande sig i den danske administrations sager.

Dateret den 22. maj 1945.

Den røde Armés Kommando.«[47]

Meddelelsen er ejendommelig derved, at den siger, at de sovjetiske styrker blev landsat den 11. maj, mens de som bekendt blev landsat to dage før. (I sine erindringer har amtmanden da også rettet datoen til den 9. maj). Den danske oversættelse bruger ordet *besat*. Dette udtryk i betydningen okkupation blev bevidst aldrig brugt på russisk i de sovjetiske erklæringer om Bornholm. De afgørende ord er imidlertid indeholdt i bisætningen »indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst«. Hermed var besættelsestroppernes afrejse skudt langt ud i en uvis fremtid, og Kreml havde tiltaget sig retten til selv at afgøre, hvornår denne elastiske forudsætning kunne anses for opfyldt.

Under drøftelserne forsøgte amtmanden at overbevise russerne om bornholmernes stærke tilknytning til det øvrige Danmark. Bl. a. fortalte han, at bornholmerne selv i 1658 havde befriet øen fra svensk besættelse. De to politiske officerer replicerede, at der ikke var tale om en sovjetisk erobring af øen med henblik på at beholde den. Til forskel fra svenskerne og tyskerne ville Sovjet heller ikke sende en guvernør eller andre civile myndigheder til Bornholm. På amtmandens direkte spørgsmål, om der heller ikke ville blive tale om oprettelse af sovjetiske baser på øen, fik han det kategoriske svar. Nej. Man ville blot have rygsikring for besættelsesstyrken i Tyskland. Hvem denne rygsikring var rettet imod, oplyste de sovjetiske officerer dog intet om, bortset fra at de hævdede, at der fortsat fandtes tyske skibe i Østersøen, der ikke havde kapituleret! Det lykkedes heller ikke von Stemann at få mere præcist svar på, om besættelsen af Tyskland og Bornholm var afhængige af hinanden.[48]

Bornholmerne var både bange og bitre over – som de mente – at være blevet ladt i stikken. Mange på øen mente ikke, at regeringen i København gjorde nok for at understrege Bornholms selvfølgelige tilknytning til den øvrige del af riget. Ifølge en sovjetisk efterretningsrapport – der bygger på oplysninger fra premierløjtnant Khromusjina – var også amtmanden meget nervøs for Bornholms fremtid. Ved en reception hos generalen den 29. maj skal von Stemann, efter at have smagt på vodkaen, »åbent [have talt] om sin frygt for, at russerne sandsynligvis ville gøre øen til en strategisk base, hvis de da ikke ligefrem ville annektere øen«.[49]

Regeringen og offentligheden

Regeringens linie i det bornholmske spørgsmål, sådan som den var blevet fastlagt på mødet den 18. maj, blev omgående og med

47. *Bornholms Tidende* 24.5.1945. Stemann: *Odyssé* bd 2, s. 196-197.
48. UM 87 F 3/16. Referat af møde 23.5.45.
49. AVP RF F. 06, op. 7, p. 31, d. 439. Vetrov og Plakhin til Molotov 10.7.1945.

stort held plantet i pressen, så man også her kunne undgå artikler og kommentarer, der kunne tirre russerne. TASS-korrespondenten m.m. Mikhail Kosov havde den 16. maj henvendt sig i Udenrigsministeriet og påtalt avisernes behandling af afbrydelsen af forbindelsen mellem Bornholm og resten af riget. En embedsmand i Udenrigsministeriet havde svaret, at det jo var en betydelig sag, at en af Danmarks allierede afbrød forbindelsen til en landsdel. I øvrigt undskyldte embedsmanden aviserne: På grund af deres nyvundne frihed kunne de nemt komme til at overdrive.[50] Aviserne havde også bragt citater fra britisk presse, der kaldte Bornholm for et »stormcentrum« og et af Europas »tornefyldte territoriale problemer« *(Berlingske Tidende* 16.5.). *Morgenbladet* spurgte den 18. maj: »Skal Bornholm forvandles til russisk militært baseområde?« og citerede det britiske ugeblad *The Spectator*, der omtalte Bornholm på linie med problemet som Polen og Triest. De omfattende skader som følge af de sovjetiske bombardementer blev naturligvis også beskrevet: 4.500 mennesker husvilde og 2.370 huse ødelagt, hed det i *Kristeligt Dagblad* den 16. maj. Og samme dag, som regeringen holdt møde om Bornholm, kunne man i den socialdemokratiske *Vestjyden* læse følgende kritiske kommentar i en ledende artikel:

> »Alvorlig ængstelse har grebet alle danske sind ved de alarmerende efterretninger, der er indløbet om russernes besættelse af Bornholm«. ... Det må håbes, at den russiske regering ikke har hensigter med Bornholm, som er i strid med de suveræne rettigheder, Danmark har over øen.«

Den tidligere nævnte Mikhail Kosov sammenlignede senere pressens behandling af bombardementerne og besættelsen af Bornholm med »Goebbels-metoder« – en forbløffende betegnelse i betragtning af, at alle var enige om at kaste hele skylden for de sovjetiske bombardementer på von Kamptz. Den sovjetiske talsmands reaktion viser imidlertid, hvor optaget Moskva var af sit omdømme i Danmark. Von Stemann kritiserede også pressen, ikke for Goebbels-metoder, men fordi han ikke ønskede, at russerne skulle blive fornærmede.[51]

Allerede dagen efter regeringsmødet bragte *Kristeligt Dagblad* følgende politiske vejledning under overskriften »Ubegrundet ængstelse«. Der kan ikke herske tvivl om, at bladet var blevet udvalgt til at kundgøre regeringens officielle syn på sagen:

> »I officielle kredse i København er man ganske kategorisk af den opfattelse, at den ængstelse vedrørende Bornholms fremtidige forhold, der har hersket mange steder i befolkningen, fremkaldt af udenlandske pressekommentarer til den russiske besættelse af øen, savner enhver fornuftig begrundelse.
>
> Man deler ikke den opfattelse, at Bornholm er et 'politisk stormcentrum', men mener med sikkerhed at kunne fastslå, at de foranstaltninger, der de sidste dage er truffet af de russiske besættelsesmyndigheder på øen, kun har øjeblikkelig, militær og ikke politisk betydning, og at således selvfølgelig intet kan udledes deraf om russernes Østersøpolitik.«

Samme dag blev London informeret om regeringens politik. Henrik Kaufmann, der havde deltaget i regeringsmødet, gjorde på vejen til Washington ophold i London. Han var ifølge Foreign Office »synligt bekymret« over den sovjetiske besættelse, men sagde, at den danske regering var nødt til taktisk over for Moskva at behandle spørgsmålet i en

50. UM 87 F 3/1. Wambergs notat 16.5.1945. Kosovs kollega Boris Jelsukov roste derimod den danske presse for dens rolige og refererende holdning til »den larm, som begivenhederne på Bornholm har fremkaldt«.
51. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 230.

rolig atmosfære – også fordi russerne syntes at se på spørgsmålet som en sag mellem to venligtsindede stater.[52]

Over for den store verden lod regeringen, som om besættelsen af Bornholm ikke udgjorde noget problem for Danmark. Den 13. juni offentliggjorde den amerikanske avis *The Baltimore Sun* nogle udtalelser af statsminister Buhl, der slog hele spørgsmålet hen. Om »det meget omtalte spørgsmål om den sovjetiske besættelse af den danske ø Bornholm i Østersøen« (avisens formulering) havde Buhl »intet særligt at bemærke« bortset fra, at den danske regering og det danske folk følte sig i nær overensstemmelse med den allierede politik og havde gode forbindelser til både øst og vest. Den russiske befrielse af den danske ø havde været naturlig – krigslykken havde givet russerne pligten at befri Bornholm, og havde de bevæget sig hurtigere, ville hele Danmark måske være blevet befriet af Den røde Hær. Buhl afviste kategorisk forlydender om sovjetiske planer med hensyn til danske øer, der kontrollerede indsejlingen til Østersøen fra Nordsøen, som værende uden mindste grundlag i virkeligheden. Regeringen håbede snart at kunne byde en russisk gesandt velkommen samt udvide det danske gesandtskab i Moskva med handels-, kultur- og militæreksperter. Avisartiklens præsentation af den danske statsministers udtalelser sluttede med, at »det kommunistiske parti samarbejder loyalt, og ingen nærer frygt i den retning.« Avisens spørgsmål om, hvorvidt Storbritannien og USA havde fremsat nogen formel eller uformel, direkte eller indirekte erklæring om deres hensigter vedrørende Bornholm, blev ganske enkelt udstreget og forbigået af statsministeren.[53]

Mundkurv på pressen

Den britiske gesandt i Danmark, Alec Randall, formodede, at den danske regering havde fået pressen til ikke at beskæftige sig med Bornholm og dertil knyttede problemer. Hans formodning var ganske korrekt. Da besættelsen var ved at synge på sidste vers, og den danske presse begyndte at bryde den pålagte tavshed, gjorde den svenske avis *Dagens Nyheter* opmærksom på, at om de to brændende udenrigspolitiske spørgsmål for Danmark efter krigen – Sydslesvig og Bornholm – var der skrevet meget om det første, mens der om det sidste kun var skrevet »meget lidt og meget forsigtigt«.[54]

Der blev ikke indført censur[55] – det ville jo have været grundlovsbrud, og noget sådant havde man netop taget afstand fra med ophævelsen af kommunistloven den 9. maj – men redaktionerne modtog venlig vejledning og kraftige henstillinger, hvis regeringen fandt det fornødent. Der blev også gennemført såkaldte pressemøder i Udenrigsministeriet, hvor repræsentanter for aviserne fik indskærpet behovet for at vise »den største forsigtighed« ved omtale af militære forhold på øen og andre emner, der kunne mishage Sovjetunionen. De fleste aviser føjede sig lydigt og understregede fra nu af, at den russiske hær havde været nødt til at bruge våbenmagt for at vriste den danske ø ud af erobrerens hånd for endelig at fuldbyrde Danmarks befrielse (*Berlingske Tidende* 20.5.1945). De russiske soldaters smil og godmodighed blev fremhævet, en yndig kvindelig officer (Galina Khromusjina) fremvist, og Den røde Hærs renlighed i skrigende modsætning til det angivelige tyske snavs og svineri understreget

52. FO 181 1001/1 130820. FO til britiske gesandtskab i København 19.5.1945.
53. *The Sun* 13.6.1945. Statsministeriet. Statsministerens sekretariat. Vilhelm Buhl. Korrespondance 1945. Udkast med Buhls rettelser til svar på syv spørgsmål fra *The Sun*.
54. *Dagens Nyheter* 13.2.1946.
55. Mary Dau: *Danmark og Sovjetunionen*, s. 124: Regeringen indførte censur på alle artikler og offentlige udtalelser om den sovjetiske besættelse af Bornholm. UMs Pressebureau skulle have sådanne artikler til gennemsyn.

(*Berlingske Tidende* 25.5. og *Nationaltidende* 26.5.1945). »Det går fint på Bornholm«, hed det muntert i *Information* den 15. juni.

Der vedblev dog at være problemer med ukorrekte beskrivelser af forholdene på øen. En regel om, at journalister ovrefra først skulle henvende sig på Amtskontoret for at få »fornøden instruks og orientering«, blev ikke altid overholdt. Den 5. november modtog pressens repræsentanter påny formaninger af udenrigsministeren personligt om at udvise den største forsigtighed, så man undgik skadelige oplysninger. Der blev også sendt fortrolige underretninger til de københavnske aviser og bureauer samt til provinspressens korrespondenter i hovedstaden. F. eks. henstillede udenrigsministeren indtrængende, »at pressen viste interesse for den 7. november, 28-års dagen for den russiske revolution«, dvs. bolsjevikkernes magtovertagelse.[56] Anledningen til de udenrigsministerielle formaninger var en artikel i *Ekstrabladet* den 30. oktober, ifølge hvilken 3.000 sovjetiske soldater efter en afskedsparade på Rønne Torv den 7. november skulle forlade øen. De sovjetiske myndigheder skulle allerede have chartret to motorskibe til at udføre transporterne. Historien havde dog intet som helst på sig, hvilket *Bornholms Avis* allerede dagen efter kunne oplyse efter bl.a. at have spurgt sig for i den sovjetiske legation.

Den danske regering forsøgte også med held at få den svenske presse til at skrive så lidt og så harmløst som muligt. Interessen i Sverige for den sovjetiske besættelse var kolossal, og den svenske regering anså Bornholm for et meget vigtigt spørgsmål, selv om den udadtil bagatelliserede den sovjetiske besættelse.[57] Udenrigsministeriet var pikeret over den megen omtale i svenske aviser, og Christmas Møller kritiserede ved en frokost

Thomas Døssing holder pressekonference i Udenrigsministeriet i juni 1945. Udenrigsminister Christmas Møller var tilbøjelig til at mene, at Døssing i højere grad var Kremls talsmand over for Danmark end den danske regerings talsmand i Moskva. Døssing blev aldrig træt af at lovprise Sovjetunionen under Stalin. (Tegning af Carl Jensen)

for svenske journalister i begyndelsen af juni den svenske presse for at skrive for meget om Bornholm.[58] Udenrigsministeriets Pressebureau instruerede den danske presseattaché i Stockholm om, at der officielt ikke var nogen konflikt mellem Rusland og Danmark vedrørende Bornholm, og at det var ønskeligt, om den svenske presse iagttog samme holdning. Presseattacheen fik også instruks om »gennem kammeratlige samtaler med svenske bladfolk« at få pressen til at indtage en holdning, der ikke virkede unødigt krænkende for Sovjetunionen. Danske henstillinger til de store svenske bladhuse blev i vidt omfang efterkommet. Den 30. januar 1946 modtog Udenrigsministeriet en rapport fra Stockholm om, at den svenske

56. UM 87 F 3/16. Blytgen-Petersen til Stemann 6.11.1945. Fortrolig meddelelse fra UMP til redaktionerne 5.11.1945.
57. FO 371 47239 N 5588. Mallet til FO 16.5.1945.
58. *Arbetet* 9.6.1945.

presse behandlede debatten i Underhuset om Bornholm på en måde, som »må betragtes som ønskelig«. Også den danske gesandt i Stockholm var aktiv og fremhævede over for det svenske udenrigsministerium den danske interesse i, at der ikke fremkom sensationsprægede pressekommentarer om Bornholm.[59] Først i februar 1946 begyndte Udenrigsministeriet at miste kontrollen over pressen. Inspireret af britisk offentlighed og presse begyndte danske aviser nu mere selvstændigt at behandle emnet Bornholm og Sovjetunionen. Svensk presse fulgte trop.[60]

Udenrigsministeriets reaktion på en artikel i Retsforbundets ugeblad *Vejen frem* viser, hvor stærkt det lå regeringen på sinde at få pressen til at skrive, som den skulle. Ugebladet havde offentliggjort en brevveksling mellem en kritisk sognepræst og udenrigsministeren samt breve fra bornholmere om befolkningens uro og harme over den sovjetiske besættelse samt vrede over at være blevet svigtet af regeringen. Bladets redaktør fik straks af Udenrigsministeriets pressechef, Karl Eskelund, en indtrængende henstilling om, at bladet »tog hensyn til den almindelige linie, det her skønnes rigtigt at følge i forholdet til den russiske besættelse på Bornholm«.[61]

Danmarks eneste udenrigspolitiske tidsskrift, *Fremtiden*, som blev udgivet af den nystiftede og tværpolitiske forening Dansk Udenrigspolitisk Selskab, bragte ikke en linie om det bornholmske spørgsmål under besættelsen. Til gengæld offentliggjorde tidsskriftet en række synspunkter fra sovjetisk presse om Kremls fredselskende udenrigspolitik. Som eksempel på den danske presses behandling af Bornholm under den sovjetiske besættelse kan nævnes journalisten William Jensens artikelserie om russerne på Bornholm, der også blev offentliggjort i bogform i 1945, og af Moskva fremhævet som et af flere eksempler på litteratur, der afspejlede positive tendenser i udviklingen i Danmark. Også Døssings skrift, *Sovjetunionen paa Fredens Tærskel* (1945), var med i denne kategori.[62]

Den bornholmske presse

Ifølge amtmanden havde russerne givet pressen på Bornholm fri under hans ansvar for, at der ikke blev skrevet noget om de militære forhold på øen. Både Frihedsrådets Lokalkomité og amtmanden henstillede til avisredaktørerne at beskrive de sovjetiske styrker som befriere og undlade negativ omtale. Von Stemann holdt fortrolige møder med den lokale presses repræsentanter for at få dem til at berolige befolkningen og ikke fremme kritik, i alle tilfælde ikke uberettiget kritik af russerne, da de var meget ømfindtlige. Amtmanden gav selv tonen an, da han på det første amtsrådsmøde efter befrielsen udtalte: »Vi ... ser med glæde på det kammeratlige forhold, som fra dag til dag styrkes og fæstnes mellem befolkningen her og Den røde Armés tropper«.[63] Udadtil bagatelliserede von Stemann altid besættelsen. I et stort interview til *Svenska Dagbladet* den 9. november 1945 dementerede han alle rygter om sovjetiske befæstninger, flyvepladser og flådestationer, ligesom han roste de forstående russiske generaler.

---

59. UM 87 F 3/5. GSK-Stockholm til UM 30.5.1945 og 15.2.1946. GSK-Stockholm 5 K 8. UM til Gunnar Helweg-Larsen 15.11.1945. GSK-Stockholm 5 K 8 a. Helweg-Larsen til UM 30.1.1945.
60. UM GSK-Stockholm 5 K 8 a. Helweg-Larsen til UM 15.2.1946.
61. UM 87 F 3/5. *Vejen frem* 26.5.1945 og notater af 6.6. og 16.6.1945
62. William Jensen: *Russerne paa Bornholm. Indtryk og Samtaler* (1945). William Jensen var rejsebogsforfatter og havde bl.a. i 1939 udsendt en bog om Polen. Han blev i maj 1945 opfordret af redaktøren for en større provinsavis til at skrive om »russernes besøg på Bornholm«; se *Russerne paa Bornholm*, s. 9. Den sovjetiske vurdering findes i RTsKhIDNI F. 17, op. 128, d. 809. Baranov til Geminder (Institut No. 205) 27.9.1945.
63. UM 105 Dan 5. Stemann til Gustav Rasmussen 18.12.1945. 87 F 3/1. Udateret notat om Lokalkomiteens syn på pressens behandling af forholdene på Bornholm efter besættelsen. Referat af talen i *Bornholms Tidende* 26.5.1945. Stemann gjorde dog ved samme lejlighed opmærksom på kammeratskabets midlertidige karakter.

Aviserne på Bornholm var som regel yderst disciplinerede. Da de tre Rønne-aviser den 17. maj igen var i stand til at udkomme efter bombardementerne, var der ikke et kritisk komma hverken om de sovjetiske bombninger af civile bygninger eller om de sovjetiske soldaters adfærd. Tværtimod overgik de tre aviser hinanden med at bringe undertiden anstrengt positive artikler om russerne. En af aviserne skrev således, at den usikkerhedsfølelse, der havde hersket de første dage efter landgangen, nu var blevet erstattet af et hjerteligt forhold. Ord som *hjertevarme*, *venlighed* og *smil* blev anvendt med rund hånd, når de sovjetiske soldater omtaltes. Ved en reportage fra en fodboldkamp mellem sovjetiske soldater og frihedskæmpere i Rønne fremhævedes russernes korrekte spillestil, og hvis en enkelt russer forsyndede sig mod reglerne, skete det i hvert fald ikke med overlæg, men var blot »udslag af en imponerende energiindsats«. Frihedskæmperne vandt i øvrigt den pågældende kamp 9-4.[64]

Også senere var den bornholmske presse meget tilbageholdende i sin beskrivelse af den sovjetiske besættelse. Der var dog undtagelser. Den 8. oktober refererede *Bornholms Social-Demokrat* et angreb, som valgmenighedspræst Dons Christensen, Askov, havde rettet mod regeringen på Bornholms Højskoles efterårsmøde. Det var meningsløst, sagde Dons Christensen, at Danmark endnu et halvt år efter befrielsen var besat af fremmede tropper, »som om vi var fjendtligt territorium«. Regeringen havde svigtet ved ikke for længst at have protesteret over for England, Rusland og Amerika og gjort opmærksom på, at Danmark udmærket selv kunne klare egne forhold.[65] Indre Missions formand, pastor Christian Bartholdy fra Haslev, udtalte sig også kritisk, men kun om russerne. Bartholdys artikel fik *Bornholms Tidende* til i slutningen af november at tage til genmæle mod »den syndflod af fantastiske historier og mere eller mindre opdigtede beretninger«, der blev offentliggjort. Alligevel fandt amtmanden sig foranlediget til på et tidspunkt at true *Bornholms Tidende* med censur, hvis bladet ikke ophørte med at skrive om ting, der krænkede russerne og skabte problemer i det dansk-sovjetiske forhold.[66]

På Bornholm gik man så nidkært til værks, at politiet arresterede en skolelærer, der havde omdelt nogle numre af et hjemmelavet blad ved navn *Giv agt!*. Udenrigsminister Christmas Møller var så optaget af dette blads skadelige virkning, at han personligt ringede von Stemann op for at få denne til at tage affære. Her var et punkt, hvor udenrigsministeren og amtmanden for en gangs skyld var enige. Von Stemann fandt ikke alene udgivelsen af *Giv agt!* højst uheldig, men tillige »ganske ulovlig«. Man mente, at folk fra Dansk Samling og Slesvig Ligaen stod bag udgivelsen. Den arresterede skolelærer forklarede politiet, at han var meget interesseret i Sydslesvig, og at han under den tyske besættelse også havde uddelt illegale tryksager. Han var godt klar over, at en artikel om Bornholm i det omdelte blad kunne skade forholdet mellem de russiske besættelsesmyndigheder og den danske stat, og lovede ikke længere at ville uddele det farlige blad.[67] Sagen var pikant, fordi ledende medlemmer af den bornholmske modstandsbevægelse (bl.a. overlæge Olsen) var tilknyttet de to organisationer, som mentes at stå bag. På et møde i Lokalkomiteen tog alle medlemmer imidlertid afstand fra det illegale blad.[68]

Den angst og bitterhed, der rådede i befolkningen, og som så udtryksfuldt kom

64. *Bornholms Tidende* 26.5.1945.
65. Også de andre bornholmske aviser refererede Dons Christensens angreb på regeringen.
66. UM 105 Dan 5. Stemann til Gustav Rasmussen 18.12.1945.
67. UM 87 F 3/5. Stemann til IM 6.6.1945 (afskrift).
68. UM 87 F 3/4. Jens Holm til Christmas Møller 23.5.1945.

frem både i amtmandens officielle indberetninger og i private og fortrolige breve fra bornholmere til regeringen i København, blev således på ingen måde afspejlet i pressens billede. Dette forhold bidrog utvivlsomt til yderligere frustration blandt bornholmerne.

Udenlandske aviser og magasiner bortset fra de svenske kunne den danske regering imidlertid ikke påvirke. Britiske, amerikanske og spanske aviser stillede derfor de spørgsmål, som ikke blev nævnt i den danske presse.[69] Den faktiske censur var utvivlsomt med til i udlandet at skabe et forvrænget billede af situationen på Bornholm. Herom vidner bl.a. nogle af de forespørgsler, der blev rejst i det britiske Underhus om Bornholm. Hvis der havde været adgang til normal pressedækning af forholdene, ville der formentlig heller ikke være dukket rygter op om, at russerne byggede koncentrationslejre på Bornholm. De pågældende lejre var barakker til vinterkvarter for soldaterne, som i begyndelsen havde boet i telte. Der var også meddelelser om, at tyskerne havde gennemført atombombeforsøg på Bornholm.[70]

Generalmajor Korotkovs besøg i København

To uger efter den sovjetiske landgang på Bornholm fortalte Det kongelige Teaters direktør Udenrigsministeriet, at teateret ønskede at give en festforestilling til ære for de *britiske* befrielsesstyrker i Danmark. Et lyst hovede rejste spørgsmålet, om repræsentanter for de sovjetiske befrielsesstyrker på Bornholm ikke også skulle inviteres. Det var jo regeringens officielle politik at behandle de østallierede tropper på samme måde som de vestallierede. Spørgsmålet blev anset for at være så betydningsfuldt, at ministeriet efter ministerens instruks først spurgte general Dewing. Denne gav sit samtykke til en invitation af russerne, og den 25. maj fik von Stemann telefonisk besked om på regeringens vegne at invitere den just ankomne ny kommandant, generalmajor Fjodor Korotkov, samt en lille snes officerer og menige til København den 1. juni. Sammen med briter og amerikanere skulle de hædres og hyldes med teater, banket og modtagelse på hovedstadens rådhus.[71]

Generalmajoren kunne ikke selv tage stilling til invitationen, som skulle behandles på »højere sted«. Von Stemanns indbydelse blev derfor i russisk oversættelse via chefen for den 19. armé sendt til marskal Rokossovskij, chef for Den 2. Hviderussiske Front.[72] Tilladelsen kom i løbet af nogle dage, men først dagen før ankomsten til København var amtmanden i stand til at meddele Udenrigsministeriet, hvor mange samt navnene på de russere, der ville komme. Generalmajoren og hans officerer blev indkvarteret på d'Angleterre, mens to korporaler måtte nøjes med Turisthotellet – en disposition, der skete for at imødekomme de sovjetiske officerers ønske om adskillelse af høj og lav. Ingen menige fik lov at komme med. De to politiske officerer, major Auslender og løjtnant Khromusjina, var med i følget – sidstnævnte masede sig på og optrådte som primadonna og reklame ifølge von Stemann. På d'Angleterre optrådte den senere udenrigsminister Gustav Rasmussen som vært iført dansk oberstløjtnantsuniform.[73]

Et ganske uventet problem opstod i forbindelse med besøgets forberedelse. Korot-

69. *Newsweek* 4.6.1945, *The Observer* u.d., *Informaciones* 21.5. og *Diario, Informaciones* 28.5. 1945.
70. UM GSP-Stockholm 1962 5 K 8. UM til Helweg Larsen 15.11.1945.
71. UM 87 F 3/15. Referater af 23.5. og 25.5. 1945.
72. AMO RF F. 237, op. 2430, d. 114, ll. 467-468. Chefen for den 19. armé (Ljapin) til chefen for 2. Hviderussiske front 27.5.1945 med oversættelse af Stemanns indbydelse til Korotkov af 26.5.1945 på den danske regerings vegne.
73. UM 87 F 3/15. Referater af 26.5. og 30.5.1945.

General Ebbe Gørtz, general Fjodor Korotkov og oberst Pjotr Strebkov - alle iført benklæder fra den militære klædefabrik i Brede - sætter deres blankpudsede støvler med klirrende sporer i Kastrup Lufthavns beton, mens forsvarsminister Ole Bjørn Kraft på fløjen ikke holder takten. I baggrunden til venstre ses de to politiske officerer, premierløjtnant Galina Khromusjina og major Auslender med TASS-korrespondenten Mikhail Kosov i midten ivrigt diskuterende. Det var Khromusjina (1918-1962), der havde skrevet Korotkovs taler, og hende, der havde ansvaret for, at de sovjetiske officerer teede sig kulturno, *dvs. dannet under besøget i København. I hele to dage havde officererne øvet bl. a. bordskik. (Nordfoto)*

kov lod meddele amtmanden, at flere af de sovjetiske officerer, der skulle med til København, ikke var i besiddelse af »standsmæssige benklæder«. I største hast måtte amtmanden derfor skaffe dem otte meter blåt klæde fra den militære klædefabrik på Sjælland, så de kunne få syet præsentable bukser.[74] Det er formentlig eneste gang i historien, at sovjetiske officerer har været iklædt uniformstøj, tilvirket på en dansk militær fabrik. Von Stemann indskærpede Udenrigsministeriet, at der burde gøres lige så megen stads af russerne som af de øvrige allierede – det ville gøre et godt indtryk i Moskva, mente han, hvilket utvivlsomt var korrekt. Amtmanden var derfor forud for besøget utilfreds med, at de københavnske aviser ikke gjorde nok ud af de sovjetiske officerers ankomst. Han ønskede navnene på samtlige russere offentliggjort, samt tidspunktet for ankomsten og deres rute ind til centrum bekendtgjort.[75]

Korotkov og hans følge blev modtaget af forsvarsminister Ole Bjørn Kraft i Kastrup

74. UM 87 F 3/15. Notits af 30.5.1945.
75. UM 87 F 3/15. Notits af 30.5.1945.

Den sovjetiske kommandant, general Fjodor Korotkov (med hvide epauletter), sammen med sin britiske kollega, general R. H. Dewing, og den amerikanske oberst Hubbard til officiel modtagelse på Københavns Rådhus den 1. juni 1945. Til venstre i billedet med stor blomsterbuket står premierløjtnant Galina Khromusjina, længere oppe Thomas Døssing. Blandt de tilstedeværende ses amtmand von Stemann huldsaligt smilende, mens statsminister Vilhelm Buhl, forsvarsminister Ole Bjørn Kraft, trafikminister Alfred Jensen, finansminister H. C. Hansen (med datter) og Aksel Larsen har alvorlige miner på. Udenrigsminister Christmas Møller synes ikke at have været til stede. Hans efterfølger, Gustav Rasmussen, er på talerstolen iført officersuniform med lange støvler. (Det kgl. Bibliotek)

lufthavn, hvor det sovjetiske flag vajede side om side med Union Jack og Stars and Stripes. General Korotkov var ifølge Kraft ankommet til Danmark sammen med sine soldater som led i det store befrielsesværk, som fyldte danske hjerter »med grænseløs taknemmelighed«. Det fri Danmark hilste Den røde Hær, Flåde og Luftstyrke velkommen via den store marskal Stalin. Den sovjetiske general svarede, at »vore soldater kom til øen for at befri den for de tyske besættelsesstyrker, og jeg er sikker på, at vor tilstedeværelse på Bornholm kun kan bidrage til at styrke forholdet mellem det danske og det russiske folk.« Sammen med general Ebbe Gørtz skridtede den sovjetiske generalmajor fronten af på et britisk æreskompagni og en deling danske frihedskæmpere, der hilste den sovjetiske general med oprakt knytnæve, dvs. socialisthilsen. Den sovjetiske militære delegation blev hyldet af store menneskemængder på vejen til byens centrum og måtte standse på Christianshavns Torv på grund af de mange fremmødte arbejdere fra skibsværftet Burmeister & Wain.

Korotkov blev straks modtaget af kong Christian 10. og dronning Alexandrine på Amalienborg slot. Kongen takkede den sov-

De sovjetiske officerer uden hovedtøj på hotel d'Angleterres balkon 1. juni 1945. Den civile herre længst til venstre ved siden af general Korotkov er den danske tolk. Ifølge premierløjtnant Galina Khromusjina var københavnernes begejstring overvældende. To sovjetiske officerer – som ikke er med på billedet – var forklædt som sergenter, for at man også kunne holde stilen på underofficersniveau. (Det kgl. Bibliotek)

jetiske general for befrielsen og bad ham modtage et budskab til marskal Stalin, der udtrykte Danmarks taknemmelighed for befrielsen.[76] Korotkov sagde senere til von Stemann, at besøget hos kongen havde gjort et stort indtryk på ham – også det forhold, at dronningen havde talt russisk, og at selv kongen havde sagt noget på russisk. Korotkov fik den fornemme danske orden Storkorset, efter at han havde fået tilladelse hertil af den sovjetiske viceforsvarsminister Bulganin.[77] Ved middagen på Christiansborg havde Korotkov kronprinsesse Ingrid til bords og blev så indtaget i hende, at han før afrejsen til Bornholm sendte kronprinsessen 250 røde og hvide nelliker. Udenrigsminister Christmas Møller var vært og viede Den røde Hær halvdelen af sin tale. Han fremhævede desuden »det russiske folks kærlighed til sin regering«. I en enkelt sætning strejfede udenrigsministeren spørgsmålet om varigheden af besættelsen og fremkom her med en forsigtig politisk udtalelse. Han lod forstå, at den danske regering ikke anså de sovjetiske troppers fortsatte tilstedeværelse på Bornholm nødvendiggjort af hensyn til Danmark: »Vi ønsker oprigtigt, at vore gæster på Bornholm føler sig vel *i den periode, som det er nødvendigt for dem at tilbringe dér* på grund af den almindelige situation.« [Min fremhævelse, BJ].[78] Hvad dette sidste, særdeles ubestemmelige udtryk dækkede over, røbede udenrigsministeren dog ikke.

Minister Aksel Larsen holdt også tale til de sovjetiske officerer, og han gjorde det på russisk med følgende anslag: »Kammerat gene-

76. FO 371 47220 130307. Britiske ambassade til FO 1.6.1945.
77. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 444. Dekanozov til Bulganin 24.10.1945 og Bulganin til Dekanozov 26.10.1945.
78. UM 87 F 3/15. Manus til Christmas Møllers tale ved festmiddagen 1.6.1945 (på russisk).

ral og officerer af Den røde Hær!« Aksel Larsen understregede det danske folks bidrag til nedkæmpelsen af nazismen og folkets kærlighed til fædrelandet samt stoltheden og glæden over, at danskerne selv havde deltaget i befrielsen af Danmark. Der var dog også såvel indenrigs- som udenrigspolitiske toner i den kommunistiske ministers tale: Det danske folk havde udviklet en indre styrke og vilje til at forme dets egen skæbne, og sammen med andre nationers lignende vilje kunne man skabe en international folkeorganisation til bevarelse af freden – støttet af de tre allieredes samarbejde i fred som i krig. Dette var den bedste garanti for »vort lille, men uendeligt lykkelige land«.[79]

Den sovjetiske generalmajor synes at have været lige så overbevist om de tre allieredes fortsatte samarbejde som den danske kommunist. På en pressekonference, hvor spørgsmålet om varigheden af de sovjetiske styrkers tilstedeværelse på Bornholm blev rejst, svarede Korotkov: »Så længe, som Stalin, Truman og Churchill anser det for nødvendigt.« Han sagde også, at i de officielle rapporter, som han havde modtaget, var der intet om, at Sovjetunionen skulle være interesseret i havne og flyfaciliteter på Bornholm.[80] Korotkov fik senere en officiel reprimande for denne letsindige og uautoriserede udtalelse.

Besøget fik omfattende, for ikke at sige overstrømmende dækning i pressen. Måske har Udenrigsministeriet efter von Stemanns henstilling gjort redaktionerne opmærksom på den politiske betydning, en stor og positiv omtale ville have. Dagbladet *Politiken* gik over alle bredder i sin hyldest til Stalin og dennes lykkebringende virksomhed for det sovjetiske folk i 1930rne: Der var, hed det, under Stalins ledelse foregået noget meget vigtigt i det tavse Rusland. Stalin havde vist verden et eksempel på energi, viljekraft og planmæssighed. Nu skulle Rusland »fuldføre konstruktionen af et rigt og lykkeligt land«. Og folket stod enigt og samlet omkring den personlighed, der var dets leder.[81] Samme dag gik damperen *Vesterhavet* ned ud for Kolberg, ramt af en mine. Der blev imidlertid ikke offentliggjort noget om katastrofen og de mange danske og sovjetiske ofre før flere dage efter, måske for ikke at ødelægge den festlige stemning under besøget i København.[82]

Christmas Møller vurderede selv i et brev til en bornholmsk politiker det russiske besøg i København som en stor succes.[83] Den britiske ambassadør Randall fandt også, at besøget ud fra ethvert synspunkt havde været en succes, selv om modtagelsen af general Korotkov på ingen måde kunne sammenlignes med modtagelsen af feltmarskal Montgomery tre uger tidligere. Randall roste den danske regering og især Christmas Møller for dette kloge skridt og for herved at have gjort gode miner til slet spil.[84]

Det er vigtigt at fremhæve, at der i forbindelse med besøget ikke fandt nogen form for forhandlinger sted mellem den danske regering og de sovjetiske militærmyndigheder på Bornholm. Korotkov & Co.s besøg var en ren høflighedsvisit, der intet ændrede i det forhold, at de sovjetiske besættelsesstyrker kun forhandlede med de lokale myndigheder på den danske ø, og ikke med regeringen i København.

Første danske »instruks«

I slutningen af juni berørte Christmas Møller over for Døssing – der på dette tidspunkt endnu opholdt sig i Danmark – for første

79. UM 87 F 3/15. Manus til Aksel Larsens tale.
80. FO 371 47220 130307. Britiske ambassade til FO 2.6.1945.
81. *Politiken* 2.6.1945
82. UM 87 F 3/16. Stemanns indberetning 4.6.1945.
83. UM 87 F 3/4. Christmas Møller til Jens Holm 3.6.1945.
84. FO 371/47225 N 7026/9/15. Randall til FO 4.6.1945.

gang skriftligt Bornholm-problemet. Spørgsmålet har naturligvis også været genstand for mundtlige drøftelser med gesandten i Udenrigsministeriet. Men man kan ikke kalde udenrigsministerens brev en instruks om snarest at tage fat på problemet, så forsigtigt og ubestemt som Christmas Møller formulerede sig: »Jeg håber, at De *ved lejlighed* [min fremhævelse, BJ] kan rejse spørgsmålet om hjemsendelsen af russiske tropper fra Bornholm, jfr. hjemsendelsen af vestallierede tropper fra den øvrige del af Danmark.« Udenrigsministeren føjede til, at Danmark naturligvis ville hilse en sovjetisk (militær)mission eller militærattaché i Danmark velkommen på samme måde, som briterne og amerikanerne ville gøre det.[85]

Christmas Møllers brev til Døssing indeholdt i alt seks emner, og Bornholm blev først nævnt som det fjerde punkt. Der var altså adskillige spørgsmål, regeringen umiddelbart prioriterede højere. Det første og mest påtrængende punkt i udenrigsministerens brev til gesandten i Moskva drejede sig om at få løsladt og hjemsendt det danske legationspersonale fra Berlin, der med legationsråd Vincens Steensen-Leth i spidsen sammen med andre Berlin-danske var interneret i en lejr uden for Moskva. Dette emne lå udenrigsministeren »ganske overordentligt på sinde«.[86] Emne nr. to drejede sig om at finde ud af, hvorvidt Moskva var rede til at modtage en dansk *handelsdelegation*. Udenrigsministeren lagde »ganske overordentlig stor vægt« på denne sag. Dette spørgmål vender vi tilbage til senere. Det tredie punkt drejede sig om *krigsfangespørgsmålet* – altså danske i sovjetisk krigsfangenskab. Så først kom Bornholm som det fjerde spørgsmål, og det femte problem angik muligheden for eventuelt at hjemsende *tyske flygtninge* i Danmark over Warnemünde til det sovjetisk besatte område i Tyskland. Endelig og som det sjette skulle Døssing snarest få arrangeret et *kongeligt besøg i Moskva* af kronprinsen og kronprinsessen eventuelt sammen med udenrigsministeren for at takke for Danmarks befrielse. Christmas Møller ville gerne, at Døssing »på den Dem særegne diplomatiske måde« undersøgte dette spørgsmål. Dette sidste og noget ejendommelige ønske synes aldrig at være blevet opfyldt, og hvad Døssing i det hele taget gjorde i denne sag står hen i det uvisse.

Med hensyn til Bornholm var det altså ikke nogen synderlig målrettet instruks, den danske regering havde givet sin gesandt i Moskva. Der var ikke tale om, at der skulle fremsættes noget ønske, endsige krav om, at de sovjetiske tropper forlod den danske ø. Da Døssing var i audiens hos Molotov den 6. juli efter sit sommerbesøg i Danmark, talte han først længe om Sovjetunionens, Den røde Hærs og de danske kommunisters popularitet i Danmark, herunder på Bornholm; derpå sagde han, at udenrigsminister Christmas Møller gerne ville til Moskva i spidsen for en handelsdelegation. Ønsket om kronprinseparrets besøg nævnte han ikke.[87] Gesandten fandt, som det senere vil fremgå, først en lejlighed i slutningen af juli – og da på sovjetisk initiativ – til indirekte at berøre Bornholm. Om Døssing nogensinde tilbød Moskva at sende en sovjetisk militærmission til Danmark, fremgår ikke af hverken de danske eller sovjetiske kilder. Da Christmas Møller på regeringens vegne erklærede sig rede til at modtage en sovjetisk mission, havde briterne netop oprettet en omfattende militærmission i Danmark.

Efter udenrigsministerens 27. juni-brev skete der ikke mere i forhold til Moskva i flere måneder. Først i september gjorde Christmas Møller endnu et forgæves forsøg på at

85. UM 105 Dan 5. Christmas Møller til Døssing 27.6.1945.
86. Sagen om de internerede danske falder uden for denne fremstillings rammer, men vil blive behandlet i anden sammenhæng
87. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 441. Referat af Molotovs modtagelse af Døssing 6.7.1945.

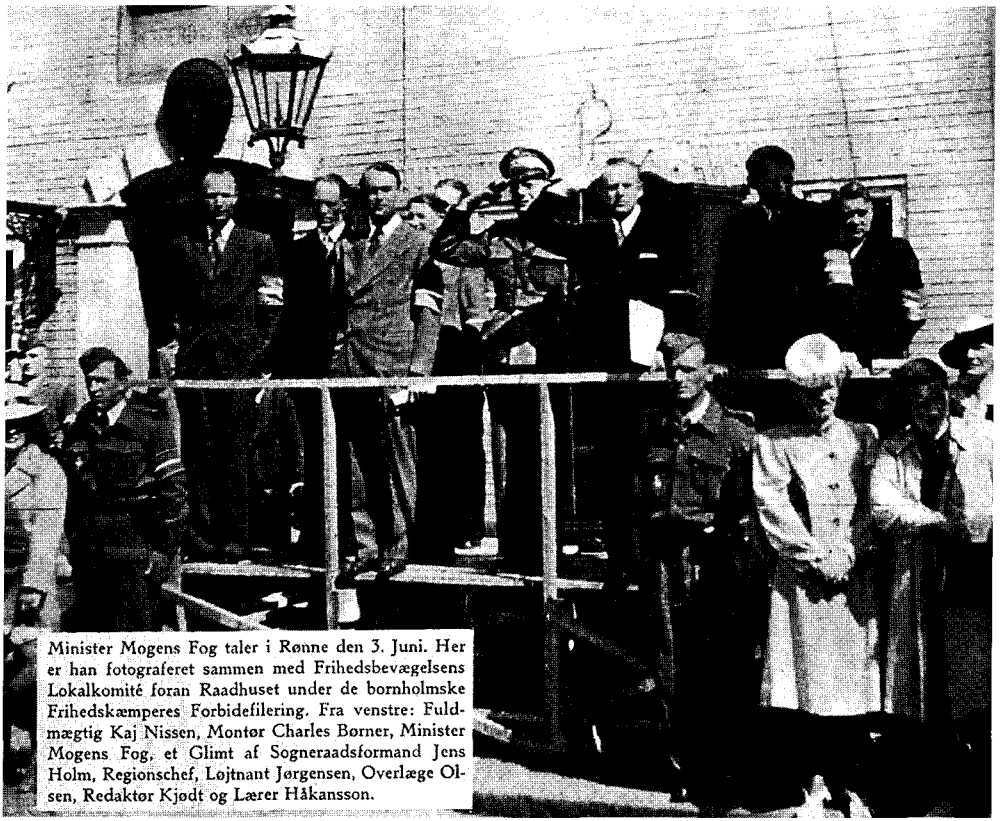

Minister Mogens Fog taler i Rønne den 3. Juni. Her er han fotograferet sammen med Frihedsbevægelsens Lokalkomité foran Raadhuset under de bornholmske Frihedskæmperes Forbidefilering. Fra venstre: Fuldmægtig Kaj Nissen, Montør Charles Børner, Minister Mogens Fog, et Glimt af Sogneraadsformand Jens Holm, Regionschef, Løjtnant Jørgensen, Overlæge Olsen, Redaktør Kjødt og Lærer Håkansson.

Minister Mogens Fog (1904-1990) på folkemødet på Torvet i Rønne den 3. juni 1945 i sin egenskab af medlem af Frihedsrådet, omgivet af Frihedsrådets Lokalkomites medlemmer. Fra venstre: Fuldmægtig Kaj Nissen, montør Charles Børner, gårdejer Jens Holm, løjtnant A. H. Jørgensen, overlæge H. Chr. Olsen, redaktør V. Kjødt og lærer Håkansson. (Bornholm besat, bombet, befriet)

komme til Moskva for bl.a. at drøfte den sovjetiske besættelse. Vi har Døssings ord for, at han intet hørte til sagen Bornholm mellem modtagelsen af »huskesedlen« i juni 1945 og instruksen, der førte til den danske regerings note af 4. marts 1946.[88] I mellemtiden arbejdede udenrigsministeren imidlertid på at skabe forudsætninger for en henvendelse til den sovjetiske regering ved at bearbejde London. Vi vender i et senere kapitel tilbage til Christmas Møllers politiske initiativer for at få russerne til at rejse. I mellemtiden skal vi se på, hvad der i øvrigt blev gjort fra dansk side for at understrege Bornholms tilknytning til riget, hvordan bornholmernes stemning var under besættelsen, og hvordan de mange tusinde sovjetiske soldater indrettede sig med bornholmerne på den isolerede ø.

Amtmandens »besøgsdiplomati«

Von Stemann var i løbet af sommeren initiativtager til en række officielle og andre besøg

88. NUD 27 7/20. Andvord til UD 22.3.1946.

på den besatte ø for så stærkt og så alsidigt som muligt at understrege over for russerne, at hans ø var dansk og en uløselig del af det danske kongerige. Derimod var regeringen i København forbavsende passiv, undertiden endda modstræbende, hvad den slags initiativer angik. I mindst ét tilfælde overrumplede amtmanden Udenrigsministeriet, som ikke fik mulighed for at udtale sig. Det var i det hele taget von Stemanns foretrukne taktik, også over for de sovjetiske militære myndigheder: at spørge så lidt som muligt for ikke at risikere at få et nej. De besøg, han var med til at arrangere, spændte fra kronprinseparrets officielle visit til ønsket om at få københavnske baggårdsbørn til solskinsøen i sommerferien. Hvor stor politisk effekt besøgene havde, er i sagens natur ikke til at måle. Nogle af von Stemanns initiativer irriterede russerne, ikke mindst gesandt Andrej Plakhin i København. Besøgene havde også det sigte at opmuntre bornholmerne, og selv om virkningen heller ikke her kan måles, er der ingen tvivl om, at de gjorde nytte.

Mogens Fogs besøg

Medlem af Frihedsrådet og minister uden porteføljе i befrielsesregeringen, professor Mogens Fog, rejste til Bornholm den 4. juni, inviteret af Frihedsrådets Lokalkomité for at tale på et folkemøde. Der var altså ikke tale om et officielt besøg, hvor Fog repræsenterede regeringen, og for en gangs skyld havde amtmanden ikke en finger med i spillet. På Torvet foran Rådhuset i Rønne var rejst en ærestribune, hvor Mogens Fog tog opstilling sammen med Lokalkomiteens medlemmer og Frihedsrådets forbindelsesmand til lokalkomiteen, Arthur Hansen (»magisteren«). Løjtnant Tønnes Wichmann kommanderede en æresvagt af frihedskæmpere, og sovjetiske fly fløj hen over Torvet for at hilse de danske *partizany*. Det må betyde, at besøget var aftalt med de sovjetiske myndigheder.

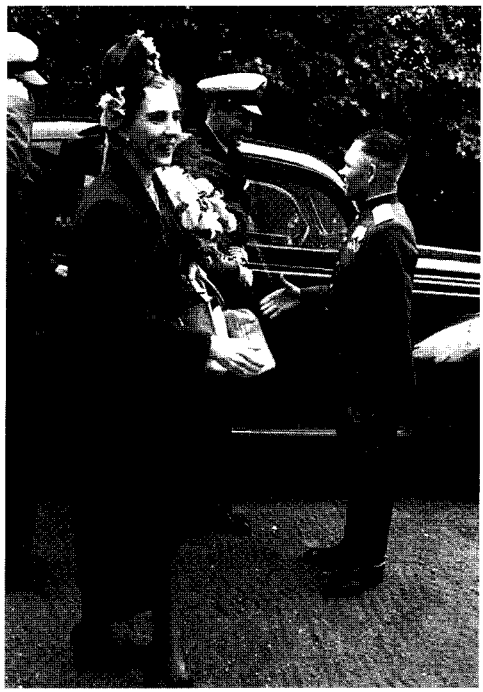

General Korotkov byder kronprinseparret velkommen til spisning på hotel Helligdommen. Den lille, strunke general er i sit stiveste puds inklusive lange støvler med sporer, mens kronprinsen er iført kommandøruniform. Vejret var strålende og besøget blev en stor succes for begge parter. General Korotkov, der senere måtte tilbringe en periode i en sovjetisk straffelejr, fortalte sine medfanger om den danske kronprintsessa, *som han blev så betaget af. (Det kgl. Bibliotek)*

Ifølge *Bornholms Tidende* var der forsamlet omkring 8.000 bornholmere på Torvet den dag, hvilket gjorde folkemødet til det største i øens historie.[89]

Amtmanden glimrede ved sin fraværelse på folkemødet denne dag. Det var modstandsbevægelsens og dermed rivalen, overlæge Olsens dag. Von Stemann omtaler ikke Mogens Fogs triumftog med ét ord i sine i øvrigt meget detaljerede indberetninger til København eller i sine senere erindringer.

89. *Bornholms Tidende* 4.6.1945. Tønnes Wichmann mener ikke, at sovjetiske fly var på vingerne.

Kronprins Frederik (1899-1972) gør honnør for chefen for det æreskompagni, der var mødt op i Rønne lufthavn for at byde kronprinseparret velkommen til Bornholm. Kronprinsesse Ingrids ansigt anes under kronprinsens hilsende højre hånd. Det er general Korotkov til venstre og bag ham regionschef, løjtnant A. H. Jørgensen. Den finest udklædte er amtmanden med trekantet hat og sabel. Herren med hatten i hånden er tolken, Ivan Stchelkunoff. (Det kgl. Bibliotek)

Mogens Fogs besøg blev heller ikke omtalt af den sovjetiske gesandt i dennes årsrapport for 1945. Selv om den sovjetiske militære tilstedeværelse på øen ikke blev omtalt i de mange taler på Torvet, er der ingen tvivl om, at denne manifestation af den bornholmske modstandsbevægelse som en del af den samlede danske modstandsbevægelse også tjente til at understrege Bornholms uløselige tilknytning til kongeriget.

Kronprinseparrets besøg

Allerede i maj havde amtmanden undfanget ideen om et besøg af kronprins Frederik og kronprinsesse Ingrid. Det ville, mente han, være godt for både bornholmerne og de sovjetiske besættelsesstyrker at få besøg af kongehuset. De ledende sovjetiske officerer reagerede velvilligt, og von Stemann fik det indtryk, at de ikke først skulle spørge på højere sted. General Korotkov ville dog gerne underrettes i forvejen. Generalmajor Pankov fra den 19. armés militærråd blev faktisk spurgt, men han meddelte Korotkov, at denne ikke skulle forhindre kronprinsens besøg.[90] På det tidspunkt, den 22. maj, havde amtmanden endnu ikke spurgt kronprinsen. Han var overbevist om, »at et sådant besøg vil vække jubel her på Bornholm og

90. AMO RF F. 372, op. 6576, d. 2. Kaplunovskij til Pankov med dennes påtegning af 23.5.1945.

glæde og beroligelse i vide kredse i det øvrige land. Og det er vel ej heller umuligt, at det vil have sin betydning uden for landets grænser.« Den 28. maj blev den formelle beslutning om besøgets gennemførelse truffet i København, og samme dag sagde amtmanden til Korotkov, at han håbede at se generalen i Amtsgården under kronprinseparrets besøg førstkommende torsdag. Besøget måtte imidlertid aflyses med kort varsel, fordi kronprinsen blev ramt af hekseskud.[91] Skuffelsen over aflysningen var stor på øen.

Men amtmanden holdt ideen levende over for Udenrigsministeriet,[92] og den 18. juni blev besøget gennemført i strålende sommervejr. Kronprinsen iført kommandøruniform skridtede et sovjetisk æreskompagni af, mens von Stemann holdt på fjerhatten i sommerblæsten på flyvepladsen. General Korotkov gav frokost på hotel Helligdommen i Rø og diskede op med russiske retter, hvoraf nogle skal være blevet bragt til Bornholm fra Sovjetunionen. Tre af Ruslands bedste kokke, indforskrevet til lejligheden, stod for de kulinariske nydelser: Spegesild fra Det kaspiske Hav, helstegte pattegrise, kaviar fra Volga, indbagte kødretter samt russisk lagkage tillavet af 135 æg og to kg. smør. Dertil russiske vine, champagne og cognac. Korotkov, der åbenlyst nød sin værtsrolle, optrådte galant over for kronprinsesse Ingrid. Han udbragte en skål for kong Christian den 10. og »det herlige danske folk«, mens kronprins Frederik udbragte skåler for Stalin, det russiske rige og Den røde Armé.

Under et ophold i Nexø udtrykte kronprinsen sin og kronprinsessens grebethed over ulykkernes omfang. Men det, der var sket, tilhørte fortiden – nu gjaldt det fremtiden, konkluderede kronprins Frederik. Den bornholmske presse hyldede i store reportager kongehuset og understregede, at det kongelige besøg, som havde givet fornyet tro og mod, var »et håndslag fra vort kongehus«. Ifølge en fortrolig efterretningsrapport bragte besøget en mere forhåbningsfuld stemning i alle kredse. *Pressens Radioavis* dækkede begivenheden ved Niels Grunnet, der fremstillede forholdet mellem russere og bornholmere som præget af varmt venskab. Udenrigsminister Christmas Møller takkede personligt Grunnet for denne indsats.[93]

Allierede journalisters besøg

Amtmanden lagde megen vægt på, at der så snart som muligt kunne komme allierede journalister til Bornholm, og den sovjetiske general havde givet sit samtykke på det møde, hvor kronprinseparrets besøg blev meddelt ham. Von Stemanns selvstændige optræden huede ikke den sovjetiske gesandt i Danmark, som så besøget som første led i de britiske og amerikanske efterretningstjenesters snusen rundt på den sovjetisk besatte ø.[94] Lederen af rejsen var legationsråd Johan Oluf. Thomas Døssing, der var i Danmark, var med »som privatperson«. De to diplomater boede hos amtmanden sammen med majorerne Streeter og Gray fra SHAEF-missionen i København. Der var i alt otte journalister, to danske – Erling Bjøl og Emil Blytgen-Petersen – tre britiske og to franske. Sovjetunionen var repræsenteret ved TASS-

91. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 23.5., 26.5.og 28.5. 1945. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Referat af Kruses telefonsamtale med Hvass 30.5.1945.
92. UM 87 F 3/15. Stemann til Svenningsen 26.5.1945.
93. Bornholms Tidende 19.6.1945. UM 87 F 3/22. Niels Grunnet til Christmas Møller 19.6.1945 og Christmas Møller til Niels Grunnet 20.6.1945. Stockholm-arkivet. Rapport 20.6.1945. Via amtmanden spurgte dronning Alexandrine de sovjetiske besættelsesstyrker til sit jagtslot i Gelbensande, hvor hun var født, og fik at vide, at slottet med indbo var uskadt, og at det for tiden blev brugt som tysk hospital. AMO RF F. 398, op. 9324, d. 168. Vinogradov til Korotkov udateret. Se også Stemann: *Utrykte Erindringer*, s. 695 f.
94. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Sovjetiske legations årsrapport for 1945.

Allierede (inklusive to danske) journalister ankommer under anførsel af den amerikanske major John Streeter til Bornholm i et ældre fly fra Det danske Luftfartsselskab. Nummer to fra venstre er den militære chef for de bornholmske frihedskæmpere, løjtnant A. H. Jørgensen. Besøget havde overvejende symbolsk betydning. (Bornholms Tidende)

medarbejderen Boris Jelsukov.[95] Den nyudnævnte chef for Marinedistrikt Bornholm, kommandørkaptajn Hempel Jørgensen, blev puttet ind imellem journalisterne i flyvemaskinen. Det var von Stemanns fortjeneste, at Døssing kom til Bornholm. Amtmanden var forbavset over, at hverken Døssing selv eller Udenrigsministeriet kunne komme på den tanke, at det ville være både naturligt og nyttigt for den danske gesandt i Moskva at hilse på de sovjetiske befrielsestropper i Danmark. Von Stemann havde dog også den bagtanke, at han herved kunne instruere Moskva-gesandten og fortælle ham om sine indtryk af russerne på Bornholm. Da Svenningsen havde sagt, at man nu ville tænke over det, reagerede von Stemann karakteristisk nok med at sige, at det måtte man endelig ikke, »de skulle blot gøre det«.

Von Stemann bød velkommen i lufthavnen, og efter en køretur rundt i Rønne var der modtagelse på Rådhuset og russisk militærmusik på Torvet. Her blev der på initiativ af nogle studenter råbt hurra for Storbritannien og USA af en stor skare, der for første gang efter besættelsen så englændere og amerikanere. Der var derpå modtagelse i general Korotkovs hovedkvarter. Korotkov havde oprindeligt sagt, at han ikke havde tid til at komme til souper i Amtsgården, og han ønskede heller ikke at give journalisterne interview. Til von Stemann sagde han, at han allerede to gange havde haft ubehageligheder fra oven, fordi

95. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 234. Døssing havde i maj over for den sovjetiske regering kritiseret, at Christmas Møller som udenrigsminister besøgte Bornholm.

han havde udtalt sig om ting, der ikke kom ham ved. Generalen forsøgte da også at undgå enhver kontakt med journalisterne, men blev til gengæld så betaget af Døssing, at han inviterede alle ud til sig næste morgen til gilde med »al verdens herligheder og bjerge af spiritus«. Amtmanden fik Døssing til at holde takketale for generalen, da gesandten ikke af sig selv gjorde det. Von Stemann mente selv, at besøget havde en fremragende virkning på Korotkov og russerne.[96] I et brev til Christmas Møller skrev han, at de allierede pressefolks besøg på øen »virkede fortrinligt«, ligesom det efter amtmandens vurdering havde været »udmærket«, at regeringens Moskva-gesandt havde været med. Hensigten havde været at gøre indtryk på generalmajor Korotkov, og ifølge von Stemann var den sovjetiske general blevet stærkt påvirket – og altså ikke alene af spiritussen.[97]

Ifølge *Bornholms Tidende* blev besøget imidlertid en farce. Journalisterne havde brugt for megen tid på at spise og især at drikke. Da de stærkt forsinkede ankom til Nexø, var de fulde. I stedet for at tale med den fremmødte befolkning, gik de straks ind på Holms Hotel. Borgmesteren, der havde forberedt en tale, kunne næsten ikke få lejlighed til at holde den og blev under talen forstyrret af en beruset journalist, der også holdt tale. Von Stemann tog til genmæle og hævdede, at formålet med besøget havde været at fremvise øens seværdigheder som turistmål samt møde den sovjetiske hær og høre om dens forhold til befolkningen.[98]

Besøget afsatte nogle avisartikler ovre. Erling Bjøl skrev i *Information*, at bornholmerne tog de sovjetiske bombardementer og ødelæggelse af hus og hjem for tusinder af mennesker med beundringsværdig standhaftighed. Der var ingen bitterhed at spore mod russerne, for det var jo tyskernes skyld, sagde de. Desuden havde russernes ankomst betydet, at man var blevet af med de mange tusinde tyskere i en fart – i modsætning til den øvrige del af Danmark. Der herskede en venskabelig atmosfære mellem de sovjetiske soldater og bornholmerne. Russerne ville ikke bruge de snavsede tyske barakker, men byggede i stedet deres egne. Det eneste, de praktisk talt ikke havde ført til Bornholm, var krigsmateriel. Man så hverken kanoner eller kampvogne, kun karabiner og maskinpistoler. Den flyveplads, russerne havde bygget, kunne ikke tage tunge fly.[99] Som vi senere skal se, var dette billede langtfra dækkende. Når journalisterne ikke havde set sovjetiske kanoner, hang det måske sammen med, at de – ud over at have kigget for dybt i glassene – slet ikke fik lov til at komme ind på de afspærrede sovjetiske militære områder og således heller ikke så, at de sovjetiske soldater også brugte de tyske barakker.

De vestallierede officerers og de allierede korrespondenters ankomst var den første konkrete allierede manifestation af, at den danske ø hørte med til det øvrige Danmark. Von Stemann fik personligt det ud af besøget, at major Streeter skrev et overordentligt rosende brev, der på det nærmeste udnævnte amtmanden til statsmand i verdensklasse.[100]

Døssing om Bornholm

Regeringens Moskva-gesandt havde i usædvanligt klare ord givet udtryk for regeringens officielle linie, da han i maj til pressen udtalte, at Bornholms besættelse var et ganske naturligt led i krigsudviklingen. Da en

96. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 718-721. *Morgenbladet* 22.6.1945.
97. UM 87 F 3/24 Stemann til Christmas Møller 25.6.1945.
98. *Bornholms Tidende* 23. og 25.6.1945.
99. *Information* 28.6.1945.
100. UM 87 F 3/25. John Streeter til fru Stemann, udateret afskrift.

svensk journalist spurgte Døssing om »problemet Bornholm«, svarede han kort: »Jeg kender overhovedet ikke noget problem Bornholm.« Besættelsen af den danske ø var lige så lidt et problem, som besættelsen af København eller Esbjerg var det. Det, der under besøget på Bornholm havde gjort størst indtryk på gesandten, var den gode høhøst! Døssing udtalte sig også med stor sikkerhed om, hvad Moskva mente om Bornholm: »I Moskva diskuterer man overhovedet ikke sagen«. Til Ritzau sagde han, at »man« – dvs. Moskva – med megen tilfredshed havde noteret sig bl.a. udenrigsminister Christmas Møllers officielle udtalelser om besættelsen af Bornholm. »Russerne selv står uforstående over for enhver anden tolkning af begivenhederne på Bornholm«.[101]

Naturligvis diskuterede »man« problemet Bornholm i Moskva – man indviede blot ikke den danske gesandt i, hvad man forestillede sig at bruge den danske ø til. Mens Døssing udtalte sig så skråsikkert, arbejdede man i den sovjetiske udenrigstjeneste med grandiose projekter om at udnytte den militære tilstedeværelse på den danske ø til bl.a. at påvirke Danmarks udenrigspolitiske orientering i østvendt retning. Døssings offentlige udtalelser om, at den sovjetiske besættelse af Bornholm var et ikke-eksisterende problem, blev ikke alene noteret i *Pravda*, men også i Udenrigskommissariatet i Moskva.[102] Ved sin tilbagerejse til Moskva via Stockholm i begyndelsen af juli 1945 udtalte Døssing til *Dagens Nyheter*: »Bornholm är rena idyllen, nästan som i forna dagar!«. Da han kort tid efter sin Bornholmvisit var vendt tilbage til Moskva og fik foretræde for Molotov, bedyrede han over for udenrigskommissæren, at Den røde Hær var meget populær på den danske ø.[103]

Bornholms Tidende karakteriserede efter besøget rammende den danske gesandts holdning til Bornholm således (23.6.): »Den ånd, der råder hos Døssing, er den samme, som råder i Moskva om hele dette spørgsmål: At det hele er så naturlig en ting, at det faktisk ikke er værd at snakke om.«

Dewings afskedsbesøg

Formentlig kan general Dewing takke von Stemann for, at han fik mulighed for at betræde Bornholm, før hans mission til Danmark sluttede. Amtmanden pressede nemlig vældigt på for at få cheferne for de vestallierede styrker i Danmark på officielt besøg på Bornholm. Allerede under Korotkovs besøg i København havde amtmanden spurgt de allierede chefer, om de ikke havde lyst til at se hans ø. Det havde de. Over for regeringen argumenterede amtmanden med, at befolkningen på Bornholm ikke kunne forstå, hvorfor general Dewing, admiral Holt og oberst Ford-Trimble endnu ikke havde aflagt deres ø et besøg, når general Korotkov dog for længst havde været i København, hvor den sovjetiske general havde besøgt sine britiske og amerikanske kolleger. Von Stemanns sigte med et sådant besøg var også at pointere, »at området ikke var rent russisk«, og at Danmark havde andre befriere end de sovjetiske. For at fremme sagen fik han aviserne til at skrive om spørgsmålet. Korotkov var interesseret, men samtidig lidt nervøs ved den politiske side af besøget og sagde, at han måtte spørge Moskva. Amtmanden var dog sikker på, at generalen ville acceptere, når det først fra dansk side var blevet besluttet. Von Stemann mindede mange gange Korotkov om sagen, og generalen lovede at give besked, men gjorde det aldrig.[104]

---

101. *Berlingske Tidende* 31.5.1945. Ritzau-telegram citeret i dansk avis 31.5.1945.
102. *Pravda* 2.6.1945.
103. *Dagens Nyheter* 3.7.1945. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 441. Molotovs dagbog 6.7.1945.
104. UM 87 F 3/24. Stemann til Christmas Møller 26.6.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 727. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 207.

General Dewing, der ikke fik lov til at befri Bornholm, aflægger besøg på øen som den sovjetiske kommandant, generalmajor Jakusjovs gæst. De to ses her i Rønne lufthavn den 27. juli, begge typiske repræsentanter for deres to meget forskellige stater. Det er amtmandens fjerbusk, der flagrer til venstre for Dewing. Helt i baggrunden, hvor han jo også hørte hjemme, den danske økommandant, oberst J. T. Waagepetersen. Herren i blød hat til højre for Jakusjov er tolken, den russiskfødte og præsteuddannede Ivan Stchelkunoff. Til højre for Stchelkunoff går chefen for det sovjetiske marinedistrikt Bornholm, orlogskaptajn Reznitjenko. (Nordfoto)

Udenrigsministeriet var ikke varm på ideen, fordi den måske kunne fremkalde misnøje i Moskva. I begyndelsen af juli fik udenrigsministeren en ny og indtrængende henstilling fra amtmanden om, at de britiske og amerikanske officerer »omgående« kom til Bornholm. Bornholmerne var nervøse og trængte til opmuntring. Der var en stærk længsel efter at se de høje allierede officerer, og desuden ville det være politisk klogt med et besøg inden det forestående stormagtsmøde i Potsdam. Det afgørende var et initiativ fra København og en meddelelse om, at nu kom de.[105] Amtmandens tredie brev til udenrigsministeren kom fire dage senere. Nu var forbuddet mod, at udlændinge kom til Bornholm, ophævet, og Dewing med flere kunne derfor frit komme til øen uden at skulle spørge russerne om lov.[106] I mellemtiden var der kommet en ny sovjetisk kommandant, general Jakusjov, og von Stemann tog nu tyren ved hornene og meddelte denne, at Dewing & Co. *var* inviteret og ville komme den og den dag. Kommandanten tog meddelelsen til efterretning uden indvendinger. Dewing selv var meget interesseret og gav flere gange over for den danske regering udtryk for, at han gerne ville til Bornholm.[107] Omsider gav regeringen ham da lov.

105. UM 87 F 3/24. Stemann til Christmas Møller 3.7.1945.
106. UM 87 F 3/24. Stemann til Christmas Møller 9.7.1945.
107. UM 87 F 3/24. Dewing til Christmas Møller 12.7.1945 og notits af 19.7.1945. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 733-734.

De høje vestallierede gæster – general Dewing, admiral Holt og oberst Hubbard (Ford-Trimble måtte sende afbud) – blev modtaget på Rønne flyveplads på samme måde som den danske regeringsdelegation i maj, dvs. af et sovjetisk æreskompagni med musikkorps, en deling frihedskæmpere og en afdeling af Bornholms Værn. Cheferne for Bornholms Værn og Bornholms Marinedistrikt samt politimester d'Auchamp, Lokalkomiteen og repræsentanter for byrådet var også til stede. I sin ankomsttale understregede den britiske general omgående – måske efter den danske regerings ønske – at Bornholm »selvfølgelig« lå uden for hans sfære – et forhold von Stemann mærkeligt nok ikke noterer. Dewing var desværre sløj og døsede meget. Til gengæld var Holt i fuld vigør – det eneste problem med ham var, at hans forlorne gebis sad meget dårligt, hvorfor han var svær at forstå – og den britiske admiral gjorde mange nyttige observationer af de små bornholmske fiskerihavnes og fiskerbådes anvendelighed. (Han forlod selskabet i Aarsdale, hvorfra han i en fiskekutter sejlede til Nexø). Russerne ønskede tydeligt at gøre indtryk på deres vestlige kolleger, både med mad og drikke, taler og sømandsskab. Et utal af snapse i store glas måtte ned, fordi russerne insisterede på at skåle for næsten hver skefuld fersk kaviar. Von Stemann fik Jakusjov overtalt til at sejle selskabet til Christiansø i to sovjetiske hurtigbåde – den ene til pressen. Desværre var sømandsskabet ikke overbevisende. Det kneb med at komme ordentligt fra kaj i Nexø, og båden med gæsterne drejede så brat, at en armstol, der var blevet stillet op på dækket, røg over bord – alt til admiral Holts store moro. Jakusjov ville have Dewing til at sidde i en lænestol på fordækket, hvilket virkede komisk, og generalen indvilligede da også først, da von Stemann sagde, at det jo var som i The House of Lords.[108]

Dewings Bornholm-besøg (som også vakte den sovjetiske gesandts mishag) og afrejse fra Danmark markerede afslutningen på et kapitel i Danmarks efterkrigshistorie. Selv om der stadig var britiske soldater i Danmark, var SHAEF-missionens opløsning et tegn på normalisering. Dewings hjemkaldelse var på den anden side med til at understrege, at på Bornholm var situationen fortsat fastfrosset. Besøget gav amtmanden blod på tanden, og han forsøgte også at få arrangeret britisk flådebesøg. Admiral Holt ville naturligvis gerne, men her satte Moskva grænsen: Der skulle ikke britiske orlogsskibe til den sovjetisk kontrollerede ø. Da von Stemann senere forsøgte at overtale den sovjetiske kommandant under en animeret sammenkomst, hvori også den danske flådechef deltog, sagde den sovjetiske general, at det ville være lettere for ham at drikke en hel flaske vodka ud i én køre end at få et sådant besøg gennemført. Von Stemann fandt afslaget lige så deprimerende, som gesandt Plakhin fandt det opløftende.[109]

Amtmandens ønske om at få besøg af de tre vestallierede gesandter i Danmark blev heller ikke til noget. Von Stemann inviterede dem på egen hånd, men Udenrigsministeriet ønskede at overveje sagen. Endnu i januar 1946 var »overvejelserne« ikke afsluttet, og direktør Hvass ytrede nu bekymring for, at en rejse midt om vinteren ville vække russernes mistænksomhed. Så sent som i februar ønskede udenrigsminister Gustav Rasmussen spørgsmålet trukket ud. På det tidspunkt var man ved at forberede en officiel henvendelse til Moskva om besættelsens ophør.[110]

Derimod lykkedes det den svenske gesandt i Danmark, G. von Dardell, at besøge

108. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 734-737.
109. UM 87 F 3/29. Stemann til IM 9.8.og 27.8.1945. Svenningsens og Hvass' notitser 16.8.1945. Stemann: *Odysséé* bd. 2, s. 242. AVP RF F. 06, op.8, p. 33, d. 512. Sovjetiske legations årsrapport for 1945.
110. FO 371 56106 130504. Randall til Warner 15.1.1946. UM 87 F 3/34. Hvass' referat 15.1.1946 med påtegning 20.2.1946.

Bornholm den 22. september 1945. Sverige forberedte en håndsrækning til bornholmerne i form af smukke træhuse til erstatning for dem, der blev ødelagt i maj.

Arne Sørensens besøg

Kirkeminister Arne Sørensens besøg på Bornholm i august 1945 var privat, men han ville dog gerne hilse på general Jakusjov. Såvel von Stemann som Christmas Møller var meget imod besøget. »Af hensyn til konsekvenserne« havde udenrigsministeren skriftligt frarådet sin kollega at rejse til den besatte ø. Andre ministre kunne så også finde på at besøge Bornholm, og det ville være uheldigt, hvis forskellige ministre indtog forskellige holdninger over for den sovjetiske general på øen. Christmas Møller forklarer ikke, hvorfor diverse ministre fra den samme regering ikke skulle kunne indtage samme holdning. Von Stemann syntes, at det for Jakusjov ville føles mærkeligt, hvis han skulle sidde og tage imod den ene minister efter den anden. Snart skulle jo også ministeren for offentlige arbejder til Bornholm.[111] Arne Sørensen gennemførte imidlertid sit besøg, men måtte lide den tort ikke at blive modtaget af den sovjetiske kommandant. Ministeren måtte derfor nøjes med at lade en personlig gave overrække Jakusjov – en oversættelse til dansk af bogen *Regnbuen*, skrevet af en af Sovjetunionens mest kendte propagandister, den polskfødte Wanda Wasilewska, som under krigen havde gjort tjeneste i Den røde Hærs politiske styrelse[112] – en noget aparte gave.

Minister Aksel Larsens besøg

I begyndelsen af september var Aksel Larsen på Bornholm. Han synes at have foretaget

Minister og formand for Danmarks kommunistiske Parti, Aksel Larsen, sammen med en ung sovjetisk stabsofficer under besøget den 19. maj som medlem af den danske regeringsdelegation. Aksel Larsen kunne fra sit lange ophold i Sovjetunionen i 1920rne russisk. (Bornholm besat, bombet, befriet)

rejsen i sin egenskab af kommunistisk partiformand og ikke som minister i befrielsesregeringen. I Rønne holdt han et politisk møde, der samlede 700 tilhørere i byens største sal (som for øvrigt dagen efter blev overtaget af russerne). Det store tilhørertal var dog ikke udtryk for DKPs popularitet på Bornholm. Ved valget den 30. oktober samme år fik kommunisterne kun 684 stemmer i Rønne og på hele øen i alt blot 918 stemmer. Bornholmerne var snarere strømmet til i forventning om, at den danske kommunistfører måske kunne fortælle noget om russernes rømning af deres ø.

111. UM 87 F 3/27. Stemann til Svenningsen 2.8.1945; Svenningsen til Stemann 7.8.1945; Christmas Møller til Arne Sørensen 7.8.1945;

112. *Regnbuen* (russisk Радуга) var i 1945 blevet oversat til dansk. Wanda Wasilewska (1905-1964) blev efter indlemmelsen af Østpolen i Sovjetunionen i september 1939 sovjetisk statsborger. Hun modtog i Stalin-tiden flere sovjetiske ordener for sin indsats som marxistisk-leninistisk propagandist.

Efter Aksel Larsens politiske tale, da ordet blev givet frit, blev bombardementerne af Rønne og Nexø straks bragt på bane. Aksel Larsen sagde, at de engelske og amerikanske bombardementer var gået ud over langt flere mennesker i de besatte lande – hvilket naturligvis var rigtigt, men blot ikke havde noget med Bornholm at gøre. Der kom straks et tilråb fra salen: »Hvornår forlader russerne Bornholm?« Hertil svarede DKPs leder, at han var af den »absolutte opfattelse«, at »russerne vil tage fra Bornholm, så snart englænderne forlader Sjælland.«[113] I øvrigt advarede han – noget malplaceret – bornholmerne imod at gå rundt i Goebbels fladtrådte træsko.

113. *Aftenbladet* 4.9.1945.

6. Bornholmerne og russerne

»En besættelse af ny type«.
Thomas Døssing til Molotov 5.3.1946.

Mens ministre og embedsmænd ved skrivebordene i det fjerne København syslede med invitationer, festforestillinger, officielle taler, receptioner, middage og delegationsbesøg, var det bornholmerne, der havde den daglige omgang med de op til 9.000 sovjetiske soldater på øen. (Der var ingen på Christiansø, som ikke interesserede russerne). Og her gik det ikke altid så høvisk til som i hovedstaden. Som til alle tider og alle steder, når mange soldater bliver koncentreret i længere tid på et bestemt sted, opstår der problemer af forskellig art. Med russerne på Bornholm var det ingen undtagelse. Vi skal i det følgende forsøge at tegne et billede af, hvordan almindelige bornholmere oplevede besættelsen. Kildematerialet er dels breve fra mennesker, som havde umiddelbar føling med tropperne, dels amtmandens indberetninger, som også på dette område er en vigtig kilde til oplysning om, hvad der foregik på den besatte ø, og endelig rapporter fra den danske militære efterretningstjeneste.

Bornholms *губернатор*

Amtmand P. Chr. von Stemann spillede en meget betydelig rolle under den sovjetiske besættelse af hans ø. Han var den danske myndighedsperson, der under hele forløbet havde den daglige og direkte kontakt både med de sovjetiske besættelsesmyndigheder og med et bredt udsnit af befolkningen. Han var, som han selv beskrev det, »regeringens øverste tillidsmand her, men som samtidig også for befolkningen stod som dens tillidsmand«. Den bornholmske *губернатор* (guvernør)[1], som russerne konsekvent og til amtmandens store tilfredshed titulerede ham, var ikke noget dusinmenneske. Han var en meget myndig mand, overbevist om sin egen usvigelige dømmekraft i en epoke, hvor

1. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 8.3.1946. *Губернатор* var titlen på den russiske regerings højeste civile embedsmand i et russisk guvernement i zartiden, men afskaffet af bolsjevikkerne.

en kongelig dansk amtmand ikke alene var udstyret med uniform og hat med fjerbusk samt bil med chauffør, men tillige med store politiske beføjelser. En amtmand var født formand for amtsrådet, og Bornholms isolerede beliggenhed har givetvis bidraget til at forøge amtmandens indflydelse.

Bornholms særstilling under den tyske besættelse – underlagt en *Inselkommandant,* der i den sidste periode havde fået sin udnævnelse direkte af storadmiral Dönitz – har yderligere styrket denne tendens. Von Stemann optrådte med stor beslutsomhed over for de tyske militære myndigheder og blev meget fortørnet over, at den sidste tyske økommandant ikke troppede op i Amtsgården for at stå skoleret, når øens amtmand sendte bud efter ham. Von Stemann var ikke populær i modstandskredse, og der skal ligefrem have været overvejelser om at arrestere ham efter befrielsen, fordi nogle mente, at han havde været for selskabelig over for tyskerne. Den første britiske diplomatiske repræsentant i Danmark efter besættelsen, Rodney Gallop, afspejlede denne opfattelse, da han i en rapport karakteriserede amtmanden som »not a good type – Germanic«.[2]

Von Stemann skulle vise sig også at have et enestående greb om de skiftende sovjetiske militære chefer på Bornholm. Han havde ganske vist ikke den fordel, som han havde haft i sin omgang med de tyske militærchefer: kendskab til besættelsesmagtens sprog og til tysk kultur i det hele taget. Hans kendskab til Sovjetunionen og sovjetisk mentalitet må have været ringe, ligeledes i modsætning til hans fortrolighed med tysk mentalitet. Med sin opdragelse, uddannelse og position må han have set med afsky på bolsjevismen og dens ugerninger i Rusland. Det lod han sig imidlertid aldrig mærke med, og det kommer heller ikke frem i hans mange rapporter og skrivelser. De var altid meget konkrete og jordnære, optaget af at løse aktuelle og praktiske problemer i forholdet til den sovjetiske garnison.

Amtmanden havde i sin personlighed og karakter nogle egenskaber, der gjorde hans omgang med sovjetiske officerer ubesværet, til tider hjerteligt. Han optrådte ved officielle lejligheder med en værdighed og patos, som de standsbevidste, konservative sovjetrussiske officerer kun kan have sat pris på og respekteret. I sin daglige forretningsmæssige omgang med de militære chefer var han meget direkte og kontant, slagfærdig og robust spøgende. Mange små og store problemer blev løst ved hans direkte indgriben. Ved festlige sammenkomster, som der var en del af i Amtsgården, kunne han være overgiven, næsten barnlig – alt sammen noget, der gik lige til hjertet på russerne. Endelig var han mand for at sætte betragtelige mængder alkohol til livs, ligeledes en egenskab, der hos russerne aftvang respekt, og som derudover fik komplicerede sager til at glide lettere.

Von Stemann var ved siden af Generalstabens Efterretningstjenestes agenter den danske regerings og de københavnske embedsmænds vigtigste kilde til oplysninger om de sovjetiske troppers gøren og laden på øen samt de højere sovjetiske officerers udtalelser om Bornholm. Det var også amtmanden, der fortalte regering og centraladministration i København om den bornholmske befolknings syn på situationen. Selv om han formelt sorterede under Indenrigsministeriet, betød den særlige situation med russerne på Bornholm, at hans kontakter til Udenrigsministeriet til tider blev meget tætte. Det var amtmandens rapporter i den kritiske uge op til landgangen, som via Udenrigsministeriet og Dewing gik til Eisenhower. Det var ham, der den 9. maj umiddelbart efter de sovjetiske landgangstroppers ankomst til Rønne som den første danske myndighedsperson stillede den første sovjetiske kommandant spørgsmålet, om russerne ville forlade hans ø, så snart

2. FO 371 47220 N 6378. Randall til FO 3.6.1945.

tyskerne var væk. Det var von Stemann, der hele tiden holdt dette spørgsmål levende, både over for de vekslende sovjetiske kommandanter og over for regeringen i København. Hans betydning viser sig også derved, at Kongen modtog hans indberetninger.[3]

Von Stemann har i sine erindringer og endnu stærkere i sine samtidige og direkte henvendelser til ministerierne i København kritiseret den danske regerings ængstelige politik i forhold til Moskva og de sovjetiske besættelsesmyndigheder på Bornholm. Han skriver ligefrem i erindringerne, at regeringen i København var bange for russerne. Alt tyder på, at det er en rigtig vurdering. Amtmandens kritik af regeringen og ikke mindst Udenrigsministeriet gjaldt såvel tiden under bombardementerne og landgangen i begyndelsen af maj som under den efterfølgende besættelse. Han nævner flere eksempler på, hvordan en mere frimodig og uforfærdet dansk optræden formentlig ville være blevet accepteret fra sovjetisk side – og måske have afkortet den sovjetiske besættelse. Von Stemann opfordrede således allerede tidligt efter den sovjetiske besættelse regeringen til at sende mere dansk militær til Bornholm. Han mente ikke, at den sovjetiske kommandant ville gøre indvendinger, hvis det blot skete. Statsminister Vilhelm Buhl mente derimod, at regeringen først måtte spørge om lov, og det bekvemmede regeringen sig aldrig til.[4]

Karakteristisk for von Stemanns meget kontante og pågående facon er følgende udrag fra et brev til en højtstående embedsmand i Udenrigsministeriet fra slutningen af juli 1945:

> »Kunne en af Deres første gerninger være at se at få russerne væk fra Bornholm, hvor vi også har dem i ganske uforholdsmæssige masser (ca. 5.000 mand). Og de gør ikke mine til at fortrække. Tværtimod. Mon man ikke snart ganske stille fra dansk side skulle etablere den del af dansk militær og marine, som skal være her under hensyn til øens nuværende betydning og den nye situation? Det har russerne jo intet imod, og det tager de meget naturligt og som en selvfølge.
>
> Hvis russerne så, når man begyndte at spørge dem lidt mere alvorligt, om de nu ikke forsvandt, ligesom de andre er forsvundet i det øvrige land, ville svare, at de var nødsaget til at være her for at beskytte øen, kunne man dertil svare, at det behøvedes ikke, for det har vi nu selv i orden.
>
> Ja, jeg ser meget alvorligt på russer-problemet her. Og for befolkningen er det næsten uudholdeligt nu på grund af de mange overgreb fra russisk side. Noget må der snarest ske. -«[5]

Amtmandens syn på værdien af en markant dansk militær tilstedeværelse på den danske ø og den rolle, det kunne spille i bestræbelserne for at få den sovjetiske besættelse bragt til ophør, blev først accepteret i København ved årets udgang. Von Stemann havde utvivlsomt ret i, at Moskva ikke ville have gjort indvendinger mod stationeringen af en betydelig dansk styrke på Bornholm. Det var et indre dansk anliggende, som man højtideligt havde lovet ikke at blande sig i. Vi skal senere se, hvor ringe den danske militære tilstedeværelse på Bornholm var under den sovjetiske besættelse.

Udenrigsministrene Christmas Møller og Gustav Rasmussen samt deres embedsmænd, ikke mindst direktør Frants Hvass, betragtede amtmanden som en irriterende og geskæftig person uden indsigt i alvorlige og komplicerede statssager i stedet for at betragte ham som en uvurderlig ressource. Von Stemann blev ofte behandlet nonchalant. F. eks. blev han aldrig informeret om, for slet ikke at tale om inddraget i, de skridt, regeringen tog eller påtænkte at tage i Bornholmspørgsmålet. Selv om hans løbende rapporter fra Amtsgården i Rønne var fulde af op-

3. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 184.
4. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 229 f.
5. UM 105 Dan 5. Stemann til unavngiven afdelingschef 28.7.1945.

lysninger af største interesse for Udenrigsministeriet, fastholdt man dér formalistisk, at han som amtmand sorterede under Indenrigsministeriet og derfor skulle sende sine rapporter dertil. Herfra fik Udenrigsministeriet så tilsendt kopi.

Bornholmernes stemning

Da den sidste sovjetiske soldat havde forladt Bornholm den 5. april 1946, skrev *Bornholms Social-Demokrat* i en leder: »Selvfølgelig var vi glade for, at russerne kom og befriede os for tyskerne, selv om det skete noget voldsomt. Men det kan ikke nægtes, at det store spørgsmål folk imellem stadig var: Hvor længe bliver de her?«.[6] Så var der ikke sagt for meget. Det var en meget dansk måde at give udtryk for den store lettelse, de allerfleste bornholmere givetvis følte ved de sovjetiske troppers rømning af deres ø. »Den dag, vi var allermest glade for russerne, var den dag de rejste«, mindedes kontorchef Erik Abitz 50 år senere. Samme opfattelse har »den lille amtmand« – amtmandens chauffør – givet udtryk for.[7]

Spørgsmålet om besættelsens formål og varighed var i sandhed »det store spørgsmål« fra besættelsens begyndelse til dens ende. Tidligere er omtalt de spontane klapsalver, der udbrød på Dams Hotel allerede dagen efter den sovjetiske landgangsstyrkes ankomst, da oberst Strebkov lovede, at de sovjetiske tropper ikke ville blive på øen én dag længere end den sidste tyske soldat. I de allerførste dage var alt, i hvert fald udadtil, fryd og gammen. Sognerådsformand Kure i Gudhjem og kæmner Christensen i Allinge meldte således til amtskontoret, at modtagelsen af de sovjetiske soldater var gået udmærket – der havde været flaget, og befolkningen havde råbt hurra. Soldaterne havde råbt hurra for Danmark, freden og Stalin.[8] Der er imidlertid i private breve fra bornholmere mange vidnesbyrd om, at man ønskede at se ryggen af de sovjetiske soldater så snart som muligt – og samtidig frygt for, at det aldrig ville ske. En ung mor skrev fra Rønne til slægtninge i København en uge efter bombardementerne og de sovjetiske soldaters landgang: »Hvorfor skulle russerne tage os – kommer vi af med dem igen?« Et par dage senere skrev hun: »I må glæde jer over det skønne Danmark, og at I er frie – vi herovre vil forhåbentlig også føle os rigtig frie en dag.«[9]

Af von Stemanns indberetninger om stemningen blandt bornholmerne efter den russiske besættelse fremgår det også tydeligt, at der herskede både frygt for fremtiden og bitterhed mod regeringen i København. Den 14. maj skrev han, at »befolkningens stemning her på Bornholm efter den sidste uges begivenheder er meget bitter over for Danmark, og der hersker den dybeste skuffelse«. Von Stemann havde – oven i købet fra en frihedskæmper – hørt denne bemærkning: »Havde vi vidst dette, havde det været bedre ikke at skyde Printzenskjøld!« – dvs. bedre at have været under Sverige.[10] Amtmanden var også selv personligt skuffet. Han skrev, at »tragedien er så uendelig stor – også på baggrund af feststemningen i det øvrige land«, og han bebrejdede regeringen i København, at den ikke havde gjort nok for at undgå den sovjetiske besættelse.

Udadtil holdt han gode miner til slet spil. Ligeledes den 14. maj offentliggjorde han og oberst Strebkov i fællesskab en pressemeddelelse i anledning af en fælles besigtigelse af øen. Heri hed det bl.a., at de russiske officerer overalt blev hilst med begejstring af be-

6. *Bornholms Social-Demokrat* 5.4.1946.
7. Samtale med Erik Abitz på hotel Hoffmann 9.5.1995. Edgar Petersen i Ole Askmans film *Bornholm maj 1945*.
8. BAJ jnr. 597. Fuldmægtig Saabyes rapporter. 11.5.1945.
9. Citeret i borgmester Arne Hansens tale til Dronningen og prins Henrik 7.5.1995, *Bornholms Tidende* 8.5.1995.
10. Bornholmerne befriede sig selv fra den svenske besættelse efter freden i Roskilde ved at dræbe den svenske guvernør Printzenskjøld.

folkningen, og at amtmanden under en frokost på hotel Helligdommen havde motiveret en skål for marskal Stalin. Men i sin rapport til København skrev amtmanden om sine »mere og mere bange anelser«. Udadtil og i sine officielle erklæringer fulgte amtmanden altid nøje regeringens linie om at holde tand for tunge og fremhæve fred og fordrageligheden mellem besættelsestropperne og befolkningen. Under sit første besøg i København efter afspærringen afviste von Stemann i udtalelser til pressen pure rygter om plyndringer og misgerninger som usande.[11] Men i sine fortrolige indberetninger fra den første tid var tonen en ganske anden, når han beskrev de russiske soldater. »De stjæler som ravne«, skrev han f. eks. Og om sine oplevelser ved gensynet med Amtsgården i Rønne efter evakueringen hed det sådan:

> »Da min kone, datter, pigerne og jeg lørdag morgen kom ind for at begynde at gøre i orden i Amtsgården, var hele den russiske vagt, som var sat ind her til min særlige beskyttelse, døddrukne. De havde lavet vagtstue i kontorchef Abitz' kontor. Det så ud, så det ikke kan beskrives. Min vinkælder havde de lænset svært: D O M, champagne, likør, bourgogne, snaps var næsten drukket alt. Desuden var alt i spisekammeret raseret, al konserves, syltetøj og saft. I alle værelser havde de rodet rundt, ligeledes i alle skuffer og skabe. Hvad der mangler, kan vi endnu ikke helt overse. Men det er vist ikke større ting udover de fornævnte materielle ting. Hertil kommer, at al parfume var brugt, spillekort og cigarer røget. Hvor der ikke var nøgle i, havde de brudt op. Min trekantede hat havde de leget med.
>
> De ville forbyde os adgang til huset og løb selv rundt over det hele. Jeg fik så fat i en russisk kaptajn og en tolk. Og så blev de alle smidt ud ... Russerne gav mig uhyre undskyldninger og sagde, at de ville blive meget strengt straffede, måske dødsstraf.«[12]

Amtmandens oplevelse var ikke noget særtilfælde ved denne tid. Alle steder blev der klaget over, at der blev stjålet – også heste, hunde og cykler. Von Stemann havde selv fundet en masse tyvekoster i Amtsgården, der stammede andre steder fra. Alle haver i Amtsgårdens nærhed var også blevet plyndret.

På det i anden forbindelse omtalte møde mellem amtmanden og ledende sovjetiske officerer den 17. maj udtalte disse ganske vist generelt deres tilfredshed med bornholmernes holdning, men alt var dog ikke, som det skulle være. Der havde nemlig været tilfælde, hvor befolkningen havde beskyldt de sovjetiske soldater for urigtige ting. Noget sådant var et angreb på Den røde Hærs ære, og amtmanden skulle gøre alt for at forhindre den slags. Man ville ikke dække over soldater, der overtrådte bestemmelserne, men sovjetiske soldater optrådte ikke, som tyskerne have gjort det, med vold og drab over for civilbefolkningen. Selv i Tyskland havde man anerkendt dette, hævdede de sovjetiske officerer, som må have vidst bedre. Von Stemann forsøgte at slå problemet hen med at sige, at misforståelser hovedsageligt opstod af sprogvanskeligheder. Den uberettigede angst i befolkningen ville forsvinde, når folk blev klar over, at de sovjetiske soldater optrådte korrekt. Over for regeringen i København anmodede amtmanden straks om, at det blev indskærpet *Pressens Radioavis* og aviserne, at de ikke berørte militære spørgsmål og heller ikke bragte udtalelser, der kunne krænke Den røde Hærs ære. Det samme gjorde han selv over for pressen på Bornholm.

Da russerne den 15. maj afspærrede al kommunikation til og fra Bornholm, blev mange bornholmere stærkt foruroligede. Da von Stemann over telefonen informerede direktør Svenningsen i Udenrigsministeriet om situationen og om, at han ikke selv måtte forlade øen, var folketingsmand H. C. Koe-

11. *Berlingske Tidende* 19.5.1945.
12. UM 87 F 3/16. Stemanns indberetning 14.5.1945.

foed hos amtmanden. Koefoed bad indtrængende Svenningsen om at meddele regeringen, at situationen var meget alvorlig. Han skulle minde regeringen om statsminister Niels Neergaards løfte til sydslesvigerne i 1920, da Danmark mistede denne landsdel: I skal ikke blive glemt! Von Stemann kom derpå igen til telefonen og sagde, at der herskede »en fuldstændig katastrofal stemning« på Bornholm, og at befolkningen var præget af stor bitterhed. Svenningsen forsøgte at berolige med, at regeringen ville gøre alt, hvad der stod i dens magt, for at hidføre en løsning.[13]

Ministerbesøget den 19. – 20. maj beroligede noget, men ikke nok. Jens Holm skrev umiddelbart efter besøget til Christmas Møller, at det desværre var sådan, »at der i vide kredse gennemgående hersker den opfattelse, at Bornholm er tabt for Danmark, og at denne sag for længst er afsluttet.« Mange bornholmere var grebet af bitterhed og uro. Den største opgave bestod i at berolige befolkningen. Hvor opgivende stemningen var, fremgår af følgende passus i Jens Holms brev til udenrigsministeren: »For det tilfælde, at der skulle blive forlangt baser på Bornholm, er det selvfølgeligt vort håb, om det kan lykkes, at bevogtningen bliver dansk.«[14] Udenrigsministeren formanede sin partifælle om, at der ikke var noget mere tåbeligt end at være urolig eller at vise, at man var det. Hvad angik spørgsmålet om sovjetiske baser, måtte Danmark acceptere, at FN fik baser på dansk territorium. Man kunne imidlertid forlange, at sådanne baser blev bevogtet udelukkende af danske soldater. Han tilføjede dog, at Moskva ikke havde stillet krav om baser på Bornholm.[15]

I begyndelsen af juni var det amtmandens indtryk, at bornholmernes forhold til russerne blev bedre dag for dag. Han fremhævede også, at russerne selv gjorde, hvad de kunne, for at holde orden og disciplin.[16] Kronprinsens og kronprinsessens besøg på Bornholm opmuntrede bornholmerne meget. De allierede pressefolks besøg i samme måned hjalp også noget på stemningen. Men i juli var det igen ord som *uro, ængstelse og nervøsitet,* der prægede hans breve til regeringen. Der var en følelse af forladthed, fordi øen havde en uhyggelig særstilling i kongeriget. Folk søgte væk fra Bornholm til mere sikre egne.[17] Trods afholdelse af fodboldkampe, skakturneringer, virksomhedsbesøg og andre former for samvær mellem de fremmede soldater og befolkningen på øen var der fortsat en vis russerskræk, som amtmanden kaldte det i juli. Denne følelse var ikke blevet mindre af, at de sovjetiske styrker nu var begyndt at forberede vinterkvarter. Den fortsatte transport til øen af soldater, kanoner og andet militærudstyr gjorde heller ikke humøret bedre.[18]

Tyverier og fulde soldaters optræden irriterede også, selv om den sovjetiske kommandant lovede at straffe gerningsmændene hårdt. Det hjalp noget, at 1.500 faktisk demobiliserede soldater var kommet væk fra øen, »men det er galt endnu«, meddelte amtmanden i slutningen af juli, og i august hed det: »God er deres optræden ikke«, og befolkningen var stadig en del foruroliget ved soldaternes optræden.[19] Den sovjetiske kommandant beklagede overgrebene mod befolkningen og lovede på ny at ville tage energisk fat for at forbedre tilstandene. Han henstillede også, at det danske politi greb

13. UM 87 F 3/4. Svenningsens notat 15.5.45. Engelsk referat tilsendt SHAEF-missionen 15.5. samt britiske og amerikanske chargé d'affaires 16.5.
14. UM 87 F 3/4. Jens Holm til Christmas Møller 23.5.45.
15. UM 87 F 3/4. Christmas Møller til Jens Holm 3.6.1945.
16. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 9.6.1945.
17. UM 87 F 3/24. Stemann til Christmas Møller og til Indenrigsministeriet 3.7.1945
18. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 3.7. og 15.7.1945.
19. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 4.8. og 9.8.1945.

stærkt ind over for overtrædelse af forbudet mod at sælge spiritus til soldaterne.

Da Udenrigsministeriet i september fik den bizarre idé, at hver eneste sovjetisk soldat skulle have en gave i form af et ur, fik det harmen og forbitrelsen på Bornholm til at stige yderligere. Bornholmerne (og amtmanden) havde naturligvis ikke været inddraget i sagen, men kunne læse herom i aviserne. Von Stemann kunne den 24. september rapportere, at den påtænkte gave havde vakt bestyrtelse i vide kredse af befolkningen og givet næring til ny og voksende bitterhed. Det var som at gnide salt i såret, for netop ure var der blevet stjålet mange af (alene i Amtsgården hele tre !!, tilføjede amtmanden med to udråbstegn efter). Dertil kom de mange ure, de havde stjålet i Tyskland, og som soldaterne stolt demonstrerede – mange kunne fremvise to-tre ure på armen. Sarkastisk sagde bornholmerne, at så burde soldaterne jo også hver have en cykel, for dem var der også blevet stjålet mange af.

Det blev ikke bedre af, at pressens meddelelser var så nedslående. Christmas Møllers intetsigende udtalelse i august i London om, at den sovjetiske besættelse af Bornholm ville blive hævet, »når det rette tidspunkt er inde«, havde bragt modet og stemningen på øen til yderligere at falde. Stigningen i antallet af tropper var heller ikke opmuntrende. Hvordan skulle problemet løses, når Moskva end ikke ønskede at modtage en dansk forhandlingsdelegation? Ifølge amtmanden var stemningen i befolkningen på øen sådan, at der krævedes »den største varsomhed, behændighed og takt.« Man hungrede efter resultater.[20]

På offentlige møder, der ikke var tilstrækkeligt organiserede, kom folks harme også frem. Tilråbene til minister Aksel Larsen på mødet i Rønne er allerede omtalt. Pastor Dons Christensens kritik af regeringen for ikke at protestere mod de fremmede besættelsestropper (»som om vi var fjendtligt territorium«) blev hilst med stærkt bifald på Bornholms Højskole og dækkede ifølge von Stemann fuldtud bornholmernes synspunkt.[21] Sognepræsten i Bodilsker satte mere sin lid til de himmelske magter og bad i *Indre Missions Tidende* troende landet over om at tage Bornholm og bornholmerne med i deres forbøn. »Fremtiden ligger i mørke, og uvisheden om vores fremtidige skæbne kan nok nage og slide. Men end er der en Gud foroven, der råder for Danmarks sag – også Bornholms«, forsikrede pastor Sørensen fortrøstningsfuldt.[22]

Brevene fra Jens Holm til partifællen Christmas Møller er præget af dyb foruroligelse, selv om han var enig med ministeren i, at man aldrig måtte afsløre sin angst. I slutningen af juli mente han, at forholdet mellem befolkning og russere var blevet værre – tyveri og overfald hørte til dagens orden, soldaterne strejfede rundt, disciplinen var ringe, og det danske politi var magtesløst. Christmas Møller fandt beretningen trist, men den var dog for intet at regne imod den stemningsrapport, som Jens Holm afsendte i september. Der var uro i befolkningen, udviklingen gik i den forkerte retning, ja Jens Holm frygtede ligefrem en ny illegal bevægelse vendt mod russerne. Brevet, som blev skrevet i anledning af Christmas Møllers planlagte rejse til Moskva, fremhævede den manglende presseomtale som en forværrende faktor.

> »Forholdet udvikler sig stadig i uheldig retning. Jeg ved ikke, om De får nogen indberetning fra myndighederne her – amtmanden eller politimesteren. Så vidt jeg ved, indgår der daglig politirapporter om tyveri, indbrud og voldtægt. Her på min egn er det i hvert fald sådan, at snart ingen tør lade deres kvinder være ene hjemme

20. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 3.9, 4.9. og 24.9.1945.
21. *Bornholms Social-Demokrat* 8.10.1945. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 16.10.1945.
22. Pastor Søren Sørensen i *Indre Missions Tidende*, her citeret efter *Bornholms Avis* 21.1.1946.

eller færdes ude alene; sidste søndag kl. 3 eftermiddag blev min nabos unge pige overfaldet af 2 russere, den ene tog hendes cykel og armbåndsur og forsvandt med det, hvorefter den anden med revolver i hånden øvede voldtægt mod hende, – og således hører man næsten daglig så fra den ene og så fra den anden kant af øen.

Det er jo ikke så underligt, om nervøsiteten breder sig, også fordi alt dette jo ikke kan omtales i pressen, og befolkningen ikke har noget kendskab til, hvorvidt russerne i det hele taget foretager sig noget med hensyn til straffeforanstaltninger over for de skyldige. Det danske politi står jo fuldkommen magtesløse over for alt dette. Det jeg frygter mest af alt er, at der i den ophidsede befolkning opstår en ny illegal bevægelse mod russerne, med udgivelse af illegale blade osv. – og hvad dette kan medføre er jo ikke til at overskue. Skal det lykkes at undgå noget sådant, er det min opfattelse, at der må ske et eller andet meget snart, særlig nu hvor den mørke tid nærmer sig. Nu er det jo ikke sådan, at jeg er slagen af nogen panik, men jeg forudser den farlige situation, hele forholdet kan udvikle sig til, og syntes jeg ville give Dem disse orienterende oplysninger.«[23]

Brevet forskrækkede embedsmændene i Udenrigsministeriet, og både direktør og minister fik det forelagt med påtegningen »Haster. Meget vigtigt.« Christmas Møller svarede da også omgående og gav for så vidt Jens Holm ret: »Jeg er fuldstændig klar over situationen, og hvor farlig den er. Til Dem kan jeg naturligvis godt sige, at Bornholm er nr. 1 på dagsordenen for mig, men jeg er jo i den situation, at jeg er afskåret fra at sige noget om det over for offentligheden.«[24] Danmarks vigtigste udenrigspolitiske problem ifølge udenrigsministeren kunne ikke omtales eller diskuteres åbent!

Breve fra andre foruroligede bornholmere til regeringen tegner også et dramatisk billede af forholdene for befolkningen. En købmand fra Nexø, der først havde fået sin forretning og bolig ødelagt af sovjetiske bomber og siden havde haft ni indbrud, uden at politiet kunne stille noget op, boede nu i et sommerhus midt i en sovjetisk militærlejr og måtte hver dag bede vagten om tilladelse til at komme hjem. Hvorfor kunne den danske regering ikke beskytte borgerne mod den slags? ville han vide. En mand fra Aakirkeby spurgte ved samme tid (september), hvorfor det var nødvendigt med en russisk invasion af 7.000 soldater. Kunne udenrigsministeren ikke få at vide i Moskva, »hvad hensigten er, og hvor længe russerne vil blive her?«. Denne brevskriver fremhævede imidlertid, at russerne holdt streng justits inden for egne rækker og ikke blandede sig i bornholmernes forhold.

Udover enkeltbreve modtog regeringen også fællesskrivelser, bl. a. én med sognerådsformand L. Kaas i spidsen og med 120 underskrifter fra fiskerlejet Snogebæk og Povlsker kommune, der indtrængende anmodede regeringen om at optage forhandlinger med de russiske tropper for at få dem væk fra sognet. Der var netop ankommet 2-3.000 soldater, alle sommerhuse og mange helårsboliger var blevet beslaglagt, veje og strande var afspærrede, der blev holdt skydeøvelser, og de russiske tropper dominerede. Der kunne efter bornholmernes mening ikke være nogen strategisk grund til de mange tropper. Tyskerne holdt jo under krigen kun 20 mand på stedet – og nu var der jo fred!

»At der klods op ad vore beboelseshuse indrettes en kæmpelejr, at der sættes en rød port med et kæmpebillede af Stalin midt over vore gader, at der nægtes os passage, at nattestilheden afbrydes af skrål og vild hestekørsel, og at i det hele taget de fremmede tropper rykker nærmere og nærmere ind i vort fredelige fiskerleje, foruroliger os i allerhøjeste grad.«

23. UM 87 F 3/22. Jens Holm til Christmas Møller 11.9.1945.
24. UM 87 F 3/22. Jens Holm til Christmas Møller 8.6., 24.7. og 11.9.1945. Christmas Møller til Jens Holm 4.8. og 13.9.1945.

Afslutningsvis gjorde adresselistens underskrivere opmærksom på, at også de frygtede, at der ville opstå en opposition til besættelsestropperne.[25]

Uroen blandt bornholmerne varede ved til det sidste. I slutningen af januar skrev en landmand til statsminister Knud Kristensen i anledning af en forespørgsel i Underhuset i London om russerne og Bornholm, som havde været omtalt i radioen. Bornholmeren spurgte statsministeren meget direkte, om regeringen virkelig ikke havde gjort noget alvorligt »for, at vi igen kan blive af med russerne«. Den sovjetiske mission på Bornholm – at drive tyskerne ud – måtte jo for længst være endt.[26] Brevskriveren satte unægteligt fingeren på nogle ømme punkter. Den officielle sovjetiske begrundelse for besættelsen af Bornholm havde jo netop været at drive tyskerne væk. Det var nu otte måneder, siden den sidste tysker havde forladt Bornholm. Og – som bornholmeren anede – den danske regering havde faktisk endnu intet alvorligt foretaget sig for at få de sovjetiske besættelsestropper trukket væk. Knud Kristensen besvarede i øvrigt ikke brevet, men lod det blot oversende til Udenrigsministeriet, som heller ikke fandt anledning til at svare den bekymrede borger. Gustav Rasmussen, der også modtog breve fra private, besvarede kun dem, der roste ham.

Det sidste brev fra en almindelig bornholmer, der skal omtales, blev skrevet af en fiskerkone den 12. februar 1946. Brevet er meget direkte og afspejler både forbitrelse og ængstelse hos »os menige mennesker«. Fiskerkonen bad udenrigsministeren om et åbent og ærligt svar på sine spørgsmål: Var det lovligt at sætte folk ud af deres huse med tre dages varsel uden at have anvist dem anden bolig? Ville det være klogt at sælge, mens tid var og flytte fra øen – hele russiske familier rykkede jo nu ind?

> »Her er jo ikke mere tale om en besættelse, men om en invasion... Tyveri, overfald og voldtægt har vi fundet os i, men at vi skal fordrives fra vore hjem med få dages varsel, synes vi er for hårdt. Det har intet med en militær besættelse at gøre, men er en ren og skær annektion af vor ø.«[27]

Fru Pedersen fik heller ikke svar fra Udenrigsministeriet på sine spørgsmål – hverken åbne og ærlige eller det modsatte. I det hele taget afslører brevene fra privatpersoner på Bornholm til regeringen i København den afgrund, der var mellem det officielle danske billede af forholdene på øen og den opfattelse, som i det mindste en del af bornholmerne havde. Der er ligeledes en grel kontrast mellem brevenes billede af foruroligelse og pressens tavshed eller skønmaleri. Dette sidste forhold nævnes af mange brevskrivere som en yderligere grund til den forbitrelse, man følte. Det er ikke muligt at sige, hvor repræsentative brevene er. Brevskriverne var ofte mennesker, der personligt havde lidt overlast. Store dele af befolkningen mærkede imidlertid ikke meget til de sovjetiske soldater, der var koncentreret i skove rundt på øen. Men den almindelige uvished om, hvad Kreml ville med øen så længe efter krigen, må have hvilet som et tryk på alle.

Soldaterne: Anderledesheden

Den 31. maj tegnede amtmanden dette fremmedartede billede af Bornholms hovedstad:

> »Rønne havn frembyder et broget billede. En blanding af flytteforretning og omvandrende cirkus. Hø og halm, vogne og heste, møbler af den forfærdeligste tyske stil, våben og ammunition i blanding med alle sorter af fødevarer stablet rundt på kogerne. I høet sover kvindelige og mandlige soldater. Der er symaskiner af alle sorter, vægte fra forretninger, gulvtæpper fra de

25. UM 87 F 3/22. Aage Lind til Christmas Møller 7.9.1945; adresseliste modtaget i UM 13.9.1945.
26. UM 87 F 3/22. Laurits Kure til Knud Kristensen 29.1.1946.
27. UM 87 F 3/22. Lilly Pedersen til udenrigsministeren 12.2.1946

På havnen i Rønne har nogle sovjetiske soldater fundet sammen med nogle bornholmere. Sofaen er krigsbytte fra Tyskland. De store mængder hø i baggrunden er til de mange heste, tropperne brugte som trækdyr. (Bornholm besat, bombet, befriet)

kostbareste til de billigste. Der er næsten ikke den ting, der ikke er. Nogle feltkanoner står midt i det alt sammen.«[28]

Sådan så den sejrrige Røde Hær altså ud på Bornholm. I det hele taget fornemmede bornholmerne stærkt, at det på godt og ondt var repræsentanter for en anden og ofte fremmedartet kultur, der var kommet til deres ø. Med til billedet hører naturligvis også, at soldaterne havde været i krig, og at krigsoplevelserne havde sat sig deres spor. General Korotkov sagde til en dansk avis i 1965, at der, så vidt han vidste, ikke var forekommet nogen som helst overgreb, foranlediget af de sovjetiske soldater (*B.T.* 3.5. 1965). Det tør siges at være en underdrivelse. På den anden side var det ikke nær så slemt, som forskellige rygter og forlydender hævdede.

De allerførst ankomne soldater var meget udisciplinerede, men forvoldte ikke de store

28. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 31.5.1945.

ulykker. De »befriede« en del bornholmere for ure og andre værdigenstande, ligesom de jo frit havde adgang til de sønderbombede hjem og butikker i Rønne, hvor de forsynede sig både med drikkevarer og mere varige ting. Både sovjetiske officerer og menige har fortalt, at der generelt var store disciplinproblemer i krigens slutfase, og at mange soldater var besat af trang til at ødelægge så meget som muligt. De soldater, der kom til Bornholm, var imidlertid blevet instrueret om, at de ikke var i fjendeland, og at opførslen skulle være derefter. Senere blev disciplinen meget bedre, men der var under hele besættelsen problemer med soldater, der trængte ind i huse og gårde for at få noget at drikke, undersøge spisekamrene eller i det hele taget se, hvordan folk boede, og om der eventuelt var et klaver at spille på eller kvinder at tage på.

To gange i 1945 var repræsentanter for den sovjetiske legation i København og TASS-agenter på Bornholm, og deres informationer til Moskva bidrog til at løse disciplinproblemer. Politiet på Bornholm blev i november 1945 bedt om assistance til at eftersøge to officerer, der mentes at skjule sig i Østermarie. Der synes i øvrigt kun at have været få tilfælde af desertering – hvordan skulle soldaterne komme fra øen? I et tilfælde gik en soldat ind på en gård, hvor han gik til hånde, indtil han blev afhentet til afstraffelse.[29]

Mange har hæftet sig ved, at de sovjetiske soldater virkede umodne eller ligefrem barnlige. En norsk journalist, der opholdt sig illegalt på øen et par dage i besættelsens begyndelse, beskrev dem i et amerikansk blad som »overgrown kids«. Han blev tilbudt et gevær med ammunition for 20 tyske mark og spillede blackjack med soldater, der satte store beløb ind.[30] I begyndelsen af juni – hvor amtmanden var meget optimistisk med hensyn til udviklingen i befolkningens forhold til soldaterne – betegnede han de sovjetiske soldaters forhold til børn som rørende: De legede med dem og tog dem med op i deres vogne (9.6.). Også andre har nævnt dette træk og tilskrevet det det forhold, at soldaterne så længe havde været ved fronten, hvor de ikke havde haft lejlighed til at omgås børn. Soldaterne syntes også, at det var sjovt at køre på danske cykler, men glemte ofte at aflevere dem til ejermanden.

Vi ved desværre ikke meget om de russiske soldaters opfattelse af tilværelsen på Bornholm. De blev holdt for sig selv og kunne ikke udtale sig til f. eks. journalister. Kun i et enkelt tilfælde har vi en udtalelse af en korporal, der i september ytrede sig meget kritisk om Sovjetunionen og den sovjetiske besættelse af den danske ø. Han synes at have været godt orienteret og vidste f. eks., hvor mange penge besættelsen kostede Danmark. Han vidste også, at besættelsen ville vare vinteren over. Om Sovjetunionen sagde han, at det var et diktatur, der var værre end det tyske.[31]

Antallet

Sovjetunionen opgav aldrig, hvor mange soldater eller hvor meget materiel der blev anbragt på Bornholm. Von Stemann udfritte de flere gange de sovjetiske kommandanter, men uden resultat. Da lejrene var forbudt område for danskere, og da transport af soldater og udstyr ofte fandt sted om natten, var det vanskeligt at få et helt nøjagtigt billede af besættelsesstyrkens størrelse. Hertil kom, at antallet på ingen måde var konstant. Ikke alene i begyndelsen, men også senere foregik der udskiftninger af både mandskab og materiel. Noget tyder på, at Bornholm til dels blev brugt som rekreationsbase for soldater, der trængte til at komme til hægterne.

29. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Legationens årsrapport for 1945. Bornholms Politikreds XV Besættelsestiden vedr.: Journal vedr. Russiske forhold 1945-1946. 1945 23.11.
30. *Newsweek* 4.6.1945
31. AVP RF F. 69, op. 9, p. 6, d. 10. Oversættelse af artikel i *Møns Dagblad* 11.9.1945.

3.5.335 g/Hrc

Idasminde pr. Kollergaard, den 11.9.1945.

Hr. Udenrigsminister Christmas Møller,

København.

Bil. 12 87 F. 3/2

Kære Christmas Møller.

Inden Deres Afrejse til Moskva, hvor jeg antager der ogsaa i det mindste vil blive gjort Forsøg paa at drøfte Spørgsmaalet om de russiske Tropper paa Bornholm, vil jeg gerne i Fortsættelse af tidligere Korrespondance understrege Vanskelighederne og Uroen her over Russernes Tilstedeværelse.

Forholdet udvikler sig stadig i uheldig Retning. Jeg ved ikke om De har nogen Indberetning fra Myndighederne her - Amtmanden eller Politimesteren. Saa vidt jeg ved, indgaar der daglig Politirapporter om Tyveri, Indbrud og Voldtægt. Her paa min Egn er det i al Fald saadan, at snart ingen tør lade deres Kvinder være ene hjemme eller færdes ude alene; sidste Søndag Kl. 3 Eftermiddag blev min Nabos unge Pige overfaldet af 2 Russere, den ene tog hendes Cykel og Armbaandsur og forsvandt med det, hvorefter den anden med Revolver i Haanden øvede Voldtægt mod hende, - og saaledes hører man næsten daglig saa fra den ene og saa fra den anden Kant af Øen.

Det er jo ikke saa underligt om Nervøsiteten breder sig, ogsaa fordi alt dette jo ikke kan omtales i Pressen, og Befolkningen ikke har noget Kendskab til, hvorvidt Russerne i det hele taget foretager sig noget med Hensyn til Straffeforanstaltninger overfor de skyldige. Det danske Politi staar jo fuldkommen magtesløse overfor alt dette.

Det jeg frygter mest af alt er, at der i den ophidsede Befolkning opstaar en ny illegal Bevægelse mod Russerne, med Udgivelse af illegale Blade o.s.v. - og hvad dette kan medføre er jo ikke til at overskue.

Skal det lykkes at undgaa noget saadant, er det min Opfattelse, at der maa ske et eller andet meget snart, særlig nu hvor den mørke Tid nærmer sig.

Nu er det ikke saadan, at jeg er slagen af nogen Panik, men jeg forudser den farlige Situation, hele Forholdet kan udvikle sig til, og syntes jeg vilde give Dem disse orienterende Oplysninger.

Med venlig Hilsen

Deres hengivne

Jens Holms dramatiske brev til Christmas Møller om frygt for en illegal bevægelse mod den sovjetiske besættelse. Bemærk påtegningen i Udenrigsministeriet øverst til venstre „Haster, Meget vigtigt". Den politiske officer Galina Khromusjina mente ellers i en rapport i juni, at bornholmernes nervøsitet var blevet afløst af tillid til de sovjetiske tropper. (Udenrigsministeriets arkiv)

Danske efterretningsagenter, der havde meddelere bl.a. på havnen i Rønne, var i stand til i grove træk at tælle til- og frarejsende soldater. Før vi ser nærmere på, hvilke styrketal den danske efterretningstjeneste opererede med, skal de sovjetiske kilders oplysninger nævnes.

Af samtidige oplysninger fra marinebasen i Kolberg, der havde ansvaret for transporterne til og fra Bornholm, fremgår det, at der oprindeligt ifølge planen skulle have været ført en styrke på 10.053 mand, 1.100 heste, 341 biler og 429 hestevogne til øen. Hertil kom våben, ammunition, foder, levnedsmidler og meget andet i store mængder.[32] Da chefen for marinebasen i Swinemünde, kommandør Gus'kov, i juli aflagde rapport til admiral Tributs, var der blevet overført 9.039 mand, 987 heste, 158 biler, tre traktorer, 90 feltkøkkener, 389 hestevogne, 176 kanoner af forskellig kaliber, 130 morterer, 514 tons ammunition, 1.500 tons levnedsmidler, 414 tons brænde, 205 tons brædder, 37 tons mursten, 19 tons hø og godt et tusinde tons »andet« – bl.a. lænestole, senge, skabe, køer, ænder, høns og svin. Fra Bornholm til Kolberg var der i samme periode blevet transporteret 11.138 tyske krigsfanger og 4.500 civile flygtninge samt 2.700 tons krigsbytte – våben, antiluftskyts, 60 torpedoer, 737 dybvandsbomber, radiomodtagere og radiosendere samt en støjmålerstation.[33]

I løbet af sommeren blev styrken reduceret med godt 3.000 mand og 300 heste. Tilbage må der i så fald have været omkring 6.000 soldater og officerer samt små 700 heste. I stedet for et armékorps skulle der nu kun være en division, der til gengæld skulle være fuldt bemandet og udrustet. Forholdet mellem det 132. infanterikorps på fastlandet og den sovjetiske marine var til tider spændt under opgaven med de mange transporter frem og tilbage. På et tidspunkt blev oven i købet flådekommissær Kuznetsov indblandet for at få hærens officerer til ikke at blande sig i løsningen af transportopgaverne. Det var et held, at der kun gik ét dansk skib ned under transporterne, for minefaren var betydelig, og der var ikke sket minestrygning ved Kolberg.[34]

Ifølge de danske tællinger var der allerede i begyndelsen af juni blevet overført mindst 7.000 mand. Danske militære eksperter anslog på det tidspunkt korrekt, at der ville blive overført et helt armékorps på 10.000 mand, og ligeledes korrekt, at der per 1. august var blevet afskibet omkring 3.000 soldater samt flere hundrede heste og nogle kanoner fra Rønne. De danske skøn var imidlertid for lave for den resterende periode. I januar 1946 mente den militære efterretningsstjeneste, at der var godt 5.000 og ved afsejlingen i marts 5.500. Ifølge de sovjetiske tal var der ved afsejlingen 6.600 soldater, 847 heste, 170 kanoner og morterer, 231 biler, 200 hestevogne samt 7.500 tons ammunition og forsyninger.[35]

Troppernes underbringelse

I den allerførste tid var nogle få soldater indkvarteret privat. Fru Funch, Offergaard, havde således den 12. maj 23 spisende og liggende russere, men kun 16 senge. Desuden kneb det med at skaffe kød til de mange munde.[36] Men ellers blev soldaterne anbragt i telte i skovene for ikke at belaste befolkningen. Allerede i juli begyndte man at for-

32. IO VMF F. 364, d. 28579. Spravka af 1.6.1945.
33. IO VMF F. 364, d. 28579. Gus'kov til Tributs 26.7.1945.
34. AMO RF F. 1024, op. 1, d. 107. Maslennikov til chefen for 132 korps 29.6.1945. IO VMF F. 364, d. 28579. Tributs til Kuznetsov 25.7.1945 med bilag.
35. Stockholm-arkivet. Diverse rapporter. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518. Antonov til Molotov 14.3.1946. Hvor intet andet er angivet, bygger oplysningerne i det følgende på den danske militære efterretningstjenestes oplysninger.
36. BAJ jnr. 597. Fuldmægtig Saabyes rapporter. 12.5.1945.

Over for borgruinen Lilleborg i Almindingen blev der indrettet en rigtig russisk badstue, banja. Vandet blev opvarmet i tønder over bål i det fri og pumpet ind i badstuen. Som det hører sig til, kastede de skoldhede soldater sig efter badet i skovsøens kølige vand. I forbindelse med badet var der lejlighed til at reparere tøjet med nål og tråd. (Bornholm besat, bombet, befriet)

←

berede vinterkvarter til tropperne. Der ankom store mængder brædder med dampere fra Tyskland, bl.a. fra to nedbrudte teglværker, og heraf blev der opført barakker. Senere kom også skibsladninger af nedbrudte barakker fra Tyskland til Bornholm. Der var dog også fine planker af pommersk fyr blandt byggematerialet, som blev brugt til at opføre en stor hestestald. Efter general Jakusjovs ankomst blev soldaterne mere og mere isoleret i lejrene.

De byggematerialer og andet, der blev transporteret til øen i store mængder, satte sit præg på Rønne havn og landevejene ud over øen, når materialerne skulle fordeles til lejrene. I september meddelte amtmanden, at havnen i Rønne så forfærdelig ud:

> »Der ligger bjerge af trædele til barakker, brædder o.l., mel og hø. Russerne bringer det hertil i dampskibsladninger og smider det så blot på kajen, hvor det ligger, indtil de omsider kan få det borttransporteret.«

Overalt ved lejrene blev der tømret, og store barakker skød i vejret. Af fotografier kan man se, at der blev indrettet russiske badstuer ved småsøer. En af dem lå ved Lilleborg i Almindingen. Fotografering af lejrene var i øvrigt strengt forbudt. Det lykkedes dog amtmanden, skjult i skoven, at tage en række billeder på afstand af en lejr ved Rønne. Og Bornholms Amts Vejvæsen indtegnede på et kort over øen omhyggeligt, hvor og hvor mange barakker, observationsposter, tårne, baaker og radiostationer de sovjetiske styrker rådede over. Kortet tilgik den militære efterretningstjeneste.[37]

Officerernes indkvartering

Den kommanderende general havde til at begynde med tjenestebolig på De Gamles Hjem i Rønne, hvor også staben indrettede sig. Senere rykkede generalen ud på sanatoriet nord for Rønne. Andre officerer blev indkvarteret i beslaglagte hoteller og huse, f. eks. sommerhuse i Rønne plantage syd for byen, men også i Snogebæk. Så sent som i februar 1946 ankom der officerskoner med børn, hvilket bl.a. gav anledning til vrede breve til regeringen, fordi det betød beslaglæggelse af huse.

Behovet for lejligheder til officerer ved den permanente sovjetiske marinestyrke på Bornholm var ved at udvikle sig til en mindre politisk krise. I slutningen af september forlangte russerne kvarterer i Rønne til fem marineofficerer med familie. Kommunen ville kun forsøge at skaffe en lejlighed til den sovjetiske havnekaptajn, hvis hustru allerede var ankommet. Fra russisk side blev der presset meget hårdt på, men kommunen kunne ikke skaffe lejligheder til de øvrige fire familier og mente ikke at have hjemmel til at beslaglægge boliger. Udenrigsministeriet gav Rønne kommune ret: Der var ikke i dansk lovgivning hjemmel for indkvartering af militærpersoners familier. Noget sådant var aldrig tidligere blevet krævet, heller ikke under den tyske besættelse.[38] Denne tilføjelse harmede den sovjetiske legation, der officielt udtrykte »forbavselse« over, at de lokale myndigheder på Bornholm ikke ønskede at løse problemet sammen med general Jaku-

37. Stockholm-arkivet. Kort dateret 2.2.1946. UM 87 F 3/16. Fotos i Stemanns rapporter.
38. UM 87 F 3/31. Notits af Knud Larsen 26.9. og 28.9.1945.

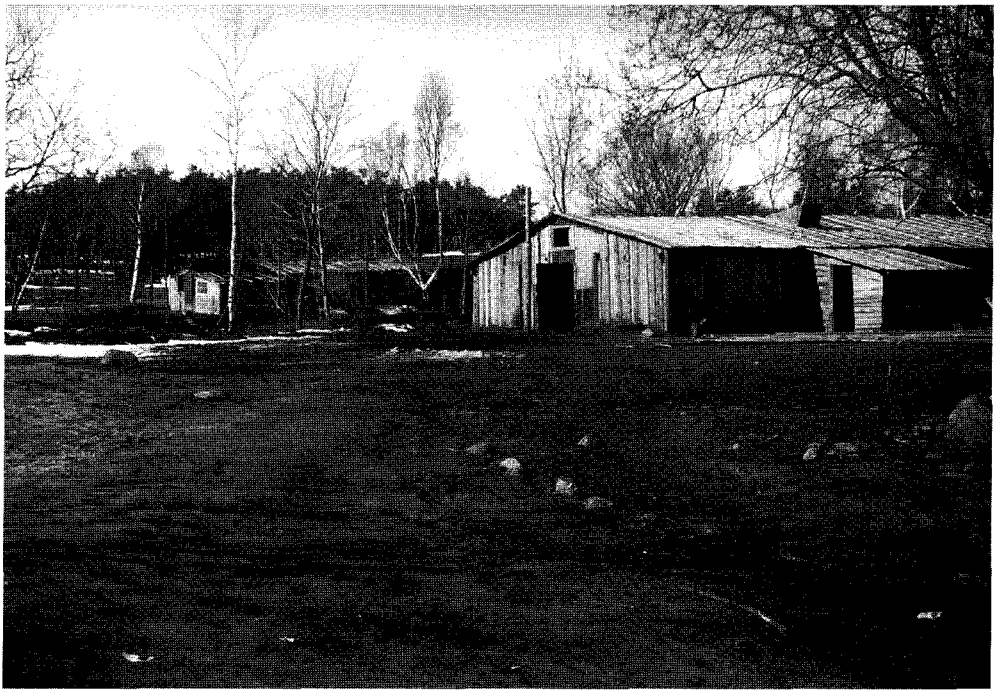

Efter først at have boet i telte og bivuak i skovene opførte de sovjetiske styrker soldaterbarakker, der kunne opvarmes med kakkelovne. Livet i de trange, mørke og fugtige barakker har ikke været behageligt. Den store bygning i forgrunden er en hestestald. (Det kgl. Bibliotek)

sjov, men blandede Udenrigsministeriet ind i sagen – endnu et udtryk for, at Moskva ikke ønskede den danske regering inddraget i spørgsmål vedrørende besættelsen af Bornholm.[39]

Opgaver og virksomhed

Fra britisk side blev det ofte sagt, at de sovjetiske styrker på Bornholm i modsætning til de britiske i den øvrige del af Danmark intet nyttigt foretog sig. Men hvad lavede de mange tusinde soldater egentlig under den 11 måneder lange besættelse? Selv om der var noget improviseret over den militære tilstedeværelse, lå man ikke helt på den lade side. Både land- og flådestyrker havde opgaver at bestride udover den bestandige udskiftning af soldater og materiel mellem Bornholm og fastlandet eller mellem forskellige lokaliteter på selve øen.

I begyndelsen af september 1945 blev der af stabschef Strebkov udarbejdet en »Plan for Bornholms forsvar«, som den 18. september blev godkendt af general Jakusjov. Det fremgår ikke af den meget detaljerede plan, hvem man forestillede sig som angriber, men planen opererede med en modstander, der ville komme fra Sverige og/eller Danmark. Planen arbejdede med adskillige mulige scenarier, men angreb mod Rønne havn blev regnet for »fjendens mest sandsynlige aktioner«, selv om man heller ikke kunne udelukke landgang i havnene Sand-

39. UM 87 F 3/31. Notits af Hvass 30.9.1945 + sovjetiske legations notits.

vig, Allinge, Gudhjem, Svaneke, Nexø, Snogebæk, Arnager og Dueodde. Forsvarsplanens mange varianter omfattede både infanteriet, artilleriet og flåden på Bornholm samt forstærkninger fra Swinemünde i form af fly, torpedobåde og artilleriskibe. Den sovjetiske Bornholm-divisions kommunikationsknudepunkt befandt sig i Robbedale med tre radiostationer, 12 telefoner, to motorcykler og fire beredne kurerer. Hvert af de tre regimenter havde en radiostation ved henholdsvis Vedby, Aakirkeby og Robbedale. Til at afværge angreb på øen var der tre artilleristillinger ved Hammeren, Rønne og Svaneke.[40]

Den sovjetiske marineafdeling på Bornholm med hovedkvarter i Rønne havde til opgave at rekognoscere i og forsvare Bornholms sømilitære distrikt, *Охрана водного района о. Борнхолм*. Al søtrafik til og fra øen blev overvåget, og der var en livlig trafik ud og ind af mindre sovjetiske orlogsbåde. Der blev derimod ikke observeret flere ubåde end normalt, hvad det så skal sige.[41] *Bornholms sømilitære Distrikt* var en integreret del af Østersøflådens marinebase i Swinemünde og blev i begyndelsen ledet af en orlogskaptajn, senere af en kommandørkaptajn, og til sidst af en kommandør. Bornholm og sødistriktet indgik ligeledes i Swinemünde-basens antiluftforsvar. Sovjetiske luftfartøjer blev med mellemrum observeret over øen og det omgivende hav.[42] Der fandt også nogen sovjetisk minestrygning sted omkring Bornholm, hvor briterne efter sovjetisk opfattelse i samarbejde med tyskerne skulle have udlagt miner. Minestrygningen var dog ikke grundig nok efter den danske flådechefs mening.[43] Måske det var Bornholms integrering i det sovjetiske maritime forsvar, der fik en sovjetisk viceadmiral ved Det Allierede Kontrolråd i Berlin til at tro, at Bornholm ikke var dansk territorium.[44]

I juli afholdt marinestationens hurtigbåde skydeøvelser sydvest for Rønne, og i september blev der gennemført en større og meget realistisk landgangsøvelse ved Hammershus med deltagelse af landgangsbåde i kunstig tåge. Netop en landgang her indgik i et af scenarierne i forsvarsplanen fra september. I januar 1946 var der en periode alarmberedskab med øvelser nat og dag. Der blev også gennemført signaløvelser om natten ved Hammeren. Herudover blev samtlige havne på øen inspiceret og undersøgt med hensyn til dybde, indsejlingsforhold og kajkapacitet.[45] Tolken Ivan Stchelkunoff var en periode hver aften beskæftiget med i russisk oversættelse at læse op af *Trap*: »Bornholm« og håndbogen *Den danske Havnelods* for sovjetiske marineofficerer, der nedskrev hvert eneste ord.

Udrustning og faciliteter

Marinestyrkens stab havde til huse på Amtsstuen. Derudover disponerede den sovjetiske marine over Missionshotellet og hotel Phønix. I alt var marinestyrken på ca. 200 mand. Der var permanent stationeret 6 hurtigbåde i Rønne, sommetider to i Allinge, men undertiden kom der forstærkning af andre orlogsfartøjer i kortere eller længere tid. Rønne

40. AMO RF F. 398, op. 9329, d. 201. Plan for øen Bornholms forsvar af 8.9.1945.
41. NUD 27 7 20. Rapport fra FO II (Den norske militære efterretningstjeneste) til Forsvarets Overkommando 1.8.1945.
42. AMO RF F. 1085, op. 1, d. 25. Vicestabschef ved Bornholms sødistrikts forsvar Saveljovs instruktion af 11.12.1945. AIO VMF. F. 364, d. 28579. Overvågningsskema for Bornholms sømilitære distrikt, godkendt af distriktschef Reznitjenko.
43. Д. Шавцов: »Последний десант«, *Морской сборник* 1985:5, s. 66. UM 87 F 3/13 Viceadmiral Vedel til UM 7.6.1945.
44. Henrik Havrehed i *Bornholms Tidende* 21.1.1989. Misforståelsen kom frem i forbindelse med den britiske admiral Miles' forhandlinger med viceadmiral Levtjenko om overdragelse af erobrede tyske minestrygere til Sovjetunionen.
45. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 11.6.1945.

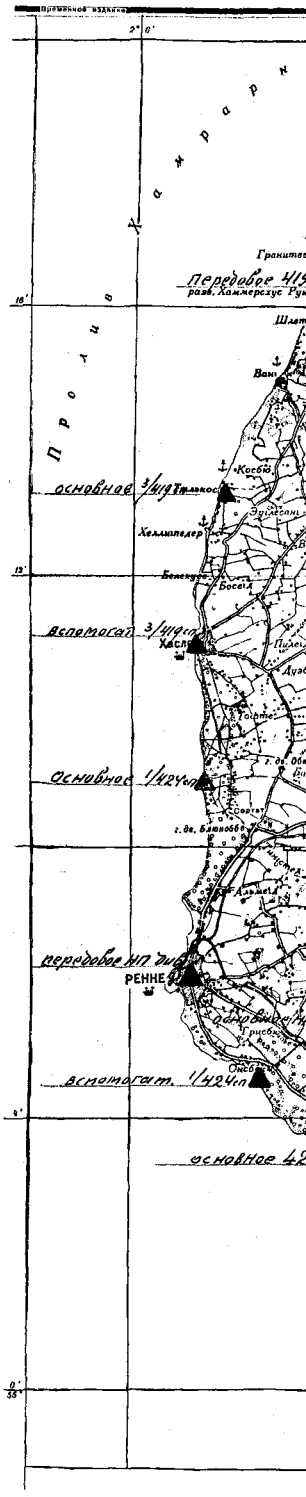

Den sovjetiske kommando på Bornholm udarbejdede detaljerede planer for øens forsvar. Det her viste kort illustrerer en beredskabsplan fra september 1944, udarbejdet af stabschefen ved den 18. division, oberst Pjotr Strebkov (angivet nederst til højre). Splitflaget med tallet 18 øst for Rønne angiver placeringen af divisionsstaben, mens de rektangulære flag viser stabene for de tre regimenter, henholdsvis 414., 419., 424. regiment. Trekanterne langs kysten angiver placeringen af observationsposterne for divisionsstaben og regimentsstabene. Divisionens fremskudte observationspost er i Rønne, mens dens støtteposter er anbragt ved Sandvig og Nexø. Man nøjedes ikke blot med skrivebordsarbejde, men afholdt realistiske øvelser, hvori indgik nedkæmpelse af fjendtlige invasionsstyrker, som kom fra vest eller nord via Sverige.

Kortets russiske betegnelse lyder i dansk oversættelse: »Plan over observationsstrukturen ved indførelse af kampberedskab til forsvar af øen«. (Den russiske Orlogsflådes Historiske Afdeling).

N-33-30;31;42;43 (о. БОРНХОЛЬМ)
ДАНИЯ
Схема
организации наблюдения 18сд
при занятии боевого порядка по
обороне острова.
секретно
Каммер Одде
вспомогат. 2/419сп
Сандвиг
вспомогат. дивизии
Аллинге
основное 2/419сп
19 сп
Бодстед
вспомогат. 1/419сп
Гудьем основное 1/419сп
Мельстед
вспомогат. 2/414сп
О. БОРНХОЛЬМ
(Дат)
Листед
основное 2/414сп
Свинеке
м. Санкоо Одде
Альминнинген
Иннекирке
424 сп
Орсдале
вспомогат. 3/414сп
414 сп
о. Мальверн
Окирке
Наксе
основное 3/414сп.
Водильс
передовое 414сп.
Сисабек
м. Брэнс Одде
Бодерне
вспомогат. 1/414сп
Нач. штаба 18сд
полковник
Нач. опер. отд.
м. Дуодде
полковник

To unge sovjetiske officerer i vinteruniform og med deres fruer hjemmefra. Adskillige officerer fik deres hustruer og sommetider også børn til Bornholm under den 11 måneder lange besættelse. De boede i bl.a. sommerhuse. (Nordfoto)

blev også brugt som transitpunkt for hjemtagning af tysk krigsbytte i form af orlogs- og andre skibe fra Kiel. I januar var der stationeret to sovjetiske, amerikansk byggede motortorpedobåde, der kunne skyde en fart af 49 knob.

Landstyrkerne var for de menige soldaters vedkommende underbragt i primitive lejre. En del hoteller (i Sandvig således Blanchs Hotel, Strandhotellet og Alexandersens Hotel) og sommerhuse, missions- og forsamlingshuse samt en enkelt skole (Østre) i Rønne blev beslaglagt foruden Alderdomshjemmet i Rønne og sanatoriet nord for byen. Efterhånden blev besættelsesstyrken koncentre-

To menige sovjetiske kvindelige soldater på Bornholm i sommeruniform. (Bornholm besat, bombet, befriet)

ret tre steder: Syd for Rønne, ved Dueodde og på Hammeren. Ved Rønne blev Galløkken og Kastellet slået sammen til én lejr. Da russerne i oktober rømmede nogle af hotellerne, ribbede de dem for alt – selv skilderier og kakkelovne. Toiletterne var ødelagte ligesom flere senge. Ifølge frk. Alexandersen havde der været snavset på Alexandersens Hotel efter tyskerne, men dette slog dog alt.

De danske iagttagere var forbløffet over at se de mange heste (for slet ikke at tale om de køer, svin, ænder og høns, tropperne bragte med sig). Næsten alt træn og artilleri var hestetrukkent. Trænvognene var ofte i dårlig stand med skæve hjul, der gnavede i vognladet. Kyndige folk lagde mærke til, at russerne brugte faste skagler, så kusken ikke kunne afgøre, hvilken af hestene i et forspand der trak. Tropperne var dog også forsynet med lastbiler, herunder nye amerikanske og beslaglagte tyske, samt jeeps og personbiler. I august mente det danske efterretningsvæsen, at styrkerne disponerede over 65 personbiler, 124 lastbiler, 10 jeeps, to traktorer samt 100 hestevogne. Af tunge våben havde de 8 10.5 cm. kanoner, 67 7.5 cm. kanoner, 25 3.7 cm. kanoner samt et antal morterer og granatkastere. Det hører med til billedet, at krigsmateriel fra Tyskland blev transporteret til Bornholm for at blive repareret og derpå sendt tilbage til fastlandet.[46]

Den civile udrustning var omfattende. Danske iagttagere var af den opfattelse, at det var tilladt soldaterne at tage krigsbytte og føre det med sig på vogne, som blev stillet til rådighed for formålet. Veteraner fra styrkerne i 1945-46 har imidlertid berettet, at alt gods blev frataget soldaterne af officerer ved hjemkomsten. Inden da havde imidlertid mange soldater handlet diverse effekter (våben, kikkerter, cykeldæk, lænestole) for brændevin og kogesprit, som formentlig hurtigt blev konsumeret og dermed ikke konfiskeret. I begyndelsen medbragte tropperne også store mængder forråd i form af bl. a. kartofler, ærter og saltet fårekød.

Danske og andre iagttagere fremhævede ofte, at besættelsen virkede improviseret og midlertidig. Der blev f. eks. ikke bygget faste kanonstillinger eller anlagt andre forsvarsværker i større omfang, og man udlagde felttelefonnet og vandrør oven på jorden. Der blev dog gravet skyttegrave på Hammerodde, og ved Snogebæk-lejren blev der anlagt en skydebane, hvorfra artilleriet skød ud over havet.[47] Russerne anlagde også omgående en ny feltflyveplads lige nord for Rønne på Store Almegaards og Sejergaards jorder, i alt 90 tønder land. Den eksisterende flyveplads brugte de ikke. Start- og landingsbaner blev planeret og tromlet, men ikke asfalteret. Der var heller ikke blevet drænet, så om vinteren måtte der lægges store mængder planker ud på jorden, da en stor transportmaskine kørte fast. Startbanen forløb nord-syd og havde en længde på 1.200 meter og en bredde på 200 meter. Lufttrafikken på den sovjetiske flyveplads var ligesom søtrafikken helt uden for dansk kontrol. Sovjetiske militærfly landede og lettede, uden at danske myndigheder blev informeret. Omvendt påtalte russerne over for amtmanden, at et dansk fly fra redningskorpset Zonen var mellemlandet på Bornholm. De tyske radioanlæg på Kongemindet og Galløkken samt radiopejlestationerne ved Levka og Broens Odde blev afmonteret og transporteret væk. Den ufærdige tyske kanonstilling ved Dueodde blev opmålt, men ikke bortsprængt.

Kvindelige soldater

De kvindelige soldater vakte naturligt nok stor opsigt. De var ifølge en københavnsk (mandlig) journalist »små, tætte, meget unge og også efter dansk smag ganske kønne typer«. En bornholmer har fortalt, at en kvin-

46. *Bornholms Tidende*, citeret af *Dagens Nyheter* 21.2.1946.
47. *Bornholms militære domiciler*, BON-08-31.

delig officer henrettede en soldat på Galløkken, efter at den pågældende af frihedskæmpere var blevet grebet på fersk gerning med favnen fuld af tyvekoster.[48] Ifølge en dansk efterretningsrapport var der i juli 1945 450 kvindelige soldater fordelt på forskellige lejre. Von Stemann hævdede, at russerne ligesom Napoleons hær medbragte deres egne kvinder til brug for soldaterne. I sine utrykte erindringer fortæller han, at man efter rømningen i foråret 1946 fandt et bordel.[49] Også modstandsmænd har oplyst, at der i Almindingen var et bordel, og en efterretningsrapport lokaliserede fire telte ved Rømers Minde i Almindingen som soldaterbordel. Der blev uddelt særlige kuponer til soldaterne. Flere officerer fik efterhånden deres koner og børn til Bornholm. Enkelte menige soldater fik også koner over i uniform. De boede i særlige barakker. Nogle blev beskrevet som »fixe og chicke i deres påklædning«, mange i dyre pelse. Andre som værende iklædte miserable ting som aflagte brudekjoler.

Danske kvinder

De mange tusinde soldater blev holdt afsondret i lejre uden for byerne, men det var ikke muligt for ledelsen at forhindre enhver form for samkvem med civilbefolkningen. Der findes mange beretninger om de sovjetiske soldaters opfindsomhed, når det gjaldt om at få tilfredsstillet forskellige behov. Von Stemann fortæller, hvordan to »pæne russiske soldater« kom til Amtssygehuset i Rønne og bad om at måtte tale med overlægen. De lagde hver ti kroner og en flaske portvin på bordet og bad ham om hver at få en sygeplejerske. Da overlægen sagde, at det ikke kunne lade sig gøre, gik de igen uden videre anstalter.[50] Ifølge oversygeplejersken på Amtssygehuset var det ganske almindeligt, at der indfandt sig russiske soldater, der for betaling ville ind til pigerne. Der var dog andre kvinder, der frivilligt stillede sig til rådighed. Sommeren 1945 skal sværmeriske og løsagtige kvinder ovrefra være draget til Bornholm for at komme i kontakt med de sovjetiske krigere, formentlig først og fremmest officererne. General Jakusjov henvendte sig til politiet for at få denne trafik kontrolleret. I oktober blev der indgået en aftale om samarbejde mellem det sovjetiske militær og det danske politi for at forhindre løsagtige kvinder i at have omgang med soldaterne. Samtidig var der blevet indført meget skærpede regler for mandskabets færden.[51]

Egentlige forhold mellem bornholmske kvinder og sovjetiske soldater synes at have været meget sjældne. Det er blevet hævdet, at det som regel var tidligere »tyskertøser«, der nu fortsatte som »russertøser«. I oktober 1945 var politiet bekendt med syv kvinder (heraf tre gifte) og en mindreårig pige, der havde omgang med sovjetiske soldater. Fem af dem var fordelt på kun to familier. Sagen om den mindreårige blev overdraget til børneværnet. I december fik man kendskab til endnu en kvinde, der plejede intim omgang med sovjetiske officerer. Forholdet blev afsløret, fordi politiet blev alarmeret, da sovjetiske militærpersoner en nat gik over til voldsomheder for at komme ind til kvinden.[52]

Et brev fra en kvinde i Bølshavn til amtmanden i juni 1945 tegner et meget idyllisk billede af forholdene på dette område: I Bølshavn havde de 150 russiske soldater aldrig generet befolkningen, men tværtimod hver lørdag og søndag spillet, danset og leget med den stedlige ungdom uden for pensionatet. Alt var foregået muntert og ganske harmløst. Nu var russerne blevet flyttet til Svane-

48. Bornholms Museum. Th. Nielsens dagbog maj 1945.
49. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 808.
50. UM 87 F 3/16 Stemann til IM 9.7.1945.
51. Bornholms Politikreds. Journal vedr. russiske forhold 1945-1946. 28.9.1945. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 1.10.1945.
52. Bornholms Politikreds. Journal vedr. russiske forhold 1945-1946.

ke, og de unge piger fra Bølshavn var om lørdagen taget til denne by for at fortsætte legene med deres russiske venner. Resultatet var blevet, at frihedskæmperne i Svaneke nu truede pigerne med, at de ville blive klippet som straf for deres omgang med russerne. Der var blevet lavet lister med navnene på de piger, der skulle klippes.[53] »Russertøser« skulle altså behandles som »tyskertøser«.

Von Stemann har oplyst, at der kun blev anmeldt fire tilfælde af børn med sovjetiske soldater som fædre. Det var general Jakusjov, der spurgte amtmanden herom før afrejsen.[54]

Tørsten

Tidligere blev von Stemanns maleriske skildring af det sovjetiske vagtmandskabs drikkeri og fuldskab i Amtsgården under evakueringen i begyndelsen af maj citeret. Der findes talrige beretninger om de sovjetiske soldaters umådelige tørst. En dansk matros så, hvordan en soldat under transporten fra Kolberg til Bornholm kastede sig over en flaske saltsyre. Under plyndringer i Rønne umiddelbart efter landgangen drak soldaterne alt, hvad de kunne få tag i – bl.a. mopolie, som de skal have klaret forbavsende godt. Den 23. maj fik de handlende af amtmanden instruks om, at de ikke måtte sælge spiritus til de sovjetiske soldater. Oberst Strebkov erklærede sig enig i dette initiativ, ligesom der heller ikke burde sælges spiritus til soldaterne på restaurationer. Der blev gennemført razzia mod danske, der drev smughandel med drikkevarer og andet. »En dame med datter« solgte og serverede spiritus til russere, der ofte holdt til hos hende og lavede spektakel og støj, som generede naboerne.[55]

Også senere var soldaternes tørst stor, og bornholmere og tilrejsende udnyttede dette forhold til at tjene hurtige penge ved også at sælge dødbringende vædsker til russerne. I slutningen af juli fortalte Jakusjov Stemann, at der var blevet solgt saltsyre til soldaterne, og at de ulykkelige nu lå og stred med døden. Den skyldige blev fanget, og amtmanden fik politimesteren til over for aviserne at omtale denne sag meget stærkt.[56] I september blev en ingeniør og en kørelærer anholdt; de var kommet til øen for at sælge to kasser cognac, lavet af denatureret sprit og essens. Før de blev arresteret, havde de dog solgt 65 flasker. Også kogesprit var populært, og den gjorde åbenbart soldaterne voldsomme. En dansker, der besøgte den sovjetiske oberst i Hasle, blev budt en drik bestående af kogesprit, soya, peber og sukker. Soldaterne skal også have købt og drukket brillantine i store mængder.[57] Jakusjov henvendte sig til politiet i september i anledning af 26 tilfælde, hvor danske havde solgt sprit til russerne.[58]

1. august udstedte amtmanden til de handlende på øen et direkte forbud mod at sælge spiritus til sovjetiske soldater – heller ikke selv om de havde en rekvisition fra en sovjetisk læge. Der måtte dog fortsat udskænkes i restauranter. På Rønne apotek satte man et skilt op på disken, der på russisk kort og klart forkyndte til tørstige soldater: »*Спирта нет*« – der er ingen sprit![59]

Forbrydelser og straf

Trangen til alkohol og konsekvenserne af alkoholindtagelse gav sig bl.a. udslag i forulempelser af civile og forskellige mindre forbrydelser, især hærværk, ulovlig indtrængen i huse, indbrud og tyveri. Bortset fra de

53. Tønnes Wichmanns arkiv. Brevet har flg. påtegning: »I orden. A. H. Jørgensen« (regionschef).
54. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s.
55. Tønnes Wichmanns arkiv. Rapport fra løjtnant J. B. M. 7.7.1945.
56. Se *Bornholms Tidende* 20.7.1945: »Nu skrides der hårdt ind mod kogesprithandelen med de russiske soldater.«
57. *Møns Dagblad* 11.9.1945.
58. Bornholms Politikreds XV. Besættelsestiden vedr. Journal vedr. russiske forhold 1945-1946. 28.9.1945.
59. Bornholms Museum. Seddel på russisk fra Rønne apotek.

meget populære cykler, der i stort tal blev »lånt« af soldaterne, blev der også stjålet ure, ringe og hunde (en schæferhund blev tilbageleveret), en selskabskjole med handsker og to damepunge, syltetøj, kogesprit og en radio. En militær rapport fra Almindingen i juli er typisk: Russiske soldater trængte ind i huse og havde »vist en ret generende opførsel over for fruen« til en arbejdsmand. Hos en købmand havde de tiltvunget sig »3 bajere og 8 æg«, hos en landmand et hjul fra en høstvogn.[60] Soldaterne skød ulovligt forskelligt vildt i skovene, og berusede officerer og soldater skød også nu og da skud i luften, når de var i humør til det. Der var en del færdselsuheld, især sammenstød. En soldat kom til at påkøre en 71-årig dame i Hasle og måtte betale 260 kr. i erstatning. En kvinde fik sit ene ben skudt af, da en maskinpistol ved et uheld gik af. Det medførte, at vagtposterne fik maskinpistolerne udskiftet med almindelige geværer – uden bajonet, da amtmanden syntes det så for voldsomt ud med opplantede bajonetter.[61]

De forskellige lovovertrædelser blev løbende drøftet mellem amtmanden og de skiftende sovjetiske kommandanter. Et af problemerne set fra dansk side var, at de sovjetiske soldater var »urørlige« og kun måtte arresteres med godkendelse af sovjetiske officerer. I november 1945 oprettede Rigspolitichefen en særlig udrykningstjeneste med radiobil og russiskkyndige tolke for at aflaste det normale politi på Bornholm. Politiet kunne nu hurtigt tilkalde en sovjetisk officer. Plakhin hævdede i sin årsrapport for 1945, at 99 pct. af von Stemanns besværinger var grundløse, men nævner selv i samme rapport, at der var disciplinproblemer, og at der to gange var sovjetiske udsendinge på øen for at hjælpe med til at løse disse problemer. Det er derimod rigtigt, at man fra sovjetisk side ofte afviste anmeldelser som grundløse provokationer.

Voldtægt

De forbrydelser, der var genstand for størst omtale og rygtesmederi, var voldtægt mod bornholmske kvinder. En bornholmsk journalist hævder, at der var »en del voldtægt« i den første uges tid, dog ikke så meget over for danske som tyske flygtningekvinder. De sovjetiske soldater skal flittigt have besøgt et par lejre, hvor flere hundrede tyske kvinder i alle aldre var indkvarteret. Da man fra dansk side sendte bud efter det sovjetiske feltpoliti for at få overgrebene standset, skal politisoldaterne også have forbrudt sig mod de tyske kvinder.[62] Der forekom i hele perioden voldtægt og voldtægtsforsøg mod bornholmske kvinder, men i forhold til det, der var foregået over for den tyske civilbefolkning, var det småting. En militær efterretningsrapport fra »pålidelig kilde« ville vide, at der i sommeren 1945 blev begået i gennemsnit 15 voldtægter per dag. Men det var blot højst upålidelige rygter.[63] En udenlandsk journalist ville vide, at der skulle have været tale om i alt 164 tilfælde af voldtægt, men von Stemann afviste tallet som grebet ud af luften og vildt overdrevet. Soldaterne fik som nævnt fra første færd indskærpet, at Bornholm var dansk, og de fik derfor ikke lov til at gå løs på civilbefolkningen som i det besejrede Tyskland. Problemet var størst på landet med de ensomt beliggende gårde. Alene i juli blev der anmeldt seks tilfælde. Måske blev en soldat henrettet for denne forbrydelse; en anden fik fem års fængsel. Politiindsatsen blev forstærket i efteråret, og problemet kom under kontrol. I september skrev Jens Holm dog som tidligere nævnt til Christmas

60. Tønnes Wichmanns arkiv. Rapport fra løjtnant J. B. M. 7.7.1945.
61. Bornholms Politikreds. Journal vedr. russiske forhold 1945-1946.
62. C. C. Andersen i ikke-identificeret tidsskrift.
63. NUD 27 7 20. Rapport fra FO II til Forsvarets Overkommando 1.8.1945.

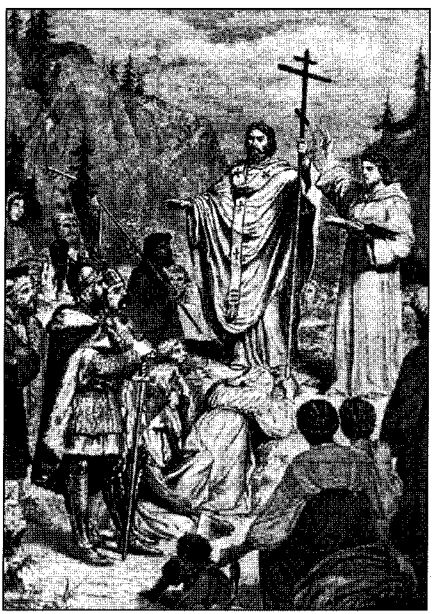

Bl.a. Den apostolske Kirkes Missionsudvalg fremstillede russisksprogede religiøse pjecer, hvis udbredelse blandt soldaterne den sovjetiske kommandant, general Jakusjov (der selv var søn af en præst), gjorde alt for at forhindre. Pjecerne var ganske blottede for politisk indhold. (Bornholm Amts arkiv)

Russisk Traktat Nr. 2:

»Gud stopper Munden paa Spotteren«.

БОГ УНИМАЕТ ГЛУМЯЩЕГОСЯ.

Серьезное происшествие.

Это было в Чикаго, 31-го мая 1904-го года. Четверо молодых людей играли в карты. Это были трезвые, работящие и неглупые люди, но все неверующие. После игры зашла речь о религии и один из них сказал: »Я не верю в существование Бога. Я того же мнения, как Ингерсолл. Раньше, чем Бог мне не докажет, что Он существует, я не собираюсь верить. Но если бы Он это мне доказал хоть тем, что отнял бы у меня слух и речь, то я поверил бы.» Последовало на момент молчание. И за этим говоривший взмахнул рукой и упал без чувств на пол. Его товарищи сперва подумали, что он шутит. Потом испугались, вскочили, стали поднимать и открыли, что он без сознания. Один побежал к доктору, другой стал рассказывать хозяйке дома, как все произошло. Пришел доктор, сперва подумал, что парень все-таки притворяется, но обнаружилось, что тот на самом деле оглох и онемел и об'яснить происшедшего в себе не мог. Никаких нервных расстройств за ним никогда не знали, напротив, он был крепкого сложения и

Møller, at det på hans egn var sådan, at »snart ingen tør lade deres kvinder være ene hjemme eller færdes ude alene«.[64] I december var der igen flere tilfælde af voldtægt. Politiet på Bornholm modtog i perioden oktober 1945 – januar 1946 otte anmeldelser om voldtægt. Kun i et enkelt tilfælde blev gerningsmanden dog identificeret.[65]

Da oberst Strebkov den 17. maj indskærpede over for von Stemann, at denne skulle forhindre ærekrænkende beskyldninger mod sovjetiske soldater, omtalte han konkret en sag, hvor en frue i Nyker havde sigtet en soldat for forsøg på voldtægt, skønt der havde været tale om en provokation fra hendes side. Ifølge amtmanden var den sovjetiske fremstilling rigtig.[66] General Jakusjov afviste som regel danske anmeldelser som provokationer, men i det stille greb han hårdt ind over for mandskabet.

De sovjetiske tropper fik et meget positivt skudsmål af sognepræsten i Bodilsker, pastor Søren Sørensen. Han imødegik i *Indre*

64. UM 87 F 3/22. Jens Holm til Christmas Møller 1.9.1945.
65. Bornholms Politikreds. Journal vedr. russiske forhold 1945-1946.
66. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 17.5.1945.

En lastbil af amerikansk fabrikat med propagandaplakater. Ikonen forestiller »Sovjetunionens Helt, marskal af Sovjetunionen K. K. Rokossovskij«, som de sovjetiske styrker var underlagt. I midterfeltet ses en slagen kejser Wilhelm 2. (1918) og Adolf Hitler (1945). Til højre »det facistiske vilddyr« med bajonetter plantet i nakken og (delvist skjult) Union Jack, Stars and Stripes og Hammer & Segl-fanen som symbol på alliancen under krigen. Opråbet under plakaterne lyder: »Længe leve vor store stalinske sejr!« Foroven opfordres soldaterne til at være årvågne. (Bornholms Tidende)

Missions Tidende i januar 1946 Indre Missions formand, pastor Christian Bartholdy, der i samme skrift havde offentliggjort en artikel om forholdene på Bornholm, ifølge hvilken indbrud og vold hørte til dagens orden. Pastor Sørensen skrev bl.a.:

> »Til den russiske militære myndigheds ære tjener, at den ikke tillader soldaterne omgang med danske piger, hvorved det uvæsen, som man kan blive vidne til i København og andre steder mellem vore piger og de fremmede soldater, her er blevet undgået. Vore unge piger kunne f. eks. i sommer både i KFUM og Ks og Indre Missions sommermøder færdes frit om uden noget forsøg på tilnærmelser fra de russiske soldaters side, skønt der på det tidspunkt var mange russere i Almindingen.«[67]

Underholdning

I begyndelsen af perioden spillede sovjetiske militærorkestre i det fri om eftermiddagen i byerne. Der var også asfaltballer, der sluttede allerede kl. 10 om aftenen. Ved en enkelt lejlighed kom der en artisttrup til Rønne for at optræde for soldaterne. Fru Stemann og Regitze Stemann overværede forestillingen, som de beskrev som første klasses. Der blev vist sovjetiske film i lejrene, og når der var

67. *Indre Missions Tidende*, her citeret efter *Bornholms Avis* 21.1.1946.

dansk besøg hos de russiske officerer, blev der også vist sovjetiske film. I begyndelsen uddelte Rønne Bios direktør et antal gratis billetter til sovjetiske officerer. Da denne rundhåndethed ophørte, kom det til en episode, hvor en sovjetisk officer truede med at vende op og ned på biografen, hvis han ikke kunne komme gratis ind. Ifølge en dansk tolk råbte officeren: »Vi er vel endnu herre over øen!«.

Der blev fra bornholmsk side arrangeret fodboldkampe og skakturneringer mellem sovjetiske soldater og bornholmere, men ifølge von Stemann ikke mange. Både sovjetiske menige og officerer spillede med. Amtmandens forsøg på at føre sovjetiske læger og dyrlæger sammen med danske kolleger blev ikke til meget på grund af sovjetisk modstand mod for megen samkvem. Den sovjetiske kommando var heller ikke interesseret i, at der skulle arrangeres besøg af russiske soldater i København eller af britiske på Bornholm. Revolutionsdagen den 7. november blev fejret med parader, fridag og uddeling af spiritus. Allerede tidligt på dagen sås stærkt berusede soldater på Rønne havn. Om aftenen var der fyrværkeri i alle lejrene. En påtænkt parade på Torvet i Rønne blev dog aflyst. Von Stemann fremhævede efter besættelsens ophør de sovjetiske styrkers »enestående takt og diskretion« med hensyn til danske nationale festdage. De lukkede da deres porte til forlægningerne og tog flagene ned for ikke at pointere, at de var til stede.[68]

På ét område mindede de sovjetiske om de tyske soldater: »Russernes trang til flødekager er lige så stor som tyskernes. Har en soldat opnået tilladelse til at komme ind i byen, køber han alt, hvad han kan bære«, hed det i en dansk rapport fra januar 1946.

Religion

Vi var alle troende, skrev en veteran i anledning af 50-året for landgangen i 1995. Selv om det måske er en overdrivelse, må det overvældende flertal af de russiske soldater have været døbte. Da sovjetstatens officielle religion imidlertid var ateisme, måtte troende soldater enkeltvis gå ind i f. eks. Skt. Nikolaj kirke i Rønne for at bede. Ledelsen ville ikke have, at der blev uddelt selv helt uskyldige religiøse pjecer på russisk til soldaterne – om f. eks. vejen til det evige liv. Den sovjetiske kommandant besværede sig flere gange til amtmanden over uddelingen af religiøse småpjecer til soldaterne, og amtmanden tog det meget alvorligt. Han opfordrede politimesteren i Rønne til at skride ind ved at rejse tiltale mod de formastelige. Politimester d'Auchamp måtte gøre opmærksom på, at han ikke havde lovhjemmel til noget sådant. Det forskaffede han sig dog ved at udstede en politibekendtgørelse den 1. oktober, der med henvisning til en lov fra 1870 forbød uddeling af tryksager uden den sovjetiske kommandants tilladelse. Jakusjov sagde til sidst, at han ville tillade en missionær at aflevere 1.000 religiøse småskrifter til ham, så skulle den sovjetiske general nok drage omsorg for uddelingen.

Russerbutikker

De menige soldater fik udbetalt formidable lønninger, ifølge en veteran 118 kr. om måneden. Det skabte til tider pres på det sparsomme butiksudbud. Den sovjetiske ledelse foreslog selv på et tidligt tidspunkt, at der blev oprettet særlige butikker for russerne. Begrundelsen herfor lød, at man ikke ønskede, at soldaterne skulle gå rundt i de almindelige butikker og søge ting, der var rationeret i Danmark, og som de ikke havde kort til. Et andet formål var givetvis også at komme den omfattende tusk- og anden handel til livs, der foregik direkte mellem soldaterne og bornholmerne. Ved ét tilfæl-

68. *Berlingske Tidende* 17.3.1946.

de havde et dansk vagthold måttet affyre varselskud i luften for at få sammenstimlende bornholmere til at forlade Rønne havn, hvor de afkøbte de russiske soldater deres værdigenstande.[69] Jakusjov kritiserede stærkt de handlende for at tage højere priser af russere end af bornholmere. Også amtmanden var interesseret i at få standset russiske soldaters salg af ting, de havde medbragt fra fastlandet, bl.a. skydevåben og cigaretter.

De danske myndigheder skred ind med stor nidkærhed ikke alene over for danske, der solgte spiritus til russerne (der blev idømt fængselsstraf for salg af kogesprit), men også over for folk, der tog, hvad der blev betegnet som overpriser. En restauratør modtog en advarsel for at have taget 20 øre for 15-øres ispinde. En købmand blev meldt for at have solgt ure til »overpris«. En håndværker fik tobak, købt af russiske soldater, konfiskeret og skulle dertil betale en bøde på 100 kr. En læge fik efter adskilligt skriveri lov til at beholde en tysk skrivemaskine, som en soldat havde givet ham som tak for lægebehandling – men først efter at have betalt told af maskinen. »Ulovlig omløben med varer« blev også forfulgt.

I september blev »russerbutikker« åbnet i Rønne, Allinge og Aakirkeby. Amtmanden ville derpå udstede forbud mod salg til russere i almindelige butikker, men det ville general Jakusjov dog ikke høre tale om. Von Stemann mente, at generalen frygtede sine underordnedes reaktion.

Leverancer

Til at begynde med sørgede tropperne for deres egen forplejning, da de medbragte alt fra Tyskland, herunder levende kvæg. Brænde ville de hugge i skovene, og de fik af borgmestrene anvist huggesteder. Dyrlæger og landmænd på Bornholm var imidlertid utrygge ved tilførslen af ukontrolleret kvæg fra fastlandet, men amtmanden mente, at det var udelukket at kræve dansk undersøgelse af kreaturerne, ligesom man jo heller ikke kunne kræve undersøgelse af de militærpersoner, der kom til øen – en ejendommelig sammenligning. Strebkov havde imidlertid lovet amtmanden, at de medbragte køer ville blive holdt for sig selv i skovene. Da det viste sig, at kvæget var befængt med sygdom, og da russerne ikke ønskede at transportere slagtede dyr til Bornholm, skulle de mange tusinde soldater have kød, fisk, grøntsager og kartofler leveret fra Bornholm. I august blev der indført en ordning, hvorefter alt salg af kød til tropperne skulle ske via Bornholms Andels-Svineslagteri, salg af fisk gennem fiskeriforeningerne og salg af grøntsager gennem en forhandler, som Gartnerforeningen ville anvise. Der blev også indført særlige regler om salg af mælk og æg. Foreløbig var der afsat en kvota på 4 tons kød og flæsk om ugen.

I juli blev der truffet en ordning om, at de sovjetiske styrker hver måned skulle have leveret 12.000 flasker øl og 1.000 flasker snaps. Samtidig skulle russernes køb af disse våde varer i butikkerne høre op.

Sovjetiske kommandanter

Anføreren for landgangsstyrken den 9. maj, major Pavel Antonik, var ifølge von Stemann »usoigneret«, men han var jo heller ikke uddannet til tjeneste på bonede gulve. Strebkov sagde privat til amtmanden, at Antonik og hans folk helt havde misforstået situationen på Bornholm, da de gik i land. Det var kommet Antonik meget til skade i hans karriere. Men det lyder usandsynligt. Oberst Strebkov havde von Stemann kun godt at sige om.

General Korotkov var glad for våde varer og turede ofte rundt med sine oberster. Von Stemann kom godt ud af det med Korotkov, men han klagede over, at der altid skulle

69. Tønnes Wichmanns arkiv. Rapport fra løjtnant J. B. M 7.7.1945.

To sovjetiske soldater i færd med at grave en grav til en kammerat, der blev dræbt, antagelig af en bornholmer, i august 1945. Hele to sovjetiske officerer kontrollerer de to graveres arbejde. Den ene officer taler via en dansk tolk med to danske ordensbetjente og formentlig en kriminalbetjent. (Jul på Bornholm 1990)

drikkes en hel flaske vodka under de hyppige forhandlinger. Det skulle han tilsyneladende ikke med Jakusjov. Han ønskede til gengæld leveret 25 flasker vin per måned. Af amtmandens beretninger og erindringer fremgår det, at også Jakusjov kunne drikke et glas eller to. Desuden sang han godt.

Von Stemann fandt ham ikke nem at forhandle med – han var en dreven skuespiller, men afslørede sin sindsstemning ved at fingerere ved en lille porcelænshund, han altid havde på sig. Stillede han hunden på bordet, var han rolig og vennesæl. Jakusjov modtog modstræbende indbydelser til sammenkomster, hvor der også var andre til stede. Von Stemann måtte forklare ham, at det var ganske ufarligt. Han fik ofte »baltisk syge«, når han blev inviteret til sammenkomster, han var usikker overfor. Jakusjov var en ivrig jæger. En lørdag eftermiddag i begyndelsen af oktober blev politiet tilkaldt, da russere drev ulovlig jagt på en ejendom ved Sose syd for Aakirkeby. Det var Jakusjov, der ifølge politirapporten havde skudt flere harer og fasaner. Amtmanden måtte derfor skrive generalen et personligt og privat brev for at forklare ham de danske jagtregler, og at harerne desuden var fredet i hele oktober måned.[70]

70. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 8.10.1945.

Når von Stemann var til forhandling med generalen, som altid foregik i dennes stabskvarter (»fordi Rusland er et stort land, og Danmark er et lille land«), og generalen spurgte en af de tilstedeværende officerer om noget, rejste denne sig altid, før han svarede – også obersten. I øvrigt sagde de tilstedeværende officerer aldrig noget, hvis de ikke blev direkte adspurgt. Underordnede officerer måtte heller ikke spise ved samme bord eller blot i samme lokale som de højerestående. I november blev det af kommandanten forbudt officererne at komme i danske hjem. Von Stemann, der fik flere henvendelser fra danske familier om sagen, sagde til Jakusjov, at man fra dansk side var ked af forbuddet. Jakusjov forklarede det med, at der ikke måtte blive for stærk tilknytning til den danske befolkning. F. eks. kunne sovjetiske officerer forelske sig i danske kvinder, som de så måtte forlade efter deres midlertidige ophold på øen.[71]

Dødsfald under besættelsen

Ingen sovjetiske soldater var som omtalt indblandet i kamphandlinger i forbindelse med landgangen på Bornholm den 9. maj 1945 eller afvæbningen af de mange tusinde tyske soldater i de følgende dage. Som tidligere nævnt omkom to marinesoldater under kamp med et tysk hjælpekrigsfartøj på havet. En enkelt soldat blev dræbt under besættelsen, formentlig af en bornholmer. Den arresterede og tiltalte blev imidlertid frikendt. Sagen synes ikke at have optaget den sovjetiske kommandant, der blot tog afgørelsen til efterretning.[72]

Hvor mange soldater, der måtte lade livet som følge af disciplinbrud, vides ikke. Von Stemann nævner en offentlig henrettelse af en soldat på Galløkken under overværelse af soldater, der var blevet kommanderet til henrettelsespladsen fra de forskellige lejre rundt på øen. En dansk matros har fortalt, at han så en sovjetisk officer skyde en af sine soldater, der havde stjålet en guldring fra en anden soldat. En Rønnebo fortæller i sin dagbog fra 1945, at en soldat, der havde plyndret tøj i Rønne, blev læsset på en lastvogn og kørt til Galløkken, »og her var han dårligt kommet af bilen, før han blev skudt af en kvindelig officer. Han blev ramt lige i panden.« Bornholmske frihedskæmpere hævder, at flere sovjetiske soldater blev henrettet for forbrydelser mod bornholmere, og at de henrettede blev gravet ned i skovene.[73]

Omkring 30 af de mange tusinde besættelsestropper døde tilsyneladende en naturlig død under det 11 måneder lange ophold på øen. Tallet er dog ikke sikkert. Præsten i Allinge og en politikommissær har hver for sig oplyst, at de havde kendskab til 29 lig. Men en sovjetisk fortegnelse, som ambassaden i København har udarbejdet, rummer 30 navne. Listen indeholder imidlertid ikke navnet på den ene af de to marinesoldater (*Prikhodko*), der døde efter ildkampen med det tyske skib den 9. maj. Navnet på den løjtnant (*Kastanie*), hvis grav sammen med tre andre blev opdaget i maj 1945 af danske myndigheder, figurerer heller ikke blandt de 30.

Stemann indberettede den 31. maj 1945, at russerne begravede deres døde alle mulige steder. Efter at der var blevet rettet henvendelse til dem fra danske myndigheder, havde de nu bestemt, at alle døde skulle begraves på Svaneke kirkegård. Sådan kom det dog ikke til at gå. Ingen russere blev begravet i indviet jord, selv om langt de fleste må have været døbte kristne. Det var fundet af de fire grave i maj 1945, der fik de danske sundhedsmyndigheder til at foreslå russerne at indrette en særlig kirkegård, da man ikke fra

71. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 21.11.1945.
72. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 744.
73. Harry Hansen til *Bornholms Tidende* 13.-14.5.1995. Bornholms Museum. Th. Nielsens dagbog maj 1945. Knud Hansen til *Jyllands-Posten* 8.5.1995. Bent Kyhn til *Berlingske Tidende* 9.5.1995.

dansk side ønskede pletvise begravelser. I begyndelsen af juni anmodede de sovjetiske militærmyndigheder på Bornholm om at få en begravelsesplads i Allinge, men ikke på selve kirkegården – dvs. i indviet jord.[74]

Om de fire lig i de tidligere fundne grave blev overført til begravelsespladsen i Allinge vides ikke. Sognepræsten i Allinge, pastor J. N. Langhoff, har oplyst, at den første begravelse bestod af ni kister eller kasser med lig. Sognepræsten var kun tilskuer, da man ikke fra sovjetisk side ønskede noget kristeligt ceremoniel. Præstens opgave bestod i at kontrollere, at de sovjetiske soldater gravede dybt nok, dvs. to meter ned i jorden. Kun en marinesoldat, der drev i land i april 1946 efter de sovjetiske troppers afrejse, blev begravet efter den danske folkekirkes ritual.[75] Om de soldater, der blev henrettet under besættelsen, også blev begravet i Allinge, vides ikke.

På begravelsespladsen er rejst en to meter høj obelisk i poleret, sort Rønne-granit med en sovjetstjerne af stål øverst. Inskriptionen lyder: »Evig berømmelse til de russiske kæmper, der faldt i kampe mod de tyske okkupanter. Fædrelandet«. Det er ejendommeligt, at der står *russiske* og ikke *sovjetiske*; blandt de begravede er der adskillige ikke-russere. I 1980erne blev der rejst en mindemur af rød granit, der kom fra Sovjetunionen. Her er de 30 navne indhugget.

Russerne i Finnmarken – en sammenligning

I september 1944 gik sovjetiske tropper ind i Nordnorge og etablerede sig dér efter at have drevet tyskerne ud. I modsætning til Danmark havde Norge som tidligere nævnt allerede i maj 1944 underskrevet en aftale med Sovjetunionen, der fastlagde principperne for besættelsesmagtens forhold til de norske myndigheder og den norske civilbefolkning. Dette forhold synes dog ikke at have spillet nogen større rolle for besættelsens forløb. Når man tager de forskellige politiske, geografiske og erhvervsmæssige forhold i betragtning, minder den sovjetiske besættelse af de to yderpunkter i Skandinavien meget om hinanden. Der var ifølge norske skøn omkring 18.000 sovjetiske soldater, som var blevet reduceret til ca. 14.000 ved rømningen i september 1945. Samtidig var der langt færre nordmænd i de besatte distrikter, nemlig kun omkring 23.000 mod det dobbelte antal bornholmere.

I Finnmarken befandt det sovjetiske kommandantskab sig i Kirkenes under ledelse af en oberst Lukin-Griege, som havde taget sidste del af sit navn efter den norske komponist Grieg. Som politisk rådgiver og tolk havde han en kaptajn Diakonov, hvis sprogkundskaber skyldtes, at han som søn af en diplomat havde gået i norsk skole i Oslo. Von Stemann mente, at også de sovjetiske officerer på Bornholm var udvalgt med omhu, men man havde dog ikke her en kommandant med et dansk efternavn eller en dansktalende politisk rådgiver. Forholdet mellem de sovjetiske og de lokale norske myndigheder var som på Bornholm det allerbedste, men der synes ikke at have været samme omfattende selskabelighed i Finnmarken. Her var det på norsk side den militære kommandant i Sørvaranger, major Johs. M. Holmboe, der var den sovjetiske obersts modstykke.

De sovjetiske myndigheder øvede ikke nogen form for politisk eller anden civil kontrol over norske eller danske anliggender. Rygter med udspring i Socialdemokratiet om, at sovjetiske våben fra Bornholm tilgik Danmarks kommunistiske Parti, var ganske grundløse. Det danske politi kontrollerede trafikken fra Bornholm og fandt ingenting. De militære myndigheder i Finnmarken viste

74. H. V. Jørgensen: »Sovjetfolkets 30 sjæle«, *Jul på Bornholm* 1990, s. 26-30 og »Pludselig manglede der noget«, *Jul på Bornholm* 1991, s. 28-29.
75. *Bornholms Tidende* 13.5.1992.

som på Bornholm stor takt og forståelse over for den norske civile administration. Selv om norske angivere havde forvoldt sovjetiske soldaters død, blev der aldrig hentydet til sådanne sager. Kommandanten havde dog privat udtrykt forbavselse over den lemfældige behandling af landssvigere. Underholdningen af soldaterne var godt organiseret med forevisning af film, omrejsende revytrupper og dans tre gange om ugen i biografbarakken, der så blev åbnet for nordmændene. I øvrigt var samkvemmet mellem norske civile og sovjetiske militære ringe, da både officerer og menige havde forbud mod at besøge norske familier.

Befolkningen i Finnmarken døjede under mange tyverier af alle slags genstande, redskaber og husdyr, især i forbindelse med indrykningen, og både norske og sovjetiske myndigheder stod magtesløse, da det var svært at skaffe bevis for tyverierne. Igen en slående lighed med situationen på Bornholm. To norske politisoldater var beskæftiget med efterforskningen. Der blev stjålet hø i store mængder (162 tons), madvarer og hytter, som blev transporteret ind på de sovjetiske militærforlægninger. Rensdyr, som svømmede over grænseelven, måtte ikke indfanges og føres tilbage af deres ejere, og tømmerfløtere fik heller ikke lov til at gå på den russiske side af Pasvikelven. Indtil 1. april 1945 var der til Sørvaranger politikammer blevet anmeldt 601 tyverier og beskadigelser af ting, men hertil kom over 150 anmeldelser fra Vadsø og Vardø politidistrikter. Desuden skete der omfattende og hensynsløs hugst i skovene, ulovlig jagt og fiskeri i elve og i havet med dynamit, håndgranater og 50 kgs miner. Det gjorde indbyggerne urolige for, at selve grundlaget for fiskeri og jagt – som spillede en stor rolle for lokalbefolkningen – skulle forsvinde. I store områder var alt vildt forsvundet.

Det blev dog fra norsk side understreget, at de russiske soldater ikke var ondsindede, men meget impulsive. De handlede ifølge nordmændene efter parolen: »Har de noget, så giver de. Mangler de noget, så tager de.« Det stjålne hø blev dog erstattet. Kun en håndfuld huse samt nogle depoter og kældre var blevet beslaglagt. På et område var de sovjetiske myndigheder mere restriktive end på Bornholm: De forbød britiske og amerikanske officerer og soldater at komme ind på sovjetisk besat område. Tilsvarende forbød den britiske zone-kommandant sovjetiske officerer at komme til Tromsø. Her var der jerntæppe og kold krig fra starten.[76]

De mange lighedspunkter mellem Bornholm og Finnmarken tyder på, at de sovjetiske militære myndigheder i de to skandinaviske lande var nøje instrueret om at udvise stor tilbageholdenhed og under ingen omstændigheder blande sig i de politiske forhold. Som det var tilfældet med besættelsen af Bornholm, blev også forholdene i Finnmarken ordnet med de lokale myndigheder uden at involvere regeringen i Oslo.

76. NUD 27 7/13. Rapport fra kommandanten i Sørvaranger 26.6.1945; rapport af 20.9.1945.

7. Storpolitisk brik

»Sovjetunionens militære magt og internationale autoritet voksede umådeligt. Sovjetunionens grænser blev i betragtelig grad flyttet mod vest og kom næsten klods op ad Danmarks grænser. Sovjetunionen blev den dominerende magt i Østersøen. Sovjetiske styrker besatte øen Bornholm.«
Årsrapport for 1945 fra den sovjetiske legation i Danmark.

»Et mærkeligt tilfælde«

Som påvist i kapitel 1 indgik der i høj grad *politiske* overvejelser i Kremls beslutning om at besætte Bornholm. Sideløbende med den militære konsolidering i sommeren 1945 fortsatte da også i Moskva overvejelserne om, hvordan man konkret kunne bruge den militære beherskelse af den danske ø til at fremme Sovjetunionens sikkerhedspolitiske interesser i den vestlige del af Østersøen. I forbindelse med stormagtskonferencerne i månederne efter krigsafslutningen endevendte Udenrigskommissariatets embedsmænd emnet og fremsatte vidtgående forslag til den politiske ledelse om den maksimale udnyttelse af Bornholm-kortet.

Moskva havde ikke hastværk og gik meget forsigtigt frem. Bornholm indgik i et større kompleks af sikkerhedspolitiske forestillinger om en styrkelse af Sovjetunionens position i Østersøen, og den danske øs fremtid kunne derfor ikke afgøres isoleret ved tosidede forhandlinger mellem den danske og sovjetiske regering. Det var formentlig en hovedgrund til, at Kreml ikke ønskede nogen form for drøftelse af Bornholms fremtid med den danske regering. Bornholm var kun en lille bonde i det store strategiske skakspil om Østersø-områdets og Europas fremtid, som Moskva deltog i. Og Moskva måtte nøje overveje, hvilken pris i form af vestallierede modforholdsregler man kunne komme til at betale, hvis man pressede Danmark for meget. Moskvas muligheder for at udnytte Bornholm til at påvirke Danmarks politik var jo unægteligt blevet begrænset af det forhold, at Storbritannien havde fået militær kontrol med den overvældende del af Danmark. Satte man sig fast på Bornholm, risikerede man, at de vestallierede ville sætte sig fast på andre dele af Danmark, hvorved Sovjetunionens samlede sikkerhedspolitiske position kunne blive forringet. Et for stærkt pres på Danmark ville også kunne sætte den store danske efterkrigssympati for Sovjetunionen over styr. Besættelsen af Bornholm blev derfor »et mærkeligt tilfælde«, for at bruge præsident Roosevelts udtryk om det tyskbesatte Danmark: Besat, men ikke fjendeland.

De sovjetiske soldater fik at vide, at de var stødtroppen i en verdensrevolutionær proces, som skulle befri Europa for et forældet økonomisk-politisk system, kapitalismen. Denne opfattelse var som tidligere nævnt brode-

ret på den røde fane, der blafrede uden for den sovjetiske kommandantur i Rønne: »Fra nu af skal den sejrrige Røde Fane folde sig ud over Europas befriede folkeslag«.[1] Men trods de udfordrende ord var der en defensiv og til tider overfølsom holdning i Sovjetunionens position i det bornholmske spørgsmål gennem hele 1945, en holdning der også klart kom frem i den sovjetiske legations indberetninger til Moskva om Bornholmspørgsmålet. Besættelsen af den danske ø var også set fra Kreml en delikat sag.

Foreløbig holdt Moskva Bornholm for sig selv, og såvel de danske centrale som de britiske besættelsesmyndigheder i Danmark på arms afstand. Beslutningen om at opretholde den improviserede besættelse var givetvis kædet sammen med tilstedeværelsen af britiske tropper i Danmark. Det fremgik allerede af den uofficielle sovjetiske orientering af Kruse i Stockholm den 19. maj: Alt talte for, at de sovjetiske tropper ville forlade Bornholm, når briterne forlod det øvrige Danmark. De tider var for længst forbi, da Stalin generøst gav Eden ret til baser i Danmark efter krigen. Måske vidste Aksel Larsen noget fra sine særlige kanaler til Moskva, da han i september 1945 erklærede, at de sovjetiske tropper ville rømme Bornholm, så snart de britiske forlod Sjælland.[2]

Før vi forfølger de videre sovjetiske overvejelser og initiativer, skal vi derfor undersøge, hvordan Storbritannien forholdt sig til den sovjetiske besættelse af Bornholm, og hvordan London spillede med i trekanten Danmark-Sovjetunionen-Storbritannien.

Storbritannien og besættelsen

London tog afslappet på den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm og gjorde det hurtigt klart for den danske regering, at den selv måtte tage sig af dette problem ved direkte forhandlinger med Moskva. Den nervøsitet eller i det mindste spørgelyst, som diverse konservative medlemmer af det britiske parlament lagde for dagen, og som både i 1945 og 1946 affødte adskillige forespørgsler til regeringen om Bornholm, dækkede ikke regeringens syn på sagen.

Samme dag som den sovjetiske legation i Stockholm gjorde det klart for Kruse, at der var en sammenhæng mellem den sovjetiske besættelse af Bornholm og den britiske besættelse af det øvrige Danmark, sagde Henrik Kaufmann i London til Foreign Office, at hvis Danmark spurgte russerne om deres hensigter med hensyn til tilbagetrækning fra Bornholm, ville de sikkert blot replicere med at spørge om SHAEFs hensigter vedrørende resten af Danmark. Fra et dansk synspunkt var det derfor vigtigt til sin tid at kunne bruge den vestallierede tilbagetrækning til også at få russerne til at forlade Bornholm.[3] Hermed var briterne blevet informeret om, at der var en dansk interesse i at koble de to besættelser sammen og bruge London som løftestang over for Sovjetunionen. Det var en politik, der ikke behagede briterne. De mente, at rent *militære* hensyn måtte afgøre, hvornår de britiske styrker i Danmark skulle forlade landet. Og om nogen parallelitet mellem de britiske og sovjetiske styrkers formål og opgaver ville London ikke høre tale.

Umiddelbart efter Kaufmanns samtale modtog gesandt Eduard Reventlow detaljeret belæring i Foreign Office af C. A. F. Warner, der ifølge gesandten var levende interesseret i Bornholm. Reventlow fik at vide, at hvis den danske regering mente, at den på noget punkt måtte ønske sig den britiske regerings støtte, ville Foreign Office gerne modtage en dansk henvendelse, som så ville blive underkastet »en sympatisk overvejelse«. London havde også, som han udtrykte det, forståelse for, at den danske regering

1. Bornholms Forsvarsmuseum.
2. FO 371 47220 130307. Randall til FO 5.9.1945. *Aftenbladet* 4.9.1945.
3. FO 181 1001/1 130820. FO til ambassaden i København 19.5.1945.

selv ønskede at ordne sig med Moskva. Foreign Office mente, at de sovjetiske styrker ville forblive på Bornholm en rum tid. Danmark måtte imidlertid kræve fuld offentlighed om, hvad der foregik på den danske ø. Som en hovedregel burde Danmark ikke rette forespørgsler til Moskva, det kunne føre til indblanding i indre danske anliggender. Kreml ville ikke blive venligere indstillet ved at blive spurgt.[4]

Bornholms strategiske betydning

I slutningen af maj 1945 bad Foreign Office de britiske stabschefer om en vurdering af, hvad de strategiske følger ville blive, hvis Sovjetunionen ønskede baser på Bornholm. Foreign Office var på dette tidspunkt ikke sikker på de sovjetiske hensigter, men anså det for muligt, at Moskva ville forsøge at opnå permanente militære faciliteter på øen. På et møde den 29. maj diskuterede de britiske stabschefer da Bornholm med udgangspunkt i general Eisenhowers rapport fra den 20. maj og på baggrund af den opfattelse, at når alle tyske tropper var ude af Danmark, ville der ikke mere være behov for at have vestallierede styrker i landet. Krigsministeriet og flådeledelsen talte dog fortsat om behovet for britiske baser i Danmark. Der skulle nu iværksættes et studium af de strategiske følger for Storbritannien, hvis der blev anlagt sovjetiske baser på Bornholm.

Den 15. juni forelå en rapport fra Den fælles militære Planlægningsstab *(Joint Planning Staff)*, der om Bornholm konkluderede, at

> »så længe vi besætter den britiske zone i Tyskland, kan vi kontrollere den vestlige del af Østersøen med flåde- og flystyrker. I betragtning af øens meget begrænsede muligheder *(potentialities)*, vil russernes udnyttelse af Bornholm ikke påvirke denne situation.«

Bornholm kunne imidlertid give Sovjetunionen bekvemme faciliteter for en fremskudt luft- og flådebase, forudsat at øen blev tilstrækkeligt udbygget. Besiddelsen af Bornholm ville dog ikke i sig selv give russerne kontrol over indfaldsvejene til Østersøen. Bornholm havde ikke relativt stor strategisk betydning, og en sovjetisk forbliven på Bornholm ville derfor ikke i sig selv udgøre strategisk grund til oprettelse af britiske baser i Danmark som modtræk mod en sovjetisk militær beherskelse og udbygning af Bornholm: »Så længe vi besætter vores zone i Nordvesttyskland, er vi velplaceret til at få adgang til alle de faciliteter, vi måtte ønske i Danmark«.[5]

Storbritannien kunne med andre ord få det, som landet ville have det med Danmark i militærstrategisk henseende, så længe Storbritannien militært var til stede i Tyskland. I øvrigt regnede den militære ledelse optimistisk med, at en fuldkommen britisk tilbagetrækning fra Danmark ville være en kendsgerning omkring midten af oktober 1945. Hvis imidlertid *politiske* grunde krævede det, ville alternative arrangementer for en tilbagetrækning kunne laves allerede omkring midten af juli. Den britiske flådeminister tog et mindre forbehold. Sir Andrew Cunningham mente, at selv om det var rigtigt – »set fra det bredeste synspunkt« – at Bornholm ikke var strategisk vigtig, ville en permanent sovjetisk besættelse af øen givetvis have »definitiv strategisk betydning«. Det var også en flådemand, viceadmiral Taylor, der senere i Underhuset talte om den danske øs »umådelige strategiske betydning«.[6]

4. UM GSK-London 1977 5 F 20. Reventlow til Christmas Møller 22.5.1945.
5. FO 371 27224 N 6190/9/G. Referat af COS' 138. møde 29.5.1945. COS til Joint Staff Mission, Washington 29.5.1945. FO 371 47224 N 6068/9/15. Wards notat 30.5.1945.
6. FO 371 47225 N 4432/91. Rapport fra Joint Planning Staff 15.6.1945. Referat af 158. COS-møde 21.6.1945. FO 371 47225 N 7361. A. Earle (Offices of the War Cabinet) til Sir Orme, FO 21.6.1945. House of Commons 28.1.1946.

Et internt notat fra Foreign Office fra samme tid konkluderede i tilslutning til den militære ekspertises hovedopfattelse, at den russiske tilstedeværelse på Bornholm var et rent politisk (og altså ikke noget militært) problem. Selv om russerne skulle forlade Bornholm, ville de i øvrigt til hver en tid kunne genbesætte den danske ø, uden at briterne kunne gøre noget ved det. Måske, ræsonnerede Foreign Office, ønskede Moskva at bruge besættelsen af den danske ø til enten at få briterne ud af Danmark, eller til at få etableret et stræderegime, som var i overensstemmelse med Sovjetunionens Østersø-interesser.[7] Her ramte det britiske notat plet. Det første (briterne ud) var efter alt at dømme den sovjetiske *minimumspolitik*, og det andet (nyt stræderegime) var Moskvas *maksimumsønske*. Foreløbig konkluderede London, at man nu måtte se, hvad den danske regering ville gøre. Hvis den bad om en tidlig britisk tilbagetrækning, ville Storbritannien få politisk fordel af at efterkomme et sådant ønske og ingen militære ulemper. Hvis Danmark på den anden side skulle bede London om ikke at forlade Danmark, før den danske regering havde fået forsikring fra Moskva om samtidig sovjetisk rømning af Bornholm, burde Storbritannien også forsøge at efterkomme dette ønske.[8]

London kunne altså roligt læne sig tilbage. Bornholm forstyrrede ikke briternes nattesøvn. Den danske ø var fortsat en lille bitte detalje i det store spil.

Londons afvisning af at være Københavns problemløser

Tjekkoslovakiets præsident Eduard Benes' taktik for at få de sovjetiske styrker trukket hjem gik ud på at få de amerikanske befriel-

sestropper til at blive i landet, indtil de kunne drage afsted *samtidig* med russerne. Udenrigsminister Christmas Møllers taktik gik derimod ud på *først* at få briterne ud for derpå at kunne bede russerne gøre ligeså. Han blev derfor glad, da Dewing den 22. juni fortalte ham, at SHAEF-missionen snart ville blive opløst. Dewing mente også selv, at missionens opløsning ville hjælpe danskerne med »det russiske problem«. En britisk militærmission overtog nu i samarbejde med dansk militær opgaver som minestrygning, afmontering af tyske militære installationer og evakuering af tyske flygtninge.[9]

Den 10. juli spurgte Christmas Møller den britiske ambassadør i Danmark, om ikke London kunne sammenkæde de to besættelser og tage et initiativ over for Moskva på den forestående Potsdam-konference? I Foreign Office var man både forbløffet og afvisende: Det ville være uklogt at rejse Bornholm-problemet over for Sovjetunionen, blot »fordi hr. Christmas Møller er for bange til selv at gøre det«. Udenrigsministeren burde i stedet spørge den sovjetiske gesandt, som netop var ankommet til Danmark, hvornår russerne tænkte sig at forlade Bornholm. Så kunne man se, hvordan Moskva ville reagere. Hvis russerne selv på konferencen rejste spørgsmålet om tilbagetrækningen af allierede styrker fra Danmark, skulle London blot meddele Moskva, at de (vest)allierede styrker ville forlade Danmark, når deres militære opgave var fuldført, og at man antog, at det samme ville være tilfældet for de sovjetiske tropper på Bornholm.[10]

Briterne forestillede sig, som vi ved, på dette tidspunkt, at deres egne styrker ville forlade Danmark i løbet af oktober 1945. Det skulle vise sig at være en alt for optimistisk vurdering. Sovjetunionen rejste i øvrigt

7. FO 371 47225 130402. Notat af 25.6.1945.
8. FO 371 47225 N 8339 G. Diverse notater af Clarke og Haig 29.6.1945. Notat »Bornholm« udateret.
9. FO 371 47225 N 7398/9/15. Randall til FO 23.6.1945. Clarkes notat 28.6.1945. WO 205 169. Referat af møde med Dewing 20.6.1945.
10. FO 371 47225 N 8589/9/G. Randall til FO 11.7. Haigs notat 15.7. 1945. FO til Randall 22.7.1945. Brief for Terminal [= Potsdam-konferencen] udateret N 9146. Ekstrakt af referat af COS-møde 20.7.1945.

hverken spørgsmålet om Bornholm, de britiske styrker i Danmark eller de danske stræder på Potsdam-konferencen fra den 17. juli til 2. august, selv om man i Udenrigskommissariatet havde forberedt sig til det. Bornholm blev derfor slet ikke drøftet. Det blev i stedet de tyrkiske stræder, hvor briterne støttede Tyrkiet over for Moskvas krav om et nyt stræderegime. Men mens Potsdam-konferencen fandt sted, præsenterede Sovjetunionen Danmark for et memorandum, som viste, at man forberedte sig på en længere besættelse af Bornholm.

Dansk ønske om dato for vestallieret rømning

I slutningen af august var Christmas Møller på officielt besøg i London. Under en samtale med udenrigsminister Ernest Bevin kom den danske udenrigsminister ind på Kielerkanalen, det danske mindretal i Sydslesvig, Bornholm og Færøerne. Christmas Møller sagde, at Danmark ønskede en så hurtig britisk rømning af Færøerne som muligt for at kunne bruge det britiske eksempel over for Moskva med hensyn til Bornholm. Bevin lovede at overveje spørgsmålet og at svare så snart som muligt. Det danske ønske afspejler Christmas Møllers tro på, at en forudgående britisk rømning af alt dansk territorium var nødvendig for at få russerne væk fra Bornholm. Briterne talte ligefrem om, at udenrigsministerens opfattelse var som »en besættelse«.[11] Det var Christmas Møllers hensigt at tage til Moskva umiddelbart efter London-besøget for at fortælle russerne, hvordan man i Danmark så på sagen, og den britiske ambassadør i Danmark frygtede, at den danske udenrigsminister ville forsøge at slå en handel af med moskovitterne om en fuldstændig britisk rømning af Sjælland og Færøerne til gengæld for en sovjetisk rømning af Bornholm. Randall forsikrede Foreign Office om, at han ville gøre, hvad han kunne, for at holde den danske udenrigsminister på ret kurs.[12]

Den 10. september bad Christmas Møller briterne om at sætte en dato for tilbagetrækningen af deres styrker fra dansk territorium. Danmark ønskede også at overtage driften af en radionavigationsstation på Færøerne, som briterne havde bemandet og drevet under krigen, og som man stadig havde brug for til den militære trafik. London brød sig derfor ikke om det danske ønske og foretrak kun at fremskynde tilbagetrækningen, hvis Danmark løb ind i problemer med Moskva om Bornholm. Men den danske regering havde jo endnu ikke spurgt Moskva om Bornholm, og der var derfor ikke officielt noget problem. De britiske tropper var efter britisk opfattelse i Danmark på opfordring af den danske regering for at løse praktiske opgaver, som danskerne ikke selv var i stand til at klare. Den danske regering burde derfor ikke sætte lighedstegn mellem den britiske og sovjetiske militære tilstedeværelse i landet. Det ville Kreml blot udnytte. Christmas Møller medgav da også, at der var denne afgørende forskel, og at f. eks. britisk minestrygning i danske farvande ikke kunne sammenlignes med den massive tilstedeværelse på Bornholm af sovjetiske landtropper, som intet praktisk foretog sig.

Randall foreslog sin egen regering at love danskerne, at samtlige britiske styrker ville have forladt Danmark i løbet af seks måneder (dvs. senest marts 1946), eller at de på en eller anden måde ville være bragt under diplomatisk dække. USA ville gøre det samme i løbet af 60 dage. Det ville sætte den danske regering i stand til at fortælle Moskva, at alle britiske tropper, der var kommet til Danmark i forbindelse med befrielsen og

11. FO 371 47304 N 11265/5934/15. Bevin til Randall 28.8.1945. FO 371 47241 N 11454/155/15. Randall til FO 2.9.1945.
12. FO 371 47220 130307. Randall til FO 5.9.1945.

uddrivelsen af tyskerne, ville være ude på en bestemt dato. Dette ville give den danske regering et håndtag i en delikat og vanskelig situation, som den tillagde væsentlig betydning.[13] Over for krigsministeriet, der ikke var så forhippet på at rømme Danmark, pointerede Foreign Office, at Storbritannien burde hjælpe danskerne med at få russerne væk fra Bornholm. Den danske regering skulle derfor have en dato for britisk tilbagetrækning, jo før desto bedre, så russerne ikke havde nogen undskyldning for at blive. De britiske stabschefer blev derfor bedt om en ny vurdering »i lyset af de politiske overvejelser« vedrørende Bornholm.[14] Den militære ledelses holdning var sympatisk, men den kunne ikke se nogen fordel i en sammenkobling. Moskva ville jo så kunne bruge de britiske uddannelsesenheders fortsatte ophold i Danmark som undskyldning for selv at blive på Bornholm.[15]

Christmas Møllers planlagte besøg i Moskva blev foreløbig udskudt efter sovjetisk ønske – og til Londons lettelse. Til gengæld må embedsmændene i Foreign Office have hævet brynene, da de den 19. september i *The Times* kunne læse Christmas Møllers kommentarer til tankerne om en vestblok – tanker der var blevet genoplivet efter Charles de Gaulles nylige udtalelse til avisen. Da Danmark var blevet nævnt adskillige gange i forbindelse med disse tanker, udtalte Christmas Møller nu offentligt, at Danmarks plads var inden for rammerne af FN, og at hverken Danmark eller andre nordiske lande burde indgå i noget regionalt arrangement, men have samme gode forhold til øst som til vest. En sådan neutralistisk holdning huede ikke London. Den varslede ilde for udsigterne til, at Danmark ville deltage i en vestblok – især i betragtning af den løbende sovjetiske pressekampagne mod en sådan gruppe og den danske udenrigsministers forestående Moskva-besøg.

Christmas Møller forklarede imidlertid fortroligt, at årsagen til hans udtalelse var en sovjetisk radioudsendelse, hvori det var blevet sagt, at de dansk-sovjetiske forbindelser blev kompliceret af Danmarks meget probritiske holdning og den britiske dominans i Danmark. Reventlow i London mente også, at udenrigsministerens kategoriske udtalelse skulle ses i forbindelse med det forestående Moskva-besøg og på baggrund af Danmarks ubehagelige stilling med de sovjetiske tropper på Bornholm. Foreign Office konkluderede, at det ikke var så mærkeligt, at udenrigsministeren havde fundet det nødvendigt således at behage Moskva, så længe sovjetiske tropper var i besiddelse af Bornholm. Der var nemlig fortsat fare for, at Stalin skulle insistere på at få en base på dansk territorium, så Sovjetunionen ville blive i stand til at kontrollere indsejlingen til Østersøen.[16]

Efter fornyet dansk ønske lovede den britiske regering den 20. oktober, at de resterende britiske styrker ville blive trukket tilbage fra Danmark, så snart de havde løst »de klart afgrænsede opgaver, der var afledt af den tyske besættelse«, og som det også var i Danmarks interesse at få løst. Marinestyrkerne havde fuldendt deres opgave, hærstyrkerne havde nu kun til opgave at evakuere afvæbnede tyske styrker – en opgave danskerne formentlig ville kunne overtage i første halvdel af november. Luftvåbnets særligt vanskelige opgaver kunne fuldendes i slutningen af marts 1946.[17]

13. FO 371 47220 130307. Randall til FO 10.9. og 11.9.1945.
14. FO 371 47220 N 12065. FO til COS' sekretariat 14.9.1945.
15. FO 371 47226 N 12914/9/15. Bevins notat 26.9.1945. FO 371 47227 (File 9) Notater og korrespondance. COS (45) 242. 5.10.1945. Her efter Seymour: *Anglo-Danish Relations*, s. 239.
16. FO 371 47220 130307. Diverse notater 18-19.9.1945 i anledning af Roberts' (Moskva) telegram 11.9.1945, modtaget 18.9.1945. FO 371 47265 N 12511/935/15. Randall til FO 19.9.og 29.9.1945; Haigs notat 21.9.1945. NUD U 25 4/37. Norges ambassadør i London til UD 20.9.1945.
17. UM 105 Dan 5. UM til Døssing 16.2.1946. Statsministeriet. Statsministerens sekretariat. Vilhelm Buhl. Korrespondance. UM til Buhl med bilag 24.10.1945.

Hermed var der skabt klarhed fra britisk side. Det var nu den danske regerings opgave at udnytte det britiske tilsagn til at få Moskva til at flytte sig. Før vi ser på, hvad den danske regering foretog sig, skal vi undersøge, om Sovjetunionen i det hele taget lod sig flytte, og i givet fald på hvilke betingelser.

Moskvas overvejelser om Bornholm under besættelsen

Den sovjetiske besættelse var i flere henseender en improviseret affære, som en amerikansk officer udtrykte det efter at have besøgt Bornholm sammen med de allierede journalister i slutningen af juni. Han havde således ikke set nogen tegn på, at de sovjetiske tropper forberedte sig på et længere ophold på øen. Der var f. eks. ingen sovjetiske fly i lufthavnen i Rønne og ingen tegn på, at russerne var gået i gang med at udvide havne-faciliteterne på Bornholm, så de kunne modtage tungt militært materiel. Der fandt heller ikke udvidelse sted af den anlagte feltflyveplads, ligesom der ikke blev anlagt nye flyvepladser. Da Bornholm blev drøftet i SHAEFs hovedkvarter den 11. juli, forelå der en vurdering fra SHAEF-missionen i Danmark, der pegede i samme retning. Ganske vist havde russerne ikke som lovet rømmet den danske ø efter at have renset den for tyskere (og det var sket for længst), og ganske vist reducerede russerne ikke deres tilstedeværelse på øen, men soldaterne boede fortsat i telte, og der var heller ikke påbegyndt bygning af vinterkvarterer.[18]

Det sidste skulle dog snart ændre sig med ankomsten af vinterudrustning i store mængder. Men uanset om soldaterne boede i telte eller barakker på Bornholm, afholdt det ikke folk i Udenrigskommissariatet i Moskva fra at arbejde med vidtgående projekter for øens langsigtede udnyttelse. Vi skal i det følgende se på disse projekter, der som nævnt også tjente som baggrundsmateriale for de sovjetiske repræsentanter på de internationale konferencer i månederne efter krigens afslutning.

Dansk-sovjetisk venskabs- og bistandstraktat ?

Samtidig med den amerikanske officers vurdering af karakteren af besættelsen fremlagde en embedsmand i Moskva et forslag til en dansk-sovjetisk venskabs-, bistands- og samarbejdstraktat (VBS-traktat) efter samme model som Sovjetunionens aftaler med Polen og Jugoslavien. Forslaget om en venskabstraktat, udarbejdet af Mikhail Vetrov, hvilede imidlertid på ren spekulation om situationen i Danmark. Der var endnu ikke oprettet nogen sovjetisk diplomatisk mission i Danmark efter befrielsen – det skete først i juli. End ikke Døssing var for hånden, han var i Danmark. Vetrov var derfor ringe informeret og forestillede sig, at der efter befrielsen var blevet gjort op med Danmarks tidligere neutralitetspolitik. Han havde et telegram fra Christmas Møller til Molotov lige efter befrielsen, hvori den danske udenrigsminister udtrykte håbet om de tættest mulige politiske og økonomiske kontakter – og det lød jo lovende. Endelig mente han, at Danmark måtte have behov for en politisk alliance med den mægtigste kontinentalmagt, som kunne sikre det »fuldkommen afmægtige« land ligeberettigelse og en selvstændig eksistens i Europa og sikkerhed mod ny aggression (fra Tyskland) i fremtiden. Som nabo til Sovjetunionen var Danmark desuden nødt til at have tætte relationer til Moskva, mente Vetrov. På sin side måtte Moskva for at sikre sine egne interesser og sin egen sikkerhed i Østersø-området også være interesseret i en

18. FO 371 47225 130402. Britiske ambassade i København til Churchill og FO 25.6.1945. Eisenhower Library. SHAEF Records D 91 Denmark. SHAEF G-3 Division(Main) til vicestabschefen 11.7.1945.

sådan aftale. Interessant nok opererede forslaget med, at Moskva skulle få Danmark til selv at anmode om en traktat.[19]

De afgørende paragraffer i den foreslåede traktat forpligtede parterne til at komme hinanden til undsætning militært og på anden vis i tilfælde af, at en af parterne blev inddraget i militær konflikt med Tyskland eller en af dette lands forbundsfæller. Desuden skulle parterne samarbejde snævert i alle internationale spørgsmål, og ingen af dem måtte afslutte alliance med eller deltage i nogen koalition, som var rettet mod den anden part.[20]

En sådan traktat mellem Sovjetunionen og Danmark ville have gjort småstaten meget afhængig af stormagten. En VBS-traktat ville også have forhindret Danmark i at tilslutte sig Atlantpagten i 1949. Man skal imidlertid erindre sig, at i juni 1945 forestillede ingen i Danmark sig den kommende øst-vest konfrontation for slet ikke at tale om Danmark som medlem af en militæralliance vendt mod Sovjetunionen fire år senere. En VBS-traktat må i 1945 have forekommet langt mere uskyldig end i 1948, da Finland blev pånødet en sådan traktat, der bandt landet til Sovjetunionen, og som Helsingfors først frigjorde sig fra efter Sovjetunionens sammenbrud i 1991. Ikke desto mindre ville en dansk-sovjetisk VBS-aftale selv i 1945 have været opsigtsvækkende, for at sige det mildt.

Der synes i øvrigt ikke at være blevet noget af Vetrovs initiativ, og Døssing synes heller ikke at være blevet bearbejdet i så henseende. Kreml viste sig igen at være meget forsigtig i sin praktiske politik over for det neutrale Danmark.

Flåde- og flybaser?

»Bornholm er et vigtigt strategisk punkt ved indsejlingen til Østersøen. En beskyttelse af vor sikkerhed i dette havs bassin samt overvågningen af Tyskland herfra nødvendiggør derfor såvel det maritime forsvar som luftforsvaret af denne ø sammen med Danmark.«[21]
Sovjetisk memorandum af 2. juli 1945.

Mikhail Vetrov gjorde sig mange overvejelser om en sovjetisk besættelse af Bornholm som middel til at forøge Sovjetunionens indflydelse. Vetrov, der i 1945 var afdelingschef i Udenrigskommissariatet, blev 1950-1954 sovjetisk ambassadør i Danmark. (Polfoto)

Von Stemanns opfattelse af, at der foresvævede russerne noget i retning af en fælles dansk-sovjetisk forsvarsordning for Bornholm, var meget tæt på sandheden. Næsten samtidig med Vetrovs forslag om en VBS-traktat præsenterede en anden medarbejder i

19. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, ll. 45-46. Vetrov til Lozovskij 25.6.1945.
20. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, ll. 47-48. Uddrag af VBS-traktater med Jugoslavien og Polen.
21. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 54. Vetrov og Zjdanova til Vysjinskij og Lozovskij 2.7.1945, Nr. 719.

Udenrigskommissariatet et memorandum med den omstændelige betegnelse *»Om kontrollen over Østersø-stræderne og Kielerkanalen; om sikkerheden i Østersøen og om oprettelse af sovjetiske militære luft- og flådebaser på øen Bornholm«*. Papiret hvilede på den grundlæggende forudsætning, at der var behov for at sikre Sovjetunionens nye vestgrænser, herunder den ny Østersø-kyst, indtil en stærk sovjetisk Østersø-flåde var blevet opbygget. Truslen mod de ny grænser blev udpeget som kommende fra de angelsaksiske sømagter i *samarbejde* med en eller flere af de små Østersø-stater, f. eks. Danmark.

Reglerne for adgangen til Østersøen skulle derfor ændres, så de kom til at svare til dem, der gjaldt for Sortehavet – dvs. den fri indsejling gennem de danske stræder skulle afskaffes. Ligeledes skulle britiske og amerikanske flåde- eller flybaser i området forhindres. Som den mægtigste Østersø-magt skulle Sovjetunionen have hovedansvaret for ordenen i denne del af Europa (ligesom USA havde det i Mellem- og Sydamerika). Derfor havde Moskva så at sige *ret* til at kræve flåde- og flybaser til overvågning af Tyskland både på den tyske ø Rygen og på den danske ø Bornholm, som var blevet befriet af Den røde Hær. Et sådant sovjetisk krav ville være så meget mere på sin plads, som Storbritannien utvivlsomt ville kræve kontrol over øen Helgoland i Vesterhavet. Også kontrollen med Kielerkanalen måtte Sovjetunionen sikre. Den skulle løsrives fra Tyskland, internationaliseres og kontrolleres af en international kommission med repræsentanter for Østersø-staterne.[22]

Som man ser, er der udpræget kontinuitet mellem disse efterkrigsforestillinger og de tanker, man havde tumlet med under krigen. Juni-memorandum'et blev i begyndelsen af juli afsæt for to notater til vicekommissærerne Vysjinskij og Lozovskij. Det var sidstnævnte, der allerede i 1944 havde foreslået

Börnholm contra Helgoland

Stalin ocupó la isla de Börnholm con un pretexto. La insistencia de Stalin en permanecer en Börnholm y en reforzar su guarnición crea una situación que ya en el día de hoy produce irritabilidad en los medios políticos aliados. Börnholm neutraliza Helgoland y el Canal de Kiel y hace del Báltico un mar ruso. La capitulación del general von Busch permitió la rápida ocupación de Dinamarca por los británicos. Una semana más tarde, la península danesa hubiera caído en manos rusas y hubiera puesto a disposición de Moscú una larga costa sobre el mar del Norte. Von Busch ha evitado esta gravísima posibilidad, que constituía una ilusión del Kremlin, según reveló el portavoz de Molotov hace veinte días. Pero aun fracasado el audaz intento en toda su extensión, la ocupación de la isla báltica impide en el futuro la navegación libre por el mar Báltico y hace caer a Suecia dentro del área de influencia rusa, con todos los peligros que semejante hecho acarreará. Al otro lado del Canal de Kiel, el pequeño peñón de Helgoland queda inútil. La Gran Bretaña arruga el ceño, y no sin razón el horizonte político aparece en Londres cargado de presagios.

Det spanske blad Informaciones omtalte den 21. maj 1945 Bornholm-problemet. Det hedder bl.a., at Stalins beslutning om at opretholde besættelsen af den danske ø har skabt stor irritation hos de vestallierede. Den sovjetiske kontrol med Bornholm neutraliserer den britiske kontrol med Helgoland og Kielerkanalen.

Bornholm som sovjetisk militært støttepunkt. Det ene notat hed ligeud *»Sovjetunionens ret til at oprette flåde- og flybaser på øen Bornholm og andre punkter i Østersøen«*. Det andet drejede sig om *»Kontrollen over de danske stræder og Kieler-kanalen samt Østersøens regime«*. I Bornholm-notatet gentages tanken om, at Sovjetunionen som den mægtigste Østersø-magt havde hovedansvaret for situationen i Østersø-regionen og derfor havde ret til baser på Bornholm og Rygen til overvågelse af Tyskland. Med hensyn til den danske ø foreslog notatet fælles sovjetisk-dansk forsvar af Bornholm.[23]

Et tredie notat fra samme tid behandlede det *slesvigske spørgsmål*, som også var

22. AVP RF F. 086, op. 29, p. 121, d. 4, ll. 47-48. Zjdanovas notat til Vetrov 27.6.1945.
23. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, ll. 55-57. Vetrov og Zjdanova til Vysjinskij og Lozovskij 2.7.1945, Nr. 720.

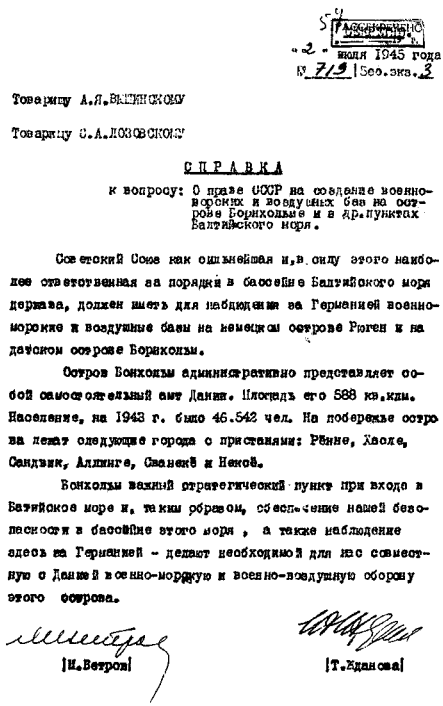

«2» июля 1945 года
№ 719 | Экз.№ 3

Товарищу А.Я.ВЫШИНСКОМУ

Товарищу С.А.ЛОЗОВСКОМУ

СПРАВКА

к вопросу: О праве СССР на создание военно-морских и воздушных баз на острове Борнхольме и в др.пунктах Балтийского моря.

Советский Союз как ошиновейшая и, в силу этого наиболее ответственная за порядки в бассейне Балтийского моря держава, должен иметь для наблюдения за Германией военно-морские и воздушные базы на немецком острове Рюген и на датском острове Борнхольм.

Остров Борнхольм административно представляет собой самостоятельный амт Дании. Площадь его 588 кв.км. Население, на 1943 г. было 46.542 чел. На побережье остро ва лежат следующие города с пристанями: Рённе, Хаслс, Сандвик, Аллинге, Свавнё и Нексё.

Борнхольм важный стратегический пункт при входе в Балтийское море и, таким образом, обеспечение нашей безопасности в бассейне этого моря, а также наблюдение здесь за Германией - делает необходимой для нас совместную с Данией военно-морскую и военно-воздушную оборону этого острова.

|М.Ветров| |Т.Жданова|

De to Danmark-eksperter Mikhail Vetrovs og Tatjana Zjdanovas skrivelse af 2. juli 1945 til viceudenrigskommissærerne Andrej Vysjinskij og Solomon Lozovskij om, hvorfor Sovjetunionen som den mægtigste Østersø-stat nødvendigvis bør have flåde- og luftbaser på Bornholm og Rygen. "Bornholm udgør et vigtigt strategisk punkt ved indsejlingen til Østersøen", hedder det bl.a. (Ruslands Udenrigsministeriums arkiv)

»uadskilleligt forbundet med sikringen af vor sikkerhed i Østersøen«. Ved at indlemme hele Slesvig samt Kielerkanalen i Danmark ville dansk udenrigspolitiks fremtidige orientering blive afgjort – dvs. Danmark ville få behov for Sovjetunionen som beskyttelsesmagt i forhold til Tyskland. Sandsynligvis var disse tanker til dels inspireret af Døssing, der i slutningen af oktober 1944 havde udarbejdet et notat til Udenrigskommissariatet om »Det slesvigske spørgsmål efter krigen«. Heri havde han talt om en indlemmelse af Mellem-Slesvig i Danmark under forudsætning af, at tysk ejendom blev eksproprieret og den tyske befolkning fordrevet.[24] Moskva troede derfor, at Danmark nu var interesseret i en flytning af grænsen. Det slesvigske spørgsmål var også senere med i sovjetiske forestillinger om, hvordan vilkårene i den vestlige Østersø inklusive Bornholm bedst muligt kunne påvirkes til gavn for Moskvas sikkerhedsinteresser.

De forskellige notater dannede grundlag for udenrigskommissær Molotovs instruks i begyndelsen af juli til to Danmark-specialister om at udarbejde et memorandum, der sammenfattede de mange aspekter til en art helhedsløsning med den sovjetiske besættelse af Bornholm som udgangs- og omdrejningspunkt. Der kan næppe herske tvivl om, at den store aktivitet skal ses på baggrund af den forestående Potsdam-konference. Ligesom London troede Moskva sandsynligvis, at modparten ville rejse spørgsmålet om Bornholm, stræderne, Slesvig og Kielerkanalen på konferencen. Man måtte derfor være godt rustet, også selv om man ikke selv agtede at bringe emnerne op. Resultatet af Molotovs instruks forelå den 10. juli 1945, en uge før Potsdam-konferencen åbnede. Forfatterne var Mikhail Vetrov og Andrej Plakhin. Sidstnævnte ankom til Danmark som gesandt dagen efter.[25]

Baggrund for rapporten var Sovjetunionens radikalt forandrede militær- og sikkerhedspolitiske situation. De tre selvstændige baltiske lande var sammen med en del af det tidligere Øst-Prøjsen med Kønigsberg blevet indlemmet i Sovjetunionen. Moskva beherskede desuden militært og politisk Østersø-kysten helt frem til Lybæk. Finland havde måttet afstå betydelige territorier til Sovjetunionen, og

24. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4, l. 58. Zjdanova til Vetrov 2.7.1945. F. 06, op. 8, p. 33, d. 516, ll. 8-11. Udateret »Справка к вопросу о Шлезвиге«, hvori Døssings notat af 30.10.1944 omtales.
25. AVP RF F. 06, op. 7, p. 31, d. 439. Udateret memorandum til Molotov, signeret Vetrov og Plakhin.

der var oprettet en sovjetisk militærbase på finsk territorium (Porkkala) med hovedstaden Helsingfors inden for skudvidde. Kreml havde desuden også kastet sine øjne på den norske Bjørnø og ønskede halvpart i kontrollen med Svalbard. Hvad kunne da den danske ø Bornholm bruges til i denne sammenhæng? Her skal kun anføres det, der er nyt i forhold til tidligere sovjetiske overvejelser.

Memorandum'et fremhæver den danske øs strategisk vigtige beliggenhed i den smalle, sydvestlige del af Østersøen, hvor Bornholm kunne blive et vigtigt led i styrkelsen af Sovjetunionens sikkerhed. Forfatterne er sig den sovjetiske besættelses skrøbelige folkeretlige og politiske grundlag bevidst, men mente, at Kreml sagtens kunne holde de sovjetiske styrker stationeret på øen »uden politiske forviklinger i længere tid«. Den militære tilstedeværelse skulle bruges til at få etableret de tættest mulige politiske og militære forbindelser mellem Danmark og Sovjet. Som led i et fælles sovjetisk-dansk forsvar af øen kunne man anlægge fælles sovjetisk-danske luft- og flådebaser på Bornholm. Ud over at styrke Sovjetunionens militære sikkerhed kunne sådanne baser også blive »en vigtig faktor ved virkeliggørelsen af vor indflydelse på Danmarks udenrigspolitik«. Forfatterne var sikre på, at danskerne ville være medgørlige, når man foreslog forhandling om baser – med sovjetiske tropper stående på Bornholm. Foreløbig kunne man holde sig til den sovjetiske Overkommandos beroligende forklaring fra maj om, at der var tale om en midlertidig besættelse.

Rapporten til Molotov gik dog endnu videre. Sovjets nyvundne styrkeposition burde også udnyttes til på længere sigt at forhindre fremmede militære flåders indtrængen i Østersøen. Som »den eneste mægtige magt i Østersøen« var Sovjetunionen nu i stand til at skabe virkelig sikkerhed i Østersø-området. Konkret anbefalede rapporten en særlig aftale mellem Sovjet og Danmark, der »sikrede den fri udfart for vore orlogs- og handelsskibe, og som kunne lukke indsejlingen til Østersøen for ikke-Østersøstaters orlogs-flåder«. Aftalen burde fastslå, at Sovjet skulle yde Danmark hjælp til at hævde sådanne regler. Yderligere skulle Kielerkanalen under international kontrol for at varetage Sovjets interesser i passagen her. For at få hele dette projekt virkeliggjort skulle man over for Storbritannien og USA slå på, at det var nødvendigt at etablere et pålideligt sikkerhedssystem i Østersø-regionen og at sikre Sovjetunionens søværts forbindelser med de vest-allierede. Som rosinen i pølseenden burde Slesvig indlemmes i Danmark. For at gøre Danmark imødekommende over for de sovjetiske ønsker kunne Moskva love Danmark hårdt tiltrængte kul- og olieleverancer samt køb af danske landbrugsprodukter.

Det var altså et særdeles omfattende projekt, man havde på tegnebrædtet i Udenrigskommissariatet i Moskva i befrielsessommeren 1945. Intet mindre end en samlet løsning på det gamle spørgsmål om at sikre udfarten fra Østersøen for russiske og sovjetiske orlogs- og handelsskibe, og omvendt at spærre fremmede orlogsfartøjer ude af det hav, der i 1945 halvvejs var blevet en sovjetisk indsø. Bornholm var blevet en vigtig brik i hele dette sikkerhedspolitiske mønster, og von Stemanns bekymring i maj 1945 var som sagt ikke grundløs. Hvis puslespillet var gået op, ville Danmark være blevet stærkt afhængigt af Moskva.

At Molotov nøje har studeret rapporten, fremgår af talrige understregninger og streger i marginen. Hvad han resolverede efter endt læsning, ved vi desværre ikke. Sandsynligvis lagrede han blot foreløbig indholdet i sin hjernekiste til videre overvejelse og drøftelse med Stalin. Af en sovjetisk note om Bornholm til den danske regering af 25. juli 1945 (som senere skal omtales) fremgår det indirekte, men umisforståeligt, at Sovjetunionen ikke var til sinds at forlade den danske ø lige med det samme. Og på Bornholm var soldaterne nu ved at forberede vinterkvarter.

De havde bl.a. modtaget vinteruniformer, og materiale til konstruktion af barakker var ved at blive transporteret til øen. En ildevarslende oplysning lød, at der også var ankommet materiel, som normalt blev brugt i forbindelse med opstilling af tungt artilleri.[26]

Ifølge en britisk efterretningsrapport inspicerede marskal S. K. Timosjenko sammen med andre højtstående officerer Bornholm den 2. august. Timosjenko, der under krigen havde været medlem af Overkommandoen (Stavka), og fra 1943 dennes repræsentant ved fronterne, var efter krigen chef for bl.a. Det hviderussiske militærdistrikt.[27] Det er ingenlunde usandsynligt, at den sovjetiske marskal kan have været på Bornholm for at foretage en førstehånds *militær* vurdering af den danske ø på et tidspunkt, hvor der i Moskva foregik aktive politiske overvejelser om øens fremtid.

Imidlertid kom udviklingen ikke til at forløbe, som den sovjetiske rapport ønskede det. Det er en skæbne, denne rapport deler med mange andre. Vi skal senere komme ind på årsagerne til, at rapportens anbefalinger ikke blev virkeliggjort.

Moskvas 25. juli 1945-note

Lige i hælene på de mange interne overvejelser om Bornholm, og efter at have holdt øen besat i små tre måneder, gjorde Moskva det indirekte klart for den danske regering, at det havde lange udsigter med en rømning af øen. Den 25. juli blev Døssing kaldt til Udenrigskommissariatet, hvor han fik overrakt en russisksproget note til den danske regering, som blev læst op på norsk i overværelse af Vetrov. Det var første gang overhovedet, at den danske regering modtog en officiel henvendelse fra den sovjetiske regering om Bornholm. Alle forudgående kontakter var sket til amtmanden, og den første erklæring i maj om formålet med besættelsen var blot blevet offentliggjort i aviserne og undertegnet »Den røde Armés Kommando«. Juli-noten drejede sig udelukkende om finansieringen af besættelsestropperne. Det hed, at eftersom den sovjetiske kommando på Bornholm havde modtaget fire millioner kroner som fuld betaling for troppernes underhold i månederne juni og juli, forventede den sovjetiske regering, at den danske regering fra og med 1. august ville overføre to millioner kroner per måned »under hele den periode, hvor tropper af den røde hær og flåde vil opholde sig på øen Bornholm«. Der blev dog luftet den mulighed, at Tyskland til sin tid skulle refundere Danmark udgifterne.[28]

Ordlyden afslørede, at Moskva ville holde sine styrker på den danske ø i endnu lang tid. Til gengæld for denne nedslående kendsgerning må det have trøstet den danske regering, at det sovjetiske memorandum på ny understregede, at Bornholm var »en del af det danske territorium« og »hører til Danmark«. Det hed ligeledes stadigvæk, at den danske ø »kun midlertidigt [var] blevet besat af Den røde Hærs tropper, indtil de militære problemer i Tyskland er løst« – dvs. en formulering på linie med den, der var blevet brugt i Stavkas direktiv af 15. maj, og som var blevet offentliggjort på dansk den 23. maj. I sin fulde ordlyd og i den dårlige og upræcise oversættelse, som blev foretaget af det danske gesandtskab, lød noten således:

> »USSRs Udenrigskommissariat anmoder det danske gesandtskab om at meddele sin regering følgende:

26. FO 371 47220 130307. Dominion Office til diverse regeringer 10.9.1945. Stockholm-arkivet. Efterretningsrapport.
27. FO 371 47226 79168. N.I.D Comment på N.A. [Naval Attache] Stockholm til D.N.I. (Department of Naval Intelligence) 13.8.1945. Om Timosjenko, se *Военный енциклопедический словарь* (1983), s. 739.
28. UM GSK-Moskva 87 F 1. Det sovjetiske memorandum på russisk. UM 105 Dan 5. Memorandum i dansk oversættelse.

I begyndelsen af maj i år gik Den røde Hærs tropper i land på øen Bornholm og befriede den fra de tyske okkupanter. Denne ø er en del af det danske territorium og er derfor kun midlertidigt blevet besat af Den røde Hærs tropper, indtil de militære problemer i Tyskland er løst.

I overensstemmelse med, at Den røde Hær har befriet Bornholm, som hører til Danmark, og som er blevet besat af fjenden [!], er Den røde Hær ansvarlig for sikkerheden inden for dette territorium, og underholdet af de tropper af Den røde Hær og Flåde, som er der, må betales af Danmark fra nu af, indtil spørgmålet om betaling af udgifter i forbindelse med befrielsen af det område, som under krigen var besat af de tyske okkupanter, har fundet sin endelige løsning.

Ud fra det faktum, at Sovjetkommandoen på øen Bornholm har modtaget til sin rådighed 4 mill. danske kroner som fuld betaling for udgifterne i juni og juli, venter sovjetregeringen, at den danske regering fra og med 1. august 1945 vil overføre 2.000.000 danske kroner pr. måned under hele den periode, hvor tropper af Den røde Hær og Flåde vil opholde sig på Bornholm.«

Efter oplæsningen spurgte Døssing til udtrykket »indtil de militære problemer i Tyskland er løst«. Betød det, at besættelsen af Bornholm først skulle ophøre, når den allierede besættelse af Tyskland ophørte? I så fald kunne det jo vare hundrede år, sagde han. Hertil sagde Vetrov ifølge Døssing, at svaret var et absolut nej – der var kun tale om en midlertidig foranstaltning. Dette rapporterede Døssing til sin regering, der heraf må have fået det indtryk, at der var sket en opblødning i det sovjetiske syn. Til sin norske kollega Rolf Andvord sagde Døssing senere, at det sovjetiske svar havde lydt, at der selvfølgelig ikke ville blive tale om nogen langvarig besættelse. Ifølge det *sovjetiske* referat sagde Døssing imidlertid, at for ham personligt var udtrykket ikke noget problem, men hans regering ville spørge om, hvordan det skulle forstås. Vetrov svarede, at alt var klart beskrevet, og at det i øvrigt var en sag for de højere instanser. Desuden ville han gerne vide, om der var sat en frist for de vestallierede styrkers forbliven på dansk territorium. Døssing måtte svare benægtende.[29]

Døssing forsøgte senere med et »personligt og halvofficielt« brev til Udenrigskommissariatet at få Kreml ud af busken. Han skrev heri, at han personligt fandt den sovjetiske note klar og utvetydig, men i ganske ubetydelige danske kredse så man med mistro på Sovjetunionen, og disse kredse fik næring af bl. a. den udenlandske presse, som ville læse den sovjetiske note, som Fanden læste Bibelen. Døssing ville derfor tilråde sin regering at offentliggøre noten med en tilføjelse om, at udtrykket »indtil de militære problemer i Tyskland er løst« ikke var ensbetydende med »så længe besættelsen af Tyskland varer«, dvs. at de sovjetiske styrker kun midlertidigt befandt sig på Bornholm. Gesandten fik aldrig nogen reaktion. Der er i øvrigt ikke spor af dette private diplomati i de danske akter. Døssing synes altså ikke at have informeret sin regering om initiativet.[30] Han fortalte senere, at han havde bedt Udenrigskommissariatet om at få en anden note, hvori der ikke stod noget om, hvad besættelsen kostede Danmark. Omtalen af de store udgifter ville ikke være godt for stemningen i Danmark.[31] Den danske gesandt regnede altså med, at den sovjetiske note skulle offentliggøres. Han troede, at noten var en sovjetisk reaktion på den svenske presses

29. UM GSK-Moskva 87 F 1. Døssings notat 25.7.1945. UM 105. Dan. 5. Døssing til UM 11.8.1945. NUD 27 7/20. Andvord til UD 22.3.1946. AVP RF F. 06, op. 6, p. 36, d. 440. Referat 24.7.1945. F. 06, op.7, p. 32, d. 442. Referat 23.8.1945. I 22. maj erklæringen hed den afgørende passus »indtil de i forbindelse med krigen stående spørgsmål i Tyskland er løst«.
30. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 442. Referat 23.8.1945.
31. NUD 27 7/20. Andvord til UD 22.3.1946.

skriverier om en permanent besættelse af Bornholm, og han beklagede, at den danske regering ikke brugte noten til at modarbejde den svenske kampagne. Der er dog intet, der tyder på, at den sovjetiske note havde et sådant sigte.

Et par dage før han privat henvendte sig til Udenrigskommissariatet, skrev Døssing til Christmas Møller, at med hensyn til de fem punkter i udenrigsministerens »huskeseddel« af 27. juni havde punktet om Bornholm nu fundet »en foreløbig løsning«.[32] Det var en forbløffende vurdering. Det eneste, der var blevet »løst«, var, at Danmark skulle betale for de sovjetiske tropper i en ikke nærmere afgrænset periode. Det var både for Danmark som stat og for bornholmerne snarere en anti-løsning.

Betaling for besættelsen

Den danske regering valgte i øvrigt uden at mukke at lade Nationalbanken overføre to millioner kr. per måned til styrkerne på Bornholm, sådan som Moskva ønskede det. Det var et beløb, der ifølge såvel interne sovjetiske beregninger som danske opgørelser var tre gange så stort som nødvendigt. Internt havde man i Moskva overvejet selv at betale, fordi man ikke var interesseret i at oplyse den danske regering om, hvor mange tropper man holdt på øen og hvor længe.[33] På grund af den danske føjelighed slog man nu tre fluer med ét smæk: 1) Man lod sig ikke binde til en dato for rømning; 2) man fik Danmark til at betale alle udgifter uden sovjetisk tilbagebetaling; og 3) man fik som nævnt det tredobbelte af det skønnede beløb. Moskvas budskab og indpakkede krav holdt regeringen for sig selv. Ingen uden for den allermest snævre kreds fik kendskab til denne vigtige politiske markering fra sovjetisk side. Den ubehagelige sovjetiske note blev stuvet godt af vejen. End ikke Folketingets Finansudvalg blev orienteret eller spurgt i anledning af denne store økonomiske ekstraudgift på statens budget.

Udenrigsministeriet foreslog ganske vist i en forsigtig note den 30. august, at der skulle indgås en aftale mellem Danmark og Sovjetunionen i lighed med den ordning, der var indgået med briterne. Her betalte Danmark forsyninger og tjenesteydelser, men ikke lønninger. Der kom aldrig nogen reaktion fra sovjetisk side – nok et tegn på, at Moskva ikke ønskede nogen form for aftale om Bornholm med regeringen i København. Senere – efter at alle pengene var betalt – var der danske overvejelser om at foreslå Sovjetunionen et totalbeløb af samme størrelse, som de vestalliercde havde modtaget for deres besættelsesudgifter, nemlig 12 millioner kr. Det overskydende beløb på en halv snes millioner kr. kunne så gå til erstatning for nationaliseret dansk ejendom i de indlemmede baltiske lande. Her var der anmeldt krav på ca. 11 millioner kr. Dette forslag blev pure afvist af Moskva.[34]

Bornholmerne – dem, den sovjetiske julinote allermest drejede sig om – blev naturligvis også holdt i total uvidenhed. Hele finansieringen og de samlede danske udgifter ved den sovjetiske besættelse vil i øvrigt blive behandlet senere.

32. UM GSK-Moskva 87 F 1. Døssing til Christmas Møller 21.8.1945.
33. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 443. V. Gerasjtjenkos og Vetrovs notat til Molotov 24.5.1945.
34. UM 87 I 17. Notits 10.2. og 4.6.1946.

8. London som løftestang

»Jeg håber, at De ved lejlighed kan rejse spørgsmålet om hjemsendelse af russiske tropper fra Bornholm«
Christmas Møller til Thomas Døssing 27.6.1945.

»Bornholm er Nr. 1 på dagsordenen for mig.«
Christmas Møller til Jens Holm 13.9.1945.

Den danske regering var naturligvis lykkeligt uvidende om både de britiske og sovjetiske fortrolige overvejelser og vurderinger af Bornholm, stræderne, Kielerkanalen og Slesvig. Der forelå altså den ejendommelige situation, at man i Moskva diskuterede med sig selv, om Bornholm skulle omdannes til en sovjetisk militær base, mens man foreløbig forlangte dansk (over)betaling for flere tusinde overflødige besættelsestroppers uønskede og uvirksomme ophold på den danske ø – mens den danske regerings politik bestod i at betale det store beløb og i øvrigt at lade som ingenting over for Sovjetunionen og den danske befolkning. København listede omkring den varme grød så længe, at den i hvert fald efter Londons opfattelse var ved at blive uspiselig. I sit tilbageblik på den danske regerings politik fra 1974 hævder Ole Bjørn Kraft ganske vist, at det var Danmark, der fik England til at acceptere, at London ikke måtte blande sig. Han hævder også, at det danske udenrigsministerium »naturligvis« holdt Bornholm-sagen levende over for Sovjetunionen.[1] Men Kraft vender tingene på hovedet. Den danske regering anmodede ved flere lejligheder om britisk assistance, men London fandt det klogest af både strategiske og taktiske grunde ikke at blande sig. Og den danske regering lagde i flere måneder spørgsmålet dødt over for Moskva.

I stedet for at tage spørgsmålet om besættelsen af Bornholm direkte op med Moskva, forsøgte regeringen at finde en lejlighed, hvor man så at sige kunne få Bornholm skubbet ind ad en sidedør til Kreml. Hvis Moskva var afvisende, ville det da ikke være så slemt at blive afvist, som hvis man fik et nej på en direkte fremsat anmodning. Handelsforhand-

1. Ole Bjørn Kraft: *Frem mod nye tider*, s. 28.

linger kunne være én fremgangsmåde. Regeringen ønskede også en indkøbskommission til Moskva i 1945 (og igen i 1946) for at se på sovjetiske våben til de danske væbnede styrker, der nu skulle genopbygges.[2]

Danske markeringer

I kapitel 5 blev behandlet forskellige danske markeringer af Bornholms tilhørsforhold til kongeriget umiddelbart eller kort tid efter besættelsen. De vigtigste var regeringsdelegationens besøg den 19.-20. maj og kronprinseparrets besøg den 18. juni. Hertil kom Mogens Fogs, Thomas Døssings og de allierede journalisters besøg hhv. den 3. og 21.-22. juni, mens ministrene Arne Sørensens og Aksel Larsens besøg var af privat natur.

Der foregik imidlertid også andre, mindre iøjnefaldende, men derfor ikke mindre betydningsfulde bestræbelser for at understrege, at Bornholm trods sovjetisk besættelse var fuldt integreret i kongeriget. Regeringen optrådte dog overordentlig forsigtigt, selv om formålet med de forskellige skridt jo netop var at demonstrere over for Moskva, at man så at sige var herre i eget hus. Nogle af disse initiativer skal omtales i det følgende.

Dansk marinedistriktschef på Bornholm

Efter befrielsen skulle også det danske søværns myndighed genoprettes. Ved inddelingen af landet i marinedistrikter kom Bornholm til at udgøre et særligt distrikt, der skulle udstyres med egen chef. En distriktschef skulle bl.a. varetage forbindelsen til fremmede myndigheder vedrørende fyrbelysning, søafmærkning, lodstjeneste og fiskeriinspektion. »De særlige forhold ... for Bornholms vedkommende« havde imidlertid bevirket, at den påtænkte udsendelse af en marinedistriktschef blev udskudt, som det forklarende hed i en skrivelse fra forsvarsminister Ole Bjørn Kraft til Udenrigsministeriet den 8. juni 1945. En omskrivning af, at man af hensyn til den sovjetiske besættelsesmagt ikke havde fundet det tilrådeligt omgående at udsende en dansk marineofficer til øen. Der var imidlertid så store vanskeligheder med at yde skibsfarten bistand ved besejlingen af de bornholmske havne og farvandene omkring Bornholm, at Marineministeriet ønskede den planlagte distriktsordning gennemført for hele landet. Marineministeriet ville derfor gerne vide, om Udenrigsministeriet havde »noget at erindre« imod, at en dansk søofficer i nærmeste fremtid tog station som marinedistriktschef på Bornholm.[3]

I Udenrigsministeriet gik sagen helt op til ministeren, som ikke gjorde knuder.[4] Von Stemann, der var orienteret om sagen, sagde den 10. juni i forbifarten til chefen for den sovjetiske marinestyrke på Bornholm, orlogskaptajn Reznitjenko, »at der vist snart kom en dansk marinestationsofficer her«. Søofficeren tog denne oplysning til efterretning uden kommentarer.[5] Han var selv chef for et nyoprettet *sovjetisk* marinedistrikt Bornholm, hvad ingen danske myndigheder var klar over. Den danske marinedistriktschef, kommandørkaptajn Hempel Jørgensen, ankom ikke just til sit distrikt med vajende faner, men blev diskret anbragt i den flyvemaskine, der bragte de allierede pressefolk til Bornholm den 21. juni.[6]

En af Hempel Jørgensens mere delikate opgaver var »på forsigtig måde« at sondere

2. Bent Jensen: *Tryk og tilpasning* (1987), s. 51.
3. UM 87 F 3/14. Marineministeriet v. Ole Bjørn Kraft til UM 8.6.1945.
4. UM 87 F 3/14. Påtegning på skrivelsen af 8.6.1945 og UM til MM 14.6.1945.
5. UM 87 F 3/14. Afskrift af Stemanns indberetning af 11.6.1945.
6. FO 371 47268 130344. Oversigt over dansk-britiske forhold dat. 26.8.1945.

Orlogskaptajn Reznitjenko i samtale med oberst Strebkov ved hotel Helligdommen i juli 1945, mens oberst Pavlov og general Jakusjov (i stribede bukser) ser til. (Bornholm besat, bombet, befriet)

spørgsmålet om mere minestrygning omkring Bornholm og på ruten Rønne-Kolberg. Den 1. juni var det danske skib *Vesterhavet* som nævnt blevet minesprængt, og det var danskernes korrekte opfattelse, at russerne ikke havde minestrøget ruten ordentligt. Marineministeriet ønskede mere sovjetisk minestrygning, da den danske flåde ikke selv havde materiel til en grundig oprensning. Christmas Møller var imidlertid betænkelig ved en sådan henvendelse til de sovjetiske militære myndigheder – givetvis af politiske grunde. Den kunne være blevet brugt til yderligere sovjetisk sømilitær etablering på øen. Efter at viceadmiral Vedel var blevet gjort bekendt med Udenrigsministeriets indstilling, blev sagen for Udenrigsministeriets vedkommende henlagt.[7] Da ministeriet ikke besværede sig med at orientere amtmanden om sagens henlæggelse, tog von Stemann spørgsmålet om dansk minestrygning ved Rønne op til forhandling med general Korotkov. Generalen henviste til orlogskaptajn Reznitjenko, der dog ikke selv kunne tage stilling til spørgsmålet, men lovede snarest svar fra højere myndigheder.[8] Det synes aldrig at være kommet. Senere forsøgte den danske regering via London at få større indflydelse på minestrygningen. Dels ønskede man de normale maritime trafikruter mellem Bornholm/Christiansø og Øresund overført til dansk ansvar, dels ønskede man en dansk officer som chef for hele minestrygningen i Kattegat, stræderne og deres omgivelser. I det første halve år efter befrielsen havde henholdsvis en britisk og en sovjetisk officer haft ledelsen.[9]

Hempel Jørgensen blev efterfulgt af kommandørkaptajn Philip Carl Weilbach,

7. UM 87 F 3/13. Marineministeriet ved viceadmiral Vedel til UM 7.6.1945 med påtegning 14.6.1945.
8. UM 87 F 3/13. Afskrift af Stemanns indberetning 11.6.1945.
9. FO 371 57188 131097. Hvass til den britiske ambassadør 19.1.1946 (UM PJI jnr. 6 P 197).

der fik et usædvanligt godt forhold til chefen for det sovjetiske marinedistrikt Bornholm, og som forsynede den militære efterretningstjeneste med mange nyttige oplysninger.

Dansk rekrutuddannelse på Bornholm

I begyndelsen af juli modtog Udenrigsministeriet en henvendelse fra Krigsministeriet, som nu fandt det ønskeligt, at hæren så hurtigt som muligt kunne afløse modstandsbevægelsens styrker på Bornholm, som jo havde været i aktivitet siden begyndelsen af maj. Ligeledes skulle de ældre årgange af Bornholms Værn, som ekstraordinært var blevet indkaldt i maj, frigøres. Hvis forholdene tillod det, ville Krigsministeriet derfor indkalde 100-150 rekrutter til uddannelse ved Bornholms Værn. Indkaldelsen skulle så vidt muligt ske samtidig med rekrutindkaldelsen i det øvrige land. Krigsministeriet ønskede dog først at høre Udenrigsministeriet, om der »under hensyn til de særlige forhold for øjeblikket« ville være noget at indvende imod den påtænkte rekrutindkaldelse på Bornholm.

Spørgsmålet var altså, om indkaldelse af det beskedne antal danske rekrutter ville kunne tænkes at mishage Moskva. Svenningsen mente ikke, at der bestod en sådan risiko, og Krigsministeriet fik derfor lov til at gå videre med sagen.[10] Samme dag, som Udenrigsministeriets godkendelse forelå, den 4. juli, kunne *Bornholms Social-Demokrat* fortælle bornholmerne, at der nu skulle uddannes rekrutter på deres ø.

Omkring 100 værnepligtige bornholmske mænd blev samlet til iklædning på Frederiksberg Slot og fik derpå en kort grunduddannelse på Høvelte Kaserne, inden de den 12. august blev transporteret til Bornholm uden våben, som først blev udleveret efter ankomsten. Soldaterne blev kaserneret i ungdomslejren i Almindingen, der en periode efter den 4. maj havde været anvendt til internering af værnemagere og kollaboratører. Den 9. september blev styrken inspiceret af general Jakusjov, mens chefen for Bornholms Værn, oberst Waagepetersen, tilsyneladende først senere kom på inspektion – en uheldig rækkefølge i betragtning af, at det drejede sig om danske soldater under Bornholms Værn. Kompagniet blev hjemsendt den 16. april 1946, efter russernes rømning og ankomsten af danske soldater fra moderlandet.[11]

Forsvarsminister Ole Bjørn Kraft inspicerede i oktober den bornholmske rekrutskole sammen med oberst Waagepetersen. Han fremhævede, at der var tale om det første rekruthold siden 1867 og udtalte sin tro på, at soldaterne engang med glæde ville mindes, at de havde været med i vagttjenesten for Danmark »i en stor periode«. Forsvarsministeren var begejstret over den ånd, der herskede i lejren.[12] Den officer, der havde ansvaret for lejren og soldaternes uddannelse, værnskommandør, oberstløjtnant O. P. Olsen, kunne dog skjule sin begejstring: Befalingsmændene fra Bornholms Værn kunne næsten ingenting, og disciplinen var slap. Han efterlyste i øvrigt motorkøretøjer. Værnets eneste lastvogn havde ved årsskiftet 1945-46 været på værksted i København i to måneder, og på den motorcykel, han havde kunnet benytte, virkede lygterne ikke. Af rullende materiel i øvrigt var der kun cykler, som oberstløjtnanten måtte benytte, når han skulle til og fra lejren i Almindingen.[13] Kontrasten til

10. UM 87 F 3/2 . KM ved Ebbe Gørtz til UM 30.6.1945. Nils Svenningsen til KM 4.7.1945.
11. H.F. Skaarup: »Det glemte kompagni«, *Bornholms Tidende* 8. 9. 7. 1995.
12. *Bornholms Avis* 11.10.1945. »Rekrutlejren i Almindingen er Hærens bedste for tiden«.
13. KM 1. kt. B 67 Jnr. 6281. 13.10.1945 og B 69 Jnr. 8552. 16.8.1946. Krigsministeriet udnævnte i august 1945 kaptajn Olsen til oberstløjtnant og næstkommanderende over Bornholms Værn på grund af udbredt utilfredshed i modstandsbevægelsen med oberst Waagepetersens indsats under besættelsen og befrielsen, se diverse skrivelser i KM 1 kt. 1004/45.

de sovjetiske styrkers bil- og motorcykelpark var slående, og russerne har sikkert trukket på smilebåndet ad den cyklende værnschef.

Det danske militær på Bornholm ville dog gerne måle sig med det sovjetiske ved at arrangere konkurrenceskydning med sovjetiske officerer. I oktober 1945 fik Bornholms danske kommandant bevilget 500 kr. til skyttepræmier og frokost, der skulle arrangeres af officersforeningen ved Bornholms Værn. Man fandt dog aldrig ud af, hvem der var bedst til at skyde, for arrangementet blev ikke virkeliggjort – formentlig på grund af sovjetisk modvilje. I stedet resolverede Krigsministeriet i et mesterstykke af en bureaukratisk skrivelse, at den indkøbte præmie skulle anvendes ved den årlige »præmieskydning med pistol for befalingsmænd o.l. (Skydereglement for håndvåben, V del, pkt. 20).«[14]

Von Stemann ønskede som tidligere nævnt en meget mere markant dansk militær tilstedeværelse på øen og skrev flere gange til embedsmænd i Udenrigsministeriet, at regeringen burde sende flere forsvarsstyrker til Bornholm. Som vi senere skal se, gik han også direkte til udenrigsminister Gustav Rasmussen i denne sag. Ved ikke at have mere dansk militær på øen gav man blot Moskva et påskud til at forlænge besættelsen, mente amtmanden. Han tilrådede i øvrigt, at man ikke skulle bede russerne om lov, før man sendte mere militær – så risikerede man blot, at de sagde nej. Han drøftede også spørgsmålet med statsminister Vilhelm Buhl, der imidlertid skuffede ham ved at fastholde, at regeringen først måtte spørge russerne.[15]

Christmas Møllers initiativer august-oktober 1945

I august synes Christmas Møller at have sat sig for at forsøge at få Bornholm-problemet

Sovjetunionens første gesandt i Danmark efter den tyske besættelse, Andrej Plakhin, havde også gjort tjeneste i Danmark før krigen og beherskede dansk. I modsætning til sine britiske og amerikanske kolleger indtog han først sin post to måneder efter befrielsen, og han rådede hverken over det mandskab eller de faciliteter, konkurrenterne havde til disposition. Han blev meget hurtigt klar over, at vestmagterne også havde vundet det politiske og ideologiske slag om Danmark. (Information 12.7.1945)

løst i en to-ledet proces ved først at rejse til London for at få den britiske regering til at give en bindende dato for tilbagetrækningen af de britiske styrker i Danmark, og dernæst til Moskva for med det britiske tilsagn i lommen at få den sovjetiske regering til at sætte en dato for den sovjetiske rømning af Born-

14. KM Journal 1945 No 3 3. kt. 6281 13.10.1945 og journal 1946 No 2 1. kt. 8552 16.8.1946.
15. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 250.

BORNHOLMS BESÆTTELSE HÆVES

NAAR TIDEN ER INDE

Udenrigsminister Christmas Møller er jo i Øjeblikket i London, og her har han været Gæst ved en Række forskellige Frokoster. Bl. a. ogsaa ved en Frokost, som Verdenspressens Repræsentanter havde arrangeret for Udenrigsministeren. Her blev der stillet forskellige Spørgsmaal til ham, og Udenrigsministeren svarede beredvilligt paa det, man spurgte ham om. Verdenspressens Repræsentanter viste stor Interesse for Danmark og

Udtalelse af Christmas Møller til Verdenspressens Repræsentanter - Englænderne og Amerikanerne forlader snart Danmark

de øjeblikkelig Forhold her i Landet.

Spørgsmaalet om Bornholm

Under Besvarelsen af de stillede Spørgsmaal udtalte Udenrigsministeren, at de engelske og amerikanske Tropper nu snart vil forlade Danmark, idet deres Mission nu er tilendebragt.

Hvad angaar den russiske Besættelse af Bornholm, sagde Udenrigsministeren, at det var hans faste Overbevisning, at den ogsaa vil blive hævet og de russiske Tropper forlade Øen »naar det rette Tidspunkt var inde«. Noget Tidspunkt satte han imidlertid ikke.

Heller ikke Spørgsmaalet om Færøerne og Grønland fandt Udenrigsminsteren var noget Problem.

Til Moskva

Christmas Møller rejser iøvrigt en af de allerførste Dage til Moskva, og forinden sin Afrejse har han haft en Række Forhandlinger med Udenrigsminister Bevin. I Telegrammer fra London fremhæves Betydningen af disse Forhandlinger forud for Moskva-Rejsen. Efter det officielt foreliggende er Hovedformaalet med Christmas Møllers Moskvarejse Forhandlinger om det dansk-russiske Handelssamkvem, men man maa vel formode at ogsaa andre, ligesaa aktuelle Ting kan blive berørt ved de Forhandlinger, der skal føres i den russiske Hovedstad.

Udenrigsminister Christmas Møller var i London i slutningen af august 1945 for bl. a. at diskutere Bornholm. Von Stemann, der ligefrem afskyede Christmas Møller, blev meget ophidset, da han læste ministerens intetsigende udtalelse om tidspunktet for den sovjetiske rømning. (Bornholms Tidende 30.8.1945)

holm. Den 4. august skrev udenrigsministeren i et fortroligt brev til sin partifælle på Bornholm, Jens Holm, at han var trist over at erfare, at forholdet mellem russerne og bornholmerne udviklede sig så uheldigt, som partifællen just havde beskrevet det. Han turde ikke love noget om, hvornår de sovjetiske styrker ville forlade Bornholm, »men jeg tror, at vi snart kan tage spørgsmålet op, men lad dette blive mellem os«.[16] Der er ingen

16. UM 87 F 3/22. Christmas Møller til Jens Holm 4.8.1945.

tvivl om, at Bornholm-sagen lå Christmas Møller meget på sinde. Han reagerede altid opbragt, når nogen antydede, at han ikke gjorde nok for at få russerne ud. Betroelsen til Jens Holm om, at regeringen snart ville tage Bornholm-spørgsmålet op, var en hentydning til hans forestående rejsediplomati.

Christmas Møllers London-erklæring

Den danske udenrigsministers officielle besøg i Storbritannien i slutningen af august og hans fortrolige samtale med udenrigsminister Ernest Bevin om britisk rømning af Færøerne for at få russerne til at rømme Bornholm er allerede omtalt. Ved en frokost i London, arrangeret af den internationale presse, blev Bornholm imidlertid også omtalt offentligt. Christmas Møller fremsatte ved den lejlighed den bemærkelsesværdige erklæring, at de vestallierede tropper nu snart ville forlade Danmark, fordi deres mission var tilendebragt. Som udtryk for en realbeskrivelse af forholdene var det en noget forhastet udtalelse. Der var endnu ikke fastsat noget endeligt tidspunkt for de vestallierede, dvs. overvejende britiske troppers rømning, og først ind i september bad den danske regering London om at sætte en præcis dato. Men den danske udenrigsminister ville næppe fremsætte en sådan udtalelse, hvis ikke Bevin havde hvisket ham noget i øret. Formålet med udtalelsen må derfor have været et andet, nemlig at advisere Moskva om, at det efter Danmarks opfattelse var ved at være på tide, at også de sovjetiske tropper forlod Bornholm. Christmas Møller erklærede nemlig også under frokosten, at hvad angik den sovjetiske besættelse af Bornholm, var det hans faste overbevisning, at de sovjetiske tropper ville forlade den danske ø, »når det rette tidspunkt var inde«. Hvornår det var, kunne han dog ikke sige noget præcist om.[17]

Von Stemann blev voldsomt forarget over denne upræcise udtalelse om den sovjetiske rømning, som skal have fået stemningen til yderligere at falde blandt bornholmerne.[18] Men amtmanden, der var af den klippefaste overbevisning, at Christmas Møller ikke havde begreb om noget som helst, overså i sin ophidselse ganske udenrigsministerens kobling mellem de to besættelser. Udtrykket »når det rette tidspunkt var inde«, betød ifølge Christmas Møllers strategi, »når briterne havde rømmet Danmark«. Den sovjetiske gesandts humør sank også ved læsningen af udenrigsministerens udtalelser. Men det var netop, fordi Plakhin hæftede sig ved, at Christmas Møller sammenkædede og sidestillede de sovjetiske og de vestallierede troppers tilstedeværelse. I det referat af udenrigsministerens udtalelse, som Plakhin læste, sagde Christmas Møller nemlig også, at »britiske kredse regnede med, at russerne forlader Bornholm samtidig med de britiske styrkers rømning af Danmark«. Det var ifølge gesandten en britisk strategi, som de herskende kredse i Danmark bevidst støttede.[19]

Bornholms Tidende kunne den 30. august fortælle sine læsere, at den danske udenrigsminister efter det vellykkede London-besøg og forhandlinger med Bevin nu en af de allerførste dage skulle til Moskva. Det officielle hovedformål var handelsforhandlinger, men – som avisen forsigtigt skrev – »man må vel formode, at også andre, lige så aktuelle ting kan blive berørt ved de forhandlinger, der skal føres i den russiske hovedstad«. Avisens formodning havde bund i virkeligheden. Christmas Møller agtede faktisk for første gang under den nu fire måneder lange besættelse at rejse Bornholm-spørgsmålet i Moskva.

17. *Bornholms Tidende* 30.8.1945.
18. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 3.1.1945.
19. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512, l. 124. Årsrapport fra sovjetiske legation for 1945.

Christmas Møllers aflyste Moskva-rejse

Befrielsesregeringen havde ønsket hurtigst muligt at få en handelsdelegation til Moskva. Det skyldtes ikke, at man regnede med store muligheder for dansk-sovjetisk samhandel. Allerede i juni havde statsminister Buhl erklæret, at samhandelen mellem Danmark og Storbritannien efter krigen ville blive dominerende som før krigen.[20] Men i overensstemmelse med Danmarks ønske om gode forbindelser til både Vest og Øst ville selv en ubetydelig handelsoverenskomst være en politisk markering af Danmarks ubundne udenrigspolitik. I begyndelsen af juli, umiddelbart efter sin tilbagekomst til Moskva, fortalte Døssing derfor Molotov i overensstemmelse med sin instruks, at Danmarks udenrigsminister gerne ville til Moskva for at føre handelsforhandlinger.[21] Christmas Møller gjorde personligt mindst to gange over for den nys ankomne sovjetiske gesandt i København opmærksom på sit ønske om at komme til Moskva i spidsen for en dansk handelsdelegation. Fra dansk side ønskede man stål, støbejern, koks, tømmer, korn og foderkager, mens man selv tilbød maskiner, avlskvæg og landbrugsprodukter. Udenrigshandelskommissariatet gav principielt tilslutning til det danske ønske.[22]

I samme måned fandt en allieret udenrigsministerkonference sted i London, hvor bølgerne gik højt. De britiske og franske tanker om en vesteuropæisk alliance – en såkaldt vestpagt – fik Molotov til at true med »diplomatisk krig«, hvis disse tanker blev virkeliggjort. Udenrigskommissæren krævede også sovjetiske baser i Middelhavet.[23] Ifølge Sveriges London-gesandt skulle Molotov tillige under en drøftelse af strategiske støttepunkter have nævnt Bornholm og i den forbindelse henvist til de militære rettigheder på Azorerne, som Storbritannien havde fået af Portugal under krigen. Det lignede mest af alt et sovjetisk argument for, at Sovjetunionen tilsvarende kunne få baserettigheder på Bornholm af Danmark. Christmas Møller fik en indberetning fra London herom, mens han endnu håbede på at komme til Moskva. Molotovs angivelige udtalelse om Azorerne

Et sovjetisk glansbillede eller ikon af Den store og vise Stalin, der her i marskalsuniform skuer ud i fremtiden fra en balkon i Kreml. Der trækker skyer op på himlen, men den røde sovjetstjerne på Kremls klokketårn lyser op og viser vej.

20 Statsministeriet Statsministerens sekretariat Vilhelm Buhl Korrespondance Buhls besvarelse af avisen *The Suns* spørgsmål.

21. AVP RF F. 06, op. 7, p. 32, d. 441. Molotovs dagbog 6.7.1945, ref. af samtale.

22. AVP RF F.086, op. 29, p. 121, d. 4, l. 67. Abramov og Vetrov til Novikov 9.10.1945. RTsKhIDNI F. 17, op. 128, d. 809. »Дания перед выбором« (»Danmark før valget«) af Boris Jelsukov, dateret 29.8.1945.

23. UM 105 Dan 5. Reventlow til Christmas Møller 27.9.1945. Adam B. Ulam: *Expansion and Coexistence*, s. 405.

kan kun have gjort den danske udenrigsminister bekymret. Reventlow kunne på den anden side trøste Christmas Møller med, at London ikke mente, at Moskva ville søge indflydelse på Danmark og de andre nordiske landes regeringer og indre forhold, »svarende til den, som de nu udøvede over for deres nabolande i Sydøst-Europa.«

Efter at der var opnået enighed om, at den danske delegation den 15. september skulle transporteres til Moskva i et sovjetisk fly, og efter at begge parter havde forberedt sig på forhandlingerne (Døssing bad Dekanozov om at give Christmas Møller en stor modtagelse – det havde han nemlig fået i London), indtrådte der imidlertid problemer. Først bad Moskva om udsættelse af delegationens ankomst under henvisning til, at udenrigskommissær Molotov først skulle vende tilbage fra udlandet. At Molotovs nærværelse blev anset for ønskelig viser, at man også fra sovjetisk side forestillede sig, at der skulle føres andet og mere end handelspolitiske forhandlinger. Derpå afleverede det sovjetiske gesandtskab i København dagen før afrejsen en note, hvori det ganske kort meddeltes, at Kommissariatet for Udenrigshandel bad om at måtte udsætte den danske delegations afrejse nogle dage i forbindelse med »uforudsete omstændigheder«.[24] Sagen blev i Moskva anset for så vigtig, at Stalin den 13. september var blevet bedt om at afgøre spørgsmålet »i betragtning af, at det for tiden er meget svært at fremskaffe de efterspurgte varer ...«. Samme dag skrev Christmas Møller i et privat brev til Jens Holm på Bornholm, at han betragtede situationen på øen som farlig, og at Bornholm derfor var øverst på hans politiske dagsorden.[25]

Stalin besluttede at afblæse forhandlingerne og udsætte dem til bedre tider. Den officielle begrundelse lød, at Udenrigshandelskommissariatet havde så meget at bestille, at der ikke var tid til at modtage den danske delegation i den nærmeste fremtid. Årsagen var dog efter al sandsynlighed politisk. På en pressekonference i Udenrigsministeriet i København den 25. september havde Christmas Møller nemlig understreget, at han også ville drøfte politiske spørgsmål i Moskva, herunder spørgsmålet om Bornholms rømning. Men Kreml var på dette tidspunkt endnu ikke rede til at diskutere dette spørgsmål. Døssings og minister Aksel Larsens underhåndsorientering af Moskva om, at Christmas Møller ikke havde kunnet frigøre sig fra »de reaktionære kliker« i Danmark og derfor havde sat sig mellem to stole, spillede måske også en rolle for den sovjetiske beslutning. I hvert fald havde *Instantsija* (Stalin) resolveret, at den danske delegation først måtte komme til Moskva foråret 1946.[26]

Nord-Norges rømning

Mens forberedelserne til og den senere aflysning af den danske delegations rejse til Moskva stod på, var der sket noget særdeles interessant i nabolandet Norge, der let og smertefrit fik russerne til at rømme Nord-Norge. Den norske Finnmark var som nævnt i efteråret 1944 blevet befriet af sovjetiske styrker, som siden havde holdt området besat med 14-18.000 mand uden at trænge videre vest- og sydpå. Allerede få uger efter Tysklands kapitulation havde den norske hærs Overkommando anbefalet Forsvarsministeriet at få de sovjetiske tropper fjernet fra norsk territorium (29. juni). Forsvarsministe-

24. UM 87 I 7. Note til UM af 14.9.1945.
25. AVP RF F. 07, op. 10, p. 19, d. 245. Vysjinskij og Krutikov til Stalin, udateret, men med Vysjinskijs påtegning 13.9.1945: »Vi skal komme med forslag«. UM 87 F 3/22. Christmas Møller til Jens Holm 13.9.1945.
26. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 5. Referat af samtale 14.9.1945. F. 07, op. 10, p. 19, d. 245. Krutikov til Vysjinskij 19.9.1945. FO 371 47220 N 13109. Randall til FO 27.9.1945. AVP RF F. 085, op. 29, p. 121, d. 4. Abramov og Vetrov til Novikov 9.10.1945.

ren var enig i Overkommandoens syn på sagen og henstillede til Udenrigsdepartementet at overveje en henvendelse til de sovjetiske myndigheder.

Hærledelsens argument var enkelt og logisk: Der var ikke i Finnmarken som i den øvrige del af Norge nogen tyske tropper, der skulle bevogtes og udsendes, »og der foreligger ingen reel grund til, at sovjetrussiske tropper længere skal være i Norge.« Den norske regering burde derfor ad diplomatisk vej få de fremmede tropper ud af Nord-Norge. På et regeringsmøde den 19. juli blev spørgsmålet drøftet, men forsvaret fik ikke umiddelbart sit ønske opfyldt. Regeringen besluttede, at den ikke ville henvende sig til Moskva, før briterne og amerikanerne havde forladt Syd-Norge.[27] Det danske forsvar ville have kunnet ræsonnere på præcis samme måde. Der var for længst heller ingen tyske soldater på Bornholm, og der forelå derfor heller ingen »reel grund« til de sovjetiske troppers fortsatte tilstedeværelse på den danske ø. Men ingen i det danske forsvar synes så hurtigt efter befrielsen at have ræsonneret som i Norge – i det mindste var der ingen, der foreslog Udenrigsministeriet at bede russerne om at forføje sig væk efter endt arbejde.

Udenrigsminister Trygve Lie informerede imidlertid den øverstkommanderende for de vestallierede stridskræfter om situationen i Finnmarken. Samtidig bad han om at blive informeret om de vestalliereds planer med hensyn til tilbagetrækning af deres styrker fra Norge. I august var størsteparten af de britiske og amerikanske tropper trukket væk. Efter at sagen på ny havde været drøftet i regeringen, anmodede Trygve Lie den 5. september Moskva om at trække de sovjetiske tropper væk fra norsk territorium.[28] Det tog den sovjetiske ledelse mindre end en uge at beslutte sig. Den 11. september sent på aftenen, som det var sovjetisk uskik, tilkaldte viceudenrigskommissær Andrej Vysjinskij den norske chargé d'affaires Krogh-Hansen. Vysjinskij var »forekommende og venlig«, og det var ham ifølge den norske diplomat åbenbart en glæde at kunne meddele, at den sovjetiske regering nu havde givet ordre til Generalstaben om at trække Den røde Hær væk fra norsk område.[29]

Den norske regering anvendte altså for så vidt samme to-ledede strategi som den danske, men henvendte sig meget tidligt *direkte* til Moskva. På en pressekonference om »den glædelige begivenhed« sagde en talsmand for Udenrigsdepartementet, at den sovjetiske beslutning var blevet truffet uden nogen »pågang« fra norsk side. Den 25. september var rømningen tilendebragt, og statsminister Einar Gerhardsen kunne takke hans excellence, generalissimus Stalin, for Sovjetunionens bidrag til Norges befrielse.[30] På tidspunktet for den sovjetiske tilbagetrænings iværksættelse regnede de vestallierede med, at deres tropper først ville være væk i slutningen af oktober. Enkelte britiske kontingenter ville dog blive noget længere – igen som i Danmark. Endnu i januar 1946 var der 1.200 britiske soldater i Norge, samme tal som i Danmark.[31] *Izvestija* markerede rømningen af Finnmarken med en uhyre beskeden notits den 16. september.

Rømningen af Nord-Norge i september 1945 må have gjort indtryk på den danske regering. Mærkeligt nok findes der i de dan-

27. NUD 27 7/13. HOK til FOK og Forsvarsdepartementet 29.6.1945; Forsvarsdepartementet til UD 12.7.1945 med påtegning; UD til FD 23.7.1945.
28. Helmut Handzik: *Politische Bedingungen sowjetischer Truppenabzüge 1925-1958* (1993), s. 51-52.
29. NUD 27 7/13. Notat af Krogh-Hansen 12.9.1945; notat af PP 13.9.1945; melding fra ambassaden i Moskva 13.9.1945.
30. NUD 27 7/13. Notat om pressekonference 14.9.1945 ved udenrigsråd Prebensen; håndskrevet udateret notat om »den glædelige begivenhed«. Gerhardsens telegram til Stalin 17.10.1945.
31. *Dagbladet* 14.9.21945.

ske akter intet spor af »den norske model« hverken i september eller senere. Tilsyneladende har der ikke været nogen form for kontakt mellem den danske og norske regering om dette vigtige spørgsmål for de to nordiske lande. Og den sovjetiske tilbagetrækning fra Norge ses heller ikke at have sat sig spor i den udenrigsministerielle tankevirksomhed i København. Heller ikke norske akter tyder på, at der har været den ringeste udveksling af erfaringer mellem Norge og Danmark på dette felt. Da Eduard Reventlow i London talte med sin norske kollega den 20. september, omtalte han problemet Bornholm, men ikke Finnmarken, og den norske ambassadør kom heller ikke ind på sagen.[32]

Christmas Møller fortalte den sovjetiske gesandt i efteråret 1945 – formentlig efter aflysningen af Moskva-besøget, at han nu ville sende noter til de tre allierede missioner i Danmark med forslag om at trække deres styrker bort fra Danmark, fordi Danmark nu selv var i stand til at løse de militære spørgsmål på dansk territorium.[33] Sådanne noter blev dog aldrig afsendt, hvorfor? Formentlig fordi Christmas Møller forinden ønskede at få et præcist britisk tilsagn om rømning, og det fik han først i slutningen af oktober, umiddelbart før sin afgang som udenrigsminister. Nordmændene besluttede at bede russerne om at rømme Norge på baggrund af et løst britisk tilsagn om tilbagetrækning, og den britiske rømning af Norge foregik som nævnt i forbløffende grad som rømningen af Danmark. Alt taler for, at Moskva ville have været nødt til at imødekomme et dansk ønske, hvis det var blevet fremsat på samme tidspunkt som det norske. Det ville under alle omstændigheder have sat Kreml i en ubehagelig stilling at skulle sige nej til Danmark efter så villigt at have sagt ja til Norge. Men Moskva blev aldrig stillet i den situation, fordi den danske regering ikke turde spørge.

Når Oslo handlede mere beslutsomt end København og samtidig nonchalerede den danske regering i et spørgsmål af vital betydning for Danmark, hænger det givetvis sammen med den selvfølelse, nordmændene havde fået under 2. Verdenskrig som kæmpende allieret i anti-Hitler koalitionen. Omvendt hang den danske ængstelse sikkert sammen med den mindreværdsfølelse, danskerne havde oparbejdet som følge af den ydmygende rolle som samarbejdende med Hitler-Tyskland.

Efter rømningen af Nord-Norge offentliggjorde det militære dagblad *Krasnaja zvezda* en artikel, der direkte satte Bornholm i sammenhæng med Nord-Norge. Artiklen polemiserede mod de kræfter, der i sin tid havde hævdet, at Sovjetunionen aldrig ville forlade Nord-Norge. Det mindede stærkt om det, der nu blev påstået om Sovjetunionens hensigter med hensyn til Sydøsteuropa, *Bornholm* og den sovjetiske zone i Tyskland (Min udhævelse, BJ).[34] Det sovjetiske dagblad lod med andre ord forstå, at ligesom Den røde Armé havde rømmet Norge, ville den også forlade Bornholm, den besatte del af Tyskland og Østeuropa. Ambassaderåd Mogens Melchior ønskede *Krasnaja zvezdas* artikel omtalt i den danske presse og orienterede Døssing, der på dette tidspunkt var i Danmark. Artiklen var da for længst blevet omtalt, omend meget beskedent.[35]

Efterspil til aflysningen

Der kom nogle mindre efterspil til aflysningen af Moskva-rejsen, hvoraf et par ikke var

32. NUD U 25 4/37. Norske ambassadør i London til UD 20.9.1945.
33. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Sovjetiske legations årsrapport for 1945.
34. *Красная звезда* 10.10.1945. Artikel af P. Rysakov: »Kendsgerninger og fiktion«.
35. UM GSK-Moskva 87 F 1. Melchior til Døssing 16.10.1945. Se *Politiken* 11.10.1945 »Røde Stjerne om Bornholm«.

uden bizarre indslag. Christmas Møller var meget interesseret i at komme til Moskva før valget den 30. oktober og derfor skuffet over aflysningen. Det samme var vel også Aksel Larsen. Christmas Møllers politiske fremtid efter det forestående valg var uvis, og han har givetvis ønsket og håbet at kunne opnå et sovjetisk tilsagn om rømning af Bornholm under forhandlingerne i Moskva. Rejsen til Moskva var jo i hans strategi det logiske modstykke til den allerede gennemførte London-rejse. Og det var nu anden gang, Kreml havde nægtet at imødekomme hans anmodning om at komme til Sovjetunionens hovedstad (første gang var i maj). Fra dansk side blev man derfor ved med at trænge på. Hvis Udenrigshandelskommissariatet ikke havde tid til at føre handelsforhandlinger, så ville udenrigsministeren og Aksel Larsen gerne rejse alene for at føre *politiske* forhandlinger. Endnu i slutningen af oktober håbede den danske regering på et snarligt Moskva-besøg, fortalte Buhl von Stemann.[36]

Plakhin støttede dette danske ønske, og det samme gjorde embedsmænd i Udenrigskommissariatet. Argumentet lød, at de to danske ministres besøg i Moskva kunne bruges til at indlede forhandlinger om en fælles sikkerhedspagt for den vestlige del af Østersøen, herunder oprettelse af militære baser på Bornholm, og fastsættelse af reglerne for trafikken gennem stræderne. Ved samme lejlighed kunne man også undertegne en særlig overenskomst om finansieringen af styrkerne på Bornholm, sådan som den danske regering tidligere havde foreslået det. Endelig ville Moskvas modtagelse af de to ministre styrke de demokratiske og svække de probritiske reaktionære elementer ved det kommende valg til Rigsdagen. Forslaget blev dog afvist. Man »burde ikke rejse spørgsmålet om en ændring af *Instantsijas* beslutning«.[37]

Amtmanden på Bornholm kritiserede i et meget åbentmundet brev til Svenningsen udenrigsministerens håndtering af Moskvarejsen: Christmas Møller burde ikke have meddelt offentligt, at han først og fremmest ville forhandle om Bornholm. Amtmanden var også fornærmet over, at han ikke selv skulle have været med til Moskva. Han kendte jo »den russiske psyke og de russiske forhandlingsmetoder«.[38] Fornærmelsen var ikke ubegrundet. Igen et eksempel på, at den danske udenrigstjeneste ikke ønskede at drage nytte af den ubestridelige erfaring og det førstehåndskendskab, von Stemann havde. Det skulle ikke blive sidste gang, at Udenrigsministeriet negligerede ham.

Thomas Døssing sørgede for den sørgmuntre finale ved offentligt at give den danske udenrigsminister karakter, udlægge baggrunden for sovjetiske beslutninger, som han intet kunne vide om, og skønmale det forarmede og isolerede Rusland i Stalins førergreb. I oktober kom han til Danmark ombord i et sovjetisk militærfly for at deltage i valgkampen, hvor han var kandidat for Danmarks kommunistiske Parti. Udsættelsen af den danske udenrigsministers rejse skyldtes udelukkende, at Molotov ønskede at være hjemme, når Christmas Møller kom på besøg, erklærede Døssing, der karakteriserede Christmas Møllers taktisk bestemte, kritiske udtalelse om en vestblok som »klog«. Samtidig kaldte han socialdemokraternes forsøg på at genoplive 2. Internationale for uklogt, da Vestens arbejdere ønskede at forene sig med »den 200 millioner stærke arbejderstat«. I arbejderstaten kunne man købe alt, og der var sågar køer uden for luksusforretningerne. Det betød dog ikke, for-

36. UM 87 F 3/33. Stemann til Svenningsen 12.11.1945.
37. AVP RF. F. 085, op. 29, p. 121, d. 4. Abramov og Vetrov til Novikov 9.10.1945. Novikovs påtegning 11.10.1945.
38. UM 87 F 3/33. Stemann til Svenningsen 12.11.1945.

klarede gesandten, at der var nogen overklasse i arbejderstaten.[39]

Afskedsgave

Den 20. september – dvs. før udenrigsministerens Moskva-besøg var blevet endeligt aflyst – kunne *Information* fortælle, at der nu skulle foretages en indsamling til en gave til de sovjetiske soldater på Bornholm. De britiske befrielsessoldater havde jo fået en fødevarepakke til familien derhjemme (den såkaldte Dewing-gave, indsamlet af en damekomité med kronprinsessen som æresformand), og nu var det meningen, at de sovjetiske befriere hver skulle have et ur. Gaveideen blev en total fiasko og viser, hvor ringe forståelse regeringen og embedsmændene i Udenrigsministeriet havde for såvel bornholmernes som sovjetstyrkernes situation. Ideen er imidlertid politisk interessant, fordi den kun giver mening som udtryk for, at regeringen nu regnede med de sovjetiske gæsters snarlige afrejse – eller at regeringen hermed ønskede at give Kreml et vink om, at de ubudne gæster havde været længe nok på Bornholm. De mange tusinde armbåndsure skulle jo være en afskedsgave.

Hverken amtmanden på Bornholm eller andre med førstehåndskendskab til forholdene havde været inddraget i initiativet, og som nævnt i anden forbindelse fremkaldte ideen både vrede, forargelse og galgenhumor. Udenrigsministeriet tog imidlertid ingen hensyn til bornholmernes vrede. Det gjorde større indtryk, da Uhrmagerlauget i København frarådede ideen med henvisning til mangelen på ure i landet og det store valutaforbrug til en sådan gave. Von Stemann, der tænkte meget praktisk, pegede på et andet problem i forbindelse med gaven. For at kunne indkøbe det rette antal ure, måtte man fra dansk side have rede på, hvor mange sovjetiske soldater der faktisk opholdt sig på Bornholm. Hidtil havde det ikke været muligt blot tilnærmelsesvist at få sådanne oplysninger. Ville russerne i det hele taget opgive dette tal? Det ville de givetvis ikke. Embedsmændene begyndte derpå at overveje et dansk produkt og ville også orientere den sovjetiske gesandt for herved måske at få en antydning af, hvad russerne kunne ønske sig.[40] Men da udenrigsministerens Moskvarejse blev udskudt i det uvisse, blev også gaveideen lige så stille lagt på hylden.

Forhåbentlig hørte de sovjetiske soldater aldrig om sagen. At få stillet en kostbar gave i udsigt, som derpå fordufter, er en ubehagelig oplevelse.

Bornholm og amerikanske baser på Island og Grønland

Kort tid efter aflysningen af Christmas Møllers Ruslandsrejse modtog den danske regering et budskab fra Washington, som yderligere forskrækkede København, fordi det befrygtedes at kunne lægge sten i vejen for en snarlig sovjetisk rømning af Bornholm. At det så anderledes ud i Moskva, skal senere påvises. Fra Henrik Kaufmann i Washington kom der i oktober oplysning om, at USA måske også i efterkrigstiden ville ønske militære baser på Grønland. Kaufmann havde selv og på eget ansvar i 1941 givet den amerikanske regering baserettigheder på den store danske ø i Nordatlanten. Efter befrielsen var hans baseaftale blevet godkendt af Rigsdagen, men alle i Danmark forestillede sig, at de amerikanske baser nu skulle nedlægges. Kaufmann gjorde i State Department opmærksom på risikoen for, at Kreml ville forsøge at få baser på Bornholm. Chefen for nordeuropæiske anliggender, Hugh S. Cumming, Jr., forsikrede ham om, at USA i forbindelse med sin interesse for baser på

39. *Berlingske Tidende* og *Land og Folk* 5.10.1945.
40. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 24.9.1945. UM 87 F 3/30. Uhrmagerlauget til Handelsministeriet 8.10.1945. Notits af 24.10.1945.

Grønland var opmærksom på de sovjetiske tropper på Bornholm.[41]

Så snart Kaufmann havde informeret Udenrigsministeriet i København, blev han instrueret om at fortælle Washington, at Danmark var chokeret (horrified) ved udsigten til at få en anmodning fra USA om baser på Grønland. Hovedårsagen var regeringens frygt for, at der ville komme omgående sovjetiske modkrav om baser på Bornholm. Den danske regering måtte derfor afslå en amerikansk anmodning, så længe Bornholm var besat. USA forsikrede igen den danske regering om, at man var opmærksom på problemet, og ikke ønskede at forværre Danmarks i forvejen vanskelige situation over for Moskva på grund af Bornholm.[42]

Ved samme tid fremsatte USA også over for den islandske regering ønske om at beholde de militære flyvepladser på Island som baser i efterkrigstiden. Washington underrettede både London og Moskva om denne sag. Da den sovjetiske gesandt i Reykjavik den 3. oktober rejste til Moskva, blev det sat i sammenhæng med det amerikanske ønske.[43] I svensk presse blev Bornholm og Island nu åbent kædet sammen: Hvis USA ønskede en nordisk base på øen i Nordatlanten, ville Sovjetunionen givetvis også ønske en nordisk base på øen i Østersøen. Dette var også den svenske regerings opfattelse. Under et besøg i Danmark udtalte den amerikanske admiral K. H. Hewitt, chef for de amerikanske flådeenheder i Europa, sig offentligt om USAs ønske om at beholde baserne på Island, ligesom han nævnte Grønland som muligt hjemsted for en amerikansk flybase.[44]

Storbritannien så også kritisk på USAs baseønsker i Nordatlanten. Reventlow indberettede fra pålidelig kilde, at russernes forbliven på Bornholm af London blev anset for at være nøje forbundet med USAs ønske om baser på Island. USAs London-ambassadør frygtede også sovjetiske modforholdsregler og var derfor imod Trumans »imperialistisk prægede politik« (Reventlows udtryk), mens amerikanske kredse i almindelighed afviste en sådan sammenhæng. Washington mente derimod, at Moskva ville kæde rømningen af Bornholm sammen med Kielerkanalens kommende status. Da Reventlow spurgte Foreign Office, om Danmark måtte befrygte sovjetiske reaktioner på amerikanske planer vedrørende Grønland, svarede briterne dog benægtende.[45] Denne vurdering synes at have været korrekt. Der er intet i den sovjetiske politik ved denne tid, der tyder på nogen sammenkædning af USAs basepolitik i Nordatlanten med den fortsatte besættelse af Bornholm. Kreml var langt mere nærsynet og stirrede i stedet for på, om Storbritannien ønskede baser i Østersøområdet.

Den 23. oktober fik den danske regering overrakt en fortrolig amerikansk note om de amerikanske baseønsker på Island »i betragtning af øens store strategiske betydning for USA«. Den amerikanske gesandt Davis fortalte ved samme lejlighed at Vesteuropas befrier, general Eisenhower, muligvis ville besøge Danmark.[46] Det var Vesteuropas befrier, der havde besluttet, at den vesteuropæiske ø Bornholm *ikke* skulle befries af vestallierede styrker, men det vidste den danske regering ikke. Et par dage senere indberettede Reventlow den nedslående nyhed, at amerikanske kredse i London skulle være af den opfattelse, at Danmark måtte regne med sovjetisk besættelse af Bornholm et

41. *FRUS 1945 IV Europe* (1968), s. 579-580.
42. *FRUS 1945 IV Europe*, s. 580-581. State Department 859 B. 20/4-1146. John Hickerson til Cunning og Trimble 11.4.1946.
43. Statsministeriet. UM (Dahl) til Buhl 12.10.1945.
44. *Aftontidningen* 11.10.1945. *Social-Demokraten* (Stockholm) 14.10.1945.
45. UM 105 Dan 5. Reventlow til Christmas Møller 22.10.1945. GSK London 1977 5 F 20. Reventlow til Christmas Møller 28.10.1945 no. XXI.
46. UM 105 Dan 5. Notat af 23.10.1945. Statsministeriet. UM til Buhl 31.10.1945 med kopi af amerikanske note.

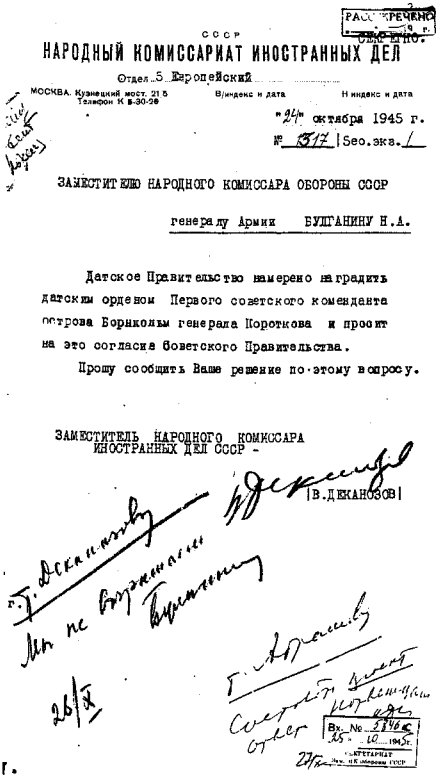

СССР
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ
Отдел 5 Европейский
МОСКВА, Кузнецкий мост, 21 5
Телефон К 3-30-26
В/индекс и дата
Н индекс и дата
"24" октября 1945 г.
№ 1512 | Seo.экз. 1

ЗАМЕСТИТЕЛЮ НАРОДНОГО КОМИССАРА ОБОРОНЫ СССР
генералу Армии БУЛГАНИНУ Н.А.

Датское Правительство намерено наградить датским орденом Первого советского коменданта острова Борнхольм генерала Коротkова и просит на это согласия Советского Правительства.

Прошу сообщить Ваше решение по этому вопросу.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАРОДНОГО КОМИССАРА
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ СССР -
| В.ДЕКАНОЗОВ |

Vladimir Dekanozovs skrivelse til viceforsvarskommissær Nikolaj Bulganin den 24. 10.1945 om, at den danske regering vil tildele general Korotkov en orden. Bulganins svar lød: „Vi modsætter os det ikke". (Ruslands Udenrigsministeriums arkiv)

stykke tid ind i 1946. Igen pegede amerikanerne på Moskvas sammenkædning af Bornholms fremtid med Kielerkanalens fremtidige, men endnu uafgjorte status.[47]

Danmarks oktober-initiativer

Efter i september at have bedt om en dato for de britiske styrkers rømning rettede den danske regering i oktober på ny henvendelse til Storbritannien for at få de britiske styrker i Danmark fjernet så hurtigt som muligt. Igen var argumentet, at Danmark så ville stå stærkt over for Moskva med hensyn til at få de sovjetiske styrker væk fra Bornholm. Den britiske regering gav derpå i slutningen af oktober tilsagn om, at de resterende britiske styrker ville blive trukket tilbage, så snart de havde løst deres klart afgrænsede opgaver. Flystyrkerne ville dog først blive trukket tilbage i slutningen af marts 1946.[48]

Den danske regering ønskede imidlertid også flystyrkerne ud og ville derfor svare London, at danske styrker også var i stand til selv at varetage disses opgaver, som væsentligt bestod i at bevogte depoter og mindre objekter af militær karakter, som tyskerne havde efterladt. Den danske regering ville lægge stor vægt på, at en ordning herom blev truffet.[49] I London regnede man med rette med, at den danske regering ville bruge det britiske tilsagn om tilbagetrækning til at fortælle Moskva, at de sovjetiske tropper nu også godt kunne belave sig på at forlade Bornholm. Man forventede et officielt dansk initiativ over for Moskva i slutningen af november. Faktisk havde regeringen også varmet op til noget sådant, hvilket vi om et øjeblik skal se. Efter valget den 30. oktober kom der imidlertid en ny dansk regering og en ny udenrigsminister. Andet trin i Christmas Møllers totrins strategi blev derfor til Londons fortrydelse ikke taget på det forventede tidspunkt.

Forsvarsministerens og flådechefens besøg

Tidligere i dette kapitel blev forskellige danske vink til Moskva i september omtalt

47. UM 105 Dan 5. Reventlow til Christmas Møller 28.10.1945.
48. Statsministeriet. Statsministerens sekretariat. Vilhelm Buhl. Korrespondance. UM til Buhl 24.10.1945 med bilag.
49. Statsministeriet. Statsministerens sekretariat. Vilhelm Buhl. Korrespondance. UM til KM og MM 24.10.1945 (kopi).

(Christmas Møllers udtalelse i London, erklæringen på pressekonferencen i Udenrigsministeriet og den påtænkte afskedsgave). I oktober kom der flere danske tilkendegivelser i samme retning. Forsvarsminister Ole Bjørn Kraft og flådechefen, viceadmiral A. H. Vedel, aflagde officielt besøg på Bornholm. Ifølge Andrej Plakhins årsrapport til Moskva for 1945 havde ministerens og admiralens besøg »en klart demonstrativ karakter«. Hermed mente gesandten vel, at besøget skulle understrege øens selvfølgelige tilknytning også forsvarsmæssigt til den øvrige del af riget. Forsvarsministeren og flådechefen skulle nemlig inspicere de danske tropper på øen og bese Bornholms marineudrustning.[50] Det var hurtigt overstået. De tropper, Kraft inspicerede, var det kompagni bornholmske værnepligtige, der var blevet indkaldt i juli samme år. Under besøget inviterede han general Jakusjov til lunch.[51]

Frokostbordet havde mange deltagere. Udover den sovjetiske general deltog fra sovjetisk side også oberst Strebkov og orlogskaptajn Reznitjenko. Fra dansk side viceadmiral Vedel, orlogskaptajnerne Weilbach og A. P. A. Legind, oberst Waagepetersen i spidsen for en fyldig repræsentation af Bornholms Værns officerskorps, amtmanden og politimesteren, og som repræsentanter for modstandsbevægelsen overlæge Olsen, direktør Lyngby og ingeniør Tage Nielsen m. fl. Dertil kom repræsentanter for forsvarsbrødre- og soldaterforeninger, en repræsentant for lotterne og flere andre. Frokostopbuddet havde nærmest karakter af en mønstring af alle repræsentanter for militære og halvmilitære institutioner på den besatte ø. Om det gjorde indtryk på russerne, er en anden sag. Den danske forsvarsminister holdt en lyrisk tale, der mindede meget om den, han havde holdt for general Korotkov i København i begyndelsen af juni. Han udtalte sin beundring for »den store leder«, marskal Stalin, og omtalte de stærke bånd, der var blevet knyttet mellem Sovjetunionen og Danmark i kraft af det sovjetiske bidrag til Danmarks befrielse: »Vi vil aldrig glemme, at De kom til os som befriere. I vor historie har De indskrevet Ruslands og den russiske soldats navn på en måde, der altid vil stå omstrålet af glans.«

Diskret lod forsvarsministeren imidlertid også Bornholms befriere forstå, at de nu godt snart trods stråleglansen og de stærke bånd måtte rejse hjem. Der ville, fremhævede Kraft, komme en tid, »når vi ikke længere har allierede soldater, repræsentanter for vore befriere, i Danmark«.[52]

Kraft brugte også Bornholm-besøget til at afholde vælgermøder. *Bornholms Avis* refererede dem i stor opsætning, men ifølge referaterne omtalte den konservative forsvarsminister ikke de sovjetiske troppers tilstedeværelse på øen med ét ord. Han kommenterede heller ikke avisens artikel den 12. oktober om, at en amerikansk korrespondent i Moskva fra »velinformeret diplomatisk kilde« kunne oplyse, at de sovjetiske styrker snart ville blive trukket tilbage, og at enhver ængstelse i Danmark med hensyn til besættelsens varighed derfor var ubegrundet. Hvad baggrunden for denne optimistiske meddelelse var, vides ikke – måske et sovjetisk ønske om at støtte DKP i valgkampen?[53] Den tilsyneladende manglende interesse på vælgermøderne kan kun forklares ved, at ministeren på forhånd må have frabedt sig spørgsmål om dette emne, eller at avisen valgte ikke at referere den slags upassende spørgsmål til ministeren.

50. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512, l. 122. Årsrapport 1945, s. 110.
51. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 243.
52. *Bornholms Avis* 12.10.1945.
53. *Bornholms Avis* 12.10.1945. Telegram fra APs korrespondent i Moskva. Den altid mistroiske Andrej Plakhin mente, at der var tale om en vestallieret intrige for at lægge pres på Moskva, Årsrapport for 1945.

Viceadmiral Vedel ankom til Bornholm sammen med fyrdirektør P. Sinding på fyrinspektionsskibet *Argus*, og amtmanden sørgede for at føre flådechefen sammen med den sovjetiske kommandant, der inviterede til middag, hvor det gik særdeles lystigt til. Drikkevarerne flød stærkt og af store glas, der hyppigt blev tømt. Ifølge amtmanden fulgte Vedel og Sinding glimrende med. Jakusjov, der havde en mægtig baryton, sang på russisk – både kirkesange og fra operaer, mens amtmanden, viceadmiralen, fyrdirektøren og orlogskaptajn Weilbach i fællesskab sang danske sange. Oberst Strebkov dansede russerdans. Det var ved den lejlighed, Jakusjov sagde, at et britisk flådebesøg ikke kunne gennemføres, og at det ville være lettere for ham at drikke en hel flaske vodka ud i én køre.[54] Og general Jakusjov var, som vi ved, ikke så god til at drikke vodka som forgængeren.

Dansk flådebesøg

Som for at understrege, hvad det danske søværn duede til, blev det første rigtige danske flådebesøg på Bornholm efter befrielsen gennemført i kølvandet på statsministerens og forsvarsministerens erklæringer om, at den danske krigsmagt nu selv var i stand til at varetage opgaverne. Besøget i slutningen af oktober varede fra fredag eftermiddag til mandag morgen og satte de danske flådefolk på en hård udholdenhedsprøve – ikke med hensyn til sømandsskab, men med hensyn til selskabelighed. Det var den danske flådes kadetafdeling på to orlogsfartøjer, *Lindormen* og *Hejmdal*, ført af orlogskaptajnerne Johannes Jegstrup og August Arendrup, der aflagde besøg. Fra dansk side var der lagt et omfattende og ifølge von Stemann nøje gennemtænkt program. Han orienterede Jakusjov om besøget og spurgte, om man fra sovjetisk side ville arrangere noget i den anledning. Det ville man ikke.

De danske flådeofficerer aflagde høflighedsvisitter hos deres sovjetiske kolleger, men general Jakusjov meldte sig syg til middagen i Amtsgården, hvor oberst Strebkov og orlogskaptajn Reznitjenko imidlertid var til stede. Den følgende aften havde Bornholms Marinedistrikts chef, orlogskaptajn P. C. Weilbach, på den danske flådes vegne arrangeret fest på Dams Hotel for danske officerer, kadetter, unge damer og ledende russere. Jakusjov var stadig sygemeldt.

Dagen efter var Rønne Byråd vært ved en frokost. Nu ville også russerne vise, hvad de duede til, og om eftermiddagen inviterede de til »the« på hotel Phønix i Rønne, hvor den sovjetiske marine holdt til, med deltagelse af russiske marineofficerer. Opvartningen blev forestået af sovjetiske matroser iført matroshuer med lange bånd og hvide trøjer. Amtmanden var rigtigt i sit es og holdt en tale, hvori han takkede »sin« røde flådeafdeling og skildrede en øvelse, han »tænkte« at afholde mellem den danske og den røde flåde i forbindelse med afrejsen den næste morgen. De sovjetiske officerer jublede. »Theen« bestod af store mængder kødspiser og spiritus. Matroserne bar som den naturligste sag i verden lige så stille de thedrikkere, der gik under bordet, ud af lokalet. Adskillige danske søofficerer blev båret ned til deres skibe til afrusning. Om aftenen var oberst Waagepetersen vært ved en middag, hvor der også var officerer fra Bornholms Værn med. Efter middagen var der natmad på de danske orlogsskibe

Da de to danske orlogsfartøjer næste morgen stod ud af Rønne havn med amtmanden i fuld uniform og Weilbach på *Lindormens* bro, sejlede en sovjetisk hurtigbåd efter aftale ud fra Sydhavnen for at salutere. Om bord på båden var Reznitjenko og Strebkov; russiske marinesoldater var opstillet til parade under saluteringen. *Lindormen* besvarede den sovjetiske hilsen med at hejse den sovje-

54. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 241-242.

tiske orlogsflådes flag under afgivelse af salut.[55] Ifølge von Stemann vakte det danske flådebesøg »stor glæde i vide kredse inden for befolkningen, som i det hele taget håbede på hyppigere besøg fra den danske marine i de kommende tider.« Det havde også efter amtmandens bedømmelse virket godt over for russerne, og der var kommet god kontakt mellem de danske og russiske officerer.[56] En hel del af officererne på begge sider af bordet må have været ukampdygtige i nogen tid efter besøget.

Statsminister Buhls besøg

Også statsminister Vilhelm Buhl besøgte Bornholm i oktober i forbindelse med valgkampen forud for folketingsvalget den 30. oktober. Om Buhl selv havde planlagt at fremsætte en udtalelse om den sovjetiske besættelse på valgmødet vides ikke. Men von Stemann, der altid havde et vågent blik for den slags, skrev forinden til statsministeren og foreslog, at han benyttede opholdet på øen til at hilse på den sovjetiske general. Det blev til endnu en frokost på Dams Hotel, hvor udover Jakusjov og von Stemann også orlogskaptajn Reznitjenko, oberst Waagepetersen, orlogskaptajn Weilbach, borgmester Aagesen og kontorchef Abitz deltog. Den danske statsminister holdt tale, hvori han indledningsvis ligesom forsvarsministeren hyldede den sovjetiske hær og flåde samt marskal Stalin for bidraget til Danmarks befrielse. Men senere i talen fulgte følgende centrale afsnit, der var en elegant formuleret, men dog samtidig umiskendelig opfordring til den sovjetiske besættelsesmagt om snarest at forlade Bornholm, hvis forsvar den danske forsvarsmagt nu selv kunne bestride:

> »Vi sætter en ære i, at vi i en del af landet har kunnet vise gæstevenskab mod repræsentanter for den russiske hær og flåde. *Vi ved, at den tid snart vil komme, da vi skal sige farvel til alle repræsentanter for de allierede styrker*, og vi har også ret til at sige, at den danske hær og de danske stridskræfter nu selv kan løse de opgaver, der foreligger«.[57]

Den sovjetiske general kommenterede ikke statsministerens opfordring, men sagde i sin svartale overdrevent venligt, at Danmark havde gjort sit yderste for at bekæmpe Hitler-Tyskland. Vigtigere var hans afsluttende ønske om samarbejde til befæstelse af freden, »så længe russerne var på Bornholm«. Buhl forestillede sig ved denne tid fortsat, at en dansk delegation snart skulle til Moskva for at forhandle om Bornholms overdragelse til Danmark. Det fremgår indirekte af et brev fra von Stemann til Svenningsen efter besøget. Statsministeren og amtmanden havde naturligvis drøftet emnet, og amtmanden havde sagt, at han selv burde med i den danske delegation på grund af russernes grundfæstede tillid til ham.[58] Den sovjetiske gesandt fandt i sin rapport til Moskva, at også den danske statsministers besøg på den danske ø havde haft en demonstrativ karakter. Især kunne Plakhin ikke lide den ovenfor citerede passus i Buhls frokosttale om, at Danmark nu snart selv ønskede at overtage det fulde, herunder også det militære, ansvar for Bornholm.[59]

Dagen før Buhl holdt sin tale i Rønne, var han blevet orienteret om, at den britiske ambassadør snarest ville få officiel besked om, at den danske forsvarsmagt var i stand til »og rede til« at overtage alle bevogtningsopgaver, som britiske styrker hidtil havde

55. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 244-247. *Bornholms Avis* 29.10.1945. Måske general Jakusjov ikke led af baltisk syge, men var bortrejst. Se Stemann til IM 30.10.1945, UM 87 F 3/16.
56. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 30.10.1945
57. *Bornholms Social-Demokrat* 25.10.1945. Min udhævelse, B.J.
58. UM 87 F 3/33. Stemann til Svenningsen 12.11.1945.
59. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Gesandtskabets årsrapport for 1945.

varetaget, og at Danmark ønskede en ordning herom.[60] Et par dage senere sagde Christmas Møller offentligt og umisforståeligt, at »vi i dag kan sige til vore allierede britiske, amerikanske og russiske myndigheder, at vi nu i enhver henseende selv er i stand til at løse de opgaver, der foreligger, og som vi selvsagt ikke kunne løse ved befrielsen«. Udenrigsministeren føjede til, at det var hans tro, at Danmark inden længe kunne overtage alle disse opgaver[61], dvs. at også de sovjetiske tropper inden længe godt kunne rejse hjem.

Bornholm-initiativet, der blev væk

Alt tydede således på, at et officielt dansk initiativ over for Sovjetunionen langt om længe var på trapperne. Det var blevet forberedt ved hemmeligt diplomati over for Storbritannien, og adskillige gange annonceret i offentlige udtalelser af stats-, udenrigs- og forsvarsministeren, som var rettet til Moskva. Når andre landes repræsentanter ved denne tid spurgte til Bornholm, svarede Udenrigsministeriet, at man »ikke vidste noget særligt«, men at regeringen var sikker på, at forholdene snart ville gå i orden på samme måde, som det jo var gået i orden med Nord-Norge.[62] Der kom imidlertid heller ikke noget dansk initiativ over for Sovjetunionen i november. Det hang givetvis sammen med flere ting både ude og hjemme. Måske betød det internationale røre i oktober om USAs baseønsker på Grønland og Island, at regeringen i København anså tidspunktet for uhensigtsmæssigt. I Danmark var valgkampen til det første Rigsdagsvalg efter befrielsen desuden i fuld gang. Befrielsesregeringens dage var talte, og Christmas Møller fik derfor som nævnt ikke mulighed for at fuldføre sin Bornholm-politik. Valget den 30. oktober 1945 blev i øvrigt en stor skuffelse for de kredse, der havde håbet på en dansk folkefrontsregering. I stedet overtog partiet Venstre under Knud Kristensens ledelse regeringen.

Det var ikke lykkedes befrielsesregeringen og Christmas Møller at få Bornholm-sagen løst. Christmas Møllers officielle overbevisning om, at russerne ville rømme Bornholm, så snart den sidste britiske soldat havde forladt dansk territorium, var ikke blevet prøvet af i virkelighedens verden. Privat indrømmede han, at russerne klart nok havde forberedt sig på et længere ophold på Bornholm, og at en total britisk rømning ikke nødvendigvis ville medføre opfyldelse af hans forhåbninger. Ifølge den britiske ambassadør var der i danske kredse i efteråret 1945 en voksende frygt for, at Moskva ville inddrage et befæstet Bornholm i det sovjetiske forsvarssystem i Østersøen.[63] Den 30. oktober kvitterede Christmas Møller for en indberetning fra Reventlow om problemet Bornholm med følgende resignerede passus, som han desværre ikke uddybede: »Alt for tilfredsstillende er det jo åbenbart ikke, men det kan De høre nærmere om ved lejlighed. Den ny udenrigsminister må jo afgøre, hvordan han vil tage på det spørgsmål«.[64]

Den ny udenrigsminister blev diplomaten Gustav Rasmussen. Hvem han var, og hvordan han angreb Bornholm-problemet, skal vi se på i de følgende kapitler. Inden regeringen Buhl gik af, drog den omsorg for, at der blev flaget fra alle officielle flagstænger på Sovjetunionens nationaldag den 7. november.[65] Til stor forargelse for den britiske ambassadør.

60. Statsministeriet. Statsministerens sekretariat. Vilhelm Buhl. Korrespondance. Kopi af skrivelse fra UM til KK og MM 24.10.1945.
61. *Berlingske Tidende* 29.10.1945.
62. UM 105 Dan 5. Notat af 16.10.1945. Udenrigsministerens samtale med den belgiske gesandt.
63. FO 371 47265 N 13746/935/15. Randall til Bevin 3.10.1945.
64. UM 105 Dan 5. Christmas Møller til Reventlow 30.10.1945.
65. BAJ Jrnr. 1146. IM til Bornholms Amt om flagning 7.11.1945.

9. Embedsmanden og kommissærerne

»Jeg, for mit vedkommende, har aldrig troet på, at russerne vil blive på Bornholm længere end til det tidspunkt, hvor de finder, at det ikke er nødvendigt at blive der længere«.
Gustav Rasmussen til *The New York Times* december 1945.[1]

Gustav Rasmussen

Den ny udenrigsminister Gustav Rasmussen var karrierediplomat uden politisk tilhørssted, uden politisk bagland og politiske ambitioner – og som foranstående citat viser en mester i tomme talemåder. Det har en vis interesse at nævne, at han havde gjort tjeneste ved det danske gesandtskab i Petrograd, været krigsfangedelegeret i Sibirien under de russiske omvæltninger 1917-1918 og i den forbindelse lært sig russisk. Gustav Rasmussen havde også en karriere i Akademisk Skyttekorps bag sig. Han havde i 1945 fået titel af oberstløjtnant med ret til at bære den til rangen hørende uniform – en ret han glad og gerne udnyttede. Under general Korotkovs besøg i København i juni 1945 havde Gustav Rasmussen været med ved festlighederne og i den forbindelse fået lejlighed til at bruge sine russiskkundskaber. Von Stemann, der også var til stede, hævdede maliciøst, at russerne ikke var i stand til at forstå, hvad han sagde. Gustav Rasmussens syn på Lenins Rusland var særdeles negativt. Om han så anderledes på Stalins Rusland på dette tidspunkt vides ikke. Han er i øvrigt den eneste danske minister, der har nydt den ære at komme i audiens hos tyrannen.

I endnu højere grad end sin forgænger i embedet fandt han det nødvendigt at træde forsigtigt, hvad angik Bornholm – og i øvrigt i hele forholdet til Moskva. Det initiativ, Christmas Møller havde lagt grunden til, blev ikke umiddelbart fulgt op af den ny minister. Gustav Rasmussen håbede nemlig, at en dansk handelsdelegation trods aflysningen i september alligevel snart kunne få lov til at komme til Moskva. Herved ville der blive en »naturlig« lejlighed til også at komme ind på Bornholm-spørgsmålet, og han ville således blive fri for særskilt at skulle rejse problemet Bornholm over for den sovjetiske regering. Gustav Rasmussen eller Udenrigsministeriet i det hele taget synes ikke at have foretaget sig noget som helst med hensyn til Bornholm i hele november måned. Endnu så sent som den 5. december håbede han på, at han snart ville få lov til at komme til Moskva.[2]

1. *Berlingske Tidende* 12.12.1945.
2. FO 371 47220 N. Randall til FO 5.12.1945.

Udenrigsminister Gustav Rasmussen (1895-1953) var umådelig stolt over sin officersuniform og sine mange ordener, som han her stolt bærer til skue ved en afskedsfest på Christiansborg for den britiske militærmission. Han taler med militærmissionens chef, brigadegeneral W. H. F. Crowe. Til venstre Ole Bjørn Kraft og den amerikanske militærattaché, oberst Ewart. Yderst til højre den britiske ambassadør Eric Randall. (Det kgl. Bibliotek)

I slutningen af denne måned gentog Reventlow fra London, at Foreign Office fortsat mente, at der kunne være en forbindelse mellem russernes forbliven på Bornholm og USAs planer med hensyn til Island.[3] Intet sovjetisk materiale bekræfter dog den britiske antagelse. Vi kender ikke udenrigsministerens reaktion på forlydendet, men i begyndelsen af december anmodede den danske regering endnu engang forgæves om at måtte sende en handelsdelegation til Moskva.[4] Samme måned begyndte der dog omsider på initiativ af den danske militære ledelse at ske noget i København for at få de sovjetiske styrker væk fra Bornholm. Gustav Rasmussen modtog i øvrigt ved denne tid en kraftig opfordring fra Bornholms amtmand om at gøre noget alvorligt ved sagen.

»Hele russerspørgsmålet og Bornholm«

I slutningen af november overrakte den svenske regering officielt et gavebrev på 250 svenske træhuse, som Sverige havde foræret Bornholm. I den anledning kom statsråd

3. UM 105 Dan 5. Reventlow til Gustav Rasmussen 26.11.1945. Et nyligt TASS-telegram fra Oslo citerede således det norske kommunistiske blad *Arbeideren* for, at Sovjetunionen også havde interesser i Island, og at USAs ensidige handling derfor måtte forbavse. Det naturlige ville have været at henvise den slags spørgsmål til FN, hed det i TASS-gengivelsen. Hvis den sovjetiske regering var af den opfattelse med hensyn til Island, kunne der være grund til at tro, at den havde samme opfattelse af spørgsmålet om baser på Bornholm.
4. AVP RF F. 85, op. 27, p. 23, d. 4. Dansk verbalnote 7.12.1945.

Gustav Möller til øen, og fra den danske regering ankom hele to ministre, dog ikke udenrigsministeren. Som led i fejringen af den glædelige begivenhed foranstaltede amtmanden en frokost, hvortil også general Jakusjov blev inviteret. Generalen lod imidlertid kort tid før frokosten melde, at han desværre pludselig var blevet syg og derfor ikke kunne deltage. Åbenbart var han blevet ramt af akut »baltisk syge«, som amtmanden betegnede den slags pludseligt opståede og hurtigt overståede sygdomstilfælde.[5] Måske den sovjetiske general fandt det pinligt at deltage i en frokost, der markerede et stort svensk bidrag til at erstatte nogle af de huse, der var blevet ødelagt ved de sovjetiske bombardementer for et halvt år siden. Måske havde han ligefrem fået instruks fra højere sted om ikke at deltage i et arrangement, der omfattede ministre fra såvel den danske som den svenske regering. Vi ved det ikke.

Vi ved derimod, at Bornholms amtmand var grundig træt af, at den danske regering kun markerede sin interesse for hans ø ved den slags lejligheder, og ikke i stedet for tog fat om nældens rod, hvad angik den sovjetiske besættelse. I et privat brev til Udenrigsministeriets direktør opfordrede von Stemann til, at regeringen nu endeligt gjorde noget effektivt for at komme af med russerne – subsidiært for at få besættelsesstyrken voldsomt reduceret. Amtmanden skrev også for atter at gøre opmærksom på, at han mente sig selvskreven til at deltage i den officielle delegation, der på et eller andet tidspunkt skulle afsted til Moskva for at forhandle vilkårene for den sovjetiske rømning – »hvis den nogensinde kommer afsted«, som han sarkastisk skrev.[6]

Den kontante amtmand havde som nævnt allerede i juli skrevet til Udenrigsministeriet om samme emne. Og i begyndelsen af december 1945 lå der på udenrigsministerens skrivebord på ny en bramfri skrivelse fra von Stemann af en ganske anden type end London-gesandtens floromvundne fra et par dage forinden. Den udiplomatiske amtmand bad udenrigsministeren om en samtale om »hele russerspørgsmålet og Bornholm«. Ifølge von Stemann »foretager man [sig] ikke noget virkeligt for at få russerne væk«, og han ville derfor gerne drøfte »en aktion til fordel for at få russerne væk herfra«. Først og fremmest var det vigtigt at få dansk land- og sømilitær til øen, så russerne ikke kunne bruge manglende dansk militær tilstedeværelse som undskyldning for at blive. Og man skulle endelig ikke spørge russerne om lov, man måtte holde på den danske suverænitet.[7]

Amtmandens brev har sikkert både forbløffet og irriteret udenrigsministeren og hans folk i ministeriet, der anså den synftige amtmand som noget i retning af en elefant i en porcelænsbutik. Musene i København ønskede ikke på nogen måde at tirre katten i Moskva og håbede derfor på, at noget ville vise sig, så man ikke selv behøvede at vove pelsen. Måske problemet ville løse sig af sig selv, eller måske ville den britiske løve gå i brechen for Danmark og rage den bornholmske kastanie ud af ilden. Amtmanden kendte ikke til storpolitikkens spilleregler, men i modsætning til embedsmændene i Udenrigsministeriet, der havde et distant og formelt forhold til det sovjetiske gesandtskab i København, og slet intet til russerne på Bornholm, havde von Stemann rige erfaringer fra sit arbejde i marken og sin selskabelige omgang med Moskvas militære repræsentanter på sin ø.

Gustav Rasmussen svarede imidlertid, at han »med glæde« ville drøfte Bornholmspørgsmålet med amtmanden på et møde i Udenrigsministeriet den 16. december. Vi har kun von Stemanns takkeskrivelse efter mødet til at belyse, hvad de to talte om, og

5. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 24.11.1945.
6. UM 87 F 3/33. Stemann til Svenningsen 12.11.1945.
7. UM 105 Dan 5. Stemann til Gustav Rasmussen 1.12.1945.

hvilke konklusioner de nåede frem til. Men amtmanden blev beroliget, ikke mindst ved at have fået forsikringer om, at de danske hær- og flådestyrker på Bornholm snart ville blive forøget. Han var dog endnu ikke helt overbevist om, at regeringen ville handle selvstændigt. Han gav nemlig udenrigsministeren det råd, at hvis man ville opnå noget i forhold til russerne, måtte man gå direkte til dem og vinde deres tillid, og ikke henvende sig via USA eller Storbritannien.

At von Stemann ikke selv troede på nogen hurtig løsning af »hele russerspørgsmålet«, fremgår af hans interessante oplysning til udenrigsministeren om, at der var aftalt bedækning af danske militærhopper ved nogle russiske fuldblodshingste, som tyskerne havde bragt til Danmark, og som nu efter sovjetisk krav var blevet overført fra Sjælland til Bornholm. Bedækningen kunne dog først finde sted efter 1. april 1946, betroede amtmanden udenrigsministeren.[8] Så længe må von Stemann altså have forestillet sig en sovjetisk militær tilstedeværelse på øen. Hvad udenrigsminister Gustav Rasmussen tænkte, da han blev indviet i dette uortodokse initiativ til med sovjetisk bistand at forøge og styrke den danske forsvarsmagt, vides ikke.

Invitation af marskal Rokossovskij

I sit brev til Udenrigsministeriets direktør den 12. november havde von Stemann også foreslået, at den danske regering både inviterede general Jakusjov og generalens foresatte, marskal Rokossovskij til København via Bornholm. Det var tilsyneladende en idé, general Jakusjov havde indgivet amtmanden. På et ministermøde fem dage senere gjorde udenrigsminister Gustav Rasmussen amtmandens forslag til sine egne, og begge forslag fik tilslutning i regeringen. Ifølge et notat fra ministermødet gjorde Gustav Rasmussen opmærksom på, at Montgomery i forbindelse med sit besøg i Danmark den 12. maj havde fået Elefantordenen. Få dage senere var udenrigsministeren hos kongen for at forelægge majestæten spørgsmålet om en russisk marskals besøg i Danmark, herunder spørgsmålet om den pågældendes dekoration med Elefantordenen.[9]

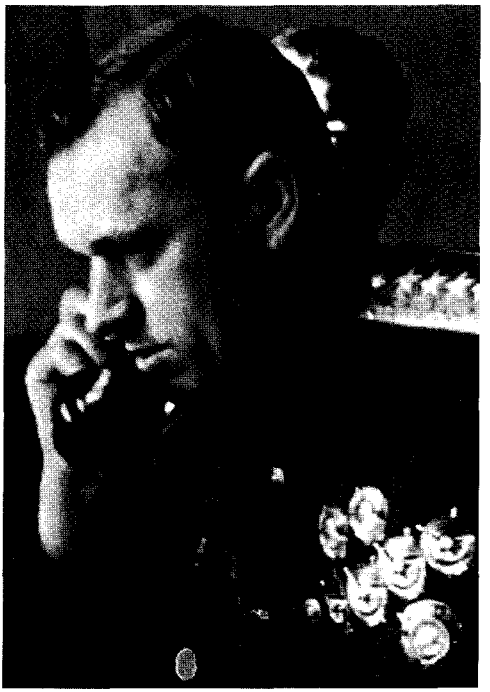

Marskal Rokossovskij, der i begyndelsen af maj 1945 forsøgte at erobre Lybæk og dermed muligheden for at trænge op i Jylland.

Formentlig har kongen givet sit samtykke. Elefantordenen er et politisk instrument, og dekoreringen af en sovjetisk marskal ville skabe ligevægt i Danmarks neutralitetspolitik, efter at en britisk marskal tidligere på året var blevet Elefantridder. I hvert fald afgik der ind under Jul et telegram til gesandten i Moskva om at meddele den sovjetiske

8. UM 105 Dan 5. Stemann til Gustav Rasmussen 18.12.1945.
9. UM 87 F 3/33. Stemann til Svenningsen 12.11.1945; Gustav Rasmussens notat 17.11.1945; Frants Hvass' notat 20.11.1945. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 242.

regering, at Danmark meget gerne ville se »en af Sovjetunionens sejrrige hærførere« som regeringens gæst.[10] Indbydelsen kan ses som endnu et dansk vink til Moskva om, at tiden efter dansk opfattelse var ved at være inde til rømning, afskedsparade og æresbevisning. Moskva tog sig god tid med besvarelsen af indbydelsen, og da svaret omsider forelå den 11. februar 1946, var det negativt. Med henvisning til travlhed i forbindelse med demobiliseringen af de væbnede styrker meddelte Udenrigskommissariatet, at ingen af de sovjetiske marskaller desværre havde tid til at komme til Danmark.[11]

Forsvarsledelsen og Bornholm

Da udenrigsministeren og amtmanden den 16. december holdt deres møde om »hele russerspørgmålet og Bornholm«, havde Gustav Rasmussen gennemført det første af en række møder om Bornholm med forsvarsministeren og de militære værnschefer. Møderne var kommet i stand takket være den militære ledelse og Forsvarsministeriet, der mente, at det var på tide at foretage sig noget aktivt for at få de sovjetiske styrker væk fra den danske ø, og derfor ønskede at skubbe på den forsigtige udenrigsminister.[12] I løbet af november måned var som tidligere nævnt hovedparten af de britiske styrker blevet trukket hjem. Det første møde fandt sted den 6. december. Måske har amtmanden hvisket sin gode ven, viceadmiral Vedel, i øret, at Gustav Rasmussen trængte til inspiration. Flådechefen havde jo i oktober sammen med forsvarsministeren været på Bornholm og her haft god lejlighed til under pauserne i selskabeligheden at drøfte den sovjetiske besættelse med amtmanden. Under alle omstændigheder var det Bornholm, der var emnet for mødet den 6. december. Og det var resultaterne af just dette møde, der havde opmuntret amtmanden.

Regeringen havde som allerede nævnt siden september-oktober officielt hævdet, at den danske forsvarsmagt selv var i stand til at varetage de foreliggende opgaver på Bornholm. Men på mødet i december sagde general Gørtz, at der endnu ikke fandtes fuldt uddannet dansk militært mandskab at sende til øen, kun delvist uddannede soldater til videreuddannelse. (Gørtz oplyste også, at man end ikke havde mandskab til at bevogte de mange flygtninge i Danmark). Viceadmiral Vedel fortalte, at fem danske minestrygere efter Nytår ville blive sendt til Bornholm og blive på Bornholm i to uger. Man – dvs. Vedel – havde besluttet blot at underrette russerne, men ikke spørge dem på forhånd – dvs. von Stemanns fremgangsmåde. Men i øvrigt havde flåden heller ikke for tiden skibsmateriel af virkelig militær betydning. Altså alt i alt et mistrøstigt billede af det danske forsvar.[13]

Udenrigsministeriets nye direktør, Frants Hvass, havde fra nylige samtaler i London fået det indtryk, at Foreign Office ikke var pessimistisk med hensyn til Bornholm. Man mente nu i London, at Moskva ønskede den danske ø som et kort på hånden over for britiske planer om Kielerkanalen og over for de resterende britiske styrker i Danmark. Hvass kunne også referere en udtalelse fra en britisk flyvergeneral om, at den britiske rømning af de tyske flyvepladser i Danmark kunne ske allerede omkring Nytår. På baggrund af de militære chefers nedslående redegørelse understregede Hvass, at Danmark alligevel måtte være rede til at acceptere et britisk tilbud om rømning, hvis det skulle blive fremsat. Regeringen havde jo allerede i oktober over for London lagt stor vægt på en hurtig rømning. Gørtz mente, at danske styrker

10. UM 87 F 3/33. UM til GSK-Moskva 23.12.1945. Dewing fik som Korotkov Storkorset
11. UM GSK-Moskva 87 F 1. Note af 11.2.1946.
12. KM 1. kt. B 67 Jnr. 7793/45 og 7794/45. Gustav Rasmussen til Harald Petersen 20.11.1945. (Udenrigsministeren udtalte sin store glæde over forslaget).
13. UM 105 Dan 5. Referat af møde mellem udenrigs- og forsvarsministeren samt de militære chefer 6.12.1945.

General Ebbe Gørtz (1886-1976) og viceadmiral A. H. Vedel (1894-1981) lytter opmærksomt til, hvad deres forsvarsminister siger til den sovjetiske general, der militært beherskede en del af dansk territorium. De to danske værnschefer spillede en betydelig rolle for udenrigsminister Gustav Rasmussens beslutning om ved årsskiftet 1945-1946 at rette henvendelse til Moskva om en rømning af Bornholm. Den skaldede isse er von Stemanns. (Det kgl. Bibliotek)

kunne overtage bevogtningen af flyvepladserne fra midten af januar 1946.

Det største problem så han i indkvarteringsmulighederne på Bornholm. For tiden var der kun et dansk kompagni på øen. Hvis denne styrke skulle forøges, forudsatte det, at russerne forinden rykkede ud. General Gørtz' argument – at flere danske soldater på Bornholm forudsatte en forudgående reducering af den sovjetiske styrke – kan umiddelbart lyde ejendommeligt. De sovjetiske styrker lagde jo ikke beslag på nogen dansk lejr eller andre danske militære faciliteter. Størsteparten lå i selvbyggede eller tyskopførte barakker. Argumentet giver imidlertid god mening, når det ses i sammenhæng med den taktik, den militære ledelse anbefalede Udenrigsministeriet at følge: Ved at optage forhandlinger med Moskva om de rent *praktiske* problemer, der var forbundet med at styrke den danske militære tilstedeværelse på Bornholm, kunne den danske regering føle Kreml på tænderne med hensyn til udsigten til en sovjetisk rømning af øen.

At det var den fremgangsmåde, general Gørtz og viceadmiral Vedel foreslog Udenrigsministeriet, fremgår af et følgende møde mellem den militære og udenrigsministerielle ekspertise, som fandt sted i begyndelsen af januar 1946. Af en rapport fra 1945-årets slutning om den danske hærs opgaver mente

den sovjetiske gesandt at kunne aflæse general Gørtz' utilfredshed med, at den danske forsvarsmagt endnu ikke havde fået lov til at overtage forsvaret af den besatte ø.[14] Men før dette spor forfølges videre, er det nødvendigt at vende blikket mod London.

Opsang fra London

Mellem de to møder med de militære chefer om Bornholm havde udenrigsminister Gustav Rasmussen den 11. december fremsat en erklæring om Bornholm og Sovjetunionen til *The New York Times*. Sandsynligvis skal dette usædvanlige skridt ses i lyset af, at en alliеret udenrigsministerkonference snart skulle finde sted i Moskva. Udenrigsministeren fremhævede ganske vist, at det var hans *personlige* syn på sagen, han fremsatte – nemlig at russerne ikke ville blive på Bornholm længere, end de selv syntes! Men udenrigsministerens personlige syn var naturligvis regeringens, og hans indledende, tomme udsagn blev suppleret med en fremhævelse af, at de sovjetiske styrkers tilstedeværelse på den danske ø var »midlertidigt« – hvilket Moskva jo også selv fra begyndelsen havde understreget. Gustav Rasmussen sagde videre, at der havde fundet mundtlige drøftelser sted med Moskva om rømningen af Bornholm, men at Danmark ikke have foretaget nogen formel demarche. Den amerikanske avis forsøgte også at få statsminister Knud Kristensen til at udtale sig og ville bl. a. vide, om den danske regering havde spurgt Moskva, hvornår russerne forlod Bornholm. Knud Kristensen, der var kendt for ikke at forsnakke sig, udtrykte blot det fromme håb, at alle fremmede tropper ville forlade Danmark.[15]

Gustav Rasmussens påstand om, at der havde fundet drøftelser sted om ophævelsen af den sovjetiske besættelse, var en overdrivelse af dimensioner. Der havde kun fra dansk side været sporadisk omtale af sagen. Gustav Rasmussens offentlige udtalelse må imidlertid ses som rettet mod Moskva: Hvis ikke Kreml viste bevægelse i spørgsmålet, *kunne* der komme en officiel henvendelse fra den danske regering. Udenrigsministeren nævnte også den amerikanske tilstedeværelse på Grønland på en måde, der var bestemt for Moskva. Først fremhævede han, at de amerikanske styrker på Grønland havde ret til at være der i medfør af den traktat, som Kaufmann i 1941 havde undertegnet, og som siden var blevet godkendt af den danske regering. (Russerne var på Bornholm uden traktat og derfor uden ret). På den anden side var retten til at have baser på Grønland kun blevet givet under krigen og i krigstid. Han understregede også, at USA ikke havde fremsat krav om permanente baser på Grønland.

Det var imidlertid Gustav Rasmussens bevidste sidestillen af de sovjetiske styrker på Bornholm med de britiske og amerikanske styrker i andre dele af Danmark, der vakte opsigt – i hvert fald i London, hvor man fandt denne sammenligning højst upassende, hvilket gesandt Reventlow da også fik at vide.[16] Men heller ikke Andrej Plakhin brød sig om Gustav Rasmussens udtalelser. Han kaldte udenrigsministerens offentligt udtalte overbevisning om, at de sovjetiske styrkers ophold på Bornholm kun havde midlertidig karakter, for »ejendommelig.[17] Det ejendommelige er imidlertid, at den sovjetiske gesandt fandt den danske udenrigsministers udtalelse upassende, da han jo i virkeligheden blot gentog det officielle sovjetiske standpunkt. Plakhins irritation afslører, hvor ilde berørt Moskva var over selv en så forsigtig dansk omtale af spørgsmålet.

14. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Årsrapport for 1945.
15. Gustav Rasmussens interview blev bragt på dansk af *Berlingske Tidende* 12.12.1945. Statsministeriets arkiv. Sekretariatet. Interviewet med Knud Kristensen fandt sted 8.12.1945, men blev først trykt 9.1.1946.
16. FO 181 1001/1. FO til ambassaden Moskva 21.12.1945.
17. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512. Årsrapport for 1945.

Lige før Julen 1945 modtog Reventlow i London en længere tilrettevisning i Foreign Office i anledning af Gustav Rasmussens interview. Warner sagde, at han havde studset over, at den danske udenrigsminister havde sidestillet de sovjetiske tropper på Bornholm med de britiske og amerikanske i det øvrige Danmark. Det gav et misvisende billede i betragtning af, at de fåtallige britiske styrker var i Danmark efter den danske regerings ønske bl.a. for at træne danske soldater til deltagelse i okkupationen af Tyskland. Warner spurgte mistroisk, om den nuværende danske regerings politik var helt den samme som den tidligeres? For at understrege sit synspunkt nævnte han, at den tjekkoslovakiske regering jo havde benyttet britisk og amerikansk rømning af Tjekkoslovakiet til at lægge pres på Sovjetunionen, så også de sovjetiske tropper var blevet trukket tilbage. London havde forventet, at den danske regering på samme måde ville have aftvunget Moskva et tilsagn om rømning af Bornholm. Nu var tiden forpasset, og Moskva ville kunne bruge Gustav Rasmussens udtalelser til at kræve de resterende britiske småenheder væk, før man selv trak sine store styrker, der intet praktisk formål havde, væk fra den danske ø. Han ville gerne vide, sagde han, hvad der egentlig var den danske regerings politiske linie.

Der var altså tale om en ganske kraftig britisk kritik af den danske udenrigsminister og dennes passivitet, ja nærmest en anklage for dansk løftebrud. I streng fortrolighed føjede Warner til, at der før eller senere måtte ske et opgør om de sovjetiske og vestallierede troppers forbliven i de tidligere tyskbesatte og andre lande. Når dette opgør kom, ville London også nævne Danmark og understrege, at de britiske tropper dér aldrig havde været brugt til at udøve politisk tryk – underforstået: det havde de sovjetiske styrker på Bornholm. Reventlow forsøgte naturligvis at forsvare sin minister ved at tale om Danmarks vanskelige stilling og det danske ønske om, at der var den fornødne balance i forholdet mellem Øst og Vest. Fra dansk side regnede man med, at Storbritannien ville forstå dette og bedømme danske udtalelser angående et for Danmark så livsvigtigt spørgsmål rigtigt.[18]

Londons kritik må have forskrækket Gustav Rasmussen. Storbritannien var Danmarks vigtigste internationale partner. Der var tale om en usædvanlig skarp kritik af hans måde at lede dansk udenrigspolitik på i et vitalt anliggende. Og kritikken indeholdt en advarsel om et kommende offentligt britisk angreb på sovjetisk besættelsespolitik inklusive besættelsen af Bornholm, som kunne blive særdeles ubehageligt for Danmark. Sandsynligvis var det denne britiske opsang, der fik Gustav Rasmussen til allerførst i det nye år at lave udkast til instruks til Døssing om Bornholm-spørgsmålet. Udenrigsministeren forklarede i et brev til Reventlow i begyndelsen af januar 1946, at han ikke syntes, at hans udtalelser til den amerikanske avis kunne misforståes. Han havde haft forholdene efter kapitulationen som helhed for øje. Og den nuværende regering så på spørgsmålet om fremmede tropper på samme måde som den forrige regering. Udenrigsministeren ville heller ikke acceptere det britiske synspunkt, at tidspunktet for en henvendelse til Moskva om Bornholm var forpasset. Han hævdede, at Udenrigsministeriet længe havde haft opmærksomheden rettet mod at finde det rette tidspunkt, og når Reventlow i London modtog ministerens brev, ville en instruks allerede være på vej til Døssing i Moskva om at aflevere en note til Molotov. I øvrigt skulle udenrigsministeren snart til London, og ville da gerne drøfte Bornholm-spørgsmålet nærmere med Reventlow.[19]

Gustav Rasmussens brev emmer af dårlig samvittighed. Det var ikke rigtigt, at en instruks til Døssing allerede var på vej – den

18. UM GSK-London 1977 5 F 20. Reventlow til Gustav Rasmussen 22.12.1945.
19. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussen til Reventlow 5.1.1946.

kom først af sted flere uger senere. Udenrigsministerkonferencen i Moskva var netop sluttet. Det ville have været naturligt, om den danske udenrigstjeneste havde interesseret sig for denne konference. Måske var der blevet drøftet emner af dansk interesse. Som vi skal se, rejste Molotov og Stalin faktisk strædespørgsmålet flere gange på konferencen. I slutningen af januar 1946 hævdede journalist K. Bøgholm i et brev til Hvass, at Molotov på Moskva-konferencen skulle have lovet at rømme Bornholm i nær fremtid. Bevin skulle dertil have svaret, at han håbede, det ville ske i *meget* nær fremtid.[20] Gustav Rasmussen blev orienteret om Bøgholms meddelelse, der må stamme fra britiske kilder – og som i sin substans viste sig at være rigtig, men tilsyneladende foretog hverken han eller Hvass sig noget for at få meddelelsen bekræftet i London. Bevin orienterede senere – den 21. februar 1946 – Underhuset om konferencen i december 1945, men ifølge den britiske ambassadør i Danmark udviste Gustav Rasmussen kun ringe interesse for sagen og lod blot Reventlow spørge ganske forsigtigt til sagen i Foreign Office.[21]

Passiviteten og den manglende interesse er mildt sagt forbløffende.

Vejledning fra forsvaret

På et nyt møde mellem Udenrigsministeriet og forsvarets chefer den 3. januar 1946 var der enighed om, at man ikke bare ville arbejde på at få nogle russiske ivan'er til at rykke ud, for at nogle flere danske jens'er kunne komme til Bornholm. Hvis man ikke kunne opnå en *fuldstændig* sovjetisk tilbagetrækning, var der ikke nogen afgørende dansk interesse knyttet til at optage forhandlinger med russerne om frigørelse af indkvarteringsmuligheder for danske soldater, sagde general Gørtz. På et spørgsmål fra udenrigsministeren svarede generalen, at man ikke først skulle spørge russerne om lov til at sende flere danske tropper til Bornholm. Han mente heller ikke, at man skulle oplyse russerne om, hvor mange danske soldater det ville dreje sig om. Man skulle blot sige, at Danmark nu var rede til selv at løse de militære opgaver, der forelå. Men Udenrigsministeriet burde tage teten ved at indlede forhandlinger med russerne om de praktiske problemer med indkvarteringen af flere danske soldater – som optakt til at få de sovjetiske til at rykke ud. Forsvarsministeren ville så ansøge om midler til det nødvendige kasernebyggeri, hvis man kunne forvente en fuldkommen sovjetisk tilbagetrækning ved ankomsten af større danske styrker til øen.

Frants Hvass ville gerne høre den militære sagkundskabs mening om Bornholms strategiske betydning. Generalen og viceadmiralen var enige om, at Bornholms betydning var af sømilitær karakter, og at den var »stor«, såfremt et modsætningsforhold mellem Øst og Vest skulle opstå. Der var ganske vist ingen større havne på øen, men den ville alligevel have »afgørende betydning ... for russernes forhold såvel vestover som til Sverige«. Det er interessant at sammenligne denne danske militære vurdering med de britiske stabschefers vurderinger i både 1945 og 1946. I London tillagde man ikke den danske Østersø-ø samme store strategiske betydning som i København. Set fra London kunne man udmærket undvære Bornholm i forsvaret af forbindelsesvejene til og fra Østersøen, så længe man havde mulighed for at sætte sig på det øvrige Danmark. I Sverige derimod så man med stor alvor på risikoen for en permanent sovjetisk tilstedeværelse på den danske ø.

20. UM 105 Dan 5 K. Bøgholm til Hvass 26.1.1946.
21. FO 371 56233 130619 FO til København 28.2.1946. Ifølge Per Federspiel informerede London i januar 1946 den danske regering om Kremls store optagethed af de danske stræder og den sovjetiske mistanke til Storbritannien på Moskva-konferencen. Per Federspiel til forfatteren juni 1986.

Gustav Rasmussen, der endnu havde den britiske opsang i frisk erindring, sagde på mødet, at tidspunktet nu var kommet, hvor Danmark skulle rette henvendelse til Moskva om at få de sovjetiske styrker trukket væk fra Bornholm. Hans begrundelse lød, at de fleste britiske styrker jo var afrejst. Ved en sådan henvendelse ville det – som han udtrykte det – »være rart« at kunne anføre, hvor mange briter og amerikanere der havde været i Danmark på det tidspunkt, da der var flest. Dette tal skulle så i argumentationen over for Moskva danne baggrund for anførelse af det nuværende, beskedne antal. Det havde imidlertid ikke været muligt for Udenrigsministeriet at få de nøjagtige tal. Gørtz kunne supplere med, at det heller ikke for Krigsministeriet havde været muligt at trænge til bunds i dette spørgsmål. Unægtelig oplysninger, der viser, hvor afmægtig Danmark også politisk var i forhold til de to angelsaksiske befrielsesmagter. General Gørtz og viceadmiral Vedel ville nu forsøge at få de relevante oplysninger fra de britiske militære myndigheder, og hvis dette ikke førte til noget, ville man selv sammenstille de for Krigsministeriet foreliggende oplysninger.[22]

I et interview til *Berlingske Tidende* to måneder senere oplyste chefen for den britiske militærmission, brigadegeneral W. H. F. Crowe, at der oprindeligt havde været 10.000 britiske soldater til de store opgaver, der skulle løses i Danmark. Nu (marts 1946) var der kun ca. 350 soldater plus nogle piloter og nogle få flådeofficerer tilbage. Samme dag udtalte forsvarsminister Harald Petersen imidlertid til *Ekstrabladet*, at der fortsat var omkring 1.000 britiske soldater. Forsvarsministerens oplysninger lå nærmere sandheden end brigadegeneralens. Per 25. januar 1946 var der 1.230 mand i den britiske militærmission, der i øvrigt først blev opløst den 31. august 1947. Ved opløsningen var der 150 mand.[23]

Samme dag, den 3. januar 1946 – formentlig efter mødet med Gørtz og Vedel om russerne og Bornholm – besøgte direktør Hvass privat tidligere udenrigsminister P. Munch – »efter eget ønske«, som Munch noterede i sine optegnelser. Hvass sagde, at man (dvs. Udenrigsministeriet) intet vidste om russernes opgivelse af Bornholm. Man havde imidlertid virket for at få de sidste englændere bort, »så russerne kunne miste grundlaget for at blive«. Nu ville de sidste briter snart tage bort, mente Hvass, »men det tvivlsomme var jo, om det ville påvirke russerne«.[24] Hvass' pessimisme skulle vise sig at være ubegrundet. Som tidligere omtalt var Moskva overordentlig opmærksom på den britiske militære tilstedeværelse i Danmark. Man må formode, at den sovjetiske efterretningstjeneste i Danmark var velorienteret om den britiske faktor, og om at de britiske styrker i Danmark nu sang på sidste vers. I den forbindelse er en samtale mellem amtmand von Stemann og general Jakusjov kort efter Nytår – dvs. ved det tidspunkt, hvor Udenrigsministeriets direktør stadig var pessimist – særdeles interessant. Ifølge von Stemann sagde generalen, at selv om han ikke var spåmand, ville han tro, at de sovjetiske tropper havde forladt Bornholm inden udgangen af 1946.[25]

Når den sovjetiske kommandant udtalte sig sådan, vel vidende at hans udtalelser ville gå videre til den danske regering, må han have fået informationer fra Moskva om, at en rømning af Bornholm var forestående. Samme dag som den pessimistiske direktør talte med P. Munch, skrev amtmanden på Bornholm til udenrigsministeren og orienterede denne om Jakusjovs udtalelser. Sarkastisk føjede von Stemann til, at det »i al min

22. UM 105 Dan 5. Referat af møde mellem udenrigs- og forsvarsministeren samt de militære chefer 3.1.1946.
23. *Berlingske Tidende* og *Ekstrabladet* 8.3.1946. AVP RF F. 169, op. 10, p. 10, d. 12. Oversættelse af Crowes og Harald Petersens udtalelser. Helmut Handzik: *Politische Bedingungen sowjetischer Truppenabzüge 1925-1958* (1993), s. 78. Oplysninger fra den danske ambassade i Bonn 17.9.1991.
24. P. Munch: *Erindringer* 1942-1947 bd. 2 (1967), s. 317.
25. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 253.

uvidenhed« forekom ham, at det var noget af interesse ud over det sædvanlige, og at det måske kunne være udenrigsministeren til nytte i forbindelse med dennes forestående rejse til England.[26] Amtmanden fik ingen reaktion.

Godt en uge senere tilsendte general Gørtz Udenrigsministeriet nogle »overvejelser vedrørende den russiske besættelse af Bornholm«. Overvejelserne havde form af et udkast til, hvordan Udenrigsministeriet skulle argumentere over for Moskva. På baggrund af den militære ekspertises fortrolige oplysninger om det danske militærs miserable tilstand er det interessant at se, hvordan det officielle billede til at overbevise Sovjetunionen med tager sig ud. Man skulle sige til Moskva, at den danske regering nu selv ville være i stand til at placere »fuldt organiserede militære styrker« på øen i »nogenlunde det omfang, man fra russisk side vil skønne nødvendigt«. Videre hed det om de britiske og amerikanske besættelsesstyrker i Danmark, at »i overensstemmelse med denne evne fra Danmarks side til nu selv at varetage de militære sikkerhedsopgaver« var – i den del af landet, der lå uden for Bornholm, og efter aftale med de respektive regeringer – den britiske og amerikanske styrke reduceret fra hele »ca. 9.000 mand til praktisk taget 0«. Tallet på de 9.000 mand vestsoldater var et tusinde for lavt, det samme var »praktisk taget 0«.

Den danske regering kunne derfor fra et militært synspunkt nu meddele Moskva, at den var rede til med kort varsel og efter forudgående forhandling mellem de russiske og danske militære myndigheder »angående de praktiske spørgsmål, der skal løses i forbindelse med overtagelsen«, at afsende de fornødne styrker til Bornholm. Samme dag sendte Gørtz tillige »et par udarbejdelser« til Udenrigsministeriet om »Tysklands...teorien og Bornholm«. Hvad Bornholms strategiske betydning angik, havde han og viceadmiralen endnu ikke afsluttet deres overvejelser.[27] De nævnte »udarbejdelser« findes desværre ikke mere i materialet i Udenrigsministeriets arkiv. Der findes heller ikke spor af de militære sagkyndiges vurdering af den besatte øs strategiske betydning. Disse militære overvejelser er imidlertid af sekundær betydning. Det afgørende er, at den danske militære ledelse utvetydigt anbefalede Udenrigsministeriet og dermed regeringen at bede Moskva om at forlade Bornholm, så dansk militær kunne overtage ansvaret for denne del af rigets forsvar.

Som vi skal se, fulgte Udenrigsministeriet ganske nøje de anvisninger, militæret havde givet – helt ud i den sproglige udformning af den henvendelse til den sovjetiske regering, som nu langt om længe blev udarbejdet. Det blev general Gørtz' notat af 12. januar 1946, der kom til at udgøre grundstammen i Udenrigsministeriets senere note til den sovjetiske regering.

Bornholm som pressionsmiddel

Udenrigsministerkonferencen i Moskva i december 1945 synes at være blevet afgørende for Kremls stillingtagen til hele Bornholmspørgsmålet og de dermed sammenhængende strædeproblemer. Bornholm blev ifølge de officielle referater ikke nævnt på konferencen, men Sovjetunionen fik et britisk tilsagn om, at Storbritannien ikke ville etablere militære baser på dansk territorium, og at der skulle være uhindret sejlads i de danske stræder for alle nationers skibe.

26. UM 87 F 3/33. Stemann til Gustav Rasmussen 3.1.1946 med genpart af rapport til Indenrigsministeriet. Det betydelige antal tyske tropper i Danmark efter befrielsen synes derimod ikke at have bekymret Moskva eller for den sags skyld den danske regering. Måske fordi alle vidste, at de ville forlade Danmark senest samtidig med briterne. Endnu i 1946 var der 25.000 tyske soldater i Danmark.
27. UM 105 Dan 5. Notat af 12.1.1946 signeret Gørtz.

Forud for den vigtige konference havde Molotov bedt tidligere udenrigskommissær Maksim Litvinov om at udarbejde et memorandum om Østersø-stræderne og Kielerkanalen. Litvinov henviste i sin redegørelse til Litvinov-kommisionens notat af 19. juli 1944 om emnet (se s. 23-25) og tilføjede, at den eneste forandring, der var sket siden da, var, at der nu i Polen sad en sovjetvenlig regering, hvis fulde støtte Moskva kunne regne med ved løsningen af Østersø-problemerne. Litvinov var temmelig pessimistisk i sin vurdering af mulighederne for grundlæggende at ændre forholdene i sovjetisk favør. At overføre kontrollen over stræderne og kanalen til kun én stat (Sovjet) var »klart urealistisk«. Derfor skulle Sovjet tilstræbe en internationalisering, men en sådan ville kun være effektiv, »hvis der blev oprettet militære baser og befæstninger på passende steder ved stræderne og kanalen«. Litvinov gjorde videre opmærksom på, at hvis Storbritannien og USA gik med til en internationalisering af stræderne, ville de kræve deltagelse i kontroludøvelsen. Alligevel burde Moskva spille ud med et forslag om, at kun Østersø-staterne Sovjetunionen, Polen, Sverige og Danmark skulle kontrollere de danske stræder. Norge skulle ikke med, sådan som Dekanozov tidligere havde foreslået, for Norge var ikke mere Østersømagt end f. eks. Holland og Belgien. Princippet om Østersø-magternes fortrinsstilling ved kontrollen med de danske stræder var vigtigt, hvis Sovjetunionen også ville kræve dette princip respekteret med hensyn til Dardanellerne.

Litvinov anførte tre kategorier af argumenter for et sådant krav: Historiske, geografiske og politiske. Historisk kunne man bl.a. anføre restriktionerne over for ikke-Østersømagterne i Roskilde-freden af 1658. Geografisk kunne man pege på, at Østersøen ligesom Sortehavet var et »indre« hav og ikke en gennemsejlingsvej til andre have. De politiske argumenter var imidlertid de vigtigste. Litvinov henviste til, at Storbritannien altid talte om sine særlige interesser i Gibraltar-strædet og Suez-kanalen, fordi de lå på Englands kommunikationslinier til dets dominions og kolonier. De danske stræder spillede samme rolle for Sovjetunionen som Panama-kanalen for USA – de lå på de sovjetiske Østersø-havnes kommunikationslinier til havnene i Ishavet, Hvide- og Sortehavet samt Stillehavet. Stræderne var desuden Sovjetunionens udgang til Atlanterhavet og alle kontinenter. Men erfaringerne fra to verdenskrige havde vist, hvilken skade Sovjetunionen havde lidt, fordi stræderne blev behersket af en fjendtlig magt. Det ville ikke være nogen løsning at overlade kontrollen over stræderne til en så lille stat som Danmark. Det gav ingen garantier, hvad erfaringerne fra verdenskrigene viste.

Litvinov forventede stærk britisk og amerikansk modstand mod forslaget om de danske stræders internationalisering. Derimod så han anderledes optimistisk på mulighederne for at få Kielerkanalen internationaliseret. Hans optimisme skyldtes, at Sovjetunionen havde et pressionsmiddel i den besatte ø Bornholm. Hvis vestmagterne skulle modsætte sig Kielerkanalens internationalisering, kunne Moskva ifølge Litvinov sige, at der så måtte findes andre måder at styrke sikkerheden i Østersøen på, f. eks. ved »oprettelsen af en slags Østersøens Gibraltar ved at befæste øerne Rygen og Bornholm.«[28] Forud for konferencen havde Kreml også ladet offentliggøre en længere artikel i et sovjetisk tidsskrift om Kielerkanalens fremtid. Heri understregedes Ruslands særlige behov for uhindret sejlads og interesse i at kunne kontrollere kanalen.[29]

28. AVP RF F. 085, op. 30, p. 123, d. 361, ll. 61-64. Litvinovs memorandum til Molotov »К вопросу о Балтийских проливах и Кильском канале« 18.12.1945.
29. J. Segal i *Мировая экономика и мировая политика*, her efter *Fremtiden* november 1945.

Den britiske udenrigsminister Ernest Bevin (1881-1951) i alvorlig samtale med udenrigsminister Gustav Rasmussen. Man kan næppe forestille sig to mere forskellige typer. Den forsigtige dansker måtte have flere kraftige opfordringer fra London, før han efter ti måneders sovjetisk besættelse forsigtigt spurgte Moskva, om man ikke nok var enig i, at Danmark nu godt selv kunne overtage ansvaret for den danske ø Bornholm. Briterne undrede sig over, at den danske udenrigstjeneste ikke interesserede sig for de sovjetiske forhandlinger med de vestallierede om de danske stræder og Kielerkanalen. (Det kgl. Bibliotek)

Udenrigsministerkonferencen i Moskva december 1945

Vel for at give sine argumenter mere vægt sagde Molotov på mødet i Moskva med sine vestlige kolleger den 21. december, at det var Stalin, der havde bedt ham om at rejse spørgsmålet om de nuværende bestemmelser for kontrollen med Store Bælt, et spørgsmål som Stalin og Roosevelt havde drøftet på Teheran-konferencen. Både USA's udenrigsminister Byrnes og Bevin svarede, at de ikke kendte til noget kontrolsystem for Store Bælt, men Bevin – der fornemmede en sovjetisk uudtalt påstand om, at det i virkeligheden var briterne, der nu kontrollerede stræderne – ville lade spørgsmålet undersøge i London. Da Molotov to dage senere vendte tilbage til sagen, var Bevin bedre forberedt, mens James Byrnes igen sagde, at han ikke vidste noget. Molotov sagde, at det afgørende med hensyn til de danske stræder var, hvem der *kontrollerede* gennemsejlingen. Bevin, der havde fået færten af, at Moskva ønskede en særstilling med hensyn til stræderne, afviste, at der på nogen måde var tale om britisk direkte eller indirekte (via de danske flådemyndigheder) kontrol med sejladsen i de danske stræder. Den britiske flåde var ganske vist engageret i minestrygning i området, men dette skete ifølge en international aftale, som også Sovjetunionen var part i. Ellers var der ingen britiske orlogsskibe i

farvandet. Kontrollen var som før krigen i hænderne på kyststaterne (Danmark og Sverige), og dette system havde fungeret upåklageligt. Alle nationers skibe havde i praksis været i stand til uhindret at sejle ind i og ud af Østersøen både i krig og i fred.

Det sidste var en hasarderet påstand i betragtning af, at Tyskland både under 1. og 2. Verdenskrig havde været i stand til at afsnøre Østersøen. Molotov reagerede ifølge det britiske referat meget spagfærdigt og henviste blot endnu engang til, at erfaringerne fra krigen havde demonstreret Store Bælts betydning. Det var ikke nok at henvise til kyststaternes [formelle] kontrol med farvandet. (Ifølge det amerikanske referat sagde han, at spørgsmålet var mere kompliceret end blot kyststaternes kontrol). Men Bevin var afvisende, han ville ikke diskutere dette spørgsmål i Moskva og henviste til, at han allerede havde opfyldt Molotovs ønske om informationer om sagens eksisterende tilstand.

Under et særskilt møde med Stalin tog denne også kontrolspørgsmålet op. Stalin vendte nu opmærksomheden mod *Skagerrak* og sagde, at han gerne ville have afklaret, om sovjetisk skibsfart også havde ret til fri passage gennem dette farvand. Spørgsmålet forekommer ejendommeligt og giver kun mening, hvis det opfattes som en måde at få Bevin til udtrykkeligt at bekræfte den fri gennemsejlingsret. Bevin sagde, at så vidt han vidste, var der absolut fri passage gennem Skagerrak, og nu da Tyskland var slået, håbede Storbritannien, at det ville være muligt at få princippet om fri passage for alle landes skibe fastslået. Han føjede imidlertid til – og med brod mod Moskva – at London ikke ville vide af ideer om baser i området. Stalin reagerede med kort at sige, at han overhovedet ikke havde baser i tankerne.[30] Hermed var emnet uddebatteret.

På Moskva-konferencen kom Molotov også ind på tilbagetrækning af vestallierede militære styrker fra forskellige lande. Der var rygter i omløb om, at udenrigsministrene forhandlede om en større aftale om gensidige tilbagetrækninger fra besatte områder, bl. a. Iran. Diplomatiske kredse i London skulle ifølge presseforlydender anse det »for sandsynligt, at også Danmarks evakuering for engelske og russiske tropper indgår i planen«.[31] Der er intet i de tilgængelige kilder, der kan bekræfte disse forlydender, der synes inspireret af britiske formodninger om, at Moskva ville stille et sådant forslag. For at ruste den britiske delegation på konferencen for det tilfælde, at Bevin ville rejse spørgsmålet om besættelsen af Bornholm, tilsendte Foreign Office ham oplysninger om, hvor mange tusinde sovjetiske soldater, der var på Bornholm, og hvor få britiske der var i resten af landet.[32]

Bornholm-problemet blev som tidligere nævnt ikke drøftet, hvis man skal tro de officielle referater. Stalin og Molotov ønskede altså ikke at spille Bornholm-kortet, sådan som Litvinov havde anbefalet det. Molotov må have haft en fornemmelse af, at især Bevin brysk ville feje det af bordet. Ikke engang spørgsmålet om internationalisering af de danske stræder blev rejst fra sovjetisk side, selv om både Stalin og Molotov kredsede om sagen flere gange, og selv om USA tidligere selv havde været inde på en lignende tanke. Men nu var det ikke længere Roosevelt, men Harry Truman, der var USAs præsident, og han gav ikke så meget ved dørene.

Det var Storbritanniens rigtige opfattelse efter Moskva-konferencen, at Kreml havde fisket efter at få indrømmet en særstatus i forhold til de danske stræder. Noget sådant var London absolut modstander af. Som vi

30. FO 371 56232 130619. FO til bl.a. britiske ambassade i København 28.12.1945. *FRUS 1945 II General* (1967), s.718 og 747. Se også Dau: *Danmark og Sovjetunionen*, s. 122. Desværre kender vi ikke det sovjetiske referat.
31. *Bornholms Avis* 19. og 20.12.1945.
32. FO 181 1001/1 130820. FO til ambassaden i Moskva 23.12.1945.

senere skal se, tog Bevin kort tid efter et initiativ over for USA for at opnå enighed mellem de to sømagter om dette spørgsmål.[33] Der er ingen tvivl om Sovjetunionens ønske om en særstilling med hensyn til stræderne – det fremgår af overvejelserne i det sovjetiske udenrigskommissariat. Men det interessante og afgørende er, at Kreml ikke pressede på for at opnå en sådan særstilling, men undlod at skabe konflikt med de vestallierede herom.

Sandsynligvis begyndte Kreml nu alvorligt at overveje værdien af en fortsat besættelse af Bornholm. Man havde ikke ment at kunne følge Litvinovs råd om besættelsen som internationalt afpresningsmiddel. I forholdet til Danmark ville en fortsat besættelse kunne blive en politisk belastning – end ikke DKP ønskede de sovjetiske styrkers forbliven. Den danske regering havde ved flere lejligheder ladet forstå, at den var utålmodig efter at se øen rømmet. Hidtil havde man kunnet holde Danmark hen med nonchalant distance, løs snak og aflysning af forhandlinger. Men der var nu gået otte måneder siden befrielsen og afvæbningen af tyskerne på Bornholm, og i det lidt længere løb kunne man ikke blive ved med at holde den danske regering på arms afstand.

Med hensyn til stræderegimet havde Moskva nu fået mundtlige britiske forsikringer om, at der ikke ville ske ændringer, og at London ikke ville anlægge baser på dansk territorium. Den 21. februar 1946 forpligtede Bevin officielt Storbritannien på denne politik. Dette lå ganske vist langt fra de mål og planer, Moskva havde arbejdet med i årene og månederne forud. Men forudsætningerne for disse planer havde vist sig ikke at holde stik. Befrielsen af Danmark og den indenrigspolitiske udvikling i Danmark var forløbet meget skuffende og ganske anderledes end håbet og forventet. Ved at erklære sig rede til at rømme Bornholm ville Sovjetunionen kunne opnå eller bevare good-will i Danmark.

General Jakusjovs antydninger til von Stemann ved årsskiftet 1945-1946 tyder på, at Moskva på dette tidspunkt i princippet havde besluttet sig for en rømning. Tidsmæssigt passer det med Moskva-konferencens afslutning. Ved samme tid ankom også den politiske officer, major Auslender, igen til Bornholm efter mange måneders fravær. Hans ankomst peger i samme retning.[34] Nu ventede man i Moskva blot på en dansk anmodning om denne gunstbevisning. En sådan var da også langt om længe og efter megen frygt og bæven samt britisk pres under vejs.

Sovjetisk pessimisme: Danmark – »en britisk dominion«

Den optimisme, der var indeholdt i den sovjetiske agent Mikhail Kosovs rapport til TASS' hemmelige afdeling i sommeren 1945, forduftede i løbet af efteråret 1945. Enhedsforhandlingerne mellem DKP og Socialdemokratiet brød sammen, og der blev ikke noget af den folkedemokratiske valgblok, som DKP og den sovjetiske agent havde drømt om i befrielsesrusen.[35] Den ny sovjetiske gesandt ankom først til Danmark ind i juli, godt to måneder efter befrielsen. Hans ressourcer og formåen var beskedne – i begyndelsen var legationen indlogeret på et par hotelværelser. Andrej Plakhin blev hurtigt klar over, hvor solidt briterne havde sat sig på Danmark – både militært og på anden vis, og hvor store ressourcer de angelsaksiske magter disponerede over.

Valget til Folketinget den 30. oktober gav ganske vist DKP en stor fremgang fra to til 18 mandater, men da Socialdemokratiet ikke

33. FO 371 55749. FO til Washington 5.2.1946.
34. Stockholm-arkivet. Stemanns rapport 14.1.1946.
35. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 108. Kosov til N.G. Pal'gunov, TASS 8.6.1945. Se også Bent Jensen: »Den røde sommer«, *Morgenavisen Jyllands-Posten* 23.4.1995.

Den sovjetiske TASS-korrespondent Mikhail Kosov, der også havde andre opgaver end rent journalistiske. Han var ofte på Bornholm under den sovjetiske besættelse. (Erling Bjøl: Set i bakspejlet)

ville vide af dem og kaldte dem forrædere mod arbejderklassens interesser, kunne mandaterne ikke bruges til ret meget. I Moskva studerede Dekanozov grundigt valgresultatet i de hemmeligtstemplede TASS-meddelelser, han havde adgang til.[36] Valgresultatet på Bornholm var særligt interessant. Her havde kun 918 personer stemt på kommunisterne – lidt under de radikales 934 og kun en tiendedel af socialdemokraternes 9.536 stemmer. Det var meget små tal i forhold til landsgennemsnittet. I Maribo, hvor DKP i 1930rne havde haft samme styrke som i Rønne, gik kommunisterne frem fra 333 til 2.363, mens de i Rønne kun gik frem fra 304 til 684.

Plakhin sendte Molotov en 11-sider stor indberetning om valget og situationen i Danmark, som Molotov nøje studerede. Gesandtens rapport var stærkt pessimistisk. Han skrev indledningsvis, at valget havde medført en »kardinal« ændring i det politiske styrkeforhold, at DKP var valgets sejrherre, mens Socialdemokratiet var blevet svækket, og at Sovjetunionens og Den røde Hærs autoritet var blevet stærkt forøget, mens Englands tilsvarende var faldet. Men hele

36. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 110. Notater af 3.11.1945 om valget samt TASS-meddelelser.

indholdet af rapporten modsagde dette: Det var lykkedes de gamle politikere at splitte modstandsbevægelsen, så DKP ikke havde kunnet bruge bevægelsens autoritet til at beherske situationen. De gamle embedsmænd sad fortsat på alle kommandoposter i statsapparatet, og i erhvervsliv og politik var der heller ikke sket udrensninger. De gamle partier havde haft fordel af, at der var britiske og amerikanske styrker i landet. Og selv om der var utilfredshed i Socialdemokratiet med ledelsen, var partiets storhedstid ikke forbi, som nogen havde troet. Det havde fortsat en bred massebasis.[37]

Døssing, der havde en samtale med Dekanozov i begyndelsen af januar 1946, gav også udtryk for sin store skuffelse. Han havde selv været opstillet som kommunist i Sønderjylland, men var ikke blevet valgt. Han udtalte sig negativt om den regering, han var gesandt for, og sagde, at han håbede, at den næste regering ville blive mere demokratisk. Han mente, at arbejderne burde bruge strejkevåbnet under de herskende politiske forhold i Danmark. Døssing kunne fortsat ikke skelne mellem sin egen opfattelse og regeringens. Det kom også til udtryk, da han personligt og »som medlem af den danske modstandsbevægelse« måtte protestere imod, at Danmark var blevet udelukket fra fredskonferencen om Tyskland. Modstandsbevægelsen havde jo ydet en stor indsats under krigen. Dekanozov bed ham af med at sige, at Danmark »som bekendt« ikke havde deltaget i krigen mod Tyskland, men tværtimod havde ladet sig besætte. Døssings eget referat af samtalen afveg som altid fra det sovjetiske.[38]

Plakhins pessimisme var ikke blevet mindre, da han i februar 1946 i en detaljeret rapport udmalede situationen i Danmark for Molotov, der også denne gang flittigt satte streger i indberetningens margin.[39] Venstreregeringen opmuntrede åbenlyst såkaldt fascistiske elementer i landet. Det var ingen overdrivelse, mente den sovjetiske iagttager, at kalde Danmark for et fredet område både for hjemlig og udenlandsk fascistisk krapyl. Dertil kom, at de konservative havde fået drejet Christmas Møller til højre, arbejderbevægelsen var splittet, og landsforræderne blev ikke straffet. Danmarks stilling var næsten som en britisk dominion, briterne havde »bogstaveligt talt indspundet alle områder af det statslige, politiske og økonomiske liv i landet med et kompliceret net af agenturer, og deres talrige danske venner indtager ledende poster i hæren og det administrative apparat«. Der blev offentliggjort stadig mere anti-sovjetisk materiale i den danske presse. Men ikke nok med det:

> »Det er fuldstændig indlysende, at englænderne og amerikanerne udfører et stort arbejde for at omdanne Danmark til en [militær] platform i tilfælde af militære forviklinger mellem Vest og Øst. ... Den danske hær har fået engelske våben, mundering og instruktører. Danske piloter trænes på engelske skoler. ... Den danske hær er nu kun et simpelt anneks til den engelske hær«.

Allerede på dette tidspunkt – februar 1946 – anså den sovjetiske gesandt altså Danmark for »tabt« i den forstand, at landet befandt sig i de angelsaksiske magters faste greb.

Plakhin kommenterede også koblingen mellem de britiske og de sovjetiske militære styrker på dansk territorium, men på omvendt vis. Der var, skrev han, fortsat britiske militære styrker i Danmark, som ifølge »pålidelige kilder« kostede landet en halv million kr. om dagen (et afsindigt overdrevet tal!).

---

37. AVP RF F. 012, op. 6, p. 79, d. 108. Plakhin til Molotov 21.11.1945 med påtegning »Kam. Molotov har læst«.
38. AVP RF F. 085, op. 30, p. 123, d. 31, ll. 1-4. Referat af Dekanozovs samtale med Døssing 5.1.1945. UM Politiske depecher Moskva. Døssing til UM 7.1.1946.
39. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 512, ll. 2-10. Plakhin til Molotov 19.2.1946.

Hotellerne var fyldt med britiske officerer og agenter. Men den danske regering ville gerne fremstille sagen, som om det kun var de sovjetiske tropper på Bornholm, der udgjorde et problem. Mange mente, at når de britiske styrker ikke var rejst, skyldtes det tilstedeværelsen af sovjetiske tropper på Bornholm. I den forbindelse fandt Plakhin det nødvendigt at tilføje, at »selv kommunisterne er utilfredse med tilstedeværelsen af vore styrker på Bornholm.«

Disse dybt pessimistiske vurderinger af udviklingen i Danmark siden befrielsen indgik også i Moskvas beslutningsgrundlag og i vurderingen af værdien af fortsat at holde Bornholm besat.

10. Aktivering og anti-klimaks

»Den danske regering ville derfor meget påskønne, om også den sovjetrussiske regering måtte være enig i, at disse opgavers varetagelse overgår til den danske forsvarsmagt.«
Dansk note til Moskva, dateret 28.2.1946.

Noteudkast af 5. januar 1946

Efter forsvarsledelsens møder med udenrigsministeren og hans direktør i begyndelsen af december 1945 og lige efter Nytår 1946 blev der i Udenrigsministeriet lavet udkast til en instruks til Døssing den 5. januar. Der var nu gået otte måneder siden den sovjetiske landgang i maj 1945, og det var første gang den danske regering således tog sig for at gå direkte til den sovjetiske regering om besættelsen af Bornholm. Gustav Rasmussen synes omsider at have mistet troen på, at noget ville vise sig. Den sovjetiske regering ville ikke foreløbig modtage en dansk handelsdelegation i Moskva, og denne mulighed for at berøre Bornholm-problemet var derved faldet væk. I stedet ville udenrigsministeren nu rejse spørgsmålet i en note til Moskva under henvisning til, at de vestallierede tropper var trukket væk eller ved at blive det[1] – sådan som hans norske kollega allerede havde gjort det for præcis fire måneder siden. Der blev imidlertid – i modsætning til den norske fremgangsmåde – tale om en lang fødsel fra udkast til endelig instruks, og fra den første tanke frem til det tidspunkt, hvor den officielle henvendelse fandt sted.

I instruksudkastet mindede udenrigsministeren gesandten om, at denne allerede tidligere var blevet anmodet om at have opmærksomheden henvendt på at benytte »en gunstig lejlighed« til over for den sovjetiske regering at rejse spørgsmålet om tilbagetrækning af tropperne på Bornholm – »et spørgsmål, der ligger den danske regering og den danske befolkning stærkt på sinde«, som det hed. Det var den tidligere udenrigsminister Christmas Møllers huskeseddel fra over et halvt år tilbage (27. juni 1945), der her var tale om, men en gunstig lejlighed var altså ikke hidtil indtruffet. Fremover skulle gesandtens indsats være mere målrettet. De regulære amerikanske og britiske tropper havde nu forladt Danmark, hed det i udkastet, og Udenrigsministeriet måtte derfor »anse tidspunktet for egnet til at rette en henvendelse i officiel form til den sovjetrussiske regering

1. UM Washington-AMB 870 F 2. Notits af C.A.C. Brun 16.1.1946.

En ængstelig udenrigsminister Gustav Rasmussen, der kredser omkring Bornholm uden at have mod til at spørge den sovjetiske soldat, om han ikke godt vil flytte sig. Bo Bojesen har med denne tegning ramt plet. (Mandens Blad)

om en tilbagetrækning af de russiske tropper«. Skrivelsen var bilagt et udkast til en note. Ved overrækkelsen af noten skulle Døssing mundtligt fremhæve den store betydning, man fra dansk side tillagde denne sag, men samtidig give udtryk for »den oprigtige følelse af taknemmelighed, der besjæler det danske folk for Sovjetunionens heltemodige andel i Danmarks befrielse« – en ejendommelig udtryksform i betragtning af den fredelige befrielse. Tre dage senere orienterede Gustav Rasmussen regeringen på et ministermøde og fik her fuld tilslutning til sit initiativ.[2]

Noteudkastet var holdt i en overordentlig underdanig tone. Der blev ikke fremsat noget krav, ikke engang en opfordring, men kun et godt indpakket og meget høflig formuleret ønske. Efter en forsikring om, at de sidste britiske tropper snart ville forlade Danmark, hed det i den afgørende slutpassus, at den danske regering nu måtte »anse det for ønskeligt«, at danske styrker overtog ansvaret for Bornholm, og der-

2. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussen til Døssing 5.1.1946; sammes notat 8.1.1946.

for »med glæde« ville hilse en snarlig tilbagetrækning af de russiske styrker på øen. I notens endelige udformning blev der valgt en endnu blødere formulering: Den danske regering ville »meget påskønne, om også den russiske regering måtte være enig i«, at varetagelsen af opgaverne på Bornholm nu overgik til den danske forsvarsmagt.[3]

Døssing modtog først noteudkastet i slutningen af måneden, og det var slet ikke meningen, at han omgående skulle henvende sig til den sovjetiske regering. Gesandten skulle have lejlighed til at foreslå ændringer, før udkastet blev renskrevet og afleveret. Desuden ville Gustav Rasmussen først spørge London, før han spillede ud over for Moskva. Da han senere redegjorde for sin håndtering af sagen i Udenrigspolitik Nævn, tilslørede han dette for at give det udseende af, at han havde handlet hurtigt og selvstændigt uden at ryste på hånden.[4] Nævnet ses i øvrigt ikke at være blevet orienteret forud for initiativet, ligesom Folketinget intet fik at vide. Von Stemann blev naturligvis heller ikke informeret. Den 15. januar fik den britiske gesandt en kort orientering, og kort tid efter rejste Gustav Rasmussen og Frants Hvass til London. Den danske udenrigsminister frygtede, at det ville vare længe, før Moskva reagerede. Foreign Office udstødte et lettelsens suk over, at den danske regering endelig havde taget mod til sig over for Moskva.[5]

Døssings samtale med Dekanozov

Samme dag som instruksen med udkast til note blev udfærdiget i København, havde Døssing tilfældigvis en samtale med Dekanozov om Danmarks indenrigspolitiske udvikling og udenrigspolitiske orientering siden befrielsen. Herunder blev også de sovjetiske styrker på Bornholm drøftet i forbifarten. Dekanozov viste sig fra sin ubehagelige side (om han havde en behagelig side må stå hen). Viceudenrigskommissæren var stærkt utilfreds med Danmarks efter sovjetisk opfattelse alt for pro-britiske politik. Han gav ikke noget svar, da den danske gesandt nævnte Danmarks ønske om, at alle fremmede tropper snarest forlod landet. Selv de bedste venner kunne blive uvenner, når gæster opholdt sig for længe hos én, sagde Døssing. Og Moskva havde jo også selv understreget, at opholdet på Bornholm var midlertidigt. Rømningen var derfor ikke et spørgsmål om et »hvis«, men om et »når«. For egen regning tilføjede Døssing i sin rapport om samtalen nærmest undskyldende, at man ikke havde kunnet forvente noget positivt svar på hans spørgsmål om de sovjetiske tropper i Danmark, da spørgsmålet skulle ses i sammenhæng med den almindelige politiske situation i verden og ikke mindst med de andre allierede troppers ophold og virksomhed i Danmark. Dekanozov havde i øvrigt også nævnt Færøerne, hvor der som tidligere nævnt var en britisk militær radionavigationsstation – dog uden at stille spørgsmål af nogen art.[6]

Så snart Døssing i slutningen af januar havde fået noteudkastet om Bornholm, udbad han sig under indtryk af denne samtale oplysninger fra København om det nøjagtige antal vestallierede tropper i Danmark, ligesom han ønskede oplysninger om den aktuelle forsvarssituation på Færøerne. Disse oplysninger var meget vigtige af hensyn til russernes forhandlingsmåde, skrev han. Den 8. februar svarede Udenrigsministeriet

3. UM 105 Dan 5. Diverse udkast til note udateret. UM GSK-Moskva 87 F 1. Instruks med udkast dateret 5.1.1946 og med påtegning »Modtaget 28.1.«
4. UM 3 E 92. Referat af UPNs møde 26.2.1946.
5. FO 371 156106 130504. Diverse notater; Randall til Bevin 15.1.1946.
6. UM Depecher. Moskva 7.1.1946 med referat af samtale 5.1.1946.

detaljeret på de stillede spørgsmål, og Døssing foreslog nogle små ændringer i udkastet.[7] Senere spurgte han, om der forelå en dansk-britisk aftale om britisk rømning, og om han måtte omtale dette, da det »i betydelig grad« ville styrke den danske note til sovjetregeringen. Udenrigsministeriet accepterede de foreslåede ændringer den 17. februar og oplyste samtidig gesandten om det britiske tilsagn fra oktober 1945 om at trække de resterende britiske styrker tilbage, så snart de havde løst deres klart afgrænsede opgaver.[8] Moskva-gesandten havde altså hidtil været holdt i uvidenhed om dette vigtige forhold! En anden vigtig information, referatet af Gustav Rasmussens samtale med Vysjinskij i London den 8. februar (som omtales i det følgende), modtog Døssing først med stor forsinkelse den 27. februar.

Langt om længe, næsten ti måneder efter besættelsen, var den første officielle og særdeles spagfærdige danske henvendelse ved at være rede til at afgå til Udenrigskommissariatet.

Von Stemann kobles fra

Udenrigsministeriet besværede sig som sagt aldrig med at orientere amtmanden på Bornholm om dette væsentlige skridt vedrørende hans ø. Kun ved en tilfældighed fik von Stemann nys om noten. Hans tidligere nævnte sarkastiske nytårshilsen til Gustav Rasmussen sluttede med følgende salve: »Og så beder jeg om lidt orientering.« Udenrigsministeren svarede den 7. januar, altså blot et par dage efter udfærdigelsen af noteudkastet, men undlod dog at fortælle amtmanden herom. I stedet skrev han blot om, hvordan det var gået med von Stemanns forslag om at invitere marskal Rokossovskij og general Jakusjov til København.[9] Under et besøg i København senere på måneden spurgte von Stemann Hvass, hvordan det gik med dette forslag. Under samtalen nævnte Hvass i forbifarten, at der nu var sket officiel henvendelse til Moskva om rømningen af Bornholm. (Det var usandt – regeringen havde kun sendt et udkast til Døssing). Von Stemann blev krænket, og via Indenrigsministeriet – den officielle kommandovej – understregede han, hvor vigtigt det var for ham og hele hans embedsførelse at være vidende om, hvad regeringen foretog sig over for Moskva. Han fortsatte sin hørligt formulerede kritik således:

> »Jeg tillader mig derfor meget at henstille, at Udenrigsministeriet vil være ulejliget med altid at give mig underretning og orientering om forhold som disse, som – selv om jeg ikke måtte have rejst spørgsmålet – dog vil være af største interesse og gavn for mig at vide. Og jeg ville være yderst taknemlig, om Udenrigsministeriet nu ville give mig kendskab til henvendelsens indhold, da der dog måske også kan være saglige oplysninger heri, som jeg kan få anvendelse for her.«[10]

Amtmandens anmodning kan ikke betegnes som urimelig. Den var tillige i Udenrigsministeriets egen velforståede interesse, hvis formålet var at varetage danske interesser. Von Stemann havde netop forsøgt at afparere sovjetiske ønsker om yderligere rekvisitioner af ejendomme og boliger på Bornholm til sovjetiske officerer ved over for general Jakusjov at henvise til, at det danske udenrigsministerium – »såvidt han vidste« – for kort tid siden havde rettet henvendelse til Moskva om rømning af øen. Generalen anede intet om henvendelsen, hvad der var mindre mærkeligt, eftersom den danske note jo først blev afleveret den 4. marts.[11] Men

7. UM 105 Dan 5. Døssing til UM 29.1.1946. UM til Døssing 8.2.1946.
8. UM GSK-Moskva 87 F 1. Døssing til UM 12.2.1946; UM til Døssing 17.2.1946.
9. UM 87 F 3/33. Stemann til Gustav Rasmussen 3.1.1945. Gustav Rasmussen til Stemann 7.1.1946.
10. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 14.1.1946.
11. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 14.1.1946.

sådan så det høje ministerium ikke på sagen. I København blev man fornærmet over, at amtmanden i det hele taget havde omtalt henvendelsen til Moskva over for general Jakusjov, og von Stemann fik aldrig lov til at se den harmløse danske notes tekst, som jo ikke indeholdt farlige statshemmeligheder, men blot bestod af sirligt formulerede almindeligheder.

Londons råd til Gustav Rasmussen

Fra den sidste uge af januar til et godt stykke ind i februar var Gustav Rasmussen sammen med direktør Frants Hvass i London i forbindelse med FNs Generalforsamling. Den danske udenrigsminister gik selv til Foreign Office for at drøfte Bornholm. Ifølge sine egne referater sagde han, at en skriftlig dansk henvendelse allerede var tilstillet sovjetregeringen, som dog endnu ikke havde svaret. Det sidste var sandt, men det skyldtes, at noten ikke var afleveret endnu, ja den danske gesandt i Moskva havde på dette tidspunkt end ikke modtaget udkastet til noten. Orme Sargent og C. F. A. Warner gav den danske udenrigsminister det råd åbent at tale om sagen med Andrej Vysjinskij, der også var i London. Sådan ville russerne, »således som deres psykologi nu engang er«, helst have det, lød den britiske manuduktion. Og hvis Danmark ikke selv tog spørgsmålet op, ville Moskva senere kunne henvise til, at sagen ikke synes at have hastet, siden den ikke var blevet rejst fra dansk side. Gustav Rasmussen bad på sin side briterne om ikke offentligt at sige noget om spørgsmålet, fordi Folketinget ikke var orienteret om regeringens overvejelser. Han troede i øvrigt, at Moskva ville bruge besættelsen som et nyttigt handelsobjekt i forbindelse med andre spørgsmål, og at en rømning derfor kunne trække ud.[12]

I Foreign Office's råd til den danske udenrigsminister fornemmer man på ny den britiske irritation over hans ængstelige tøven. London mente, at den danske liggen død over for Moskva kunne forspilde muligheden for at få de sovjetiske styrker væk fra den danske ø. Opmuntret af Foreign Office fulgte Gustav Rasmussen det britiske råd, der var en pænt indpakket marchordre, og bad Vysjinskij om en samtale straks efter den sovjetiske viceudenrigskommissærs ankomst til London. Interessant nok blev der netop på dette tidspunkt igen stillet spørgsmål i det britiske Underhus om Bornholm. Gustav Rasmussen blev på forhånd informeret herom af Foreign Office og spurgt, om han helst så, at regeringen i sit svar nævnte, at den danske regering allerede havde rettet henvendelse til Moskva for at få tropperne trukket tilbage. Noget sådant ville have afsløret Gustav Rasmussens bluff, og han bad derfor skyndsomst den britiske regering om blot at konstatere, at spørgsmålet var et dansk-sovjetisk anliggende.[13]

Det var den konservative professor Savory, der i forståelse med »danske venner i England« og til Gustav Rasmussens store ærgrelse spurgte til Bornholm i Underhuset. I forlængelse heraf spurgte viceadmiral Taylor, om den britiske udenrigsminister var opmærksom på Bornholms »umådelige strategiske betydning«, og på at den fortsatte sovjetiske tilstedeværerelse på den danske ø udgjorde en trussel mod freden, dvs. var en sag for FNs Sikkerhedsråd. Den britiske regerings svar lød, at dette problem måtte Danmark selv klare ved direkte forhandlinger med Moskva. Et svar som skal have fået en dansk minister, sandsynligvis

12. UM 105 Dan 5. Referat af samtale mellem Gustav Rasmussen og Sir Orme Sargent 23.1.1946; UM GSK London 1977. 5 F 20. Gustav Rasmussen til Knud Kristensen 30.1.1946. FO 371 56106 130504. Warners notat af 25.1.1946.
13. UM GSK-London 1977. 5 F 20. Gustav Rasmussen til Knud Kristensen 30.1.1946.

Per Federspiel, til fortroligt at sige, at det var som at bede musen om at forhandle med katten.[14]

Andre råd og avisdebat

Underhusdebatten kom den danske regering på tværs; den ønskede jo sagen behandlet gedulgt. Og nu begyndte også den danske presse at skrive om Bornholm. *Information* – der var meget sovjetvenlig både med hensyn til Bornholm og Kielerkanalen – lagde sig ganske vist tæt op ad regeringen og fordømte spørgsmålet i Underhuset, som ifølge bladet hverken gavnede freden eller Danmark, der jo ikke havde bedt russerne rejse. Der forelå derfor heller ikke en sag, der kunne indbringes for FNs Sikkerhedsråd. Hvis Danmark en dag skulle bede russerne om at rejse, og Moskva sagde nej, kunne der måske blive noget at forelægge Sikkerhedsrådet.[15] Avisens skribent syntes altså, at det var naturligt, at Danmark efter ni måneders massiv besættelse ikke havde bedt russerne rømme Bornholm. Samme dag spurgte *Berlingske Tidende* imidlertid i en leder, om det ikke snart var på tide, at de allierede styrker forlod Danmark. Og med »allierede« mente bladet nok især sovjetiske.

Statsminister Knud Kristensen udsendte tågebanker af desinformation til forskellige aviser om, at Bornholm havde været genstand for »forhandling til forskellig side« både lige efter befrielsen og siden, bl.a. via den sovjetiske legation i København og det danske gesandtskab i Moskva. Statsministeren vidste angiveligt ikke, om hans udenrigsminister havde ført forhandlinger om spørgsmålet under sit ophold i London. På et passende tidspunkt ville der blive afgivet en erklæring om sagen, lovede han. Han afviste, at den sovjetiske besættelse af den danske ø var en sag for FNs Sikkerhedsråd.[16] Også private borgere begyndte nu at blande sig og give råd. En adjunkt fra Sorø Akademi foreslog Gustav Rasmussen at true Moskva med Danmarks tilslutning til Vestpagten, hvis ikke Kreml hævede besættelsen af Bornholm inden en vis frist. En herre fra København gjorde udenrigsministeren opmærksom på, at der var forskel på politisk og blot diplomatisk behandling af problemet Bornholm, og at det var det politiske, der trængte sig på.[17] Heri havde han unægtelig ret.

I slutningen af februar angreb den svenske avis *Aftonbladet* Storbritannien for at være skyldig i den fortsatte sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm. Med henvisning til, at russerne havde rømmet Nord-Norge i september 1945, bestred avisen, at Kreml ønskede at udvide sin indflydelse vestover. Men London var ikke til sinds at opgive sit imperium, og hvis britiske admiraler mente, at Bornholm og stræderne havde stor strategisk betydning også i atombombens æra, så havde russerne ret til at mene det samme. Den stormagt, der først trak sig tilbage fra Danmark, ville få stor prestige i hele Skandinavien. Avisen var galt afmarcheret – London var ikke interesseret i Bornholm, og den danske note var endnu ikke blevet afleveret i Moskva.

14. UM 105 Dan 5. Vicekonsul Hoelgaards referat af samtale med prof. Savory, MP, dat. 1.3.1946. Gustav Rasmussen havde Per Federspiel mistænkt for at have skrevet til Savory, hvilket Federspiel benægtede. Savory havde spurgt Hoelgaard, om det var rigtigt, at befolkningen på Bornholm blev deporteret af russerne, noget et medlem af den danske FN-delegation skulle have fortalt ham. Det er sandsynligvis Federspiel, der var Savorys kilde. Federspiel var i London i februar 1946. Han mente, at det var Moskvas hensigt at holde Bornholm, indtil de fik klarhed over, hvordan det fremtidige stræderegime ville blive, se FO 371 56106 130504. Notat af 7.2.1946. Se også Reventlow til UM 12.3.1945.
15. *Information* 29.1.1946.
16. UM 105 Dan 5. UM til Reventlow 29.1.1946. *Bornholms Avis* som citeret af *The Times* 31.1.1946.
17. UM 87 F 3/22. Jon Galster til Gustav Rasmussen 23.2.1946 og KB til samme 25.2.2946.

Artiklen irriterede derfor udenrigsminister Bevin stærkt.[18]

Grus i maskineriet

Udenrigsminister Gustav Rasmussen, der fra London orienterede Knud Kristensen om udviklingen i den britiske debat om Bornholm, var ganske enig i statsministerens afvisning af tanken om at indbringe Bornholms besættelse for FNs Sikkerhedsråd. »Noget sådant vil der under de foreliggende forhold slet ikke kunne være talc om«, mente udenrigsministeren. Og heri havde han jo fuldkommen ret. Så længe den danske regering ikke havde berørt sagen over for Moskva, endsige anmodet Kreml om at hæve besættelsen, var der ingen sag at gå nogen steder hen med.[19] Men når dette forslag overhovedet blev stillet, var det vel, fordi spørgeren ikke kunne forestille sig, at den danske regering ikke for længst havde anmodet Kreml om at trække styrkerne væk fra øen.

Også amtmanden på Bornholm var efter Udenrigsministeriets mening ved at kaste grus i maskineriet. Von Stemann havde orienteret general Jakusjov om forespørgslen i Underhuset, den danske statsministers udtalelse og den danske regerings note til Moskva om tilbagetrækning af de sovjetiske styrker. Hans rapport herom fik følgende syrlige påtegning af direktør Hvass: »Formentlig ikke hensigtsmæssigt, at amtmanden har sendt generalen disse oplysninger.«[20] Hvad det skulle kunne skade er svært at se. Von Stemann spurgte senere telegrafisk Udenrigsministeriet, om det var rigtigt, at en afgørelse af Bornholm-spørgsmålet ville foreligge i løbet af to-tre dage. Han fik da et meget kort svar gående ud på, at Udenrigsministeriet intet kendskab havde til noget sådant, og at sagen forholdt sig, som allerede (mundtligt) forklaret amtmanden af Udenrigsministeriets direktør.[21]

Inden Gustav Rasmussens møde med Vysjinskij i London den 8. februar nåede Udenrigsministeriet at informere Døssing i Moskva om størrelsen af de britiske styrker i Danmark. Det viste sig, at der var en hel del flere end de »praktisk taget nul«, som general Gørtz havde anbefalet Udenrigsministeriet at sige til den sovjetiske regering. Ifølge den danske optælling var der nemlig stadig små 1.200 mand i det egentlige Danmark plus »højst 50« på Færøerne. Det var imidlertid den danske regering meget om at gøre at nedtone betydningen af de britiske styrker. Det blev derfor over for Døssing fremhævet, at det nuværende antal snarest forventedes reduceret; at den britiske militærmissions størrelse i øvrigt også havde at gøre med forberedelsen af udsendelsen af en større dansk vagtstyrke til Tyskland; at de fleste af hærstyrkerne, marinen og luftvåbnet enten tilhørte reparations- og forsyningstjenesten, tog del i minestrygningen, dirigerede lufttrafikken på England og Tyskland, tog sig af efterlysning af forulykkede allierede flyvere under krigen eller var beskæftiget med desarmering og ødelæggelse af tyske installationer. Der var ingen amerikanske tropper fast stationeret i Danmark, men hver anden dag ankom 150 amerikanske soldater på orlov fem dage, ligesom 50 britiske soldater hver tredie dag ankom på et 3-dages ophold efter aftale med den danske regering.[22]

---

18. *Aftonbladet* 24.2.1946.
19. UM 105 Dan 5. Reventlow til UM 30.1.1946. Den 20. februar var der på ny forespørgselsdebat i Underhuset om Bornholm. Sir Alan Herbert og Mr. Follick spurgte Bevin om, hvor mange sovjetiske tropper der var på Bornholm, og hvad den sovjetiske regerings hensigter var. Bevin sagde, at han ikke kendte tallet og tilrådede sir Herbert at spørge Oxford-gruppen; se Reventlow til UM 23.2.1946.
20. UM 105 Dan 5. Stemann til IM 30.1.1946. Von Stemann ønskede også at få kopi af den danske regerings note til Moskva, F. Schøns notits 31.1.1946.
21. UM 105 Dan 5. UM til Stemann 10.2.1946.
22. UM 105 Dan 5. UM til GSK-Moskva 7.2.1946.

Andrej Vysjinskij (1883-1954) var jurist af uddannelse og ses her i den uniform, der fulgte med titlen viceudenrigskommissær. Han var ifølge danske diplomater en beleven og elskværdig gentleman. Under de berygtede skueprocesser i Moskva 1936-1938 spillede han rollen som Stalins hovedanklager og udmærkede sig ved sine vulgære grovheder. (Источник 1995:4)

Umiddelbart forinden havde statsministeren, forsvarsministeren og viceadmiral Vedel på Udenrigsministeriets foranledning haft et møde om tilbagetrækningen af britiske styrker. Der viste sig her en interessekonflikt mellem forskellige danske instanser. På dansk anmodning havde briterne indvilliget i at fremskynde afviklingen af fire radarstationer, bemandet med RAF-personel. Det danske marineministerium var imidlertid meget interesseret i disse stationer, som dog endnu ikke kunne betjenes af det danske forsvar. 32 britiske instruktører skulle i givet fald blive tilbage. Udenrigsministeriet var imod en sådan løsning, fordi man i instruksen til Moskva havde brugt som argument, at ingen britiske tropper ville blive tilbage i Danmark. Statsministeren og forsvarsministeren delte denne betænkelighed.[23]

Samtalen med Vysjinskij

Den 8. februar kunne Gustav Rasmussen telegrafere til Hvass i Udenrigsministeriet, at han i den sovjetiske ambassade i London havde haft en samtale med Andrej Vysjinskij om dansk-sovjetisk samhandel og Bornholm – i nævnte rækkefølge. »Tror samtalen var nyttig, men han gav ingen bestemte tilsagn«, lød udenrigsministerens forsigtige, men svagt optimistiske vurdering.[24] Dagen efter indsendte Reventlow Gustav Rasmussens udførlige referat af samtalen, som langt senere også blev tilsendt Døssing i Moskva samt kongen. Ud over en russisk tolk havde ingen andre end den danske udenrigsminister og den sovjetiske vicekommissær været til stede under samtalen, som var »lang og uforstyrret«. Under den timelange samtale havde Vysjinskij ikke blot været helt igennem høflig, »men også venlig imod mig«, som udenrigsministeren udtrykte det. Det var næsten, som om Gustav Rasmussen var lettet over, at Vysjinskij ikke havde givet ham en overhaling.

Gustav Rasmussen indledte samtalen med at fremhæve Danmarks ønske om at få handelsforbindelser i stand med Sovjetunionen og til den ende få mulighed for at sende en handelsdelegation til Moskva. Det spørgsmål lovede Vysjinskij at tale med Molotov, Mikojan og – hvis han fik lejlighed til det – med selveste Stalin om. Derpå nævnte udenrigsministeren Danmarks ønske om at få besøg af en højtstående sovjetisk militærperson, hvilket Vysjinskij meget påskøn-

23. UM 105 Dan 5. UM til Gustav Rasmussen i London 2.2.1946.
24. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussen til Hvass 8.2.1946.

nede, men det kneb med at afse ledende officerer til besøg i udlandet på grund af den omfattende demobilisering. Efter disse indledende falbelader sagde Gustav Rasmussen ifølge sit referat, at han »gerne rent ud ville spørge om sovjetregeringens planer med hensyn til de russiske tropper på Bornholm.«

Vysjinskij afparerede med at svare, at den danske udenrigsminister jo kendte grunden til troppernes ankomst, hvilket også var årsagen til, at de var der endnu. Men denne dækmanøvre lykkedes ikke. Den officielle grund til landgangen havde jo været nødvendigheden af at rense øen for tyskere; den fortsatte besættelse var senere blevet forsvaret med henvisning til ikke nærmere definerede »militærpolitiske spørgsmål« i Tyskland. Gustav Rasmussen gennembrød Vysjinskijs parade ved straks at replicere, at de sovjetiske styrker jo var kommet til Bornholm, fordi den tyske kommandant havde været tåbelig nok til ikke at overgive sig. Det var som bekendt ikke rigtigt, men den danske udenrigsminister ønskede hermed at sige, at den sovjetiske landgang havde haft en meget begrænset og konkret opgave, som for længst var løst. Vysjinskij forsikrede derpå om, at Moskva ikke havde skjulte hensigter, men at det ikke var så let uden videre at flytte tropper. Den slags tog tid, sagde han, som om det var manglende transportkapacitet, der hidtil havde forhindret Kreml i at trække soldaterne på Bornholm tilbage.

Gustav Rasmussen forsikrede på sin side Vysjinskij om, at han personligt var overbevist om, at Sovjetunionen ikke havde skjulte hensigter mod Danmark, men troppernes tilbagetrækning ville fjerne den sidste grund til mistro mod Moskva i den danske offentlighed. På dette punkt belærte den sovjetiske kommissær den danske minister om, at det var en regerings opgave at lede og vejlede befolkningen. Da Gustav Rasmussen gjorde opmærksom på, at det betydelige antal britiske tropper, der havde været stationeret på Færøerne, nu var blevet stærkt reduceret, bemærkede Vysjinskij, at han ikke så nogen forbindelse mellem britiske tropper på Færøerne og sovjetiske på Bornholm. Til slut gentog Gustav Rasmussen, at han hele tiden havde været overbevist om, at det sovjetiske troppekontingent ville blive trukket tilbage fra Bornholm, ligesom de sovjetiske tropper jo allerede havde forladt Nord-Norge – en sammenhæng Vysjinskij til gengæld bekræftede rigtigheden af. Men da Bornholm var et militært anliggende, kunne han ikke love noget bestemt.[25]

Umiddelbart havde Gustav Rasmussen vel intet opnået under samtalen. Vysjinskij havde udtalt sig venligt, men uforpligtende. Hans bifaldende bemærkning om, at Nord-Norges og Bornholms situation kunne sammenlignes, og hans afvisning af, at der bestod nogen kobling mellem Færøerne og Bornholm, var dog vigtig. Vysjinskij sagde heller intet om Island eller Grønland. Til pressen sagde Gustav Rasmussen, at Vysjinskij havde vist forståelse for Danmarks vanskeligheder med tropperne på Bornholm. Den lille danske mus havde nu for første gang siden besættelsen for ni måneder siden stukket hovedet ud af hullet, og den store russiske kat havde vist sig at være i godt lune. Den havde ikke hvæset eller vist kløer, men spundet fredsommeligt. Ganske anderledes reagerede Vysjinskij, da Bornholm kort tid efter blev nævnt på et møde i FNs Sikkerhedsråd. Vicekommissæren skal ligefrem have spjættet, som var han blevet sparket, da Hollands udenrigsminister retorisk spurgte, hvordan mon Den røde Hær på Bornholm ville have reageret, hvis den var blevet udsat for samme grusomheder som de hollandske styrker i Indonesien.[26]

---

25. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussens referat af samtale med Vysjinskij 8.2.1946. Spørgsmålet om Færøerne-Bornholm nævnte Gustav Rasmussen i en redegørelse i Udenrigspolitisk Nævn 26.2.1946, se UM 3 E 92.
26. *Avisaarbogen* 1946. *Newsweek* 18.2.1946. »How About Bornholm?«

Kort tid efter Gustav Rasmussens samtale med Vysjinskij blev de sovjetiske militære myndigheder formentlig instrueret om at forberede Bornholms rømning. I anden halvdel af februar fik de sovjetiske officerer på øen nemlig ordre om at foretage optælling af alle effekter. Officererne anede straks, hvad der nu forestod.[27]

Problem med London

Først i slutningen af februar fandt regeringen anledning til at give Udenrigspolitisk Nævn en kort orientering om Bornholm-spørgsmålet i lyset af udenrigsministerens samtale med Vysjinskij og det danske noteudkast til den sovjetiske regering. Den danske udenrigsminister, der som omtalt på det nærmeste havde fået marchordre af Foreign Office om at gå til den sovjetiske kommissær, fremstillede over for medlemmerne af Udenrigspolitisk Nævn tacklingen af Bornholm-problemet som sin helt egen og dristige fortjeneste.[28]

Ved denne tid opstod en højst ubehagelig situation for Danmark, fremkaldt af britisk modstand mod et dansk ønske om eksport af smør og flæsk til Sovjetunionen. Den britiske modvilje kom meget ubelejligt, også i forhold til Bornholm – det drejede sig jo om, at der ikke var kurrer på tråden til Kreml, som kunne forstyrre en løsning af Bornholm-problemet. Efter Moskvas aflysning af en dansk handelsdelegation til Moskva i efteråret 1945 var der i december ankommet en sovjetisk delegation til København. Efter tre månedes forhandlinger om en vareudvekslingsaftale bl.a. omfattende danske fødevareleverancer stod den sovjetiske delegationsleder for at skulle rejse hjem og aflægge rapport. Den danske regering fik hans udrejse udsat for at få tid til at finde sine ben efter den britiske intervention. Spørgsmålet blev forelagt Udenrigspolitisk Nævn, hvor der var stemning for at modsætte sig det britiske krav. Venstremanden Henrik Hauch mente, at det ville være »nationalt uværdigt« at afbryde forhandlingerne med Sovjetunionen. Christmas Møller fandt det »næsten umuligt at sige nej til Rusland«, og Hans Hedtoft erklærede, at det var »i vor dybeste interesse at gøre en gestus over for Rusland og fjerne dets mistænksomhed, ... vi må indtrængende forklare englænderne, at vi ikke kan sige nej, og hvorfor.«[29]

Hedtoft nævnte ikke grunden til, at man ikke kunne sige nej, men han har – ligesom Christmas Møller – givetvis tænkt på Bornholm.

Bornholm-noten finpudses

I et telegram til State Department den 22. februar 1946 nævnte den amerikanske chargé d'affaires i Moskva, George F. Kennan, Bornholm som et muligt mål for Kremls udenrigspolitiske ambitioner i efterkrigsperioden. Omtalen af den danske ø fandt sted i forbindelse med en generel vurdering af Moskvas ekspansive politik:

> »Hvor det opfattes som betimeligt, vil der blive udfoldet bestræbelser for at skyde de officielle grænser for sovjetisk magt frem. Lige nu er disse bestræbelser begrænsede til visse punkter i nabolandene, som man her betragter som værende af umiddelbar strategisk nødvendighed, f. eks. det nordlige Iran, Tyrkiet og muligvis Bornholm.«[30]

Kennan gav her udtryk for en vidt udbredt bekymring hos de vestallierede for Sovjetunionens ekspansive politik og skarpe tone ved denne tid. Stalins såkaldte valgtale den

27. Sovjetisk premierløjtnant til *Bornholms Social-Demokrat* 18.3.1946.
28. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 26.2. og 23.3.1946.
29. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 1.3.1946.
30. *FRUS 1946 vol. VI*, s. 701-702. Kennan til State Department 22.2.1946.

9. februar havde forøget den vestlige uro. Men den amerikanske diplomats bange anelser med hensyn til Bornholm skulle snart vise sig at være ubegrundede, for blot to uger senere erklærede Sovjetunionen sig rede til en fuldkommen fjernelse af de sovjetiske besættelsestropper. Også den svenske offentlighed var stærkt foruroliget ved denne tid. *Dagens Nyheter* skrev den 13. februar, at den stigende spænding mellem Øst og Vest i den senere tid havde øget risikoen for »udnyttelsen af dansk territorium« – dvs. Moskvas brug af Bornholm i det storpolitiske spil.

Den 20. februar mødte Døssing op i Udenrigskommissariatet for at rådføre sig med Abramov om »et meget vigtigt spørgsmål«. Gesandten ville gerne vide, hvordan han skulle bære sig ad med personligt at overrække Molotov en note om de sovjetiske styrkers fortsatte tilstedeværelse på Bornholm. Abramov svarede, at han blot skulle træffe aftale om modtagelse hos udenrigskommissæren på normal vis. Døssing viste også Abramov en kopi af noten.[31] Selvsamme dag blev Bornholm på ny diskuteret i det britiske Underhus. To af de ærede medlemmer ville have udenrigsminister Bevins svar på, hvor mange sovjetiske soldater der var på den danske ø, hvorfor de var der, og hvad den sovjetiske regerings hensigter med at have tropper på Bornholm var. Udenrigsminister Bevin afviste sarkastisk at svare med henvisning til, at han ikke kunne udtale sig om Sovjetunionens hensigter.[32] I Kreml har man antageligt fået den opfattelse, at den danske gesandts henvendelse var afstemt med forespørgslen i Underhuset.

På den sidste dag i februar 1946 blev udkastet til den danske note af 5. januar om Bornholm om- og renskrevet samt dateret i gesandtskabet i Moskva, efter at den kort tid forinden på Døssings initiativ var blevet ændret. Den vigtigste ændring bestod i, at noten nu kom til at indeholde en passus om, at den britiske regering havde lovet snarest at fjerne de sidste britiske tropper.[33] Den danske note, dateret »Moskva, den 28. februar 1946« og stilet til »Hans excellence udenrigskommissær Molotov, etc. etc. etc., Moskva«, lød således i dens danske udformning:

»Hr. udenrigskommissær,

I henhold til instruktion fra min regering har jeg den ære at underrette Deres Excellence om følgende:

I begyndelsen af maj måned 1945 kom dele af den sejrrige røde armé til Bornholm som Danmarks forbundsfælle for at bortdrive de tyske okkupanter. Da resterne af det danske forsvar var blevet afvæbnet af den tyske besættelsesmagt den 29. august 1943, kunne den hjælp, der fra dansk side ydedes ved landets befrielse, kun ske ved modstandsbevægelsens organisationer. Efter den tyske kapitulation er den danske forsvarsmagt blevet genoprettet og er nu i stand til at løse de opgaver, som siden befrielsen har været udført af sovjetrussiske, amerikanske og britiske styrker. De få amerikanske tropper, som har været i Danmark, har for længst forladt landet. De britiske tropper er blevet væsentligt reduceret, og de resterende styrker har som hovedopgave at afslutte desarmeringen af de af tyskerne anlagte flyvepladser, at tage vare på den på disse pladser forefundne militære udrustning og at uskadeliggøre ammunition m.m., hvortil særlig uddannet mandskab kræves. Danske tropper vil i løbet af ganske kort tid være tilstrækkelig indøvet til at udføre de her henhørende opgaver, som ikke allerede måtte være fuldført af britiske tropper. I denne forbindelse bemærkes, at den danske regering i oktober måned f.a. har rettet en henvendelse til den britiske regering, der har givet tilsagn om, at de resterende britiske styrker vil blive trukket tilbage fra Danmark, så snart de har løst de specielle

31. AVP RF F. 085, op. 30, p. 123, d.364, l. 11-12. Abramovs referat 20.2.1946.
32. UM London-GSK 5 F 20. Reventlow til UM 23.2.1946.
33. UM 105 Dan 5. Note til Molotov dateret 28.2.1946 (afskrift), signeret Døssing; UM til Døssing 16.2.1946.

og klart afgrænsede opgaver, der står i forbindelse med afviklingen af den tyske besættelse, og hvis løsning også er i dansk interesse. Ligeledes vil den danske forsvarsmagt nu være i stand til at løse de militære opgaver, som måtte melde sig på Bornholm. Den danske regering ville derfor meget påskønne, om også den sovjetrussiske regering måtte være enig i, at disse opgavers varetagelse overgår til den danske forsvarsmagt.

Modtag, hr. udenrigskommissær, mine fornyede forsikringer om min mest udmærkede højagtelse.

(sign.) Thomas Døssing«.[34]

Moskvas lynreaktion

Døssing afleverede personligt noten den 4. marts kl. 16.30. Molotov havde denne dag

Stalin og hans håndgangne mænd - verdensrevolutionens fortrop - på sommerspadseretur. Fra højre er det udenrigskommissær Vjateslav Molotov, Lavrentij Berija, Georgij Malenkov (helt i hvidt og i det særlige Mao-snit han altid gav den i). Yderst til venstre Nikita Khrustjov. (The Inner Circle).

34. AVP RF F. 07, op. 11, p. 14, d. 203. Den danske note på dansk og i russisk oversættelse. UM GSK-Moskva 87 F 1. Kopier af den danske note på dansk og russisk.

ikke selv tid til at modtage den danske gesandt, fordi han havde travlt med en iransk delegation, der krævede sovjetiske tropper trukket væk fra Iran. I stedet blev gesandten modtaget af Andrej Vysjinskij, der som sædvanligt var yderst elskværdig og belevent konverserede Døssing på fransk. Vicekommissærens første spørgsmål var ifølge Døssing, om briterne nu havde forladt Danmark, hvortil Døssing svarede, at de var i færd med at rejse, men at størstedelen allerede var væk. Selv om han sidste sommer selv havde set det venskabelige forhold mellem russerne og befolkningen på Bornholm, ville danskerne alligevel være glade den dag, alle fremmede tropper havde forladt Danmark, tilføjede Døssing. Vysjinskij forsikrede den danske gesandt om, at sovjetregeringen gerne så et »mere end et almindeligt venskabeligt forhold mellem vore to folk«. Vicekommissæren berørte under samtalen også Sydslesvig og de tyske flygtninge i Danmark. Var Danmark ikke interesseret i at indlemme Sydslesvig, ville Vysjinskij vide? Døssing henviste til, at han ingen instruks havde herom.[35]

Ifølge det sovjetiske referat, der sammen med den danske note i russisk oversættelse blev tilsendt Stalin, sagde Døssing til Vysjinskij, at der endnu var betydelige britiske tropper i Danmark. Om de sovjetiske tropper på Bornholm sagde Døssing, at alt, hvad den danske og udenlandske presse havde skrevet herom sidste sommer, var fuldkommen løgn.[36] Stalin læste omhyggeligt både den danske note og referatet af Døssings samtale med Vysjinskij. Han slog straks ned på nøgleafsnittet i noten om, at løsningen af de militære opgaver på Bornholm nu kunne overdrages til den danske stat. Tilsyneladende tillagde Stalin ikke den danske gesandts vurdering af de britiske styrker i Danmark nogen betydning.[37] Den sovjetiske fører må have givet sit samtykke til, at der blev svaret imødekommende på den danske henvendelse. For efter afleveringen af den danske note begyndte det at gå virkelig stærkt.

Allerede dagen efter blev Døssing kaldt til Molotov.[38] Denne spurgte også først, om englænderne nu havde forladt Danmark, men gik ifølge Døssing omgående over til at erklære, at Sovjetregeringen var villig til straks at rømme Bornholm, hvis Danmark selv uden assistance fra nogen fremmed magt kunne overtage såvel den militære bevogtning af øen som den civile forvaltning. Ville den danske regering opfylde denne sovjetiske betingelse? Døssing forsikrede på stedet Molotov om, at Danmark nu rådede over tilstrækkelige styrker, og at ingen dansk regering ville kunne tænke sig at tilkalde fremmed militær assistance. Og den civile forvaltning havde jo under hele den sovjetiske besættelse været på danske hænder. En formulering der straks blev korrigeret af Molotov: Der havde ikke været tale om besættelse; Sovjetunionen havde kun foretaget en militæraktion for at bistå Danmark. Han håbede i øvrigt, at den personlige forbindelse mellem Sovjetunionen og Danmark, der var opnået ved denne militæraktion, ville kunne fortsætte gennem talrige gensidige militærbesøg.[39]

35. UM 105 Dan 5. Døssing til Gustav Rasmussen 5.3.1946. No. VIII.
36. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518, ll. 4-5. Referat af samtalen 4.3.1946 dateret 5.3.1946 samt noten i russisk oversættelse med påtegning.
37. AP RF F. 3, op. 64, d. 1002, ll. 57-58; d. 1008, ll. 1-3. Stalins streger i marginen. I Vysjinskijs referat fremhævede Stalin Døssings positive omtale af de sovjetiske tropper på Bornholm, omtalen af Nord- og Sydslesvig, de tyske flygtninge og tankerne om internationalisering af Kielerkanalen.
38. Døssing skrev senere, dels at det var den 6., dels den 7. marts, men han havde flere gange problemer med præcis datering.
39. UM GSK-Stockholm 5 K 8a. Døssing til Gustav Rasmussen 9.3.1946. No. IX. Døssing skriver her fejlagtigt, at mødet med Molotov fandt sted den 7. marts. Se AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518. Referat af samtalen 5.3.1946.

B.67

Meddelelse fra Udenrigskommissær Molotov til Ministeren ang. Bornholm

Оригинал см. Т.с. 112 6/3-46

Если Дания в состоянии теперь же занять своими войсками о.Борнхольм и учредить на Борнхольме свою администрацию без какого-либо участия иностранных войск и иностранных администраторов, то Советское правительство отзовет свои войска с Борнхольма и сдаст его Датскому государству.

5 марта 1946 года.

Fem og en halv maskinskrevet linie på et almindeligt stykke papir uden adressat eller underskrift, i al hast nedskrevet af en sekretær i Udenrigskommissariatet i Moskva, mens Molotov talte med Døssing om løst og fast - så fordringsløs er den „note", hvis indhold der har været så megen diskussion om siden. Den håndskrevne overskrift er senere foretaget i det danske gesandtskab. (Moskva-ambassadens arkiv)

Molotov fandt ifølge det sovjetiske referat oplysningerne i den danske note om, hvor længe briterne ville blive i Danmark, uklare. Det havde han unægtelig ret i. Men uden nogen som helst videre diskussion af dette væsentlige forhold fortsatte udenrigskommissæren ikke desto mindre med at sige, at hvad de sovjetiske styrker angik, ville han gerne i forbindelse med Døssings brev (den danske note) overgive gesandten den sovjetiske regerings svar. Det lød i al sin korthed som følger i direkte dansk oversættelse:

»Hvis Danmark er i stand til nu med sine egne tropper at besætte øen Bornholm og på Born-

holm oprette sin egen administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, vil den sovjetiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat«.[40]

Døssing takkede og sagde, at han var glad for svaret. I den påfølgende ordveksling udtrykte Molotov mild skepsis med hensyn til, om de britiske styrker snart forlod Danmark: »Måske det ville gå sådan«, mente kommissæren. Da Døssing sagde, at efter fem års tysk besættelse var danskerne glade for at have oplevet »en besættelse af ny type«, korrigerede Molotov omgående gesandten: Tilstedeværelsen af sovjetiske tropper på Bornholm var ikke en *besættelse* (оккупация) af dansk territorium, men en *hjælp* til Danmark fra en venligsindet stat. Det var Døssing enig i.[41] Hermed var emnet uddebatteret, audiensen forbi og hele sagen efter Molotovs opfattelse afklaret.

Oprindeligt havde det nemlig slet ikke været Molotovs hensigt at overrække den danske gesandt en skriftlig note, men blot nøjes med den mundtlige erklæring. Da Døssing imidlertid til slut spurgte, om han ikke kunne få erklæringen i form af en note, lod Molotov straks undersøge, om der kunne tilvejebringes en afskrift af den sovjetiske beslutning til den danske gesandt. Mens en sådan afskrift blev foretaget, drøftede udenrigskommissæren og gesandten den økonomiske og politiske udvikling i Danmark. Molotov afslørede, at han var orienteret om Dekanozovs samtale med Døssing i begyndelsen af januar. Han sagde, at der var forskellige ting i Danmark, man ikke kunne forstå i Moskva. Det var, som om danskerne havde glemt, hvad man havde kæmpet for under krigen. Kampen mod fascismen måtte fortsættes.[42] Molotov uddybede ikke nærmere, hvilke ting han sigtede til, men det var givetvis Plakhins indberetninger om den for Sovjetunionen negative – dvs. britisk-orienterede-udvikling i Danmark siden befrielsen, han havde i tankerne.

Det var Døssings indtryk, at Molotov havde været tydeligt glad og tilfreds med at kunne afgive den gode meddelelse. Der er her en parallel til Vysjinskijs øjensynlige glæde over i september 1945 at kunne oplyse den norske chargé d'affaires om rømningen af Nord-Norge. Hvad var grunden til kommissærernes glæde over at kunne meddele, at besættelsen af de to nordiske landes territorier ville blive ophævet? Døssing forestillede sig, at Moskva via den danske note havde fået kendskab til det britiske løfte fra oktober 1945 om tilbagetrækning fra Danmark, og at den sovjetiske ledelse derfor havde fundet det fornøjeligt at kunne trække sig ud, før briterne havde opfyldt deres løfte. I øvrigt mente han, at den sovjetiske beslutning skulle ses i lyset af Moskvas ønske om at styrke sin forhandlingsposition over for de vestallierede.[43] Efter alt at dømme var det en rigtig vurdering.

Ved et tilfældigt sammentræf af begivenheder opstod der netop denne dag et rygte om, at Bornholm skulle afstås til Sovjetunionen. Da Gustav Rasmussen af *Berlingske Tidende* blev konfronteret med rygtet, kunne han kun vrisse, at han ikke vidste af, at øen skulle afstås. Formentlig faldt den tanke ham aldrig ind, at større åbenhed om spørgsmålet ville have modvirket den

40. UM GSK-Moskva 87 F 1. Molotovs erklæring af 5.3.1946 på russisk: »Если Дания в состоянии теперь же занять своими войсками о. Борнхолм и учредить на Борнхолме свою администрацию без какого-либо участия иностранных войск и иностранных администраторов, то Советское правительство отзовет свои войска с Борнхолма и сдаст его Датскому государству.«
41. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518. Referat af samtalen 5.3.1946.
42. UM 105 Dan 5. Døssing til Gustav Rasmussen 9.3.1946. No. IX.
43. NUD 27 7/20. Andvord til UD 22.3.1946.

stadige rygtestrøm – både dengang og siden.

Stalin og rømningen af Bornholm

Stalin blev holdt løbende underrettet om noteudvekslingen i marts 1946, ligesom han havde været direkte involveret ved udarbejdelsen af maj 1945-erklæringen om Bornholms besættelse. Fra Udenrigskommissariatet fik han tilsendt kopier af de danske noter i russisk oversættelse og af de sovjetiske svarnoter samt referaterne af samtalerne mellem Døssing og henholdsvis Vysjinskij og Molotov. Af diverse understregninger fremgår det, at papirerne er blevet studeret. Stalin mærkede sig bl.a. den danske gesandts udtalelse om, at de britiske styrker nu efter det sovjetiske tilsagn formentlig endnu hurtigere ville forlade Danmark.[44]

Det fremgår ikke af disse dokumenter, hvilken rolle Stalin måtte have spillet ved selve beslutningen om at evakuere den danske ø og på hvilke betingelser. At Stalin har været inddraget i denne beslutning må anses for givet i betragtning af, hvor centraliseret den sovjetiske beslutningsproces var, og hvor relativt betydningsfuld en beslutning der var tale om. Den egentlige beslutning om rømningen af Bornholm kan meget vel være blevet truffet mundtligt mellem Stalin og Molotov på et uformelt møde, uden nogensinde at være blevet nedfældet på papir. Mange både uden- og indenrigspolitiske beslutninger blev truffet på denne måde.[45]

Den endelige beslutning om Bornholm er sandsynligvis blevet truffet umiddelbart efter, at Døssing afleverede den danske note den 4. marts. Det tyder papirarbejdet i Udenrigskommissariatet på. Men den principielle beslutning må være blevet truffet betydeligt tidligere. Vysjinskijs samtale med Gustav Rasmussen i London i begyndelsen af februar kan have givet anledning hertil. Men meget tyder som tidligere nævnt på, at Moskva uafhængigt af den danske henvendelse allerede omkring årsskiftet 1945-1946 havde besluttet at opgive Bornholm. Den usædvanligt hurtige reaktion på den danske note viser, at man for længst havde gennemtænkt problemet og havde truffet en beslutning.

Efter den politiske beslutning spurgte stabschefen for den 43. Armé, om der fandtes vestallierede styrker på Bornholm. Det virker ejendommeligt, at der ikke i arméstaben herskede klarhed på dette punkt. Jakusjov og Strebkov kunne imidlertid forsikre om, at der ikke fandtes nogen som helst allierede soldater, men kun et dansk infanterikompagni på 150 soldater og et rekrutkompagni på 130 mand.[46] Om Bornholm Værns eneste lastbil var kommet tilbage til øen efter endt reparation i København, eller om det var lykkedes at få motorcyklens lygte til at lyse om natten, forlød der intet.

Danmarks svarnote af 8. marts 1946

Samtidig med at Døssing den 6. marts hjemtelegraferede Molotovs officielle erklæring fra dagen før i en dårlig dansk oversættelse (*администраторы* blev f.eks. til *administration*) bad han København om ny instruks og henstillede til Udenrigsministeriet, at ingen pressemeddelelse blev udsendt før sagens afslutning. Han håbede, at den danske presse ville omtale sagen på en ordentlig måde, når pressemeddelelsen til

44. AP RF F. 3, op. 64, dd. 1002 og 1008, ll. 4-7. Diverse notater og referater med Stalins understregninger i marginen.
45. Allerede i 1919 besluttede bolsjevikkerne ikke at indføre vigtige beslutninger i Politbureaus officielle protokol. En højtstående sovjetisk militær, Jan Gamarnik, har berettet om, hvordan vigtige militærpolitiske beslutninger også blev formidlet uden om det officielle apparat i Forsvarskommissariatet. Se *Отечественные архивы* 1995:4, s. 4-5 og 81.
46. AMO RF F. 398, op. 9324, d. 195. Jakusjov og Strebkov til armeens stabschef 8.3.1946.

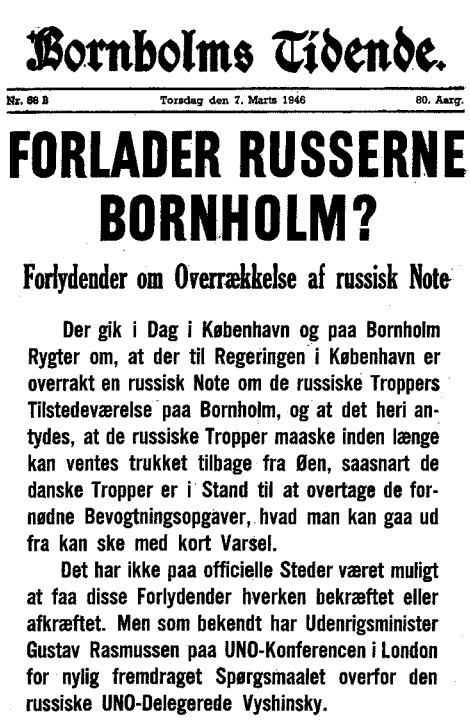

Bornholms Tidende.

Nr. 66 B Torsdag den 7. Marts 1946 80. Aarg.

FORLADER RUSSERNE BORNHOLM?

Forlydender om Overrækkelse af russisk Note

Der gik i Dag i København og paa Bornholm Rygter om, at der til Regeringen i København er overrakt en russisk Note om de russiske Troppers Tilstedeværelse paa Bornholm, og at det heri antydes, at de russiske Tropper maaske inden længe kan ventes trukket tilbage fra Øen, saasnart de danske Tropper er i Stand til at overtage de fornødne Bevogtningsopgaver, hvad man kan gaa ud fra kan ske med kort Varsel.

Det har ikke paa officielle Steder været muligt at faa disse Forlydender hverken bekræftet eller afkræftet. Men som bekendt har Udenrigsminister Gustav Rasmussen paa UNO-Konferencen i London for nylig fremdraget Spørgsmaalet overfor den russiske UNO-Delegerede Vyshinsky.

Bornholms Tidendes løbeseddel den 7. marts 1946. Forlydendet var ganske korrekt, men der skulle gå mange dage, før Udenrigsministeriet bekvemmede sig til at bekræfte det glædelige budskab. Det var gået alt for let i Moskva, og det skulle helst se svært ud for ikke at give anledning til pinlige spørgsmål. UNO var den tids sprogbrug for FN.

sin tid blev givet. Han frygtede, at den skulle udtrykke sin glæde over, at det var *russere*, der forsvandt. Samtalerne med såvel Molotov som Vysjinskij havde været »overordentlig opmuntrende«.[47]

Den 7. marts om morgenen oplæste den sovjetiske gesandt i Danmark Molotovs erklæring for Gustav Rasmussen. Denne var allerede aftenen forinden blevet varskoet af Andrej Plakhin, med hvem han havde spist middag på Skydebanen i København. Udenrigsministeren bad ligesom den danske gesandt i Moskva om at få den russiske tekst overrakt og udtalte ved modtagelsen af teksten, at han ikke nærede tvivl om, at Danmark ville være i stand til straks at sende tropper til Bornholm. Inden han svarede officielt, ville han dog gerne forelægge meddelelsen for statsministeren. Efter samme dag at have talt med statsministeren, forsvarsministeren og general Gørtz og fået alle tre's tilslutning til et svarudkast, blev den danske reaktion på den sovjetiske erklæring sendt til Moskva og til det sovjetiske gesandtskab i Danmark.[48] Samme dag blev også kongen underrettet om sagens udvikling.

Offentligheden får færten

Nu blev også offentligheden omsider informeret om sagen, dog ikke af Udenrigsministeriet, men tværtimod meget imod det høje ministeriums vilje. Den 7. marts kunne det amerikanske telegrambureau *Associated Press* meddele fra Moskva, at Danmark havde spurgt Moskva om, hvor længe de sovjetiske tropper ville blive på Bornholm. Bureauet kendte dog ikke det sovjetiske svar. Samme dag kunne *Bornholms Social-Demokrat* bringe et forlydende fra Christiansborg om, at den sovjetiske gesandt havde overrakt Gustav Rasmussen en note »af meget stor vigtighed«. Bladet mente optimistisk, at der i løbet af få timer ville komme officiel meddelelse om rømningen.[49] Det skete dog ikke, men Udenrigsministeriets ledelse var stærkt pikeret over den utidige afsløring og lod *Ritzau* tilflyde en meddelelse, der gik ud på, at der stadig førtes forhandlinger. Dette urigtige dementi (der førtes ikke og var aldrig blevet ført *forhandlin-*

47. UM 105 Dan 5. Døssing til UM 6.3. (modtaget 7.3.) og 7.3.1946.
48. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussens notat 11.3.1946. AVP RF F. 169, op. 10, p. 8, d. 3. Teksten til den sovjetiske erklæring, som overraktes 7.3.1946 med påtegning.
49. *Bornholms Social-Demokrat* 7.3.1946.

ger) bekræftede dog snarere den bornholmske avis' meddelelse.

Da *Ekstrabladet* den 8. marts stillede spørgsmål om de britiske tropper, og forsvarsminister Harald Petersen svarede, at der kun var ca. et tusinde, og at der førtes forhandlinger om deres snarlige afrejse, var den sovjetiske gesandt overbevist om, at spørgsmål og svar var konstrueret af regeringen for at neutralisere den politiske effekt af den sovjetiske gestus. Plakhin mente i øvrigt, at den sovjetiske svarnote kom som en fuldkommen overraskelse både for offentligheden og for den danske regering, som kun havde haft ringe tro på en sådan udgang. Det var, som vi ved, rigtigt. Han mente ligeledes, at Udenrigsministeriet og især udenrigsminister Gustav Rasmussen med *Ritzau*-meddelelsen ønskede at give offentligheden indtryk af, at den sovjetiske beslutning om rømning var resultatet af vanskelige forhandlinger om spørgsmålet.[50] Det er utvivlsomt også en rigtig vurdering. Den danske udenrigsminister søgte ligeledes i sin orientering af Udenrigspolitisk Nævn at give det indtryk af, at der førtes vanskelige forhandlinger med den sovjetiske regering. BBC påtænkte ved denne tid at lave en udsendelse om udenlandske styrker i Danmark, formentlig for at understrege forskellen på den britiske og den sovjetiske tilstedeværelse. Udenrigsministeriet bad den 9. marts om, at en sådan udsendelse kunne undgås, fordi »de direkte forhandlinger til anden side har lovende forløb«.[51] På det tidspunkt var alt for længst afklaret, men også udlandet skulle bibringes det indtryk, at der førtes svære forhandlinger med regeringen i Moskva.

Danmarks løfte om selvbesættelse

Den danske regering accepterede uden videre de sovjetiske betingelser for at overgive Bornholm til den danske stat. I og for sig havde Moskva jo ingen som helst ret til at stille nogen som helst betingelser for, at de sovjetiske styrker nu langt om længe forlod dansk territorium og dermed ophørte med at ligge det danske samfund til byrde. Men stormagter tager sig den slags friheder, og småmagter må ofte parere ordre. Det fortrolige danske svar til Moskva, som Døssing modtog fra Udenrigsministeriet den 8. marts, lagde sig så tæt op ad det betingede sovjetiske tilsagn i dets danske oversættelse som vel muligt. De få, men afgørende liner i telegrammet til Døssing lød således:

> »bedes meddele russiske Udenrigskommissariat, at Danmark fuldt ud er i stand til straks med sine tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og administration.«

Herudover skulle gesandten også spørge, om Danmark allerede nu måtte få lov til at sende de pågældende danske tropper til Bornholm.[52]

Døssing ilede samme dag til Udenrigskommissariatet for at aflevere en officiel note med svaret. Han havde åbenbart så travlt, at afsnittet i regeringens svar om fremmed administration i skyndingen faldt ud. Desuden blev Molotov indledningsvis tituleret udenrigs*kommissær* og afslutningsvis udenrigs*minister*. Og i den russisksprogede version af den danske svarnote var der endelig en elementær grammatisk fejl i den afsluttende høflighedsfrase. På den anden side var det russiske udtryk *учредить* (oprette) blevet ændret til *проводить* (udøve) i forbindelse med den danske administration, vel for at være i overensstemmelse med den bornholmske virkelighed, hvor der under hele besættelsen – både den tyske og den

50. AVP RF F. 085, op. 31, p. 125, d. 8, l. 52. Sovjetiske gesandtskabs årsrapport for 1946.
51. UM GSK-London 1977. 5 F 20. UM til GSK-London 9.3.1946.
52. UM GSK-Moskva 87 F 1. Gustav Rasmussen til Døssing, modtaget 8.3.1946.

sovjetiske – havde været dansk civil administration. Døssings svarnote lød således i den danske version:

»Hr. udenrigskommissær.

Under henvisning til den samtale, jeg havde den ære at have med Deres excellence angående øen Bornholm, tillader jeg mig efter min regerings ordre at meddele Dem, at Danmark uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper straks vil være i stand til med egne styrker at besætte øen Bornholm og dér fuldt udøve sin administration.

Min regering beder mig derhos om at søge oplyst, hvorvidt man allerede nu vil kunne afsende de pågældende tropper til øen.

Modtag, hr. udenrigsminister, mine fornyede forsikringer om min mest udmærkede højagtelse.«[53]

Den danske regering bad altså om lov til at placere danske soldater på en dansk ø, som Moskva fra besættelsens start selv havde understreget var en del af Danmark.

Døssing forklarede, at hans regering af hensyn til egne forberedelser også gerne ville have oplyst datoen for den sovjetiske tilbagetrækning. Den 14. marts kunne generalstabschef Antonov fortælle Molotov, at det ville tage 20 døgn at evakuere de 6.600 soldater med våben, ammunition og øvrigt udstyr, der var på Bornholm, hvis man fik fornøden skibstonnage – fire transportskibe og 20 landgangsbåde, der befandt sig i den sydlige del af Østersøen – stillet til rådighed. Allerede den 16. marts meddelte Molotov skriftligt Døssing (og med grammatisk korrekt udtryk for sin højagtelse for den danske gesandt!), at sovjetregeringen nu havde befalet at iværksætte selve evakueringen, og at den ville være tilendebragt i løbet af højst en måned. Også denne meddelelse fik Stalin tilstillet i kopi[54], ligesom han nogle dage senere af Molotov til godkendelse fik tilsendt et udkast til en TASS-meddelelse om rømningen af den danske ø. Derpå offentliggjorde *Pravda* TASS-meddelelsen på blot fire og en halv linie om den påbegyndte evakuering af Bornholm »ifølge aftale mellem regeringerne i Sovjetunionen og Danmark.«[55] Der blev altså ikke blæst store fredsfanfarer i propagandatrompeterne i den anledning.

Det gode budskab (igen i dårlig, til dels forkert oversættelse) blev først aftelegraferet fra Moskva til København den 18. marts. Da havde Stemann imidlertid for længst fået nyheden af general Jakusjov, og allerede samme dag, den 16. marts, blev nyheden offentliggjort i Danmark. Grunden til de to døgns forsinkelse af rømningsordren kan ikke oplyses. Til gengæld skrev Døssing på egen foranledning et takkebrev til Molotov, hvori han udtrykte det danske folks oprigtige tak og omtalte den gensidige følelse af forståelse, der besjælede »vore to folk«.[56]

Døssing fik nu også instruks fra København om at søge foretræde for Molotov eller Vysjinskij for at udtale »den danske regerings tak og oprigtige påskønnelse af den forståelse, som den sovjetrussiske regering har vist af (sic!) Danmarks interesser«. De sovjetiske styrker var i maj 1945 blevet hilst som »venner og befriere«, og tilstedeværelsen af Den røde Hærs officerer og soldater havde styrket det venskabelige forhold mel-

53. UM GSK-Moskva 87 F 1. Dansk svarnote af 8.3.1946 på dansk og russisk. I høflighedsfrasen »в моем весьма к Вам высоком уважении« var det afsluttende navneord ikke i præpositionalis.
54. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518, l. 11-13. Referat af Abramovs modtagelse af Døssing 8.3.1946 + russisk oversættelse af danske note af 8.3.1946. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518, l. 16. Antonov til Molotov 14.3.1946. Kopi af Molotovs note til Døssing 16.3.1946. AP RF F. 3, op. 64, d. 1002, l. 59. UM 87 F 3/16. Døssing til UM 17.3.1946.
55. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518. *Pravda* 20.3.1918.
56. UM GSK-Moskva 87 F 1. UM til Døssing 16.3.1946, modtaget 17.3.1946. Døssing til UM 18.3.1946. Døssing til Molotov 18.3.1946 på russisk og dansk.

lem de to lande. Den danske regering håbede stadig at se en af Sovjetunionens store hærførere som gæst i København, om muligt ved samme lejlighed som general Jakusjov, der sammen med sine øverste officerer var inviteret til hovedstaden inden afrejsen i april. Da hverken Molotov eller Vysjinskij havde tid, blev takkeskrivelsen overrakt afdelingschef Kirill Novikov. Samme dag afsendte Gustav Rasmussen også et særligt telegram til Vysjinskij, hvori han forsikrede sidstnævnte om, at det danske folks tillid til Sovjetunionen var blevet befæstet af beslutningen om at rømme den danske ø. Ved samme lejlighed inviterede den danske udenrigsminister på ny marskal Rokossovskij til Danmark for at marskallen kunne modtage det danske folks tak.[57]

Der kom aldrig svar på denne indbydelse nummer to, og marskal Rokossovskij gik dermed definitivt glip af Elefantordenen.

Bornholmerne og Udenrigsministeriet

Von Stemanns i forvejen noget anspændte forhold til Udenrigsministeriet blev ved denne tid yderligere belastet. Undertiden var den iltre amtmand ved at gå ud af sit gode skind over de tillukkede og formelle bureaukrater i København, der sammen med udenrigsminister Gustav Rasmussen spillede deres eget lille spil for at fremhæve egen betydning.

Den 7. marts læste amtmanden *Bornholms Social-Demokrats* stort opsatte artikel om, at den danske regering i Moskva havde rejst spørgsmålet om de sovjetiske tropper på Bornholm, og at den sovjetiske gesandt i København havde overrakt regeringen en note. Samme dag henvendte konkurrenten, *Bornholms Tidende*, sig via en politisk forbindelse i København til Udenrigsministeriet for at få en kommentar. Her beklagede man, at meddelelsen i det hele taget var fremkommet, men nu da skaden var sket, måtte *Bornholms Tidende* godt bringe en lignende meddelelse. Man fortalte desuden fortroligt avisens redaktør, Holger Stenbæk, at de sovjetiske tropper ville forlade øen, så snart dansk militær var i stand til at overtage bevogtningen. Denne meddelelse måtte bladet imidlertid ikke videregive som andet end bladets egen formodning. Hvor ringe danske politikere var informeret, viser minister Per Federspiels tale i Rønne så sent som den 10. marts. Han sagde da, at det var regeringens opfattelse, at den sovjetiske tilstedeværelse på Bornholm ikke ville blive stedsevarende, men at man ikke måtte glemme, at Bornholm-spørgsmålet også skulle ses i en international sammenhæng. Det var fem dage efter Molotovs tilsagn om at rømme øen!

Von Stemann blev informeret af redaktør Stenbæk om dennes samtale med Udenrigsministeriet, men kunne hverken få oplysningerne be- eller afkræftet af Hvass, der i stedet udtrykte sin »store forbavselse« over at høre disse oplysninger. Den 9. marts sendte amtmanden et telegram til Hvass om *Bornholms Tidendes* artikel om forhandlinger om de russiske tropper og om et forventet resultat i løbet af to-tre dage. Amtmanden henstillede indtrængende, at han fik informationer om sagen, da han modtog mange henvendelser fra folk, og da befolkningens tillidsforhold til ham blev vanskeliggjort ved de mange ukontrollerbare rygter, der var i omløb. Han bad om i det mindste at få de samme oplysninger, som politikerne fik. Hvass meddelte imidlertid blot kort von Stemann, at Udenrigsministeriet intet kendte til avisernes skriverier om et forventet resultat om få dage. Udenrigsministeriet havde i øvrigt intet at tilføje den sidste meddelelse, som amtmanden havde fået. For så vidt fik von Ste-

57. AP RF F. 3, op. 64, d. 1002, ll. 60-61. Døssing til Molotov 18.3.1946; Gustav Rasmussen til Vysjinskij 20.3.1946. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussen til Døssing 19.3.1946; Gustav Rasmussen til Vysjinskij 19.3.1946 (fransk).

mann de samme oplysningerne som politikerne på Christiansborg, de fik nemlig heller intet at vide. Igen den 10. marts bad amtmanden om informationer i anledning af en avismeddelelse, men Hvass strammede igen læberne og havde fortsat intet at sige. Udenrigsministeriets hemmelighedskræmmeri blev kritiseret i en ledende artikel i den konservative *Bornholms Avis* den 9. marts, et synspunkt von Stemann fuldt ud støttede, og som efter hans opfattelse deltes af alle bornholmere.[58]

Den 15. marts – to dage før selve rømningen blev påbegyndt – var bægeret fuldt. Von Stemann skrev nu en meget sarkastisk og rammende rapport om Udenrigsministeriets håndtering af sagen. Dagen forinden havde udenrigsministeren på en pressekonference for udenlandske korrespondenter udtalt, at regeringen for nylig havde fået en meddelelse fra den sovjetiske gesandt »af gunstigt indhold«, som bestyrkede opfattelsen af, at de sovjetiske troppers ophold på Bornholm kun var af midlertidig karakter. Der var dog stadig uløste spørgsmål, påstod Gustav Rasmussen. Det var der som bekendt ikke. Regeringen havde prompte opfyldt Kremls betingelser, og dermed var den potte ude. Amtmandens beske kommentar til pressekonferencen i København lød, at det nu var over en uge siden, at der var fremkommet meddelelse om, at den sovjetiske gesandt i Danmark skulle have overrakt Udenrigsministeriet en note vedrørende de sovjetiske styrker på Bornholm. Men i løbet af denne uge var »alt, hvad Udenrigsministeriet har kunnet overkomme« at udsende af officielle tilkendegivelser herom en meddelelse på to linier om, at der stadig forhandledes om sagen.

> »Først i dag er det altså lykkedes for den bornholmske befolkning, der jo unægtelig er en af de mest interesserede parter i hele sagen, via en erklæring til den udenlandske presses repræsentanter i København at få blot den nødtørftigste besked om, hvordan landet ligger. Det synes at være noget aparte omveje, det høje Udenrigsministerium foretrækker at benytte, når det skal informere landets egen befolkning.«[59]

Udenrigsministeriet reagerede på kritikken med isnende tavshed.

Ministeriets manøvre

Amtmanden opnåede imidlertid som nævnt den triumf dagen efter som den første danske myndighedsperson at få den officielle meddelelse fra general Jakusjov om, at Den røde Hær og Flåde nu i praksis ville gå i gang med rømningen af Bornholm, og at evakueringen forventedes afsluttet i de første dage af april. *Bornholms Avis* kunne samme dag bringe den sensationelle nyhed, fordi von Stemanns chauffør, Edgar Petersen, havde lækket nyheden. Washington-avisen *The Evening Star* havde også nyheden den 16. fra en kilde i Indenrigsministeriet i København.[60]

End ikke den sovjetiske diplomatiske mission i København var blevet informeret før amtmanden på Bornholm, der her nød godt af sit gode forhold til den sovjetiske kommandant. I øvrigt var meddelelsen fra den militære kommandant til *guvernøren* – og ikke til regeringen – i overensstemmelse med den praksis, Moskva havde brugt fra besættelsens begyndelse. Besættelsesstyrkerne kommunikerede aldrig direkte med regeringen i København. Efter pres fra von Stemann udsendte Udenrigsministeriet sent på dagen den 16. marts amtmandens oplysning over *Ritzau*, og *Radioavisen* bragte en ekstraudsendelse om eftermiddagen. Samme dag blev også de danske diplomatiske missioner i udlandet

58. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 7.3. og 10.3. 1946. UM 87 F 3/5. Stemann til UM 9.3.1946.
59. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 15.3.1946.
60. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 15.3.1946. Se også Hvass' notits dateret16.3.1946.

2 Berlingske Tidende SØNDAG 17. MARTS 1946

Fra Redegørelsen i Udenrigsministeriet: Til venstre Udenrigsministeriets Direktør Fr. Hvass og Udenrigsminister Gustav Rasmussen.

Russerne forlader Bornholm

Forlest fra Forsiden

Da Bornholm modtog Budskabet

Kl. 12 modtog Bornholmerne den første officielle Meddelelse om Rømningen, den blev givet ved Løbesedler, der udsendtes af „Bornholms Avis" med følgende Tekst: „Russerne forlader Bornholm, Evakueringen begyndes de nærmeste Dage og vil være tilendebragt i Begyndelsen af April. Den Øverstkommanderende for de russiske Tropper paa Bornholm, Generalmajor Jakuschoff, har meddelt Amtmand Sivmann, at han fra Moskva har faaet Ordre til at paabegynde Evakueringen af de russiske Styrker paa Bornholm og gennemføre denne saa hurtigt som muligt, da ældste russiske Styrker vil have forladt Øen i Slutningen af April." De grønne, rede og blaa Løbesedler spredtes over Rønne By, og Befolkningen samledes i smaa diskuterende Grupper paa Gaderne og paa Torvet. Men den var ogsaa den største Reaktion, der var at mærke paa Bornholm i Dag, i det fredelige Vinterlandskab saa stadig de russiske Soldater i deres Vinteruniformer med de lædne Pelsbuer. De kører stadigt over de islagte Veje, kørende paa Hestesles eller paa Lastvogne, eller de gaar Arm i Arm med deres Hustruer, som nu har været paa Bornholm siden Juli. Den russiske Overstkommandoverende har saaledes sin Hustru og sine to Døre hos sig i Kommandantboligen paa Slotsterrasset.

Ligefor Amtmandsgaarden ligger det russiske Politihovedkvarter. En af Vagterne har hedder Jacob, og han er blevet meget populær i Rønne, fordi han har lært sig en hel Del danske Sætninger. F ikke Pipe kom i Rhenmiddag ban til ham og sagde: — Er det rigtigt, at du skal rejse, Jacob?

— Ja, svarede Jacob vist nok og klødde sig i Nakken.

Udenfor i store Lejre ved Rønne Flyveplads, hvor de grønne Barakker ligger i mørtige Lader, er der meget lidt Liv. Kulden holder Soldaterne inden Døre, og paa Gaderne i Rønne er det kun et Fastal af Soldater, der gaar paa Indkøb i Butikkerne. I de ældre Mandsalder har det næsten været magisk Tiltalende, naar de skulde afsøge Byen.

Russerne har vist begrundningsvardig Disciplin

I en Samtale med „Berlingske Tidende" i Aften udtaler Amtmand von Sivmann, at der naturligvis nu forestaar forskellige Forhandlinger om de russiske Styrkers Afvikling, navnlig skal der forhandles om Efterladenskaberne, Barakkerjerne og lignende. Russerne boede jo først i Teltlejre i Isenbomtake Skove, siger Amtmanden, men senere har de bygget 5—6 Lejre rundt om paa Øen og anlagt en lille Flyveplads ved Store Almegaard. Disse Lejre og andet Anlæg har Generalmajor Jakuschoff meddelt mig vil blive solgt til den danske Stat. Russerne vil selv tage alt deres militære Materiel med sig.

Ekstrarter det et spændingsforhold mellem Rusland og Danmark efter de russiske Troppers Ophold paa Bornholm?

— Ikke paa nogen Maade, end hvad vi kender det fra vore gevige Allierede, for de Varer, der er købt her i Landet.

— Hvorledes virkede efter Deres Opfattelse Meddelelsen om Russernes Tilbagetrækning fra Bornholmerne?

— Jeg vil faktisk mene, at den bornholmske Befolkning i Dag følev sig i Taknemmelighedsforhold til de russiske Tropper, fordi de har opført sig saa ikraatede og vist en virkelig beundringsværdig Disciplin har paa Øen. I de 18 Maaneder, der nu er gaaet, siden Tropperne kom, har der ikke været Spildevæ af Betydning. Der kan, som en karakteristisk Ting nævnes, at Generalmajor Jakuschoff var yderst takkemelig for, de jeg i sin Tid fik ordnet, at der blev udstedt et generelt Forbud mod Salg af Spiritus til russiske Tropper.

Tropperne har forøvrigt kunnet bandle i deres egne Militærbutikker, hvor der findes tre Butikker, som ledes af Danskere, og som har alle de Varer, de har brug for. Men ellers slaar Barbolmerne jo i Almindelighed ikke Flikflak, og det var der jo heller ingen Grund til. Den russiske Militærmagts Ophold her paa Øen har jo heller ikke været betegnet som midlertidig.

— Betyder Øen noget for Bornholm boligmæssigt at Russerne nu evakuerer?

— Ikke meget. Russerne har i Rønne og Omegn to Hoteller og to Sanatorier og rundt om paa Øen noget mere Militær, men ellers har de opført deres egne militære Lejre, som der skulde Militær nu kan overtage.

Et enestaaende Samarbejde

— Har De iagttaget, at Russerne og Danskerne har lært at forstaa hinanden i Løbet af de to Maaneder, der nu er gaaet?

— Fra dansk Side har man lært at værdsætte Russerne med alle deres udmærkede Egenskaber. Russeren er jo et Menneske Mennesket med udpræget menneskelig Sans og med en stor Kærlighed for Børn og Dyr, og det har vi set mange Bevisor paa. Jeg kan kun udtale for min egen Person den allerstørste Glæde over det enestaaende Samarbejde, jeg har haft med de øverste russiske Militærchefer. Russerne har formaaet at vise Forstaaelse for danske Forhold og jeg vil gerne her til at sige det paa den Maade, at Russerne aldrig nogen Gang har blandet sig i Befolkningsforholdene paa Bornholm. De har vist Forstaaelse for Takt og Diskretion, naar der har været Tale om nationale Fester. Man har ogsaa ikke kendt deres Porte, og man har set dem tage Flagene ned for ikke at pointere, at de var her. Det synes jeg i og for sig er en saa karakteristisk for hele den Stemning, der har været mellem de Russerne ved at forlade os.

Den berømte engelske Krigskorrespondent og Forfatter Mr. Millan hos „Evening Standard" var saaledes beskeldig i Dag. Han opholdt sig nemlig ved tilfældig paa Bornholm. Ved Middagsbordet hos Amtmanden, som de russiske Tropper vilde blive trukket tilbage.

— Det er ikke 18 Dage, i Gaar og Iselegaraferde i Formiddags 600 Ord til sit Blad i London og blev herved den første, der kunde sende Meddelelsen ud til Verdenspressen.

Endnu i Dag er Rønne Havn pranget af Stilhed. Et enkelt russisk Skib kom i Formiddags til Havnen, men det sejlede straxda igen i Eftermiddags, og det havde intet at gøre med Evakueringen af Tropperne, som man regner med vil blive paabegyndt anlagelig paa Tirsdag.

P. W.

Mødet med Vyshinsky

Forlest fra Forsiden

Da Jeg i London under De forenede Nationers Konference havde Leilighed til at føre en Samtale med den stedfortrædende russiske Udenrigskommissær Hr. Vyshinsky, bragte jeg fuldstændige danske Anliggender paa Bane, herunder naturligvis Spørgsmaalet om de sovjetrussiske Styrkers Tilbagetrækkelse fra Bornholm, hvorom jeg redegjorde for vore Synspunkter og for Danmarks Ønsker.

Forlængst har den naturligvis det danske Gesandtskab i Moskva været instrueret om at følge Sagen, og i Begyndelsen af Marts foreleg den danske Gesandt en Henvendelse til den sovjetrussiske Regering, hvorunder paany vore Synspunkter blev gjort gældende.

Den 7. i denne Maaned henvendte den sovjetrussiske Gesandt i København, Hr. Plekhine sig til mig for at overmække den danske Regering en Meddelelse om, at hans Regering var villig til at trække sine Tropper tilbage, for saa vidt den danske Regering var i Stand til straks at sende Troppestyrker til Bornholm og til at overtage, uden fremmed Medvirken, Øens Administration og sende Tropper dertil. Oplyst

tes disse Betingelser, var man villig til at trække alle russiske Styrker bort og overgive Øen til Danmark paany.

Vi svarede samme Dag i en Note, som dels overmaktes Hr. Plekhine, dels sendtes til den danske Gesandt i Stockholm med Ordre til at overmække Noten til den sovjetrussiske Regering.

I denne Note svarede vi den russiske Regering, at vi var parat til med Hensyn til Varsel af overlige baade Bornholms Administration og dege Omsorg for, at danske Tropper sendtes derhil.

Del er paa denne Baggrund, den Overstbefalende for de sovjetrussiske Tropper paa Bornholm i Dag har anmeldt Amtmand v. Sivmann, at Tilbagetrækningen af Tropperne nu vil finde Sted."

Forhandlingerne med Rusland hele Tiden et fuldt tilfredsstillende Forløb

„Det vil," fortsatte Udenrigsministeriet, „ved denne Leilighed være naturligt at fastslaa, at de Forhandlinger, der paa Regeringens Vegne er blevet ført med den sovjetrussiske Regerings Repræsentanter, hele Tiden har haft et fuldt tilfredsstillende Forløb. Jeg kunde saaledes under Forhandlingerne i London med Udenrigskommissær Vyshinsky udtale, at de sovjetrussiske Tropper paa Bornholm har udvist en eksemplarisk Disciplin. De Undtagelser, der er berørt er saa og saa, som jeg fremhævede, formentlig unødgaaelige Undtagelser.

Paa en Forespørgsel om ikke Danmark hais Vilkaar havde varetaget **Øens Administration** uden Indblanding fra nogen Side, svarede Hr. Gustav Rasmussen, at det fra vor Side havde været naturligt at svare i Overensstemmelse med de Vendinger, der havde været anvendt fra sovjetrussisk Side. Naar Russerne for alle Tilfælde Skyld har ønsket at give deres Henvendelse skriftlig Form, har vi svaret paa samme Maade, men der er i øvrigt ikke fra russisk Side stillet nogen Art af Betingelser. Man har kun ønsket at føle sig sikker paa, at Administrationen blev rens dansk — saaledes som den bør være, hele Tiden.

Hvad de rent praktiske Spørgsmaal ved Tilbagetrækningen af Tropperne angaar, vil der blive forhandlet herom. De sovjetrussiske Tropper har, bortset fra visse Levnedsmidler, været selvforsynende. Om man fra dansk Side skal dække i Troppetransporterne fra Øen, ved Hjælp af danske Skibe, er en Sag, som ikke har været berørt for Udenrigsministeriet. Det vilde heller ikke paa det nuværende Tidspunkt være muligt at sige nøjagtigt, hvor lang Tid Evakueringen vilde tage, eller hvor store Troppestyrker, Sovjetrusland har hjemlidt paa Øen.

Paa Bornholm opholder sig allerede en mindre dansk Troppestyrke. En større Styrke vil formentlig en dag dertil. Hvor mange danske Soldater, der skal sendes til Øen, er bestemt af Anliggende under Forsvarsministeriets Kommando.

Paa Spørgsmaalet om der tidligere, før Eksempel umiddelbart efter de russiske Troppers Landsættelse paa Bornholm, var rettet nogen dansk Henvendelse til den sovjetrussiske Regering under denne eller under den forrige danske Regering, svarede Udenrigsministeren:

„Det har der ikke, men Gesandtskabet har haft Ordre til at gøre det, saafremt Spørgsmaalet rejste sig.

Efter at der ved den russiske Henstillede var afgivet en Forsikring om, at sovjetrussiske Overstbefalende om, at Besættelsen var af midlertidig Natur, ville der ikke heller ikke dengang have været naturlig Anledning til at rejse yderligere Forespørgsel. Russerne kom jo ikke som vore Fjender, men som Tyskerne, og som en af de allierede Stater, der deltog i Besættelsen af Hitlerske. Det vilde da have været unødvendigt stræks at rimde dem med en Forespørgsel om, hvornaar de rejste igen."

Den naturlige Anledning til Drøftelse af Sagen var formentlig, da Ministeren i London havde haft Leilighed til personaligt at drøfte Sagen med vi tvivlsomme Udenrigsministre.

Hele Mødet var kortvarigt, og Udenrigsministeren, der havde indledt Mødet med at sige, at han ikke paa Forhaand vilde afvise at besvare Forespørgsler, men heller ikke love at svare, erklærede, at Spørgsmaal besvarede faktisk dem alle. Der var saaledes ingen Spørgsmaal, men heller ikke love at svare, erklærede, at Spørgsmaal besvarede faktisk dem alle. Der var saaledes ingen direkte Spørgsmaal, hvormaar de rejste igen."

Den naturlige Anledning til Drøftelse af Sagen var formentlig, da Ministeren i London havde haft Leilighed til personaligt at drøfte Sagen med vi tvivlsomme Udenrigsministre.

Hele Mødet var kortvarigt, og Udenrigsministeren, der havde indledt Mødet med at sige, at han ikke paa Forhaand vilde afvise at besvare Forespørgsler

informeret om sagen. Senest den 19. marts informerede Gustav Rasmussen en række udenlandske gesandter i Danmark om, at der ikke var knyttet nogen sovjetiske betingelser til tilsagnet om rømning ud over dem, der var nævnt i selve den sovjetiske note.[61]

Både den danske og internationale offentligheds reaktion på rømningens iværksættelse viser, hvor stort et problem besættelsen af øen havde været for Danmark, og hvor opmærksom på Bornholm den internationale presse var. »Den største nationale begivenhed, vi har oplevet siden befrielsen«, skrev *Berlingske Tidende* (17.3.) og dækkede utvivlsomt den overvældende del af den offentlige mening. Samtidig fik publikum endnu engang repeteret myten om von Kamptz' »desperate optræden ... dette sidste udslag af tysk afsind«. Rømningen skabte ifølge en norsk avis »glæde i hele Norden«.[62] *The New York Herald Tribune* bragte en større glansbilledreportage af Ida Bachmann, fyldt med forkerte påstande (23.3.1946).[63]

Hele Udenrigsministeriets håndtering af denne sag havde karakter af en manøvre, der skulle polere ministerens og ministeriets glorie ved at dække over, hvor let og gnidningsløst den sovjetiske rømning var opnået. Hvis ministeriet straks havde redegjort for det faktiske forløb, ville nogle måske have spurgt, om regeringen ikke for længst burde have henvendt sig til Moskva, da alt jo tydede på, at man dér ikke var imod at rømme Bornholm. For at den slags upassende spørgsmål ikke skulle blive stillet, måtte man opføre et mummespil, der foregøglede, at der foregik vanskelige og langvarige forhandlinger mellem Moskva og København. Det var derfor, Hvass hovent afviste amtmandens naturlige forespørgsler. Man kunne jo risikere, at von Stemann blev spielverderber. Og det var derfor, udenrigsministeren og hans folk blev så vrede og irriterede, ja ligefrem forsøgte obstruktion, da amtmanden kunne meddele den gode nyhed om rømningens iværksættelse.

Von Stemanns offentlige udtalelser bærer præg af lettelse over, at det hele nu var ved at være ovre. Men som loyal embedsmand lod han udadtil, som om de 11 måneders besættelse og uvished ikke var noget at snakke om, og at alt var gået som ventet. Han ville mene, sagde han til pressen, at den bornholmske befolkning måtte føle sig i taknemmelighedsforhold til de russiske tropper, der hav-de udvist en så beundringsværdig disciplin. »Men ellers slår bornholmerne jo ikke flik flak, og det var der jo heller ingen grund til. Den russiske militærmagts ophold her på øen har jo hele tiden været betegnet som midlertidigt.«[64] Det sidste var rigtigt, men amtmanden havde selv været voldsomt i tvivl om, hvorvidt denne betegnelse stod til troende.

Gustav Rasmussen arrangerede en pressekonference i Udenrigsministeriet, hvor han, bistået af direktør Frants Hvass, bestræbte sig på at tilsløre udenrigstjenestens ængstelige passivitet ved hjælp af indholdstomme og floromvundne vendinger af slagsen: »Imidlertid førte udviklingen med sig, at vi kom krigsbegivenhederne mere på afstand ...«. Han fortalte de tilstedeværende pressefolk, at den danske gesandt i Moskva »naturligvis for længst« havde været instrueret om at følge sagen, og at de forhandlinger, der havde været ført med den sovjetiske regering, hele tiden havde haft et tilfredsstillende forløb. På et direkte spørgsmål, om der før marts 1946 havde været rettet nogen dansk henvendelse til Moskva om Bornholm, måtte Gustav Rasmussen dog krybe til korset: Det havde der ikke, men man havde

61. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussens notat dateret 19.3.1946.
62. *Aftenposten* 19.3.1946. *Verdens Gang* kaldte nyheden »et meget glædeligt faktum (18.3.1946). Se også den svenske *Morgontidningen* 18.3.1946.
63. Ida Bachmann var bibliotekar og lidenskabelig Stalin-tilbeder, se Bent Jensen: *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle* (1984), s. 46,49 og 136.
64. *Berlingske Tidende* 17.3.1946.

Dagens Ærbødigst

Den danske Gesandt i Moskva meddelte i Gaar Udenrigsministeriet, at Russerne vil rømme Bornholm.

I Ministeriet en Da'
man blev lidt underlig til Mode,
da fra Hr. Døssing i Moskva
der kom et Telegram — i Kode.

Et Telegram derovre fra
er noget nyt, i hvert Tilfælde.
Gesandten ovre i Moskva
har sjældent noget at fortælle.

Saa fik man Kodenøglen fat
og gennem Telegrammet staved.
Det tog omtrent den halve Nat,
for den Slags er kunstfærdigt lavet.

Men man fik altsaa klaret hen
paa Morgenstunden Bulletin'en.
Man vækked Gustav Rasmussen
og bragte ham den ind paa Sengen.

Ministeren stod skyndsomst op,
mens Hjertet bankede uroligt.
Der stod: Bornholm skal rømmes. Stop.
Ærbødigst Døssing. Strengt fortroligt.

For første Gang en Nyhed staar
i en af Døssings Bulletin'er.
Men ak, naar den til Danmark naar,
saa er den ingen Nyhed længer.

Ærbødigst

Spotterimet af „Ærbødigst", som Berlingske Tidende offentliggjorde den 20. marts 1946, og som nedkaldte Udenrigsministeriets vrede over avisen.

nøje fulgt sagen. Der havde ikke været nogen »naturlig anledning til yderlig forespørgsel«, da russerne jo selv havde erklæret besættelsen for midlertidig. Udenrigsministeren mente, at det ville have været »underligt straks at møde dem med en forespørgsel om, hvornår de rejste igen.« Den naturlige anledning var først kommet, da Gustav Rasmussen havde fået lejlighed til at drøfte spørgsmålet med Vysjinskij i London.[65] *Straks* var altså en periode, der først sluttede efter ikke mindre end ni måneder.

Som tidligere påvist havde der ikke på noget tidspunkt været ført forhandlinger af nogen art med Moskva. Christmas Møllers forskellige initiativer blev ikke omtalt, naturligvis ej heller den kendsgerning, at Gustav Rasmussen på det nærmeste var blevet skubbet ind til Vysjinskij af briterne. Hvorfor den danske regering ikke som den norske på et langt tidligere tidspunkt havde bedt russerne om at rejse efter færdigt arbejde blev ligeledes forbigået. Og pressefolkene var for pæne eller uvidende til at stille det spørgsmål. Tværtimod fremstillede de helt ukritisk Gustav Rasmussen som Bornholms aktive og uforfærdede frelsermand.

I *Berlingske Tidende* offentliggjorde Ærbødigst dog nogle spydige vers om, at Døssing så sent havde informeret Udenrigsministeriet om den sovjetiske rømnings påbegyndelse. Den respektløse kommentar på versefødder irriterede Udenrigsministeriet, men da den i sit indhold var korrekt, kunne man

65. *Berlingske Tidende* 17.3.1946.

ikke tage offentligt til genmæle. I stedet for bad Udenrigsministeriets direktør en yngre embedsmand om at tale med chefredaktør Svend Aage Lund, »for at *Berlingske Tidende* kan være rigtigt underrettet«, som det spidst blev formuleret. I strid med sandheden fik chefredaktøren at vide, at den første meddelelse om Bornholms rømning var tilgået Udenrigsministeriet fra gesandtskabet i Moskva. Forestillingen om egen ufejlbarlighed skulle fastholdes. Fortroligt oplyste Gustav Rasmussen imidlertid Udenrigspolitisk Nævn om, at meddelelsen om rømningen var kommet fra amtmanden på Bornholm den 16. og først nogle dage senere bekræftet fra Moskva.[66]

Diskussion om noterne

I årene, der fulgte, har der ofte været diskussion om, hvilke betingelser den sovjetiske regering faktisk havde stillet, og hvad den danske regering egentlig havde lovet at opfylde for at få lov til at genovertage den militære kontrol med Bornholm. Diskussionen har været ført både internt i det danske udenrigsministerium og i offentligheden. Mange embedsmænd i udenrigstjenesten var ikke informeret om noternes indhold, og når der blev stillet spørgsmål f. eks. fra udenlandske aviser til danske ambassader, var man usikker. I 1952 fik den danske ambassade i London en henvendelse fra en kommunistisk avis i forbindelse med NATO-øvelsen *Main Brace*, der fremkaldte kras sovjetisk kritik af Danmark, og presseattaché Ebbe Munck blev i første omgang avisen svar skyldig på, hvad »den dansk-russiske aftale« om rømning af Bornholm egentlig gik ud på. Året efter ønskede den danske gesandt i Moskva at få ministeriets russiskkyndige til at fortolke udtrykkene i noterne fra 1946.[67] Denne usikkerhed om et så væsentligt forhold skyldes, at Udenrigsministeriet fra starten tilslørede, hvor enkelt det i virkeligheden forholdt sig. Der er imidlertid ingen hemmeligheder i denne sag, og der kan ikke herske nogen som helst tvivl om hverken de sovjetiske krav eller de danske løfter. Allerede i marts 1946 – efter en fortrolig underretning i Udenrigspolitisk Nævn – erklærede Christmas Møller sig da også lettet over, at der ikke var andre vilkår end dem, der fremgik af regeringens officielle meddelelse om spørgsmålet.[68]

Den danske forpligtelse gik blot ud på at genoprette fuld dansk suverænitet på øen uden fremmed hjælp. Det skete, som vi om lidt skal se, i marts og april 1946. Hermed var forpligtelsen opfyldt og ude af verden. Skiftende danske regeringer har imidlertid selv bidraget til at mudre vandene ved at opføre sig, *som om* der var en videregående forpligtelse, der rakte ud i al fremtid, til ikke at tillade fremmede flådebesøg eller – da det blev aktuelt – allierede styrkers deltagelse i manøvrer på Bornholm. Det er et interessant psykologisk fænomen, vi her har med at gøre. Danmark skyldte jo ikke Kreml noget, fordi sovjetiske fly havde ødelagt store dele af Rønne og Nexø, fordi den danske stat på skatteborgernes vegne betalte mange tusinde overflødige soldaters underhold i næsten et år, og fordi de sovjetiske tropper omsider blev trukket væk. Tværtimod, kunne man mene efter almindelig målestok.

I alle årene siden den dansk-sovjetiske noteudveksling i marts 1946 har der med

66. UM GSK-Moskva 87 F 1. Kristjan Bure til Døssing 22.3.1946. *Berlingske Tidende* 20.3.1946. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 23.3.1946.
67. UM GSK-London 5 F 20. Schramm-Nielsen til Ebbe Munck 17.9.1952. GSK-Moskva 87 F 1. UM til GSK-Moskva 5.3. og Brun til Hergel 25.3.1953. Den norske udenrigstjeneste var bedre informeret og kendte ikke til nogen dansk-sovjetisk aftale om Bornholm, NUD 27 7 20. UD til norske ambassade i Danmark 12.9.1952. Om den sovjetiske kampagne mod Danmark i 1952 se Bent Jensen: *Tryk og tilpasning*, s. 72-77.
68. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 23.3.1946.

mellemrum været politiske diskussioner om arten og omfanget af de sovjetiske krav og de danske løfter. Vi skal i et afsluttende kapitel tage dette emne op og her blot nævne, at den danske regering i 1953 ved udenrigsminister Ole Bjørn Kraft afgav et de facto og uklogt tilsagn om, at vestallierede tropper aldrig ville få lov til at betræde Bornholm.

11. Rømningens gennemførelse

»... glæder mig, at Bornholm atter er frit. Christian R.«
Kong Christian X til amtmand von Stemann 5.4.1946.

Ingen fremmed indblanding

Den danske regering var yderst påpasselig med at opfylde det sovjetiske krav om, at ingen udenlandske militærpersoner måtte komme til Bornholm i forbindelse med øens tilbagegivelse til Danmark. Allerede på et møde med de danske militære chefer den 8. marts indskærpede Gustav Rasmussen det sovjetiske standpunkt, at der ikke måtte forekomme fremmed indblanding i Bornholms administration. Det var overordentligt vigtigt, understregede udenrigsministeren, at der ikke blev givet russerne nogen som helst grund til mistanke på dette punkt. Der måtte derfor træffes forholdsregler til at forhindre, at britiske og amerikanske officerer »under nogen form eller i noget ærinde« rejste til Bornholm. Gustav Rasmussen mente endda, at det burde overvejes, om ikke også civile udlændinge midlertidigt skulle forhindres i at rejse til øen uden særlig tilladelse. Under sin orientering af Udenrigspolitisk Nævn understregede Gustav Rasmussen ligeledes stærkt det sovjetiske krav om, at genovertagelsen af Bornholm skulle foregå som et rent dansk anliggende uden nogen fremmed indblanding.[1]

Under en samtale med den britiske ambassadør på sit kontor den 11. marts betydede Gustav Rasmussen Randall, at Danmark lagde megen stor vægt på, at der ikke i den nærmeste fremtid kom britiske officerer eller overhovedet andre udlændinge til Bornholm. Moskva var meget mistroisk og frygtede britisk bistand ved forsvaret af Bornholm, sagde udenrigsministeren, og der måtte ikke gives Moskva noget som helst påskud til mistænksomhed desangående. Gustav Rasmussen undlod derimod at informere Randall om, at Moskva på dette tidspunkt for længst havde givet tilsagn om at rømme Bornholm. Han sagde blot, at man for nylig havde fået »en gunstig meddelelse« fra Moskva uden at gå mere i detaljer. Også her søgte Gustav Rasmussen altså at skabe indtryk af, at der var foregået og stadig foregik van-

1. UM 105 Dan 5. Referat af møde 8.3.1946. 3 E 92. Referat af møde i UPN 23.3.146.

skelige forhandlinger med Kreml. I Moskva havde ambassaderåd Otto Melchior imidlertid fortalt den britiske ambassadør, at sagen var løst i princippet.[2]

Storbritanniens reaktion på den sovjetiske rømning af Bornholm var syrlig. Thomas Barman, tidligere førstesekretær ved den britiske Moskva-ambassade og nu diplomatisk rådgiver og ansat ved BBC i London, skrev til Reventlow, at han var meget glad for, at Bornholm-affæren var endt så lykkeligt. Men han var tydeligt irriteret over, at Moskva – med sit krav til Danmark om, at ingen fremmede tropper måtte deltage i retableringen af Danmarks fulde kontrol med øen – havde tilkendegivet en mistanke om, at Storbritannien pønsede på at sætte sig fast på Bornholm. Barman var overbevist om, at den sovjetiske erklæring ville have fået nogle kritiske kommentarer med på vejen i britisk og amerikansk presse, hvis ikke så mange andre internationale spørgsmål samtidig havde tiltrukket sig opmærksomheden.[3]

Også Warner gav endnu engang udtryk for den britiske misfornøjelse med, at der i officielle danske tilkendegivelser havde været en tilbøjelighed til at sidestille de sovjetiske og britiske troppers tilstedeværelse i Danmark efter befrielsen – altså den sædvanlige britiske anke, der indeholdt kritik af Danmark for neutralisme. Reventlow undskyldte over for Gustav Rasmussen den kritiske britiske reaktion: London var bitter, fordi Moskva førte en hårdhændet anti-britisk propaganda over hele verden.[4] I Foreign Office overvejede man på udenrigsminister Bevins initiativ at få fremsat et bestilt spørgsmål i Underhuset, så den britiske regering kunne få lejlighed til offentligt at forklare forskellen på de britiske og sovjetiske styrkers funktion i Danmark efter befrielsen. Ligeledes ønskede Bevin inspirerede artikler bragt i dansk og svensk presse.[5]

Gustav Rasmussen var til stadighed på vagt over for dansk presseomtale, der kunne være generende for Moskva – eller Danmark, f. eks. forlydender om, at Sovjetunionen ville kræve rømningen knyttet sammen med stræde-passagen. En artikel om Bornholm skrevet af en amerikansk journalist, og som *Berlingske Tidende* havde overvejet at offentliggøre, blev lagt til side, fordi Gustav Rasmussen fandt det »mindre opportunt« at trykke den.[6] Udadtil hævdede regeringen det synspunkt, at der ingen som helst sammenhæng var mellem den sovjetiske rømning og spørgsmålet om britiske tropper i det øvrige Danmark. Forsvarsminister Harald Petersen benægtede f. eks. over for *Stockholms-Tidningen* den 17. marts 1946, at der skulle bestå en sådan kobling. Men det var kun til udvortes brug. Gustav Rasmussen sagde i sin fortrolige orientering af Udenrigspolitisk Nævn det modsatte og tilføjede, at Washington var af samme opfattelse.[7]

Det militære styrkeforhold

Thomas Døssing havde af sine samtaler med sovjetiske embedsmænd om Bornholms rømning fået det indtryk, at den sovjetiske regering forventede »forholdsvis betydelige danske styrker, herunder også søstridskræfter«, sendt til Bornholm til afløsning for de sovjetiske styrker. Gesandten mente, at det sovjetiske motiv måtte søges i Bornholms strategiske betydning.[8] Der er imidlertid hverken i

2. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussens notat 12.3.1946. FO 371 56107 130504. Roberts til FO 11.3.1946. Warners notat 11.3.1946, Randall til FO 11.3.1946 og Randall til Warner 12.3.1946.
3. UM 105 Dan 5. Barman til Reventlow 22.3.1946.
4. UM 105 Dan 5. Reventlow til Gustav Rasmussen 23.3.1946.
5. FO 371 56107 130504. Bevins udaterede notat på telegram fra Stockholm til FO 26.2.46; Warners notat 7.3.46.
6. UM 87 F 3/5. Gustav Rasmussen til redaktør Svend Carstensen, *Berlingske Tidende* 20.3.1946.
7. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 23.3.1946.
8. UM 105 Dan 5. Døssing til Gustav Rasmussen 9.3.1946.

hans egne eller i de sovjetiske referater af samtalerne nogen som helst omtale af sovjetiske forventninger, endsige krav til størrelsen af det danske militær på Bornholm. Alt tyder på, at der nok engang var tale om Døssings egen opfindelse. Faktisk undrede den sovjetiske gesandt i Danmark sig over, at der blev installeret »så stor en dansk garnison, som bornholmerne aldrig tidligere havde set«. Plakhin mente, at det vidnede om »de danske herskende kredses angst for øens skæbne«.[9] Det var for så vidt rigtigt, men angsten angik Sovjetunionen og bundede i en opfattelse af, hvad man troede var sovjetiske krav. Von Stemann var også optaget af spørgsmålet om den danske garnisons størrelse og bekymret for, at Moskva skulle finde et påskud til ikke at forlade hans ø, eller et påskud til at komme tilbage, hvis der ankom for lidt dansk militær til Bornholm. Det var private ytringer fra general Jakusjov, der indgav ham denne frygt. At tale om bestemte »betingelser« eller vilkår er der intet som helst grundlag for.[10]

Døssing vendte senere tilbage til dette spørgsmål og strammede nu oven i købet, men fortsat på egne vegne, disse aldrig fremsatte sovjetiske krav. I slutningen af april instruerede han således gesandtskabets marineattaché om at gøre Udenrigsministeriet opmærksom på, at han – Døssing – mente, at Molotov tillagde forsvaret af Bornholm den største betydning, og at det var Sovjetunionens opfattelse, at der skulle store danske styrker til Bornholm omfattende alle tre våbenarter – altså også flyvevåbnet. Han definerede ikke, hvad »store« betød, men skrev, at de danske styrker skulle stå i et passende forhold til de sovjetiske, der havde forladt øen.[11] Gustav Rasmussen, der jo måtte tro, at Moskva-gesandten vidste, hvad han talte om, mente under indtryk af Døssings påstande, at der skulle sendes omkring 2.000 danske soldater til Bornholm samt et passende antal krigsskibe. Det var efter danske forhold et formidabelt antal. Men end ikke den radikale Jørgen Jørgensen gjorde indvendinger, efter at udenrigsministeren havde belært medlemmerne af Udenrigspolitisk Nævn om, at kravet om en betydelig dansk militær styrke fremgik af de påståede forhandlinger, at det sovjetiske krav var naturligt, og at regeringen ville indrette sig herefter.[12]

En så stor garnison plus orlogsskibe blev vist aldrig en realitet. Den 8. marts drøftede udenrigsministeren den ny situation vedrørende Bornholm med forsvarsministeren og forsvarets ledelse. Emnet for drøftelsen var praktiske spørgsmål i forbindelse med danske troppers afløsning af de sovjetiske besættelsesstyrker. General Gørtz oplyste, at en dansk styrke på 4-500 mand kunne sendes afsted med to gange 24 timers varsel, hvis marinen kunne skaffe transport. Den sidste sætning understreger på ny, hvor ringe militære evner Danmark var i besiddelse af trods de afgivne forsikringer til Moskva om det modsatte.[13] Dagen før den sidste sovjetiske soldat forlod Bornholm, drøftede Gustav Rasmussen igen de militære styrkeforhold med general Gørtz og viceadmiral Vedel. Gørtz oplyste, at der nu var blevet stationeret en bataljon på 800 mand og en artilleriafdeling på 300 mand på Bornholm. Da russerne imidlertid havde ribbet barakkerne for alt, var det vanskeligt at skaffe plads til flere lige nu. Vedel kunne berette, at to fartøjer af den minestrygningsstyrke, der havde arbejdet ved Bornholm, nu var fast stationeret på øen sammen med to ældre skibe af skolegruppen. Herudover var en ældre torpedo-

9. AVP RF F. 085, op. 31, p. 125, d. 8, l. 57. Årsrapport for 1946.
10. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 263 og 280 f. Jakusjov henviste over for amtmanden til faren for, at Tyskland skulle genbesætte Bornholm. Han nævnte derimod aldrig England eller Amerika som noget problem.
11. UM 105 Dan 5. Marineattaché Henrik Madsen til UM 24.4.1946.
12. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 23.3.1994.
13. UM 105 Dan 5. Referat af møde 8.3.1946.

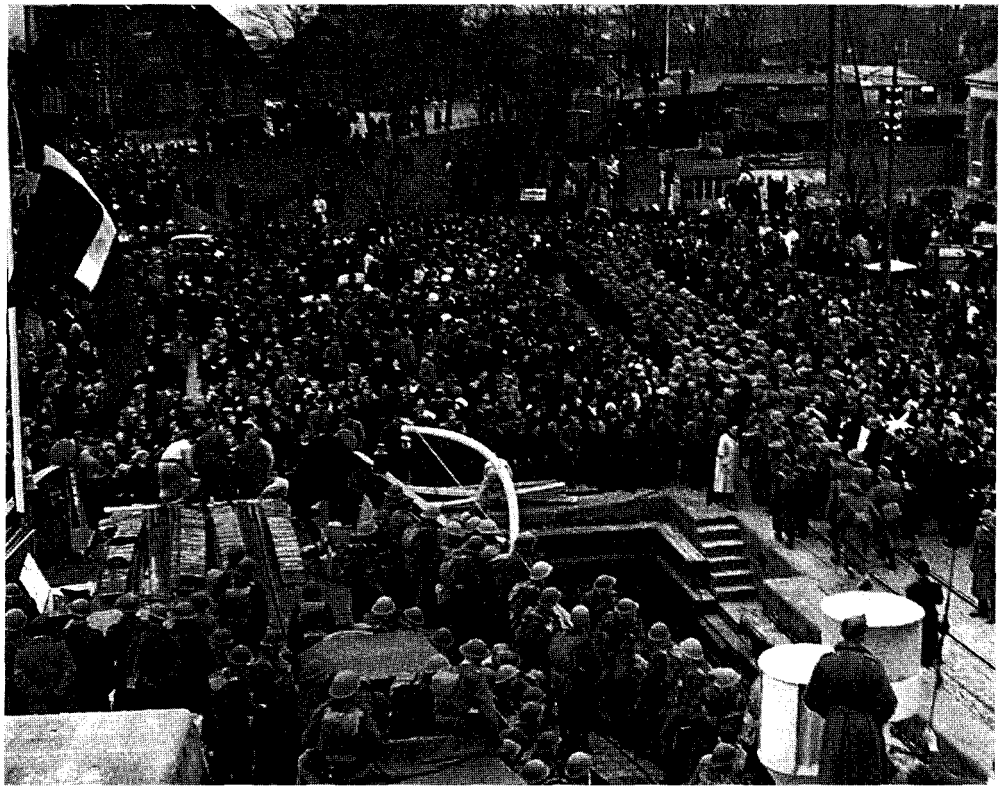

Den danske garnison ankommer til Bornholm den 24. marts på færgen Prins Christian. Der var en både festlig og højtidelig stemning, da de danske jens'er langt om længe fik lov til at komme til Bornholm, i øvrigt iført britisk mundering. (Bornholm besat, bombet, befriet)

båd ved at blive klargjort, dvs. i alt fem orlogsskibe.

De danske styrker på Bornholm var ifølge deres instruks ikke pålagt særlige opgaver, men de skulle være der »i påkommende tilfælde«, som Gørtz udtrykte det. Hvis der f. eks. skulle ankomme illegal trafik fra Tyskland, ville der fra dansk side blive truffet passende forholdsregler til hurtigt at få tyskerne væk fra øen. Det var et forbavsende stort militært apparat til at pågribe eventuelle tyske flygtninge.[14] Gustav Rasmussen talte senere med finansministeren om behovet for betydelige forsvarsstyrker på Bornholm og om omkostningerne herved, ligesom han sendte kopi af Moskva-marineattacheens brev til formanden for Folketingets finansudvalg.[15]

Fra sovjetisk side blev der som sagt aldrig sat tal på, hvor mange danske soldater der burde stationeres på Bornholm. General Jakusjov efterlyste ved en sammenkomst med den ny danske kommandant og chef for Bornholms Værn, oberst H. E. Christensen, dansk artilleri, men det var, fordi han selv var artilleriofficer. Det var formentlig denne personlige ytring, der udløste afsendelse af dansk artilleri til øen, hvilket viser den dan-

14. UM 105 Dan 5. Referat af møde 4.4.1946.
15. UM 105 Dan 5. Påtegning på Henrik Madsens brev til UM 24.4.2946.

ske nervøsitet. Jakusjov udfrittede senere von Stemann om den danske garnisons størrelse og var igen især interesseret i artilleriet. Da generalen ikke ville oplyse amtmanden om antallet af sovjetiske soldater, gav von Stemann ham imidlertid ingen oplysninger.[16]

Den danske garnisons ankomst

Allerede den 16. marts ankom to sovjetiske transportskibe til Rønne havn, og sovjetiske soldater, lastbiler, kanoner og andet udstyr begyndte nu at blive trukket til Rønne fra hele øen.[17] Lastningen blev påbegyndt den 17. marts. Amtmanden tillod sig i forbindelse med afskibningen ligefrem at indskærpe over for den danske regering, at de danske tropper, der nu skulle til Bornholm, måtte opføre sig mindst lige så godt, »som Den røde Armé faktisk her har gjort«.[18]

Den 24. marts ankom hovedstyrken af den danske garnison til Rønne ombord på færgen *Prins Christian*. Marinen havde altså ikke selv den fornødne kapacitet til denne transportopgave. Det var første gang siden 1912, at styrker ovrefra kom til øen. Bornholmerne var mødt op i tusindtal for at modtage de danske jens'er, og der var parade på Torvet i Rønne med taler af Bornholms ny kommandant og amtmanden. Sidstnævnte havde spurgt general Jakusjov, om ikke også han ville komme til stede for at hilse de danske soldater velkommen. Spørgsmålet blev afgjort af den politiske officer, major Auslender, der som omtalt nu igen var kommet til Bornholm, og han syntes ikke om ideen.[19] I Rønne kunne de ankommende jens'er og de bortdragende russiske ivan'er nysgerrigt iagttage hinanden, men uden mulighed for mindste indbyrdes kontakt.

London og garnisonen

Den britiske regering kunne ikke forstå, hvorfor der skulle være så mange danske soldater på Bornholm. Når briterne interesserede sig for dette, og når den manglende britiske forståelse voksede til tydelig irritation, skyldtes det, at den danske regering brugte det angivelige behov på Bornholm som argument for ikke at kunne sende så mange danske besættelsestropper til Tyskland, som London ønskede. Foreign Office spurgte i august 1946 Reventlow, hvor mange danske tropper der dog skulle anbringes på Bornholm, og om der var nogen som helst grund til at have særligt mange styrker dér. Den danske gesandt henviste til Moskvas angiveligt bestemte ønske i så henseende. Han føjede oven i købet til, at Danmarks opfyldelse af det påståede sovjetiske ønske nærmest måtte betragtes som en forudsætning for rømningen. Han håbede, at London ville have forståelse for denne nødvendighed i betragtning af den forværrede internationale situation i almindelighed og Danmarks situation i særdeleshed.[20]

Det var som nævnt urigtigt at hævde, at Moskva havde udtalt et »bestemt ønske« om store danske militære styrker på Bornholm. Men det kunne Reventlow jo ikke vide. Det hele beroede på Døssings fornemmelser fra samtaler i det sovjetiske Udenrigskommissariat – fornemmelser som kunne være rigtige eller forkerte, men som efter alt at dømme var forkerte. Kreml har heller aldrig siden ytret sig om den danske garnisons størrelse. Den eneste betingelse, som Moskva havde stillet for at give Bornholm tilba-

16. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 11.3. og 22.3.1946.
17. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 16.3.1946.
18. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 16.3.1946
19. UM 87 F 3/16. Stemann til IM 23.3.1946.
20. UM 105 Dan 5. Reventlow til Hvass 23.8.1946.

ge til Danmark, var fortsat, at den danske overtagelse af øen skulle ske uden deltagelse af »fremmede tropper og administratorer«.

Ideologisk bearbejdning

Det sovjetiske militær gennemførte en omfattende ideologisk bearbejdning af de bortdragende soldater. Det fremgår bl. a. af en rapport, som chefen for den 43. armé – hvorunder Bornholm-divisionen nu hørte – aflagde til Den nordlige styrkegruppes Militærråd (Rokossovskij) om de forholdsregler, der var blevet truffet i den 18. infanteridivisions enheder den 17. og 18. marts. Her blev der lagt stor vægt på den politiske propaganda og opretholdelse af disciplinen.

Armeens Militærråd havde således udsendt en særlig forordning om opretholdelse og højnelse af styrkernes agtpågivenhed. Der var blevet afholdt et møde for Bornholm-divisionens militære og politiske ledelse, hvorunder der var givet detaljerede anvisninger i forbindelse med troppernes forestående afrejse. Anvisningerne lød på a) »at opretholde Den røde Hærs og vort socialistiske Fædrelands ære og autoritet; at sikre en høj disciplin, organisation og orden blandt soldaterne«; b) ikke at tillade plyndringer, drikkeri, spektakel og tyveri; c) ikke at tillade forræderi (formentlig desertering). Divisionens politiske sektion havde udarbejdet en særlig plan for det politiske arbejde i forbindelse med rømningen af Bornholm.

I de enkelte regimenter var der blevet afholdt møder for parti- og komsomol-medlemmer samt særlige møder for officerer, hvor disciplinære problemer i forbindelse med evakueringen var blevet diskuteret. Et omfattende »masse-politisk« arbejde var blevet gennemført med mandskabet for at sikre disciplinen. I et særligt område, der var bestemt til anbringelse af mandskab og udstyr i forbindelse med lastningen, var der oprettet et *agitpunkt*, som skulle udstyres med særligt visuelt agitationsmateriale, og som allerede var forsynet med nødvendig litteratur og kulturelt-oplysende midler. Under ledelse af særlige officerer var der oprettet specialgrupper af de bedste soldater og sergenter (parti- og komsomol-medlemmer), som havde fået tildelt ansvaret for sikringen af en høj disciplin og den nødvendige orden under afrejsen.

Stemningen blandt soldaterne og officererne på Bornholm blev betegnet som »sund«, og alle forlod Danmark »med glæde«. Man kunne blandt soldaterne høre udtryk som »Farvel til barakkerne, vi er færdige med at kæmpe, nu skal vi [hjem og] bo i [rigtige] huse« og »at forlade øen er som at kravle ud af en sæk, på fastlandet bliver der bedre plads«. Trods den rapporterede gode stemning blev det alligevel skønnet nødvendigt at udføre et stort arbejde med at holde mandtal, og al by-orlov var blevet inddraget.

Den øverstkommanderende kunne også rapportere, at bornholmerne havde modtaget meddelelsen om rømningen med »stor glæde«, men kom ikke nærmere ind på grunden hertil. Ifølge rapporten blev de sovjetiske soldater overalt mødt »af imødekommende smil«. Selv om den 17. marts var en søndag, havde bornholmerne åbnet levnedsmiddelbutikker for at sælge fødevarer til soldaterne til rejsen. Fra den militære ledelses side var der imidlertid blevet skredet ind og taget alle forholdsregler for at forhindre, at militærpersoner besøgte butikkerne.[21]

Praktisk organisering

Den praktiske organisering af rømningen aftvang de danske militære og civile myndigheder respekt. Den blev ledet meget dygtigt og hurtigt af en stab under ledelse af

21. AMO RF F. 398, op. 9324, d. 204, ll. 336-338. Rapport af 19.3.1946.

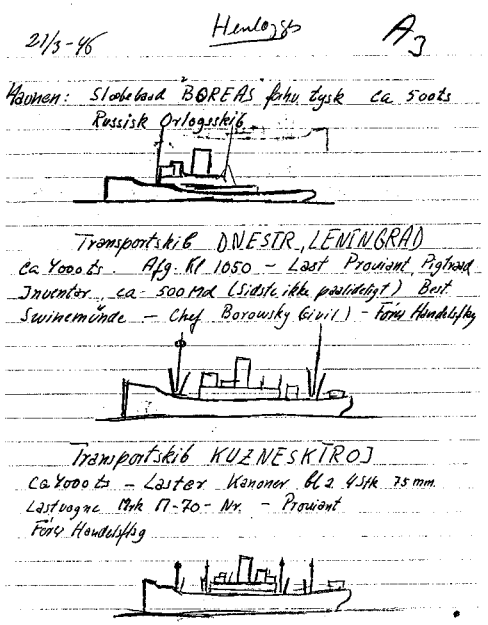

Fra først til sidst holdt den danske militære efterretningstjeneste øje med de sovjetiske styrker på Bornholm. På havnen i Rønne havde man observatører, der omhyggeligt optalte mandskab og materiel, også de transportskibe og orlogsfartøjer, der bragte mandskab og materiel fra Rønne til fastlandet. Det kneb med at få navnet Kuznetskstroj gengivet rigtigt. (Stockholm-arkivet)

kommandør E. V. Gus'kov fra Swinemünde, der ankom på minestrygeren Владимир Полухин (Vladimir Polukhin), og oberst Strebkov. Ved rømningstidspunktet var der ifølge danske skøn ca. 5.500 mand, i virkeligheden dog små 7.000. Allerede samme dag, som ordren om afmarch blev givet, afgik de første styrker fra lejren ved Snogebæk. Den 18.-19. marts blev styrkerne fra Rønne og omegn indskibet sammen med det mest moderne materiel i tre lastdampere. Så snart én damper forlod havnen, ankom en anden for at fortsætte aftransporterne. De største skibe gik til hovedbasen Swinemünde, mens de mindre gik til Kolberg. Allerede den 20. marts var alle tilbageværende styrker blevet samlet i de tre lejre ved Rønne: Stampen, Robbedale og Galløkken. Alle andre lejre ud over øen var da totalt rømmet. Blot en uge efter rømningens start var der kun 500 soldater tilbage.

Der blev ikke taget hensyn til soldaternes bekvemmelighed, men kun til den bedste udnyttelse af transportmateriellet. I en samtidig dansk efterretningsrapport hedder det synligt imponeret, at

> »tropper og materiel flyder i en hurtig og uafbrudt strøm ind i skibene. Soldaterne indlades kun i mørke. Tropperne skal stå parat – om de så skal overnatte på den bare jord gør [det] intet... Der er ingen overflødig frem- og tilbagemarch.« [Soldaterne gør] »et fortræffeligt indtryk, veldisciplinerede, ordentlige, korrekte, altid med velpudsede våben. ... Soldaterne springer for deres befalingsmænd; der hersker jernhård disciplin. Hilsepligten overholdes nøje.«

Unægtelig et andet billede end det, der blev tegnet i de første rapporter i maj 1945 af snavsede og halvvilde horder. På Rønne havn lå soldaterne om natten under åben himmel omkring små bål. Mens der normalt kun var en enkelt sovjetisk vagtpost i havnen, blev der under rømningen opstillet mellem 50 og 100 samt et stort antal civilklædte observatører. De dele af havnen, hvor der foregik russisk virksomhed, var afspærret, og der blev skredet ind mod folk, der ville fotografere, eller mistænkelige folk, der stod og så på. Til det sidste skulle de militære hemmeligheder bevogtes.

For første gang siden besættelsen kunne danskere nu komme ind i de forladte lejre. Her var bagsiden af medaljen; det syn, der mødte dem, var ikke behageligt. Alt var fjernet, »kun lokummerne svømmer over af efterladenskaber«. Barakkerne var intet værd og slet ikke egnede til belægning med danske soldater. Især var de sovjetisk byggede barakker elendige – »utætte, mørke, fugtige og velforsynede med rotter«. Von Stemann kunne bekræfte dette indtryk. Der

var, som han skrev i en rapport den 10. april, »i og for sig« fejet og gjort rent, men WCerne så forfærdelige ud, og omgivelserne flød med affald. Alle elinstallationer, kakkelovne, håndvaske og kogekar var blevet fjernet. De 38 barakker, som den danske stat havde været nødt til at betale 300.000 kr. for, var uegnede for mennesker. Der skulle foretages en effektiv rottebekæmpelse og desinficering. I de beslaglagte sommerhuse på Stampen var der heller intet inventar tilbage, selv på Alderdomshjemmet, hvor staben havde haft til huse, var dørhåndtagene væk. Von Stemann brugte bl. a. udtrykkene »raseret« og »et forfærdeligt svineri og roderi«.[22]

Den 29. marts var rømningen så godt som tilendebragt. En dansk militær efterretningsrapport giver følgende situationsbillede:

»Galløkken. Lejren tom, kun vagtmandskab tilbage. Rønne. Missionshotellet rømmet 29.3. Øvrige belægninger i Rønne tømt for materiel og inventar; kun vagtstyrker tilbage. Havnen. 28.3. ankom minestrygeren *[Vladimir Polukhin]*, ca. 6-700 t., armeret med antagelig 3 stk. kanoner på 7-9 cm., 3 stk. kanoner på 40-55 mm, samt noget mindre skyts. Skibet moderne og velholdt. Herudover ligger der kun bugserbåden *Boreas* i havnen. Ingen vagtposter i øjeblikket. Der kan ventes 1-2 transportbåde endnu til afhentning af de sidste tropper og materiel. Alle hestekøretøjer samt lastvogne på enkelte undtagelser nær afgået. Russiske patruljer samt poster på gaderne inddraget.«

Blandt alt det borttransporterede gods var store mængder hø og levende svin. Desuden havde man bestilt 20 tons spegesild og 20 tons kål til evakueringen.[23]

Det var koldt i foråret 1946, da de sovjetiske styrker forlod Bornholm. Småfrysende bornholmere ser nysgerrigt på de mange effekter, der her med jernbane er blevet bragt til havnen i Rønne for at blive afskibet. Som ved ankomsten i foråret 1945 lignede tropperne mere et omrejsende flyttelæs end en moderne armé. En bornholmer mindes „den ejendommelige

22. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 840.
23. Stockholm-arkivet. Diverse rapporter.

General Jakusjovs afskedsvisit i København

Den 1. april rejste general Jakusjov sammen med sine nærmeste officerer og under von Stemanns stramme kommando til København for at tage afsked med den danske regering og for at blive dekoreret af kongen. General Korotkov havde i sin tid modtaget Storkorset, Jakusjov måtte nøjes med at blive kommandør af Dannebrog af 1. grad, mens oberst Strebkov og chefen for det sovjetiske marinedistrikt i Swinemünde, kommandør Gus'kov, begge blev kommandører af 2. grad. De øvrige blev riddere. Verdensrevolutionens fanebærere var således blevet behørigt indrangeret i den royalt-feudale rangordens klasser. Programmet for den første dag omfattede bl. a. ankomst under marineeskorte, indkvartering på hotel d'Angleterre, visitter hos udenrigsministeren, viceadmiral Vedel og general Gørtz, lunch på hotel Bellevue, besøg på Frederiksborg Slot med efterfølgende the på Store Kro i Fredensborg og middag i Udenrigsministeriet (kjole eller uniform). Den næste dag var der arrangeret modtagelse på Rådhuset i København, lunch hos kongen, middag på d'Angleterre (igen smoking eller uniform), balletforestilling i Det kongelige Teater samt afrejse under marineeskorte og souper om bord. Statsminister Knud Kristensen sendte afbud til middagen og samtlige receptioner, hvilket af den sovjetiske legation blev udlagt som en bevidst fornærmelse.[24]

På udflugten til Nordsjælland havde amtmanden den triumf at slå generalen både i keglespil og billard. Ved middagen i Udenrigsministeriet brillerede Gustav Rasmussen med at holde tale på russisk. Jakusjov fik

bagage, alskens ramponerede møbler og sager de havde stjålet på deres krigstogt gennem Tyskland". De hjemvendende soldater fik i øvrigt frataget alle deres ejendele, så de, der i tide havde sørget for at omsætte dem i våde varer, handlede klogt. (Polfoto)

24. UM Moskva-AMB 87 F 1. Program for besøget 1.-2- april 1946. AVP RF F. 169, op. 10, p. 10, d. 12. Referat af Jakusjovs besøg 1.4.1946.

Sovjetiske hestevogne på vej ud af en militærlejr på Bornholm. Lejrene var meget primitive og i øvrigt ikke tilgængelige for bornholmerne eller danske myndigheder. (Det kgl. Bibliotek)

også ved en særlig sammenkomst med medlemmer af Frihedsrådet overrakt Frihedskæmperarmbindet, og han nedlagde en krans i Mindelunden i Ryvangen. Ved frokosttaflet på Amalienborg fik Jakusjov lov at holde tale, mens alle sovjetiske officerer stod op. Forinden havde von Stemann og en dansk kaptajn haft de sovjetiske officerer inde på toilettet for at få ordenstegnene til at sidde korrekt.[25]

Den sovjetiske gesandt var utilfreds med den meget sparsomme omtale af besøget i den danske presse. Ved ankomsten til København var der kun en lille flok tilfældige tilskuere foruden den officielle delegation, rapporterede han. Ved afrejsen den 2. april var der mødt et par hundrede mennesker op, der havde svinget med sovjetiske flag og råbt »Tak, kammerater!« og »Hils Stalin!«. Jakusjov smurte derimod tykt på i sin officielle rapport om besøget: Der havde været et tusinde mennesker på kajen. Von Stemann mente på sin side, at generalen havde fundet det pinligt med de råbende kommunister ved afsejlingen fra København. I øvrigt var det amtmandens vurdering, at russerne havde været henrykte over besøget i hovedstaden. Det gik i hvert fald lystigt til under hjemsejladsen, hvor de sovjetiske officerer slog sig løs, sang og dansede russerdans. Under fornøjelserne fik man kl. to om natten et takketelegram morset over til den ledsagende danske torpedobåd. Der havde været rigeligt med drikkevarer, men ikke en dråbe af noget som helst var tilbage, da man omsider gik til køjs.[26]

Betalingen for besættelsen

Efter de festlige dage i København forestod en række anspændte arbejdsdage på Bornholm, før rømningen var en kendsgerning og

25. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 268-274. Til sin store ærgrelse fik amtmanden ikke selv et armbind.
26. AVP RF F. 085, op. 31, p. 125, d. 8, l. 55. Årsberetning for 1946. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 832.

regnskabet gjort op. Endnu den 4. april, dagen før de sidste sovjetiske soldater efter planen skulle forlade Bornholm, var problemet med betalingen for de sovjetiske styrkers besættelse og for de forladte militærbarakker ikke løst. Amtmanden var rasende over, hvad han betragtede som bureaukratisk pindehuggeri i København og frygtede, at hele spillet kunne blive væltet over ende af noget, han måtte betragte som bagateller i forhold til, hvad der stod på spil. På baggrund af, hvor villigt regeringen opfyldte de tunge sovjetiske krav, forekommer det da også ganske ejendommeligt. Efter lange forhandlinger gik regeringen med til at betale en »politisk« pris på 300.000 kroner for de aldeles ribbede barakker. Men hertil kom, at den sovjetiske kommandant også krævede dansk betaling for sine troppers underhold i hele april måned – en sum der beløb sig til to millioner kroner, selv om næsten alle soldater var blevet aftransporteret allerede i marts. Den danske regering bøjede sig også for dette krav, der må have forekommet den ganske urimeligt. Endelig krævede general Jakusjov undertegnet en protokol, der sagde, at der var foretaget en fuldstændig afregning, og at Danmark derfor ikke havde flere krav i anledning af de sovjetiske styrkers ophold på øen.

Denne sidste betingelse ønskede den danske regering dog ikke at acceptere uden videre. Gesandt Plakhin blev tilkaldt, men havde ingen bemyndigelse til at give generalen på Bornholm instruktion. Amtmanden fik derfor telefonisk ordre om at søge indføjet en bestemmelse om, at protokollen ikke måtte præjudicere den endelige afregning af de beløb, som den danske regering havde »stillet til rådighed« for Den røde Hærs tropper på Bornholm. Dette gik general Jakusjov ind på. Amtmanden fik også flere gange indskærpet fra København, at han ikke måtte offentliggøre protokollen.[27]

Protokollens udformning var et karakteristisk udtryk for sovjetisk politik. Den var i langt højere grad en politisk manifestation end et økonomisk aktstykke. Fra Generalstaben i Moskva var der udgået en detaljeret instruks om, hvilke emner der skulle omtales.[28] Protokollen omtalte derfor ikke alene, at tilstedeværelsen af enheder af Den røde Hær og den sovjetiske orlogsflåde på Bornholm ikke havde været forbundet med nogen som helst indblanding i indre danske forhold (pkt. 1). Men punkt 3 fastslog tillige, at Bornholms befolkning havde modtaget de sovjetiske styrker »som deres befriere fra de nazistiske erobrere« og under hele befrielsen havde forholdt sig venskabeligt til styrkerne. Alle spørgsmål, der havde berørt den lokale befolknings private interesser, var blevet løst »rettidigt og positivt«. Og endelig:

> »Bornholms befolkning takker de sovjetiske styrker for øens befrielse fra de nazistiske erobrere og for de sovjetiske styrkers gode og venlige holdning til det danske folk«.[29]

Bortset fra den nævnte tilføjelse om den endelige afregning var der ingen danske ønsker om at præge protokollen, f. eks. en passus om, at Sovjetunionen takkede for god og rigelig forplejning af mange tusinde soldater i næsten et helt år efter krigens afslutning.

I sidste øjeblik – blot nogle få timer før det sidste sovjetiske orlogsskibs afsejling med general Jakusjov om bord – foreslog Udenrigsministeriet, at protokollen skulle underskrives af ministeriet og den sovjetiske gesandt i Danmark – altså af repræsentanter for de to staters regeringer, og ikke af den sovjetiske kommandant og amtmanden. Men Plakhin afviste ønsket, og derved blev det. Fra først til sidst under den 11 måneder lan-

27. UM 105 Dan 5. Gustav Rasmussens redegørelse af 7.4.1946.
28. AMO RF F. 398, op. 9324, d. 195. Antonov til chefen for Den nordlige Styrkegruppe (Северная группа войск),udateret.
29. Akt af 4.4.1946, AMO RF. F. 398, op. 9324, d. 204, l. 468-469.

ge besættelse ønskede Moskva Bornholmproblemet holdt på lokalt plan.[30]

Gustav Rasmussen syntes, at han havde gjort en god handel. Russerne havde ganske vist krævet de mange ubrugte penge udbetalt kontant ved afrejsen, i alt små fem millioner kroner. Inklusive de to millioner kroner for april og de 300.000 kroner for barakkerne havde den danske stat betalt i alt 19.050.000 kroner til Sovjetunionen for de sovjetiske troppers ophold på øen. Men da de havde været der i næsten 11 måneder, ville de – som udenrigsministeren noterede – »strengt taget have kunnet kræve 22 millioner kr. i alt«. Danmark havde altså tjent tre millioner kroner efter dette udenrigsministerielle regnestykke. Der var i øvrigt mistanke om, at de mange kontanter skulle bruges til at finansiere Danmarks Kommunistiske Parti, og forlydender om, at det faktisk skete, cirkulerede i offentligheden. Gustav Rasmussen sagde dog til Udenrigspolitisk Nævn, at det var hans tro, at pengene blev anvendt til fuldt legitime udgifter. Det lyder sandsynligt: Moskvas økonomiske støtte til DKP gik ad andre kanaler. Han kunne endelig oplyse, at Moskva havde henvist Danmark til at søge regres over for Tyskland.[31]

Han må her have haft den vage formulering i det sovjetiske memorandum fra juli 1945 i tankerne. Gustav Rasmussen forsøgte senere meget spagfærdigt at få nogle af de mange penge returneret, men blev prompte afvist af Moskva, hvor sagen var helt oppe at vende på Bulganins og Molotovs skriveborde. Denne gang var Vysjinskij ikke så venlig mod den danske udenrigsminister.[32] Sovjetunionen fik således en pæn nettofortjeneste ud af Bornholms besættelse.

Afsked, afsejling og salutering

Den sidste uge før afrejsen afløste den ene festmiddag den anden, hvor der bestandigt skulle tales over temaet: Russernes fortræffelighed og danskernes taknemmelighed samt udbringes skåle for generalissimus Stalin.[33] Den 27. marts holdt chefen for Bornholms Værn, oberst H. E. Christensen som repræsentant for Krigsministeriet middag for russerne med dansk militærmusik. Obersten sagde i sin tale (ifølge et sovjetisk referat), at han altid ville bruge Den røde Hær som eksempel for sine egne styrker, og han beklagede at skulle sige farvel til øens »befriere og gode venner«. Den 28. marts havde amtsrådet, alle bornholmske byråd og sognerådsforeningen inviteret den sovjetiske general og hans officerer til middag. »Den fik et forløb, som vel ville være ret enestående i Bornholms historie«, mente amtmanden. Der var champagne og utallige taler, selv om bornholmere ellers ikke efter von Stemanns udsagn var meget med taler. Oberst Strebkov skrev på Jens Holms menukort: »Jeg hilser Dem, store partisan! Alle vi russere takker Dem for Deres ledelse i kampen med den slagne fjende.«[34] Jakusjov luftede en sidste gang myten om, at Den røde Hær i maj 1945 havde tvunget 15.000 velbevæbnede tyske soldater til at nedlægge våbnene. Den 30. marts havde amtmanden officielt generalen, generalinden, oberst Strebkov med frue, kommandør Gus'kov fra Swinemünde, oberst Christensen med frue og orlogskaptajn Weilbach til afskedsmiddag. Alle de sovjetiske officerer fik af amtsrådet overrakt en gave i kongeligt porcelæn med Bornholms våben. Til sidst gav

30. AVP RF F. 085, op. 31, p. 125, d. 8. Den sovjetiske legations årsrapport for 1945.
31. UM 3 F 92. Referat af møder i UPN 23.3.og 12.4.1946.AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 519. Referat af Vysjinskijs modtagelse af Gustav Rasmussen 4.6.1946; sst. d. 518. Lozovskij til Molotov udateret med Molotovs påtegning 15.7.1946.
32. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 519. Referat af Vysjinskijs modtagelse af Gustav Rasmussen 4.6.1946; sst. d. 518. Lozovskij til Molotov udateret med Molotovs påtegning 15.7.1946.
33. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 263-264.
34. Jens Holms privatarkiv. Menukort med påskrift. Ifølge menukortet drak man ikke champagne, men derimod pilsner, Aalborg akvavit, riesling, spansk rioja, sherry amontillado, cognac og likører.

general Jakusjov en stor frokost på Hotel Helligdommen for alle borgmestre, værnets ledende officerer, ledende amtsrådsmedlemmer, sognerådsmedlemmer osv. Der må have været en del øre hoveder på Bornholm i de dage.

Jakusjov havde foreslået, at han selv og von Stemann i åben vogn skulle køre til havnen, så alt folket kunne hylde generalen og guvernøren. Det blev dog ikke gennemført. Derimod fik von Stemann den danske flåde til at sende et skib til Rønne, fra hvilket Bornholms kommandant, amtmanden og marinedistriktschefen kunne tage værdig afsked under afgivelse af salut. Afsejlingen og saluteringen kom dog ikke helt til at forløbe efter amtmandens plan.

Ved afskeden på kajen i Rønne den 5. april sagde von Stemann, at de sovjetiske troppers tilstedeværelse på øen ville blive skrevet med guldbogstaver i Bornholms historie[35] – måske lidt af en overdrivelse, i hvert fald hvis man ser på nærværende historiske redegørelses bogstaver. Et sovjetisk orkester havde forinden spillet den danske nationalsang, hvorpå et dansk orkester spillede den sovjetiske statshymne. Jakusjov var dybt grebet ved afskeden og inviterede de danske honoratiores ombord på orlogsskibet *Vladimir Polukhin*, der skulle aftransportere generalen og hans stab samt de sidste soldater. Strebkov var så rørt, at tårerne trillede ned ad hans kinder. For amtmanden var det »mærkeligt at skulle skilles fra dem, som

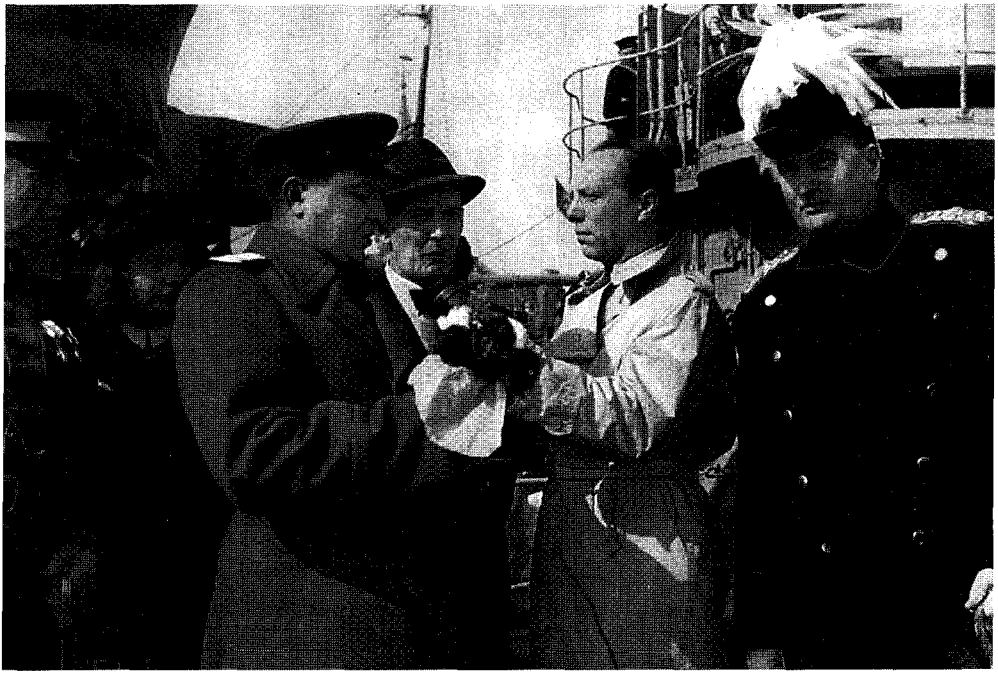

Afskedens time den 5. april 1946. Gunnar (Nu) Hansen fra Pressens Radioavis holder mikrofonen frem, så general Jakusjovs afskedsord kunne rundsendes til befolkningen. Amtmanden synes at stå i sine egne tanker, mens Bornholms ny danske kommandant, oberst H. E. Christensen og amtmandens datter, frk. Regitze, opmærksomt hører efter, hvad tolken (Egon Lyre) får ud af de fremmedartede ord. (Bornholm besat, bombet, befriet)

35. AMO RF F. 1085, op. 1, d. 25, l. 29-33. Rapport til den 43. armés stabschef 11.4.1946.

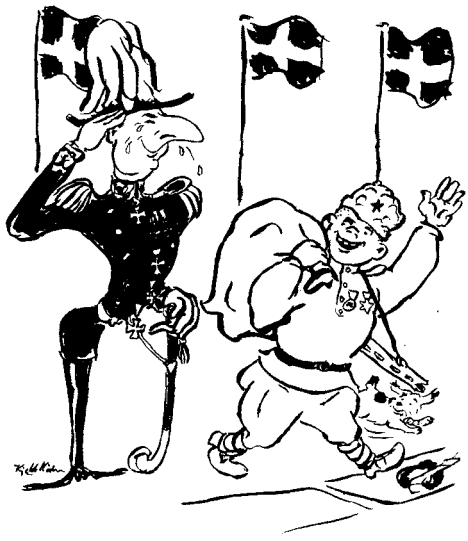

Amtmandens tårevædede afsked med en fornøjet Ivan i tegneren Kjeld Nielsens streg. Den politiske officer, major Auslender, var utilfreds med tegningen, sandsynligvis fordi dens billede ikke svarede til den værdighed, der fra sovjetisk side officielt blev lagt så stor vægt på. Ifølge von Stemann var hele øen på den anden ende, da meddelelsen om rømningen kom. „Folk for ophidset rundt omkring mellem hinanden og råbte og skreg af glæde ..." (Bornholms Social-Demokrat 18.3.1946)

man havde haft så meget med at gøre.« Præcis kl. 14.00 stod det sovjetiske orlogsskib ud fra Rønne havn. Der blev saluteret 21 gange såvel fra det sovjetiske skib – der skød med skarpt så vinduesruderne i Rønne klirrede, børn græd, og nogle troede, at Rønne nok engang blev bombarderet – som fra det ledsagende danske orlogsfartøj *Lindormen*, der eskorterede *Vladimir Polukhin* ud i internationalt farvand, og hvis ene kanon ikke kunne klare saluteringen. Ifølge den samtidige sovjetiske rapport var der mødt omkring 5.000 bornholmere op på havnen for at tage afsked med de sovjetiske gæster, og flagene var hejst i byen. Dagen efter telegraferede kongen til amtmanden og udtrykte sin hjerteligste tak og glæde over, at Bornholm atter var frit.[36] Fra regeringen kom der intet.

»Og så var det forbi«, sluttede amtmanden sine erindringer om afskeden. Den lange befrielse, der var begyndt med luftbombardementerne den 7. maj 1945 – men som havde været på tegnebrædtet siden sommeren 1944, var omsider forbi. »Ikke én soldat fra de sovjetiske styrker blev tilbage«, hed den sidste sætning i rapporten, som var underskrevet af Jakusjov og Strebkov.[37] Man tabte dog tilsyneladende en soldat i havet på vej væk fra Bornholm. Eller måske forsøgte han at svømme i land for at blive i Danmark? En sovjetisk soldat drev i hvert fald nogle dage senere op på stranden ved Rønne havn. Han blev aldrig efterlyst fra sovjetisk side, men den sovjetiske legation i Danmark fik overrakt en note om fundet af den druknede marinesoldat, bilagt politi- og ligsynsrapport samt meddelelse om hans begravelse den 27. april på begravelsespladsen i Allinge.[38] På Bornholm hørte man aldrig noget som helst fra de sovjetiske officerer eller soldater, selv om amtmanden og andre skrev til dem.

Problemet med den sovjetiske besættelse af Bornholm havde ifølge den officielle sovjetiske opfattelse aldrig været hverken et problem eller en besættelse. Ikke desto mindre hed det i en kommentar i Udenrigskommissariatet til den sovjetiske legations årsrapport for 1946, at med rømningen var »det bornholmske spørgsmål løst.«[39]

36. Stemann: *Utrykte erindringer*, s. 841.
37. AMO RF F. 398, op. 9324, d. 195, l. 275.
38. AVP RF F. 169, op. 10, p. 10, d. 12. UMs verbalnote 8.5.1946.
39. AVP RF F. 085, op. 31, p. 125, d. 4. I Katalevs *аннотация* til den sovjetiske legations årsrapport for 1946 20.6.1947.

Russians are leaving Bornholm

Evening Standard Reporter

COPENHAGEN, Saturday.—The Russian commander on Bornholm informed the Danish governor to-day that Moscow had instructed him to evacuate all Russian troops from the island, beginning within three days.

The last Russians will be out early in April. About 5000 troops are involved.

Red Army troops have been on Bornholm since the German collapse last spring.

Negotiations for their withdrawal have been going on for some weeks.

Rumours have been current that the Russians were fortifying the island and building airfields in order to dominate the entrances to the Baltic.

'They mean to make it the Malta of the Baltic," I was told.

I arrived in Bornholm this morning to find that most of the rumours were completely untrue.

The Russians had built one airstrip on which two last-war observation airplanes were parked.

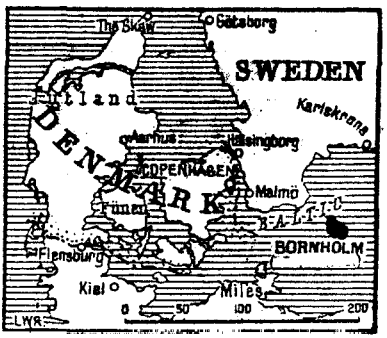

Den sovjetiske besættelse af Bornholm blev ofte omtalt og kommenteret i den vestlige presse, mens sovjetiske aviser kun bragte et par kortfattede notitser ved besættelsens begyndelse og afslutning.

Sovjetisk omtale af rømningen

Vel hjemme i Sovjetunionen udfærdigede Jakusjov og Strebkov en detaljeret rapport over forholdet til de danske myndigheder og den danske befolkning ved evakueringen af Den 18. infanteridivision fra Bornholm. Også denne rapport er karakteriseret ved hyppige understregninger af dansk taknemmelighed og beundring for de sovjetiske soldaters disciplin og officerernes korrekte og saglige opførsel. Det nævnes dog, at bornholmerne ikke var tilfredse med de erstatninger, de modtog for forvoldt skade på objekter, som tropperne havde benyttet. Men der var ikke observeret »provokerende handlinger« fra danskernes side. Samme dag afgav marskal Aleksandr M. Vasilevskij, chef for den sovjetiske generalstab, rapport til Molotov om, at alle sovjetiske tropper havde forladt Bornholm, at en protokol var blevet underskrevet, og at Danmark ikke havde nogen som helst krav til Sovjetunionen. Den 11. april oversendte marskal Vasilevskij til Udenrigskommissariatet »akterne om overgivelsen af øen Bornholm og bygninger til repræsentanter for de danske myndigheder«[40] – dvs. protokollen af 4. april.

Pravda bragte den 6. april et TASS-telegram fra København på blot små otte linier

40. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518, l. 20 og 28. Vasilevskij til Molotov 6. og 11.4.1946.

om *Vladimir Polukhins* afsejling og salutering. Molotov bad sine embedsmænd overveje, om Sovjetunionen ikke skulle bruge anledningen til i pressen at gøre propaganda for Sovjetunionens udenrigspolitik.[41] Sandsynligvis var det frugterne af sådanne overvejelser, der i den følgende tid kunne læses i sovjetisk presse. Døssing indsendte oversættelser af tre større artikler om rømningen af Bornholm, bl.a. en i *Røde Stjerne* (Красная звезда) den 21. april. Ifølge den danske gesandt var hensigten med artiklerne dels at angribe især den britiske presse for at oppiske mistro til Sovjetunionen, dels at påvise det gode forhold mellem Sovjetunionen og Danmark. Sarkastisk tilføjede Døssing, at man måtte formode, at de sovjetiske informationscentre i Danmark ikke læste *Indre Missions Tidende*, eller i det mindste ikke betragtede dette blad som nogen god kilde til oplysning om den danske almenheds opfattelse af Sovjetunionen.[42] Døssings sarkasme skyldtes, at Indre Missions formand, pastor Christian Bartholdy, i en prædiken havde malet et grelt billede af forholdene på Bornholm under den sovjetiske besættelse.[43]

Døssing udfærdigede selv en fortrolig redegørelse til sin svenske kollega i Moskva om rømningen.[44] Redegørelsen var et misforstået defensorat for såvel den danske som den sovjetiske regerings politik. Om Moskvas interne overvejelser før og under besættelsen vidste han intet, men han var også dårligt informeret om, hvad København tænkte. Han gentog Gustav Rasmussens påstand om, at den danske regering ikke havde fundet det »naturligt« at rette henvendelse til Moskva om rømningen efter de sovjetiske erklæringer i sommeren 1945 om, at besættelsen var midlertidig. Som vi har set, fandt Christmas Møller det i høj grad naturligt, men han fik blot ikke lov til at komme til Moskva for at fremlægge sin sag.

Hvorfor?

Det havde været et grundelement i den officielle danske Bornholm-politik, at de sovjetiske befriere skulle behandles på samme måde som de vestallierede befriere i den øvrige del af riget. Også i den almindelige udenrigspolitik var både befrielsesregeringen Vilhelm Buhl og den efterfølgende regering Knud Kristensen meget påpasselige med at holde tungen lige i munden. Tidens trosbekendelse gik ud på, at FN, den nye verdensorganisation, skulle være Danmarks fremtidige udenrigspolitiske ankerplads, og den danske regering sagde i denne periode altid straks og principielt fra, når forslag om regionale forsvarsarrangementer blev luftet. Handelspolitisk søgte man også at dele sol og vind lige, ja regeringen ønskede endog sovjetiske våben til de væbnede styrker, der nu skulle genopbygges.

Uanset hvor god den officielle vilje var, kunne Danmark dog ikke føre en ligelig politik mellem Øst og Vest. Selv om mange illusioner gjorde sig gældende om Sovjetunionen som en angiveligt demokratisk stat[45], vidste alle politikere – måske med undtagelse af kommunisterne – at Danmark hørte hjemme i Vest. Det vidste Moskva også, selv om man naturligt nok efter evne forsøgte at få Danmark til at tage hensyn til

41. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 518, l. 28. Molotovs påtegning af 15.4.1945 på Vasilevskijs skrivelse af 11.4.1946.
42. UM 105 Dan 5. Døssing til Gustav Rasmussen 29.4.1946. No. XIII. Til gengæld bragte dagbladet *Trud* en overordentlig kritisk artikel om udviklingen i Danmark siden befrielsen. Heri blev Socialdemokratiet og de borgerlige partier – især »kulak-partiet« Venstre – angrebet for at have forrådt modstandskampen.
43. AVP RF F. 086, op. 29, p. 121, d. 4. Bartholdys prædiken i russisk oversættelse.
44. UM Moskva-AMB 87 F 1. »Den russiske besættelse af Bornholm« dateret 3.4.1946.
45. Et godt eksempel er *Politikens* kronik 30.6.1945, skrevet af redaktør Einard Skov, én lang lovprisning af Stalins demokratiske fredspolitik. Se også professor Hal Kochs skrift *Hvad er demokrati* (1945).

sovjetiske interesser og ønsker. Allerede i sin årsrapport for 1945 skrev den sovjetiske gesandt Andrej Plakhin, at trods Danmarks venlige politik over for Sovjetunionen ville landet i tilfælde af konflikt være at finde i Vestens lejr. Hvad udenrigsøkonomien angik, understregede Plakhin Danmarks store afhængighed af England – det eneste massemarked for dansk eksport og samtidig en hovedkilde til dansk import af energi og råvarer.

Moskva begyndte aktivt at overveje Bornholms betydning i 1944, men besluttede altså i marts 1946 at give slip på øen. I løbet af denne periode forvandledes samarbejdet mellem de tre allierede til en begyndende konflikt. Denne ændring kom til syne på de allierede konferencer, der skulle tage stilling til de mange konfliktspørgsmål i forbindelse med krigens afslutning og opbygningen af en ny verdensorden: I Potsdam i juli, London i september, Moskva i december 1945, og på FNs første forsamling i London i januar 1946. Danmark, hvis hele politik gik ud på at ligge lavt og håbe på, at noget skulle vise sig, forsøgte ikke selv at få Bornholm på dagsordenen, men spurgte blot forsigtigt i London, om den britiske regering overvejede det (Potsdam- og Moskva-konferencerne). I Foreign Office var man forundret, ja næsten forarget over den ringe danske interesse for, hvad der foregik på f. eks. Moskva-konferencen, hvor de danske stræders fremtidige status blev diskuteret.

Vi ved ikke, hvorfor Kreml besluttede at hæve besættelsen af Bornholm og tilbagegive øen til den danske stat i foråret 1946. Hvis der i det hele taget findes dokumenter, der indeholder oplysninger om den sovjetiske ledelses overvejelser om den danske ø ved denne tid, er de (endnu) ikke tilgængelige.[46] Vi har kun forskellige indicier til støtte for antagelser om, hvad de sovjetiske motiver kan have været. Vi har tidligere set, at den indenrigspolitiske situation i Danmark og den danske regerings udenrigspolitiske orientering ikke havde udviklet sig i gunstig retning set fra Moskva. På lidt længere sigt kunne en fortsat besættelse af Bornholm derfor være blevet en politisk belastning for Sovjetunionens gode forhold til Danmark.

Den indirekte pression

Hertil kommer imidlertid et andet forhold. Kreml brugte ikke direkte besættelsen af den danske ø som pressionsmiddel for at opnå en drejning af Danmarks sikkerhedspolitik mod øst, sådan som bl. a. Litvinov havde anbefalet. Men det var heller ikke nødvendigt. Den lange besættelse og uvisheden om, hvad Moskva egentlig ville; den af Moskva vildede, ikke-eksisterende direkte kontakt mellem de to regeringer om Bornholms besættelse; det forhold, at den danske regering i 1946 måtte forpligte sig over for den sovjetiske på et område, som var et suverænt dansk anliggende, mens Moskva på sin side ikke forpligtede sig til andet end omsider at hæve besættelsen – alt dette fik den ønskede effekt. Det fremgår både af Christmas Møllers og Gustav Rasmussens stærke udtalelser om dansk neutralisme og afstandtagen fra at indgå i et vestligt sikkerhedspolitisk samarbejde. Men det fremgår også af samtlige danske regeringers nervøsitet med hensyn til Kreml og Bornholm i alle årene efter besættelsen 1945-1946.

46. Andrej Basov skriver i »Десант ...«, at da den sovjetiske krigsmarine var færdig med minestrygningen i området, bortfaldt Sovjetunionens behov for Bornholms havne. Hvis det havde været tilfældet, ville det have været naturligt, om Moskva havde meddelt den danske regering dette. Men en sådan årsag til rømningen er aldrig blevet anført fra sovjetisk side og finder heller ikke belæg i tilgængelige sovjetiske kilder. Den sovjetiske minestyrke på Bornholm var i øvrigt meget lille, og minestrygningsargumentet kan under ingen omstændigheder gælde for de flere tusinde landsoldater, der lå uvirksomme i øens militære lejre.

Danske politikere, militære og embedsmænd fik sig en sådan skræk i livet, at forskrækkelsen holdt sig og blev nedarvet gennem et halvt århundrede. Det afsløres af den udtalte danske frygt for en ny sovjetisk besættelse af øen (et såkaldt strategisk kup) og den dermed sammenhængende angst for at provokere Sovjetunionen. Den 11 måneder lange besættelse havde altså gjort sin virkning – og den var langtidsholdbar. Frygten blev holdt ved lige af Moskva, verbalt og ved militær styrkedemonstration. Danske regeringer og dansk forsvar kunne naturligvis ikke vide, at London anså en sovjetisk genbesættelse som helt ukompliceret, eller at de vestlige stormagter ikke ville sætte noget på spil for at forhindre en besættelse. Men måske havde danske politikere og militære en mistanke om, at det forholdt sig sådan. De havde jo kunnet iagttage den afslappede britiske holdning til besættelsen, så længe den stod på.

I det følgende vil vi vende blikket mod den internationale situation ved tidspunktet for Moskvas beslutning om at opgive den danske ø. Er der her noget, der kan forklare, at Sovjetunionen trak alle sine væbnede styrker væk fra dansk territorium på et tidspunkt, hvor der endnu befandt sig mere end et tusinde britiske soldater i landet, og hvor den internationale spænding mellem Øst og Vest var stigende?

Storpolitisk sammenhæng

Efter at rømningen var en realitet, fortalte den danske regering fortroligt den britiske ambassadør i Danmark, hvilke motiver der ifølge København sandsynligvis havde fået Moskva til at træffe sin beslutning. For det første skulle Moskva være kommet til den opfattelse, at Bornholm alligevel ikke havde så stor strategisk betydning. For det andet skulle Moskva have ønsket at gøre en gestus på grund af den internationale kritik af Sovjetunionens adfærd i Persien ved samme tid. Og for det tredie skulle Moskva have ønsket at reducere sin militære tilstedeværelse på unødvendige steder.[47]

Der er meget, der peger på, at det kan have forholdt sig sådan. Vi ved endnu ikke, hvordan den sovjetiske generalstab vurderede Bornholms strategiske betydning i 1945-1946. Men hvorfor skulle den sovjetiske militære ekspertise se anderledes på sagen end den britiske? Militærfolk går ud fra samme objektive forhold og er mere eller mindre skolet til at tænke i de samme baner. Sovjetunionen beherskede nu Østersøkysten inklusive Rygen helt frem til Lybæk. Bornholm havde dermed mistet meget af sin militære interesse for Moskva. Hvis der eventuelt senere skulle opstå behov for at okkupere øen, kunne den – som både briterne og amerikanerne havde påpeget – nemt besættes igen, uden at de vestallierede ville eller kunne forhindre det. Militær kontrol over Bornholm kunne desuden ikke ophæve den kendsgerning, at de danske stræder og Kielerkanalen var unddraget sovjetisk kontrol. Moskva kunne have spillet det bornholmske kort for at opnå indflydelse på Kielerkanalen og strædepassagen, og noget tyder som påvist på, at det havde været værd at forsøge – men man gjorde det ikke.

Molotovs og Vysjinskijs udtalelser til Døssing i forbindelse med noteudvekslingen i marts 1946 tyder på, at Moskva regnede med at kunne indkassere en betragtelig dansk good-will ved at ophæve besættelsen. Vinteren 1946 besluttede Sovjetunionen også at acceptere status quo i forhold til Nord-Norge og med hensyn til Svalbard. Her havde embedsmænd i Udenrigskommissariatet anbefalet henholdsvis grænseændringer i Sovjetunionens favør og fælles sovjetisk-

47. FO 371 56108 130510. Randall til Bevin 27.6.1946.

norske militærbaser.[48] Efter alt at dømme kalkulerede Kreml desuden med, at en sovjetisk rømning af Bornholm (samt rømningen af Nord-Norge i september 1945 og i øvrigt bevarelse af norsk status quo) ville lægge pres på Storbritannien og USA, så de vestallierede stormagter også fjernede sig militært fra dansk og nordatlantisk territorium – Grønland, Færøerne og Island. USAs basekrav i Nordatlanten – Grønland og Island – havde formentlig den modsatte virkning af, hvad den danske regering frygtede. USAs politik førte nemlig ikke til et forstærket sovjetisk ønske om at sætte sig fast på Bornholm – eller at kræve baser på Anholt eller ved Skagen, eller hvor nervøse danskere i øvrigt forestillede sig det. De amerikanske krav medførte paradoksalt nok, at Moskva slækkede på sine ønsker. Ved en demonstrativ gestus som rømningen af Bornholm håbede Stalin at kunne stille USA og Storbritannien i et dårligt lys over for de nordiske lande og i verden som helhed, og derved sætte de angelsaksiske sømagter under pres. Omvendt kunne Moskva frygte, at krav om baser i Danmark (og Norge) ville få USA til at forstærke sine basekrav.[49]

Gratis gestus

Kremls gestus over for Danmark i Bornholm-spørgsmålet – og nogle måneder tidligere over for Norge i Finnmark-spørgsmålet – gav utvivlsomt Sovjetunionen en betydelig good-will i de skandinaviske landes offentlige mening, der netop havde stiftet bekendtskab med de to angelsaksiske udenrigsministre Bevins og Byrnes' skarpe kritik af Sovjetunionens adfærd samtidig med, at USA pressede på for at få militære baser på Island. Det tyder de mange positive danske, norske og svenske pressekommentarer på. Den konservative *Aftenposten* i Oslo gik således i rette med de kredse, der var interesseret i at skabe international uro og mistro til Sovjetunionen, og som havde hævdet, at besættelsen af Bornholm var bevis på virkeliggørelsen af en sovjetisk plan om at skaffe sig strategiske bastioner i Skandinavien. Den borgerlige *Verdens Gang* fremhævede, at rømningen af Bornholm skete på et tidspunkt med stigende international spænding, og at den kunne blive indledningen til almindelig afspænding. Den svenske *Morgontidningen* var ligeledes meget positiv og næsten anti-britisk i sin kommentar. I Danmark kaldte den konservative *Berlingske Tidende* Kremls beslutning »en venligtsindet handling« og fremhævede, at alle kredse i det danske folk skyldte det russiske folk og den russiske armé vor genvundne frihed.[50]

Der er heller ingen tvivl om, at især London følte sig presset af den sovjetiske gestus over for Danmark. Spørgsmålet om de tilbageværende britiske tropper i Danmark kom nu i søgelyset, ikke alene fra kommunistisk hold. Det britiske krigsministerium så sig nødsaget til at meddele, at der snart ville blive givet en redegørelse i Underhuset om styrkernes rømning af dansk område. Chefen for den britiske militærmission i Danmark fandt det også nødvendigt at udsende en erklæring om de store opgaver, de britiske soldater havde løst – og at der nu kun var nogle få hundrede tilbage efter den danske regerings anmodning. Desværre ødelagde forsvarsminister Harald Petersen i nogen grad brigadegeneral Crowes udtalelse ved at meddele, at der endnu var omkring et tusinde britiske soldater i Danmark. Også Gustav Rasmussen følte sig foranlediget til at sige, at det »i allerhøjeste grad var tænkeligt«, at de britiske tropper i praksis ville forlade Danmark samtidig med de sovjetiske. I april

48. Sven G. Holtsmark: *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard, and Northern Norway 1920-1953* (Oslo 1953), s. 103-104.
49. Holtsmark: *A Soviet Grab*, s. 163.
50. Se de pågældende aviser i perioden 17.-19.3.1946.

forsøgte Bevin i Underhuset at tage luven ud af den sovjetiske propagandagevinst ved også at understrege det ubetydelige antal britiske soldater i Danmark.[51]

Selv om Danmark jo som nævnt ikke havde nogen grund til at være taknemmelig over for Kreml, fordi de sovjetiske besættelsesstyrker langt om længe drog bort, fremkaldte rømningen alligevel en åbenbar lettelse og deraf følgende taknemmelighed, fordi man så længe havde frygtet noget værre. For Danmark var Bornholm et stort problem, mens øen for Sovjetunionen kun spillede en ringe rolle. For så vidt var der tale om en gratis gestus, der gav stor gevinst.

Nord- og sydflanken

Det er interessant at sammenligne Moskvas politik over for Danmark og Norge i nord med politikken over for Tyrkiet og Persien i syd. Der er en slående forskel mellem Moskvas bløde nordiske og hårde sydlige kurs. Den amerikanske diplomat og sovjetkender George F. Kennan mente som nævnt i februar 1946, at Kreml ville lægge pres på Iran, Tyrkiet og Danmark (Bornholm) for at skyde sine positioner frem, men det viste sig at være en forkert opfattelse, hvad Danmark og Bornholm angik. Vi har også set, at sovjetiske udenrigspolitiske analytikere vedholdende argumenterede for en ændring af de danske stræders status i Sovjetunionens favør. Men mens der ikke var politisk ønske om at følge disse anbefalinger, fremsatte Kreml krav om at få de tyrkiske stræders status ændret. I marts 1945 opsagde Moskva venskabstraktaten med Tyrkiet fra 1935 og tilbød i juni 1945 en ny efter østeuropæisk model med tyrkisk afståelse af provinserne Kars og Ardahan, ændring af de gældende passageregler og anlæggelse af sovjetiske militære baser ved stræderne. Tyrkiet var afvisende, og på Potsdam-konferencen i juli 1945 støttede London Tyrkiets afvisning af de sovjetiske krav. Moskva fortsatte imidlertid sit pres på Tyrkiet i den følgende tid, og først så sent som i juni 1953 (efter Stalins død) opgav Sovjetunionen sine krav om provinserne og baser ved stræderne.

I modsætning hertil fremsatte Moskva aldrig i efterkrigstiden officielt ønske, endsige krav om at få ændret passagereglerne for de danske stræder (man havde gjort det på Rom-konferencen i 1924), ja end ikke krav om disse stræders internationalisering. Der blev heller aldrig fra officiel sovjetisk side stillet krav om sovjetiske militære baser ved stræderne – og altså heller ikke på Bornholm. De vidtgående sovjetiske ønsker forblev på skrivebordene i Udenrigskommissariatet. På London-konferencen i september 1945 sagde Molotov, at Kielerkanalen på længere sigt burde internationaliseres og kontrolleres af Østersøstaterne. I Moskva i december samme år var Molotov og Stalin endnu mere moderate, hvad angik de danske stræder – man accepterede status-quo. Det besatte Nord-Norge var som sagt blevet rømmet allerede i september 1945.

Iran-krisen

Situationen i Iran 1945-1946 er også interessant at sammenligne med situationen i Danmark ved samme tid. Der var ved krigens slutning såvel britiske og amerikanske som sovjetiske styrker i landet, men der var i 1942 indgået en aftale om, at alle fremmede tropper skulle rømme landet senest seks måneder efter krigens afslutning. Denne dato var den 2. marts 1946. Allerede den 19. maj 1945 anmodede Iran officielt de tre magter om at rømme landet. Sovjetunionen var imidlertid stærkt interesseret i at styrke sin indflydelse i Mellemøsten og i at få andel i olieressourcerne i Nord-Persien. I konkur-

51. *Bornholms Social-Demokrat* 8.3. og 4.4.1946. *Berlingske Tidende* og *Ekstrabladet* 8.3.1946. *Nationaltidende* u.d.

Winston Churchill med dansk frihedskæmperarmbind i samtale med Gustav Rasmussen. Den britiske bulldog vakte Stalins vrede, da han i marts 1946 advarede imod Sovjetunionens ekspansion. Den sovjetiske diktator sammenlignede den britiske statsmand med Hitler. (Det kgl. Bibliotek)

rencen med vestmagterne om indflydelse i området brugte Moskva både sine besættelsestropper og pro-kommunistiske bevægelser i landet.

I efteråret fandt en kommunistisk magtovertagelse sted i nordprovinsen Azerbajdzjan under ledelse af Djafar Pisjevari, som krævede selvstyre. Sovjetiske tropper forhindrede i november iranske tropper i at rykke ind i provinsen. Iran protesterede i en serie noter til Moskva, krævede problemet drøftet på Moskva-konferencen i december, og anmodede den 19. januar 1946 FN om en undersøgelse af Sovjetunionens indblanding i Irans indre anliggender. Fra den 19. februar til 5. marts var en iransk delegation under ledelse af statsminister Kavam-es-Saltan i Moskva. Forhandlingerne var hårde og dramatiske. Det var lige præcis på det tidspunkt, den danske note om Bornholm blev forberedt. Dagen efter den iranske delegations ankomst til Moskva for at kræve tilbagetrækning fortalte Døssing Udenrigskommissariatet om den kommende danske note om tilbagetrækning. Da den iranske delegation afbrød forhandlingerne den 5. marts, havde

Kreml ikke givet sig. Dagen før havde Døssing afleveret den danske note, og allerede dagen efter lovede Molotov uden videre at rømme den danske ø. Først efter fornyet iransk appel til FN erklærede Moskva sig den 24. marts rede til at evakuere landet i løbet af halvanden måned. Den 22. marts lovede Moskva i øvrigt også at rømme Manchuriet.

Den sovjetiske evakuering af Bornholm, som foregik så problemløst, fandt altså sted på baggrund af meget hårde forhandlinger om evakuering af Iran og et højspændt forhold til Tyrkiet om stræderne. Gustav Rasmussens fredsommelige samtale i London med den elskværdige Andrej Vysjinskij foregik umiddelbart efter, at Iran samme sted havde indklaget Moskva for FNs Sikkerhedsråd for indblanding i landets indre anliggender. Samme dag som den iranske delegation med uforrettet sag indstillede forhandlingerne, og Molotov derpå meddelte Døssing, at de sovjetiske tropper ville rømme den danske ø, holdt Winston Churchill sin berømte og sovjetkritiske »jerntæppe-tale« i Fulton, Missouri. Mens Kreml iværksatte evakueringen af Bornholm, angreb Stalin Churchill for at ligne Hitler, og aviserne var domineret af overskrifter om den alvorlige internationale situation og om sovjetiske troppebevægelser i Iran, der gav anledning til stor spænding.[52]

Hvordan skal alt dette forklares?

Stalins brev

Nøglen til noget af en forklaring ligger måske i et brev, som Stalin den 8. maj 1945 skrev til Djafar Pisjevari om Moskvas motiv til at rømme Iran. Heri er også Danmark nævnt. Moskva havde været nødt til at rømme Iran, der ifølge verdensproletariatets fører ikke befandt sig i en revolutionær situation,

> »fordi tilstedeværelsen af sovjetiske styrker i Iran ville have undergravet fundamentet for vor befrielsespolitik i Europa og Asien. Englænderne og amerikanerne har sagt til os, at hvis de sovjetiske styrker kan blive i Iran, så kan de engelske styrker også blive i Egypten, Syrien, Indonesien og Grækenland, og de amerikanske styrker i Kina, Island og Danmark [Grønland]. Derfor besluttede vi at trække vore styrker ud af Iran og Kina [Manchuriet], for at fratage englænderne og amerikanerne dette våben ...«.[53]

Selv om Stalins brev naturligvis også havde det taktiske formål at tilrettevise og lukke munden på den skuffede Pisjevari, lyder den sovjetiske leders forklaring troværdig. Sovjetunionen trak sig tilbage fra områder, hvor der ikke var udsigt til snarlig succes, for at kunne tvinge de vestallierede tilbage fra områder, der generede Sovjetunionen. Stalin nævner ikke de få tilbageværende britiske styrker i Danmark – det problem blev betragtet som løst i princippet, men derimod de amerikanske styrker i Island og Danmark, dvs. Grønland.

Samme tankegang har formentlig styret Moskvas beslutning om at rømme Bornholm. Herved kunne man også stille USA i gabestokken med hensyn til Island og Grønland. At dette sovjetiske træk så ikke lykkedes, er en anden sag. Bornholm var ikke desto mindre blevet brugt som en brik i Stalins skakspil på verdenskortet.

Kielerkanalen og stræderne

Samtidig med, at Danmark let og ubesværet fik russerne til at forlade Bornholm, arbej-

52. *Bornholms Social-Demokrat* 13., 14. og 15.3.1946. Stalin placerede Danmark i samme kategori som Sovjetunionen under en omtale af lande, der havde lidt under tysk besættelse, og hvor kommunistpartierne var i vækst! Se *Bornholms Social-Demokrat* 14.3.1946: »Stalin svarer Churchill skarpt i Pravda«.

53. Н. И. Егорова: »Иранский кризис 1945-1946 гг. по рассекреченным архивным документам«, *Отечественная история* 1995: 4-5, s. 40-41

dede London på en løsning, der skulle forhindre Moskva i at få en særlig status med hensyn til kontrol med de danske stræder og Kielerkanalen. Storbritannien ønskede en britisk-amerikansk fællesoptræden og holdt den danske regering i uvidenhed om initiativet. Ambassadør Randall måtte end ikke privat fortælle Gustav Rasmussen, at hverken Storbritannien eller Sovjet ønskede baser ved de danske bælter og sunde – heller ikke efter at udenrigsminister Bevin i Underhuset havde erklæret de danske stræder åbne og fri for alle nationer, samtidig med at han kritiserede Moskvas internationale adfærd.[54]

De to vestlige sømagter så ikke ens på spørgsmålene. USA var inde på, at de danske stræder på et passende tidspunkt skulle neutraliseres og den fri gennemsejlingsret for alle nationer bekræftes. Med hensyn til Bornholm var Washington dog ikke sikker på, at den sovjetiske besættelse ville blive hævet, hvis de danske stræder og Kielerkanalen blev henholdsvis neutraliseret og internationaliseret. En sådan opfattelse havde FNs norske generalsekretær Trygve Lie fortroligt givet udtryk for. Udenrigsminister Byrnes foretrak derfor at udskyde en endelig afgørelse af begge spørgsmål, indtil en fredstraktat med Tyskland skulle udarbejdes. Kielerkanalen gik jo gennem tysk territorium.[55]

Moskvas beslutning om at ophæve besættelsen af Bornholm ændrede ganske grundlaget for de vestallierede overvejelser. Et internt Foreign Office-notat fra den 20. marts 1946 gjorde gældende, at der nu ikke længere var nogen grund til at diskutere Kielerkanalen med Sovjet, da »deres uventede rømning af Bornholm har fjernet ethvert behov for at holde en for russerne gunstig ordning af Kielerkanal-området frem som en madding for at få dem til at forlade den ø«. En madding i form af en internationalisering af kanalen ville jo have den store ulempe, at Sovjetunionen herved ville komme til at deltage i styrelsen af kanaladministrationen og dermed udstrække sin indflydelse til Nordsøen.[56]

De britiske stabschefer analyserede i april 1946 Storbritanniens strategiske interesser i Kielerkanalen og de danske stræder. I 1945 havde de anbefalet at ødelægge kanalen for at reducere Tysklands krigspotentiale, men nu havde den storpolitiske situation ændret sig, fordi Kreml efter britisk opfattelse var »fast besluttet på at opnå strategiske fordele uden hensyn til traktater og aftaler.« Storbritanniens politik skulle derfor nu skabe fremskudte eller beskyttede områder, »hvor vi må sikre, at ingen mulig fjende kan opnå en dominerende stilling«. Nordvesteuropa var et sådant sikkerhedsområde, som måske skulle opbygges som et beskyttet område mod eventuel sovjetisk aggression. Kanalen skulle derfor overgå til tysk kontrol efter besættelsen, lød konklusionen.[57] Stabscheferne, der i sommeren 1945 havde advaret mod sovjetiske baser ved indsejlingen til Østersøen som »højst uønskelige«, så i april 1946 ingen grund til at ændre denne opfattelse. En bekræftelse af den fri passage ville fratage Sovjetunionen et påskud til at kræve baser eller anden form for kontrol. Man advarede også imod neutralisering, fordi dette ville indebære sovjetisk indflydelse på stræderne. En påtænkt protokol om retten til fri passage gen-

54. FO 371 55749. FO til Washington 5.2.1946. FO 371 56232 130619. Randall til Warner 19.3.1946 og Warner til Randall 18.4.1946.
55. FO 371 55749. Jarlen af Halifax til FO 28.2.1946.
56. FO 371 55749 130406. Burrows notat 20.3.1946; FO til Mark Turner, Control Office for Germany and Austria 9.4.1946. Se også *FRUS 1946 V* (1969), s. 389-398. Udenrigspolitisk Selskabs tidsskrift *Fremtiden* offentliggjorde i november 1945 en officiøs sovjetisk artikel, der slog til lyd for Kielerkanalens neutralisering og internationalisering.
57. FO 371 55750 130406. Chiefs of Staff rapport til FO 30.4.1946

nem Øresund, Lille og Store Bælt blev dog aldrig til noget.[58]

Ingen i Danmark var som sagt vidende om de vestallierede overvejelser. De danske værnschefer var imidlertid i sommeren 1946, da de oven for omtalte overvejelser ebbede ud, urolige for Kremls interesse for de danske stræder og frygtede, at USAs fortsatte militære tilstedeværelse på Island og Grønland kunne skabe problemer for Danmark.[59]

USA, Bornholm og Grønland

Den amerikanske handelsminister, Henry A. Wallace, mente i slutningen af marts 1946, at USA burde trække sine tropper væk fra Island, nu da Sovjetunionen havde lovet at trække sine tropper væk fra Bornholm.[60] Sådan så man dog ikke på sagen i Pentagon. Aldrig så snart havde russerne forladt Bornholm, før den amerikanske militære ledelse ønskede forhandlinger med Danmark for at få baserettigheder på Grønland. Man udbad sig i den anledning State Departments politiske vurdering af spørgsmålet. Svaret lød, at USA allerede havde varskoet danskerne om, at »something would come along on Greenland in due course«. USA havde dog dengang forsikret den danske regering om, at man ikke ville gøre Danmarks vanskelige situation med russerne på Bornholm endnu vanskeligere. Der er formentlig her tale om den tidligere omtalte amerikanske henvendelse til Danmark om Grønland i oktober 1945. Kun fem dage efter Bornholms rømning blev øen drøftet på et møde i USAs militære stabschefers Planlægnings- og Strategikomité. En repræsentant for State Department fremhævede, at den sovjetiske rømning i betydelig grad havde lettet Danmarks situation i forhold til Kreml. Han mente i øvrigt, at den sovjetiske tilbagetrækning fra Bornholm var nem at forklare. Kreml anvendte vekslende styrke af pres i forskellige dele af verden for at fremme sine mål. Da situationen i Iran var blevet vanskelig, havde man for at opnå politisk modvægt foretaget et træk over for Danmark, som man vidste ville fremkalde sympati i hele Norden.

Ræsonnementet var forkert, for kort tid efter erklærede Moskva sig også rede til at forlade Iran. Den pågældende embedsmand fra State Department mente i øvrigt ikke, at Sovjetunionen ville besætte Bornholm igen i den nærmeste fremtid. Men alle, indbefattet danskerne, måtte vide, at Moskva kunne og ville vende tilbage til øen, hvis det blev anset for at være i Sovjetunionens interesse.[61] Tilsyneladende tog han dette med største sindsro. Man kan altså slutte, at både USA og Storbritannien for så vidt havde afskrevet Bornholm. Den danske ø var stadig »a tiny detail« i det globale spil.

For én gang for alle at befri Danmark for frygten for sovjetiske modkrav om baser på Bornholm eller ligefrem sovjetisk annektering af øen som gengæld for amerikanske baser på Grønland (som USA *ville* have) foreslog en amerikansk embedsmand en enkel løsning. USA kunne ganske vist gennemtvinge sit ønske om baser på Grønland uanset Danmarks modstand, men måske skulle man i stedet for købe Grønland – for 100 millioner dollars i guld.[62] Handelen blev ikke til noget, men Bornholm dukkede senere op i dansk-amerikanske overvejelser om amerikanske baser på Grønland. Kort tid efter det kommunistiske kup i Tjekkoslovakiet i februar 1948 forklarede Henrik Kaufmann en amerikansk viceudenrigsminister, at danskerne var sig akut bevidste om Sovjetunionens

58. FO 371 56232 130619. Chiefs of Staff til FO 29.4.1946. Se også diverse notater og udkast til en protokol om de danske stræder 14.3. – 18.4.1946. FO 371 4771 130710. State Department memorandum 19.7.1946
59. FO 371 56108 130510. Randall til Bevin.
60. *New York Times* 22.3.1946.
61. National Archives. State Department 859 B 20/4- 1146. John Hickerson til Cumming og Trimble 11.4.1946.
62. State Department 859 B 20/5-2446. William C. Trickles memorandum af 24.5.1946.

nærhed og frygtede, at hvis Danmark lod USA få baser på Grønland, ville Sovjet bruge dette som påskud til også at kræve baser på dansk territorium, f. eks. Bornholm eller Skagen.[63] Den danske frygt for Sovjetunionen vender vi om lidt tilbage til.

63. State Department 859 B 00/2-2048. Referat af samtale 25.2.1948.

12. Efterspil

»Det kunne dog ikke være således, at Bornholm, der var en del af Danmark, var forbeholdt russerne«.
Von Stemann til Frants Hvass 1947.

Livet på Bornholm vendte tilbage til det normale – hvis det da ellers nogensinde gør det. De beslaglagte huse, hoteller og institutioner blev givet tilbage til ejerne, som så kunne gå i gang med at sætte dem i stand efter den hårde belastning, de havde været udsat for. Politiet og amtet kunne henlægge »russersagerne«. Tolkene kunne rejse hjem og mindes de mange oplevelser, de havde haft i omgangen med repræsentanterne for en anden civilisation. Desværre synes ingen af dem at have skrevet deres erindringer, måske fordi de fik pålagt streng tavshedspligt. Amtmanden på Bornholm syntes med rette, at han havde udrettet et stort og fortjenstfuldt arbejde i det årstid, de sovjetiske tropper havde opholdt sig på hans ø. Det havde også hans hustru og personalet på amtskontoret og i embedsboligen, som ikke blev forøget trods den stærkt stigende arbejdsbyrde. Ifølge von Stemann blev der i Amtsgården under den sovjetiske besættelse beværtet 1.100 gæster ud over den normale repræsentation og omgang på ca. 600 – og heri var endda kun medregnet sammenkomster med 12 og derover. Det var så meget, at kokkepigen sagde op.[1]

Kors og bånd

Den danske regering ønskede at belønne en række sovjetiske repræsentanter med Kong Christian Xs Frihedsmedalje. De første på den danske belønningsliste var Molotov, Vysjinskij og Dekanozov, men også Kollontaj, Semjonov og Vetrov samt Kosov og Jelsukov var med. Hvis den danske udenrigstjeneste havde vidst, at Lozovskij og Litvinov havde arbejdet med Bornholm, ville de to sikkert også have fået Frihedsmedaljen. (Det var Lozovskij, der havde foreslået at gøre Bornholm til et sovjetisk militært støttepunkt, og Litvinov, der havde foreslået at bruge besættelsen af Bornholm som pressionsmiddel.) Amtmanden kunne på sin side godt tænke sig at få en sovjetisk orden og skrev for en sikkerheds skyld til Udenrigsmi-

1. Stemann: *Odyssé* bd. 2, s. 264.

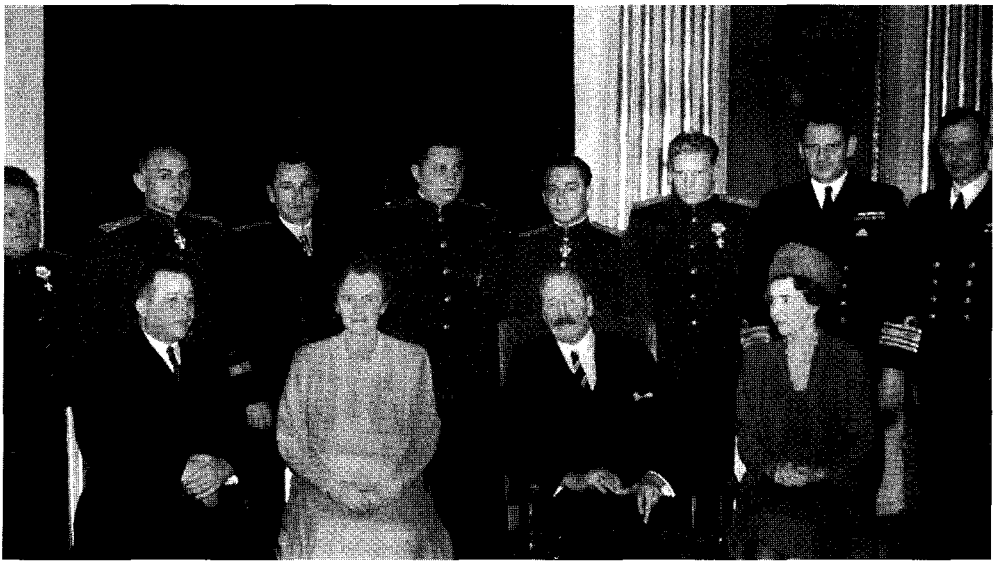

Den 2. april var general Jakusjov og fem officerer ledsaget af den sovjetiske gesandt Andrej Plakhin til afskedstaffel på Amalienborg. Officererne er fra venstre: premierløjtnant Viktorov, oberst Strebkov, kommandør Gus'kov (chef for marinebasen i Swinemünde), general Jakusjov, oberst Barsukov og major Pavlov. De to danske søofficerer til højre er kronprins Frederik og prins Knud, foran kronprinsen er kronprinsessen. (Bornholm besat, bombet, befriet)

nisteriet den 1. juni 1946 for at gøre opmærksom på, at han fortjente en belønning for sin indsats.[2] Han henvendte sig også flere gange til medarbejdere ved den sovjetiske legation i København for at få en sovjetisk udmærkelse. Efter at have smagt på vodkaen ved en reception i legationen til minde om bolsjevikkernes magtovertagelse spurgte han ligeud presseattaché Boris Jelsukov, hvornår han fik en sovjetisk orden. Umiddelbart derpå skrev han til presseattacheen for at holde sagen levende. Udover at pege på sig selv mente von Stemann, at også kontorchef Abitz, politimester d'Auchamp, orlogskaptajn Weilbach, amtsfuldmægtig Saabye, hotelejer Lyngby, regionschef Jørgensen, proprietær Koefoed samt to damer fra Svaneke, der under besættelsen havde hjulpet 300 mennesker med flugt til Sverige – Petra Christina Bahn og Sigrid Christine Cecilie Simonsen – fortjente at blive dekoreret. Som man vil se, var formanden for Frihedsrådets Lokalkomité, overlæge Olsen ikke med på listen over værdigt trængende. Gesandt Plakhin anbefalede andragendet, fordi amtmanden flere gange rosende havde omtalt de sovjetiske tropper, og fordi en ordenstildeling ville gøre et godt indtryk i Danmark.[3] Det hjalp dog ikke: Von Stemann måtte undvære den begærede orden.

Von Stemann forsøgte også at lette situationen for tidligere økommandant Moraht »i hans nuværende stilling som russisk krigsfange«. Over for de sovjetiske myndigheder slog amtmanden på, at det for så vidt var hans – amtmandens – skyld, at Moraht var endt i sovjetisk krigsfangelejr. Da den tyske kommandant i marts 1945 blev afløst af von

2. AVP RF F. 06, op. 8, p. 33, d. 517. Lozovskij til Molotov 27.6.1946.
3. AVP RF F. 169, op. 10, p. 10, d. 12. Stemann til Jelsukov 15.11.1946. F. 012, op. 7, p. 108, d. 217. Plakhin til Dekanozov 29.11.1946 med Dekanozovs påtegning.

Kamptz, havde amtmanden nemlig opfordret Moraht til at blive på Bornholm for at kunne støtte sig til ham, når det hele brød sammen. Von Stemann fortalte også, at Moraht havde fundet von Kamptz' handlemåde »vanvittig«.[4] Om hans gode ord hjalp, vides ikke.

Bornholms særstilling i riget

Samtlige danske regeringer behandlede efter den sovjetiske rømning Bornholm, som om øen sikkerhedspolitisk ikke var en fuldgyldig del af det øvrige rige. Skiftende regeringer pålagde sig selv og senere sine allierede nogle begrænsninger, som om der mellem Danmark og Sovjetunionen fandtes en aftale herom.

Allerede i maj 1946 kom det til et sammenstød mellem Udenrigsministeriet og amtmanden om, hvem der måtte eller ikke måtte besøge Amtsgården i Rønne. Konflikten havde flere af de ingredienser, som også under den sovjetiske besættelse ganske unødvendigt havde besværliggjort von Stemanns arbejde – nemlig Udenrigsministeriets modvilje mod at informere amtmanden om ganske basale ting i forbindelse med hans embedsførelse. Konflikten i maj 1946 blev udløst af, at amtmanden havde inviteret den britiske luftattaché, oberst Hill (som han havde truffet under general Jakusjovs afskedsbesøg i København) på besøg i Amtsgården sammen med dennes kone. Nogen tid efter blev von Stemann ringet op af direktør Hvass, der udtrykte betænkelighed og manede til forsigtighed: Den britiske oberst og hans kone måtte ikke komme til Bornholm.

Amtmanden efterlyste klare og konsekvente retningslinier. Han gjorde opmærksom på, at Udenrigsministeriet under den sovjetiske besættelse havde sendt talrige allierede journalister i uniform til Bornholm, og at russerne ingen notits havde taget af dem. Nu efter den sovjetiske rømning kunne enhver frit rejse til øen, »og vi alle her troede, at nu var vi frie som i det øvrige land«. I Amtsgården havde man vist stor gæstfrihed mod russerne, og det ville derfor også stemme med Danmarks udenrigspolitiske linie, at der blev vist gæstfrihed mod englænderne og andre allierede repræsentanter. Privat føjede von Stemann til, at han og hans kone havde glædet sig til at få med en anden allieret at gøre, hvor man kunne gøre sig direkte forståelig uden tolk. Han ville nu gerne bede om at blive orienteret om, hvilken linie Udenrigsministeriet ville følge i forhold til Bornholm. Han advarede dog om, at bornholmerne var blevet meget følsomme efter de seneste tiders begivenheder, og at man derfor skulle være varsom med bånd og indskrænkninger. Hvis man skulle under en slags »censur«, ville han som amtmand gerne have besked. Måtte han heller ikke invitere TASS-redaktøren Mikhail Kosov og dennes kone?[5]

Også senere var der problemer med allierede gæster på øen. Amtmanden ønskede besked om, hvorvidt »Bornholm, der var en del af Danmark, var forbeholdt russerne«. Sidstnævnte ankom og rejste nemlig uden at melde det til nogen, og uden at nogen lagde dem hindringer i vejen. Han fik derpå at vide, at udenrigsministeren havde bestemt, at amtmanden ikke måtte indbyde udenlandske officerer uden forudgående aftale med ministeriet. Gørtz og Vedel var blevet instrueret. Forbuddet blev dog hævet i 1948.[6]

Dansk neutralisme

Der er mange andre vidnesbyrd om den danske frygt for at mishage Kreml efter rømningen af Bornholm. Da den britiske regering

4. AVP RF F. 169, op. 11, p. 14, d. 11. Stemann til Plakhin 3.2.1947.
5. Stockholm-arkivet. Stemann til Saurbrey 20.5.1946. Emnet kan desværre ikke belyses tilfredsstillende, da den pågældende aktpakke fra UMs arkiv er blevet væk på Rigsarkivet.
6. Stemann: *Utrykte erindringer,* s. 842-845.

kort tid efter ønskede offentligt at redegøre for forskellen på de sovjetiske og britiske styrkers antal og funktion i Danmark efter befrielsen, bad den danske regering om, at intet blev nævnt om den uddannelse af danske soldater, som den britiske militærmission i Danmark varetog.[7] På et møde i Udenrigspolitisk Nævn den 23. maj 1946 – kun syv uger efter rømningen – rejste Christmas Møller spørgsmålet om de amerikanske og britiske soldater i Danmark inklusive Færøerne og Grønland. Det var ikke gavnligt, sagde han, hvis russerne fik anledning til at spørge, hvorfor Danmark havde været så ivrig efter at få russerne væk fra Bornholm, mens en tilsvarende iver for at få de vestalliserede væk ikke var blevet lagt for dagen. Gustav Rasmussen måtte gøre opmærksom på, at Danmark selv havde bedt briterne om minestrygning og om at oplære dansk militær. De britiske styrker kunne derfor ikke rejse hjem med det første. Han var derimod enig i, at Danmark måtte gøre alt for selv at løse opgaven med den permanente vejrstation i Thule, som USA ønskede at oprette. Danmark måtte også selv overtage driften af radionavigationsstationen på Færøerne, som USA gerne ville overtage.[8] Regeringen frygtede, at en amerikansk tilstedeværelse på Færøerne kunne medføre komplikationer med Sovjetunionen, f. eks. krav om baser på dansk territorium.[9]

Moskva interesserede sig naturligt nok for spørgsmålet. I juni 1946 var Gustav Rasmussen i Moskva i forbindelse med forhandlinger om vareudveksling. Molotov spurgte ved den lejlighed kort om Danmarks syn på Kielerkanalen. Efter at have sagt, at han personligt mente, at kanalen burde sættes under international administration, informerede den danske minister derpå den sovjetiske kommisær om Danmarks mening om USA, Grønland og Færøerne. Det forekommer nærmest, som om den danske udenrigsminister mente, at han havde pligt til at aflægge beretning til Moskva om Danmarks sikkerhedspolitik, og at han derfor nærmest måtte undskylde, at der midlertidigt var behov for enkelte amerikanske teknikere på en enkelt station på Grønland til at oplære dansk mandskab. Gustav Rasmussen udtrykte over for Molotov ligefrem regeringens håb om, at man kunne undgå amerikansk overtagelse af den britiske station på Færøerne. Molotov udtrykte naturligvis sin tilfredshed med den danske regerings modstand mod de amerikanske ønsker: »Stationer på danske øer må naturligvis være danske«, fastslog han.

Gustav Rasmussen nød den store ære sammen med Prins Aksel at komme i audiens hos generalissimus Stalin. Ved den lejlighed spurgte Stalin pludselig og med henvisning til en artikel i *Pravda*, hvor mange britiske tropper der egentlig fortsat var i Danmark. Gustav Rasmussen måtte igen aflægge regnskab: Der var meget få, 4-500, forsvarede han sig med, og de var i landet efter den danske regerings anmodning for at oplære det danske forsvar i brugen af moderne våben og radarudstyr.[10] Den pågældende *Pravda*-artikel fra 5. juni byggede i øvrigt på en artikel i *Land og Folk* den 2. juni, der henviste til fortrolige drøftelser i Udenrigspolitisk Nævn. Gustav Rasmussen betegnede dette som et brud på forudsætningerne for Nævnets arbejde og måske på loven. Det kommunistiske medlem af Nævnet, Ib Nørlund, beklagede *Land og Folks* indiskretion, men forsikrede, at han ikke selv var kilden.

I efteråret 1946 advarede også Hans Hedtoft i Udenrigspolitisk Nævn mod slagside i

7. FO 371 56107 130504. Randall til FO 26.3.1946.
8. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 23.5.1946.
9. FO 371 56128. Britiske gesandskab i København til FO 24.5.1946, her efter Knut Einar Eriksen, *Scandinavian Journal of History* 1982.
10. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 20.6.1946.

Prins Aksel til Danmark (1884-1964) stod i spidsen for en dansk handelsdelegation til Moskva i 1946 og nød i den forbindelse den store ære sammen med udenrigsminister Gustav Rasmussen at komme i audiens hos generalissimus Stalin i Kreml. (Det kgl. Bibliotek)

dansk sikkerhedspolitik. Danmark havde jo kun hjulpet Storbritannien med besættelsestropper i Tyskland, sagde den socialdemokratiske leder. Hvad ville Danmark svare, hvis også Sovjetunionen ønskede dansk hjælp i sin zone? Hedtoft udelukkede tilsyneladende ikke et positivt svar på en eventuel sovjetisk henvendelse, hvis Danmark i øvrigt gjorde hjælpen betinget af en løsning af det tyske flygtningeproblem i Danmark.[11] Hans Hedtoft var ængstelig over udviklingen i den internationale situation, især hvad han opfattede som Kremls ekspansive politik, og udtalte sig fortroligt om Danmarks udsatte stilling som et tomrum mellem Øst og Vest. Han mente dog, at USAs atombomber ville afholde Kreml fra at gå for aggressivt frem.[12]

Rygter om genbesættelse

Fantastiske rygter opstod med mellemrum om sovjetisk forberedelse til en genbesættelse af øen. I 1948 måtte Krigsministeriet undersøge et forlydende om, at der blandt de danske soldater på Bornholm skulle befinde sig forklædte russere. Ministeriet mente med sikkerhed at kunne fastslå, at der ingen ivan'er var blandt de danske jens'er. Måske rygtet opstod, fordi der blandt det mandskab, der kom til Bornholm i 1946, havde været to russiskstuderende.[13]

I januar 1950 bragte en svensk avis en sensationel artikel om »Bornholm i risikozonen«. Som kilde henviste bladet til en sovjetisk afhopper, der havde været officer på Rygen. Han skulle have fortalt, at den sovjetiske minister for skibsbygning, generaloberst V. M. Malysjev, havde udpeget Bornholm som et vigtigt sovjetisk støttepunkt i tilfælde af krig. Fuldstændige planer for en befæstelse af Bornholm skulle være udarbejdet.[14] Avisen fortalte ikke, hvordan dens kontakt til afhopperen var, eller hvordan denne kunne vide, hvad ministeren havde sagt. Men i øvrigt lyder det højst sandsynligt, at den sovjetiske flådeledelse havde udarbejdet planer for en besættelse af Bornholm i tilfælde af krig. Danske aviser citerede den svenske artikel i meget beskedent omfang, mens det danske udenrigministerium valgte ikke at udtale sig i sagen. Men frygten for en ny sovjetisk besættelse – og af en anden type – var, som vi skal se, levende.

11. UM 3 E 92. Referat af møde i UPN 4.10.1946.
12. FO 371 56131 130652. Hedtoft til britiske labourattaché 15.3.1946.
13. UM Moskva-AMB 87 F 1. Dahl til Monrad Hansen 21.6.1948.
14. *Aftonbladet* 26.1.1950.

Moskvas interesse

Omvendt blev der igen og igen fra sovjetisk og kommunistisk side udbredt forlydender om, at USA og NATO havde planer om at omdanne Bornholm til en strategisk base. Og at det skete i modstrid med det angivelige løfte, den danske regering havde afgivet til Moskva i marts 1946. Som et tidligt eksempel kan nævnes Land og Folks artikel 12. september 1949, »USA-plan om strategisk luftbase på Bornholm«. *Bornholms Avis* bad Udenrigsministeriet om en kommentar til artiklen, der foruroligede bornholmerne. Der blev svaret, at man intet kendte til sådanne planer.[15] I 1951 ville *Røde flåde* vide, at Eisenhowers stab i Paris arbejdede med planer om at placere amerikanske styrker på Bornholm.[16] Det ville i så fald have været en revanche for ikke at have taget øen i 1945. Sovjetiske påstande af denne art blev med mellemrum lanceret helt op i 1980erne, og blev ofte ukritisk understøttet af danske politikere.[17]

I 1948 var der problemer med kranseneddlægning ved de sovjetiske krigergrave i Allinge. Antagelig på grund af den tiltagende spænding mellem Øst og Vest (det kommunistiske kup i Tjekkoslovakiet i februar) diskuterede de lokale myndigheder på Bornholm, om der skulle nedlægges kranse. For at undgå vrøvl ringede amtmanden til Udenrigsministeriet den 4. maj. Først adskillige timer senere var Hvass i stand til at sige, at ministeriet mente, at der burde lægges kranse. Samme år i juni modtog Bornholm det første fremmede flådebesøg efter krigen, da to svenske øvelsesfartøjer ankom.[18]

I efteråret 1948 fandt en sovjetisk militær styrkedemonstration sted omkring og over Bornholm. Sovjetiske militærfly overfløj øen den 11. september, mens sovjetiske krigsskibe placerede sig både øst og vest for Bornholm. Moskvas militære muskelopvisning fandt sted samtidig med et nordisk udenrigsministermøde i Stockholm, hvor et nordisk forsvarsforbund blev drøftet. Den sovjetiske marineattaché ved gesandtskabet i København gjorde senere over for von Stemann udtrykkeligt opmærksom på denne sammenhæng. Han pointerede ved samme lejlighed Bornholms betydning som potentiel maritim base, en betydning der også fremhæves i sovjetisk militær litteratur i efterkrigsperioden.[19] De sovjetiske overflyvninger fortsatte i øvrigt i den kommende tid og langt ind i 1949. Officielt hævdede Moskva, at oplysningerne om overflyvning var ondsindet opspind.

Danmarks tilpasning

Overflyvningerne fik Bornholms kommandant til at anmode om tilførsel af luftværnsskyts. Ønsket blev imødekommet ved, at et luftværnsbatteri blev flyttet fra Sjælland til Bornholm.[20] For ikke at »provokere« Kreml anmodede udenrigsminister Gustav Rasmussen fortroligt pressen om ikke at omtale denne militære disposition. I øvrigt nøjedes den danske regering med høfligt at gøre Kreml opmærksom på, at der krævedes tilladelse til at overflyve dansk territorium. Kort tid forinden havde Sovjetunionen også demonstreret styrke over for Danmark ved at lade to sovjetiske orlogsskibe passere Hollænderdybet og Drogden uden at anmelde passagen. På et

15. UM 105 Dan 5. Notits af Schramm-Nielsen 12.9.1949.
16. *Красный флот* 18.11.1951.
17. Jens Thoft, SF, i *Information* 7.3.1984. Se mere udførligt herom i Bent Jensen: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig* (1987), s. 209-213: »Har Bornholm særstatus?«
18. *Bornholms Tidende* 5.5.1948. Stockholm-arkivet. Stemann til Vedel 18.5.1948
19. *Советская военная энциклопедия* bd. 1 (1976), s. 565-566. UM Moskva-AMB. 87 F 1. Stemanns strengt fortrolige rapport 1.6.1949.
20. *Avisårbogen 1948*, s. 74-77. *Bornholms militære domiciler*, III, 01.

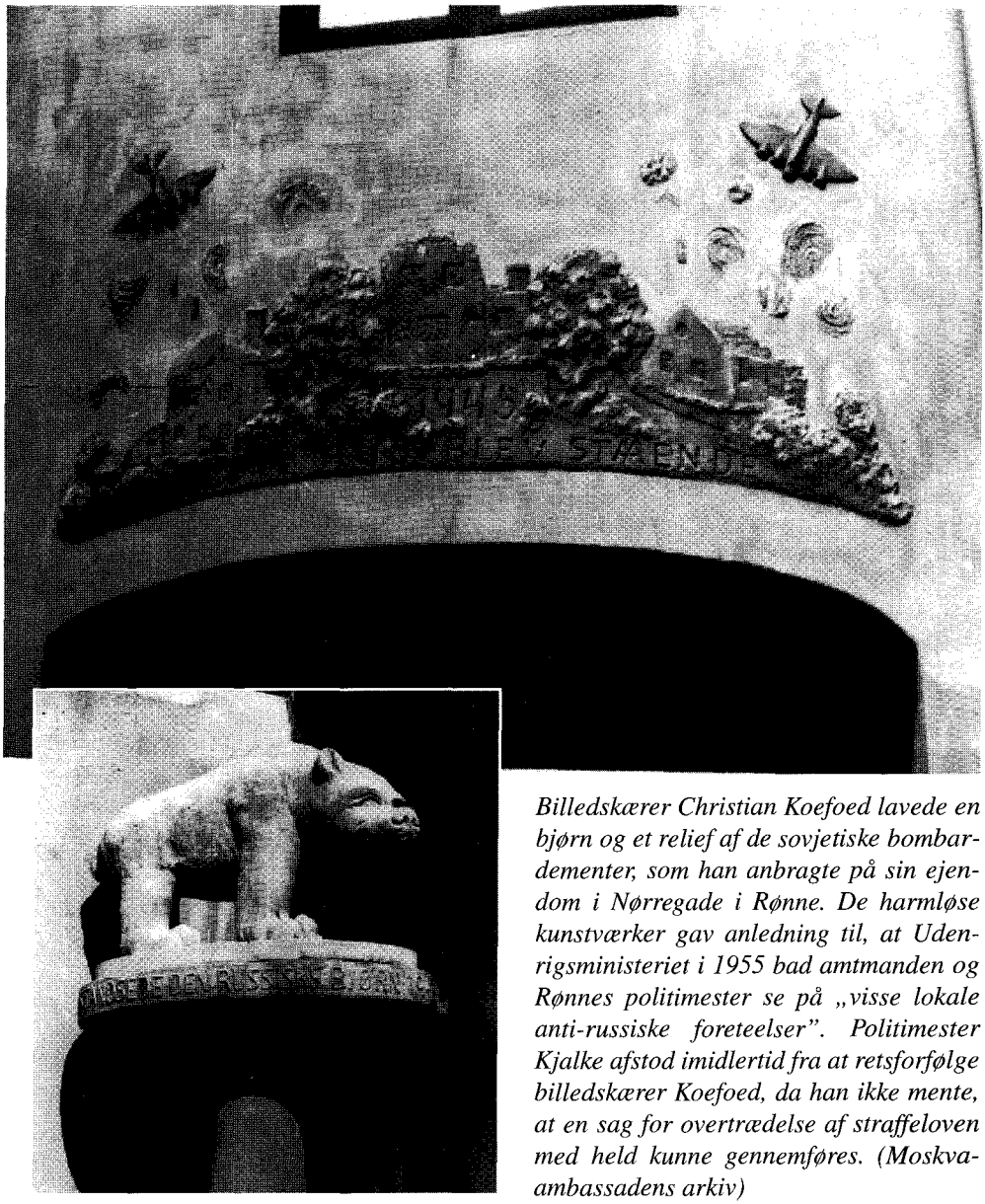

Billedskærer Christian Koefoed lavede en bjørn og et relief af de sovjetiske bombardementer, som han anbragte på sin ejendom i Nørregade i Rønne. De harmløse kunstværker gav anledning til, at Udenrigsministeriet i 1955 bad amtmanden og Rønnes politimester se på „visse lokale anti-russiske foreteelser". Politimester Kjalke afstod imidlertid fra at retsforfølge billedskærer Koefoed, da han ikke mente, at en sag for overtrædelse af straffeloven med held kunne gennemføres. (Moskva-ambassadens arkiv)

møde i Udenrigspolitisk Nævn i den anledning erklærede statsministeren, at hvis der blev gjort forsøg på landgang eller foretaget andre fjendtlige handlinger, skulle der skydes.

Hvor stort indtryk de sovjetiske styrkedemonstrationer havde gjort, afslører Gustav Rasmussens samtale med den amerikanske udenrigsminister, George Marshall, kort tid efter. Danmark ønskede en ensidig amerikansk garanti i stedet for at blive medlem af en gensidigt forpligtende alliance (NATO). Det sidste ville blot gøre Danmarks udsatte stilling endnu mere udsat, mente Gustav Rasmussen. Danmark ville nemlig fra sovjetisk side blive opfattet som fjendeland, og det kunne medføre, »at store dele af landets

befolkning ville blive dræbt eller bortslæbt«.[21]

Moskvas interesse for Bornholm kom igen officielt til udtryk i oktober 1952, da den danske regering modtog en sovjetisk note i anledning af en mulig stationering af NATO-styrker på dansk territorium. I noten af 1. oktober 1952 henvistes der bl.a. til den »forpligtelse«, den danske regering havde påtaget sig ifølge noten af 8. marts 1946. Moskva påstod ikke direkte, at 8. marts-noten forbød senere stationering af fremmede tropper på dansk territorium, men det var det, der var meningen med henvendelsen.[22] Kort tid før modtagelsen af noten havde Udenrigsministeriets folkeretsekspert, E. Schramm-Nielsen, resolveret, at det danske tilsagn fra marts 1946 om at oprette sin administration på Bornholm uden fremmed bistand ikke kunne fortolkes som et permanent dansk tilsagn om ingen sinde at tillade f. eks. fremmede magters flådebesøg på øen.[23] I januar 1953 henvendte Kreml sig på ny og hævdede nu udtrykkeligt, at Danmark i forbindelse med den sovjetiske rømning af Bornholm havde lovet ikke at give fremmede tropper adgang til dansk territorium.

Det danske svar på denne urigtige påstand blev givet af udenrigsminister Ole Bjørn Kraft i en tale i Rønne i februar 1953. Selv om Kraft kaldte den sovjetiske bekymring både »upåkrævet, ubegrundet og uberettiget«, afgav han dog ikke desto mindre et tilsagn om, at allierede tropper ikke ville få lov til at sætte fod på Bornholm. Han understregede, at den danske regering ikke blot havde efterlevet det tilsagn, der var blevet givet i marts 1946, men desuden »de facto [havde] forholdt sig, som om der forelå en ud i fremtiden løbende forpligtelse«. Og han forsikrede om, at den danske regering »altid vil have opmærksomheden henvendt på de særlige hensyn, der på grund af Bornholms geografiske beliggenhed gør sig gældende for denne ø.«[24] Kraft bekræftede altså, at Danmarks Bornholm-politik overfortolkede den for længst opfyldte forpligtelse fra marts 1946.

Da 10-året for Danmarks befrielse skulle fejres, mente den sovjetiske ambassadør i Danmark i en samtale med Ib Nørlund, at der blev drevet propaganda mod Sovjetunionen på grund af bombningerne i maj 1945. Omtale heraf har altid generet Moskva stærkt. Der var blevet indbudt britiske repræsentanter til jubilæet, men amtmanden – der ifølge ambassadøren opførte sig som en lille zar på Bornholm – havde været drivkraft i en boykot af sovjetiske repræsentanter. Der havde derfor ikke været mulighed for at nedlægge kranse ved de sovjetiske krigergrave på øen.[25] Traditionen med kransenedlægning blev dog genoptaget næste år, da ambassadør Nikolaj Slavin ledsaget af to militærattacheer aflagde begravelsespladsen i Allinge besøg.[26]

I 1980erne var den danske Bornholm-politik på nippet til at udvikle sig til en tragikomedie. I 1982 sagde forsvarsminister Poul Søgaard således med henvisning til en angiveligt skriftlig aftale, at »Bornholm er ikke rigtigt medlem af NATO« – senere dog rettet til, at Danmark frivilligt havde pålagt sig begrænsninger med hensyn til fremmede tropper på Bornholm.[27] Anledningen til postyret var et bornholmsk ønske om at få et amerikansk militærorkester til øen for at spille på et dyrskue.

Først Sovjetunionens sammenbrud tillod en normalisering af forholdene.

21. UM 3 E 92. Referat af møder i UPN 15.9. og 12.11.1948.
22. Udenrigsministeriet: Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966. II Bilag (1968), s. 282 og 289.
23. UM London-GSK 5 F 20. Schramm-Nielsen til Ebbe Munck 17.9.1952.
24. *Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966*, s. 297-300.
25. TsKhSI F. 5, op. 28, delo 332. Referat af Sysoevs samtale med Nørlund 11.5.1955.
26. *Pravda* 25.5.1956.
27. Bent Jensen: *Tryk og tilpasning*, s. 211.

Occupation of a New Type:

The Soviet Liberation of Bornholm 1945-1946. An English Summary

Fiction

It is often written that the last bullets of the Second World War were fired on the Danish island of Bornholm. This is fiction. The last »shots« on Bornholm were the Soviet Bombs on the 8th of May. Surely there were many shots fired elsewhere in Europe after that time before the war ended. But it is a popular Soviet myth that Bornholm was »the land where Germany's last soldiers were beaten«, and that the Germans on Bornholm were forced to surrender in a fierce struggle after the Soviet landing on the 9th of May. This myth has literally been chiseled in granite in Bornholm, on a Soviet monument to Soviet soldiers who died on the island during the 11 months of occupation.

Other popular myths surround the German *Inselkommandant* who is said to have been a fanatical Nazi who wanted to fight for Hitler to the end and who, therefore, is solely to blame for all the destruction wrought on the island by the Soviets. The local resistance claims that the Danish foreign minister Christmas Møller was asleep at a critical moment and therefore was responsible for the continued Soviet bombing and the following occupation. Other myths will have it, that a secret agreement between Moscow and Christmas Møller (or someone else) had been signed, allowing the Soviets to conquer the island. Some are convinced that the Western Allies had forgotten Bornholm because it lies so far to the East of the rest of Denmark, or that they did not know that the island belonged to Denmark. Or that it was included in the Soviet zone of occupation in Germany.

Maybe the most widespread, and more serious, explanation is that sheer military necessity forced the Soviets to occupy the Danish island. It is argued that it was intolerable for the Soviet military to have this German stronghold behind the Soviet-German front in North Germany. This is also the Soviet explanation. It has never been substantiated, however, by references to actual Soviet mili-

tary thinking at the time. It is a later construct. Things were much more complicated, and important Soviet *political* considerations played a considerable role.

Facts

The Danish island of Bornholm was occupied by German troops from April 10th 1940 to May 9th 1945. There were few German troops on the island, at its peak in the Spring of 1945 about one thousand soldiers under the command of Kapitan zur See, Gerhard von Kamptz. Bornholm did not play any significant role during World War Two. It was used by the German *Kriegsmarine* as an observation post and training area for submarines. In the last month of the war Bornholm was also and mainly used as a relay base and station for the massive evacuation of German troops and civilians from East Prussia and other parts of the Eastern Baltic area to the Western part of Germany and to Denmark. There may have been about 4.000 German civilians and 10.000 German soldiers in the beginning of May 1945, but the overwhelming number of the latter consisted of demoralized remnants of beaten units with only personal weapons. On the 6th of May an artillery general, Rolf Wuthmann and his staff arrived in Bornholm from East Prussia to take overall command of the German troops although von Kamptz continued as *Inselkommandant.*

On the 4th of May representatives of the German OKW signed an act of surrender to the British Field-Marshal Montgomery on the Lüneburger Heide covering all German troops in Denmark without exclusion, to be effective on the 5th of May. On that day the British commander of the SHAEF-mission to Denmark, general Dewing, arrived by air in Copenhagen accompanied by a few paratroopers to take the German surrender in Denmark. No British or other (West) Allied soldiers, however, arrived on the island of Bornholm, where the local resistance movement took control without any interference from German military authorities there. On the contrary, the Germans considering themselves to be bound by the act of surrender to Montgomery, actively collaborated with the resistance to maintain order.

On the 7th of May General Jodl, representing the Dönitz government, and general Eisenhower, Supreme Commander of the (Western) Allied Expeditionary Force in Europe, signed an instrument of surrender covering all German troops to take effect at midnight between the 8th and the 9th of May. Everyone on the island of Bornholm including the Germans expected the British soon to arrive in order to take the surrender of the German troops there. Instead of that Soviet airplanes on the 7th of May at noon bombed the two most important towns on Bornholm, Rønne and Nexø, returning in the afternoon with more bombs, and in the evening throwing leaflets in Russian demanding the surrender of the Germans if further bombings were to be avoided. The German commander, however, was under instruction only to give in to the British and to resist Soviet attacks on the island. The next morning Soviet bombers returned several times to bomb the two towns. Few military objects were hit and the German troops suffered only very light casualties. So did the Danes because of an efficient evacuation organized by the resistance and local authorities. Many hundred civilian houses were destroyed and several thousand Danes were made homeless.

On the 9th of May in the early afternoon five Soviet boats peacefully sailed into the harbour of Rønne. Not a single shot was fired. The German troops had laid down their arms at midnight according to the stipulations of the general act of capitulation. The leading German officers were taken to Kolberg on the mainland to sign an act of surrender. No such act was, however, signed, because the Germans refused, having already surrendered to the British. During the following few days all German soldiers and ci-

vilians were evacuated to the mainland. The Danish boats and ships taking Germans to Kolberg, however, returned with Soviet soldiers, guns, ammunition, trucks, horses, cows, hay, pianos and many other things. They stayed on until April 1946, when they suddenly and quickly left the island on the only condition that no foreign troops should take part in the Danish government's re-establishment of its authority.

Interpretations

1. Moscow had substantial political reasons to occupy the Danish island in the Baltic Sea. As early as in the summer of 1944 in a discussion in the Narkomindel on the future of Europe the island was mentioned as a useful Soviet military base. Moscow did not look at Bornholm in isolation, however, but always in connection with the Danish Straits, the Kiel Canal, and Schleswig. The principal goal was to enhance Soviet security in the whole Baltic area. When the military offensive gained momentum at the turn of the year 1944-1945, Soviet political deliberations about Denmark were intensified: How could Soviet troops take part in the liberation of Denmark, »beginning with Bornholm« (Memo to Molotov December 1944). After Soviet forces in March 1945 had captured the German naval base Kolberg directly South of Bornholm Narkomindel recommended an occupation of Bornholm to the Soviet military. The argument was purely political: The possession of the Danish island, it was claimed, would enable Moscow to influence developments in Denmark and the country's foreign policy orientation after the war.

2. The German commander in Denmark, general Lindemann, and the OKW implored the British to take the capitulation of the German troops in Bornholm. For obvious reasons the Germans did not want to surrender to the Soviets. The Germans persistently, but in vain, asked the British military authorities in Denmark and Germany, and also general Eisenhower to dispatch troops to Bornholm. As late as on the 10th of May the OKW instructed the *Inselkommandant* that it would be illegal to surrender to the Russians, as a clear agreement signed by Montgomery and covering Bornholm existed.

3. The Supreme commander, general Eisenhower, did not want to occupy Bornholm owing to the proximity of the island to the Soviet [bombing] zone, unless he was requested to do so by the Danish Government. After the first Soviet bombing of Bornholm on the 7th the SHAEF-mission to Denmark (Dewing) after being requested by the Danish government asked Eisenhower's authority to dispatch a small airborne force to Bornholm to accept the German surrender. But Eisenhower first wanted to ask the Soviet High Command, if such a step conflicted with Soviet plans (8th of May). Moscow did not answer until the 10th of May, when general Antonov informed Eisenhower that Bornholm was being occupied by Soviet troops. His argument was that the German troops on the island came from the vicinity of Stettin, Danzig and Courland, and the fact that Bornholm was located 250 km east of the sphere of operations of the Soviet forces. There is little doubt that a single British officer could have taken the German surrender in the period from the 5th to the 9th of May. Dewing had it all prepared, but never got the green light from his superior.

4. The first Soviet declarations after the landing on Bornholm said that the Soviet troops would leave the island as soon as the German troops had been disarmed and evacuated to the mainland. Soon, however, a more flexible and also more authoritative statement – signed by Stalin and Antonov – was put out to the effect that the island was being temporarily occupied »until the military question in Germany has been solved« (15th of May). The version published in Danish

translation was even more flexible: »... until questions connected with problems in Germany raised by the war have been solved«. The Soviets, however, always stressed that Bornholm was part of Denmark and that Moscow did not intend to interfere in the affairs of the island. The Soviet occupation was never dealt with in negotiations between the Danish and Soviet government. Not a single piece of paper bearing the signature of the two states' representatives was ever signed. All practical problems were solved in unofficial talks between the Soviet commander and the Danish governor of the island.

5. While the Soviets were consolidating their military position on Bornholm (6-9.000 troops which had nothing to do after the evacuation of the Germans) and integrating the Danish island in the Soviet naval defense system of the Baltic Sea, the Danish National Bank was paying all the expenses while Molotov and Narkomindel discussed ways and means of using the occupation in a way furthering Soviet political and strategic interests in the Baltic Sea area. In several memos from June to December 1945 experts recommended the construction of naval and air bases on the Danish Island, a Soviet-Danish Pact of Mutual Aid and Security, Soviet assistance to the incorporation of Schleswig in Denmark, and an internationalization of the Kiel Canal – all to secure Moscow's interests in the region. None of these proposals, however, were ever presented either to the Danish government or to the Western Allies.

6. After the Soviet landing and occupation Great Britain's policy was to leave the problem of Bornholm for the Danish government to sort out. The British military expertise came to the conclusion that the Danish island was of little strategic interest to London as long as Britain was in possession of Northwest Germany. From here London could control the Western part of the Baltic Sea by naval and air forces. The Soviet occupation of Bornholm would not mean Soviet control of the Straits. If Moscow decided to remain in Bornholm this fact would not in itself necessitate British military bases in Denmark. Britain could, it was argued, always get the facilities it wanted in Denmark. According to the Foreign Office, the problem of the Soviet occupation of the Danish island was purely political. Even if the Russians should leave Bornholm they could at any time reoccupy the island if they wanted to.

7. The Bornholmers did not especially like to be liberated by the Russians the moment the German occupiers surrendered and the rest of Denmark was liberated by British troops. There were widespread feelings of fear, bitterness and desolation. Many people thought Moscow would occupy the island for ever. The government in Copenhagen got letters and appeals from Bornholmers who wanted their government to be more active and demanding towards the Russians. Especially in the first phase of the occupation there were many cases of Soviet soldiers' intrusion into peoples' homes, theft and robbery. As time went on, however, especially in the towns people saw little of the Soviet soldiers who were isolated in primitive camps in the woods, especially on the Western and Southern coast. Soon the Soviet *komendant* prohibited all contact between his soldiers and the Danish inhabitants. All in all there were very few cases of serious crimes like rape. Very few children were born in the island with a Russian father. One Soviet soldier was killed, presumably by a Dane. Several Soviet soldiers are said to have been executed for breach of discipline.

8. The Danish government wanted to use the evacuation of the British and American occupation troops from Denmark as a lever to get the the Soviets out of Bornholm. It also wanted London to raise the Bornholm question with Moscow. London stuck, however,

to its policy laid down in May: The Danish government should raise the question itself and talk directly with Moscow. By the first of November 1945 nearly all British and all American troops had left Denmark. The first Danish foreign minister after the liberation (Christmas Møller) wanted to go to Moscow in the Autumn to discuss with the Soviet government the issue of the occupied Danish island. Stalin, however, did not want him to come, so the visit never materialized. Apparently Moscow had not yet made up its mind as to the future of the Danish island. The next foreign minister (Gustav Rasmussen) was a very cautious career diplomat. Only after the British had pushed him in December he started preparing a note to the Soviet government. At that time Soviet troops had left Norway (September) and Czechoslovakia (December). In February 1946 London once more told the Danish minister to act. Gustav Rasmussen then summoned up enough courage to approach Andrej Vysjinskij during a UN meeting in London. The Soviet commissar was kind and forthcoming. On the 4th of March a Danish note was finally presented to the Soviet government, telling Moscow that Danish military forces now were able to take over the defense of Bornholm.

9. Circumstantial evidence points towards the interpretation that Moscow already at the turn of the year 1944-1945 had come to the conclusion that Bornholm was not of great strategic value to the Soviet Union. Maybe the Soviet military experts reasoned like their earlier mentioned British colleagues. Moscow controlled the Baltic coast as far West as Lübeck anyway. The occupation of the Danish island might threaten the political capital Moscow had got in Denmark thanks to the great Soviet contribution to the defeat of Nazi Germany. A withdrawal from Bornholm would increase its good will in Denmark. Already the day following the presentation of the Danish note Molotov officially declared that Moscow would withdraw its troops from Bornholm and give the island back to the Danish state, if Denmark »already now« was able to take Bornholm in possession by its own military means and to establish its administration without foreign participation. It was as if the Soviet government had been waiting for a Danish request. Molotov did not even think it necessary to have a written declaration on the matter. A few days after the Danish compliance with this demand Soviet transport ships arrived in the harbour of Rønne. In little more than a fortnight the last Soviet soldier had left Bornholm.

10. It is interesting to compare the Soviet policy towards Denmark (and Norway) with Moscow's policy towards Turkey and Persia. There is a striking difference between the soft Soviet policy in the North and the hard line in the South. Moscow cancelled its treaty of friendship with Turkey in March 1945 and demanded military bases on the Turkish straits plus the Turkish provinces Kars and Ardahan. Moscow continued its pressure on Turkey in the following years and finally only gave up its demands in 1953. Relations between Iran and Moscow were also tense in 1945-1946 because of Soviet occupation troops in the North of Iran. Iran presented the Soviet government with a series of notes of protest against Soviet support for a Communist regime in the Persian province of Azerbaidzan. Iran even appealed to the UN because of Soviet interference in internal Iranian affairs.

Moscow, on the other hand, never demanded bases in Denmark, not even a new regime for the Danish straits. Soviet troops left Denmark (and Norway) immediately when asked to do so. On the same day Molotov promised to leave Bornholm a Persian delegation left Moscow after weeks of fruitless negotiations. Only after renewed Iranian protests to the UN in March 1946 did Moscow finally agree to evacuate its troops. Stalin himself in May 1946 has explained the

Soviet strategy: By withdrawing from some unpromising areas Moscow could put pressure on London and Washington to withdraw from others of more importance for the Soviet Union.

Conclusions

Moscow's motivation for occupying the Danish Island of Bornholm, legally belonging to the British area of responsibility for taking the German surrender, and doing it the day after the overall German surrender seems to have been mainly political. There was no urgent military necessity for the Red Army to conquer Bornholm at that time, but since 1944 there had been a sustained political argument for military control of the island. There was no immediate or practical military need for the great number of troops placed in the island after the German surrender. But Bornholm might be used as a Soviet pawn in the political game with the Western Powers.

For the British and Americans, however, the Danish island was of small strategic significance. What counted for them was control of the Straits and Skagerrak, and British forces had secured Zealand and Jutland already on the 5th of May. London and Washington did not want any trouble with the Soviets because of a tiny detail in the great theatre of war. After the war they did not want to make an issue of the Soviet misbehaviour.

The internal political development in Denmark after the liberation went against Soviet hopes. Instead of being a political asset Bornholm turned out to be a political liability. Denmark behaved as if the Soviet occupation was a non-issue. When Denmark very belatedly and very politely asked Moscow to leave there was no face-losing involved on the part of the Soviet Union. As Molotov said, there had been no Soviet occupation, only an action of friendly help.

Sources

The book is based mainly on material in the following archives: Russian Ministry of Foreign Affairs, Russian Ministry of Defence, Russian President, British Foreign Office, British War Office, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, The Eisenhower Library, Danish Foreign Ministry, Danish Defense Ministry, Bornholm County. Danish, Soviet and other newspapers, articles and books plus various printed documents supplement the unprinted sources.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Forkortelser

AMB: Ambassaden
AVP RF (АВП РФ, Архив Внешней Политики Российской Федерации): Den russiske Føderations Arkiv for Udenrigspolitik
AMO RF (АМО РФ, Архив Министерства Обороны Российской Федерации): Den russiske Føderations Forsvarsministeriums Arkiv
AP RF (АП РФ, Архив Президента Российской Федерации):Den russiske Føderations Præsidents Arkiv
BAJ: Bornholms Amts Journal
BLA: Bornholms Lokalarkiv
COS: Chiefs of Staff: De britiske stabschefer
EXFOR MAIN (Expedition Force Main): Montgomerys hovedkvarter
FO: Foreign Office
FRUS: Foreign Relations of the United States
GSK: Gesandtskabet
IM: Indenrigsministeriet
IO VMF (ИО ВМФ, Историческое отделение Военно-морского Флота): Den russiske Orlogsflådes Historiske afdeling
JM: Justitsministeriet
KM: Krigsministeriet
LAS: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm
NKID (НКИД, Народный коммиссариат иностранных дел): Folkekommissariatet for udenrigsanliggender
RA: Rigsarkivet
RGVA (РГВА, Российский государственный военный архив): Det russiske statslige militærarkiv
RTsKhIDNI (РЦХИДНИ, Российский Центр Хранении и Документации Новейшей Истории): Det russiske Centralarkiv for dokumentation af den nyeste historie
SCAEF (Supreme Commander Allied Expeditionary Force): Eisenhower

SD: State Department
SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force): Hovedkvarteret for Den allierede ekspeditionsstyrke
SHAEF FWD (SHAEF FORWARD): Eisenhowers hovedkvarter
TsKhSD (ЦХСД, Централное Хранение Современной Документации): Centralarkivet for Samtidsdokumentation
UD: Utrikesdepartementet (svensk) eller Utenriksdepartementet (norsk)
UM: Udenrigsministeriet (dansk)
WO: War Office

Utrykte kilder

Udenrigsministeriets arkiv (RA), Depecher. Moskva 1939-46, 3 E 92. Det udenrigspolitiske Nævn. Mødereferater 1945-1948, 3 F Berlin 1b. Evt. evakuering under angreb på Berlin (1945), 5 D 30 b. Skandinavien-Sovjet: Ikke-angrebstraktat og forhold i alm. (1929-63), 5 G 63. Russisk-Skandinavisk sikkerhedspagt, 5 K 2. Sovjetrusland. Udenrigspolitik (1927-1945), 17 Sovjet 11/1, 73 D 43 a/1, 87 F 3/1-39 (sagen 38 a + b er bortkommet). Sager vedr. Bornholms befrielse og besættelse, 105 Dan. 5. Rømningen af Bornholm 1945-52
Ambassaden i London afl. 1977, 5 D 12, 5 F 20. Bornholm (1945-46), 6 F 28. Dansk-russisk aftale i forbindelse med russiske troppers evt. tilstedeværelse i Danmark
Ambassaden i Moskva afl. 1978, 87 F 1. Bornholm
Ambassaden i Stockholm afl. 1962, 3 D 2. Udenrigsminister Christmas Møller, 3 D 3. Gustav Rasmussen, 5 K 8. Danmarks forhold til Rusland (1941-45), 5 K 8 a. Bornholm (1945)
Ambassaden i Stockholm afl. 1983, 5 K 8 a. Bornholm (politiske forhold mm.) 1946
Ambassaden i Washington afl. 1973, 5 K 17. Forholdet mellem Sovjetunionen-Skandinavien
Ambassaden i Washington afl. 1983, 87 X 3. SHAEF, 870 F 2. Russiske tropper på Bornholm, 870 F 3. Befrielsestropper i Danmark

Forsvarsministeriets arkiv (RA), Forsvarets Efterretningstjeneste. Stockholm-arkivet 1940-45 IX B (RA), KM 1. kt. B 67 Journalsager 1945-1946

Statsministeriets arkiv (RA), Statsministerens sekretariat. Vilhelm Buhl og Knud Kristensen 1945-1946

Frihedsmuseets arkiv, Nr. 35 E-62/74

Bornholms Amts arkiv (LAS), Journalsager 1945-1946 indført under følgende betegnelser: Besættelsen, Bombeangreb på Rønne og Nexø, Diverse, Forskelligt, Marinedistriktet ved Bornholm, Minestrygning, Russerne på Bornholm, Tolke, Udlændinge

Bornholms Politikreds' arkiv (LAS), XV Besættelsestiden vedr.: Journal vedr. russiske forhold 1945-1946

Frihedsrådets Lokalkomites arkiv (BLA), Rapporter, forhandlinger og dagsbefalinger, Korrespondance

Bornholms Museum, Th. Nielsens dagbog, Diverse papirer

Bornholms Forsvarsmuseum, Sovjetisk fane med inskription

Privatarkiver, Erik Abitz' arkiv (privateje), Jens Holms arkiv (BLA), Thomas E. Jensens arkiv (privateje), Ole Lippmanns arkiv (RA), H. Chr. Olsens arkiv (BLA), Tønnes Wichmanns arkiv (privateje)

Архив Внешней Политики Российской Федерации, Fondene 06, 07, 012, 085, 086, 0512, 69, 85, 169

Архив Министерства Обороны Российской Федерации, Fondene 237, 372, 398, 1024, 1085

Российский государственный Военный Архив, Fond 33987

Историческое отделение Военно-морского Флота, Fondene 17 og 364

Архив Президента Российской Федерации, Fond 3

Российский Центр Хранения и Изучения Документов Новейшей Истории, Fondene 17 (Politbureaus protokoller 1945-1946) og 495

Центр Хранения Современной Документации, Fond 5

Foreign Office (Overvejende Danica-kopier fra Public Record Office), 181 og 371 –grupperne 1945-1946

Admiralty, gruppe 1 1943-1945

Prime Minister, gruppe 3 1945

War Office, grupperne 202, 205, 215 og 219 1944-45

Cabinet Office, 106-gruppen 1945

State Department (National Archives, Washington), Diverse papirer vedrørende Bornholm

Dwight D. Eisenhower Library (Abilene, Kansas), SHAEF Records D 91 Denmark. Cables in Log

Hoover Institution (Stanford, Kalifornien), OSS-rapport (London Original No. Gr. 85)

Utenriksdepartementets arkiv (Oslo), 27 7 20. Russiske tropper på Bornholm, 27 7 13. Tilbagetrekning av russiske tropper fra Nord-Norge

Utrikesdepartementets arkiv (Stockholm), Diverse papirer vedrørende Bornholm 1945

Samtaler og korrespondance med aktører og andre

Erik Andreas Abitz, Viborg, Per Federspiel, København, Richard Friedberg, Frederiksberg, Frode Jakobsen, (ingen reaktion), Thomas E. Jensen, Rønne, Mikail Kosov, Ashkelon (ingen reaktion), Ole Lippmann, København, J. Peaty, London, Frank Roberts, London, Viggo Sjøqvist, København, Tønnes Wichmann, Rønne

Trykte kilder

Aus dem Kriegstagebuch des WBD. Aus den Anlagen (udskrift i Thomas Jensens arkiv)
Avisaarbogen 1945-1948 (København 1946-1949)
Chandler, Alfred D. (ed.): *The Papers of Dwight David Eisenhower. The War Years IV-V* (Baltimore 1970)
Churchill, Winston S.: *The Second World War VI. Triumph and Tragedy* (London 1954)
Documents on British Policy Overseas, Series I, vol. I, ed. Rohan Butler m.fl. (London 1984), vol. V, ed. M.E. Pelly m.fl. (London 1990)
Eisenhower, Dwight David: *Korstog i Europa* (København 1948)
Field-Marshal The Viscount Montgomery of Alamein KG: *Erindringer* bd. 2. (København 1958)
Foreign Relations of the United States. The Conferences of Cairo and Teheran 1943 (Washington 1961)
Foreign Relations of the United States. 1945 II Europe (1967)
Foreign Relations of the United States. 1945 IV Europe (1968)
Foreign Relations of the United States. 1946 V (1969)
Hermannsen, J.A.: *Dansk-Russisk Lommeparlør. Датский-Русский Толмач* (København 1945)
Hvidtfeldt, Johan: *Fra kapitulationsdagene 1945* (København 1985)
Hæstrup, Jørgen (red.): *Christmas Møllers Londonbreve* (København 1974)
Hæstrup, Jørgen m.fl. (red.): *Kilder til modstandsbevægelsens historie* (København 1962)
Jacobsen, Erik Thostrup (udg.): *... Gør jer pligt – gør jert værk. John Christmas Møllers dagbøger 1941-45* (København 1995)

Jensen, Jack W. og Søren H. Pedersen (udg.): *Dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik 1945-49* (København 1978)
Kleist, Peter: *Zwischen Hitler und Stalin 1939-1945* (Bonn 1950)
Kraft, Ole Bjørn: *Frem mod nye tider* (København 1974)
Munch, P.: *Erindringer 1942-1947* bd. 2 (København 1967), s. 317
Schultz-Naumann, Joachim: *Die letzten dreissig Tage* (1980)
Semjonow, Wladimir S.: *Von Stalin bis Gorbatschow* (1995)
Stemann, P. Chr. von: *En Embedsmands Odyssé 1-2* (København 1961)
Stemann, P. Chr. von: *Utrykte Erindringer* (u.å.) Faktiske titel: *Virksomheden på Bornholms Amt under Krigen 1939-1945*
Trommer, Aage: *Danmark mellem øst og vest. Kilder til Danmarks udenrigspolitiske situation 1943-1945* (København 1972)
»Заняться Подготовкой Будущего Мира«, *Источник/Вестник* 1995:4, 119-132
Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил в Европе во Второй мировой войне. Документы и материалы (Москва 1985)
»Освобождение о. Борнхолма«, *Советские архивы* 1986:1, s. 34-38
Отечественные архивы 1995:4
»Поездка В. М. Молотова в Берлин в ноябр 1940 г.«, *Новая и новейшая история* 1993:5, s. 75-76 и 92
Ржевский, О. А.: »Визит А. Идена в Москву в декабре 1941 г. Переговоры с И. В. Сталиным и В. М. Молотовым«, *Новая и новейшая история* 1994:2, s. 91-92
Рокоссовский, К. К.: »Дорогами победы«, *Литературная газета* 27. 4. 1965
Сахаров, А. Н.: »Война и советская дипломатия 1939-1945«, *Вопросы истории* 1995:7, s. 29

Aviser og skrifter

Aftenbladet, Aftenposten, Aftontidningen, Arbeideren, Arbetet, The Baltimore Sun, Berlingske Tidende, Bornholms Avis, Bornholms Tidende, Bornholms Social-Demokrat, BT, Børsen, Dagens Nyheter, Diario, Ekstrabladet, The Evening Star, Expressen, Fremtiden, Frihedsbladet, Frit Danmark, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Indre Missions Tidende, Informaciones, Information, Jyllands-Posten, Kjellerup Avis (Silkeborg Avis), Kristeligt Dagblad, Land og Folk, Mandens Blad, Meddelelser, Morgenbladet, Nationaltidende, The New York Herald Tribune, The New York Times, Newsweek, The Observer, Politiken, Rigsdagstidende, Social-Demokraten (Stockholm), *The Spectator, Sydsvenska Dagbladet, The Times, Verdens Gang, Vestjyden, Известия, Красная звезда, Красный флот, Правда, Труд, Война и рабочий класс*

Fremstillinger

Abitz, Erik Andreas: »Bornholm under anden Verdenskrig – set fra amtmandsembedet«, i Statens Filmcentral (udg.): *Russerne paa Bornholm* (1986)
Albrectsen, Bent: »Både USA og England var på vagt over for russerne på Bornholm«, *Berlingske Tidende* 30.4.1972
Aleksandrov, D.: »Russerne paa Bornholm«, *Frit Danmark* u.å.
Alström, Börje: »De skulle invadera Bornholm«, *Rotary Norden* 1995:8, s. 12-13
Barfod, Jørgen: *Et centrum i periferien* (Bornholmske Samlinger, Rønne 1976)
Bjerg: Hans Christian: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945 1-2* (København 1985)
Boesgaard, Nils Eric og Hans Christian Bjerg: »Britisk arkiv afslører: Russerne ville befri os«, *Berlingske Tidende* 17.7.1994
Boesgaard, Nils Eric og Hans Christian Bjerg: »Befrielsen kunne være blevet en ny besættelse«, *Berlingske Tidende* 17.7.1994

Bojerud, Stellan: »*Hur skall vi komma i land?*«, i Bo Huldt og Klaus-Richard Böhme (red.): *Vårstormar. 1944 – krigsslutet skönjes* (1995), s. 192-223
Bojesen, Søren Bo: *Den sovjetiske besættelse af Bornholm 1945-46* (utrykt hovedopgave, Hærens Officersskole 1983)
Bonnesen, Hans: *Hemmelig Dansk Radiotjeneste under 2. Verdenskrig* (1992).
Bornholms militære domiciler. Udg. af Østre Landsdelskommando (1985)
Dau, Mary: *Danmark og Sovjetunionen 1944-49* (Dansk Udenrigspolitiks Skrifter 2, København 1969)
Dau, Mary: *Sovjetunionen i dansk udenrigspolitik* (Det Udenrigspolitiske Selskab, København 1987)
Donnison, F. S. V.: *Civil Affairs and Military Government North-West Europe 1944-1946* (London 1961)
Døssing, Thomas: *Sovjetunionen paa Fredens Tærskel* (1945)
Espersen, Mogens: *Østersøen* (København 1987)
Furtenbach, Börje: »Planläggningen RN-RD«, *Aktuellt och historiskt. Meddelanden från Försvarsstabens Krigshistoriska avdelning* 1956, s. 5-25
Geschichte des Grossen Vaterländischen Krieges der Sowjetunion bd. 5 (1967), udg. af Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der Kommunistischen Partei der Sowjetunion (1967)
Grzybowski, Kazimierz: »The Soviet Doctrine of Mare Clausum and Policies in Black and Baltic Seas«, *Journal of Central European Affairs* vol. 14 (1954-55), s. 339-353
Handzik, Helmut: *Politische Bedingungen sowjetischer Truppenabzüge 1925-1958* (1993)
Hansen, Edmund og Johannes Thoms: *Bornholm 1945. Byer bombet – og genopbygget* (1993)
Holsøe, Jens: »Sovjet ville bestyre Danmark«, *Politiken* 16.10.1994
Holtsmark, Sven: *Between »Russophobia« and »Bridge-Building«. The Norwegian Government and the Soviet Union 1940-1945* (Institutt for Forsvarsstudier, Oslo 1988)
Holtsmark, Sven: *Enemy Springboard or Benevolent Buffer? Soviet Attitudes to Nordic Cooperation, 1920-1955* (Institutt for Forsvarsstudier, Oslo 1992)
Holtsmark, Sven: *A Soviet Grab for the High North? USSR, Svalbard and Northern Norway 1920-1953* (Institutt for Forsvarsstudier, Oslo 1993)
Hæstrup Jørgen (red.): *Besættelsens Hvem-Hvad-Hvor* (1965)
Hæstrup, Jørgen: *Hemmelig alliance 1-2* (København 1968)
Jacobsen, Erik Thostrup: Foden i døren. Danmark mellem Sovjetunionen og England 1944-45 (Odense 1984)
Jagodintseva, E.: »Russerne og Bornholm for 20 år siden«, *Fakta om Sovjetunionen* 1965:9-10
Jakobsen, Frode: *I Danmarks Frihedsråd* bd. 2 (København 1975)
Jensen, Bent: *Bornholm i maj 1945 – og tiden, der fulgte* (Tillæg til *Bornholms Tidende* 4.5.1995)
Jensen, Bent: »Bornholms lange befrielse maj 1945-april 1946«, *Siden Saxo* 1996:3, s. 25-33
Jensen, Bent: »Den røde sommer«, *Morgenavisen Jyllands-Posten* 23.4.1995
Jensen, Bent: »The Soviet Union and Scandinavia«, *Nordic Journal of Soviet and East European Studies vol. 3:3-4,* s. 41-90 (Stockholm 1987)
Jensen, Bent: *Sovjetunionen og Danmark* (Det Udenrigspolitiske Selskab, København 1987)
Jensen, Bent: *Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle* (København 1984)
Jensen, Bent: *Tryk og tilpasning. Sovjetunionen og Danmark siden 2. Verdenskrig* (1987)
Jensen, Bent: »Danmark-Sovjetunionen: Sikkerhedspolitiske problemer«, Svend Aage Christensen og Henning Gottlieb (red.): *Danmark og Rusland i 500 år* (SNU, København 1993), s. 332-362
Jensen, Bent: »Østersøens perle«, *Morgenavisen Jyllands-Posten* 10.1.1993
Jensen, Thomas E.: »Advarslen udeblev - og ti bornholmere mistede livet«, *Bornholms Tidende* 5.5.1964
Jensen, Thomas E.: »Blev russiske fly med flyveblade der skulle advare skudt ned ud for øen?«, *Bornholms Tidende* 13.3.1965
Jensen, Thomas E.: »Det store spil om Østersøen i 1945«, *Bornholms Tidende* 3.5.1975
Jensen, Thomas E.: *Landgangen på Bornholm. Baggrunden for landgangen set med sovjetrussiske øjne* (København 1976)

Jensen, Thomas E.: »Der er 37 år mellem disse billeder«, *Bornholms Tidende* 17.7.1982
Jensen, Thomas E.: »Danmark mod øst«, *Tillæg til Bornholms Tidende* 5.5.1985
Jensen, Thomas E.: »Sidste søslag i Østersøen«, *Bornholms Tidende* 4.11.1995
Jensen, Thomas E.: *Bornholm 1945* (1995)
Jensen, William: *Russerne paa Bornholm* (København 1945)
Jespersen, Knud J.V.: *Brigaden. Den danske Brigade i Sverige 1943-1945* (København 1993)
Jørgensen, H. V.: »Sovjetfolkets 30 sjæle« og »Pludselig manglede der noget«, *Jul på Bornholm* 1990 og 1991, s. 26-30 hhv. 28-29
Kirchhoff, Hans: *Augustoprøret* (København 1979)
Kirchhoff, Hans: »Frihedsrådets meget udiplomatiske repræsentant i Sovjetunionen«, *Siden Saxo* 1995:1, s.40-49
Kirchhoff, Hans: *Kamp eller tilpasning. Politikerne og modstanden 1940-45* (København 1987)
Kjødt, V: *Modstandsbevægelsen paa Bornholm. Danmarks Grænseland mod Øst* (u.å.)
Korotkov, F.: »Bornholms befrielse«, *Land og Folk* 8.5.1970
Kristensen, Henrik Skov: »Det militære slutspil i Danmark«, *Sønderjysk Månedsskrift* 1995:5, s. 109-121
Kaarsted, Tage: *De Danske Ministerier 1929-1953* (København 1977)
Larsen, Dan: *Et land i Europa* (København 1995)
Ludlow, Peter: »Britain and Northern Europe 1940-1945«, *Scandinavien Journal of History* vol. 4 (1979)
Løkkegaard, Finn: »Kapløb om Danmark?«, *Årsskrift for Frihedsmuseets Venner* 1974, s. 3-15
Løkkegard, Finn: »Krisen mellem politikerne og Sovjetunionen«, *Information* 11.6.1964
Mastny, Vojtech: *Russia's Road to the Cold War* (1979)
Mosgaard, Arne: *Frihedskamp. Forsvarsvilje. Modstandsstyrkernes opgaver og afvikling 1945. Danske Hjemmeværnsforeningers oprettelse efteråret 1945* (Aarhus 1995)
Müller, Wolfgang: *Gesunken und verschollen. Menschen und Schiffsschicksale Ostsee 1945* (1994)
Nielsen, Mogens: *Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-1945* (København 1978)
Ninka: »Bornholm blev fanget af freden«, *Politiken* 22.1.1984
Outze, Børge: »Hidtil ukendte dokumenter afslører sandheden om Bornholm«, *Information* 5.5.1970
Pedersen, Thomas: *Den tyske værnemagts rømning af Danmark 4. maj – 6. juni 1945* (Utrykt specialeopgave, Odense 1993)
Pedersen, Thomas: »Ud af vagten. Den tyske værnemagts rømning af Danmark«, *Siden Saxo* 1993:3, s. 11-22
Pecharnov, Vladimir: »The Big Three after World War II«, *Working Paper* No. 13 i Cold War International History Project (Washington 1995)
Pilegaard, Lars: *Særmelding til Kjellerup, Thorning, Ans, Demstrup* (Kjellerup 1988)
Russerne paa Bornholm. En film af Ole Askman. Udg. af Statens Filmcentral (København u.å.)
Segal, J.: »Kielerkanalens Fremtid«, *Fremtiden* november 1945
Seymour, Susan: *Anglo-Danish Relations and Germany 1930-45* (London 1982)
Skaarup, H. E. : *Det glemte kompagni, Bornholms Tidende* 8.-9. 7. 1995
Sørensen, Arne: »Derfor bombede russerne Bornholm«, *BT* 10.9.1966
Torell, Ulf: *Hjälp till Danmark. Militäre och politiska förbindelser 1943-1945* (Stockholm 1973)
Tributs, V. F.: »De sidste salver i krigen«, *Fakta om Sovjetunionen* 1975:9
Trommer, Aage: *Hvis lille kat var Danmark?* (1971)
Ulam, Adam B.: Expansion and Coexistence (New York 1969)
Wasilewska, Wanda: *Regnbuen* (København 1945)
Weil, Boris: »Russerne kommer«, *Politiken* 16.10.1994
Басов, А: »Десант на Борнхолм«, *Военно-исторический журнал* 1966:5, s. 27-39
Басов, А. Б.: »Десант на о-в Борнхолм«, *Краснознаменный балтийский флот в завершающий период Великой отечественной войны 1944-1945 гг.* (Москва 1975), s. 138-153
Басов, А.: »В одном шаге от катастрофы« (1987)

Дипломатический словарь 1-3 (Москва 1984-1986)
Вайль, Борис: »Судьба Александра Улановского«, *Вопросы истории* 1995: 9, s. 154-158.
Военный енциклопедический словарь (Москва 1983)
Егорова, Н. И.: »Иранский кризис 1945-1946 гг. по рассекреченным архивным документам«, *Отечественная история* 1994: 4-5, s. 24-42
Краминов, Даниил: *В орбите войны* (Москва 1986)
Шавцов, Д.: »Последний десант«, *Морской сборник* 1985:5, s. 63-66.

Film

Ole Askmann: *Bornholm maj 1945* (1986)

Register

(Ved Martin Westergaard)

Abitz, Erik Andreas, 117, 121, 140*, 172, 232, 306
Abramov, diplomat, 223, 226
Adamov, E., 21
Afskedsgave, 227
Aftenbladet, 202
Aftenposten, 297
Afvæbning, tysk, 86, 95f, 118, 123, 130, 198, 206
Akademisk Skyttekorps, 235
Aksel, prins, 87, 308, 309*
Alderdomshjemmet i Rønne, se Gamles Hjem, De
Aleksandrov, D., 94
Alexandersen, frk., 189
Alexandersens Hotel, 188
Alexandrine, dronning, 153, 160, 306*
Allen, Roger, 74
Allierede Kontrolråd, Det, 185
Allierede, 155, 164, 295
Allinge, 172, 185, 196, 198f, 292, 310, 312
Almindingen, 142, 183, 190, 194, 218
Amalienborg, 139, 153, 288
Amerika, se USA
Ammunition, 177, 181
Ammunition, sovjetisk, 127
Amtmanden, se von Stemann, P. Chr.,
Amtsgården, Rønne, 82, 91, 113, 141, 160f, 170f, 173, 175, 231, 307
Amtskontoret i Rønne, 116, 148, 172
Amtsråd, Bornholms, 80
Amtsstuen, 185
Amtssygehuset, Rønne, 190
2. Armé, sovjetisk, 58
2. Hviderussiske Front, 62f, 89, 95, 151
2. Internationale, 226
2. Panserarmé, tysk, Østprøjsen, 82
2. Verdenskrig, 19, 21f, 25, 30, 225, 310
Andersen, C. C., 192
Andersen Nexø, Martin, 38
Andersen, Aage, 141
Andvord, Rolf, 213
Antal, døde sovjetiske soldater på Bornholm, 198f
Antal, flygtninge, civile tyske, 82
Antal, flygtninge, militære tyske, 82
Antal, granatkastere, 189
Antal, hestevogne, 189
Antal, husvilde, 113
Antal, kanoner, 189
Antal, morterer, 189
Antal, styrker, britiske, i Danmark, 224, 308
Antal, styrker, tyske, på Bornholm, 81
Antal, tropper, sovjetiske, i Nordnorge, 199
Antal, tropper, sovjetiske, på Bornholm, 96, 124, 169, 171, 176, 179, 181
Antal, ødelagte huse ved bombardementer af Rønne og Nexø, 113
Anti-Kominternpagten, 25, 31, 110
Antiluftskyts, 181
Antonik, Pavel, 94f., 116, 117*, 118, 129, 141, 196
Antonov, Aleksej, 73f, 77ff., 95, 131f, 181, 289
Arbeideren, 236
Ardahan, 298
Arendrup, August, 231
Argus, 231

Armee-Oberkommando-Ostpreussen, 82
Arnager, 185
Artilleri, sovjetisk, 142, 185, 189
Artilleriskibe, sovjetiske, 185
Artilleristillinger, sovjetiske, 185
Artisttrup, 194
Askman, Ole, 79, 81, 172
Associated Press (AP), 230
Atlantpagten, se også NATO, 36, 208
Atombomber, 309
18. Infanteridivision, sovjetisk, 293
1866-Selskabet, 123
d'Auchamp, Paul Louis Francois, 117, 165, 195, 306
Audiens, Døssing, hos Molotov, 156
Audiens, Gustav Rasmussen og prins Aksel hos Stalin, 235, 308
Auslender, major 143, 151, 152*, 292
Aviser, bornholmske, 150
Aviser, udenlandske, 151
Azerbajdzjan, 299
Azorerne, 222

B.T., 89, 130, 178
Badstuer, 183
Bahn, Petra Christina, 306
Baltikum, 36, 47
Baltimore Sun , The, 129, 147
"Baltisk syge," 197, 237
Barakker, sovjetiske, 162, 183f, 212, 289
Barakker, tyske, 162, 240
Bardenfleth, Gunnar, 123
Barfod, Jørgen H., 15, 65, 84, 119f.
Barsukov, oberst, 306*
Bartholdy, Christian, 150, 194, 294
Baser, amerikanske i Nordatlanten, 297
Baser, amerikanske på Grønland, 55, 227, 233, 241, 302f
Baser, amerikanske på Island, 228
Baser, britiske i Danmark, 202f, 301
Baser, FN, 174
Baser, NATO, 310
Baser, sovjetiske på Anholt, 297
Baser, sovjetiske på Bornholm, 20, 24, 43, 97, 138, 140, 145, 228, 236, 303
Baser, sovjetiske i Danmark, 97, 203, 206, 301, 310
Baser, sovjetiske i Finland, 22, 211
Baser, sovjetiske i Middelhavet, 222
Baser, sovjetiske på Skagen, 297,
Baser, sovjetiske i Skandinavien, 54
Basov, Andrej, 15f, 52, 87, 89f., 133, 295
BBC, 48, 55, 99
Bedækning, af heste, 238
Befrielse, Bornholms, fra tysk besættelse, 213
Befrielse, Danmarks, fra tysk besættelse, 205, 207, 216, 218, 227, 230ff
Befrielse, Finnmarkens, fra tysk besættelse, 223
Befrielse, Norges, fra tysk besættelse, 47, 224
Befrielse, sovjetisk, af Bornholm, 15, 54, 64, 79, 84, 147, 153f, 289, 292
Befrielse, sovjetisk, af Danmark, 25f, 35ff, 40ff, 45, 62, 84, 138, 147, 153f
Befrielse, vestallieret, af Bornholm, 25, 69, 71, 76, 78
Befrielse, vestallieret, af Danmark, 25ff, 30f, 34ff, 38ff, 42f, 45f, 48, 52ff, 55f, 61, 64, 69, 78, 80, 97, 101, 117, 150, 155f, 312
Befrielsesregering, dansk, 50, 53f, 78, 97, 137, 158, 22, 233, 294
Befrielsesstyrker, amerikanske i Tjekkoslovakiet, 204
Befrielsesstyrker, britiske, 64, 69, 77, 83, 100, 151, 227
Befrielsesstyrker, sovjetiske, 45, 151, 161
Befæstninger, sovjetiske, 149
Befæstningsarbejder, tyske, 83
Begravelsespladser, 198, 199, 292
Belgien, 36
Benes, Eduard, 204
Bentwich, 58
Berg, Hans, 126
Berija, Lavrentij, 33, 41,
Berlin, 20f, 33, 52, 57f, 61f, 130
Berlingske Tidende, 13, 45, 51, 56, 62, 65, 80f, 110,137, 141, 146, 148, 163, 173, 195, 198, 227, 233, 235, 241, 297f
Beslaglæggelser, sovjetiske, 183, 200, 303
Best, Werner, 83f
Besættelse, allieret, af Tyskland, 213, 242, 301
Besættelse, sovjetisk, af Bornholm, 12f, 15ff, 24, 48f, 51, 53, 56, 61, 65ff, 70, 72ff, 81, 84, 95, 99, 104, 133, 132, 135, 138, 143ff, 157, 163, 169, 177, 179, 184, 188f, 201f, 204, 207f, 210, 213f, 216, 221, 232, 241f, 289, 292ff, 302
Besættelse, sovjetisk, af Danmark, 12f, 15ff, 24, 39, 45, 56, 58, 62, 87
Besættelse, sovjetisk, af Lolland, Falster, Møn og Sjælland, 67
Besættelse, svensk, af Bornholm, 145, 172
Besættelse, tysk, af Danmark, 5, 19, 21, 28, 42, 48, 161, 170, 183, 206, 218
Besættelse, vestallieret, af Bornholm, 65
Besættelsesmagt, sovjetisk, 81, 169, 199, 232
Besættelsesmagt, tysk, 25f, 40, 81
Besættelsesmyndigheder, britiske, 202

Besættelsesstyrker, britiske, 86, 134
Besættelsesstyrker, sovjetiske, 95f, 134, 139, 145, 155, 159f, 173, 175, 188, 215, 298
Besættelsesstyrker, tyske, 55, 153
Besættelsestropper, danske, i Tyskland, 309
Besættelseszone, sovjetisk, 131, 145
Betaling, for besættelse, 214
Bevin, Ernest, 296ff, 205f, 221, 233, 243, 301f
Bidstrup, Alfred, 125
Biler, 116, 170, 181, 219
Bjerg, Hans Chr., 45, 51, 56
Bjøl, Erling, 30, 160, 162
Bjørnø, 211
Blanchs Hotel, 188
Blytgen-Petersen, Emil, 148, 160
Bodilsker, 175, 193
Boesgaard, Nils Eric, 45, 51, 56, 62
Bogoljubov, Al. N., 95, 131f
Bohr, Niels, 54
Bojerud, Stellan, 106
Bol'sjakov, Georgij N., 55
Bombardementer, af Nexø og Rønne, sovjetiske, 16, 61, 64, 67f, 71ff, 77, 80, 84, 86f, 89ff, 99f, 137f, 141ff, 146, 150, 162, 167, 171, 176, 179, 237, 292
Bombardementer, af Tyskland, allierede, 68
Bombelinie, 77, 79
Bombezone, 8, 80
Bonnesen, Hans, 112
Bordel, 190
Bornholms Amts Vejvæsen, 184
Bornholms Andels Svineslagteri, 196
Bornholms Avis, 66, 76, 104, 109, 148, 175, 194, 218, 230, 232, 310
Bornholms Forsvarsmuseum, 202
Bornholms Højskole, 175
Bornholms Marinedistrikt, 165, 231
Bornholms Museum, 190f
Bornholms Politikreds, 190ff
Bornholms Radio, 230
Bornholms Social-Demokrat, 150, 172, 175, 218, 232, 298, 300
Bornholms Sømilitære Distrikt, 185
Bornholms Tidende, 79, 89f, 124, 140f, 145, 149f, 158, 160, 162f, 185, 189, 191, 198, 199, 218, 221
Bornholms Værn, 139, 165, 218, 231, 290f
Bornholmske Jernbaner, De, 123
Botved, A. P., 50, 56
Brillantine, 191
Broens Odde, 189
Brucz, Franz, 125
Brædder, 181, 183
Brænde, 181
Brændevin, se også snaps, 189
Buhl, Vilhelm, 14, 30f, 35, 37ff, 46, 50, 53, 76, 101f, 104, 106, 109f, 112, 123, 129, 131, 136, 139, 147, 153*, 171, 206, 219, 222, 226, 228f, 232f, 294
Bulganin, Nikolaj, 49*, 154, 229, 290
Burmeister & Wain, 153
Burrow, 301
Byggematerialer, 118
Byrnes, James F., 297, 301
Bøgholm, K., 243
Bølshavn, 190f
Børner, Charles, 117, 119, 122f, 140*, 157*
Børsen, 74

Carl, 123
Carlsen, Svend, 126
Carstensen, fru, 82
Champagne, 118, 160, 173, 290
Chandler, Alfred, 52, 58, 62, 87
Chiewitz, Ole, 122
Christensen, kæmner, 172
Christensen, Dons, 150, 175
Christensen, H. E., 290, 291*
Christian X, 25, 32, 46,113, 139, 153, 160, 171, 238, 287, 306*
Christiansborg, 45, 86, 122, 126, 135, 154, 236
Christianshavns Torv, 153
Christiansø, 123, 165, 169, 217
Christmas Møller, John, 12, 14, 16, 27, 28*,30, 32, 38, 42ff, 50, 67, 76f, 80f, 97, 99f, 140*, 171, 174ff, 180, 192f, 203ff, 214f, 217, 219, 220*, 221f, 225ff, 233, 235
Churchill, Winston, 4, 22, 39, 46, 57ff, 60*, 61, 73f, 75*, 78, 87, 155, 207, 299*f
Cigaretter, 118 , 196
Clarke, M. 77, 204
Council of Foreign Relations, 30
Crowe, W. H., 236*, 297
Cumming Jr., Hugh, 227, 302
Cunning, 228
Cunningham, Sir Andrew, 203
Cykler, 175f, 192, 218

Dagbladet, 224
Dagens Nyheter, 99, 147, 163, 189
Dahl, F., 309
Dams Hotel, 116, 118f, 141f , 172, 231
Danmarks Kommunistiske Parti, DKP, 14, 16, 25f, 30, 37ff, 54, 97, 166, 199, 226, 230, 290
Dansk Samling, 122, 150
Dansk Udenrigspolitisk Selskab, 149
Danske Brigade, Den, 32, 60, 103, 106, 108, 121

Danske Kvinders Beredskab, 82
Danske Pressetjenste, Den, 27
Danske Råd, Det, 27, 30ff
Danskeren, 97
Danzig, 73, 92
Dau, Mary, 15, 47, 79, 97, 147
de Gaulle, Charles, 206
Dekanozov, Vladimir, 30f, 32*, 34ff, 40ff, 46, 49, 51ff, 56, 58, 96, 137, 142f, 154, 223, 229, 305f
Delkapitulation, tysk, i Holland, Nordvesttyskland og Danmark, 16, 52f, 55, 58, 60, 64, 68f, 83f, 86, 89, 99f, 103
Demarkationslinie, mellem sovjetisk og britisk zone, 62, 65ff
Demarkationslinier, mellem allierede zoner, 64, 69
Demidoff, Irene, 126
Departementschefstyret, 25
Desertering, sovjetisk, 179
Det Danske Luftfartsselskab, DDL, 161
Dewing, Richard Henry, 14, 27, 44, 55f, 57*, 59f, 64f, 68f, 70*, 71ff, 76, 78f, 84, 86, 89, 100ff, 107ff, 134, 139, 151, 153*, 163, 164*, 165, 170, 204, 239
Dewing-gave, 227
Diakonov, kaptajn, 199
Diario, 151
Dimitrov, Georgij, 46, 55
Dönitz, Karl, 59, 64, 81, 170
Donnison, F. S. V., 68, 100
Drikfældighed, se fuldskab
Dueodde, 92, 95, 185, 189
Dybvandsbomber, 181
Dynamit, 200
Døssing, Thomas, 12, 28*f, 30ff, 45f, 48ff, 52ff, 58ff, 65, 73, 80, 96f, 100, 58, 61, 67, 76, 79, 105, 134, 137, 148*, 149, 153*, 155f, 160ff, 169, 206ff, 210, 212ff, 222f, 225f, 242, 294, 296, 299f

Earle, A., 203
Eden, Anthony, 22, 202
Efterretningstjeneste, amerikansk, 160
Efterretningstjeneste, dansk, 169f, 181, 183,
Egypten, 300
Eisenhower, Dwight David, 14, 27, 56ff, 65, 68ff, 75*, 77ff, 84ff, 89f, 95, 102, 104f, 107f, 131, 134, 170, 203, 207, 228, 310
Ekstrabladet, 148, 298
Elben, 57, 58, 62
Elefantordenen, 57, 238
Elise Stub, 118
21. Armé, britisk, 27, 68
Eriksen, Knut Einar, 308
Erobring, se også besættelse
Erobring, sovjetisk, af Bornholm, 67, 87, 105, 133
Erobring, sovjetisk, af Lolland, Falster, Møn og Sjælland, 67
Esbjerg, 163
Eskelund, Karl, 149
Espersen, Mogens, 47
132. Armékorps, sovjetisk, 89, 95
132. Infanterikorps, 181
Europa, 15, 21, 32, 201f, 207, 209, 223, 300
Evakuering, af Nexø og Rønne, 116
Evakuering, sovjetisk, af Iran, 300
Evakuering, af tyske flygtninge, 204
Evakuering, tysk, militær og civil, 82ff, 85f
Ewart, oberst, 236*
Expressen, 130

Faldskærmstropper, amerikanske, 59f
Faldskærmstropper, sovjetiske, 60
Falster, 66f
Fangetransport, sovjetisk, 130
Fasaner, 197
Federspiel, Per, 243
Fehmarn, 68
Feltflyveplads, 207
Feltkanoner, 178
Feltkøkkener, 181
15. maj 1945-direktivet, se Stavka-direktivet
Fensmark, E. C. A., 27f
Finansministerium, dansk, 105, 127f, 139
Fibiger, Vilhelm, 135f, 138
Film, 194f, 200
Finansiering, af besættelse, se også underhold og udgifter, 212, 214, 226, 289, 290
Finansudvalg, Folketingets, 214
Finland, 15, 20, 22, 35, 41, 208, 210
Finnmarken, 199f, 224f, 297
Fisk, 196
Fiskerbåde, 165
Fiskeri, 200
Fiskerihavne, 165
Fiskeriinspektion, 216
Flensborg, 14, 59, 64, 84f, 94
Fly, allierede, 78
Fly, danske, 133, 142, 216
Fly, sovjetiske, 104, 109, 113, 158, 310, 185, 189, 207, 223, 226, 310
Flygtninge, baltiske, 54
Flygtninge, tyske civile og militære, 14, 47, 54, 156, 181, 309, 204, 239
Flystyrker, britiske, 203
Flyveplads, Rønne, 81, 109, 117, 139f, 165, 207

Flyveplads, St. Almegaard, 127, 138, 142, 162, 189
Flyvepladser, 240
Flyvepladser, sovjetiske, 149
Flyvevåben, Den røde Flådes, 92
Flæsk, 196
Flødekager, 195
Flåde, Den danske, 231, 291
Flåde, Den røde, Den sovjetiske, 39, 47, 117, 153, 213, 231f, 310
Flådebesøg, fremmede magters, 312
Flådebesøg, britisk, 165
Flådebesøg, svensk, 310
Flådeenheder, amerikanske i Europa, 228
Flådeledelse, sovjetisk, 149, 309
Flådestationer, sovjetiske, 149
Flådestyrker, britiske, 203
Flådestyrker, sovjetiske, 184f
FN, 25, 46, 54, 97, 117, 122, 137, 174, 206, 236. 294, 300
FNs Sikkerhedsråd, 257f, 261, 300
Fodboldkampe, 150, 174, 195
Foder, 181
Fog, Mogens, 122, 138, 157*, 158f, 216
Ford-Trimble, oberst, 27, 163, 165
Foreign Office, 47f, 56, 58f, 61, 72ff, 77ff, 96, 146, 202ff, 206, 228, 236, 239, 242f, 295, 301
Forlægninger, sovjetiske, 125
Forsamlingshuse, 188
Forsvarets Overkommando, 185, 192
Forsvarsforbund, Skandinavisk, 20
Forsvarskommissariat, sovjetisk, 49
Forsvarsministerium, dansk, 239
Forsvarsministerium, norsk, 223
Foss, Erling, 35f, 40f, 44, 50, 61, 72, 96
Frankrig, 38
Fredensborg, 287
Frederik, kronprins, 158*, 159*, 160, 174, 306*
Frederiksberg Slot, 218, 287
Fremtiden, 32, 149, 301
Frie Danske, De, 27, 28, 30, 40, 43,
Friedberg, Richard, 10f
Frihedsbevægelsen, se Modstandsbevægelsen
Frihedsbladet, 113, 122
Frihedskæmperarmbind, 288
Frihedskæmpere, 99, 118ff, 142, 150, 153, 158, 161, 165, 172, 190f, 198
Frihedsrådet, 16, 26f, 30ff, 45f, 48ff, 52f, 56, 58, 60f, 73, 83, 92, 94, 96, 99, 105, 122, 158, 288
Frihedsrådets Kommandoudvalg, 45
Frihedsrådets Lokalkomité, 104f, 107ff, 112ff, 117, 119ff, 134f, 140, 142, 149f, 158, 306
Frit Danmark, 32, 94
Fuldskab, 174, 191f, 195f, 231
Fulton, 300
Funch, fru, 181
Furtenbach, Börje, 106
Fyrbelysning, 216
Fyrværkeri, 195
Færdselsuheld, 192
Færøerne, 42, 110, 297, 204, 221, 308
Fødevarer, leverancer, 177, 196
1. Hviderussiske Front, 63
1. Torpedobrigade, sovjetisk, 92
1. Verdenskrig, 133
Fårekød, 189

Galløkken, 94, 104, 120, 189f, 198
Gamborg Nielsen, 123
Gamles Hjem, De, Rønne, 116, 132f, 183, 188
Gartnerforeningen, 196
Gedser, 67, 123
Gelbensande, 160
Genbesættelse, sovjetisk, af Bornholm, 296, 302, 309
Generalkommandoen, dansk, 108f
Generalkommandoens Efterretningstjeneste, 142
Generalstab, Den sovjetiske, 36, 49, 51, 89, 95, 224, 289, 293
Gerasjtjenko, V., 214
Gerhardsen, Einar, 224
Gesandtskab, dansk, i Moskva, 147
Gesandtskab, dansk, i Stockholm, 27, 133
Gesandtskab, dansk, i Teheran, 27
Gibraltar, 106
Giv Agt! 150
Goebbels, Joseph, 167
Gorbatjov, Mikhail, 37
Gormsen, Boris, 126
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, 87
Gray, major, 160
Greifswald, 38
Grieg, Edvard, 199
Grise, se svin
Grisjin, P., 35
GRU, 55, 119
Grunnet, Niels, 160
Grækenland, 300
Grønland, 30, 44, 55, 110, 227f, 241, 297, 300, 302, 308
Grønland, salg af, til USA, 302
Grøntsager, 196
Gudhjem, 185
Gudme, Sten, 32
Gulvtæpper, 177
Günther, Chr., 103, 106, 108

Gusev, Fjodor, 30
Gus'kov, E. V., 94, 125, 130, 181, 290, 306*
Gørtz, Ebbe, 100, 120f, 139, 152*, 153, 218, 239, 240*f, 243, 287, 307

Hagen, Hugo, 126
Haig, A. A. F., 45, 48, 55, 58f, 61, 71, 76, 78f, 204, 206
Halifax, Jarlen af, 301
Halm, 124f, 177
Hamborg, 58f, 185, 189
Handelsaftale, sovjetisk-dansk, 21
Handelsbanken, 127
Handelsdelegation, dansk, 156, 222, 235f, 309
Handelsforhandlinger, Danmark-Sovjetunionen, 215f
Handelsministerium, danske, 118, 227
Handelsskibe, sovjetiske, 211
Handzig, Helmut, 224
Hansen, Arne, 172
Hansen, Arthur, 158
Hansen, Edmund, 67
Hansen, Gunnar (Nu), 291*
Hansen, Harry, 124, 198
Hansen, Knud, 198
Hansen, Monrad, 309
Harboe, Rasmus, 126
Harer, 197
Harild, N. E. , 113
Hasle, 125, 191f
Havnen, Rønne, 177f, 183, 195, 292
Havrehed, Henrik, 185
Hedtoft (-Hansen), Hans, 136, 139, 140*, 141, 308f
Hejmdal, 231
Helgoland, 209
Hellerup, 104
Helsingfors, 208, 211
Helweg-Larsen, Gunnar, 149, 151
Henrettelser, 190, 192, 198
Henrik, prins, 172
Hermannsen, J. A., 118
Heste, 124, 77f, 181, 189
Hestestalde, 183f
Hestevogne, 181
Hewitt, K. H., 228
Hickerson, John, 228, 302
Hill, oberst, 307
Hitler, Adolf, 21, 31, 33, 58f, 130, 194, 299f
Hitler-agenter, 143
Holland, 36, 59
Hollænderdybet, 310
Holm, Jens, 86, 104, 120ff, 135*ff, 140*, 143, 150, 155, 157*, 174ff, 180, 192, 215, 220f, 223, 290
Holmboe, Johs. M., 199
Holms Hotel, 162
Holsten, 58, 61f
Holsøe, Jens, 62
Holt, admiral, 77, 163, 165
Holtsmark, Sven, 297
Hotel Bellevue, 287
Hotel d'Angleterre, 84, 151, 154, 287
Hotel Helligdommen, 108, 116, 160, 173, 217
Hotel Hoffmann, 172
Hotel Jons Kapel, 120
Hotel National, 38
Hotel Phønix, 185, 231
House of Lords, 165
Hovedkvarter, britisk, 105
Hubbard, oberst, 153*, 165
Hunde, 118, 192
Hurtigbåde, sovjetiske, 165
Hvass, Frants, 103, 160, 165, 171, 184, 217, 238f, 243, 305, 307, 310
Hvidtfeldt, Johan, 65, 83ff
Hærværk, se plyndringer, sovjetiske,
Hæstrup, Jørgen, 26, 37, 53, 97
Hø, 124f, 163, 177f, 181, 183, 200
Høns, 181, 189
Høvelte Kaserne, 218
Håkansson, Carl, 104, 117, 123, 157*
Håndgranater, 200

Ikke-angrebstraktat, Danmark-Sovjetunionen, 20
Indberetninger, amtmandens, 169
Indbrud, sovjetiske, se Plyndringer, sovjetiske
Indenrigsministerium, dansk, 100, 107, 139, 170, 172, 174
Indkøbskommission, 216
Indonesien, 300
Indre Mission, 150, 194, 294
Indre Missions Tidende, 175, 193f, 294
Indsamling, til ofrene for bombardementer, 120
Infanteri, sovjetisk, 185
Informaciones, 151, 209
Information, 84, 148, 162, 219, 227, 310
Ingrid, kronprinsesse, 154, 158*, 159*, 160, 174, 306*
Inselkommandant, 170
Institutioner, 305
Iran, 28, 296, 298ff, 302
Island, 30, 233, 236, 297, 300, 302,
Ismay, Hastings, 60
Italien, 41
Izvestija, 81, 97, 142, 224
Jacobsen, Erik Thostrup, 15, 26, 28, 35, 37, 53, 60, 79, 137

Jakobsen, Frode, 45*, 50, 138
Jakusjov, Aleksander V., 164*, 165f, 183f, 190f, 193, 195ff, 217*, 218, 230ff, 237f, 287ff, 291*, 292f, 306*, 307
Jalta-konferencen 46f, 60
Japan, 15
Jeeps, sovjetiske, 189
Jegstrup, Johannes., 231
Jelsukov, Boris, 146, 161, 222, 306
Jenk, Jørgen, 69f
Jensen, Alfred, 46, 153* 22, 33, 35, 46, 97, 310, 312
Jensen, Bent, 22, 22, 25, 46, 216, 249, 275, 277, 310, 312
Jensen, Gunnar, 126
Jensen, Henry, 103f
Jensen, Jack W., 81
Jensen, K. J., 103
Jensen, Thomas E., 15, 52, 84, 86, 90, 95, 103, 106, 131
Jensen, William, 149
Jermasjov, I., 47f
Jespersen, Knud, 109
Jespersen, Knud J. V., 32, 121
Jodl, Alfred, 64, 84f
Johnson, diplomat, 96
Joint Planning Staff, 203
Joint Staff Mission, 75
Journalister, allierede, 207, 216, 307
Jugoslavien, 207f
Juli-noten 1945, 212
Juni-memorandumet 1945, 209
Jylland, 48, 57f, 60f, 61, 101, 238
Jyllands-Posten, 98, 198
Jørgensen, A. H., 91, 105, 115f, 117f, 120, 122, 139, 140*, 157*, 159*, 161*, 191, 306
Jørgensen, H. V., 199
Jørgensen, Hempel, 161, 216f

Kakkelovne, 184, 189
Kalinin, Mikhail, 34
Kanoner, 124f, 162, 181
Kanonstillinger, sovjetiske, 189
Kanonstillinger, tyske, 189
Kapitulation, tysk, på Bornholm, 72ff, 76f, 79, 90, 94f, 104, 106, 129
Kapitulationsakt, 143
Kapitulationsaftale, 65, 68, 85, 92, 95
Kaplunovskij, oberst, 143, 159
Kars, 298
Kartofler, 118, 189, 196
Kasernebyggeri, 243
Kaspiske Hav, Det, 160
Kastanie, løjnant, 198
Kastellet, Rønne, 189
Kastrup Lufthavn, 57, 60, 69f, 80, 102, 135, 152
Katalev, I., 292
Kattegat, 21, 47, 58
Kauffmann, Henrik, 27f, 30, 42f, 44*, 46, 48, 55, 59, 122, 146, 202, 227f, 241, 302
Kauffmann-aftalen, 55, 110
Kavam-es-Saltan, 299
Kaviar, 35, 160, 165
Keglespil, 287f
Kerr, Archibald Clark, 26, 50
KFUK, 194
KFUM, 194
Kgl. Teater, Det, 151, 143f, 147, 151, 152*, 153*,154, 287
Khromusjina, Galina, 180
Kiel, 47, 57, 64, 85, 188
Kielerförde, 64
Kielerkanalen, 15, 21ff, 25, 36, 39, 47f, 54, 205, 209ff, 215, 228f, 239, 296, 298, 301, 308
Kielerstat, 47
Kikkerter, 189
Kina, 15, 300
Kirchhoff, Hans, 39, 41, 65, 84
Kirkegårde, se Begravelsespladser
Kirkenes, 199
Kjalke, Poul, 311
Kjellerup Avis, 101
Kjellerup, 101
Kjødt, V., 83, 103f, 107, 109, 115f, 118, 120, 122, 140*, 157*
Klaverer, 124, 179
Klæde, 152
Knud, prins, 306*
Knudtzon, Kristian, 106
Koch, Hal, 294
Koefoed, C. A., 126
Koefoed, Chr., 311
Koefoed, H. C., 141, 173f
Koefoed, proprietær, 306
Kofoed, fru, 116, 125
Kofoed, K. H., 105, 136f, 139
Kogesprit, 189, 192, 196
Kolberg, 48, 67, 89, 92ff, 104, 114, 120, 123ff, 130, 155, 181, 191, 217
Kollaboratører, 218
Kollontaj, Aleksandra, 30, 32, 134, 305
Kommandørkorset, 287
Konev, Ivan, 49
Kong Christian X's Frihedsmedalje, 305
Kongemindet, 189
Kongens henvendelse 8. sept. 1944, 25, 31

Korotkov, Fjodor F., 16, 68, 89f, 92, 95f, 122, 127, 130, 143, 151,152*, 153*, 154f, 159*, 160ff, 178, 217, 229, 235, 239, 287
Korrespondenter, allierede, se også journalister, allierede, 162
Kosov, Mikhail, 31, 56, 146, 152*, 305, 307
Kraft, Ole Bjørn, 100, 102, 110, 112, 38, 135ff, 152*, 153*, 215f, 218, 230, 236*, 312
Krasnaja zvezda, 225
Kredit, 127, 133f, 142, 148f
Kreml, 19ff, 25, 27, 31, 40, 45f, 51, 54, 99f, 178, 217, 229, 235, 239, 295, 298, 300, 301f, 307, 309f, 312
Krigen og Arbejderklassen, 31, 37f
Krigergrave, sovjetiske, på Bornholm, 312
Krigsfanger, tyske, 181
Krigsmarine, den tyske, 47, 65, 188
Krigsministerium, britisk, 203, 206, 297
Krigsministerium, dansk, 103f, 108f, 112, 121, 139, 218f, 290, 309
Krigsskibe, sovjetiske, 310
Krim, 46
Kristeligt Dagblad, 146
Kristensen, Knud, 39, 140*, 141, 177, 233, 241, 287, 294
Krogh-Hansen, 224
Kruse, J. C. W., 27, 32, 76, 94, 104, 106ff, 129, 133f, 202
Krutikov, 223
Krybskytteri, 197
Kulleverancer, sovjetiske, 211
Kure, B., 103
Kure, L., 172, 177
Kurerer, 185
Kurland, 73,
Kuusinen, Otto, 31f, 38
Kuznetsov, Nikolaj, 49, 51, 181
Kuz'min, brigadekommandør, 92
Kvinder, løsagtige, 190
Kvægsygdomme, 181
Kyhn, Bent, 198
Kæmpende Danmark, Det, 27, 30f, 33, 35ff, 39, 40, 44, 46, 52, 105
København, 11, 13f, 39, 53, 56, 59ff, 64, 67, 69, 74ff, 79, 83f, 89, 96, 99f, 102ff, 108ff, 112, 117f, 120ff, 126f, 129, 33ff, 170ff, 177, 194f, 98, 214f, 223, 225, 228, 230, 235, 237, 140f, 145ff, 151, 155, 158, 160, 163, 287ff, 293, 296, 310
Københavns Rådhus, 153, 287
Københavns Uhrmagerlaug, 227
Kød, 181, 196
Køer, 124, 181, 189, 196
Køge, 59
Kønigsberg, 68, 210
Kaas, L., 176

Ladewig Petersen, E., 33
Land og Folk, 92, 94, 227, 308, 310
Landbrugsprodukter, danske, 211, 222
Landgang, britisk, på Bornholm, 83
Landgang, sovjetisk, i Danmark, 44, 48, 56
Landgang, sovjetisk, på Bornholm, 14ff, 52, 64, 68, 76, 85, 87, 89, 90, 92ff, 99,107f, 127, 129, 134, 150, 170ff, 196, 198
Landgang, sovjetisk, på Lolland, 59
Landgang, sovjetisk, på Sjælland, 56, 59
Landgangsstyrker, sovjetiske, 114, 117, 120, 172, 196
Landssvigere, norske, 200
Langhoff, J. N., 199
Lannung, Hermod, 21
Larsen, Aksel, 81, 139, 140*, 154f, 166*,175, 202, 216, 223, 226
Larsen, Alvilda, 39
Larsen, Dan, 62
Larsen, Gunnar, 20
Larsen, Johs. E., 141
Larsen, Knud, 183
Lastbiler, sovjetiske, 120, 189, 194, 218
Laursen, Georg, se Moltke, Georg
Laval, Pierre, 38
Lebedev, diplomat, 31
Legation, dansk, i Berlin, 156
Legation, sovjetisk i København, 78, 86, 165, 179, 183f, 201, 287, 290, 292, 306
Legation, sovjetisk, i London, 30f
Legation, sovjetisk i Stockholm, 36, 50, 58, 73, 106ff, 134, 148, 202
Legind, A. P. A., 230
Leipzig, 57
Lenin, Vladimir, 235
Lenin-ordenen, 34
Leningrad, 36
Levka, 189
Levnedsmidler, 181
Levtjenko, 185
Lie, Trygve, 224, 301
Lille Bælt, 21, 23, 47, 302
Lilleborg, 183
Lind, Aage, 110 , 177
Lindemann, Georg, 64f, 71f, 81ff
Lindormen, 231, 292,
Lippmann, Ole, 43, 45f, 55f, 68f, 70*
Lis, se Larsen, Alvilda
Litauen, 53
Litvinov, Maksim, 22*, 23f, 28, 30, 41, 295, 305

Litvinov-kommisionen, 23f, 51
Ljapin, generalløjtnant, 96, 151
Lodstjeneste, 216
Loginov, kaptajn, 118f
Lokalkomitéen, se Frihedsrådets Lokalkomité
Lolland, 59, 66f
London, 11, 14, 16, 19, 22, 26f, 30ff, 36, 39, 43ff, 55, 58, 60, 64, 67, 73ff, 86, 99, 146, 157, 175, 177, 202, 204ff, 215, 217, 219ff, 225, 228, 230, 236, 239, 243, 295f, 300
London-konferencen, 298
Lozovskij, Solomon, 23*, 24, 30, 208ff, 290, 305f
Ludlow, Peter, 55
Luft- og flådebaser, sovjetiske, i Danmark, 209ff, 214f
Luftstyrker, sovjetiske, 184
Luftværnsbatteri, 310
Luftwaffe, 92
Lukin-Griege, oberst, 199
Lund, O., se Lippmann, Ole
Lund, Thorkil, 123ff, 140*
Lüneburg, 61
Lüneburger Heide, 14, 55
Lybæk, 22, 57ff, 61ff, 66, 74, 210, 238, 296
Lyngby Radio, 108, 112
Lyngby, direktør, 230, 306
Lyre, Egon, F. 126, 291*
Lænestole, 181, 189
Løkkegaard, Finn, 64

Magasiner, udenlandske, 151
Majskij, Ivan, 23*
Mallet, V., 50, 61, 106
Malta, 19
Malysjev, V. M., 309
Manchester Guardian , The, 11, 15
Margrethe, dronnning, 172
Marine-Oberkommando-Ost (MOK OST)
Se Marinekommando Øst
Marinedistrikt Bornholm, sovjetisk, 216, 218
Marinedistrikt Bornholm, dansk, 161, 216
Marinefartøjer, sovjetiske, 108
Marinekommando Øst, 64, 83ff
Marineministeriet, 216f
Marinens Hovedstab, sovjetisk, 48
Marinestab, svensk, 108
Marinestyrke, sovjetisk, på Bornholm, 183, 185, 216, 295
Marinestyrker, tyske, 59
Marshall, George, 62, 311
Maskiner, 222
Maskinpistoler 192
Maslennikov, 181
Mastny, V., 47, 52, 87
Mecklenborg, 62
Meddelelser, 122
Mel, 124, 183
Melchior, Mogens, 225
Mellemøsten, 298
Mikkelsen, kæmner, 108, 140*
Miles, 185
Militærbaser, norske, 297
Militærmission, allieret, 135
Militærmission, britisk, i Danmark, 204, 297
Militærmission, sovjetisk, 156
Militærmyndigheder, sovjetiske, 199
Militærorkester, amerikansk, 312
Militærorkester, sovjetisk, 120, 194
Milner, C., 90
Mindelunden, 288
Miner, 200
Minestrygere, danske, 239
Minestrygere, tyske, 185
Minestrygning, 181,185, 204f, 217, 295, 308
Missionshotellet, Rønne, 116, 185
Missionshuse, 188
Missionsudvalg, Den apostolske Kirkes, 193
Modstandsbevægelsen, 25ff, 33, 52f, 55, 61, 76ff, 80, 83f, 100, 103ff, 108f, 112, 115, 118ff, 139, 141f, 158f, 218
Moraht, Robert, 81, 84, 109, 306f
Molotov, Vjateslav, 12, 14f, 19, 20*, 21ff,, 28, 30, 33, 36f, 49*, 131, 141, 145, 163, 181, 207, 210f, 214, 222f, 226, 242f, 290, 293f, 296, 298, 300, 305f, 308
Moltke, Georg, 35, 46
Montgomery, Bernard, 14, 27, 52f, 55, 57*, 58ff, 64f, 68ff, 75*, 83, 85, 87, 89, 99f, 104, 135, 155, 238
Mopolie, 191
Morgenbladet, 146, 162
Morgontidningen, 297
Morterer, 181
Moskva, 11ff, 19ff, 25ff, 38ff, 52ff, 58ff, 64f, 67, 69, 72ff, 77ff, 86, 89f, 96f, 100, 105, 107, 112, 130f, 133, 136f, 139ff, 140, 146, 148f, 156, 162ff, 174, 184, 201ff, 210ff, 214, 218f, 221ff, 228ff, 233, 235, 237, 239ff, 243, 289f, 296, 299, 308, 310, 312
Moskva-konferencen, 295
Motorcykler, 185, 218f
Motortorpedobåde, sovjetiske, 188
Müller, Wolfgang, 95
Müllern, Gunnar, 62
Munch, P., 32
Munck, Ebbe, 38, 40, 68, 312

Mursten, 181
Mustja, oberst, 95
Møbler, 124, 177, 287
Møller, Aksel, 136
Möller, Gustav, 237
Møn, 66f
Møns Dagblad, 179,
Mørch, P. A., 106

Napoleon, 190
Nationalbanken, 126f, 148, 214,
Nationaltidende, 76, 99, 298
NATO, 310ff
Neergaard, Niels, 174
New York Times, The, 235, 241, 302
Newsweek, 151, 179
Nexø, se også bombardementer af Nexø og Rønne, 11, 19, 65, 67, 81, 88,, 110, 113, 125, 143, 160, 162, 165, 176, 185f
Nielsen, Kjeld, 292
Nielsen, Tage, 230
Nielsen, Th., 190, 198
9. Slagflyverdivision, sovjetisk, 90
Ninka, se Wolden-Ræthinge, Anne,
Nissen Petersen, borgmester, 108
Nissen, Kaj, 140*, 157*
19. Armé, sovjetisk, 95, 132, 151, 159
NKID, se også Udenrigskommissariatet, 13, 30, 46, 50
Nordentoft, Einar, 68
Nordlige styrkegruppe, Den, 289
Nordnorge, 296
Nordsjælland, 287
Nordsøen, 21, 147, 301
Norge, 13, 15, 22, 36, 41f, 47f, 57, 76, 199, 206, 224, 233, 297f,
Novik, K. V., 30
Novikov, 223, 226
Nyker, 193
Nyker Præstegård, 112
Nylars, 135
Nørlund , Ib, 308, 312

Obelisk, 199
Oberkommando der Wehrmacht, OKW, se også Overkommando, tyske, 14, 64f, 81ff, 94, 108, 143
Observer, The, 151
Oder, 47
Ofre for bombardementer af Rønne og Nexø, 113, 120
Okkupationszone, se også besættelseszone, 145
Olieleverancer, sovjetiske, 211
Olsen H. Chr., 92, 104, 109, 117, 119, 121, 130, 139, 140*, 150, 157*, 158, 230, 306
Olsen, Albert, 31
Olsen, O. P., 218
Oluf, Johan, 160
Operation Order No. 1, 26
Operationszoner, militære, 27
Orlogsflåde, sovjetisk, 289
Orlogsflåde, vestallieret, 39
Orlogsskibe, britiske, 165
Orlogsskibe, danske, 231
Orlogsskibe, sovjetiske, 185, 211, 292, 310
Orlogsskibe, tyske, 59, 188
Orlov, Pavel, 26, 28, 35
Osetskij, E., 94, 130
Oslo, 64, 199f, 225, 236, 297
Outze, Børge, 84
Overfald, sovjetiske, 175ff
Overflyvninger, sovjetiske, 310
Overgangsregering, dansk, 27
Overgivelse, se kapitulation
Overkommando, allieret, 85
Overkommando, dansk, 115
Overkommando, norsk, 223f
Overkommando, sovjetisk, 50ff, 59, 62, 72, 74, 79, 84, 87, 133, 142f, 143, 212
Overkommando, vestallieret, 94
Overkommandoens Hovedkvarter, sovjetisk, 131f

Panfilov, A. P., 62
Pankov, generalmajor, 159
Paris, 310
Pasvikelven, 200
Pavlov, major, 141, 217*
Peake, Charles, 44
Peaty, J., 78
Pecharnov, V. O., 41
Pedersen, Lily, 177
Pedersen, Søren, 81
Pedersen, Thomas, 65
Pentagon, 302
Persien, se Iran
Personbiler, sovjetiske, 189
Pétain, Philippe, 38
Peter den Store, 36
Petersen, E. M., 126
Petersen, Edgar, 172
Petersen, Harald, 239, 297
Petersen, P. G., 64
Petersen, Wilhelm, 126
Petrograd, 235
Pisjevari, Djafar, 299f

Plakhin, Andrej, 131, 133, 145, 158, 165, 192, 210, 219*, 221, 226, 230, 232, 241, 289, 295, 306*, 307
Plyndringer, sovjetiske, 173, 175ff, 189ff, 198, 200
Podtserov, rådgiver, 49
Polen, 20, 36, 114, 146, 149, 207f
Politbureau, 49
Politi, 126, 174ff, 190ff 199
Politiken, 80f, 155, 225, 294
Poluvesjkin, oberst, 130, 141, 143
Pommern, 48, 87
Pommernbugten, 47
Porkkala, 211
Potsdam-konferencen, 164, 204f, 210, 295, 298
Povlsker, 176
Pravda, 32, 163, 293, 308, 312
Prebensen, udenrigsråd, 224
Pressens Radioavis, 139, 160, 173
Printzenskjøld, 172

Radiomodtagere, 181, 192
Radionavigationsstation, 205, 308
Radiopejlestationer, 189
Radiosendere, 181
Radiostationer, 185
Randall, Alec, 59, 103, 147, 155, 165, 170, 202, 204ff, 223, 233, 235, 236*, 296, 301f, 308
Rasmussen, Gustav, 27, 43, 81, 126, 149ff, 153*, 165, 171, 177, 219, 233, 235, 236*, 237, 287, 289f, 294f, 297, 299*ff, 308f, 310f
Rasmussen, Hans, 136f
Ratkov, Igor, 92, 95
Regnbuen, 166
Reinhardt, Hans, 84
Rekognosceringstropper, sovjetiske, 59
Rekreationsbase, 179
Rekrutter, indkaldelse af, 218
Rensdyr, 200
Reservister, 121f
Retsforbundet, 149
Reventlow, Eduard, 42, 43*ff, 48, 50, 77f, 80, 97, 202f, 206, 222f, 225, 228f, 233, 236, 241f
Revolvere, 176
Revytruppe, 200
Reykjavik, 228
Reznitjenko, kommandørkaptajn, 164*, 185, 216, 217*, 230ff
Ribbentrop, Joachim von, 20*, 21,
Rifler, 122
Rigsdag, danske, 31, 40, 110, 112, 123, 135, 226f
Ringe (stjålne), 192
Rita, 118
Rjazanov, oberst, 130f, 143
Robbedale, 185
Roberts, Frank, 51, 206
Rokossovskij, Konstantin, 62f, 65, 127, 151, 194, 238*
Rom-konferencen, 298
Roosevelt, Franklin D., 46f, 201
Roskilde-freden, 172
Rostock, 62
Ruhr, 57
Rusland, se også Sovjetunionen, 15f, 21, 32, 36, 37, 42f, 65, 97, 104, 117, 123, 126, 128, 142, 148, 150, 155, 160, 170, 198, 226, 230, 235
Ruslandsdanskere, 126
Russerbutikker, 195f
Russertøse, 190f
Rygen, 47, 49, 51f, 89, 92, 97, 209f, 296
Rysakov, P., 225
Rø, 160
Røde Armé, Den, 52, 61, 129, 142, 149, 160, 225
Røde Flåde, Den, 39, 47, 153, 213, 231f, 310
Røde Halvmåne, 128
Røde Hær, Den, 12f, 35f, 39, 42, 47, 50, 62, 65, 85ff, 92, 117, 132, 142f, 145, 147, 153ff, 163, 166, 173, 178, 209, 212f, 224, 232, 289f
Røde Kors, 128
Røde Luftstyrke, Den, 153
Røde Plads, Den, 38f
Røde Stjerne, 294
Røjel, Jørgen, 70*
Rømers Minde, 190
Rømning, allieret, af Iran, 298
Rømning, amerikansk, af Tjekkoslovakiet, 242
Rømning, britisk, af Danmark, 219, 221, 229
Rømning, britisk, af Norge, 225
Rømning, britisk, af Sjælland, 205
Rømning, britisk, af Tjekkoslovakiet, 242
Rømning, britisk, af tyske flyvepladser, i Danmark, 239
Rømning, sovjetisk, af Bornholm, 12f, 16, 65, 74, 156, 172, 189f, 205, 207, 214, 19f, 227ff, 33, 237, 240ff, 288, 292, 294, 296f, 300ff, 307, 312
Rømning, sovjetisk, af Manchuriet, 300
Rømning, sovjetisk, af Nordnorge, 199, 223ff, 298
Rømning, sovjetisk, af Tjekkoslovakiet, 242
Rømning, tysk, af Baltikum, 81
Rømning, tysk, af Danmark, 101
Rømning, tysk, af Pommern, 81
Rømning, tysk, af Østprøjsen, 81
Rømning, vestallieret, af Danmark, 202
Rømning, vestallieret, af Norge, 224
Rønne Apothek, 120, 191
Rønne Bio, 195
Rønne Byråd, 231

Rønne Plantage, 183
Rønne Rådhus, 116f, 158, 161
Rønne Tekniske Skole, 112
Rønne, se også bombardementer af Nexø og Rønne, 11, 14, 19, 65, 67, 70ff, 79ff, 88, 90, 93ff, 99, 105, 108, 112, 105, 108, 112, 118f, 124ff, 130, 161, 166, 175, 181, 185, 188ff, 194, 196, 217, 232, 311f

Saabye, Harald, 82, 99, 107, 108, 113, 118, 130, 172, 181
Saltsyre, 191
Samarbejdspolitik, 31
Sammenbrud, Sovjetunionens, 208, 312
Sammenbrud, Tysklands, 55
San Fransisco, 61, 122, 130
San Fransisco-konferencen, 137
Sanatorium, 188
Sandvig, 184ff, 188
Sarauw, Georg, 126
Sargent, Sir Orme, 58f, 60f, 64, 72ff, 78f, 203
Saurbrey, Justus, 137, 139, 307
Saveljov, 185
Scavenius, Erik, 38, 142
Schalburg-korpset, 126
Schjødt-Eriksen, J., 108
Schmidt, E. G., 126
Schou, P., 30
Schramm-Nelsen, E., 312
Schultz-Naumann, Joachim, 85
Schwerin, 59, 62
Seidenfaden, Erik, 31, 32
Sejersgaard, 189
Semjonov, Vladimir, 30, 34f, 37ff, 42, 48f, 53, 95, 305
Senge, 181, 189
Seymour, Susan, 60, 68, 206
SHAEF, 14, 26, 27, 34, 36, 44, 50, 56, 60f, 69, 72f, 75, 77ff, 85f, 89, 127, 139, 202
SHAEF-hovedkvarter, 207
SHAEF-mission, 27, 56, 76f, 109, 130, 160, 165, 174, 207
Sibirien, 235
Sibirisk Kompagni, 126
Silkeborg, 64, 81ff, 101
Simonsen, Sigrid Christine Cecilie, 306
Sinding, P., 231
Sjaposjnikov, Boris, 20*
Sjavtsov, D. S., 94f, 141
Sjælland, 59f, 66f, 69, 72, 94f, 106, 167, 202, 238, 310
Sjøqvist, Viggo, 102
Skaarup, H. E., 122, 218
Skagen, 123
Skagerrak, 21, 47
Skagler, 189
Skakturneringer, 174, 195
Skandinavien, 99, 199
Skibe, tyske, 145, 188
Skobelev, N. N., 30f
Sköld, forsvarsminister, 106
Skov, Einard, 294
Skovhugst, 196, 200
Skt. Nikolaj Kirke, 195
Skyderi, 192
Skyttegrave, sovjetiske, 189
Slavin, Nikolaj, 312
Slepenkov, oberstløjtnant, 90
Slesvig-Holsten, 48
Slesvig Ligaen, 150
Slesvig, 23f, 39, 58f, 62, 209ff, 215
Slesvigske spørgsmål, Det, 23ff
Snaps, 118, 165, 173, 196
Snogebæk, 176, 183, 185, 189
Social-Demokraten, 228
Socialdemokratiet, 14, 27, 33, 128, 199, 294
Söderblom, gesandt, 97
SOE, 26, 45, 58, 68ff
Sommerhuse, 188
Sortehavet, 209
Sose, 197
Sovjetunionen, 13, 15f, 19ff, 28, 31ff, 35ff, 40ff, 46ff, 50, 51, 53ff, 57f, 60f, 67, 74, 78, 80, 82, 97, 106, 114, 117, 122, 124, 128, 130f, 136, 145, 147ff, 155f, 160, 166, 170, 179, 185, 194, 199ff, 206ff, 214f, 222, 224, 226, 230, 233, 236, 239f, 290, 293ff, 298f, 301, 307, 309f
Special Operations Executive, se SOE
Spectator ,The, 146
Spegesild, 160
Spink, Reginald, 59
Stalin, Josif, 14f, 20*, 21ff, 30, 33, 37, 46, 49, 53, 58, 60*, 67, 87, 97, 119, 123, 130ff, 141f, 148, 153ff, 160, 172f, 176, 202, 206, 209, 211, 222*, 223f, 226, 230, 232, 235, 243, 288, 290, 291, 297ff, 308f
Stalingrad, 141
Starch, se Lippmann, Ole
Starostin, orlogskaptajn, 92
Stars and Stripes, 153, 194
State Departement, 227f, 302
Statsforbund, skandinavisk, 23
Statslige Forsvarskomité, Den, 49
Statsministerium, danske, 228
Stavka, se Overkommandoens Hovedkvarter, sovjetisk

Stavka-direktivet, 131f, 143, 212
Stchelkunoff, Ivan, 125, 159*, 164*, 185
Steel, C. E., 56, 61, 73, 78
Steensen-Leth, Vincens, 156
Stettin, 58, 62, 73
Stockholm, 30, 32, 36ff, 40, 44ff, 46, 49ff, 53, 56, 61, 68, 72, 76, 96, 202, 212
Storbritannien, 14f, 19f, 23, 25f, 28, 30, 34, 39, 41f, 47, 55, 64, 67, 72, 76, 147, 150, 161, 201, 204, 206, 209, 215, 221f, 228f, 233, 238, 242, 295, 297, 301, 309
Store Bælt, 21, 23, 47, 67, 302
Store Kro, 287
Store Nordiske Telegrafselskab, 126
Storkorset af Dannebrog, 57, 154, 239
Strandhotellet, 188
Strebkov, Pjotr, 41, 90, 95f, 121f, 127, 129f, 133, 135, 139, 141, 143, 152*, 172, 184, 186, 191, 193, 196, 217*, 230f, 290ff
Streeter, John, 160, 161*, 162
Stræder, danske, 20ff, 30, 36, 39, 296, 298, 301f
Styrker, se også tropper
Styrker, allierede, 232
Styrker, amerikanske, 310
Styrker, amerikanske i Danmark, 241f
Styrker, amerikanske, på Grønland, 241, 300
Styrker, amerikanske, på Island, 300
Styrker, amerikanske, i Kina, 300
Styrker, anglo-amerikanske, 51
Styrker, britiske i Danmark, 58ff, 69f, 72f, 103f, 202, 205f, 241ff, 297, 308
Styrker, britiske luftbårne, 60
Styrker, britiske, 58ff, 69f, 72f, 103f, 300
Styrker, britiske, i Egypten, 300
Styrker, britiske, i Grækenland, 300
Styrker, britiske, i Indonesien, 300
Styrker, britiske, i Nordtyskland, 57
Styrker, britiske, i Syrien, 300
Styrker, danske, 50, 61, 171, 216, 238f
Styrker, sovjetiske, på Bornholm, 36, 39, 42, 45, 52, 54, 57ff, 61ff, 67, 69, 73, 78f, 84, 95, 102, 108, 137f, 174, 184, 195, 203, 213, 227ff, 239ff, 289, 292, 300
Styrker, sovjetiske, vestlige, 66
Styrker, tyske, 53, 59, 69, 81, 86, 103
Styrker, vestallierede i Danmark, 203f, 228
Styrker, vestallierede, 53, 72, 76, 78, 163
Stærmose, Robert, 122
Støjmålerstation, 181
Sun, The, 222
Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces, se SHAEF
Surits, Jakov, 23
Surzjenko, general, 132, 141
Susloparov, general, 89
Svalbard, 211, 296
Svaneke, 185, 190f
Svenningsen, Nils, 67, 76, 83, 100, 101, 102*, 103, 106ff, 121, 123, 130f, 160f, 166, 173f, 218, 226, 232, 237
Svenska Dagbladet, 149
Svenskehuse, 166, 236
Sverdlov, A., 92
Sverige, 13, 19, 21, 27, 31, 37, 41f, 60, 86, 92, 97, 103, 106, 130, 142f, 148, 166, 184, 186, 222, 236, 243
Svin, 124, 160, 181, 189
Swinemünde, 92, 181, 185, 287, 290, 306
Sydslesvig, 11, 54, 123, 147, 150, 174, 205
Sydslesvig-spørgsmålet, se også slesvigske spørgsmål, det 14
Sydsvenska Dagbladet, 74
Symaskiner, 177
Syrien, 300
Sysoev, diplomat, 312
Søafmærkning, 216
Søgaard, Poul, 312
Søminer, 125
Sørensen, Arne, 35, 67, 76, 122, 166, 216
Sørensen, Søren, 175, 193f
Sørvaranger, 199f

TASS, 31, 97, 143, 146, 152, 160, 179, 236, 293, 307
Taylor, admiral, 203
Teheran, 27
Teheran-konferencen, 46, 78
Telefoner, 185
Telte, 181, 184
Thoft, Jens, 310
Thoms, Johs., 67
Thule, 308
Times, The, 206
Timosjenko, S. K., 212
Titova, G. S., 35
Tjekkoslovakiet, 204, 242, 302, 310
Tjernysjov, Ilja, 107, 134
Tjitjerin, Georgij, 19
Tjurenko, oberstløjtnant, 141
Toiletter, 189
Tolke, 125f, 305
Torell, Ulf, 60
Torpedobåde, sovjetiske, 74, 92ff, 114, 185
Torpedobåde, tyske, 94
Torpedoer, 181

Torvet, Rønne, 158f, 16, 195
Totalkapitulation, tysk, 72f, 84ff, 89, 107, 109, 223, 242
Traktorer, sovjetiske, 181, 189
Tributs, V., 52, 181
Triest, 146
Trimble, 228, 302
Trommer, Aage, 25f, 31, 46, 62
Tromsø, 200
Troppeforstærkninger, tyske, 82
Tropper, se også styrker
Tropper, allierede, 83, 312
Tropper, kvindelige, sovjetiske, 189f.
Tropper, luftbårne, britiske, 71
Tropper, sovjetiske, i Norge, 223
Tropper, sovjetiske, på Bornholm, 176ff, 183, 205f, 220f, 230, 233
Tropper, sovjetiske, 64, 73, 79, 120, 127, 131, 290f, 293, 305f
Tropper, sovjetiske, hjemsendelse af, 215
Tropper, sovjetiske, i Azerbajdzjan, 299
Tropper, tyske, 87, 99, 103, 113, 115, 145, 224, 290
Tropper, vestallierede, 71, 156, 224
Tropper, vestallierede, på Bornholm, 221
Trud, 294
Truman, Harry, 155, 228
Træn, 189
Turisthotellet, 151
Turnbull,Ronald, 59, 68
Turner, Mark, 301
Tybjerg, Poul, 113
Tyrkiet, 41, 205, 298, 300
Tyskertøse, 190f
Tyskland, 12f, 17, 20, 22, 24f, 30f, 37, 41f, 44, 46ff, 52, 54, 59, 62, 65ff, 74, 78, 96, 101, 104, 106, 114, 123, 130ff, 143, 175, 183, 196, 203, 207ff, 213, 225, 232, 287, 290, 301, 309
Tyveri, se Plyndringer

U-både, sovjetiske, 92
U-både, tyske, 74, 92
Udenrigsdepartementet, norsk, 224
Udenrigshandelskommissariatet, 222f, 226
Udenrigskommissariatet, 15, 31, 33ff, 42, 48ff, 51, 53, 163, 201, 205, 207ff, 226, 239, 292f, 296, 298f
Udenrigsministeriets Pressebureau, 147f
Udenrigsministerium, danske, 11, 81, 100, 102ff, 109f, 112, 117, 121, 123, 125ff, 131, 137ff, 141, 146ff, 151f, 155f, 158, 160f, 164, 165, 170ff, 175ff, 180, 183f, 214, 216ff, 223f, 226f, 228, 230, 233, 235, 237f, 240, 242ff, 305ff, 310
Udenrigsministerium, sovjetiske, se Udenrigskommissariatet
Udenrigsministerkonference, 243
Udenrigspolitisk Nævn, 11, 290, 308, 311
Udenrigstjeneste, sovjetiske, 163
Udlændinge, internering af, 120
Ulam, Adam B., 15, 222
Underhold, dansk, af sovjetiske styrker i Danmark, se også finansiering og udgifter, 289
Underhuset, 14, 79, 149, 151, 177, 203, 243, 297f, 301
Union Jack, 153, 194
Ure, 175f, 179, 192,, 196, 227
USA, 14f, 26, 34, 39, 40ff, 44, 46, 55f, 67, 117, 147, 150, 161, 209, 211, 236, 238, 297, 302, 308ff
Utrikesdepartementet, 86, 96, 108, 149

Vadsø, 200
Vasilevskij, Aleksander, 293f
VBS-traktat, 207f
Vedel, Aage, 185, 217, 230f, 239, 240*, 243, 287, 307, 310
Vejen Frem, 149
Vejrstation, 308
Venstre, 233, 294
Verdens Gang, 297
Vestallierede, 26f, 42, 45, 49, 51, 54f, 57, 61f, 64, 68, 70, 73f, 80, 85, 89, 92, 138, 151, 162, 165, 201, 209, 11, 214, 221, 242, 294, 296f, 300f
Vesterhavet, 114, 123, 125f, 155
Vesterhavet, 209
Vestjyden, 146
Vestmagterne, 12, 50f, 65, 76, 90, 106, 131, 219
Vestpagt, 222
Vetrov, Mikhail, 31, 35ff, 40, 42, 51, 53, 131, 143, 145, 207, 208*ff, 212f, 223, 226, 305
Viktorov, løjtnant, 141, 306*
Vin, 35, 160, 197
Vinogradov, general, 127f, 137f, 160
Vladimir Polukhin, 291f, 294
Vlasov, I. V., 2
Vodka, 160, 177, 306
Voldtægt, 175ff, 192f
von Dardell, G., 165
von Friedeburg, generaladmiral, 64
von Kamptz, Gerhard, 80f, 82*, 83f, 86, 91, 94f 100, 103f, 109, 124, 146, 307
von Saucken, general, 82f
von Stemann, Helga Stephania, 194
von Stemann, Ingeborg, 126
von Stemann, P. Chr., 11, 13f, 16, 19, 67, 71f, 77, 80, 82ff, 90, 94, 102, 104, 107, 110ff, 116ff, 121ff, 125ff, 133, 137, 139, 141, 145f, 148ff, 152,

154, 157ff, 159*, 160ff, 165f, 172, 175, 178, 183, 185, 190f, 192f, 195ff, 208, 211, 216, 219ff, 226f, 230ff, 237f, 240*, 287f, 290, 291*, 305, 310
von Stemann, Regitze, 194, 291*
Vorobjov, marineofficer, 130
Vysjinskij, Andrej, 12, 23, 25, 28, 130, 142, 208ff, 223, 224, 290, 296, 300, 305
Værnemagere, 83, 218
Værnemagt, tyske, 52
Våben, 127, 177, 181, 189, 196, 199, 216, 218

Waagepetersen, J. T., 119, 121, 131, 139, 164*, 218, 230ff
Wallace, Henry, 302
Wamberg, Helge, 146
Ward, 203
Ward, Miss, 79
Warnemünde, 67, 156
Warner, C. F. A., 48, 58f, 77ff, 103, 165, 202, 242
Washington, 11, 26f, 30, 39, 43f, 46, 51, 55, 59, 75, 146, 203f, 227f, 301
Wasilewska, Wanda, 166
Weil, Boris, 15
Weilbach, Philip Carl, 217, 230ff, 290, 306
Wichmann, Tønnes, 105*, 140, 158, 191f, 196
Wilhelm II, kejser, 194
Wismar, 58f, 62, 65
Wolden-Ræthinge, Anne, 68
Woskreshenski, vejerassistent, 125
Wuthmann, Rolf, 70, 72, 82ff, 86, 94f, 107, 109

Zintjenko, 143
Zjdanova, Tatjana, 21, 30, 42, 208ff
Zone-Redningskorpset, 139, 189

Æg, 160, 192, 196
Ænder, 124, 181, 189, 189
Ærø, 13

Ødelæggelser, som følge af bombardementer, 88, 113
Øl, 118, 190, 192, 196
Øresund, 23, 97, 217, 302
Østallierede, 80, 151
Østerlars, 82
Østermarie, 179
Østersøen, 123
Østersøen, 19ff, 30, 33, 36f, 39, 43, 46ff, 50, 52ff, 56ff, 61f, 67, 76, 80, 83, 106, 112, 130, 145, 147, 201f, 206ff, 211, 226, 243, 296, 298, 301
Østersøflåde, sovjetisk, 56, 87, 89, 92, 94f
Østfronten, 25
Østprøjsen, 35f, 43, 84
Østre Skole, Rønne, 188
Østrig, 41, 74

Aagesen, borgmester, 117, 232
Aakirkeby, 108f, 176, 185, 196f
Aarsdale, 165

Nr. 71.

17. Oktober 1945.

GENERALSTABENS TOPOGRAFISKE KORT

BORNHOLM i 1:100000

Som hörende til Danmark i 1:160000 · BLAD 25

NEXØ
Aakirkeby
Pedersker
Rø
Nyker
Arnager
Bodilsker
Rønne
Hasle
Allinge
Sandvig
Gudhjem
Svaneke
Nylars
Klemensker
Olsker
Åkirkeby
Ibsker
Listed
Vestermarie
Christiansø
Dueodde
Hammershus
Salthammer Rev
Broens Rev
Broens Odde
Gedebak Odde
Aalhammer Bugt
Stenodde
Sommerodde
Bakkegrund
Arnagers Rev
Stenbjerg
Gedeby
Pedersker Kirke
Rø Kirke
Nyker Kirke
Aakirkeby Kirke
Rønne Havn
Nexø Havn
Svaneke Havn
Allinge Havn
Gudhjem Havn
Hasle Havn
Sandvig Havn
Strandbygaard
Tejn
Tejnmose
Almindingen
Rytterknægten
Ekkodalen
Ølene
Ølenemose
Ølenekloster
Ølenekloster Ruin
Ølenekloster Mølle
Ølenekloster Gaard
Ølenekloster Vandmølle
Ølenekloster Vandmølle Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning
Ølenekloster Vandmølle Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin Dam Dæmning Ruin

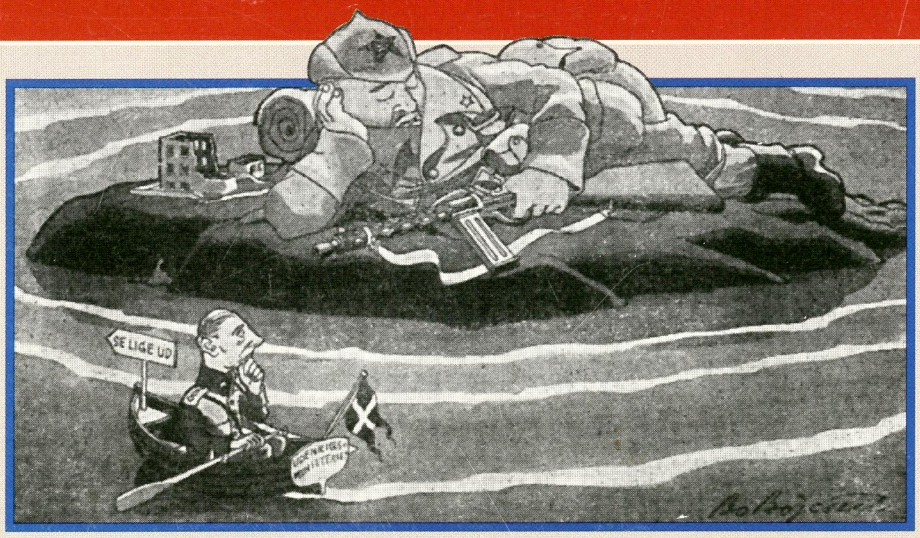

»Man kunde da i hvert fald spørge, hvad Klokken er...«

De sovjetiske bombardementer af Nexø og Rønne i maj 1945, og den påfølgende 11 måneder lange sovjetiske besættelse af Bornholm har affødt mange spørgsmål og skabt mange myter. For første gang foreligger der nu en samlet historisk fremstilling og en tæt dokumenteret beskrivelse af hele forløbet i alle dets lokale, danske og internationale forgreninger. *Den lange befrielse,* skrevet af professor Bent Jensen, bygger på et omfattende og hidtil utilgængeligt eller ubenyttet kildemateriale fra russiske, danske, britiske, amerikanske og andre arkiver. Bogen rydder grundigt op i myterne og fortæller om Moskvas motiver til at besætte den danske ø, om årsagen til at de britiske befrielsesstyrker ikke kom til Bornholm i maj 1945, om de sovjetiske styrkers møde og omgang med bornholmerne og deres energiske amtmand, samt om den danske udenrigstjenestes ængstelige passivitet.

Det bornholmske drama er sat ind i sin internationale sammenhæng i tidsrummet mellem ophøret på den varme og indledningen til den kolde krig. Bogen sandsynliggør, at besættelsen kunne have været afkortet betydeligt, hvis den danske regering noget før havde haft mod til at bede russerne om at rømme Bornholm.

ODENSE UNIVERSITETSFORLAG

ISBN 87-87042-00-2
ISSN 0078 3277